

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
BETHLEN ISTVÁN GRÓF

Szerkeszti
SZEKFÜ GYULA

XXX. KÖTET
1937 MÁJUS—AUGUSZTUS

BUDAPEST
A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

KERESZTYÉN UNIÓ?

AHHOZ A NAGY KÉRDÉSHEZ, amelyet fenti cím alatt Bangha Béla e folyóirat februári számában felvetett, az alábbiak protestáns részről való szerény hozzászólás akarnak csupán lenni — nem pedig a protestáns álláspontnak a kifejtése. Ez utóbbi feladatra különben is csak szorosabb elhatárolással: a református álláspont képviselőjében vállalkozhatnék e sorok írója — más, arra illetékes egyén számára hagyván fent az ágostai evangélikus álláspont képviselőjét. Nem is tartoznék ilyen természetű írás e lap hasábjaira. Mindkét protestáns egyháznak megvan a maga sajtója és vannak egyéb megnyilatkozási alkalmai is, ott kell mindegyiküknek elvégeznie ezt a teendőt. Megállapítható, hogy ez nem is csak pusztán követelmény, mert mind református részről, mind evangélikus részről szinte azonnal megszólalt Bangha Béla cikkére a visszhang s a február óta eltelt hónapok alatt cikkeknek, beszédeknek, nyilatkozatoknak egész sora látott napvilágot protestáns részről. Ezeknek ismertetésével nem foglalkozhatunk, még a legvázlatosabb formában sem. De annyit megállapíthatunk, hogy Bangha Béla cikke általános elismerést, helyeslést és örömet váltott ki a protestáns közvéleményben. Itt-ott megszólalnak ugyan ezzel kapcsolatban a panaszos bírálat hangjai is, amelyek visszatérnek e fajta, a keresztyén egyházak viszonyait érintő kérdésekben a múltban történt megnyilatkozásoknak a szóban forgó cikk modorától és szellemétől eltérő hangnemére. De ez a háttér csak annál jobban kidomborítja az általános kedvező fogadtatást, amellyel ez a cikk találkozik. Az sem mond ellent fenti megállapításunknak, hogy magát a cikk érdemi lényegét, a keresztyén unió gondolatát a protestáns megnyilatkozások nem tudják valamilyen lelkendező, naiv optimizmus szellemében tárgyalni. Hiszen etekintetben is csak a Bangha Béla cikkével való egyetértésüket juttatják kifejezésre — lévén ennek a cikknek is tekintélyes része éppen az unió útjában álló nehézségek felsorolása, amelyek ma teljesen megoldhatatlanoknak látszanak.

A protestáns részről megnyilvánult elismerés nem kis részben annak szült, hogy Bangha Béla nem csak igyekezett, hanem kiváló mértékben tudott is cikkében katolikus álláspontjától elvonatkozni és az ellentétek fölé emelkedő tárgyilagosság szempontjából foglalkozni a felvetett kérdéssel. E folyóirat szellemének megfelelően ugyanez az igyekezet vezeti e sorok íróját is és protestáns voltának csak annyiban óhajt eközben szerepet juttatni, hogy belülről mégis jobban lévén

tájékozott a protestantizmus világában, mint amennyire a legjobb igyekezeti!, objekív külső szemlélő is lehet, ennek révén egyben-másban kiegészítheti, vagy helyesbítheti Bangha Béla fejtegetéseit. Hiszen azoknak értékét mivel sem kisebbítheti az a megállapítás, hogy katolikus író a legszerencsésebb esetben sem adhatja a protestantizmusnak tökéletesen hű interpretációját, mint ahogy áll ugyanez a tétel vice versa is.

Az ellentéteken így felülemelkedni igyekvő eszmecserénél szármolni kell egy komoly kockázattal, — azzal t. i., hogy bizonytalan: mennyiben képviselheti az ember éppen ebben a tárgyilagosságban a saját táborát és mennyiben szól pusztán a maga nevében? Valószínű, hogy csak kevesek részéről várhat helyeslést. Természetes, hogy élni az olyan hűvös, tárgyilagossággal nem lehet. A madár már csak igazán szabadon szálldos el mindenféle határok és sorompók felett, — de fészkelni mégis vagy innen, vagy túlra kénytelen ő is. A legelfogulatlanabb ember is csak alkalmi felröppenésekre keresheti fel az erre is, arra is egyformán kitekintést nyújtó magasságot. Egyébként pedig oda van kötve a maga határozott állásfoglalást jelentő lelki otthonához. Egyáltalán nem csoda, ha sokan ki sem tudnak mozdulni annak egyoldalú nézőpontjából s a tárgyilagosságra felemelkedőket nem tudják elkísérni kirándulásaikra.

A legrosszabb eshetőségekre — hogy az ilyen tárgyilagossági kísérletekért még a saját álláspontja elleni hűtlen árulás gyanúja, vagy egyenesen vádja is érheti az embert — a jelen esetben szerencsére nem kell gondolnunk. Komolyabb veszedelem azonban az, hogy az embert cserbenhagyják a vele együvértartozók s csak alig néhányad magára marad. A Bangha Béla cikkében említett történeti példák is — a felvilágosodás és a romantizmus jelei által felvetett únió-javaslatok — azért alig többek történeti kuriózumoknál, amelyeknek semilyen gyakorlati kihatásuk nem volt, mert bennük csupán előkelő magánvélemények szólaltak meg.

Azonban egyetérthetünk Bangha Bélával abban, hogy ma valamivel mégis kedvezőbb a helyzet. Bízhatunk az objektivitás hangjainak megértő visszhangjában — ha nem is nagyon széles, de minőség tekintetében annak számottevőbb körökben. Ezért az eszmecsere megindítása bizonyára megérte a fáradságot és nem kell hiábavaló munkának tekintenünk a folytatását sem.

Hozzátenni a cikk tartalmához egy lényeges szempontból lehetne valamit. Legalább azt hiszem, nem tévedek, ha nélkülözöm Bangha Béla fejtegetéseiben annak a kiemelését, hogy milyen életbevágó jelentőséggel bírna a keresztyén egyházi únió, vagy — ami a közelebbi megvalósíthatóság körén belül esik — már az únió pusztán vágyát is érző feleknek lelkiületben és magatartásban egymáshoz való testvéries közeledése is, éppen a mi magyar nemzeti életünk számára. Hiszen az itt-ott elmérgesedő viszonylatok tarthatatlansága abból tűnik ki a legszembeszökőbben, hogy a nemzeti léleknek azt az egységét látszik veszélyeztetni, amelyet maroknyi magyarságunknak a jelenkor történeti forrongásain való átmentése feltétlenül megkövetel. A cikk nyilván azért nem foglalkozik a kérdésnek ezzel a vonatkozásával, mert maga a kérdés nemcsak a magyarságnak, hanem általában az egész nyugati

keresztyén művelődésnek a sorsát érinti a jelenlegi válságos időkben, egyébként pedig erre a külön magyar szempontra úgyis mindig gondolunk, ha nem beszélünk is róla. Az alábbiakban is mindig rágon-
dolván fogunk hallgatni róla, megmaradva a tárgynak Bangha Béla által megvont körében.

Meggyőződésem szerint katolikusok és protestánsok között teljes lehet a megegyezés cikkének minden lényeges pontjában. Próbája lehet ennek a cikk végkövetkeztetése: „Lehet-e keresztyén unióról szó? Egyelőre sajnos alig, de a távolabbi jövőben talán mégis.“ Ennek mind a tagadó, mind az igenlő része általános elfogadásra számíthat. Nyersebb szövegezésben ugyanezt úgy is lehetne mondani: katolikus-protestáns unióról, mint gyakorlati javaslatról a jelenben szó sem lehet, de mint óhajról és eszményről mégis lehet, sőt kell róla beszélni. Komoly tényező, aki számot is tart arra, hogy komolyan vegyék, egyik részről sem közeledhetik ma a másikhoz ilyen indítvánnyal. És másfelől mégis érdemes és szükséges a gondolatot napirenden tartani abban a bizonyosságban, hogy egyszer majd, valamilyen, ma még egészen elképzelhetetlen módon és ma még rendelkezésünkre nem álló erők működése által, ez a kérdés megoldhatóvá, tehát gyakorlati programmá is válhatik. A „credo quia absurdum“ elve szerint az emberi tehetetlenséget s annak ellenére egyúttal egy magasabb elkötelezettséget is egyaránt érző, pesszimizmust és optimizmust egyként átfogó „dialektikus“ lelkülettel kezelendő tehát a kérdés.

„Absurdum“ — mert mindkét oldalon áthághatatlan akadályok merednek az égnek. Ezek között első helyen állnak a Bangha Béla cikkében is első helyen szereplő dogmatikai akadályok. A „második akadály-csoport: a történeti“, amellyel a cikk foglalkozik, nem tenné olyan reménytelenné a helyzetet. Természetes, hogy évszázadokon át kiépült hadállások máról-holnapra nem bonthatók szét. Ehhez sok idő kell. De ez a kellék magától is adódik. Az évek, évtizedek, nemzedékek, korszakok jönnek és mennek. A tradíciók, ha csak tradíciók volnának, természetszerűleg mállanának és morzsolódnának. Különösen olyan „átmeneti“ világban, amilyent a mi nemzedékünk él. Még földcsuszamlásszerű, hirtelenné gyorsuló eltolódásokra is számíthatnánk a tömegek lelkében. Ha csak a múltnak bizonyos emlékei választanák el a feleket, csak idő kérdése volna, hogy a múlt távolodásával együtt lassanként elhalványodjanak ezek az emlékek is és végül eljőjön egy fordulat, amelynél az utókor a múlt iránti teljes kegyelet megőrzése mellett is függetleníti magát tőle és a saját kora szellemi és gyakorlati követelményei szerint teljesen átrendezi hadállásait. Az, hogy nemcsak „igen sok élesre fent csatabárdot kellene elásni“, hanem „ami még nehezebb: igen sok fájó emléket kellene eltemetni, igen sajnó keserűségekre fátyolt borítani“, nem volna szabad, hogy ez esetben megoldhatatlanná tegye a kérdést. Ez egyszerűen az érdekelt fél keresztyén-ségének a komoly próbája volna csupán. Ha a keresztyénségnek egyik nagy missziója ebben a világban az, hogy segítsen feloldani minden megmerevedett engesztelhetlenséget, akár egyének, akár közösségek között — akkor képviselői, az egyházak, nem vállalhatnák azt a szé-

gyent, hogy éppen egymás közötti viszonylataikban nem tudnak engedelmeskedni a megbocsátó szeretet nagy parancsának.

A harmadik fajta, az „érzelmi és politikai ellentét“, amellyel a cikk foglalkozik — kellő időt véve számításba — szintén nem volna leküzdhetetlen. A cikk is úgy beszél erről, mint „a dogmatikai és történelmi ellentétek természetes eredőjéről“ — tehát amazoknak az akadályoknak az eloszlásával önként elmúlnának az efajta nehézségek is.¹

De ott vannak, hogy visszatérjünk a kiinduláshoz, a dogmatikai ellentétek. S itt jó szem előtt tartanunk azt a tényt, hogy a dogmáknak lelkiúti- és jellemformáló hatásuk van; rajtuk, mint tartó csontvázon egy bizonyos jellegzetes eleven lelkiség alkata épül fel; s ez akkor is megtartja jellegzetes képletét, ha egyes egyéneknél, vagy akár egyes nemzedékek többségében megrendült is a dogmák tekintélye. Egszóval a dogmatikai ellentéteknek nemcsak a teológiai tudományt érdeklő papirosformájuk van, hanem eleven történelmi valóságként jelentkeznek, még ha sokakban öntudatlanul is.

A katolikus egyház „minden alkudozást kizáró“ álláspontja szerint „dogmatikai vonatkozásban csak egyetlen módja volna lehetséges az úciónak“, t. i. „a protestánsok visszatérése a Katolikus Egyházba és annak dogmatikájához“. Bangha Bélának ezen a kategorikus megállapításán protestáns embernek meglepődnie, vagy miatta csalódást éreznie, annyi volna, mint teljes tájékozatlanságát elárulnia. A katolikus egyháznak a tulajdon jelentőségéről vallott s egész hitvilágát és gyakorlati életét átszövő az a meggyőződése, amelynél fogva maga mellett egyenrangúnak más keresztyén egyházat nem ismerhet el, éppen olyan adottság a szellemi életben, mint a tél fagya és a nyár heve a természeti életben. Aki a valóság talaján akar mozogni, annak tudomásul kell azt vennie és le kell vele számolnia.

Protestáns részről csak a probléma másik oldalának a megvilágításához lehet megjegyzésünk. Amikor Bangha Béla megértéssel állapítja meg, hogy a katolikus egyház fenti követelménye a protestánsokkal szemben „szintén reménytelen helyzetet teremt“, mert ez számukra „egyenesen harakirit jelentene“, nem domborodik ki eléggé világosan, hogy itt is ugyanolyan természetű dogmatikai sziklafalba ütközünk, mint az imént. Mert hogy „egy 400 éve keservesen védelt álláspontnak, amelyért vér is folyt, mea culpázó visszavonását“ követelni nem könnyű sikerrel kecsegtető dolog — amire a cikk utal — az voltaképpen az akadályok másik csoportjának: a történetieknek a lapjára tartozik. Protestánsok számára azonban elsősorban nem a hitbeli álláspontjukért a múltban folytatott sok nehéz küzdelmük az irányadó, hanem ennek az álláspontnak a jelenbeli belső kötelező ereje. Legalább is azok, akik nemcsak névleg vagy leszármazásuk iránti kegyeletből tagjai valamelyik protestáns egyháznak, hanem valósággal is élik annak lelki értékeit, az elmúlt 400 év ellenére is aránylag könnyen megnyerhetők volnának hitbeli álláspontjuk elhagyására, ha ennek nem állaná útját az az egyszerűségében is áthághatatlan akadály, hogy ez az álláspont az ő számukra — az igazság. Elsősorban tehát nem történelmi, hanem

¹ Megjegyzéseim végére tartok fönt egy idevágó kiegészítő észrevételt.

lelkiismereti okok kötik őket. Ha katolikus részen csak úgy gondolható el az únió, hogy a protestánsok a maguk dogmatikájának feláldozása árán „visszatérnek“ a katolikus egyházba s elfogadják annak dogmatikáját: viszont protestáns részről is csak egyetlen megoldás gondolható el: az, hogy a katolikus egyházban is uralomra jutnak a protestantizmus-vallotta hitelvek (legalább is lényegükben, mert hiszen egyes részletekben a saját kebelén belül sem egységes a protestantizmus).

A keresztyénségnek két szembenálló felfogása feszül itt egymásnak és semmiféle kompromisszum középpontjába ezek össze nem tolatók. Az egyik szerint a keresztyénséghez eleitől fogva lényegszerűen hozzátartozott egy istenileg autorizált evilági intézményes szervezet is, amely az idők végéig isteni kezesség mellett működő egyetlen letéteményese a keresztyénség javainak. Ami elváltozás a keresztyénségben az évszázadok folyamán ennek az intézményes biztosítéknak az égisze alatt bekövetkezett, az tehát nem lehet más, mint eredettől fogva megvolt csirák legitim kibontakozása. A másik felfogás szerint a keresztyénség evilági életében nincs biztosítva egyéb által, mint az által az isteni norma által, amely az eredeteiben nyilvánult meg, hogy aztán irodalmi formában (a Szentírásban) minden idők számára hozzáférhetővé váljék. Ettől a történeti, és ható erejében mégis történetfeletti normától eltávolodni a keresztyénség állandó veszélyben forog, s ezért állandó kritikával hozzá kell mérnie magát; ha pedig egy ideig ezt elmulasztotta s az elhajlás bekövetkezett, gyökeres reformáció válik szükségessé. Minden más katolikus-protestáns ellentét vagy ebből folyik, vagy — ha valaki azt akarná vitatni, hogy még ennél is mélyebben rejlik — akkor is ebben nyilvánul meg a minket most érdeklő kérdés szempontjából.

Vannak természetesen sokan, mindkét részen, akik ezt az éles szembeállítást elleneznék. Katolikusok közt is akadhatnak, akik egyházuk exkluzív igényeinek a hallatára a fejüket csóválják — mert nem értették meg és nem tették magukévá egyházuk álláspontját. Ugyanúgy protestánsok soraiban is található olyanok, akiknek találón adhatja a szájába Bangha Béla a kérdést: „Erdemes-e azért marakodnunk, mert 400 évvel ezelőtt Luther Márton vagy Kálvin János összeveszett a pápával?“ Az ilyenek éppúgy nem képviselik, mert meg sem értették a maguk egyházának álláspontját.

Amint ez Bangha Béla cikkében is kifejezésre jut: az únió kérdéséről legkevésbé azokkal érdemes tárgyalni, akik azt a legkönnyebben megoldhatónak látják. A nehézségeket lekicsinylők annak a mögöttünk levő korszaknak a maradványai, amelyben az uralkodó vallási indifferenzizmus alapján magától értődően adódott a legbájosabb felekezeti közti békés együttélés. Mi sem választhatta el a katolikus és protestáns („Hiszen mind egy Istenben hiszünk!“ volt a jelszó), mert a katolikus sem vette komolyan a maga katolikus hitét, a protestáns sem a maga protestáns hitét. Szimbolikus megtestesülése ennek a szellemnek az egymás parochiáján joviális társaságban együtt-tarokkozó plébános és protestáns lelkész volt, akiknek környezetében vallási témák rendszerint csak adomák hangnemében jutottak szóhoz. A mai magyar társadalomnak lehet néha oka visszasóhajtani ennek a kornak kedves derűjét és

békés összhangját. De alapjában véve nemcsak lehetetlenség visszateretni a letűnt napokba, hanem nagy bűn is volna meg nem történnék kívánni azt a vallási felébredést és megújodást, amely mindkét részen megindult és kibontakozott azóta — még ha a vele járó felekezeti öntudatosodás felszínre hozta is az akkor lappangó ellentéteket, s az akkori túlságosan egyszerű felekezetközi helyzetet össze is bonyolította újra. Jobb a nehézségeknek őszintén a szemébe nézni.

Nem enyhíti ezeket a nehézségeket az a jelenség sem, amelyre Bangha Béla úgy utal, mint „széles protestáns rétegeknek újkori doktrinális elirányzódására“. Csakugyan vannak a mai protestantizmusban széles körök, amelyeket „nem a XVI. század antikatólikus dogmái“, hanem inkább az evangéliumnak bizonyos nagy központi gondolatai érdekelnek, amelyek közös kincseik a katolikus egyház tagjaival. De először is ezek a jelenségek embrionális jellegűek. Ez adja meg éppen a jelentőségüket. Az elvallástalanodott világ „modem pogányságából“ a keresztyén lelkiség felé újra elinduló emberek kezdő lépéseiről van szó az ilyen jelenségekben. A kiforrás bizonyos előhaladottságával óhatatlanul együtt jár az ilyen friss életnek az egyház történeti gondolat- és életformáiban való kikristályosodása, tehát a felekezeti öntudatosodás. Ugyanakkor pedig világszerte megfigyelhető a mai protestantizmusban egy olyan „doktrinális elirányzódás“ is, amely egyenesen a XVI. századi reformátorokhoz való visszatérést tűzte ki programjául. S ez nyilván nem a dogmatikai ellentétek letompulását jelenti.

Mindezek ellenére mégis „hinni“ kell az únió ügyében. Mindkét félnek éppen a maga meggyőződése alapján hinnie kell benne. A katolikus hívő nem nyugodhatik bele abba a mai helyzetbe, amelyben az ő egyháza csak de jure nem egy a többi egyház között, hanem „az Egyház“, de facto azonban a keresztyén világnak mégis csupán egyik részét öleli fel. Várnia és remélnie kell azt a jövőt, amelyben — legalább jelentéktelen töredékektől eltekintve — az ő egyházának igényei érvényesülnek az egész keresztyénség felett. Ugyanígy a protestáns hívő sem nyugodhatik bele abba, hogy a keresztyénségnek egy nagy része más utakon jár, mint amelyek az ő meggyőződése szerint helyesek. Neki is várnia és remélnie kell azt az időt, amikor a világkeresztyénség egésze egyesül abban, amit ő igazságnak vall. Hiszen mindkét fél a bizonyossággal tekintenek a hívők még a mohamedán, a hindu, a budhista stb. világra is, hogy egyszer ezeknek az ősi várfalaknak is le kell dőlniök a győzelmes kereszt előtt — bármilyen lehetetlenségnek látszik is ma a világ minden népének egyesülése a keresztyén hit közösségében. Hogy tekinthetnének akkor a katolikus-protestáns ellentétekre másként, — nem is *sub specie aeternitatis*, hanem már *sub specie saeculorum* is — mint az egyháztörténetnek egy átmeneti anomáliájára?

A helyzet tisztánlátásához ugyan meg kell itt említeni, hogy az únió eszméje, amelyről szó van, más-más színezettel jelenik meg a két fél szemében. A katolikus álláspont csak egyféle úniót ismerhet: a szervezeti egyesülést. Következik ez abból, hogy szerinte az egyház lényegéhez tartozik az a természetfeletti prerogatívákkal felruházott szervezet, amelyből e világon nem lehet egynél több. A protestáns

szemlélet szerint az egyház egysége nem okvetlenül szervezeti egység, hanem több egyházi szervezet fennállása mellett is megnyilatkozhatnak ezeket egybefűző belső összetartozásban és együttműködésben. De ez a különbség gyakorlatilag végeredményben nem ellenkezik a fenti megállapítással. Mert, ha nem is ad esse, mindenesetre ad bene esse ecclesiae a protestáns szemlélet is fontosnak tartja az egyház szervezeti egységét. Tehát szerinte is úgy áll a dolog, hogy — caeteris paribus — mennél egységesebb az egyház szervezetében is, annál jobb, s ezért óhajtásainak a látóhatárán — az únió megvalósulási formáját illetőleg — ugyanoda érkezik ő is, ahová a katolikus hívő.

Mennél elérhetetlenebb messzeségben látszik ez a látóhatár, annál jobban megbecsülendő minden apró lépés, amellyel közelebb vagyunk hozzá. Magukban véve ezek a lépések nem jelentenek talán semmit a nehézségek megoldása tekintetében. De mutatják az irányt, amelyben valahol, valamikor, valahogyan a megoldás elérhető lesz. Ezt az irányt helyesen jelöli meg Bangha Béla cikke végén ebben a kettőben: „a felekezeti ellentétek érzelmi atmoszférájának enyhülése és a belső, vallási lelküiet erősödése“. Mindkét tekintetben vannak biztató jelek és remélhetők egyre újabbak is.

Az előbbi tekintetben jó iskola a mai gondterhes vallási világhelyzet. Az antikrisztusi tertius gaudens ott settenkedik a háttérben minden éleshangú, ingerült felekezeti polémiánál és egyre többen ráeszmélnek arra mindkét félen, hogy jobb lesz energiájukat a közös ellenség számára fenntartani, mint egymás tekintélyének kölcsönös lejáratásával az ő malmára hajtani a vizet.

Azután — hogy a Bangha Béla cikkében már elmondottak ilyen ismétlése helyett inkább néhány további szempontra utaljak — megfigyelhető, hogy a vallásellenes világáramlattól nem is fenyegetett, legművebb tagjaik lelkében is bizonyos fájdalmas reszenzust keltenek az egyházak az egymással vívott heves vitáikkal. A mai világ — a XVI. századtól lényegesen eltérő — fejlettebb ízlés igényeivel kíséri bármiféle közéleti vitatkozás hangnemét (habár vannak etekintetben szomorú visszaesésre is példák). Nyilvánvaló, hogy amit itt „ízlésnek“ nevezünk, alapjában véve nem esztétikai, hanem etikai értékelés. És etekintetben legkevésbé az egyházi közélet engedheti meg magának azt a tekintély-csorbulást, hogy az erkölcsi fejlődés szempontjából elmaradottságban marasztaltassék el.

Annak a fejlődési útnak, amelyet a XVI. század óta tettünk meg, az atmoszféra megenyhülése szempontjából egy másik óriási jelentőségű vívmánya a vallásszabadság. Ma már — a jelenkor színvonalán élő államban — senki sem gondol arra, hogy az államhatalom kényszerítő eszközeit vegye igénybe valamely vallási meggyőződés mellett, vagy ellen. Ha a totalitárius állameszme feltűnése újra veszélyeztetni látszik ezt a szabadságjogot, ez csak visszaesésnek minősíthető s csak arra int, hogy annál jobban féltsük és őrizzük a múltnak ezt a sok fájdalmas lecke árán megszerzett örökségét. Az a biztonságérzet, amellyel minden egyház élheti a maga vallási életét ebben a szabadságban, a legjobb orvosság a múlt keserőségei, az elválasztó „történeti nehézségek“

ellen. Régi elnyomatásnak és ellene vívott küzdelmeknek az emlékei minden egyes nemzedékkel, amelynek számára ez az elnyomatás már nem veszély, veszítenek az aktualitásukból és ezzel csökken az egyházak közötti légköri feszültség.

Rendkívül nagy jelentősége van kérdésünk szempontjából az újabbkori műveltség lélektani átítatottságának is. Erre a lapra tartozik a Bangha Béla által felsorolt biztató tüneteknek jó része is. Ma elmaradt embernek tekintendő az, aki két ellentétes vallási meggyőződést úgy akarna egymással szembesíteni, mint (mondjuk) két matematikai tételt, vagyis tisztán a tárgyi igazság szempontjából, megfélekedve a mély pszichológiai gyökerekről, amelyek hordozzák és táplálják őket. Ma a magunkéval legellentétesebb vallási meggyőződést is tudnunk kell „megérteni“ — anélkül persze, hogy ezzel elvtelen relativizmusba akarnánk süllyedni. Sőt éppen annak van legnagyobb szüksége erre a mások meggyőződésébe való maga-beleélésére, aki a saját meggyőződése egyedüli helyes voltának bizonyosságában másokat is meg akar annak nyerni. Amint Bangha Béla is rámutat: az egymás kölcsönös, benső megértése nélkül meddő marad, sőt még jobban eltávolít egymástól minden vita. Ezzel szemben az őszinte megértés igyekezete mellett még eldöntetlenül maradó vita esetén is — bár jegyzőkönyvbe nem foglalható — kölcsönös közeledés lehet az eredmény.

Ugyanígy elősegíti az „atmoszféra enyhülését“ korunknak egy másik művelődésbeli sajátossága: a történelmi tájékozódás. Ennek címe alá foglalható a Bangha Béla által is üdvözölt jelenségeknek egy másik része. A múlt nagy összefüggéseibe beleállítva a dolgokat, katolikus és protestáns hívő egyaránt elismerheti arról is, amit egymás hitében és egyházában elítél, hogy az illető kor viszonyaiból szükségszerűen folyt (amennyiben t. i. történelmi fejlemények szükségszerűségét az emberi korlátozottság determinálja), indokoltságában megvolt a maga relatív jogosultsága is, hasznos szerepet és hivatást is töltött be, és megbecsülendő eredményeket termelt ki. Ettől a történelmi elbírálástól természetesen független marad az elvi elbírálás, amelyre mindkét fél továbbra is fenntarthatja jogát a tulajdon lelkiismereti fóruma és tekintélye előtt. Ugyanez a méltánylásra képes szemlélet kiterjedhet és ki is terjed a jelenre és a jövőre is. Katolikusok és protestánsok egyaránt felvethetik magukban a kérdést: milyen funkciókat tölt be a másik fél keresztyénsége még most is, amelyek életben tartják; ha máról holnapra eltűnnék a föld színéről, nem maradna-e utána olyan üresség, amelyet hirtelenében mi sem tudnánk betölteni; milyen fogyatkozások lehetnek sajátmagunkban, amelyek miatt jó, hogy ösztönző példaként és vetélytársként ott él mellettünk a másik fél is? (Mellesleg megjegyezve: azok a Bangha Béla által említett protestáns nyilatkozatok, amelyek a respektus hangján tudnak szólni Mária tiszteletéről, a gyónásról, a pápaságról, a szerzetességről és a katolicizmus más üyen jellegzetes vonásairól, meggyőződésem szerint ennek a történelmi szemléletnek tulajdonítandók, nem pedig üyen irányban feltételezett „doktrinális elirányzódásnak“.)

Csak még egy jótékonyan ható tényezőt korunk szellemi életéből: a szociális beállítottságot említsük meg. Mindkét félen egyre nő az

a terhes érzés, hogy a keresztyénségnek a modern világban ebben az irányban óriási rendezetlen adósságai vannak, és hogy—nem is első-sorban egymással szemben — saját hívei előtt is ezen a téren kifejtendő szolgálataival kell igazolnia magát. Ez önkéntelenül is a sorsközösség tudatával telíti a levegőt és itt is, ott is hajlandóságot ébreszt az egymástól való tanulásra és egymás munkásságának és eredményeinek a tisztelettel fogadására.

Ezek az egyházi életre inkább kívülről ható mozzanatokon kívül vannak határozottan vallási természetű jelenségek is, amelyek a felekezeti légkör enyhülését ígérik. Ezek azonban már a megjelölt másik irányvonalra, „a belső, vallási lelkület erősödésére“ vezetnek át.

Még az olyan, első tekintetre ellenkező irányúnak látszó jelenség is, mint a fentebb érintett „új-reformátori“ irányzat a jelenkori protestantizmusban, végeredményben jótékonyan kell hogy hasson. Igaz, hogy a protestáns gondolkozást visszavezeti az ellentétek kirobbanásának korába, a XVI. századba. De felállítható az a paradox tétel, hogy a protestantizmus éppen akkor állott legközelebb a katolicizmushoz. Ellentétes feleleteket szegeztek akkor szembe egymással, de ugyanazok a kérdések tartották izgalomban az embereket mindkét részen. Ha a protestantizmus az azóta bekövetkezett szellemtörténeti hatásoktól magát függetleníteni igyekszik és visszatér oda, ahonnan elindult, ez azt jelenti, hogy megint nem széles völgyön át kiáltoz át a túlsó hegyoldalra, hanem szoros egybekulcsolódásban birkózik a katolicizmussal. S ez lehet lovagiasabb, a kölcsönös megbecsülést jobban szolgáló művelet, mint a nagy szellemi távolságokon át való feleselés.

Ennek a jelenségnek szintén az elmélyülő vallási életből fakadó örvendetes pendantja látható abban a reprisztinációban, amely Bangha Béla szerint is viszont a katolicizmusban észlelhető az ókori keresztyénséggel való szorosabb kapcsolatok ápolása tekintetében. Ha a reformáció, illetve a trienti zsinat utáni fejlődés érthetően arra vezetett, hogy a katolikus egyházban éppen a reformáció által támadott vonások nyertek annál nagyobb hangsúlyt, a középkor-előtti egyházi élet kinseihez, a katolikus-protestáns ellentétől még mentes idők szellemiségéhez való ez a visszatérés természetszerűleg megint sok találkozó pontot kínál.

De az ilyen különleges tünetektől eltekintve is nagy változások várhatók a katolikus-protestáns viszonylat alakulásában a „belső, vallási lelkület erősödésétől“, vagyis a mindkét félen folyamatban lévő egyházi megújulás további elmélyülésétől.

Először is: a még sok belső gyengeséget és ürességet takaró sekélyesebb vallási élet természete az, hogy kifelé, más vallásúakkal szemben hangoskodik. Könnyen válik ilyenkor a vallás ideológiai felépítményé, amely alatt voltaképpen az önmagát állító ember jelentkezik a maga „superbia“-jával. Az ilyen lelkület számára az önfenntartáshoz megkívánt szükséglet az a feszült atmoszféra, amelynek enyhülését emlegettük — mert valósággal zavarba jönne, ha nem volna kivel szemben fölényeskednie. Belsőbb, mélyebb hitélet mindkét részen .alázatosabbakká és csendesebbekké fogja tenni az ilyen embereket.

Egy másik várható következmény az, hogy az ellentétek redukálódnak igaz valójukra. Elmérgesedésüket nagyban szolgálja az, hogy idegen elemek keverednek velük s így alakulnak ki a Bangha Béla által említett (harmadik fajta) ellentétek: az „érzelmi és politikai“ természetűek. Ezekben valóban már nem két vallás vallói, hanem konkurrens érdekközösségek állanak szemben egymással. Bizonyos határokon belül természetesen hozzátartozik az egyház anyai fogalmához az is, hogy gyermekei evilági harcaiban is gyámolítójukat és gondozójukat lássák benne. De csak felületes vallási élet mellett lehetséges az, hogy egy-egy darab kenyérért vagy hatalmi polcért való versengésükben éljék ki emberek a maguk felekezeti öntudatát s ezzel az egyházak közti viszonylatokba voltaképpen oda nem tartozó keserőségek mérgét vigyék bele.

A mélyebb, komolyabb vallási élet — ugyanakkor, amikor napfényre hozza az ellentéteket is igazi, végső lényegükben — egyúttal kifejleszti az egyetemességre törekvő lelkületet is. Felületes vallási élet lehet szektárius szellemű: saját kerítései közé behúzódvá megfedkezhetik arról, hogy mi van a többiekkel? A protestantizmus világában napjainkban megy végbe egy nagyszabású gyógyulási folyamat etekintetben. Felekezeti tagozatai — jóidőig megannyi kis autarkias ország — újra megtanulják úgy tekinteni magukat, mint csupán részeket a vüágot átfogó közösség egészében.¹ Elvben soha sem tagadta ugyan meg a múltban sem a protestantizmus a „katolicitás“ gondolatát, de a jelenben újra eleven, ható erőként éli át.² A katolikus egyház az elaprózódásnak ilyen veszélyétől meg volt ugyan kímélve természeténél fogva. Dogmatikailag megalapozott egységes szervezettségében impozáns figyelmeztető monumentuma volt a katolicitás eszméjének a kívülállók számára is. De hogy a kerítésein kívül élő keresztyénekkal való foglalkozás és kapcsolat-keresés tekintetében az ő történetében is vannak hullámlások és hogy éppen napjainkban az ő részén is fokozott figyelem észlelhető ebben az irányban, annak bizonyosága

¹ Ennek a folyamatnak tünetei és egyben lendítói azok a világegységet kereső (ökuménikus) mozgalmak, amelyeknek 1925-ben Stockholmban, 1927-ben Lausanneban tartott s a világ minden árnyalátú protestáns, görög s általában keleti egyházait képviselő konferenciáit említi Bangha Béla cikke is. Csak az a tévedés csúszott bele megállapításaiba, hogy egy kezdeményezésnek tulajdonította ennek a két konferenciának a megrendezését s ezért a lap alján közölt megjegyzésben e konferenciák folyó évi folytatásáról szólván „máris két részre szakadásukat“ véli megállapíthatni. Valójában fordítva áll a dolog. Két különálló mozgalomról volt szó: a Stockholmban, gyűlésező „Élet és Munka“ nevezetűről, amelynek csakugyan Söderblom upsalai evangélikus érsek volt a mozgóató szelleme, és a Lausanneban ülésező „Hit és Szervezet“ nevezetűről, amelynek mozgóató rúgóí főképen az anglikán egyház köreiben (eredetileg északamerikaiakban) működtek. Az elmúlt évtized alatt ez a két mozgóató egyre közeledett egymáshoz, aminek bizonyosága és eredménye az is, hogy ideí gyűléset az egyik júliusban Oxfordban, a másik augusztusban Edinburghban rendezí meg, tehát időben és térben olyan közeli szomszédaságban, hogy a két konferencia szinte már egy gyűléset két szakaszának tekinthető. (A személyi összetételük nagyban azonosságát természetesen gyakorlati okokból is szükségessé tette a két világgűléset ilyen kombinációját.) Ez a fejlődés előreláthatólag a két mozgóató egybeolvadását fogja eredményezni. Tehát nem divergens, hanem konvergens vonalak jelentkeznek itt s ez is bizonyítja az egységkereső lelkületnek komoly valóságát.

² Ennek egyik jele az is, hogy az újabb protestantizmus szóhasználatá mindig „római katolikus“ szeret mondani és írni, az egyszerű „katolikus“ jelzőt idealiter a saját maga számára is igényelve. Ettől a fenti cikkben e sorok írója is csak a rövidség technikai előnyéért tért el.

Bangha Béla cikke is. A vallási élet elmélyülése a jövőben mindkét részen sok olyan jelenséget vethet fel ezen a téren, amely „meglepetés-ként“ fog hatni a fejlődéssel lépést nem tartókra.

Minél tisztultabb légkörben, minél mélyebb vallási indítékoktól vezetve fogják egymást keresni a hívők a válaszfal két oldala felől, természetesen annál kínosabb problémává válik majd az ellentétek megoldhatatlansága. Lelkileg egyre tragikusabbá fog válni a helyzet. Az elmozdíthatatlan akadályokkal szemben gyötrelmessé lesz az emberi tehetetlenség. De ez magában véve is megbecsülhetetlen eredmény lesz.

A látóhatáron csakugyan fenyegetődznek olyan vészes lehetőségek, amilyenekre Bangha Béla utal: elgondolható, hogy a jövőben egész Európa keresztyénei, köztük mi magyar keresztyének is, belevettünk az elszabadult vallásellenes erők terrorjának a megpróbáltatásaiba. Bizonyos, hogy az ezzel járó szenvedés tüzeiben az egymásratalálásnak ma lehetetlennek látszó csodái is megszületnének. De a külső szenvedésnek ilyen katalizátora helyett — amelynek tragédiáitól talán mégis csak remélhetjük, hogy megkíméltetünk — elgondolható egy másfajta szenvedés is, amely ugyanolyan eredményeket hozhat: éppen az a belső szenvedés, amelyről az imént szó volt. Ha majd katolikus és protestáns részen egyaránt nagyon sokaknak okoz állandó mély és szent fájdalmat az únió megoldhatatlanságának a ténye és nagyon sokaknak leikéből sajtol ki minden emberi jóigyekezetnek vergődő tehetetlensége a Mindenhatóhoz appelláló segélykiáltást: ez alatt a közös kereszt alatt együtt görnyedve egy majdani nemzedék előtt kivilágosodhatnak ma még előlünk elrejtett új látások és ezek nyomán kínálkozhatnak ma még nem is sejthető új erők, amelyek az únió „absurdum“-át lehetőséggé, sőt parancssá avatják.

Ma elég, ha e magában véve is távoli közbülső állomás felé tudunk egy-egy lépést tenni.

VICTOR JÁNOS

A KORMÁNYZÓI INTÉZMÉNY

AZ UTÓBBI HÓNAPOKBAN alig volt kérdés, amelynek tárgyalása a politikai körökben, a napisajtóban és tudományos irodalomban nagyobb hullámokat vert volna, mint a kormányzói A. intézmény reformjának a kérdése. Nevesebb politikusaink és közjogászaink nagy része hozzászólt a kérdéshez, azt a napi-és tudományos sajtó is széles mederben tárgyalta, sőt a reform hivatalos kormányprogrammá is vált. A Magyar Szemle folyó évi januári és márciusi számaiban is két tanulmány jelent meg e tárgyban Csekey István és Ottlik László tollából és keltett országszerte feltűnést. A vita azonban azóta annyira kiterjedt és elágazott, hogy időszerűnek látszik annak eredményeit a reform törvényhozási tárgyalásának küszöbén röviden megállapítani.

A kormányzói intézmény reformjának a kérdése már több alkalommal felvetődött a politikai körökben. Minthogy pedig a reformot a kormányzói jogkör 1933. évi kiterjesztése után nem annyira államéletünk folyamatos menetének és egyensúlyának biztosítása, tehát nem aktuális gyakorlati szempont hozta napirendre, kézenfekvő a feltevés, hogy a politikai életben a reform inkább mint politikai jelszó merült fel és indult el hódító útjára. A jelszó népszerűségét kezdetben valószínűleg azok az aggályok is előmozdították, amelyeket a közvélemény jelentékeny része a megelőző kormányzat idején a kormány hatalmának abszolutisztikus irányú fejlődése miatt táplált. Annyi kétségtelen, hogy a kezdeményezés ellenzéki oldalról történt és az alkotmányjogi reformok a Gömbös-kormány programjába csak utolsó fejezet gyanánt lettek beiktatva.

A közvélemény azonban sohasem lett határozottan tájékoztatva, hogy miben is fognak állni az alkotmányjogi reformok; csak annyit tudott meg, hogy a reformok a választójogra, a felsőházra és a kormányzói intézményre vonatkoznak, de a reform pontos tartalma még ma sem jutott nyilvánosságra. Így azután szabadon csaponghatott a képzelet a kormányzói intézmény reformját illetően: kormányzó-helyettes, kormányzótanács, utódkijelölés, főkegyúri jog, szentesítés! jog és más jelszavak röpködtek a levegőben; a felsőháznál pedig úgy hatásköri, mint szervezeti átalakítást emlegettek. A kormányzat e jelszavakkal sohasem szállt szembe; hagyta a bizonytalanságot. Nem-hogy vezette volna a közvéleményt, hanem majdnem a közvéleménytől várta az irányítást. Így történt, hogy az elvetett gondolat izmoso-

dott s ma már ott tartunk, hogy csak nehezen lehet visszaszorítani a helyes keretek közé.

Már az előző kormányzat idejében is sokan aggállyal szemlélték a dolgok ilyenirányú fejlődését és a tervezett, de bizonytalan tartalmú reformtól féltették alkotmányunk ősi elveit és örök törvényeit. Az abszolutisztikus kormányzati irány hanyatlásával pedig a tervezett reform egyik legfontosabb indokát veszítette el és így részben azok is a reform ellen kezdtek fordulni, akik a jelszót annakidején bedobták a közvéleménybe. A Magyarság folyó évi január 12-i vezércikkében például nyíltan felismerte, hogy a kormányzói jogkör reformjának követelésénél inkább „a pillanatnyi szükség parancsszava és a személyes vonatkozások” játszottak szerepet és hogy ezek a szempontok az alkotmányosság tekintélyének visszaállítása után elvesztették jelentőségüket. Beigazolódtott tehát, mennyire helytelen jogintézményeket napi politikai és személyi szempontból mérlegelni és nem az államélet magasabb politikai törvényeit és alkotmányunk évszázados alapelveit venni kiindulópontul; beigazolódtott, hogy meg nem fontolt jelszavak könnyen fordulnak korábbi hirdetőik ellen.

A politikai életben ma mind általánosabbá válik a felfogás, hogy az alkotmányos intézményekhez csak a legnagyobb óvatossággal szabad nyúlni s ha feltétlen szükségesség és gyakorlati érdek nem indokolja, a reformot lehetőleg kerülni kell. A mai idők nem is alkalmasak mélyreható alkotmányjogi reformokra, sokkal fontosabb egyéb feladatok várnak megoldásra. Abban is meglehetősen egyöntetűség alakult ki, hogy az el nem kerülhető reformoknál nem lehet külföldi példák, más viszonyok közt uralomra jutott rendszerek követése a vezető szempont, hanem csak az ősi magyar alkotmány szelleme. A magyar állam éltető lelke csak az a különleges magyar lelkiség lehet, amelynek leghűbb tükre történeti alkotmányunk; ha ezt megtagadjuk, magunk alól húzzuk ki a biztos talajt. Ne döntsük le magunk azokat a sáncokat, amelyeket őseink évszázados küzdelemmel építettek fel és amelyek mindig biztos védelmet adtak ezer viszontagság közepeit.

Mit tanít azonban a magyar múlt, a mi történelmi alkotmányunk? Ennek a kérdésnek a megoldása azonban már nem a politikai életnek, hanem a tudományos irodalomnak volt a feladata. Íróink nem is rettentek vissza a kérdés kifejtésétől, kiderült azonban, hogy a történelemből nem mindenki ugyanazt olvasta ki, s hogy az adatok csoportosítása gyakran a bizonyítandó tétel érdekében történt.

A kormányzói intézménnyel kapcsolatos kérdések történelmi fegyvertárát Gábor Gyula szolgáltatta. Az azóta elhalt szerző „A kormányzói méltóság a magyar alkotmányban” címmel megjelent könyvében a kormányzói méltóság történetének a megírására vállalkozott. Adatai rendkívül érdekesítőek és tanulságosak, annál jobban hibáztathatók azonban a jelenlegi alkotmányos helyzetre vont következtetések. Gábor egy elbírálás alá vonta könyvében a történelem folyamán a kis-korú királyok mellé rendelt gyámkormányzókat, a királynak az országból való távolléte esetére kirendelt kormányzókat, a szabadságharcok kormányzóit (Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Kossuth), stb. Gábor adataiból arra a következtetésre jut, hogy a jelenlegi kormányzó jogköre a

történelmi tradícióktól eltérően lett megállapítva s indokolatlanul lett megnyirbálva.

Gábor könyvével kapcsolatban e sorok írója már annakidején kifejtette, hogy a kormányzóság a magyar jogban nem alakult az alkotmány rendszeres intézményévé s ennek következtében az esetenként kialakult helyzetek biztos útmutatást nem adhatnak. Még leginkább a Hunyadi János kormányzói jogkörét megállapító 1446. és 1447. évi törvények, továbbá a nádor jogkörét szabályozó 1485. évi törvény-cikkek vehetők mintául, ezek pedig a kormányzói jogkör 1920. évi megállapítását támogatják. De támogatja utóbbit a szentkoronatan szelleme és különösen a koronázás közjogi jelentőségének megóvása is. Az 1920. évi szabályozás alkotmánytörténetünk folytonosságába akarta beilleszteni a jelenlegi kormányzóságot és ezzel a törekvéssel a hagyományok tiszteletét szolgálta.¹ Hasonló szellemben szólalt fel Bölöny József „Királyi hatalom és kormányzói jogkör” című nagyobb tanulmányában (1933). Akkor azonban a kérdés nyugvópontra jutott.

A politikai aktualitás mellett a reform irodalmi tárgyalásának új lendületet adott Csekey Istvánnak e szemle hasábjain megjelent tanulmánya. E tanulmányban Csekey megismétli a kormányzói jogkör szabályozása ellen már 1920-ban felhozott kifogásait² és a Gábor-féle javaslatok megrostálásával hat pontba foglalja össze a kormányzói intézmény reformjára vonatkozó javaslatait. Ez a hat pont azután sok vita és támadás tárgya lett. A Magyarországon szólt a kérdéshez Ajtay József (január 12) és e sorok írója (január 21); a Katholikus Szemlében (február) Baranyay Jusztin (Csekey István hat pontja); a Magyar Jogi Szemlében előbb (február) Tihanyi Lajos, majd (március) Tomcsányi Móric, Polner Ödön, Angyal Pál és e sorok írója; a Nemzeti Újság ankétján (február 14) Tomcsányi Móric, Moór Gyula, Zichy János gróf és Emszt Sándor; a Magyar Szemlében (március) Ottlik László; a Magyar Kultúrában (március 20) Pongrácz Kálmán; a Vármegyében (március 20 és április 1) Szilágyi László; külön füzetben Bölöny József és Ferdinandy Gyula stb. De jelentek meg cikkek névvel és név nélkül más lapokban is és Csekey István egyes cikkekre külön is válaszolt. A tanulmányoknak és nyilatkozatoknak ez az áradata szinte megerősít bennünket Angyal Pálnak abban a megállapításában, hogy az államfői jogkör kérdését oly hosszú időn keresztül ennyire vitatkozva tárgyalni, alkotmányunkat, a királysági intézményt és a kormányzó fenkölt személyét tekintve, nem indokolt.

MIKOR AZ 1920: I. törvénycikk az államfői hatalom ideiglenes ellátását kormányzóra bízta, egyúttal megállapította a kormányzó jogkörét olyan módon, hogy a kormányzót általában a királyi hatalomban foglalt jogosítványok gyakorlása illeti meg; szükségesnek tartotta azonban ezeket a jogosítványokat részben pontosan körülírni, részben pedig korlátozni.

¹ Magyar Jogászegyleti értekezések és egyéb tanulmányok I. évf. 541—548. 1. Hasonló szellemben már 1920 márciusában: Ideiglenes államfő (Jogállam).

² A kormányzó és jogköre, Magyar Jogi Szemle, 1920 május.

A kormányzói jogkör ezen szabályozásánál az 1920:1. törvény-cikk miniszteri indokolásából kiteszöleg a következő szempontok játszottak szerepet:

1. A hadúri és külügyi felségjogok tekintetében az Ausztriával való kapcsolat alatt felmerült egyes kétségeket a törvényhozás el akarta oszlatni, a magyar közjogi álláspontot mindenben érvényre emelni és a nemzet befolyását az osztrák felfogás szerint az államfőnek fenntartott jogosítványok gyakorlására is biztosítani.

2. Egyes államfői jogosítványokat, így a hadúri és külügyi felségjogokat, továbbá a törvényhozási kormányzatra való jogkört (elnapolás, felosztatás) az akkori demokratikus irányzatnak megfelelően a törvényhozás a nemzeti szuverénitás érdekében nemcsak a kormányzóra, de nyilván a királyra nézve is korlátozni kívánta.

3. A szentkorona-tan értelmében a királyi hatalom a nemzettől ered s a királyi hatalom szünetelése esetében a nemzetre száll vissza. Ezért a nemzetgyűlés az állami szuverénitás egyedüli birtokosának nyilvánította magát és a kormányzó jogállását ebből folyóan a törvényhozásban újra szabályozta; a kormányzó e felfogás szerint ugyanis nem lehet az államhatalomnak a nemzetet képviselő nemzetgyűléssel egyenrangú tényezője.

4. Az alkotmányunk (az 1790:111. törvénycikk) értelmében a megkoronázott királynak fenntartott jogosítványokat (törvényszentesítés, nemességadományozás) a törvényhozás a dolog természete szerint a kormányzónak nem adta meg.

5. A magyar király apostoli minőségéből folyóan őt — mint Szent István jogutódját — a katolikus egyház beléletében megillető főkegyúri jogkört a nem katolikus vallású kormányzónak a törvény nem adhatta meg, de a magyar állam részére fenntartotta.

6. A kormányzói jogkör szabályozásánál figyelembe vette a Hunyadi János kormányzóra vonatkozólag az 1446. és 1447. évi törvényekben megállapított, továbbá a nádor hatáskörére nézve az 1485. évi törvényekben foglalt korlátozásokat.

Mindezekből meg lehet állapítani, hogy a törvényhozást a kormányzói jogkör szabályozásánál az 1920:1. törvénycikkben nem szűkeklőség vagy bizalmatlanság vezette, hanem a történeti példák tudatos követése, a magyar alkotmány szelleme és a huszas évek elején általános demokratikus irányú közfelfogás.

Az 1920:1. törvénycikk megalkotása óta a nemzet közfelfogásában kétségtelen átalakulás mutatkozott és mind szélesebb körben érvényesült a kormányzó jogkörének kiterjesztésére vonatkozó törekvés. E törekvés kialakításában véleményem szerint a következő szempontok játszottak szerepet.

1. Az ország államformájára nézve az 1920:1. törvénycikk megalkotásakor részben még meglévő kétségek teljesen eloszlottak; az 1921: XLVII. törvénycikk szerint Magyarország minden félreértést kizáróan királyság maradt. Ennek következtében a kormányzói jogkör szabályozásánál egyes részletekben mintául használt köztársasági alkotmányok elvesztették irányt adó jelentőségüket és a nemzeti köz-

meggyőződés úgy látta, hogy a királyság fenntartását a kormányzói jogkör megerősítésében is ki kell domborítani.

2. A nemzetgyűlés szerepét az 1926: XXII. t.-c. 48. §-a szerint újra a kétkamarás országgyűlés vette át; így a nemzetgyűlés által a saját részére átmenetileg igénybevett rendkívüli jogkör (a teljes államhatalom) némelyek felfogása szerint elvesztette indokoltságát és a közvélemény egy részének felfogása szerint nem lett volna akadálya annak, hogy az ősi országgyűlést a magyar államéletben újra régi szerepére (a királlyal megosztott államhatalomra) korlátozzuk.

3. A kormányzóság előre nem látott hosszabb tartama alatt a kormányzói jogkör korlátozása következtében az államhatalom gyakorlásában bizonyos hiányosságok jelentkeztek, amelyeket az államgepezet tökéletes működése érdekében ki kívántak küszöbölni.

4. Horthy Miklós kormányzó mint a tökéletes köteleességteljesítés, a kiváló alkotmányos érzék és mélyen átértett felelősség mintaképe olyan osztatlan tekintélyt szerzett, amelyet a nemzet a kormányzói jogkör erősítésében is szívesen juttatott volna kifejezésre.

5. A tekintélyi kormányzat térhódítása Európa számos államában, különösen a velünk szomszédos és barátságos államokban a közvélemény egy részében erősítette azt a gondolatot, hogy a magyar államfő jogállását jogszabályokkal is erősíteni kell.

6. A választójog reformjával és különösen a titkos szavazás rendszerének bevezetésével kapcsolatban is némelyek szükségesnek látták a kormányzó jogkörének a törvényalkotásban való erősebb kiépítését és ezzel a titkos szavazás kockázatának ellensúlyozását.

A felhozott szempontok jelentékeny részéhez nem tudnék csatlakozni. A királysági intézményt ugyanis a kormányzói jogkör részletes kiépítése nem kidomborítja, mint inkább nélkülözhetővé teszi. A titkos választójog veszélyei ellen a biztosítékot helyesebb a felsőház jogkörének megerősítésében keresni, hogy a viták az országgyűlésen belül nyerjenek megoldást és ne kelljen a kormányzót a nemzettel nyütan szembeállítani. Azt már fentebb említettük, hogy a külföldi példák reánk nem lehetnek irányadók, hanem csak a mi alkotmányunk hagyományai vezethetnek. Az államfő tekintélyét különben se biztosíthatja jogszabály, hanem az a természetes jelentőség, amelyet a személyes érték és a nemzet szeretete juttat kifejezésre.

A törvényhozás a fentebb említett szempontoknak a figyelembevételével és a közvélemény nyomása alatt 1920 óta fokozatosan kiterjesztette a kormányzó jogosítványait. Az 1920: XVII. törvénycikk kiterjesztette a kormányzónak az országgyűlés körüli jogait, biztosította neki a hadseregnek az ország határain kívül való alkalmazását és megadta a közkegyelem jogát. Az 1933: XXIII. törvénycikk a kormányzónak az országgyűlés elnapolása és felosztatása tekintetében a teljes királyi hatalmat biztosította.

Ezekkel a kiterjesztésekkel a kormányzó jogköre annyira megerősödött, hogy a kormányzó valóban a magyar államélet vezető tényezőjévé emelkedett. Különösen az országgyűlés felosztatást joga a kormányzót abba a helyzetbe hozta, hogy az országgyűlés terveivel és törekvéseivel szemben mindenkor a nemzethez fordulhasson; ez

a jogkör és az ú. n. előzetes szentesítési jog biztosítja, hogy a kormányzó csak a nemzet határozott és ismételten megnyilvánult kétségtelen akaratának legyen engedni kénytelen és ebben a tekintetben jogállása miben sem áll a királyé mögött. Viszont ezen a mértéken túlmenni az alkotmányosság megtagadását jelentené.

Helyesen mondja Ottlik László, hogy a valóságban a magyar államfő ma is éppoly csorbítatlan birtokosa a politikai főhatalomnak, mint a király; sőt az utóbbi időkben kevés olyan király volt az országnak, akinek egyéni tekintélye és népszerűsége és ennél fogva uralkodói hatalma vetekedhetett volna a Horthy Miklósséval; e valóságos hatalom mellett teljesen elhalványulnak a kormányzó jogkörének alkotmányos korlátai. Mégis lássuk, hogy a mai jogállapot szerint milyen különbség van a kormányzó és a király jogállása között.

Az idézett törvények hatályba lépte óta a kormányzói és a királyi intézmény között jogállás tekintetében az elnevezésen és címzésen felül csak öt irányban maradt eltérés, nevezetesen: 1. a törvényalkotásban való részvétel szempontjából (a királynak törvényszentesítési, a kormányzónak csak törvényvisszaküldési joga van); 2. nem illeti meg a kormányzót a nemességadományozás és 3. a főkegyuraság joga; 4. a vád alá helyezett minisztereknek amnesztia útján sem adhat kegyelmet, végre 5. a kormányzót feleletre lehet vonni.

Ha ezeket a különbségeket közelebbi vizsgálat tárgyává tesszük, rögtön meg lehet állapítani, hogy a főkegyúri jogot nem számítva, nincs közöttük olyan, amely jelentékenyebb és gyakorlati jogkorlátozást jelentene, s amely így az államélet folyamatos működését számbavehetően érintené. Sem a kormányzó, sem a miniszterek vád alá helyezésére nem fog sor kerülni (hisz miniszter vád alá helyezése sem fordult elő soha) és így a 4. és 5. pont alatt említett különbség nem gyakorlati jelentőségű. A nemességadományozás lehetőségének a hiányát a kitüntetés egyéb formái átmenetileg pótolják. A szentesítés! jogkör megadása gyakorlati jogkiterjesztést alig jelenthetne, minthogy a szentesítés kifejezett megtagadása az alkotmányosság szellemében a király részéről sem történhetik. Egyedül a főkegyúri jog hiánya hátrányos a magyar állam történeti jogköre szempontjából, ezt a hiányt kiküszöbölni az apostoli szentszék hozzájárulása nélkül nem áll módunkban, a szentszék hozzájárulására pedig úgy sem lehet számítani.

Látjuk tehát, hogy a kormányzó jogkörének további kiterjesztése és ilyen módon a királyi jogkörrel szemben ma is mutatkozó különbségek kiküszöbölése semmiféle különösebb gyakorlati eredményt nem jelentene. Ugyanezt mondhatjuk el azon javaslatok egy részéről is, amelyek a jogkiterjesztésen kívül merültek fel (pl. a kormányzó címzésére, a bírói hatalomnak a kormányzó nevében gyakorlására, a kormányzó arcképének pénzekre és bélyegeken alkalmazására, stb.). Inkább azt látjuk, hogy egyesek lázasan kerestek lehetőségeket a kormányzói intézmény reformjára, semmint hogy komoly gyakorlati szükség jelentkezett volna a reform tekintetében.

A jogélet egy területén sem kívánatos a jogintézmények sűrű reformja; kétszeresen hibáztatandó azonban ez az alkotmány területén és különösen olyan intézménynél, amely csak a mai átmeneti

idők (provizórium) kisegítő szervét teszi. A folytonos reform az egész jogrend és különösen az illető intézmény tekintélyét csökkenti és a bizonytalanság látszatát keltheti a közvéleményben; a kormányzói intézmény folytonos újrászabályozása pedig amellet az átmeneti időkre való tartós berendezkedés hitét ébresztheti és ezzel a királysághoz való visszatérés útját elhomályosíthatja. A kérdés megújuló tárgyalása kényelmetlen helyzetbe hozhatja bent és a külföldön a kormányzót, a kormányt és a törvényhozó testületet, amelyek viszonyában pedig a legteljesebb összhangnak kell uralkodni. A reformtervek jó része továbbá ellentétben lenne alkotmányunk ősi elveivel, a szentkorona-tannal és csökkentené annak az egyik legnagyobb alkotmánybiztosítéknak ható erejét, amely szerint a törvényes király hiányában az egész államhatalom a nemzetre száll és koronázás nélkül az államfő nem juthat a teljes királyi hatalom gyakorlatába. Végre az új szabályozással a nemzet könnyen feladhat olyan jogokat, amelyeket a jelenlegi kormányzó működése utáni időre egyelőre célszerűnek látszik fenntartani.

Mindezeknek az érveknek a figyelembe vételével egyik előző tanulmányunkban csak a törvényvisszaküldési jog megerősítését és az utódajánlási jog megadását jelöltük meg olyan reformtervek gyanánt, mint amelyek esetleg figyelembevétel érdemelhetnek. A törvényvisszaküldési jog megerősítése révén biztosítani lehetne, hogy a kormányzó hosszabb határidőn (pl. három hónapon) belül és kétszer is visszaküldhesse az országgyűlés törvényszövegét; az utódajánlási jog révén pedig a jelenlegi kormányzó esetleg irányítást adhatna az országgyűlésnek utódja megválasztásánál. E reformterveknél azonban sokkal fontosabb a felsőház ősi egyenrangúságának a visszaállítása s azért e kérdéssel külön tanulmány keretében kívánunk foglalkozni.

Mi Moór Gyulával és Angyal Pállal együtt azt valljuk, hogy a kormányzói intézmény körüli vitatkozást végre be kellene fejezni. Örülünk kell, hogy a nemzet 1920-ban, a teljes közjogi zűrzavar közepette és az alkotmányozási láz korszakában az államfői hatalom gyakorlására rövid időn belül olyan megoldást talált, amely összhangban van alkotmányunk történelmével és amely az időközben történt kiegészítésekkel a jelenlegi helyzetnek megfelelő jogi alapot biztosított.

Amiképpen ezelőtt félezred évvel a törökverő Hunyadi János tekintélye adott a magyar kormányzói, gubemátori tisztnek az egész művelt világon becsületet, ma az Isten gondviselése Horthy Miklós személyében adott nekünk olyan férfiút, aki a kormányzói méltóságnak bent és kívül tiszteletet tudott biztosítani. Vájjon nem lehetünk-e büszkéek, nem kell-e büszkének lennünk ősi intézményeinknek évszázadokon átütő erejét és megújuló érvényesülését szemlélve; van-e még nemzete a világnak, amely a legválságosabb korszakban a hagyományokhoz való ragaszkodást a jelen szükségletével ennyire összhangban tudta volna fenntartani? Az bizonyos, hogy a Hunyadi János és Horthy Miklós jogkörét szabályozó törvényes rendelkezések alkotmánytörténetünknek sohasem lesznek szégyenfoltjai.

A FALUKUTATÓ MOZGALOM KRITIKÁJA

A NAGY ÖSSZEOMLÁSUNKAT követő idők számos országot-menteni akaró mozgalmi között épenséggel nem lehet kisjelentőségűnek ítélnünk az enerválódó középosztály gondolkodóbb fiatalsága körében keletkezett falukutató mozgalmat. Hogy ez a mozgalom megszületett, abban a külföldi előzményeken kívül számos mélyreható saját okunk is szerepet játszott. Elsősorban talán a középosztályos ifjúságunknak az az ösztönös megérzése, hogy e nemzedék legelső teendője kell hogy legyen a gyógyulás útján egy komoly diagnózis felállítása a társadalom azon rétegeiről, amelyekbe az egész beteges felépítésű mai társadalom gyökereit mélyeszteti le, a falu népéről. Igazában nem is tudta, hogy mit akar a faluval, vájjon menekülni akar a népiséghez, vagy menteni akarja a pusztuló népiséget, nevelődni akar a falun, vagy nevelni a falut, vagy mindkettőt, akar-e adni a falunak, vagy kapni tőle új lelkiséget, esetleg a lelkiségen kívül új segítséget, új vért is vár a falusi rétegből enerválódott sorai kitöltésére. Kétségtelen, hogy a falu felé való nagy odafordulás eleinte inkább ösztönös, semmint világos célkitűzésű volt. És tegyük hozzá, hogy ezek a problémák még maiglan sem tisztázódtak, mai ifjúságunk falujárása is túlnyomórészt inkább csak homályos indítatású, semmint tudatos. Ez eddig nem is volna baj, mert ez az ösztön kétségtelenül egészséges, de újabban valami beteges tünetek is kezdenek már rajta kiütközni. Kezdi elveszíteni eredeti hamvasságát, s nemcsak céltalan divattá kezd válni, hanem már mellékcélok, sőt politikai mellékcélok tünetei is mindinkább sejthetők belőle. Emellett kezd egészen elsekélyesedni és igen erősen fenyegeti az a veszedelem, hogy egyrészt dilettantizmusba fullad, másrészt nem kívánatos gyümölcsökkel lepi meg a nemzeti életet.

Eddig éppen az a hamvassága kímélte meg a komolyabb kritikától, amellyel ez a mozgalom indult. A leghivatottabbak is csak örömmel láthatták ifjúságunknak a falu, a nemzeti élet kiapadhatatlan forrása felé való ösztönös odafordulását és csupa áldozatos munkát véltek benne felismerni, amely munka termésének első zsengeit komoly kritika nélkül vettük tudomásul, ha annak értékéről nem voltunk is mindig meggyőződve. Időközben azonban a mozgalomnak már megfelelő irányt kellett volna felvennie és ki kellett volna hogy forrjon módszerben, célkitűzésben, munkásainak egymásratalálásában, s értékes eredményeket is ideje lett volna felszínre hoznia. Sajnos, egyik

kíváncsi sem sikerült, kevés esettől eltekintve; úgy hogy most már eljött az ideje, hogy komolyan szembenézzünk ezzel a mozgalommal és megfelelő irányt kívánjunk tőle.

A magyar falukutató mozgalom ma igen széleskörű. Historikumát talán ott kezdődik, hogy a magyar cserkészmozgalom vidéki táborozásaival terelte rá a figyelmet a magyar falura. Tábortüzeik mellé gyakran meghívták a falu népét, s a tűzbenezés hangulata közelebb hozta egymáshoz a városi és falusi lelkeket. Amikor a cserkészmozgalomban már fiatal férfiak is felserdültek, ezek mint öregcserkészek kezdtek járni a falut, s azokban ú. n. regösmunkát kezdtek végezni. A falut járó regős öregcserkész csoportoknak még nem voltak határozottabb célkitűzéseik a falu szociográfiai tanulmányait illetően, hanem inkább csak a nép lelkével való érintkezést keresték, főleg tábortüzek mellett, szórakozva tanítva a falut és ellesve tőlük regéket, népdalokat, meséket. A regő sutákra később komolyabban is felkészültek, tanfolyamokat tartottak, amelyeken etnográfusok, geográfusok nyújtottak nekik bizonyos előtanulmányokat a falu lelkéhez való közelebb-férkőzésre. A regő suták azonban lassan nem elégítették ki a falut járó cserkészfiatok ambícióit; mélyebbre akartak hatolni a faluban. Rendkívül érdekes ez a törekvés, mert egyetlen más nemzet cserkészéletében sem fejlődött tovább a falujárás a mi regösutainknál. A francia katolikus öregcserkészek ma is csak így járnak a falut. A mi jobban elmélyülő cserkészmozgalmunk azonban ösztönösen kereste a leg súlyosabb nemzeti problémák megismerése felé vezető utat. A magyar cserkészfiatok folyóiratában, a Fial Magyarországon csakhamar felvetődtek a szociográfiai irányzathoz vezető útmutatások. Előbb is voltak már más oldalról is bizonyos félénk kezdeményezések, azonban a szociográfiai munka komolyabb kezdeteit a Fial Magyarországon Szociográfiai Munkaközösségének 1934-ben való megalakulása és a Fial Magyarországon 1934 decemberi szociográfiai különszáma jelentette. Ettől kezdve rendkívül gyorsan terjedt nálunk a szociográfiai mozgalom, amely az addig bizonytalanabb célú falujárást felváltotta. Tagadhatatlan, hogy nagy hatással volt a cserkészélet kebelében kifejlődött e mozgalomra a felvidéki ifjúságnak később szomorú irányba fejlődött sarlósmozgalma, de főleg az erdélyi ifjúság falumunkája, nemkülönben az a falukutató munka, amelyet Erdélyben és Romániában Gusti román egyetemi tanár nagyszerű eredményekkel végzett.

Ezek a mozgalmak kétségtelenül hozzájárultak ahhoz, hogy a városi magyar társadalom tudatára ébredt annak, hogy mennyire nem ismeri a falut. A mozgalomban azonban súlyos fogalmi és módszertani zűrzavar keletkezett. Szociográfia, honismeret, szülőföldismeret, regösmunka, falukutatás, falumunka, stb., elnevezések alatt nagyjából azonos célkitűzések jöttek forgalomba tisztázatlan módszerekkel. Régebbi eredményes kutatómunkák, tudományos célkitűzések is összekeveredtek a zsurnalisztika felületes és immár demagóg szenzációhajhászásával. Tudományos oldalról nálunk a települési földrajzban kifejlődött szülőföldrajz kezdett a falu egészének problémáihoz nyúlni a háború után. A háború után mindinkább előtérbe jutván hazánk tudományos életében is az a kíváncsi, hogy a régebben nagyrészt

szigorúan elválasztott irányban kutató szaktudományok egymás felé is közeledjenek és határterületeiken találkozzanak a szintetikus gondolatban, a falut addig szintetikusán egyedül kutató modem geográfiai irányzatot egy még magasabb szintézis gondolata egészítette ki, a szociográfiai célkitűzés. Így alakult meg 1924-ben gróf Teleki Pál kezdeményezésére a Szociográfiai Intézet, amely a maga óriási adatgyűjtésével alapjául szolgálhatott volna a mintegy tíz évvel később erősebben lábrakapott falukutatásnak, mert ezalatt sikerült 1068 kötetet képviselő 239 mű adatait községenként 680 ezer cédulán összegyűjtve rendezni. Sajnos azonban ezt a hatalmas előkészítő munkát a falukutatók nagy része egyáltalán nem igyekszik igénybevenni, sőt jelentős részük nem is tud róla, ami a mozgalom egy részének komolyságára a leginkább jellemző adat.

Pedig szinte gombamódra szaporodtak az utóbbi négy év alatt a különböző szociográfiai, falukutató csoportok. Eltekintve az Országos Széchenyi Szövetség régebbi, de bizonyos meghatározottabb irányba csak egy-két év óta terelődött mozgalmától, a legrégebbi falukutató csoport a maguk szempontjából kétségtelenül komolyan dolgozó sárospataki ref. főiskolai Faluszeminárium, amely 1933 őszén alakult meg. Ma mintegy tucatra tehető azon ifjúsági csoportok száma, amelyek rendszeresen foglalkoznak falukutatással, de a falukutató intézmények száma ennél sokkal magasabb. Az alábbi sor nem teljes, mert a kép, sajnos, kaleidoszkópszerűen változik s legnagyobb részük munkájának eredményei is egészen ismeretlenek.

1936 tavaszán gr. Teleki Pál kongresszusra hívta össze a falukutató csoportokat, intézményeket, amelyen kb. a következők képviseltették magukat: Szociográfiai Intézet, Magyar Társaság Falukutató Intézete, Debreceni Gazdasági Akadémia, Egeri Érseki Jogakadémia, Keszthelyi Gazdasági Akadémia, Pápai Ref. Kollegium Faluszemináriuma, Országos Széchenyi Szövetség, Pécsi Széchenyi Szövetség, Sárospataki Ref. Teológiai Főiskola Faluszemináriuma, Soproni Faluszeminárium, Americana, Mosonvármegyei Diákszövetség, Erzsébet Tudományegyetem Közegészségtani Intézete, Pro Christo Diákok Háza, gr. Tisza István Tudományegyetem öregserkészcsapata, Soproni Ev. Tanítóképzőintézet, Soproni Teológiai Ifjúsági Kör, Egeri Érseki Tanítóképzőintézet. Ezekon kívül azonban falukutatással foglalkozott vagy foglalkozik még majdnem valamennyi egyetemünk földrajzi intézete, a Prohászka Ottokár Társaság, a Szegedi Fialok Művészeti Kollégiuma, a Fiala Magyarorság Szociográfiai Munkaközössége, a Turulszövetség, a Prohászka Munkaközösség, a Magyar Statisztikai Társaság Néptudományi Osztálya, a Pázmány Péter Tudományegyetem Közigazgatásijogi Intézete, a szombathelyi rk. teológusok Szűy János öregserkészcsapata, stb., stb.

Hogy az itt felsorolt falumunkásokén kívül a közönség érdeklődése is mennyire felébredt már a munka iránt, azt viszont az bizonyítja, hogy mintegy 30 magyar folyóirat közölt eddig különböző szempontú és bizony a legkülönbözőbb értékű falukutató tanulmányokat, köztük olyanok is, amelyeknek egyáltalán nem ez a hivatása és szerkesztőségük készülsége sem éri el a tanulmányok értékének megítéléséhez szükséges kritikai mértéket. De még ezen túlmenőleg már a napilapok is belekapcsolódtak a mozgalomba, mert szenzációk lehetőségeit és politikailag hasznosítható ütőkártyákat láttak meg

benne. És ez a legfőbb pont, az elsejtesedés és politikai lejárás veszedelme, amely éppen a nagy közönség érdeklődése és a napilapok szenzációhajhászása felől fenyeget. Kiadvállalatok is meglátták már a faluval szemben felébredt érdeklődésben üzleti lehetőségeiket; ma már néhány ezek közül is valóságos falukutatórajokat küld szét, s jellemző az erről az oldalról fenyegető veszedelemre, hogy legutóbb egyik kiadvállalat azzal szedett össze csak kisebb részében értékes, nagyobb részében a riporter szinten álló fiatal társaságot, hogy „menjenek felfedezni Magyarországot úgy, mintha Kamcsatkát kellene felfedezniük a közönség számára“. El lehet képzelni, hogy mi lesz ennek a megbízásnak az eredménye. Tagadhatatlan azonban, hogy néhány intézményben és ifjúsági szervezetben sok jóakarattal megrendezett előkészítő faluszemináriumon bocsátják át előzetesen az ifjúságot. Ilyen szemináriumról tudunk pl. a sárospataki főiskolán, Egerben, az Országos Széchenyi Szövetségben, az Emericánában, a pécsi Széchenyi Szövetségben, valamint néhány cserkészcsapatban. Ezeknek a szemináriumoknak az értéke igen különböző. Jelentékeny részüknek azonban az az általános hibája, hogy olyan közéleti és tudományos tekintélyeket hívnak meg előadóknak, akik úgy testileg, mint lelkileg igen messze állanak a magyar falutól. Elmélyedés inkább csak a vidéki főiskolákon, tanítóképzőkben, teológiaiokon megrendezett szemináriumokban figyelhető meg, bár ezek egy része is fővárosi dízelőadóktól óhajt előkészítést kapni a faluhoz való közeledéshez.

Az előkészület munkáját a mozgalom egyes munkásai viszont bizonyos kérdőívek szerkesztésével és kiadásával gondolják szolgálni. Nem lehet most ezek irodalmi kritikájába bocsátkoznunk, csupán csak általánosságban jegyezzük meg róluk, hogy majdnem mindegyik súlyos hibában szenved: összeállítójuk maga is polihisztóri munkára vállalkozott, s attól is polihisztóri tudást tételez fel, akinek kezébe szánta. Egyik-másik naivitásukon és tudatlanságukon mosolyognak a különböző szakemberek. E kérdőívek csak sablonokra vezethetnek, s legfeljebb mint szempont-gyűjtemények jöhetnek szóba segéd-eszközként. Másrészt egyenesen veszedelmesek, mert a dilettantizmus és felületesség önkéntelen terjesztői. Nem segít itt semmi más a munka komolyságának, csak az, ha becsületos szaktudással felszerelt és különböző szakképzettségű tagokból álló csoportok kollektív munkával közelednek a falukutatáshoz. Ezen bukott el legtöbb derék törekvés. A magyar ifjúság, sajnos, ma még nem képes a falukutatásban rejlő nagy értéket komolyan kihasználni, a gondolatot végrehajtani, mert nincsen hozzá széleskörű, hanem legfeljebb csak szakműveltsége, amelyet nem tud a kollektív munkával széleskörű csoportműveltséggé kiegészíteni, nem akarván felismerni a kollektív munka hatalmas előnyeit. Az egyéni önbizalom túlteng tudását illetőleg; mindenki valami szenzációs eredményeket hajszol, lehetőleg azonnal, ideges kapkodással. A másik nagy hiba viszont a módszertani kialakulás hiányában, illetve bizonyos csoportoknál a módszertani tudás szükséges voltának még csak fel sem ismerésében rejlik. Igen örvedetes, hogy a magyar ifjúság megtalálta a falukutatásban rejlő nagy

hívását és értéket, de a cél ebben az esetben sem szentesíti és főleg nem pótolja az eszközöket, sem pedig a tudományos módszereket. Főleg az utóbbi hiánya a súlyosabbik baj, mert a szélesebbkörű szak tudást a csoportos falu jár ők úgyahogy mégis képviselhetik. Módszer nélkül az egész mozgalom a dilettantizmusba fog belefulladásni.

Ha végigtekintünk falujáróink munkáján, korántsem látunk abban még egységes célkitűzést sem. Vannak csoportok, amelyek csak a komoly önnevelés és falusi élethívadásukra való komoly előkészület céljából járnak a falut. Ilyen csoportokat főleg a különböző keresztény teológiai főiskolákon és tanítóképzőkben szerveztek meg derék tanár-emberek. A sárospataki ref. teológusok vagy az egri kát. tanítóképzős ifjúság ilyenirányú munkája igazán tiszteletreméltó, sőt a célt maradéktalanul be is tölti. Ez a munka legtöbb csoportban egyúttal bizonyos gyűjtő, tárgyi néprajzi és folklóre gyűjtő munkával is párosul. Különösen előjár ebben a tekintetben a sárospataki teológiai ifjúság. Vannak csoportok, amelyek falusi missziót, főleg vallásos és kulturális missziót is vállalnak, templomi szolgálatot látnak el, összegyűjtött hírlapokat osztanak ki, előadásokat tartanak, regös programokat bonyolítanak le. Ez is komoly és szükséges program és azonkívül, hogy érintkezésbe hozza egymással a falut és jövő vezetőjét, az állam által életrehívott népművelési munkát is támogatják. Sajnos, az így gyűjtött anyag túlnyomórészen el is vész a köz nyilvánossága számára, mert többnyire féltékenyen őrzik, pedig közérdekű hivatásuk akkor volna, ha a Szociográfiai Intézetben adnák le komoly feldolgozók segítségére. Lényegesebb kutató munkát ezek a faluba való kiszállások már csak azért sem jelenthetnek, mert hiszen a legjobb esetben is 5—6 főből álló és majdnem mindig azonos szakműveltségű csoportok szállanak ki egy-egy faluba, a legkedvezőbb esetben is csak a hétféligi félnapokra és vasárnapra. Mégis megbecsülendő ez az irány, mert nem kifelé ígéretet, hanem befelé gazdagítja tagjait és a falu elhagyatottságába is életet vinni törekszik. Ennek az iránynak legjobb munkásai közé éppen a sárospataki teológusok sorolhatók.

Vannak csoportok, amelyek a nyári időt használják fel egy vagy több falu részletesebb tanulmányozására. Ezek többnyire nyári táborozással vannak egybekapcsolva, cserkész táborral, munkatáborral. Eredményeik komolyabbak, s tudunk olyan értékesebb falu-monográfiáról is, amely egy ilyen tábor eredményeként született meg. Sajnos, néha ezeknek a táboroknak meglátó lehetőségeit gyöngíti az, hogy mozgótáborok lesznek belőlük, amelyek értéke alig több egy-egy turistaútnál, s csak abban az esetben jelentenek egyúttal falumunkát, ha regöléssel, tábortűzzel vannak egybekapcsolva. Mégis jelentek meg már olyan „falutanulmányok“, amelyek egy nyolcnapos ilyen mozgótáborból születtek, egy-egy faluban néhány órát töltve.

A legveszedelmesebb fajtája a „falutanulmányozásnak“ az a módszer, amelyet, sajnos, egyik legnagyobb „falukutató“ ifjúsági szervezet végez: hogy autóval szállítanak ünnepek alkalmával egy nagyobb csoportot valamely faluba; ott az első út a vendéglői terített asztalhoz vezet, s megfelelő „felfrissülés“ után pár órára elszéled a

társaság a faluba, főként azt kérdezgetve ki a néptől, hogy mit eszik; étlapokat állít össze tőlük, anyagi helyzetüket „veszi fel“. Ezt a módszert hatóságilag kellene megrendszabályozni, mert egyenesen destruáló hatása lehet a falu népére!

Sajnos, ma mindez az alapján véve igen heterogén célú, módszerű és főleg értékű mozgalom mind falukutató mozgalom címen ment át a köztudatba. Érték és értéktelenség egymás mellett fut, kétségtelen tehát, hogy sürgősen széjjel kellene választani ezeket egymástól. Sőt továbbmenő ágai is vannak a falujárásnak. Vannak a mozgalomnak ma már anyagi parazitái, a falun élősködők, magukat kitártatók, sőt akadtak már szélhámosai is; sajnos, falukutatás örve alatt már a belpolitikai izgatás és nem kevésbé a külpolitikai, nemzetiségi destrukció is kezdi felütni fejét. Saját tapasztalatomra hivatkozom csupán, amikor megemlítem, hogy a Dunántúl számos esetben talákoztam német diákokkal, akik falukutatás címen járták a sváb falukat, s többször fordultak meg nálam német egyetemi hallgatók és fiatal asszisztensek, akik mind aziránt érdeklődtek, hogy a dunántúli sváb falvak települési földrajzához hogy lehetne anyagot gyűjteni. A legfőbb ideje tehát, hogy a komoly falukutatást ne engedje a nemzet kívülről és belülről egyaránt diszkreditálni és lejártni.

De a komolyabb csoportok irányítására is nagyon nagy szükség volna. A naivitásoknak egész sorát látjuk egyik-másik kiadványukból kitűnni. Újból és újból hangsúlyozni kell, hogy a komolyabbik irányt is jelentékeny részében mindenekelőtt a dilettantizmustól kellene megmenteni. Másik nagy hibája a fiatal falukutatók egy részének, hogy legtöbbször már szociális vagy politikai jelszavakkal önkéntelenül és jóhiszeműleg is egyik vagy másik irányban megfertőzve megy a faluba; bizonyos apriorisztikus feltevésekkel, s ezért nem tudnak tárgyilagosan látni, vagy néha nem is akarnak, főleg, ha munkájuk eredményét valamely hírlapban vagy kiadónál óhajtják kamatoztatni. A valóság hiánya kétségtelenül erősen kiérik a munkálatok eredményeinek jelentékeny részéből. A mai falukutatók jelentékeny része jelszavak által alkotott feltevéssel megy a faluba, hogy ott minden esetben gyógyíthatatlan a földéhség, hogy ott mindenütt fizikai éhséget fog látni és megírhatni. Kétségtelen, hogy nagyon sok helyen így van, s hogy utolsó perceit éljük a szociális intézkedések lehetőségeinek, de nem mindenütt ez a bajok forrása, s talán legtöbbször nem ez a magyar falu életének a rákfenéje, hanem a műveltség hiánya, vagy a vallásos élet meglazulása, s talán egy-egy pap, jegyző kicserélésével meg lehetne oldani a legsúlyosabb problémákat is; talán a kollektív szellem visszaállítása sok baját gyógyítaná meg a falunak; szóval nem anyagi, hanem szellemi, erkölcsi motívumokon fordul meg a falu tengelyének élete. A csak materiális indításokkal érkező falukutatónak mindezek meglátására nincsen szeme, sokszor nem is meri meglátni, mert a divatos jelszavak nem ezt kívánják azokra a hasábokra, ahol „munkája“ eredményeit kamatoztatni akarja. Lelkiség! megfigyeléseket nagyon kevés csoport végzett eddig a magyar falvakban. Pedig hogy legtöbbször itt van a hiánya a falu életének, arra éppen a legsikerültebb munkát végző ifjúsági falukutató csoport, a Pro Christo Diákok Háza csoportja

mutatott rá az Ormánságban, Kemsén végzett mintaszerű munkája eredményeiben.

A „falukutatók“ többsége megelégszik a nyomor illusztrálására „étlapok“ közlésével. Valóságos étlapszerkesztő láz öntötte el a falukutatók egy részét. Pedig, hogy mennyire kényes természetű és mennyi komoly felelősséget igényel a falukutatás, legyen szabad csupán csak arra hivatkoznom, hogy ilyen étlapszerkesztés közben való ügyetlen kérdezősködésekkel igen kellemetlen izgató hangulatot lehet elhinteni a faluban, s még jobb az olyan eset, amelyről szintén tudunk, hogy a nyomor-étlapot budapesti szerkesztőségben agyalta ki a „falukutató“. Általában a kérdezősködés életszínvonalról, közterhekről, vagyoni állapotokról sok bajt csinált már s csak egyetlen módszer vezethet célra ezekben a különben igen fontos, de magukban ki nem szakítható problémák megfigyelésében, azt a mit Kemsén alkalmazott a Pro Christo Diákok Háza falukutató csoportja: nyitott szemmel benne élni a faluban kollektív munkára képesített és összehangolt fiatalság csoportjának. Sok helyen a felforgatás, felelőtlen biztatás ösvényére vezethet a módszer elvetése, de azért is veszedelmes, mert az önkéntelenül vagy tudatosan megbiztatott falusi nép előtt is rövidesen diszkreditálódhat az egész mozgalom.

A pesszimista vagy céltudatosan kuriózumokat kereső falujáróknak a hírlapok és egyes kiadványok hasábjaira eljutott írásaiból lassankint tökéletesen hamis kép alakul ki a köztudatban a magyar faluról. Az ellenkezője a faluról csak a Gyöngyösbokrétán át képet formáló optimistákénak. Ahogy egykor a múlt század hamis népszínműve kitermelte a színpadon a romantikus műparasztot, úgy egyes „szociográfiák“ máris kitermelik a köztudatban a tragikus műparasztot. Amilyen veszedelmes volna, ha a falukutatók homokba dugnák fejüket a szociális falusi nyomor láttán, éppen oly káros, hogy csak ezt látják meg és csak ezt viszik be a nemzeti köztudatba. Csak sülyedő falut látnak mindenfelé; pedig ez a kép hamis, tudománytalan és nemzetcsüggesztő. Oka pedig egyrészt kiadói érdekek, de nagyrészt a fiatalság szakszerű és módszertani készültségének hiánya. Szinte érthetetlen az a pesszimizmus, amit csak egy részében termelt ki ezekben a fiatalokban a falu tényleges állapota, más részében azonban kétségtelenül saját lelkükből táplálkozik; mert hiszen a falukutatásra is áll az, hogy eredménye két összetevőnek eredője, a ténynek és annak, aminek meglátására lelkem be van rendezve. A mai falukutatók egy része valósággal a falu fatalistájává lett. Kétségtelenül része van ebben annak a körülménynek is, hogy a falukutatásoknak nyomtatásban megjelent első eredményei ilyen irányúak voltak és ezt szinte kötelező divattá tették.

Hogy olyan kevéssé valóságos képet ad a mai fiatalság a magyar faluról, annak egyik okát abban is megjelölhetjük, hogy kutatásaik túlnyomóan gyökéneknek. Csak élete jelen pillanatában látják a falut, men múltjának megismerésére alig fordít gondot legtöbb falumunkás. Nemhogy levéltári munkára is időt fordítanak, de még legközelebbi múltjával is alig ismerkednek meg, még a Szociográfiai Intézet adataira sem kíváncsiak. Úgy mennek a faluba, „mintha Kamcsatkába menné-

nek“, ahogy a jó üzleti érzékű kiadó az egyik csoportot ellátta utasításokkal. Ennek az eredménye azután, hogy sejtelmük sincsen az ilyen felületes és pedig bűnösen felületes „kutatóknak“ arról, hogy milyen módon élte túl a falu a történelmi múlt sok súlyosabb fizikai és erkölcsi válságát, hogyan gyökerezett bele a falu népe a múltban földjébe, környezetébe, hogy állta ki a falu népének vitalitása a nagy történelmi zivatarokat. Csak a jelent látják, de csak egy-egy falu jelenét, azt is felületesen, s így kerül ki ez a sok hamis „szociográfia“, helyzetkép.

Nemcsak a szakismeretek hiánya okoz itt súlyos bajokat, mert hiszen egy-egy geográfus, etnográfus, mezőgazda, szociológus, történész stb. tagokból összeálló csoport kollektív munkája ezen még pompásan segíthetne. A legnagyobb hiány a lelkikészség hiánya, a cél és probléma át nem értése. Ezen eddig csupán csak egyetlen csoport tudott gyökeresen segíteni a komoly munkára vállalkozók közül is, a Kemsét megjáró és a cserkészletben közös lelkiségbe forrt csoport, amely mégis egy éven át készült feladata megoldására, mielőtt a faluba tette volna lábát. Mindaz, aki öncéllal, zsurnaliszta, politikai vagy csak kiadásra, közlésre gondoló lélekkel és nem a szolgálat lelkével közeledik a faluhoz, feltétlenül zsákutcába jut maga is, vagy oda vezeti a közvéleményt is. A Kemsét tanulmányozó fiatalokban a legnagyobb érték, legmagasabb fokú készültség éppen a szolgálat lelkének kialakítása volt.

A faluszemináriumok feladata ezek értelmében főleg az legyen, hogy csak másodsorban adva széleskörű szakismereteket — ezeket kollektivitással pótolhatván —, elsősorban lelkikészségű ifjúságot neveljenek. Szakismeretekből éppen csak annyi tájékoztatást adjanak, amennyi szükséges, hogy a kollektív munkában egymást megértsék, hiszen jogászokat pl. földrajzi megfigyelésekre vagy viszont kiképezni akarni egyenesen sarlatánságra való nevelés volna. Egyénileg általános szakismeret helyett a kollektív szakismereteket állítva be és a szolgálat szellemét termelve ki, rendkívüli távlatok és valóságos nemzetmentő munka nyílik itt a magyar ifjúság előtt. Sajnos, az ifjúság a kollektivitás szellemét általánosságban alig túri másban, mint a szórakozásban.

A fentiekre legfőbb bizonyíték az Erdélyi Fialatok falumunkájának a mienkénél sokkal eredményesebb volta. Ezek a fiatalok üldözöttségükben kialakították magukban a faluval való nagy lelkiközösség érzetét, s nem felülről, hanem belülről, áldozatos lélekkel és a szolgálat szellemében közeledtek hozzá. Viszont nálunk napidíjért való falukutatás is kezd már kitermelődni. Ha egy mozgalom bizonyos elemei a kezdet kezdetén is úgy indulnak, hogy állami és társadalmi szubvenciók kijárása munkájuk előfeltétele, akkor ez a mozgalom már nem állhat a közszolgálat szellemében. Meg kell azt is említenünk, hogy nemrég falumunkával foglalkozó csoportok közös megbeszélésén a leg-sürgősebb kívánalom nem abban merült fel, hogy tisztázzák az elvi problémákat, megvilágítsák a módszeres nehézségeket, hanem arc-kepes igazolvány, vasúti kedvezmény, szaksajtónak rendelkezésre bocsátása, állami támogatás, társadalmi bizottság megszervezése, stb. volt az, amit a munka előfeltételének láttak. Az erdélyi ifjúság milyen

másképpen indult munkájának! Kissé különösen hangzik ezek mellett, hogy a fenti kívánságokat legjobban képviselő, falukutatással foglalkozó ifjúsági folyóirat az erdélyi fiatalok munkájáról írva megállapítja: „Az állam hatalmának birtokán belül lenni, annak számtalan előnyét élvezhetni, ebben az eszközöket bőségesen nyújtó helyzetben gondoskodni a nemzeti problémák megoldásáról az ő számukra elképzelhetetlen.“ Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a komoly falukutatás nemzeti értékét az államnak nem kell felismernie és azt minden tőle telhető erővel támogatnia; ez a nemzetnek szoros kötelessége; de viszont azt sem jelenti, hogy a most folyó munka egészében már megérdemli az állami és társadalmi támogatást.

Ha azt tekintjük át, hogy eddig irodalmilag mit produkáltak a falukutatók, néhány komoly munka mellett a többiben bizony nem sok öröm telhet. Van köztük riportértékű munka is s ezek még részben a jobbak közé tartoznak, mert üzleti okokból jobban, több gonddal kellett azokat megírni. Tartalmuk bírálataba, értékebe azonban nem szabad belehatolnunk. Vannak egészen fölöslegesek is, mint pl. azok, amelyek nem egyebek, mint az állami statisztikáknak újra való leközlései fölös idő- és pénzpocsékolással. Még tudományosnak nevezett intézetek kiadványai között is akadnak ilyenek, elég terjedelmesek is. Aki ilyet csinál, az egyáltalán nincsen tisztában sem a falukutatás céljával, sem módszerével, sem pedig azzal, hogy analitikai adatgyűjtésre egy pompás beállítású Szociográfiai Intézet áll rendelkezésre.

Ha nagy hiányosságokra mutattunk rá már a megfigyelő, helyszíni munkák módszerében, ezeket a hiányokat fokozatosan látjuk az adatok feldolgozását mímelő falumonográfiákban. Ha olvassuk őket, kevés kivételtől eltekintve, csak szomorúságot szerzünk vele magunknak, mert a felületességnek kiáltó bizonyítékait látjuk legnagyobb részükben: étlapok, száraz, önmagukért való, az életfolyamatokba be nem illesztett statisztikák, demagóg szövegek, főleg a földosztásról, látókörihiány, dilettantizmus, nagyotmarkolás és kevesetfogás. Csak egy rejtély áU fenn ezekkel szemben: ugyan kinek van elég nagy tudatlansága, vagy tág lelkiismerete hasonlók kinyomtatására pénzt bocsátani rendelkezésre. Van, aki arról számol be „falumonográfiájában“, hogy a dunántúli sváb cukorral eszi a töltöttpaprikát s talán ez a legértelmesebb megállapítása; más meg abból indul ki, hogy „Prohászka nagyon utálta ennek a vidéknek népét, tehát nagyon értékes elem lehet“, s ebből a tételből kiindulva írja meg faluismertetését.

Van csoport, amely egy év alatt 250 falu feldolgozását ígérte be. Van, amelyik azt állítja, hogy két év alatt 31 községről készített „tudományos rendszerességű falumonográfiát“. Ilyenek hallatára méltán állapíthatta meg Krisztics Sándor, a Szociográfiai Intézet igazgatója a következőket: „Az ilyen községleírásokról vagy községi adatmegállapításokról mondja a közigazgatási hivatalos szervezet azt, hogy veszedelmes munka, mert a téves adatok és következtetések alkalmasak az ellentétek kielezésére, a szakember pedig méltán állapítja meg felőlük azt, hogy jobb lett volna, ha meg sem írták volna.“ Az ilyen munkára való ösztönzés szintén káros, a felületességre, dilettantizmusra való szoktatásnál egyebet nem szolgál; hogy megint csak Krisztics szavait

idézzük: „Mosolyognom kell olyan nagyotakarásokon, melyek tudományosan tisztázott adatok nélkül képeseknek érzik magukat monográfia írására, de egyenesen veszedelmesnek kell tartanom azt az irányzatot, mely ilyen vállalkozásokat jutalmaz is.“ Mert e felületes munkákra már pályadíjakat is tűzött ki egy társaság.

Míndezezből, azt hiszem, elég világos, hogy itt sürgős szükség van a falumunkával foglalkozás fogalmi zűrzavarának tisztázására, a helytelen irányzatok visszaszorítására, hogy az egészséges és nemzet-építő törekvések támogatására lehessen fordítani a társadalom és állam kevés segítő eszközét. El kell választani egymástól a falukutatás és a falunevelés munkáját. A falukutatásban is meg kell különböztetni az előzetes irodalmi és kritikai adatgyűjtést, amit a Szociográfiai Intézet mintaszerűen végez, a helyszíni megfigyelés- és adatgyűjtéstől, amelynek módszeres eljárását szintén ki kell építeni. A faluba csak olyan kutatóknak volna szabad kijutniok, akik erre szakszerű csoportösszeállításban képesek és lelkileg a szolgálat és nem az üzletiesség, riporteri megbízás szellemében vannak felkészülve. Az adatgyűjtést követő feldolgozás viszont kétségtelenül csak erre szakszerűen és széles látókör megszerzésével felkészülteknek kezébe való. Az a mozgalom viszont, amely tisztán leendő élethivatásukra való önnevelés céljából viszi ki a pap- és tanítójelölteket, vagy amely megkívánja a falu tanítójától, hogy a szülőföldi ismeretek tanítása céljából végezzen megfigyelő munkát községében, nem tévesztendő össze a tudományos falukutatással; éppen úgy az sem, amely tisztán a falu morális segítségét célozza, mint teológus, cserkészcsoporthoz tartozók falujárása. És főleg távol kell tartani a magyar falutól a politikummal terhelt ú. n. kutatókat; azok járjanak csak saját politikai és nem áltudományos mezükben. Tény az is, hogy a falu legtöbbször önmagát sem ismeri (történelmi, földrajzi, néprajzi, gazdasági szempontok), hanem ezeket az ismereteket tudatosítani kell benne. Erre a falu saját intelligenciájának, lelkésznek, tanítónak van hivatása és csak kivételesen kívülről jövő falukutatóknak, akik igen gyakran többet árthatnak ilyenirányú munkájukban, mint amennyit használni vélnek, mert sebekkel borított arcú egyénnek tükröt tartani arca elé, nem mindig célravezető.

A fogalmak tisztázása és különböző célú falujárásoknak egymástól való elválasztása után arra is sort kellene keríteni, hogy az így megmaradó tényleges falukutató munka irányítást és ellenőrzést nyerjen. Az irányítás főleg támogatást jelent, elsősorban erkölcsi támogatást. Különösen szükségesnek látszik, hogy a falukutatásra készülő ifjúság valamely egyetemi tudományos intézetben kaphasson szakszerű felszereltséget. Mivel pedig a falukutatáshoz nem egy szaktudományban való jártasság szükséges, hanem valóban a tudományok szintézisére volna szükség, legalkalmasabbnak látszik az a gondolat, hogy a legszélesebbkörű tudománnyal, a geográfiával foglalkozó valamelyik egyetemi intézet építsen ki az összes szóbajövő tudományok képviselőiből egy nagyobb szabású falu-szemináriumot, ahol nem polihistorok nevelése volna a cél, hanem egy-egy szaktudományban kiválóan jártas ifjakkal a szomszédos érintkező problémákról való általános és mégis szakszerű tájékoztatása.

A további teendőnek annak kell lennie, hogy bizonyos irányító és ellenőrző szervezetet létesítsünk. Hangsúlyozom, hogy ez a munka feltétlenül a fiatalság munkája, tőle indult ki, ezt a munkát továbbra is kezében kell hagyni, mert a szolgálat szellemét kívánó munkát idegen akarattal kikényszeríteni nem lehet. Csak arra kell vállalkoznia a közhatalomnak, hogy megvédje e mozgalom értékeit a kinövésektől. Az irányító, szervező munkát idősebb szakemberek, főleg tudósokból és a falukutatásban komoly értéknek bizonyult fiatalokból vegyesen összeállított tanácsadó szervnek kell átvennie. Hozzáértő, de érdektelen szakemberekre főleg azért mutatkozik szükség, mert megfigyelhető, hogy magában a falukutatással foglalkozó ifjúságban is bizonyos féltékenység mutatkozik egymás munkája iránt. Egy ilyen irányító szervnek meg lehetne akadályoznia azt, hogy az erőt felülhaladó egyéni és kollektív vállalkozások induljanak; bizonyos munkaterületi felosztást is lehetne készítenie, kijelölve tájankint és — bár falutípusok valóban nincsenek — de mégis közelálló jellegű falvak közül a legsürgősebben feldolgozandókat. Természetes, hogy ez a segítő, tanácsadó szervezet csupán csak az irányításra vállalkozhat és nem rendelkezhet döntőerővel, hiszen az individualitás meggátlása nagy értéktől fosztaná meg a mozgalmat. Az ellenőrzés munkájára, a visszaélések meggátolására annak a másik szervezetnek kellene vállalkoznia, amelyet a falukutatásban komoly munkát végzett fiatalokból kellene kiépíteni, amely a helyszínen ellenőrizné a falukutatásra engedélyt kapottak munkáját, amit a mai helyzetben a közigazgatási és rendészeti hatóságoknak sem módja, sem képesítése nincsen ellenőrizni.

Az irányító szerv kezébe kellene központosítani azokat az anyagi eszközöket is, amelyeket a közületek bocsátanak rendelkezésre a mozgalomnak, s amelyeket eddig bizony legtöbb esetben nem értékekre váltottak be. Ha közsegítségből csak komoly értékek láthatnának nyomdafestéket, bizony másképpen festene a mi mostani állapotában szomorú értékű falukutató irodalmunk.

Lehetséges, hogy az elmondottak talán sok oldalról fognak heves ellenmondásokat is kiválthatni, főleg nem a múlttól mondott kritika, hanem a jövőre való gondolatok. A magyar társadalomnak azonban fel kell ismernie, hogy egy széleskörű és nagyértékű mozgalom félrecsúszásának veszélyeit elhárítania nemzeti kötelessége. Mert a falukutató mozgalom éppen úgy lehet nemzetépítő, mint nemzetromboló munkává is.

FODOR FERENC

AZ ÉRTELMISÉGI ÉS A PARASZTIFJÚSÁG

AZ ÉRTELMISÉGI IFJÚSÁG részéről a közelmúltban számtalan olyan megnyilatkozás történt, amely szociális téren erősebb hangot jelentett, és különösen a falu felé fordult az érdeklődés, hogy annak viszonyait megismerve, az egyes agrártársadalmi osztályok nyomasztó helyzetén valamiképpen segítsenek, illetve változtassanak. Faluszemináriumok alakultak, tudományos falukutató társaságok és mindenki hazát, falut, parasztot és jövőt akart menteni. Komoly expedíciók indultak a falvakba, hogy a pontos helyzet megállapításával igyekezzenek az orvoslás módjára és sürgősségére rámutatni. Valóságos falukutató-láz fogta el a fiatalságot, ami szervesen kapcsolódott más irányú tevékenységgel is. Szociális munka, szociális szolgálat, szociális felelősség; vallották a legkülönbözőbb ifjúsági körök. Szavak helyett tetteket követeltek és maguk jártak elől a jó példával. Kívülről nézve mindez azt a látszatot keltette, hogy új arcú magyar ifjúság van kialakulóban. A Magyar Szemle több alkalommal foglalkozott is ezzel a jelenséggel és a generációs osztályozás alapján a húszéveseket — mint a falumunka és szociális szolgálat leglelkesebb híveit — komolyabb, biztatóbb ifjúságnak látta a harmincéveseknél és annak a reményének adott kifejezést, hogy a negyedik nemzedék talán már útban is van.

Kívülről nézve lehet, hogy ez a helyzet, de belülről nem. A falukutatás, a szociális kérdések megvitatása és tanulmányozása, általában a fiatalság feltűnő érdeklődése a magyar sorskérdések iránt, kis csoportok, sokszor egyének munkája, a nagy többség érzéketlen minden kérdéssel szemben. A nagy egyetemi egyesületek inkább politizálnak, mint dolgoznak. A diákvezérek rendszerint nem sokat értenek azokhoz a kérdésekhez, amelyeket egyesületeikben kevesek feszegetnek. A helyzet tehát az, hogy a kifelé reprezentáló ifjúsági egyesületek más ifjúságot jelentenek, mint azok a kis csoportok, amelyek faluszemináriumokban, munkaközösségekben, szociális körökben dolgoznak. Amazok felvonulnak, tüntetnek és — vezéreik számára ugródeszkául szolgálnak. Ha ifjúságról beszélnek, rendszerint őket értik alatta. Emezek — a különböző munkaközösségek tagjai — egyrészt bent vannak a nagy egyetemi és bajtársi egyesületekben, de vezetőszerephez a „bajtársi fegyelem“ nevében nem juthatnak; másrészt egyesületenkívüli életet élnek.

Ez az ifjúság lehet, hogy új arcú, de a többségnél csak annyiban lehet új arcról beszélni, hogy új jelszavakat ismételtetnek hangosan és szakadatlanul. Gyakran frázisok hatása alatt lelkesednek és készülnek a nagy pillanatra, amikor az előttük járó nemzedékektől átvehetik a vezetést minden téren. Komolyan hiszik és vallják, hogy ők más ifjúság és éppen az a legnagyobb tragédiájuk, hogy nem tudnak más ifjúság lenni a régiéknél. Viszont akik tényleg új arcú ifjúságnak látszanak, azok a munkaterületükön vallanak kudarcot. A falu megközelíthetetlen számukra, a nép nem érti meg őket. A parasztfjúságra hiába hivatkoznak; azok vagy közöttük vannak már egyetemi és főiskolai tanulmányaik révén, vagy teljesen idegenül fogadják és kísérik munkájukat. Az értelmiségi és a parasztfjúság találkozása nem sikerült. Ez a gyakorlatban körülbelül azt jelenti, hogy az értelmiség és a parasztság viszonya sem fog megjavulni.

A BAJTÁRSI EGYESÜLETEKBEN szervezett ifjúság az egyetemek és főiskolák hallgatóiból kerül ki és csak ritkán az érettségizett, vagy ezzel egyenlő értékű képzéssel bíró intellektüelekből. Általánosságban az egyetemi és főiskolai hallgatók kétharmada tartozik az ismert nagy bajtársi egyesületekbe, a többi megoszlik a kisebb ifjúsági és hivatalos egyetemi egyesületek között. Alig egy pár százalékot tesz ki azoknak a száma, akik nem tartoznak sehová. Ezek jobbjára a felsőbb osztályok fiai, akikre biztos állás vár tanulmányaik elvégzése után és éppen ezért nine senek „problémáik”.

Egy átlagosnak vehető iskolai évben, például 1933—34-ben 15.694 hallgató volt beiratkozva a magyar egyetemekre és főiskolákra. Szüleik foglalkozása szerint így oszlottak meg:

Östermelő	1.976
Bányászat és ipar	2.447
Kereskedelem, hitel, közlekedés	2.979
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	5.536
Más (tökés, nyugdíjas stb.) foglalkozású	2.756

összesen 15.694

Az östermelés csoportban természetesen benne van a nagybirtokos és a mezőgazdasági munkás fia is. Úgyszintén a többi foglalkozási kategóriában a tisztviselők, előmunkások, napszámosok, altisztek stb. fiai szerepelnek együttesen. Kiemelve az egyes társadalmi osztályok fiait a különböző foglalkozási kategóriákból, látjuk, hogy az 1933—34. iskolaévben az összes beiratkozott hallgatók 81%-a (12.717 lélek) tartozott a közép- és polgári osztályhoz, 8-6%-a (1356 lélek) a parasztsághoz és a mezőgazdasági munkássághoz, 7,9%-a az ipari előmunkás, munkás, művezető, altiszt stb., vagyis a kispolgári társadalomhoz és 2,5%-a (381 lélek) a legfelsőbb osztályokhoz.

Egyetemi és főiskolai körökben uralkodó elem tehát a közép-osztály és a jobbmódú polgárság. Az ifjúsági egyesületekben is ők vannak többségben és ez sok mindent megmagyaráz. A magukkal hozott gondolkodás a parasztság iránti érdeklődésüket nem tudja határozottá tenni, mert megszokták a társadalmi tájékozódást és érdekeiknek megfelelő orientálódást. De az ifjúsági egyesületek mégis a „problémák”

megoldására szervezkedtek vagy szervezkednek és állítólag határozott célkitűzéseik vannak, amiket minden körülmények között el akarnak érni, illetve meg akarnak valósítani. Ezen azonban nem szabad csodálkozni, mert hiszen olyan korban keletkeztek, amikor nemzetünk megmentésére mindenki (különösen pedig a középosztály) terveket dolgozott ki és egyesületeket alapított. Szellemi tartalomra, ideológiára ritkán gondoltak. A külsőségek voltak a fontosak: a keretek, formák, egyenruhák vagy sapkák és ceremóniák. Mindezek heves hangulata után a kijózanodás most van folyamatban és rendszerint maguk a vezetők döbbennek rá, hogy valahol elhibázták az egészet.

Nemrégiben a legnagyobb egyetemi bajtársi egyesület tartotta meg fényes külsőségek közepeit évenkénti szokásos nagygyűlését és ott az egyik vezető megállapította, hogy a szervezet agyonnyomással fenyegeti az egyesületet. Az utóbbi „jókonjunktúrás“ években több száz csoportot sikerült beszervezni; a keretek nem várt mértékben megnövekedtek, de a jelszavak elkoptak és frázisokká váltak. „Nincs szellemi tartalom, nincs ideológia!“ —vallotta be és vezértársai kénytelenek voltak ugyanezt szintén megállapítani. Így azután felszólították az ifjúságot: akinek van valamilyen elgondolása vagy konkrét terve, az mondja el, vagy közölje írásban a vezetőséggel, hogy azokból kátét szerkesztve, kifelé programot adhassanak...

Amikor a középosztály fiai belépnek az ifjúsági egyesületekbe, megkapják mindazt, ami társadalmi ábrándjaik kielégítési lehetőségének az illúzióját jelenti. Ott a kor zavaros eszméit hívják tetemre és a nemzedékváltás sokat sejtető tényét emlegetik. Terveik kiépítésével vannak elfoglalva és nem szívesen veszik tudomásul az idő követelményeit. Így azután az ifjúsági egyesületek életében nincs fejlődés. Az ellenforradalmi évek emlékeiből tengődnek és a vezetők régen elmaradtak az ifjúság elitje mögött gondolatokban, tettekben és kezdeményezésben egyaránt. És ma az a helyzet, hogy a harminc éven jóval túli vezérek vezetik a húszéveseket. Kialakult a háború után egy új rend: a diákvezérség. Szinte foglalkozási ág lett, és vannak ifjúsági vezérek, akik évtizedes múlta tekinthetnek vissza. Velük szemben az egyetemek padjait megtöltő húszévesek külön világot jelentenek, de a fiatalok hiába próbálkoznak, a vezetést nem lehet átvenni. A lelépő vezérek helyébe a nevelt vezérek jönnek és a vezetésben nincs változás. A tagok, a „fegyelmezett“ közlegények tudomásul veszik, hogy ez másként nem is lehet. A vezető réteghez a különböző segélyek és kedvezmények nyújtásával láncolódnak az ifjútömegek, melyek rendületlenül kitaranak vezéreik mellett. És ezt meg lehet érteni! A válság az egyetemi ifjúságot is nagyon kikezdte és tanulmányaik folytatása csak keveseknek megy simán. A többség tandíjrészletfizetési mizériákkal küzd, menza- és tanulmányi segélyekért kilincsel és a legnagyobb nehézségek árán tudja tanulmányait folytatni. Befelé lázadnak, de kifelé engedelmesskednek és beletörődnek sorsukba.

A harmincéves diákvezérekkel még nem volna feltétlenül baj, hiszen a harmincévesek nemzedéke bár nem sokban különbözik az előttük járó vagy utánuk következő nemzedékektől, de egyéneiben ez a generáció nagyon sokat jelentett. Ők törték meg az ellenforradalmi idők

utáni hideg közönyt és próbálták felmérni a magyarság legfontosabb sorskérdéseit; vezetőszerpéhez azonban nem jutottak. Az az elismerés megadatott nekik, hogy ők a magyar ifjúság „szellemi vezérei“, de a valóságban és hivatalosan mások vezették és vezetik az ifjúságot. A hivatásos vezérek már csak jelszavakat kaptak és azokkal vezetik az ifjúságot minden elmélyedés nélkül, hiszen szinte a divathoz hasonlóan változik az érdeklődésük és jelszavuk. Egyszer a dunavölgyi kérdés, majd a földreform, azután a falumunka, legújabbban pedig a munkaszolgálat és munkatáborok gondolata hódít. Ennek megfelelő az ifjúsági egyesületek munkája is. Az éppen felkapott kérdésekkel foglalkoznak és a jelszavak és frázisok ellentmondásai között bukdácsolnak. Amikor a földreform körül zajlott a vita, plakátok jelentek meg Budapest utcáin a „három millió magyar koldusáról és az ifjúság egységesen követelte a földosztást. A falukutatással kapcsolatban a parasztságra terelődött az érdeklődés. Aztán jött a mai divat: a munkatáboroké, melyekben a magyar sorsközösség gyakorlati megvalósítását látják és már nemcsak a parasztság, de az ipari munkásság vezetésére is készülnek. Általában a vezetés gondolatának a kihangsúlyozása jellemző az ifjúságra. Ez még nem volna baj, ha készülnének is rá komolyan és nem külsőségekben. De ez az ifjúság tán soha nem hallatta hangját — egy-két plakáttól eltekintve — a parasztifjúság és a munkásifjúság érdekében. Még arra sem gondoltak, hogy felvegyék velük a kapcsolatot és megpróbálják közösen megbeszélni a jövőt. Hogy erre mennyire nem képesek, azt a legutóbbi kísérlet előadásával mint szemtanú bizonyíthatom.

Február elején az Egyetemi Kör kétnapos országos ankétot rendezett a munkatáborokról. A vitát mindig egy rövid előadás vezette be. Sorra került a munkatáborok szociális, etikai és közgazdasági mérlegelése. Az ankétúra az egyetemi és bajtársi egyesületek mellett a szociáldemokrata ifjúság is kapott meghívást. Most történt meg először, hogy az értelmiségi ifjúság a munkásifjúsággal találkozott és ez a találkozás megdöbbentő volt. Ösztönösen jobboldalra és baloldalra különült el a két ifjúság, — ami természetes is volt — de ettől eltekintve, a vita során is meg lehetett állapítani, hogy két külön, világból jöttek. A munkásifjúság nyugodtan, értelmesen, logikusan, szigorúan a tárgynál maradván beszélt. Természetesen az ő nevelésük és ideológiájuk szellemében. Azt azonban el kell ismerni, hogy a munkatáborokkal ők vannak tisztában, az értelmiségi ifjúságnál nagy a káosz.

Ez utóbbinak felszólalói közismert és elkopott frázisokkal jöttek. Az egyik nagy bajtársi egyesület szónoka egy mondatban határozta meg a munkatáborok jelentőségét: „megöli az átkos liberalizmust“. Egy másik delegátus az ellen kelt ki, hogy az egyik előadó a parasztságban megfigyelhető és tényleg élő osztálytagolódásra figyelmeztetett: „Ha nemzetről van szó, akkor nem lehetnek osztályok“. „Ilyet mi nem ismerünk, mert osztály osztályharc, Mars és ez együvé tartozik és aki osztályokról beszél, az kommunista“. Utána felállt egy „eszmétársa“, akinek halálfejes kopjafa volt a gomblyukában és arról kezdett beszélni, hogy a munkás és a munkaadó közötti viszony az oka mindennek: „A patriarchális életformából hirtelen zuhant a munkásság a részvény-

társaságok karjaiba...“ Az ember szégyenkezve hallgatta ezeket a megállapításokat, amelyek a legelemibb közgazdasági, gazdaságtörténeti és szociológiai ismereteket nélkülözték. És a helyzetet nem lehet menteni, mert az ankétot rendező ifjúsági egyesület arra kérte a megjelenő egyesületeket, hogy hozzászólásaikat maguk nevezzék meg olyan egyének személyében, akik a legjobban értenek ezekhez a kérdésekhez. Főleg a vezetők nyilatkoztak ...

Hiszen annyira tájékozatlanok, hogy beszédjükben sokszor közel jártak a marxi tanokhoz, anélkül, hogy tudtak volna eltévelyedésükről. Hallottunk olyan tervekről, hogy esetleg gyárakat is átvenne a munkatábor és a munkásság irányítaná a termelést. Ez a „jobboldalról“ jövő javaslat már közel állt az orosz rendszerhez, de a jobboldali ifjúság nem vette észre. Közgazdasági iskolázatlanságukat úgy akarták álcázni, hogy más területre kalandoztak. Kedvenc közbeszólásuk volt a katonai diktatúra követelése. De vallási téren is „súlyos“ megállapításokat tettek. Kisebb csoportok kiváltak a teremből és kint dohányzás közben beszéltek nyíltan arról, hogy az apostolok zsidó származásúak, tehát meg kell tagadni őket. De ugyanígy kell tenni a magyar szentekkel is „Szent Istvántól — Szent Lászlóig“ és a püspökökkel „Prohászktól — Baltazárig“. Egy magyarruhás ifjúsági vezér követelte keményen: „Legyenek apostolaink a Koppányok és Vatak és avassunk magyar szenteket Rákócziából, Kossuthból és a többiekből“. Ezeket hallgatva, az volt az érzésem, hogy a jobboldali ifjúság inkább — baloldali. Közgazdasági baklövéseiket talán még meg lehet bocsátani, de új pogányság utáni vágyuk szimptóma, melyet léhaság volna észre nem venni...

Az ankét természetesen nem érte el célját: nem tisztázta a munkatáborok kérdését. A józanabbja ellene volt, de a többség, amikor nem tudta több érveléssel bizonyítani a munkatáborok szükségességét, kijátszotta utolsó aduját: „világnézeti nevelést ad a munkatábor“. Egy tényleg jobboldali ifjú tette fel a kérdést: „Mi legyen az a világnézet, amikor olyan nagy a káosz jobboldali körökben, hogy az ember belebetegszik egy ilyen ankét végighallgatásába?“ A kérdésre nem jött felelet... Ismétlem: a szomorú benyomás nem volt letörölhető, mert hiszen a delegátusok „a legjobbak“ voltak...

A fent közölt statisztika adatait tekintetbe véve, tudnunk kell, hogy ez a saját feladatára annyira készületlen ifjúság nagy többségében a középosztály leszármazottja, bár természetesen sok benne a kisebb hivatalnokok, vasutasok, altisztek feltörekvő gyermeke. Az a hangulat, mely a fenti szomorú idézetek formájában igényli a nemzet átalakítását és vezetést, ezeknek a rétegeknek terméke — ne gondoljuk azonban, hogy a főiskolákra került aránylag kisebbszámú parasztiifjúság másként, józanabban vagy önállóbban gondolkodnék. A parasztiifjak kénytelenek alkalmazkodni a középosztályhoz és lassan felveszik annak szokásait minden téren. Származásukat rendszerint csak a „törzslap“-on vallják be, kifelé nem igen merik hirdetni, mert a parasztságból való származás ma még olyan társadalmi ballasztot jelent, amelyből felemelkedni nem lehet. Fajtájukat megtagadják és véglegesen elszakadnak a falutól. Nagyon kevés azoknak a száma, akik felelősséget éreznek a parasztság-

gal szemben és hazamennek hivatástudattal, hogy népüket szolgálják. A többség megreked a városokban és sorsközösséget vállal a középosztály fiaival — az állásszerzés ügyében. Bármennyire tud is lelkesedni az ifjúság bizonyos alkalmakkor: fáradttá teszi őket elhelyezkedésük reménytelenségének a tudata. Mindennél erősebb kötelék ma az a gondolat, hogy hiába tanulnak, számukra nincs hely a társadalomban. A nagy ifjúsági egyesületek már régen feloszlottak volna, de a bizonytalanság érzése tartja őket össze: s az ifjúság önkéntelenül is húzódik feljükk, mert némiképp felolvad benne reménytelenségének tudata; többen vállalják azt a sorsot, amit egyedül nehéz lenne elviselni.

Túlságosan messzire vezetne a középosztály és a parasztság szociális helyzetének vázolója, de azt tényként le kell szögeznünk, hogy anyagi tartalékokkal egyikük sem rendelkezik és fiaik elhelyezkedése elsődrendű érdekük. Ma a legfontosabb kérdések egyike az értelmiségi ifjúság elhelyezkedése. A ma szokásos szellemi szükségmunkának és a magánvállalatok kényszeralkalmazásának csak demoralizáló hatása van. A havi 60—80—100 pengős fizetések nincsenek arányban a diploma megszerzésére fordított szellemi és anyagi áldozattal. Ifjúsági körökben a munka lassan elértéktelenedik. Nem veszik többé komolyan és az eltartottság gondolatára kezdenek berendezkedni. Az állástalan diplomások nyomasztó jelenléte elkeseríti a még most tanuló ifjúságot és egyre határozottabban alakul ki az a vélemény, hogy nem érdemes tanulni és öncélú politizálásba kezdenek. Ez az ifjúság azután felszínes műveltséggel és egyetemi tanulmányai megmaradt emlékeivel botorkál ki az életbe...

A FALUSZEMINÁRIUMOKBAN és a szociális mozgalmakban, melyeknek a sajtóban gyakran oly nagy a füstje, az ifjúság egész vékony rétege vesz részt. Sokat mondunk, ha 10%-ra tesszük azoknak a számát, akik felelősséget éreznek és hivatástudattal dolgoznak. Munkájuknak nincs sok — legalábbis látható — eredménye. A faluszemináriumok megalakulnak, pár évig együtt vannak a tagok és utána széthullanak. Kényszerítő lelkikörülmények hozzák létre őket és azonos gondolkodású, felfogású, sokszor származású egyetemi hallgatók tömörülései, akik tanulmányaik végeztével elszélednek; utánpótlás pedig nincs. Érezni kell azt, hogy faluszemináriumra, szociális munkaközösségre szükség van, de a munka nagyon nehéz. A falu nem érti meg őket. A barátkozás hamarosan megtörténik, de amikor a „helyzetrajz” elkészül, a falu elhidegül, mert nem ismer magára a bemutatott faluképben. E sorok írója tagja egy olyan faluszemináriumnak, amelyik a baranyamegyei Kemse egykés községet feldolgozta. Míg az adatgyűjtés folyt, a falu lakossága a legnagyobb szeretettel vette körül a falukutató társaságot. Együtt dolgoztak, szórakoztak, éltek. Amikor hosszas tépelődés, megfontolás és hideg, tárgyilagos mérlegelés után elkészült a falurajz, ki kellett mondanunk őszintén az igazságot; Kemse elsüllyedt falu. A kemseieknek ez nem tetszik és most ellenséges módon viseltetnek a faluszemináriummal szemben, amelyiknek pedig előbb örök barátságot fogadtak.

Más közeledni a faluhoz szépszavakkal és dicsérni a paraszti ére-nyeket, munkát, kultúrát és más feltárni a bajokat az orvoslás érdeké-
ben. A beteg rendszerint kényes és nem igen vallja be, még önmagának
sem a betegséget. Hátha még olyan nagy betegről van szó, mint a
magyar falu! A falukutatás Széchenyi jövőért szorongó szavainak
a nevében indult meg: „Akarom; tisztán lássatok“. A pontos diag-
nózison volt a hangsúly. Természetesen ez nem mindig sikerült.
A falukutatásból divat lett és mindenki a faluval foglalkozott. 1936
májusában az első országos falukutató-kongresszuson hangzottak el
olyan kijelentések, hogy egy évben 150—200 faluszociográfiát készí-
tenek el az egyes falukutatótársaságok. Komoly és tudományos munka
kevés helyen folyik; a legtöbb egyesület beszámolójából a politizálás
hangja volt kiérezhető.

A falu egyelőre még türelmesen fogadja a falukutatókat, és azok
járják is a falut, mert most ez a divat. De a paraszt-ifjúság nehezen
enged föl. A távolság nagy és a szándék nem mindig tiszta. A falu
egyres társadalmi osztályai állandóan súrlódnak, és ha a falukutatók
valamelyik réteg fiatalágát jobban favorizálják, akkor a többi félté-
keny lesz és elzárkózik. Kisebb faluban még könnyen áthidalható az
ilyesmi, de nagyobb községekben a munka legnagyobb akadályává
lesz. Még azoknak a parasztfiúknak is nehezen megy a közeledés,
akik egyetemre járnak és valamelyik faluszemináriumban dolgoznak.
Félszeg mozdulatokkal próbálják az akadályokat a falu felé vezető
úton eltüntetni. Két világ találkozik ilyenkor, és ez a két világ egymást
sohasem fogja megérteni. A falumunka itt mond először csődöt. De
ugyanígy van a városi settlement-munkával és az ifjúság különböző
irányú szociális tevékenységével is. Akik felé közelednek, azok bizal-
matlanok a settlementtel szemben és az ipari munkások a pillanatnyi
felengedés után még jobban csalódva bezárkóznak osztályszolidaritásuk
megbonthatatlan előítéleteibe. A falu- és a szociális munka második
csődje azonban a középosztály közönye miatt következik be. A „hely-
zet“ bemutatása nem sokkal inkább érdekli a középosztályt és azokat,
akiknek szól, mint valamely exotikus expedíció beszámolója az általuk
feltárt helyzetről. Az ifjúság tudomásul veszi, megtapsolja, egy darabig
lelkeseedik, de azután hamarosan elfelejti, mert más, „érdekesebb“
probléma köti le a figyelmét.

A PARASZTIFJÚSÁG helyzete valamivel biztatóbb. A kiszakadó
paraszti rétegek és az egyetemig eljutó parasztfiúk új utakra lépnek
ugyan és megtagadják a parasztsággal a közösséget, s akik otthon
maradnak, kénytelenek ugyan alkalmazkodni a viszonyokhoz, de bizo-
nyos tekintetben változások észlelhetők. Az új parasztnemzedékek
öntudatosabbak a régieknél. A generációs kérdés az agrártársadalom-
ban a legélesebb. A birtokos parasztságnál az öröklés, a birtok-
talan parasztságnál pedig az eltartás miatt. Gazdasági jelentő-
sége van a generációs szembenállásnak és ez kihat más területre is.
Látóköre egyre bővül a parasztságnak és lassan felismeri jelentőségét
a társadalomban. Viszont az alsó agrárrétegek, a mezőgazdasági
munkások és gazdasági cselédek szociális tehetetlenségük miatt egyre

jobban csúsznak lefelé és megdöbentő méreteken proletarizálódnak. A fiatalság itt szélsőséges és ködös „eszmék“ szolgálatába áll, mint volt például legutóbb a kaszásokereszt-mozgalom. A kisbirtokos parasztság, a 30 kát. hold körüli gazdák jelenleg az agrártársadalom legértékesebb eleme, ők nem közelednek a falusi kultúrközéposztály felé; megmaradnak parasztnak és a paraszti életforma kereteinek kibővítésére gondolnak. Ennek a rétegnek fiatalsága nem megy egyetemekre, vagy csak nagyon ritkán. Esetleg elvégzik a középiskola négy osztályát, de leginkább a mezőgazdasági szakiskolák felé terelődik a figyelmük és ott igyekeznek kiképezni magukat jó gazdává.

Aki csak az elemi iskolát végzi el, az is élesen különbözik az öregektől. Egységes átalakulásról azonban nem lehet beszélni, mert a tömegek közönye itt is hatalmas. De kevesek határozottan tudják és érzik, hogy a parasztság sorsa a parasztságon múlik. Mintha a felszabadulás, vagy a felszabadítás gondolata viaskodnék itt. Szociológusok és társadalompolitikusok még máig sem tudták eldönteni, hogy egy társadalmi osztály fel tudja-e magát szabadítani, vagy mások segítségére van szükség. A magyar parasztság a felszabadulás révén aligha fog jobb helyzetbe kerülni, mert belső erőinek és értékeinek a szétforgácsolása következtében a kibontakozás lehetetlen. A felszabadítás segítene, de nem a vezetés. És az egyetemi ifjúság ott hibázott nagyot, amikor nem vette fel a paraszti ifjúsággal a kapcsolatot, hogy a paraszti életforma kereteinek a kibővítésével, a paraszti kultúra kiművelésével és a paraszti értékek megmentésével egészségesebb életszemléletet teremtsen a parasztság és a saját köreiben. Ma mindennél nagyobb szüksége volna erre. A parasztság csalódottan tapogatózik, az ifjúság reménytelenül áll a jövője előtt, de közeledésre komolyan nem gondol.

Ennek a folyóiratnak a lapjain két évvel ezelőtt annak az óhajunknak adtunk kifejezést, hogy a falukutató egyetemi ifjúság ismerje meg igazán a falut és annak minden társadalmi osztályát. Lássa meg saját osztályának a bűneit, akár a középosztályról, akár pedig az egyes agrártársadalmi osztályokról van is szó. És különösen a két társadalom közötti mély szakadékot vizsgálja buzgalommal. Akkor azt hittük, ha a rideg valóságot megismerik, megfogadják, hogy új középosztállyá lesznek és igyekeznek az intelligencia és a parasztság rossz viszonyát rendezni. Ma, amikor a falukutató-láz alább hagyott és az első kísérletezések majdnem teljesen csődöt mondtak, szinte reménytelennek látjuk a helyzetet. Az ifjúság a kenyérharcban fáradt el, a középosztály továbbra is „tájékozódik“, a parasztság pedig saját soraiban küzd saját maga ellen. A kevés biztató jel mindössze: kis csoportok munkája; az új parasztlelet gondolatának sok-sok akadályt kell legyőzni és nem biztos, hogy ez éppen most sikerül. Külső segítségre pedig nincs kilátás. Az értelmiségi ifjúság nem jön, a paraszti ifjúság egymagában nem elég erős. A két ifjúság viszonya mégis most kezdődhetnék, és most válhatnék alkotóvá a magyar sorsban, ha mindkét fél felismerné az elért történelmi és lélektani pillanatot...

MAGYAR VERSEK KÖNYVE

MIÓTA IRODALMUNK az egyetemes és magyar feladat-
érzés, a műveltség és a forma tisztult tudatával felsora-
kozott az európai irodalmak mellé, azóta állandó kérdés:
viszonya ahhoz a közönséghez, mely egyidőben táplálója
és befogadója. Kérdéssé vált e viszony — távolabbra nem kell vissza-
lépnünk — midőn a XVIII. század végén erőszakosan szakítani kel-
lett a régi irodalom korszerűtlenné lett fogalmával, sőt még nyelvével
is. Létrejött a szakadás írók és az alig kialakult közönség között, máig
élő történeti képletként megmutatva: mily bontó erőket szabadít fel
a hirtelen felismert haladás elkerülhetetlen szüksége. De lépni kellett
akkor, mégpedig nagyot. Századok kényszerű megállásából eredeti
akadályokat kellett eltakarítani az útból s az a magyar közönség, mely
már hozzászokott ezek szemtakaró jelenlétéhez, csodálkozó rosszalás-
sal, idegenül nézte az akadályokat könnyed mozdulattal félrehárító és
messze előre rugtató írókat. Elkövetkező évtizedek legnagyobbjainak
munkája volt szükséges ahhoz, hogy a megzavart egyensúly némi-
képpen helyreálljon.

Azóta a jelenség meg is ismétlődött. Megismétlődött élesebb
színekkel és kiáltóbb hanggal századunk fordulóján. Súlyosabb volt
mint az a régi, mert a nemzet-élet válságával járt párhuzamosan. Maga
az egész irodalmi élet vált ellenségesen szembenálló táborokra, szapo-
rítván az egyébként is megosztott magyar élet harci területeit. Az
irodalom változásának ténye immár nem magánosan álló, messze előre
tekintő, kicsiny írócsoportok és tőlük távol élő, még az irodalom új,
nyelvi és formai követelményeivel meg nem barátkozott, „elmaradt”
magyar közönség ügye volt, hanem egyidőben diszparát rétegekre
szétváló íróké és közönségé. A magyar irodalom időközben terjedel-
messé növekedett közönségében minden magatartás egyidőben kiál-
totta a maga jogait: túlméretezett lelkesedés, értetlen közöny, felizga-
tott ellenállás fogadta azt, ami az új köntösében, méltó joggal vagy
anélkül, jelentkezett. A verssorok polgárt és hazafit ijesztő politikai
programmokká hangosultak s a veszélyt érzők tiltakozó ereje írókat
szorított a nemzeti élet peremére. Tudjuk, e sok harcterű küzdelem
ma már végétért. A mindkét oldalon adott és kapott sebek még néha
fel-felszakadnak, de a sebek sajtóságában ma már csak egy minden időkre
szóló gyelmanetetés beszél.

A fájdalomkból tanulság szólalt meg már akkor, midőn háború és forradalmak elültével először néztek szét a magyar életben azok, akiknek múltat és jelent egybelátó szemet adott a Gondviselés. Irodalom és politikai nemzetsors összefüggései szokatlan élességgel tárultak fel előttünk. A jelenségekből nem időleges értékű következtetéseket vontak le, hanem a magyarság műveltségben alapstruktúrájára vonatkozóakat. Észrevették azt, hogy a műveltség tartalma nem minden ponton olyan minőségű, hogy sikerrel ellen tudna állani az életet kikerülhetetlenül fenyegető betegségeknek; észrevették, hogy e műveltség, úgy, amint idők folyamán kialakult, nem járta végig az elmélyülésnek azt az útját, melyet járnia kellett volna; észrevették, hogy e műveltség kialakulásának üteme nem mindig volt az egészséges szív nyugodt veréséhez hasonló s a túlságosan siető, máskor meg meglassuló tempó az egész szellemi szervezet alkati torzulását idézte elő.

Szellemtudományaink művelői látták meg a legtisztábban s egyben a legnagyobb felelősségtudattal is műveltségünk hosszú évtizedeken át eltakart bajait. Ráismerésük olyan időpillanatban történt, mely magában a szaktudományos módszerben is változásokat hozott. A multismeret új szemléleti módot dolgozott ki maga számára s e szemléletváltással arra törekedett, hogy a megelőző idő tudományánál hitelesebb megismerésig jusson el, egyben pedig magát a megfogalmazott ismeretet amannál életszerűbben közölje. Mindez a változás szinte egész Európa tudományára kiterjedt s a miénk is nem egy hasznos indítást kapott idegenből. Ugyanekkor azonban, a nemzeti élet egyetemére tekintve, ez az újabb értelmezésű magyar szellemtudomány nem merült ki abban, hogy önmaga megfrissült formáinak, eddig ismeretlen eredményeinek bámulója legyen, hanem egyúttal magára vállalta a legnagyobb és a legnehezebb feladatot is: pótlását mindannak, aminek hiányát nemzeti műveltségünkben kínzóan érezte, mélyítését annak, ami csak nyomokban volt megtalálható. A vállalt feladat nevelői volt s a kivétel mégis mentes volt minden tanítómesteri hangtól. Az értelem és az érzület felnőttheihez beszélt, nem takargatott kemény igazságokat, nem simogatott közösségi gyengéket, nem kecsagetett könnyű célhozéréssel. Önmaga felelősségtudatát igyekezett átvinni azokra, akikhez szólt. Nevelői célját magasra tűzte ki, de annál világítóbban: tisztult történetpolitikai öntudat és a múltunk szellemi hagyatékát átélt művelt ízlés. Amaz eligazítónk e világi megmaradásunk változó kérdéseiben, ez biztosíték, hogy mindig a szellem legnagyobbjaival társalkodhatunk. Történet- és irodalomtudományunk vezet ma e cél felé.

EGY KÖNYV VAN MOST ELŐTTÜNK, a „Magyar versek könyve“¹ válogatott gyűjteménye a magyar költészet termésének. Egybeállítója Horváth János egyetemi tanár. A könyv a tudományos irodalomismeretnek és a nemzetnevelés gondolatának nagy találkozása, tartalmas műveltségre törekvő közönségünk számára pedig újabb alkalomadás, hogy azt, ami múltbeli költészetünk legjava, jelenvaló élményévé tegye.

A magyar közönségnek nem volt valami nagyon gyakori alkalma arra, hogy irodalmunk régibb alkotásainak csak nagyobb részét is

¹A Magyar Szemle Társaság kiadása. Bp. 1937. XXVI+592 1.

újraélje. Könnyen hozzáférhető szöveggyűjteményeink, olyanok, melyek közkezen forognának, nem igen vannak. Az a „les plus belles pages“- és „Auslese“-kultusz, melyet másutt oly nagy arányokban megtalálhatunk, nálunk eléggé ismeretlen. Van ilyfajta érdeklődés ugyan, de ez erősen a jelenre vagy az igen közeli múltra vonatkozó és ez a legutóbbi években többször is lehetővé tette egy-két irodalmi szöveggyűjtemény kiadását. Közönségünk törekszik a „jól értesültség“-re, az aktualitásban való eligazodásra. Oly sajátság ez, mely mindig a hirtelen civilizálódott egyén jellemzője is.

Valóban, mai közönségünk gyorsan érte utóit a haladó időt. Lépteit folyton gyorsította is, mert félt, hogy a haladásban elmarad. „Nem veszünk lélekzetet — írta a nagy tanulságok levonása idején Horváth János — a haladás egyes, elért állomásain; a nemzeti munka korszakos eredményeit nem tesszük közkinccsé, nem engedjük vérünkkel válni. Útfélen hagyjuk a felhalmozott kincset s tovább iramlunk mintaképeink után. Pedig a nyugat nem így haladt. Lassan járt: tovább ért. Ott a fejlődő műveltség minden nagy lépését egy-egy mindeneket átídomító megüledés követi; ott felélik, megemésztik, amit kiküzdöttek; ott idő jut arra, hogy egyénenkénti tulajdonná szívódjék fel a korok szelleme.“¹ Ezt az általános magyar szellem-történeti igazságot szorosabban irodalmi életünkre vonatkoztatva is megtaláljuk az ő fogalmazásában: A magyar közönség „ízlése megvan, de öntudatlanul, úgy, amint az irodalmi életben való részvétele folytán benne is szükségkép kifejlett, vagy amint köztulajdonként a múltból reá is átöröklődött. Fölvette, de nem tartja számon örökségét: nem eléggé tudatos közönsége az irodalomnak. Oly nagy történelmi örökség, minő az irodalmi ízlés, gyarló kezekre van bízva, ha csak passzív vonzalom köt hozzá. Több kell ahhoz, származás szerinti, genetikus önismeretre kell szert tennie ízlésünknek, hogy magyar irodalmi műveltségnek mondhassa magát. Tudnunk kell, miben áll magyarsága, miből s hogyan jött létre. Ismernünk kell megörökítőit, a magyar klasszikusokat s ismernünk történelmi alapjait, azon elemeket, melyekből idők folyamán összetevődött ... Az ízlés, melynek tudatosításáról itt szó van, történelmi magyarságú lelki formát, magyar gyökerű műveltséget jelent. Öröklött hajlamaink származásrendjének, lelki őseinknek ismeretéről van itten szó... Aki tudja, mily nagy történelmi szerzemény egy klasszikus nemzeti ízlés, az, amily tudatos élvezője, éppoly tudatos védelmezője lesz annak s egyszersmind keze a nemzeti műveltség egységes folytonosságának. .. A történelmi ízlésre támaszkodó tudatos közönség bátran ítél vagy kárhoztat s nem puhatolja ki előbb mások véleményét, ítéletét maga a történelem irányítja, melyet ízlési tudat formájában lelki hajlammá edzett magába.“²

Művelt társadalmunk gondolkodásának és ízlésének „történetiévé formálása nem mai keletű feladat, de a legutóbbi évtizedek nyomatókosabban követelik, mint valaha. Maga egyik legfontosabb nevelő intézményünk, az iskola, első renden pedig a középiskola nem mulaszt

¹ Aranytól Adyig. Irodalmunk és közönsége. Bp. Pallas-kiad. 6—7. 1.

² Új közízlés felé. Napkelet 1923. 83—84. 1.

egyetlen kínálkozó lehetőséget sem, hogy a vezetése alá kerültek lelkébe e történeti alapozottságú élet- és irodalomszemléletet beoltsa. Nem volt véletlen jelenség, hogy első és sokáig népszerű, költői szöveggyűjteményünk is a középiskolai nevelő gondolat jegyében fogant. Endrődi Sándor nagy anthológiájára, „A magyar költészet kincsházáéra gondolunk. De éppen ez az igen érdemes gyűjteménye a magyar költői szövegeknek figyelmeztet ma már azokra a veszélyekre, melyek mindig előállnak, ha az ilyen gyűjtemény mögött irányítóként pusztán csak egy élesen megfogalmazott, de az élet jelenségei számára szűkre szabott tudományelmélet húzódik meg. „Tanári pályámon — írta Endrődi Sándor könyve előszavában — gyakran egy-egy műfaj ismeretetésénél magamnak kellett Összeböngészniem a jellemző darabokat, mert nemcsak azt akartam, hogy tanítványaim megismerkedjenek egy-egy epigrammái vagy mesével, mint költői alkotással, de arra törekedtem, hogy ugyanakkor mintegy maguk előtt lássák ama műfaj történeti fejlődésének képét a legrégebb időktől jóformán napjainkig“.

Amikor ezek az idézett sorok napvilágot láttak, 1895-öt írtak. A magyar irodalomtudomány örökérvényűnek tetsző módszervimányok ígézetében élt. Elmondhatta, hogy vége addigi alárendelt szerepének a tudományok rendjében: ő is az exakt tudomány rangjára emelkedett. Megismerésének anyagát megtalálta a pozitív tudnivalókban, egyéniséget ábrázoló elvét a Taine-i determinációs képletekben s történeti látásmódját Brunetiére műfajfejlődési elméletében. Igen természetes volt tehát, hogy mindenki örömmel ragadta meg a múlt és jelen irodalmának teljes birtokbavételét kínáló elveket, főként pedig azokat, melyek a szemlátomást növekedő anyag racionális rendezéséhez segítettek. Endrődi Sándor és szerkesztőtársai sem járhattak el másképpen. A kiválogatott szöveganyagot műfaji keretek közé rendezték. A műfajok valóban „élni“ és „fejlődni“ kezdtek, de maga az egyes költemény szerepe az egész történeti magyar szellemiség életében és fejlődésében elhalványult. Van itt ebben a gyűjteményben olyan műfaj, melyet csak XIX. századi, sőt kortársi versekkel lehetett illusztrálni s ott is, ahol a magyar régiség egyik-másik költeménye megfelelt az előre megszabott kereteknek, szinte szégyenkezve álldogált kopott tartalmával és igénytelen külsejével az új tartalmú és pontosan kitervelt formájú versek között. Súlybeli eltolódás jött létre a csodált XIX. század költészete javára. A műfaji elkülönítés nem engedte költői irodalmunk történeti életfolyamatának a maga valóságában való érvényesülését s vele együtt azét a nevelői gondolatét sem, mely ebből a történeti életfolyamatból kisugározhat.

A korabeli szaktudomány állandó távolodó mozgásban lévén a közönségtől, e munka szinte teljes egészében a középiskolára, mint a magyar műveltség formálásában a legszélesebbre tekintő intézményre hárult. E munkát végzi ma is. A középiskolai irodalomtörténet-tanítás történeti rendben járja végig irodalmunk múltját és ennek alkotásait. Munkájának hatását azonban sem lebecsülni, sem pedig túlbecsülni nem szabad. Neveltjei emberré fejlődésüknek oly időszakában vannak csak kezében, mely nem engedi meg, hogy a történetiség a maga teljes nevelő erejét érvényesíthesse. A korszerű követel-

mények nyomása alatt egyre tarkább arculatúvá kényszerített középiskola sietővé is vált, tevékenysége — éppen a történeti tanulmányokban — hajlamos a vázaltszerűségre. Igen kevés alkalmá van arra, hogy munkája eredménye ne csak ismeretek átadása legyen, hanem — éppen a magyar ízlésnevelés szempontjából — oly állandó igény kifejlesztése, mely az iskola időhöz és helyhez kötött keretein már túlmutat. A most megjelent „Magyar versek könyvé”-vei hathatós segítséget kapott törekvései megvalósításához. Neveltjeinek oly könyvet adhat a kezébe, mely útítársuk lehet még az iskolás évek után is.

A „MAGYAR VERSEK KÖNYVE» 706 időrendbe állított verse mögül is előtekint az irodalomtudomány aktuális arculata. Az az idő, mely e gyűjteményt az Endrődi Sándorétól elválasztja, a magyar irodalomtudomány fejlődésében erősen kritikai természetű időszak is volt. A mult-felfedezés XIX. századi, nem egy tekintetben romantikus láza után higgadtabb, illuziómentesebb korszak indult el. Régiségünk irodalmi hagyatékából több darabot ki kellett iktatni, mert hitelességük végérvényesen megingott vagy legalább is kétéssé vált. Hogy csak a legközismertebbet említsük, a kuruc kor költészetének anyaga néhány darabbal szegényebb lett s így halványabb az a fényesség, melyet annak idején gyűjtött köréje a lelkes rajongás. De a megmaradt versek is elegendők ahhoz, büszkeséggel és szeretettel tekintünk vissza az időre, mely termelte Őket. Másutt a kritikai meggondolás kénytelen volt költemények keletkezésének időpontját helyesbíteni, s így az irodalmi fejlődésben máshová, többnyire hozzánk közelebb helyezni. Egyik-másik régi költőnk munkásságának alaposabb számbavétele következtében ki kellett innét emelni egy-egy darabot s más költő munkái közé sorolni. Viszont a szerencsés felfedezés gazdagította is az eddig ismert irodalmi hagyatékot. Így áll a „Magyar versek könyvé” élén, méltó nyitányául a fejlődésnek, remek verses Mária-síralmunk. A kéziratos énekes-könyvek nagyobb számban való megtalálása és közzététele lehetővé tette, hogy irodalmunknak ez „alantibb” rétege, a tudós és vallásos jellegű alatt élő népszerű és világi is előtérbe kerüljön. Birtokállományunk tehát terjedelmében és minőségében is megváltozott. A „Magyar versek könyvé” szerkesztője a kiválogatásnál mind ezekre tekintettel volt.

„Hogy ily kiválogatásban a szerkesztőnek is érvényesül nemcsak történeti érzéke és tájékozottsága, hanem egyéni ízlése is: az természetes” — írja Horváth János a könyv formai és történeti tájékoztatást adó bevezetésében.¹ A szaktudomány immár szinte személytelenné vált eredményeinek tudomásulvétele és ezek hasznosítása egymagában még nem lett volna elegendő ahhoz, hogy a kiválogatott szöveganyag a maga szuggesztív nevelőhatását kifejthesse. Hogy e könyv összeállítására Horváth János vállalkozott, az a nyereség. Válogató és rendező kezét azok a tudományos és nevelői tapasztalatok irányították, melyek tanulmányaiból, összefoglaló műveiből és egyetemi előadásából ma már széles körökben ismertek. E művekkel állt helyre ismét szaktudomány s művelt magyar közönség kapcsolata, és érvénin. 1.

nyesült a szellemtudományok öntudatra és világos látásra nevelő ereje, ő volt az, aki először szólalt meg az igazság szavával a századunk elején kezdődött irodalmi átfejlődés izgalmas harcában, de ugyancsak ő adott irányító elveket a múlt tudományos megismerése számára is; szoborrá merevült és élettelen közhelyekké szikkadt íróinkat újra életközébe hozta, elfeledett vagy mellőzött korok szellemének természetét meghatározta és megmutatta ezek máig való érvényességét. Életprogramja mindig önmagához hű: magyarságunk jobbá és műveltebbé emelése. E program gyakorlati megvalósulása is állandó és a „Magyar versek könyve“ újabb jele a megvalósulásnak.

De érezzük e könyvben értékeket felfedező egyéni ízlésének mozdulatait is. Megtaláljuk itt költői irodalmunkból mindazt, ami a művelt magyar közönség köztudatában elevenen él, de nagyon sokat olyant is, mely elfeledetten rejtőzött könyvek és kéziratok lapjain, várva az életre-keltést. Az olvasó lépten-nyomon rábukkan ily meglepetésekre. Itt egy XVI. századi epikus részlet, amott egy szín- és mozdulatgazdag barokk leírás, másutt egy finom rokokó pillanatkép vagy az egy-versű költők valamelyikének ritka szerencsésű alkotása láttatja meg a biztosan tapintó ízlés ismereteinket gazdagító és ízlésünket formáló munkáját. Nem mérhető kár, hogy ennek az ízlésnek néhány esetben a kérlelhetetlen kiadói jog állott útjában. Így például Arany János verseiből csak nyolcat hozhatott a kötet, eléggé tudtára adva a könyv minden olvasójának, mily nehézségekkel kell az ilyenmű kiadványoknak megküzdenniök.

A MŰVELT MAGYAR KÖZÖNSÉG egyszer már tanúbizonyságát adta annak, hogy irodalmi múltunk alkotásainak újraélésében szívesen bízza magát Horváth János vezető kezére. A több kiadást megért Vörösmarty-anthológia nagy sikere volt e biznyság. Most e közönség messzibb és szélesebb tájakra indíthatja fel megismerő kedvét, mélyülni és művelődni kívánó magyarságát. „Magyar lélek, szív és ész, magyar szó és dallam színe-lángja szól hozzánk a közlött versek jobbjáiból. Meg vannak örökítve bennök lelki vonzalmaink, gondolat- és érzésvilágunk, jellemünk, kedvünk, humorunk, változatos hangulataink, szeretett tájaink, eredeti embertípusaink, nagyjaink emléke, történetünk, köz-sorsunk, minden örömünk és bánatunk, egész nemzeti egyéniségünk és műveltségi formánk: mindaz, amiben történetileg egyek vagyunk. Elmerülve olvasásukba, elemi erővel érezzük, hogy ez a kincs a miénk, s őrzésére csak mi vagyunk hivatottak és elkötelezettek. Becsüli-e mindezt a nagyvilág, ismeri-e az idegen? — nem kérdezzük. A m i lelki otthonunk ez: benne igazán magunk között vagyunk. De ha nyelvi határainkon kívüleső művelt embertársaink nem ismerik is, mi jól tudjuk, hogy ebben a mi legsajátabb otthonunkban ők is jelen vannak: jelen van az európai műveltség lelke, jelen van az ember“, mondja bevezetésében Horváth János. Ezt találja meg e kötetben az olvasó és nincs kétségünk abban, hogy szellemi múltunkhoz újra és igazabban hozzá édesedik.

A FASIZMUS VÁROSRENDEZÉSE

A DIKTATÚRA BIZONYÁRA ELMÉLETILEG is alkalmas korszak arra, hogy ellenmondásokat elhallgattam a városrendezés nagy gondolatai valóra váljanak általa, de valóságban is alkalmas lehet akkor, ha a diktátornak érzéke van ahhoz, hogy felismerje a rendezés jelentőségét, kiválassza a megoldásokat és megfelelő emberek kezébe tegye le a végrehajtás hatalmát. Ha mindezen felül a helyes tapasztalatokat is levonja, akkor évszázadokra meg tudja változtatni az ország és főleg a városok képét. Az olasz városrendezés utolsó tíz éve jellemző példa erre. A fasizmus éve alatt ugyanis több évtizede vajúdo problémákat oldottak meg eleinte gyengén, az utóbbi évek munkái azonban már úgyszólván tökéletesek és mintaképül szolgálhatnak. Ha végighaladunk egy pár jólismert olasz városon, a háborúelőtti évekhez viszonyítva mélyreható változásokat veszünk észre. Annak idején csak a múlt alkotásai jelentettek látványosságot és érdekességet, a jelenkor alkotásai vagy semmitmondók voltak, vagy zavarták, sértették a múlt alkotásainak harmóniáját. A kor követelményeit — ami akkor főleg a vasút, villamos pályatestek és pályaudvarok építésének szükségességében jelentkezett — lélek nélkül, siváran, az emlékek könyörtelen megnyomortásával és igen sokszor ízléstelenül oldották meg. A mai kor városrendezését is főleg a közlekedési kérdések befolyásolják, de nem annyira a vasúti kérdések, mint inkább az autóközlekedés kifejlődése révén a belső városi forgalom. A történelmi városrészek szűk utcáinak kiszélesítése — szerencsére — a háborúelőtti időben még nem volt időszerű és akkor szívesen halasztották a felmerült kérdések megoldását a legvégső határig. A mai forgalmi követelmények már halaszthatatlanná teszik a belső, szűk városrészek átépítését. A fasizmus első éveiben bele mertek fogni a legkényesebb feladatok megoldásába és az utóbbi években már olyan rutinnal, tapasztalattal oldják meg, hogy a városrendezés terén véghezvitt munkák nemhogy zavarólag hatnának, hanem épp ellenkezőleg a város szépségeit, érdekességeit, látnivalóit szaporítják. A fasizmus városrendezéséről csak úgy kaphatunk helyes áttekintést, ha a különböző városjellegek tipikus példáinak fejlődését vizsgáljuk: Rómát, Olaszország történelmi fővárosát, Milánót, a tulajdonképpeni kereskedelmi fővárost, a különböző jellegű és rendeltetésű városok közül Velencét, Bolognát és Torinót, végül mint a nagy városrendezési nehézségekkel küzdő

kikötőváros reprezentánsát, Genovát megvizsgálva, az utolsó évtized városrendezéséről jellegzetes keresztmetszeti képet tudunk kapni. Természetesen nem lehet kihagyni ebből a képből a faszizmus új várostelepítéseit sem.

RÓMA rendezését, épúgy mint a többi olasz városét, főképp az új forgalmi követelmények irányítják. Különleges nehézséget jelent az, hogy a műemlékkel bíró városrészek és az ásatások kímélendő területei szét vannak szórva a dombok között. Elkerülhetetlen, hogy néhol az értékes műemlékek kárt ne szenvedjenek. Azonban Róma olyan gazdag műemlékekben, hogy ezt a veszteséget meg sem érzi. Azonkívül a bontások révén értékes leletekre bukkantak, ami a veszteséget többszörösen kárpótolta. A közlekedési kérdések rendezése terén az a fő irányelv, hogy a kivezető főútvonalakat a Piazza Veneziáig, illetve Piazza del Popolóig vezetik. A két pont közötti városrészt, amit a Via del Umberto szel át, óvatos kézzel úgy rendezik, hogy az átvonuló forgalomtól mentesüljön. A faszizmus leglátványosabb városrendezési munkája ugyancsak egy közlekedési főútvonal, a Via del Impero, ami a Colosseumból a Piazza Veneziáig vezet. Szokatlanul nagy költséggel létesült, mert az általános gyakorlattól eltérően az útvonal mellett kisajátított telkek nem voltak újra értékesíthetők, mivel a bontás alatt római leletekre bukkantak, amit többé elépíteni nem lehetett. Viszont így lett a Via del Impero Róma legérdekesebb útvonala, mert mindkét oldalon parkozott romok szegélyezik. A város közepén egy másik, igen nagyjelentőségű és látványos városrendezési munka vette kezdetét, ami Róma új modern centrumát van hivatva kialakítani. Augustus sírja felett a múltban koncertpalotát építettek. A sír felszabadítását és műemléki restaurálását már megkezdték. Környezetében ócska bérházak kisajátítása és lebontása révén hatalmas teret alakítanak ki egész a Tiber is partjáiig. Róma új központi főterét így stílusosan az újra megbecsült romok fogják díszíteni.

A tervbevett munkálatok között legérdekesebb a Borgo kiszabadítása. Borgónak nevezik a Szt. Péter-templom előtt levő öreg házakból és szűk utcákból álló városrészt. Ez a szegényes városrész eltakarja a Szt. Péter-templomot és a megközelítését is igen kínossá teszi. A villamosok ma Borgo szűk utcáin közlekednek és Bemini kolonnádjai előtt térnek el. A forgalmi kérdések megoldása még nem tenné szükségessé, hogy a városrész lebontassék, mert mellette lehetne széles utat nyitni, ahol a villamosok is elférnének. A városrész részbeni lebontását esztétikai szempontok miatt vették tervbe. Egyesek véleménye szerint ugyanis a templomra nézve igen előnyös volna, ha már a Tiberis partjáról széles útvonal végében tárulna fel. Vannak azonban, akik a mai állapot fenntartását indokolják azzal, hogy a templom hatását fokozza az, hogy impozáns tömege meglepetés-szerűen tűnik fel a szűk utcából kijövő szemlélőre. A kivitelre elfogadott terv megalkuvó közbenső álláspont. A Borgo két, a Tiberis irányában egymásfelé közeledő utcája között az egész háztömböt le akarják bontani. Ezzel a kolonnád nyílásszélességével megadott

perspektivikusan szűkülő tér a Tiberis partjáiig folytatódnék. A tér lezárása és a templom kupolájának a hatása kedvéért a tölcészerűen szélesbedő teret a szélesebbik részein keresztben haladó kolonnáddal akarják lezárni. Ez évtizedek óta tartó vitákat végül is Mussolini vágta ketté döntésével. A munka megkezdésére azonban még nem került sor.

A közlekedési kérdéseket kevésbé érintő és esztétikai szempontból vitathatatlan problémákat már páratlan gyorsasággal oldják meg. A romok és műemlékek közeléből egymásután eltűnnek a dísztelen bérházak, piszkos nyomortanyák. Minden év meghozza e téren a maga meglepetését. Legutóbb az Angyalvár környékét tisztították meg és parkozták. A betömött és elépített várarkot eredeti állapotába állították vissza. A századforduló Rómájához hozzátartozott, hogy a császári idők félelmetesen nagy és megdöbbentően szép romjai mellett, sőt néhol azokra ráépítve ott állottak a sivár szürke, piszkos bérkaszányák, amiket csak a kilcgatott ruhák tarka tömege és a sivitó, maszatos gyermekek élénkítettek. Ez a furcsa Összeállítás eltűnik Rómából és vannak romantikusok, akik sajnálják, hogy ez a régi hangulat megváltozott. Ma már bajos romokat és eldugott, elfelejtett, elhagyott szépségeket felfedezni. A romokat kitakarították, körülparkozták, rendes utakat építettek a parkok körül és fokozatosan eltüntetik közelükből a festői bérházak tömegét. A városrendezés nem ismer Rómában szentimentális romantikát, csak rendet. A lebontott és igen sűrűn lakott bérházak helyett új városrészeket kellett építeni. Az új városrészeknek megjelenésben semmi kapcsolatuk sincs a régi várossal. A Piazza del Popolo mögött a Tiberis partján egész új negyed épült fel. Széles utcái, tízemeletes házai között ki érezné, hogy Rómában van? Az új városrészszel szemben, a Tiberis túlsó oldalán egy vízáradásos lapos terület volt a katonai kincstár tulajdonában, a környező erdővel borított dombokkal együtt. A hegyektől a Tiberis partjáiig húzódó síkon építették fel a Foro Mussolinit, a katonai testnevelési főiskolát. Az új városrész és a sportváros között most építenek egy modém szellemű, egyszerű vasbetonodat. Ez a környék már tipikusan a fasizmus Rómája. Az új kor városrészével szemben erdős dombokkal koszorúzott síkon, fényűző gazdagsággal berendezett sporttelep. Az egész mezőt hét méter magasan feltöltötték. A sportpályák mélyen fekszenek. A mélyített rézsűkön márvány nézőteret építettek. Az épületek és szobrok tömege, a pazar gazdag életnek és a sportszeretnek, az ifjúsági nevelés fontosságának kiáltó, büszke szimbóluma.

Róma városrendezésének utolsó évtizede a felsoroltakon kívül még sok bámulatos eredményt tud felmutatni. Tervekben gazdag és egységes vonalvezetés fogja át. Elgondolását azonban kissé túlzottan befolyásolja a hatásosság. Jellemző példa erre, hogy Ponte Umberto hídfőjétől a Corso Umbertoig új, széles útvonal kihasítását vették tervbe. Az új útvonalnak sem forgalmi, sem kereskedelmi jelentősége nincs, legalább nem áll arányban azzal a költséggel, amit a kihasítása fel fog emészteni. Létesítésének főindoka az, hogy tengelye a Szent Péter-templom kupolája felé irányul, s hogy így Róma büszkesége már a Corso Umbertóról látható lesz. Róma

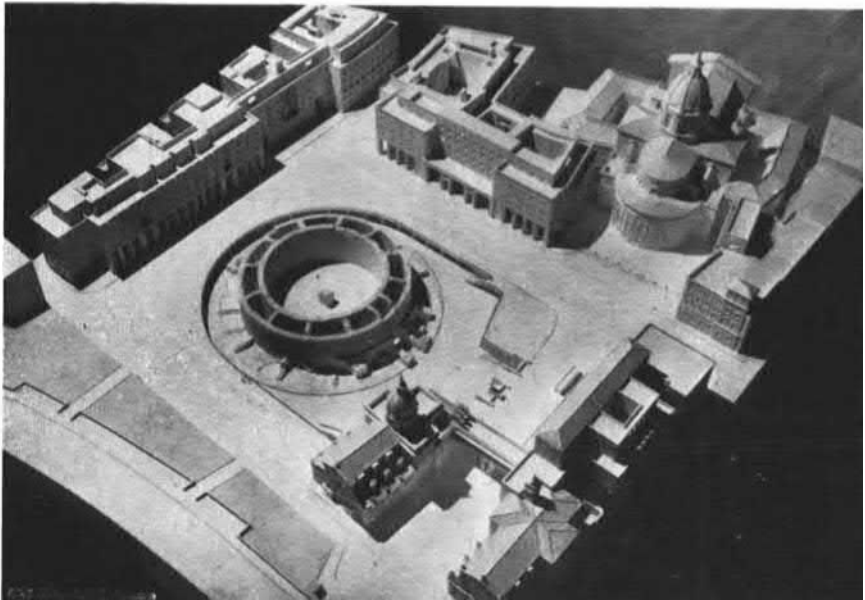
hiúságokon alapuló városrendezése azonban így is érdekes gyakorlati tapasztalatot eredményezett. Ugyanis a romok kiszabadítása kapcsán, sűrűn lakott városrészeket kellett lebontani. Természetesen ezt a lakosság kitelepítése előzte meg. A kitelepített lakosság elhelyezése céljából, mindent megelőzően, új városrészt kellett építeni. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a régi háztömbökben a lakbérek lényegesen csökkentek. Mivel a kisajátítási törvény értelmében a kártalanítás a házbérből való kivételhez igazodik, a belső területek kisajátítása annál olcsóbb lett, minél több új városrész keletkezett. A római nagy hatásos városrendezési célok kivételére minden összeget előteremtettek, azonban a kisebb városokban igen nagy szerepet játszik a kisajátítási összegek mérséklése. Ezért a római tapasztalatok alapján a követendő irányelv majd mindenütt az lett, hogy a városcentrum rendezése előtt külső, olcsóbb területeken előbb új negyedet építettek. Ezzel a történelmi városrész öreg bérkaszámyáinak bérbérből való kivételére lényegesen csökkent, a kisajátítási árat alacsonyabban tudták megállapítani és így képesek voltak végrehajtani a már régóta kívánatos szabályozásokat is.

MILÁNÓBAN hasonló törekvéseket látunk. A belső városrész átalakítása, a növekvő forgalom útjában álló bérkaszámyák lebontása csak a legutolsó években vette kezdetét. Eddig forgalmi rendszabályokkal és forgalmi berendezésekkel igyekeztek a nehézségeken könnyíteni. Ezek közül legfeltűnőbb és legérdekesebb a Dóm-tér rendezése. Pár év előtt még a Dóm előtt lévő nagyméretű tér tele volt villamoshálózattal és az autók a legnagyobb nehézséggel keringtek rajta. A Belváros szűk utcáiból erre az egyetlen nagy térre ömlött ki a forgalom, hogy a nagy össze-visszaság kavargon rajta. A villamosforgalmat most elterelték a térről, a templom előtt a térnek közel kétharmadát kitevő egységes járdafelületet építettek, ahol csak gyalogosforgalom van. Ezzel az ú. n. sagratóval a templom hatása és nyugalma felbecsülhetetlen mértékben emelkedett. A tér maradék részén a kocsiforgalom ma a járdaszigetek között sokkal nagyobb rendben bonyolódik le, mint annak idején a teljesen szabad téren. A forgalom tűrhető lebonyolítása érdekében a város mindent megtesz. Aligha van olasz város, ahol annyi forgalmilámpa volna, mint Milánóban. A lámpákat központból irányítják, ahol egy nagyméretű térképen apró lámpák mutatják, hogy melyik lámpa, mely irányban és mikor nyitja vagy zárja a forgalmat. Tűzoltók vagy mentőautó haladásakor a telefonon jelzett irányt pillanatok alatt végig tilosra tudják állítani. Kísérleteket tettek automatikus jelzőlámpákkal is. Az útvonalban gumiszalag alatt elrejtett szerkezet hozza működésbe a lámpát, és amelyik kocsit előbb ér az utca kereszteződéséhez, annak az útja válik szabaddá. Nagy forgalom esetén a lámpa önműködőleg 50 másodperces váltakozásba kezd. Az ilyen és hasonló berendezésekkel könnyítettek ugyan a nehézségeken, de a növekvő forgalom további követelésekkel állott elő. Tíz év alatt úgyszólván az összes belső csatornákat beburkolták, hogy felettük forgalmi utat létesítsenek. A pályaudvart kijebb helyezték és előtte nagyméretű új

parkot és új városrészt építettek. Az új 8—10-emelletes modern bérházak bércsökkenő hatása a cityben már jelentékeny és ez lehetővé tette, hogy hozzáfogjanak az útban álló öreg bérházak lebontásához, és végül is erélyes szabályozással oldják meg véglegesen a városközpont forgalmi kérdéseit.

Amíg Rómának városrendezésében a vezérmotívumot a közlekedési igények és a látványosságok harca jelenti, addig Milánóban a rendezési törekvések úgyszólván teljesen a közlekedés megoldására koncentrálnak. Milánó forgalmi gócpont és kereskedelmi város, ezért a forgalmi nehézségeket műemlékvédelem és terepnehézségek nélkül is nehezebben tudja megoldani, mint Róma.

VELENCE Milánó ellentétje, mert a belső város a növekedő kocsiközlekedés veszedelmétől megmenekült. Az utcák szélesítésének feltétlen szükségessége nem merült fel. Villamossínek lefektetésére szükség nem volt, a kanálisokban az ősi gondola a közlekedést kielégítően lebonyolítja. Házakat tehát nem bontottak le és nem építettek újakat. A régi város érintetlenül megmaradt és mint látványosság a maga zavartalanságában bír vonzóerővel. Egyetlen városrendezési ténykedés a vasútvonal bevezetése és a pályaudvar felépítése volt. A századforduló vállalkozási kedve a Lidón tombolta ki magát. A város helyzeti adottsága biztosította azt, hogy a zürzavaros, szerencsétlen kor alkotásai elkülönültek és a történelmi város a maga szépségében zavartalanul fennmaradhatott. Ezekután azt hihetnők, hogy Velencének ma nincsenek városrendezési problémái. Pedig nem így van; a motoros közlekedés, autóturisztika már ostromolni kezdte ezt a vízbe épített fészket is. Ha a város fenn akarta tartani az idegenforgalom terén megszerzett nimbuszát, akkor be kellett kapcsolódnia a nemzetközi úthálózatba. Ugyanakkora problémát jelentett ez — ha nem többet — mint a vasúthálózatba való bekapcsolódás. Az országutat éppúgy 4 km-es hídon át kellett behozni a városba, mint valamikor a vasutat. Az autók számára, amelyek más városokban szerteoszlának — egy nagy központi garázst kellett építeni. A feladat igen nehéz volt. Már a háború előtti években foglalkoztak vele papíron. A legtöbb terv az országút hídját a vasúti hídtól függetlenül akarta megépíteni. Végül is 1933-ban úgy döntöttek, hogy a hidat a vasúti híd mellett, azzal közvetlen kapcsolatban oldják meg. Ennek a tervnek a nehézsége abban rejlett, hogy a velencei vasúti állomás környékén nem volt hely a nagy garázs felépítésére. A nehézséget úgy küzdötték le, hogy közvetlenül a város előtt, az országút hídját átkanyarították a hajókikötő szigetére. Ezen a szigeten értéktelen épületek állottak. A kisajátítás aránylag kis áldozatot kívánt és nem kellett műemlékeket lerombolni. A hajóállomás szigetének zavartalansága lehetővé tette azt is, hogy a korszerű építmény korszerű kiképzést nyerhetett anélkül, hogy a város egységét megzavarná. Nem kellett az épületnek hamis történelmi kulisszahomlokzatot adni. A hidat 1933 tavaszán adták át a forgalomnak és azóta a garázs, — mely Európa egyik legnagyobb garázsa — már szüknek bizonyult, de előrelátóan úgy tervezték meg, hogy az könnyűszerrel kibővíthető és hatásában a kibővítéssel csak nyerni fog.

Róma, Augusteo körüli szabályozás modellképe

Róma. Egyetemi város részlete. Palazzo del Rettorato

Róma. Foro Mussolini, a Katonai testnevelési főiskola részlete.

Velencei autógarázs.

A mai forgalom irama a városban is átalakításokat követel. Velence főforgalmi ütőere, a Canale Grande „S” alakban kanyarog át a városon és az állomástól a Piazza S. Marcóig 4 km hosszú. Új gyorsforgalmi — motorcsónak közlekedésre alkalmas kanális építésére volt szükség. Az új kanalist megépítették. Természetesen ugyanúgy kisajátításokkal és bontásokkal járt karöltve, mint bármely más szárazföldi város belső új forgalmi ütőérének kiépítése. A kanális 475 m hosszú, a Canale Grande egyik nagy kanyarját átvágja és ezzel az út felére rövidül. A költségeket tetemesen fokozta a csatorna kotrása és kiépítése. A telkek kisajátításával, házak megvételével és az új gyaloghidak és kanális-építési költségekkel együtt 7-5 millió lírába került. Tervbevették az országút hidjának továbbépítését a Lidóra, azonban ez a munka meghaladná az eddigi összes létesítmények költségeit és az üdülésre szolgáló Lidó szigetének autóforgalommal való elárasztása veszedelmet is rejt magában. E helyett inkább a gyalogsétányok kiszélesítésén munkálkodnak. A Piazza S. Marcótól a Lidó felé vezet Velence legforgalmasabb parti sétánya, a Riva degli Schiavoni. Ezt a 600 m után befejeződő útvonalat ma már hosszabbítják. Jövő évben a 20 m széles parti út a Giardini Pubblici-ig fog vezetni.

Mindezekon kívül is vannak Velencének modem látványosságai. Most fejezik be a központi tűzorségi laktanya építését. A monumentális épületnek az a különös érdekessége, hogy a városban víziközlekedés lévén, a földszintje nagy ívekkel van kinyitva, ahol a vízgarázsokba lehet bejutni. Egyébként a városrendezés egész különleges és nehéz problémák előtt áll itt. Legnehezebb az egészségügyi követelményeket kielégíteni. Jellemző példa erre, hogy a 2 m-nél keskenyebb utcákban — ami Velencében elég gyakori — nem engednek a meglévő házakra emeletet építeni. Egyébként szabad emeletráépítéssel emelni a házakat az utcaszélesség háromszorosáig, azonban minden építkezés és renoválás engedélyezése kapcsán kikötik, hogy a földszinti helyiségeket többé lakás céljára igénybe venni nem szabad. Két emeletet a legkritikább esetben lehet ráépíteni, egyet nem érdemes, mert akkor viszont a földszint használata elvész, hiszen a csatornákra üzletet nyitni nem lehet. Így az emeletráépítés nagyon ritka. Az új házak építésénél nem kötik ki a történelmi stílus használatát, azonban minden egyes építkezést külön bírálják el abból a szempontból, hogy beleilleszkedik-e kellőképpen a városképbe. Látjuk tehát, hogy Velence, bár egészen különös helyzetben van, városrendezésében mégis a forgalmi kérdés és a műemlékvédelem játssza a főszerepet. Az új olasz városrendezésnek a legfőbb erénye az, hogy mindkét kérdéshez bátran nyúl hozzá, újszerű követelményeknek megfelelően, újszerű eszközökkel és újszerű formában oldja meg, mégis a város jellegét igrékszik az új alkotásban kifejezésre juttatni.

BOLOGNÁBAN, az árkádok városában ugyancsak nagy főforgalmi ütőér kivágására volt szükség a vasútállomástól a város belsejébe. A régi kis 8 m széles Via Casset úgy szélesítették ki 20 m-re, hogy az egyik oldala egyelőre régi állapotában maradt meg. Az 1—2-emelletes régi árkádos házakkal szemben az utca másik oldalán 8—10 épü-

letes modern paloták állanak. Jellemző, hogy a nagy palotasor alatt ugyancsak árkád húzódik végig, de már nem íves és földszinti magasságig terjedő, hanem egyenes vasbeton-szerkezetű és az első emeletet is magában foglaló árkádsor. A modern és régi Bologna egymással szemben. A régi épületek mögött van a vásárcsarnok. A vásárcsarnok közelében a régi épületek többnyire egyszobás lakásai igen magas bérért értékesíthetők, a csarnok közelsége miatt. Ilyenformán az öreg, nagyon rossz állapotban lévő kislakásos bérházak aránytalanul jól jövedelmeznek. A törvény szerint a telkek forgalmi értékén felül a felépítmény olyan összegben sajátítható ki, ami a bérház jövedelmezőségének tőkésítéséből adódik. Az utca másik oldalán a lakbérek már jóval kisebbek voltak, a kisajátítás olcsóbb volt. Az új házak nagy mértékben elvonják a szembenlévő házak lakóit, ott a lakbérek csökkenni fognak és a kisajátítás ennek következtében lényegesen olcsóbb lesz. A kivitelre vonatkozóan még meg kell jegyezni, hogy a részben hitelüzlettel lebonyolított telek kisajátítás után, az egész telektömböt a város bizonyos veszteséggel eladta az „Istituto Nazionale Providentia Societale“-nak, mely részvénytársaság erre a célra alakult. Ez a részvénytársaság részben a telkeket értékesítette, részben pedig új házakat épített. Az új korszerű szellem bátran hatolt be a városba. Az új technikai főiskolát Vaccaro meglepő merészséggel, de igen ízlésesen építette, az ősi hegyoldali parkban. Ez az épület szélsőségesen modern, de mégis bolognai. A Stadion a fasizmus első éveiben épült és még igen gyengén sikerült. Hiába lehet folyamatos árkádsoron át megközelíteni a város belsejéből, hiába erőlteti a bolognai specialitásokat, mégsem bolognai. A fasizmus városrendezésének fejlődése ezen a két épületen kiválóan érezhető.

FIRENZÉBEN ugyancsak kirívó példát találunk arra, hogy milyen merészen viszik be a korszerű építészet stílusát a történelmi városokba. Firenze most elkészült pályaudvara Olaszország legjobban sikerült effajta építménye. Nem akar más lenni, mint a célját szolgáló üzemi épület. Tömeghatásában nagyszerűen és ízlésesen van megoldva. A mai kor reprezentánsa és méltán sorakozik Firenze műemlékei közé. Firenzében még idejében eszméltek rá, hogy a nagyhatású műemlékeket nem szabad kiszabadítani a régi épületek közül, mert ezzel a hatásuk, monumentalitásuk lényegesen leromlik. Ma már nem bontják a templomok körül a régi épületeket, sem a hatás, sem a forgalom kedvéért. Az új kor épületeinek elhelyezkedése a régi városképben nem mindig sikerül olyan szerencsésen, mint a firenzei pályaudvarnál.

TORINÓBAN pl. a királyi palota előtti tér, a Piazza Castello egyik sarkában a Fascio 20-emeeletes felhőkarcolója városképi szempontból igen kétes értékű. A toronyház mögötti utcának egyik oldalán egész újszerű épületek sorakoznak, melyek közvetlenül csatlakoznak és stílusban igazodnak a műemlék-épületek közül messze kimagasló székházhoz. A házsor másik oldala a Via Romara néz és stílusban igazodik az útvonal tradicionális régi épületeihez. A két homlokzati formát erőltetett átmenetek kötik össze. Annál különösebb Torinónak

ez a városrendezési látványossága, mivel a város különben a legszigorúbb rendben épült már ősidőktől fogva. Régi római castmm nyomait viseli. Derékszögű utcahálózata van. Terei egyforma utcaáthidalásokkal zártak. Utcái egyforma szélesek, a homlokzatok uniformizáltak és a párkánymagasságok egyformák. Nyoma sincs sehol az olasz festőiségnek. A város különös jellegét óvják ugyan, bár forgalmi szempontból az egyforma jelentőségű utcakereszteződések megszüntetése előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz. Az ősi városmag rendezése lényegesen könnyebb mint más városban, mert az utcák vonalvezetése egyenes és két, legfeljebb három emeletes házakkal van beépítve. Annál nehezebb feladat a kikötővárosok belvárosainak rendezése.

GENOVA tipikus példája a keskeny partra szorult kikötővárosnak. A városmagban igen Ids telkeket alakítottak és ezeket intenzíven beépítették. Nem ritka a 30 m magas házzal beépített telek. Ehhez mérten természetellenesen magas a telekár is. A telkek kiuzsorázására jellemző a gyakran közvetlenül a járdáról induló keskeny és létra-szerűen emelkedő lépcső, ami úgy kapaszkodik fel a 10—12-emleteres évszázados bérkaszányába, mint egy öreg templom toronylétrája. A telekárak és lakberek képtelenül magasak. Az utcák szűkek és a város a nagy árak következtében még az utcák kiszélesítésére is képtelen, nemhogy nagyobb mérvű szabályozást tudna végrehajtani a város belsejében. Az utcai forgalom állandóan fokozódik. Járdá nincsen. Forgalmi rendszabályok csődöt mondanak. Egyes utcákból egészen el kellett tiltani a járműforgalmat s ezekben bonyolódik le az átmenő gyalogos forgalom. A hegy és tenger közé ékelt város tehermentesítő terelőutat nem képes építeni. A növekvő teherautóforgalom úgy szólván megbénítja a közlekedési utcák életét. Kétségtelen, hogy a belváros átépítése soká már nem halasztható. Megkezdték tehát Róma mintájára a városmag elgyöngítését. A parti útvonalat lakatlan területekig kiépítették, úgyhogy minden elképzelhető jövőbeli forgalmi igényt kielégítsen. A mintegy 70 m széles útvonalat közepén parksáv választja szét. A parksávot szükséghez mérten autovárcshellyé alakítják át. Autóváróhely, virágoskert és díszes kutak váltják egymást az útvonal közepén. Ebből a főútvonalból merőlegesen ágaznak el azok a széles útvonalak, amelyek behálózzák a telepítésre alkalmas területeket. Ide épültek a 6—10-emleteres házkból álló új városrészek. A hatás nem maradt el. A belső városrész öreg bérházaiban máris felére csökkentek a lakberek. A kisajátítás olcsóbb lett és hamarosan kezdetét veheti a belső város oly égető átépítése. Genova csak kelet felé tudott terjeszkedni, mert dél felől a tenger, északról a hegyek és nyugat felől S. Pier d'Aréna nevű iparváros rekeszti el. A hegyeken átvezető közlekedési főútóér, melyen Torino és Milánó felől egész Olaszország legnagyobb teherforgalma bonyolódik le, S. Pier d'Arénánál éri el a tengert. Genovát és S. Pier d'Arénát tengerbe nyúló sziklahegy választja el egymástól. A sziklahegy gerincén régi kaszánya, a S. Begnino Inferiore és az ormán a világitótorony áll. A két város forgalmi összekapcsolásáért a nagy kaszányát elbontották és a több mint 50 m magas sziklahegyet mintegy 300 m szélességben elbon-

tották. Az elhordott hegy helyén teherautóállomást építettek. Innét indul a teherautóstrada Milánó felé, innét ágazik el az út Genovába, S. Pier d'Arenába és a kereskedelmi kikötőkbe. Egymás felett és alatt futnak kereszteződés nélkül az országutak. A teherautó-fejlesztés ugyan Genova városrendezésének vívmánya, mégis egyidejűleg az országos úthálózat rendezésének szerves részét képezi. Általában az országos úthálózat rendezése gyakran kihatással van a városrendezésre is. jellemző erre az Imperiának elnevezett új város keletkezése. Torinóból a Földközi-tengerhez vezető főútvonal egy darabon francia területen halad keresztül. Kereskedelmi és főleg stratégiai szempontból indokolt volt, hogy a főútvonalat olasz területen hozzák végig át a hegyeken. Az út egy kis falunál éri el a tengert. A falu csakhamar várossá fejlődött. Közigazgatásilag 11 kis közfekvő halászfalut egyesítettek és elkészítették az új város: Imperia szabályozási tervét. A falvak közötti lakatlan területeket útvonalakkal látták el, parcellázták és megkezdték a betelepítést. Ma már egy nagy kikötőváros körvonala bontakozik ki ezen a helyen.

A fasizmus városrendezési munkájának ez áttekintését nem fejezhetjük be anélkül, hogy meg ne említsük az új városokat. Tudvalevőleg Olaszország büszkesége, hogy az Agro Pontino mocsaras területének lecsapolása két új várost varázsolt elő a semmiből. Az egyik: Littoria még a fasizmus első éveiben épült. Tervezése és kivitelezése gyenge. Épületei, terei csúnyák, élettelenek. Csak az eredmény volt a fontos, a város formai megjelenésére nem adtak semmit. Sabaudia nemrég épült, most van befejezés alatt. Tervezése és kivitele már egyaránt tökéletes. Művészi eszme hatja át és minden városi településnek mintaképeül szolgálhat. A két város közötti éles különbség rámutat arra a haladásra, a tapasztalatoknak arra a gazdag leszűrésére, amely a fasizmus eddigi évei alatt a városrendezés terén megnyilvánult.

KAFFKA PÉTER

A NÉV JOGA ROMÁNIÁBAN

A MÚLT ÉV TAVASZÁN megszavazott, a „családi névről“ szóló román törvény első szakasza a következőt mondja: „A családi név elévülhetetlen és elidegeníthetetlen jogot képez. Azt megváltoztatni, elcserélni vagy megszerezni csak e törvény rendelkezései szerint lehet.“

Az első után következik további harmincöt szakasz, mely a név használatát szabályozza, megváltoztatásának, románosításának lehetőségét megnehezíti. Hogy miért van erre szükség, annak története és — román felfogás szerint — jelen követelményei vannak.

ÖT ORSZÁG TERÜLETÉBŐL jött létre Nagyrománia, öt állam jogrendszerét vette át örökségül. Természetes, hogy ez nehézséget okoz és tarthatatlan, amin segíteni kell. Némely téren már megtörtént az egységesítés; máson, például a magánjog terén, máig háromnégy különböző törvénykönyv szerint él a polgár és ítél a bíróság.

Most, múlt tavaszig a névhasználatra vonatkozó törvényes rendelkezések is különbözők voltak a kapcsolt területeken. Bukovinában egy még 1826-ból származó rendelet, Erdélyben és a többi magyar területen a magyar belügyminiszter 54.016/1881. számú rendelete volt érvényben; a Regátban az 1895 március 18-iki törvény.

E téren is természetes volt a kívánság, hogy jogegység jöjjön létre, bár, mint látni fogjuk, a helyzet és a kívánalmak különbözők a különböző területeken. De a közvélemény és törvényhozás körében a jogegység követelményén kívül egy más tekintet is közbejárt: az alkotmány szerint a román állam nemcsak egységes, hanem „nemzeti“ állam is. Azt mondták: az elmúlt idegen államok idegen viszonyokra szabott joga nem nyújt elég segítséget a nemzeti államnak. Az állam „nemzeti“ jellegének növelése és veszélyeztetésének megakadályozása végett van szüksége új kodifikációra.

De hogyan befolyásolja és pláne hogyan veszélyezteti a név viselése az állam nemzeti, román jellegét?

A HÁBORÚ UTÁN éveken keresztül nem szerepelt Romániában a magyarországi névmagyarosításnak megfelelő „névrománosítás“. Erdélyben a magyar rendeleteken alapuló névváltoztatási eljárást senki sem vette igénybe.

A Regátban a fennebb említett 1895-beli törvény névváltoztatást „pentru cauza bine cuvântată“ — ami azt teszi, hogy „alapos okból“ — engedett meg, ami persze minden okot alaposnak tekintett, ha román módon megalapozták; de az eljárás alakításai hosszadalmasok és költségesek voltak.

Ami névrománosítás a háborút követező években történt, az — állították — nem a fajilag idegenek idegenül hangzó nevének románul felcserélése, idegeneknek asszimilációja érdekében történt.

Ezelőtt másfél évvel, 1935 novemberében a liberális párt kolozsvári lapja, a „Napunea Romána“ „Să rerománizam numele“, románosítsuk vissza a neveket cím alatt cikket hozott egy Erdélyben nagyon jól ismert román sovínisztától, Dandea Emil volt marosvásárhelyi polgármestertől, aki hosszasan foglalkozik az erdélyi románok szomorú névelmagyarosodásával.

Mária Terézia és II. József korában — írja — a nevek elnémetesítése volt divatban. Tud esetről, de nem románról, hogy Biró nevű magyar Richterré vált. A tizenkilencedik századtól kezdve más lett a helyzet: Königből lett Király és Litzenpoltzból Nyilassy. Az alkotmányos érától kezdve fokozatosan erősebb lett a névmagyarosítás; nemcsak az engedélyezett névmagyarosítás folyt, hanem a különböző, főleg közokiratokat kiállító hatóságok írták az okiratokba magyar alakban, vagy magyarra fordítva magyar helyesírással a szerencsétlen románok nevét. „A nevek“ — írja a cikk — „a felismerhetetlenségig elveszítették alakjukat és eredeti értelmüket; a gyermekek neve nem hasonlított a szülőkéhez s voltak testvérek, kiknek különbözőképpen hangzott a nevük: ezer és ezer gyökeres román név vált értelmetlenül románná.“ Példákat mond: Albu lett Albuj (?), Radu Raduly, Beneu Benkő, Sălăjan Szilágyi, Suciú Szücs. Néha a hatóságok magyarrá fordították a jelentéssel bíró nevet s Morárból Molnár, Micuból Kiss, Craciunból Karácsony lett. S hogy végkép beteljék a pohár, a hatóságok még a keresztnemeknek sem hagytak békét, még azokat is megmagyarosították s Aurora Hajnalka lett, Florie Vidor és Inocentiu Vince.

„Ezek a románok“ — folytatja cikkét Dandea — „itt vannak közöttünk visszaélés és erőszak folytán megváltoztatott neveikkel s vissza szeretnének térni régi, becsületes neveikhez, amit az idők nyomása folytán veszítettek el. De a törvény útjukban áll.“ Útjukban áll ugyanis, mert a névváltoztatás sokba kerül: mindent összeszámítva — állapítja meg Dandea — legalább 10.000 leibe, 33 pengőbe, ami túlsók a hazafiság oltárán. Meg kell tehát változtatni a törvényt: egységessé az ország és olcsóvá a szegény ember érdekében. „Szerény kezdet volna ez is kötelességünk teljesítése terén, de ez is segítene az oly szomorú időkben leigázott románok és többi kisebbség helyzetén.“¹

A cikk nem mondott újat és nem mondott igazat. Nem igaz és régi mese az, hogy a románok magyar hangzású neve mind a magyar állam és magyar hatóságok névmagyarosító törekvésének volna eredménye.

Magyar hangzású nevű románok voltak 2—300 évvel ezelőtt is Erdélyben, mikor híre sem volt névmagyarosításnak. 1680-ban a görög

¹ „Napunea Románál 1935 november 1.

keleti püspököt Budai Józsefnek hívták s Hóra kérvényét Enyedi Ferenc nevű román ágens vitte Bécsbe. A Supplex Libellus Valachomm szerkesztője Méhes József, akire Vajda Sándor és Maniu büszkén hivatkozik mint őseré s a híres Cronica Románilornak, a dákoromán eredet bibliájának szerzője Sinkai György volt. S azok, akik Magyarország utolsó ötven évének politikájában játsztak szerepet: Hossu László püspök, Boromissa esperes (persze később írva így nevüket), Véghső (így írva), Mocsonyi, Láday, ezek sem köszönték nevüket erőszakos magyarosításnak.¹

EGYEDÜL A ROMÁNSÁGNAK NINCS JOGA, hogy a magyar múltat illetőleg szemrehányást tegyen. Romániában nem történt olyan számos, nyílt névváltoztatás, mint Magyarországon, de folyt és folyik a névváltoztatással kapcsolatos romanizálás titokban, erőszakosan, hatóságok útján és folyik az etnikai eredettel, a leszármazásra való hivatkozással kapcsolatban.

Az 1927. évi Averescu-féle népszámlálás alkalmával a nemzeti-séghez való tartozásra vonatkozó kérdés az „originea etnica si nationalitatea de nähere“, a nemzeti eredet és a születés után tudakozódott. Hogy a kettőből együttvéve hogyan lehetett a nemzetiséget megállapítani és hogy ez mennyi hatósági visszaélésre nyújtott módot, az csaknem elképzelhetetlen. Em. Socor vetette fel a kérdést az „Adevéru!“-ban, hogy vájjon milyen nemzetiségű az, akinek felmenői oroszok, atyja román nevű és anyja német? Felelete az, hogy az illető kétségtelenül, „neindoios“ román. A valóságban kétségtelen éppen az ellenkezője: etnikai eredet vagy születés folytán lehetne orosz vagy német az illető, csak román nem; románnak csak neve után volna tekinthető, de ez a kritérium nem szerepelt a népszámlálás kérdőívein. Tekintve a Regátot nem is szerepelhetett, ahol a köz- és társas életben szereplő családok nagy részétől kellene megtagadni a román nemzetiséget, ha nevük után indulunk, aminthogy ezek a családok nem is román eredetűek. Bacalbasa, a neves publicista és politikus, a Catargiu család török; a Cantacuzino hercegi család, Deroussi, a Nemzeti Bank volt igazgatója, Diamandi miniszter, Maurocordato követ és Maurocordato és Faliadé tábornokok fanarióta korbéli görögök; a Ghica család albán. Hogy Blank Móric, a nagy bankár és Rosenthal, az optánsügyben szerepelt híres ügyvéd is elfér ebben a társaságban, az természetes. Felsorolva mindezeket és még többet a „Magyar Kisebbségi, így végzi: „Ezek mind úgy gondolták, hogy ők románoknak vallhatják magukat népszámlálás alkalmával. Pedig tévednek. Az igazi románok Erdélyben találhatók a Barcsaiak, Jósikák, Kendeffyek és a székelyek között, akik, ahogy Iorga és több más tudós igazolta, néhány százada, hogy elmagyarosodtak“.²

Ezekből a népszámlálási visszaélésekből senkinek sem származott kára, esetleg pár ezer „neindoios“ románnal többet mutatott volna ki

¹ A dolog mulatságos oldalához tartozik, hogy a névhasználati törvényre vonatkozó törvényhozási tanácsi véleményt éppen Stefan Láday, a volt magyar kúriai bíró írta alá mint elnök, nem szégyenelve magyar nevét a tanács három tagja: Magureanu, Degeanu és Eliescu mellett.

² „Magyar Kisebbség“, 1927 10. szám.

a népszámlálás, ami nem történt meg, mert rájöttek, hogy 1927 nem volt internacionális népszámlálási év, a sok számot nem adták össze és a népszámlálás eredményét sohasem tették közzé. Az 1930-i népszámlálás már nem faji eredet és születés után kérdezősködött, hanem a nemzetiséget annak a nyelvnek alapján rendelte megállapítani, melyet „a lakos otthon beszél és szüleitől tanult“. Az ezen alapult népszámlálási törvényt a magyar képviselők is megszavazták, de az eredménye ennek a népszámlálásnak sem került ezideig nyilvánosságra.

TEHÁT NEM A NÉPSZÁMLÁLÁSI és nem a kevés, inkább zsidó eredetre visszavezethető névváltoztatás az, ami a magyar kisebbség soraiba vág, hanem törvényes intézkedések, melyek nemcsak a név megváltoztatására köteleznek, hanem a lélek elrománosítását is vonják maguk után: közigazgatási beavatkozások, hatósági névanalízis, mely nem áll meg a név külsőségénél, hanem román iskolába, a román szellem légkörébe és hatása alá kényszeríti a gyermeket.

A névanalízis kérdése külön tanulmányt igényelne, itt csak pár szót. Az 1925. évi magánoktatási törvény rendelte, hogy a kisebbségi felekezeti iskolákba csak olyan tanulók vétethetnek fel, kiknek anyanyelve az illető iskola tannyelvével azonos. „Román eredetű állampolgárok, kik elvesztették anyanyelvüket, olyan iskolába kell hogy küldjék gyermekeiket, melyben a tanítási nyelv román.“ A végrehajtási utasítás aztán azt mondja, hogy a nyelvi, a nemzetiségi hovatartozást a hatóságok állapítják meg: „a szülői nyilatkozat nem vehető biztos irányadónak, lehetséges a csalás... az iskolafenntartónak nincs joga oly esetekben határozni, melyben a tanuló nemzetiségéről van szó, ezek a kérdések állami szervek hatáskörébe tartoznak“. Ezek a rendelkezések képezik a hírhedt „névanalízis“ és az azzal kapcsolatos faji eredet megállapításának alapját. Végrehajtásában elég, ha egy gyermeknek román hangzású neve van, hogy románnak jelentsék ki, sőt a hatóságok azt sem tűrik, hogy német nevű gyermek, akinek a családja régen magyarrá lett, magyar felekezeti iskolába járjon. Kolozsvárott egy jól ismert patrícius család kislánya, Straub Judit járt a református felsőleányiskolába. Megjelent a tanügyi inspektor s a lányt német hangzású neve miatt eltiltotta a magyar iskolától s mivel Kolozsvárott német iskola nincs, román állami iskolába kényszerítette.

A kormány álláspontját még 1926-ban kifejtette, abban az időben, mikor a magyar egyházak panaszt tettek a Népszövetség előtt. Marești (Homoródalmás) községről volt szó, ahol az iskolai év kezdetén több gyermeket kényszerített a román iskolai hatóság, hogy hagyja el az állami iskola magyar tagozatát és látogassa a román tagozatot, mert a gyermek nem magyar, nem székely, hanem román. A panaszra a kormány kijelentette:

„A tény az, hogy a magyar iskolába járó gyermekek, bár nem tudnak románul, román származásúak. Román származásukat bizonyítják a következő körülmények: a) románul hangzó nevük; b) román nemzeti érzésük és c) görög katolikus hitük, melyet soha sem hagytak el.“

Az efféle eljárások célja persze az is, hogy a magyar tagozatok elsorvadjanak.

Ez az iskolában történik, de folyik a nevek elrománosítása az iskolán kívül is.

A székelyföldi Szentmárton járás szolgabírája rendeletet adott ki a községi jegyzőknek, hogy a magyar neveket minden hivatalos okmányba román helyesírással és lehetőleg lefordítva írják be. Így lett a székelyek között gyakori Ábrahámból „Avram“, Lászlóból „Vasilie“. Mikor az egyik család Lehelnek akarta anyakönyveztetni kis fiát, az anyakönyvvezető megtagadta, mert nem fordítható románra. Viszont Feketéből „Neagre“, Acélből „Otel“ lett.

Egy mindenképpen tragikus kis eset került volt a római katolikus statuyulás elé 1928-ban.

Elt egy Csíkszeredához közeli kis székely faluban egy árva fiú, Gyüttő Gyuri, özvegy anyjával, de olyan szegények voltak, hogy nem volt meg a mindennapi kenyerek. A kisfiú azonban eszes és szorgalmas volt s a pap a faluban gondolt egyet, bevitte a fiút a Csíkszeredai katolikus kollégiumba, hogy tanuljon s lehet belőle még püspök. Be is írták kis Gyurit az osztályba egy másik falubelijével, Kádár Péterrel s a gyermekek nekifogtak a tanulásnak. De jött az oláh tanügyi inspektor és észrevette, hogy a Gyuri neve román születési bizonyítványában „Giutto“-nak van írva, Kádáré pedig „Dogaric“-nak, ami románul jelent kádárt. Elrendelte hát, hogy a két fiú oláh legyen, hagyja ott a magyar iskolát s járjon román állami iskolába, amihez se kedve, se pénze nem volt Gyurinak. Otthagytá hát a magyar iskolát s beállott suszterinasnak s már nem lesz belőle püspök. Özvegy anyja pedig — végződik a szomorú történet — bement a következő vasárnap Szeredába, letérdepelt a templom küszöbére s megátkozta azokat, akik nem hagyják, hogy pap lehessen a fiúból.¹

Ilyen és hasonló esetek ezrivel fordultak elő; 1928-ban a római katolikus egyházi hatóságok 228 névanalízis folytán felekezeti iskoláikból kizárt tanulót soroltak fel csak három vármegyéből.

De a román nacionalizmusnak ez sem volt elég.

1934 májusában Abrudeanu erdélyi szenátor törvényjavaslatot nyújtott be a szenátusba, állítólag feleletül a magyar belügyminiszter ezidőtájtí névmagyarosítást rendeletére. A javaslat drákói szigort követel családi és helységnevekre vonatkozóan egyformán. A csatolt területeken, elsősorban Erdélyben és Bukovinában — rendelte volna a törvény, ha azzá vált volna — mindazok a nem eredeti családi és helységnevek, melyek a magyar uralom alatt kapták elnevezésüket az illető ország nyelve szerint, megszűnnek és használatuk tilos. Azok, akik családi nevüket 1916 előtt változtatták meg, kötelesek három hónap alatt régi nevüket venni fel, ami egyszerű kérvény alapján, ingyen történik. Nem vonatkozik e rendelkezés azokra, akik ilyen nevet kilencven évnél régebbi idő óta viselnek. Aztán jön a büntető rendelkezés: aki a névváltoztatást három hónapon belül meg nem cselekszi, annak névváltoztatását a községi eljáróság hivatalból rendeli el s ha az illető nem hajlandó alávetni magát, 10.000 leiiig

¹ A katolikus „Erdélyi Tudósító“ 1928 decemberi száma beszéli el ezt így, de megtalálható az Erdélyi Róm. Katolikus Status közgyűlésének 1928. évi jelentésében is.

terjedő pénz- és 6 hónapig terjedő fogházbüntetéssel sújtatik. Végül: tilos családnevet más, mint román helyesírással használni s az összes új területek helységnevei revízió alá vétetnek és román nyelvjárásnak megfelelő új elnevezést kapnak.

A javaslatot a törvényhozás nem tárgyalta.

Ez volt a névrománosítás erdélyi képe.

A HARMINCAS ÉVEK BEALLTÁVAL, ahogy a jobboldali irányzatok jobban és jobban erősödtek és nemzeti szocialista befolyás alá kerültek, a névrománosítás kérdése, elsősorban regáti befolyás alatt, új irányt vett.

A harmincas éveken kezdve mind tömegesebb és tömegesebb jelentkezés történt román név megszerzése végett. A jobboldali román közvéleménynek nem tetszett a mozgalom, nem találta, hogy oka „alapos“ volna és összeegyeztethető a faji, valachicus mozgalommal. Valamivel több, mint két éve, 1935 januárjában, hozta szóba a kérdést a kamarában egy Urziceanu nevű képviselő:

„Fel akarom hívni“ — mondta — „a kormány figyelmét arra a veszedelemre, melyet azoknak a személyeknek a tömeges jelentkezése jelent, kik előző családnévüket jó román névvel akarják kicserélni. Az 1895-i törvényben említett indok, „bine cuvântat. egészen más szempontokat tartott szem előtt, mint azok, melyek ezeket az új névrománosítókat vezetik. A törvény szavaiból, hozatalának körülményeiből nyüvánvaló, hogy a törvény olyan szerencsétlen esetekre gondol, mikor egy családot a név miatt erkölcsi kár érheti,

így lévén, 1933 előtt ritka volt a névrománosítás iránti kérés. Alá azonban egy idegen és államunk érdekeivel ellenséges népség törekszik, hogy nevének románra változtatása útján bűnös módon elfoglalja gazdasági, társadalmi és kulturális életünk minden terét.

Az igazságügyminiszter jelentése szerint az utóbbi években ezrivel jöttek, kiknek idegen hangzású nevük elárulja voltukat, és románra kérték nevük változtatását. Így leplezve magukat, mint a román nemzet tagjai tolokodtak be az ország gazdasági és szellemi életébe és tévedésbe hozva a közvéleményt, megfertőztették népünk életét.

A sajtót, melynek a román lelkiismeret irányítása a hivatása, olyan román nevű emberek fertőztetik meg, akiknek neve Branişteanu és volt Braunstein, Fagure — Honigman stb. S így van ez a kereskedelemben, iparban, a szabad pályákon, hadseregben, hivatalokban. Perfid módon öltöznek bele Izrael fiai a nemzeti ruhába s Lebovici Alfrédből lesz Antonescu, Meyerből Maiorescu, Mayersohnból Haşdeu.

Végzem — végezte csakugyan beszédét — azzal, hogy egy ilyen névrománosító invázió káros az országra és nemzeti veszedelmet jelent kétségtelenül. Azért szükséges, hogy a kormány mielőbb véget vessen a családi név használatáról szóló törvény módosításával ennek az állapotnak.“

Közvélemény és sajtó nagy készséggel fogta pártját a követelésnek. Az 1935-i lapok tele vannak a családi névről szóló cikkekkel, azzal a különbséggel, hogy a regáti jobboldali lapok a zsidók névrománosítása ellen írtak, az erdélyi román sajtó a román nevüket elvesztett vagy elmagyarosított románok visszrománosítása mellett tüzelt.

A kormány eleget tett az általános kívánságnak és februárban a törvényhozás elé terjesztette 35 szakaszból állott törvényjavaslatát s április 8-ikán mint szentesített törvény jelent meg az a Monitorul Oficialban.

A javaslat szerint — mint bevezető soraimban említettem — a családnév használata elidegeníthetetlen joga minden polgárnak s annak változtatása, módosítása, elnyerése vagy visszaszerzése a törvény

rendelkezésének megfelelően történhetik. Családnevet senki sem választhat magának keresztnévül, viszont azok a falusi parasztok, akiknek nincs megfelelő családnevük, apjuk keresztnévét vehetik fel családnévül a román nyelvnek megfelelő végződéssel. Nem vehető fel olyan név, mely az ország történelmében közismert.

Névváltoztatás egyedül a 11. szakaszban megjelölt esetekben engedhető meg: annak, aki olyan román családnevet visel, mely közmegejtést vonna maga után, akár amiatt, mert őt vagy családja valamely tagját bíróság elítélte, vagy mert az illető név erkölcstelen vagy nevetséges kifejezéshez hasonlít. Más esetben névváltoztatásnak nincs helye. Kisebbségi névre a rendelkezés nem vonatkozik.

Emellett azonban a törvény III. fejezetének 2. része „az elváltot vagy elvesztett román név visszaszerzéséről“ intézkedik. Azok, akik az egyesített tartományokban, Erdélyben, Bukovinában és Besszarábiában megváltoztatták vagy elvesztették volt románul hangzó nevüket, kérhetik régi nevük visszaadását s kérvényük rövid úton, bélyeg- és költségmentesen intéztetik el, a szükséges okiratok beszerzése is hivatalból történve.

Minden a törvényjavaslatra vonatkozó irat, indokolása, a törvényhozási tanács jelentése és a törvényhozás két kamarájának tárgyalása rövid volt.

A kamarában az általános tárgyalás alkalmával egyedül a fennebb említett Urziceanu szólalt fel, akinek az előadó válaszolt s a miniszter, Pop Valér, mondott egypár szót. Az előadó, Berberianu kifejtette, hogy három ok miatt van szükség a törvényre: hogy egységesítsék a jogot; hogy megnehezítsék a névváltoztatás lehetőségét és végül, nyújtsanak gyors és könnyű módot régi román nevük visszaszerzésére azoknak, akik „sub diverse occupatii străine“, az idegen megszállás alatt — értsd az évezredes magyar és a kétszáz éves osztrák „megszállást“ Bukovinában — elvesztették azt.

A közvélemény foglalkozása a javaslattal és később a törvénnyel sem volt túlságosan élénk: létrejött s az ország nagy része megejtéssel fogadta. A baloldali sajtó, inkább hogy leplezze saját indokait, az összes romániai kisebbség nevében kifogásolta, hogy a névváltoztatás áldásaiból kizárja a kisebbségeket: a törvény rendelkezéseiben fej védelmi célzatot látott. Az „Adevéru“ azt állította, hogy a javaslat egyetlen indoka sem igaz: nem igaz, hogy eddig is ne lett volna ellenőrzés a névváltoztatás terén; nem igaz, hogy visszaélés történt volna e téren a történeti nevekkal s nem igaz, hogy szükség volna az erdélyi elmagyarosított nevű románoknak nevük visszaszerzésénél könnyítést nyújtani, mert az Erdélyben érvényben volt magyar törvény szerint is az annyira könnyű volt, hogy ha nem tették, az annak a bizonyítéka, hogy nem akarták azt tenni. Az egész törvényalkotás magyarázata az, hogy Pop Valér, bár egy liberális kormány igazságügyi minisztere, antiszemita cuzista s olyan törvényt akart létrehozni, mely biztosítsa népszerűségét arra az időre is, ha majd a keresztyén-nemzeti párt, Cuzáék-Gogáék kerülnek hatalomra.¹

A magyarságnak kevés oka volt a kifogásolásra.

¹ 1936 április 4.

A szenátusban Gyárfás Elemér vett részt az általános, a kamarában Willer József a részletes vitában. Mindketten csak azt kifogásolták, hogy a javaslat nem intézkedik, hogy a hatóságok minden nyelven a kisebbségi nevek helyesírását is tiszteletben tartsák. Gyárfás Elemér hatalmas aktacsomagot mutatott be a szenátusban, melynek adatai igazolták, hogy az anyakönyvek vezetői lelkiismeretlenséggel és önkénnyel járnak el az anyakönyvi bejegyzések alkalmával s a nevek ezreit forgatják ki eredeti alakjukból és nemzeti jellegükből azáltal, hogy a magyar családi neveket fonetikusán, román helyesírással vezetik be az anyakönyvekbe. Wilier javaslatot is tett egy erre vonatkozó rendelkezés felvételére a javaslatba, de a miniszter nem egyezett bele az indítványba, hanem megígérte, hogy „intézkedni fog, hogy az anyakönyvi tisztviselők szigorúan ügyeljenek a nevek helyes írására“.

Az „Erdélyi Lapok“ megnyugvással írta, hogy „csak helyeselni lehet, ha a név jogát törvény védi s az állampolgárokat megbecsülésére szoktatja. A névváltoztatás megnehezítését nem lehet rossznéven venni“.

A törvényalkotásnak még egy vonatkozását méltányolta a magyarság.

A kormánypart kolozsvári lapja, a „Natiunea Romána“ még akkor, mikor a javaslat a törvényhozás elé került, cikket írt „Öt piculás románok“ cím alatt. Ír benne olyan magyarokról, akik azáltal próbálnak érvényesülni, hogy megrománosítják magyar nevüket. Az ilyen tegnapról mára átvedlett új álrománt, aki a nemzeti érdekeket bizonyosan nem tudja komolyan venni, a románság sohasem becsülte meg. A románságnak nincs szüksége ilyen „öt piculás“ románokra, akik csupán egyéni haszonlesésből, egyéni érdekből igyekeznek látszatrománok lenni. Magyar uralom alatt a magyarok is megvetették az olyan románt, aki pénzen vásárolt magyar nevet: ne várjanak más fogadtatást és elbánást az olyan magyarok se, akik hasonló módon, névváltoztatás által akarnak a románság körébe befurakodni. Azok a románok, akik névváltoztatás útján kaptak magyar nevet, nem származással, nem lélekkel és meggyőződéssel lettek magyarrá, hanem öt piculával.

E cikkhez kommentárt fűzött a magyar párt hivatalos lapja, a kolozsvári „Keleti Újság“.

„Bizonyos“, — írta — «hogy az olyan nacionalizmus, mely a hasznos és egészséges nemzeti önérzetre támaszkodik, nem gyűjt renegátokat zászlója alá, mert a zászló becsületét nem lehet olyan emberekre bízni. Az ilyen embereknél a név csak köpenyeg s a lélek, melyet takar, értéktelen. Az olyan embert, akinek a névcsere érvényesülést jelent, nem sajnálják azok, akik elvesztették. Az ilyen ember átpártolása nem veszteség azokra, akikről megszökött és nem jelent értéket azok számára, akikhez átpártolt. Még ha hasznos szolgálatot visz is át, akkor sem találhat megbecsülést, mert nem lehet bízni benne. Hátukon Ocskay brigadéros tragikumának bélyegét viselik: „a sejmát megfizetjük, de kezet nem fogunk vele“. A Natiunea Romána megírta az ötpiculás románokról, hogy nincs szükség rájuk. Akikről egy román lap így ír, azokra mi sem tartunk igényt: kár, hogy eddig is magyar nevet hordtak. Elvesztésük nem veszteség, hanem erősödés számunkra.“¹

¹ „Keleti Újság“, 1936 január 25.

HOGY A TÖRVÉNYNEK milyen a hatása az életben, azt egyelőre nem tudjuk, még egy éve sincs, hogy érvényben van. Megint csak ismétélhetjük, amit a múltira vonatkozóan mondtunk, hogy amiképpen a magyaroknak nem a közvetlen, egyéni névváltoztatás okozott veszteséget, úgy a törvény disszimiláló célzata sem fog hasznukra válni. A magyarságot nem önkéntes „névrománosítása“, hanem a hivatalos „vissza“-románosítás, a névanalízis és ethnikai eredet folytatása fogja továbbra is fenyegetni.

Hogy ez nem szűnt meg, annak bizonyítéka, hogy még meg sem száradt a szentesítési záradék a névhasználatról szóló törvényen, mely eltiltotta a kisebbségeket a névváltoztatástól s már megjelent májusban Anghelescu közoktatási miniszter rendelete a székely vidékeken lakók „eredeti nemzetiségükre való visszatéréséről“. Ő csak az állami iskolákat hívja fel, hogy legyenek az „elnemzetietlenített“ lakosságnak eredeti nemzetiségükhöz való visszatérésénél segítségükre. A névanalízisre nem hivatkozik egyenesen, de alárendeltjei bizonyosan nem fognak megfélekedezni erről a legalkalmasabb eszközről a visszanevezetés folyamatában.

A névhasználatról szóló törvény szavai bármennyire nem fenyegetik a magyarságot, annak további pusztítását más úton, más eszközök által nem fogják megakadályozni

BEDECSI ANDRÁS

A CSEHSZLOVÁK-SZUDÉTANÉMET KIEGYEZÉS KÍSÉRLETE

AZ ELMÚLT ÉV ŐSZE ÓTA Csehszlovákia belpolitikájának előterében a kisebbségekkel való kiegyezés kérdése áll.

A közvélemény Benes elnökké választása óta várta ezt a ejlődést, mert tudta, hogy az új elnök, aki a „felszabadítónak“ elnevezett Masaryk után az „egységesítő“ jelzőt óhajtja elnyerni, feltétlenül megkísérli a pozitív viszony kiépítését a kisebbségekkel és igyekszik eltüntetni az egyik legnagyobb „malaise“-t a csehszlovák belpolitikából. Tervét 1936 őszén szudétanémet és szlovenszkói utazásaival kezdte megvalósítani. Első útja Reichenbergbe vezetett, ahol beszédet intézett a németekhez, majd bejárta Szlovenszkó nyugati részét és érintkezést keresett a magyarokkal. Az utazásokat nagy reménykedés előzte meg a kisebbségi táborokban, s a reményt szította a cseh sajtóban megjelent számos kommentár is, amely mind nagy politikai tetteket várt az elnök látogatásaitól. De a pozitív bejelentések nem következtek be s a kisebbségek csakhamar csalódottan hanyatlottak vissza régi pesszimizmusukba. Az előlegzett bizalom elhirtelenkedettnek bizonyult, mert az elnöki látogatások után minden a régiben maradt.

Néhány hónap múlva azonban kitűnt, hogy az eddigi viszony, főleg az a feszültség, amely a prágai kormány és a szudétanémetek között van, tarthatatlanná vált, mert híre a külföldön, még a szövetségeseknél is, bizonyos nyugtalanságot keltett és rontotta a köztársaság jó hírét. Henlein szudétanémet pártja, amely az 1934-i csehszlovákjai választásokon megkapta a köztársaság németjei szavazatainak 66 százalékát, a választások után megkísérelte, hogy közeledést keressen a csehszlovák pártokhoz, főleg az agrárokhoz. Amikor kitűnt, hogy ez lehetetlen és a szudétanémet többség céljait a legtávolabbról sem tudja elérni Prágában, a nagy német párt hozzálátott a külföld felvilágosításához és panaszait nemzetközi fórumok elé vitte. Henlein, valószínűleg birodalmi német segítséggel, megfelelő összeköttetésekre tett szert Londonban, számos előadást tartott előkelő angol társaságokban s az angol sajtó egy részét is sikerült megnyernie. Egyik munkatársa, Rutha építész, teljesen Masaryk és Benes régi módszereivel dolgozott az angol közvélemény megnyerésén, s az antibolsevista világpropaganda megkönnyítette munkáját. Egymásután jelentek meg az angol lapokban a szudétanémet problémával foglalkozó cikkek, s Rothermere, Garwin fejtegetései, a Prága-ellenes

angol képviselők felszólalásai az akóházban csakhamar komoly kellemtelenséget jelentettek. A ma uralkodó angol közvélemény ugyan nem akar hallani a Csehszlovákia létét fenyegető megoldásokról, s ezt az illetékes miniszterek többször nyomatékosan ki is fejezték, de ugyanakkor értésére adták Prágának, hogy a szudétanémetekkel meg kell egyezni, különben az angol közönség előtt nehéz lesz a csehszlovák rokonszenvet megindokolni.

Benes elaludt őszi ígéretei után így vált ismét aktuálissá a szudétanémet probléma megoldása, mert jelentkezni kezdett a Henleinéktől szított külföldi hangulat hatása. Időközben a kisebbségekkel való megegyezés feladata Hodza Milán miniszterelnökre hárult át, akinek 1926 óta, amikor előkészítette az első német-cseh kiegyezést, volt már némi gyakorlata ezen a téren, s aki különben sem nézte szívesen, hogy Benes elnök közbelépésével a kisebbségekkel való tárgyalások kezdeménye kicsúszik az agrárpárt kezéből és parlamenti szférából más térre költözik át. Már ősszel, Benes utazásaival párhuzamosan munkához látott s csakhamar az ő irodájába futottak össze a tárgyalások számai. A kisebbségi kérdésben két felfogás uralkodik az illetékes prágai politikusoknál. Az egyik felfogás szerint a köztársaságban régen meg van oldva minden kisebbségi probléma, a nemzetiségek több jogot élveznek, mint amennyi jár nekik, s a meglévő helyzetet nem lehet és nem szabad változtatni. Ezt az álláspontot különösképp éppen egy szociáldemokrata miniszter képviseli: Dérer Iván, aki szlovenszkói beszédeiben számtalanszor hangoztatta, hogy a kisebbségek mindent megkaptak, amit megkaphattak s a kisebbségi kérdés Csehszlovákiában régóta a legigazságosabban meg van oldva. E merev felfogással ellentétben egy másik csoport, — érdekes, hogy éppen a reakciónak és sovínisztának nevezett agrárpárt, — azt hangoztatja, hogy a kisebbségi probléma nincs véglegesen elintézve, a nemzetiségeknek sok jogos panaszuk van, s a kormányzat feladata, sőt eltökélt szándéka, hogy átfogó intézkedésekkel hozzálasson e bajok orvoslásához és végleg pacifikálja a kisebbségeket. Ezt a felfogást — Benesen kívül — elsősorban Hodza Milán képviselte és hangoztatta, nem csoda tehát, hogy amikor szükségesnek mutatkozott a kérdés rendezése, Hodza Milán került a kormány részéről a tárgyalások előterébe.

Jogosan fölvehetjük a kérdést, min múlik az, hogy a szudétanémet problémát nem sikerül tökéletesen megoldani annak ellenére, hogy a kormány is hajlandó a megoldást előmozdítani? A bonyodalmaknak több okuk van. Az első ok gazdasági. A három és fél millió szudétanémet, épp úgy mint a háromnegyed millió magyar, negyed millió lengyel, de rajtuk kívül a két és fél millió szlovák és háromnegyed millió ruszin is, elsősorban gazdasági követelményekkel áll elő, (sőt a kulturális kívánságok nagy része is kiadást jelent: az új iskolák építése, az új kisebbségi hivatalnokok ellátása, stb.) a pénz pedig ritka jószág a krízis éveiben. Ami van, az államnemzet, a többségi pártok igényeinek kielégítésére szükséges, mert csak így biztosítható az összhang a koalíciós-pártok között. Lehetetlennek mutatkozott, hogy a rendelkezésre álló összegek jelentős részét a kisebbségek „túlzott igényeinek“ kielégítésére fordítsák, mert mindenekelőtt az állam-

nemzetet kellett teljes erővel istápolni és megóvni a válság végzetes következményeitől. Néhány év óta tehát a kormány gazdaságilag annyit sem tehetett a kisebbségekért, mint előbb, a prosperitás éveiben. De a kiegyezés lehetősége politikailag is csökkent, amióta Henlein elsodró erővel győzött a szudétanémetek között, a németek belső és kihasználható ellentétei megszűntek és a többségében összeforrt nemzet nem elégedett meg többé részleteredményekkel, hanem a csehszlovákiai németiség ügyeinek alapvető, becsületes és a német faj rangját és fejlődését visszavonhatatlanul biztosító követelményekkel lépett elő.

HENLEIN ÁLLANDÓAN hangoztatta készségét a megegyezésre, de feltételei teljesítéséről az államnép hallani sem akart. Az erejüknek és rangjának tudatára ébredt németek alapvető követelésükül a teljes kultúraautonómiát állították föl. Meggyőződésük szerint a három és fél millió, magaskultúrájú, összetartó, egységes, nemzeti rendeltetését érző, többnyire összefüggő területen keveredés nélkül lakó szudétanémetiséget megilleti annak az önállóságnak legalább egy részlete, amit 800.000 albán, 300.000 luxemburgi vagy akár a 2 és fél millió dán, norvég vagy ugyancsak egy más állam keretében 3 millió ír élvez. A németiség nemzeti káderei Henlein szerint csak autonómiával biztosíthatók s gazdasági prosperitása is elképzelhetetlen nélküle. Az iparos német polgárság aránylag a legtöbb adót fizeti a köztársaságban, a német proletár mégis kevéshez jut a befolyt összegből: ezen a hibán is csak autonóm gazdálkodással lehet segíteni. A csehszlovákiai németek addig nem elégülhetnek ki, mondja, amíg el nem érik az államnépnek azt a rangját, amit például az évekkel ezelőtt még kisebbségi sorban élő négymillió katalán élvez Spanyolországban, vagy amit a négymillió flamand hosszú politikai harcok árán kivívott Belgiumban.

Henlein pártja egyszóval új érat nyitó rendezést kíván, olyasfélét, mint ami Belgiumban, Írországban, Katalániában történt, vagy ami évszázadok alatt Svájcban kifejlődött, s ami minden körülmények között biztosítja a szudétanémetek népi, nemzeti és gazdasági fejlődését. Csehszlovákia állami létét szerinte ez az autonómia nem fenyegetné, de megtörné az uralkodó népnek azt a fikcióját, hogy Csehszlovákia nemzeti állam, amelyet a cseh, illetve a csehszlovák nép akarata teremtett meg s így azt az irányt kell követnie, amit a győztes és uralkodó államnép kiszab. A szudétanémetek követelései között több olyan szerepel, ami Prága szerint ellentétben áll a csehszlovák nemzet belső szuverenitásával. Így például Henlein azt kívánja, hogy Prága tartsa tiszteletben a kisebbségek érdekeit a külpolitikában, a hadseregben és a nemzetközi kereskedelempolitikában is. Ne folytasson például németellenes európai politikát, hanem illeszkedjék be a középeurópai koncepcióba és béküljön ki szomszédaival, ne kacérkodjék a szovjettel, mert ezzel sérti az ötmilliók kisebbség világnézetét. Hadseregét ne építse ki németellenes eszközzé, külkereskedelmében közeledjék a német-olasz középeurópai blokkhoz és ne áldozza fel az egészséges kereskedelmi lehetőségeket távoli szövet-

ségesekért. Ilyen körülmények között, amíg Prágában az az elv uralkodik, hogy „Csehszlovákia csehszlovák nemzeti állam“, lehetetlen őszintén megegyezni a nemzeti és népi öntudatra ébredt és vendégnépként élni nem akaró szudétánémetséggel. Az „egyenrangúság“ ma csak papíron van meg Henlein szerint, de nem a gyakorlatban és az érzelmekben. Csehszlovákia a csehszlovákoké, mondja a hivatalos prágai fölfogás, az történik benne, s az állam azt az irányt követi, amit a csehszlovák többség akar, azaz a kisebbségek politikai érzelmeire senki sem lehet tekintettel, legfeljebb néha-néha anyagi és kulturális kívánságaikra. S ez az érzelmi probléma gyakran komoly bonyodalmakat okoz, különösen amióta a németiség túlnyomó többségben homlokegyenest más politikai nézetet vall, mint a demokrácia mellett kitaró cseh tömeg. A szudétánémet oroszellenes, franciaellenes, a vezéri elv híve, — a cseh oroszbarát, franciabarát, demokrata. Míg tehát a jobboldalibb gondolkozású szlovákokkal a szudétánémetek a nemzeti ellentét ellenére ki tudnának egyezni, a cseh-német külső-belső ellentét állandóan összeütközik s egyetlen kereten belül nem tud feloldódni. Henlein éppen ezért a csehszlovák államon belül egy külön keretet, autonómiát kíván a szudétánémetségnek.

Azt akarja, hogy a köztársaságban élő németeket ne mint egyedeket kezeljék, akiknek bizonyos általános emberi jogaik vannak, hanem Prága tekintse a németiséget mint egységet, mint olyan testületet, amely zártan és önállóan része az államnak. (In ihrer Gesamtheit als Körperschaft des öffentlichen Rechtes mit einheitlicher Vertretung zu betrachten.) A csehek és a szudétánémetek felfogásában itt a különbség. A csehek csak a meglévő kereteken belül hajlandók a németeknek bizonyos gazdasági és kulturális engedményeket tenni mint németnyelvű egyedeknek, de nem hajlandók feláldozni a csehszlovák nemzeti állam eszméjét és nem hajlandók a németiséget mint önálló nemzeti testületet elismerni az ország határain belül. Henlein németjei viszont ezt követelik a nemzetek önrendelkezési jogára hivatkozva. Népiségük határainak védelmét, népi önkormányzatukat és az 1918 óta elkövetett gazdasági és kulturális hibák jóvátételét, 1934-ig is megvoltak e követelések de a sok pártra bomlott, egymás között vitatkozó kisebbség nem tudott súlyt adni nekik. Henlein győzelme óta a helyzet megváltozott, a németek önérzete, elszántsága és átütőereje megnőtt s ma valóban az írekhez, flamandokhoz, katalánokhoz hasonló lendülettel küzdenek határozottan felismert céljaikért.

A SZUDÉTÁNÉMET PART nyomása a kül- és a belföldön óriási. A kormány kénytelen volt megkísérelni, hogy olyan kiegyezésfélét teremtsen, amely a csehszlovák állameszme keretein belül próbálja kielégíteni a németeket. Henlein alapkövetelései (autonómia, a németiség mint nemzeti testület, amely vétót mondhat a külpolitikai irányzat kérdéseiben is) teljesíthetetlenek. A szudétánémet pártra, mint mondtuk, Prága azért is ellenséges szemmel néz, mert a németiség ma nem sokat tart a demokratikus pártrendszerekről és az ilyen ideológián felépülő cseh rendszer helyett a párt nélküli, a Führerség alapjára helyezkedő, a totalitást és a népi hierarchiát hirdető német politikai

elképzeléseket választotta eszményképének. Prága kénytelen volt tehát a régi német kisebbségi világ olyan maradványai után nézni, amelyek alkalmasak és hajlandók a prágai kisebbségi elv elfogadására és a szudétanémetiség problémáit a német nép többségétől eltérően hajlandók a mai keretek között megoldani, megelégszenek apróságokkal, néhány új hivatalnokkal, iskolával, pár ezer koronás szubvenciókkal, miniszteri tárcákkal s nem tartják szükségesnek, hogy a németiség „állammá váljék az államban“ s mint önálló nemzeti egység helyezkedjék a csehszlovák nemzeti egység mellé. Olyanokkal tárgyalni, akik megelégszenek az alárendeltséggel, ha az uralkodó nép a kisebbségi jogokat tiszteletben tartja. Vannak ilyenek. A Prágával való kiegyezést kívánó németeket „aktivistáknak“ hívják a német táborban. Ezek felfogása szerint Henleinék követelései teljesíthetetlenek, a szudétanémet párt harca meddő, s az örök passzivitás többet árt, mint használ. Az adott körülmények között lehetetlen az „egészre menni“, mert e kilátástalan harcban amúgyis a csehek győznek és végleg legyöngítik a németeket. Más módszert kell tehát követni: keresni a mai lehetőségeken belül a kiegyezést, apró, de gyakorlati és a németiség sorsát fokozatosan biztosító privilégiumokkal megelégedni, a parlamenti helyzetekben ügyes taktikával kiharcolni azt, amit lehet, ott lenni a kormányzásban, mindenbe beleszólni és állandóan képviselni a német érdekeket. Henlein pártja nem törődik a hétköznapokkal s egy nagy elvet kerget, miközben árokba zuhan, pedig az elv nem fontos, fontosak a kis realitások, a kulturális és a gazdasági előnyök, amelyek egyre jobban biztosítják a németiség létét, meggátolják lemorzsolódását, megkönnyítik a német egyedek életét a köztársaságban.

Az aktivisták e felfogásában kétségtelenül sok olcsó józanság és meghunyászkodó gyakorlatosság van. Hasonlít ahhoz a magatartáshoz, amellyel például a zsidóság illeszkedik be egy-egy gazdanép keretei közé és ahhoz is, ahogy a periféria-németiség évszázadok óta élt olyan országokban, ahová mint telepes, vagy kereskedő jött és szétszóródva elhelyezkedett. E németek csak anyagi érvényesülésükkel törődtek, kultúrájukat és nyelvüket ugyan féltékenyen és szívósan őrizték, de jóformán csak a családon belül, vagy kis városi testületekben, s nemzeti egységükkel, a népközösség ideáljaival, vajmi keveset törődtek. Az eredmény természetesen az lett, hogy sok helyen, — a szívós nyelv- és kultúrápolás ellenére, — mégis felszívódtak a vendéglátó nemzetbe, amit főleg Középeurópa városainak története bizonyít. Amióta Hitler hatni kezdett, a nemzeti szempontból indolens német ember típusa eltűnt Középeurópából s a régi nemtörődöm lényeket határtalan nemzeti öntudat rázta át. A népi egységgel szemben közömbös német csehszlovákiai típusa ugyancsak kiveszőben van, pedig itt volt a legnagyobb számban. Az aktivizmus belső erejét megtörte a hitleri ébresztés, — de nem csak ez. A csehszlovákiai aktivizmus kudarcának más oka is van, s az adott helyzetben éppen ez a döntő.

Ha az aktivisták érvei újkeletűek és kipróbálatlanok volnának, a szudétanémetiség talán elfogadná őket. De a helyzet az, hogy egyszer már elfogadta s tíz éves tapasztalat után kénytelen volt rájönni, hogy nem érnek semmit. A csehszlovákiai német aktivizmus gondolata a

megpróbáltatások első évei után 1926-ban keletkezett és győzött a köztársaságban, s a három legnagyobb német párt, a német agrárok, keresztényszocialisták és szociáldemokraták, felváltva beléptek a prágai kormányba, hogy kipróbálják, vajjon bévülről enyhíthető-e a németekre nehezedő nyomás és a felkínált együttműködés fejében a csehek tényleg megváltoztatják-e a németekkel szemben követett politikájukat. 1926-tól 1934-ig kitűnt, hogy a remények nem valósultak meg. A németiség továbbra is háttérbe szorult, sőt amikor 1931 körül elérkezett a gazdasági krízis, s a kormány — mint előbb vázoltuk — a többségi nemzet politikai egységének megmentése érdekében kénytelen volt minden gazdasági erejét a csehszlovák nemzet támogatására összpontosítani, a szudétanémetiséget soha nem látott gazdasági nyomor lepte meg, majd a németországi események hatásának megtorlásaképpen, soha nem tapasztalt szigorral léptek fel új politikai elképzeléseivel és elindulásaival szemben. Ennek a visszavetésnek elkeserítő légkörében múlt ki az aktivista eszme és született meg a Henlein-mozgalom. Kitűnt, hogy az aktivizmus érvei papirosérvek voltak. Az aktivista miniszterek nem tudtak — Henlein szerint nem akartak — komoly eredményt elérni, Prága nem fizetett az együttműködésért, s hiába közeledett a németiség alázatosan a kormány felé, a csehszlovák nemzeti állam eszméje tovább uralkodón, tovább terjeszkedett s mindenkit mellőzön az államban, aki nem tartozón a nemzeti államnéphez. Talán az aktivista miniszterek gyengesége, talán a csehszlovákok nemzeti aspirációi okozták a kiábrándulást, de tény, hogy az 1934-es választásokon összeomlón az aktivizmus.

A VÁLASZTÁSOK UTÁN mégis megmaradtak a német aktivista pártok törmelékei s a prágai kormány velük igyekezett menteni a menthetőt. A német agrárpárt, a német szociáldemokrata párt és a német keresztényszocialista párt törpepártokká olvadtak le, egyenkint alig öt-hat képviselővel s összevéve a német szavazatoknak alig 20—25 százalékával. De léteztek és vereségük következtében hajlékony eszközökké váltak Prága kezében. Amikor tíz év előtt megszületett az aktivizmus, a német nép többsége e pártok mögött állt, ma alig maradt meg több belőlük, mint a bársonyszék. A három tárcanélküli miniszternek nincsen túlsók teendője. Tábor nélkül sütkérezik Prága kegyében s jellemző, hogy parányi minisztériumuk egyik legnagyobb költségvetési kiadási tétele az új autó volt, amit mindegyik német miniszter kapott. Amikor a külföldi propaganda ellensúlyozására szükségessé vált a német-cseh megegyezés siettetése, s Hodza Milán kereste a lehetőségeket, hogy miként teremthető meg egy ilyen megegyezésféle, anélkül, hogy a csehszlovák nemzeti állameszme rendszerén változtatni kellene, a kormány tekintete a tartalékban lévő három miniszterre esett és vele egyezett meg, mint a köztársaság németjeinek képviselőivel. Február 19-én Hodza Milán és a három német tárcanélküli miniszter: Spina, Czech és Zadina aláírták a megállapodást, amelyet a csehszlovák kormányssajtó a bel- és a külföldön mint a tető alá hozott nagy békeművet mutatott be a világnak. Némi propagandával és reklámmal könnyű volt ezt elérni, mert a csehszlovák bel-

viszonyokat nem ismerő Európát könnyű megnyerni, — csak éppen a szudétánémetek többsége nem volt megalégedve a nélkülök teremtett kiegyezéssel és Henleinék teljes erővel tiltakoztak ellene. Ha szemügyre vesszük a megegyezés szövegét, megállapíthatjuk, hogy a néhány benne foglalt ígéret nem lehet elegendő a három és fél milliós nemzeti öntudatra ébredt, magaskultúrájú és egységes nép kielégítésére. A német aktivizmus kezdetén a pártok a kormánytámogatás fejében sokkal szebb ígéretek kaptak. Ma már az ígéretek is kisebbek lettek, mint annakidején, eltekintve attól, hogy a régi remények nem valósultak meg. A német aktivisták most megalégszenek azokkal a minimális és nemzetközileg garantált kisebbségi jogokkal, amelyeket az alkotmánytörvény amúgyis előír, azaz a megegyezés szövege semmi egyéb, mint megismétlése azoknak az ígéreteknek, amelyek teljesítését már a békeszerződések garantálták.

A hivatalos közlésből megtudjuk, hogy a kormány elfogadta az aktivista német pártok emlékiratának öt főpontját, míg kettő elintézését a parlamentre bízta. A február 20-án kiadott hivatalos jelentés egyébként általánosságokban mozog. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a kormány a német iparvidék lakosságának anyagi jólétéről eddig is gondoskodott, de a jövőben még inkább gondoskodni fog. Megígéri, hogy a közmunkáknál német vidéken csak német munkásokat alkalmaznak és utasítja a helyi hatóságokat, hogy az állapotokat ilyen szellemben ellenőrizzék. A szociális gondoskodás terén a németek igényeivel többet fognak törődni, mint eddig. A beruházásoknál figyelembe veszik a német cégeket és vállalatokat. Az államszolgálatba új német nemzetiségű hivatalnokokat vesznek fel s pótolják az ezen a téren mutatkozó hiányokat. A német színjátszás, tudomány és művészet megkapja az e célra fordított állami szubvenciók húsz százalékát, mert a németeket arányszámuknál fogva ennyi illet meg. A nyelvkérdésben ugyancsak kedvezményeket tettek: a bíróságok a háromezer lakosnál kisebb német községekben kétnyelvű iratokkal érintkezhetnek a felekkel. Az ígéretek sehol sem lépik át a kisebbségek garantált jogait s csupa olyat tartalmaznak, többnyire apróságokat, amit már régen meg kellett volna valósítani.

A három német miniszter megalégedett ez ígéretekkel és készséggel résztvett abban a nagyarányú reklámhadjáratban, amely az apró kedvezményeket hatalmas megegyezésnek állította be a kül- és a belföldön. Néhány ambiciózus német hivatalnok előlép, az állam szolgálatába felvesznek 100—150 német nemzetiségű gyakornokot egyenkint 5—600 Ke havi fizetéssel, a prágai német színház milliós hiányát néhány ezer koronával enyhítik, felemelik egy-két német intézmény jelentéktelen szubvencióját, esetleg 5000 koronás német irodalmi díjat írnak ki, amit berlini emigráns fog megnyerni Prágában, talán a prágai német klinika is kap majd új épületet, ahová átviszik a régi túltömött házból a betegeket, nem szüntetik meg néhány iskolát, amit meg akartak szüntetni, egynéhány prágai német gyáros állami megrendeléseket kap, — ennyi biztosan történik. Mindenestre jól esik néhány ezer németnek (s az aktivisták azt mondják: „ez is jobb, mint semmi“), de dugsegélyekkel lehetetlen a németek

és a csehek alapvető ellentéteit szabályoznia lehetetlen az öntudatra ébredt nép politikai igényeit kielégíteni. A megegyezés néhány millióba kerül. Ezt az összeget a kormány akár a propagandaalapról kifizetheti, az európai reklám megér ennyit.

HENLEIN SZUDÉTANÉMET PÁRTJA erélyesen visszautasította az aktivisták és Hodza kiegyezését, amelyet nem tekinthet érvényesnek, mert a német nép elenyésző kisebbsége kötötte Prágával a többség meghallgatása nélkül. Alig csillapodott le a prágai kormányajtó ünnepi hangulata, Henlein február 28-i aussigi beszédében vázolta a szudétánémetek követeléseinek „igazi programját” és bejelentette, mit fog tenni, ha ezeket a német kívánságokat a kormány nem teljesíti. Az aussigi nyilatkozatnak komoly jelentősége van a németek és a csehek viszonyának történetében, mert először történt, hogy a szudétánémetség túlnyomó többségét képviselő népvezér nemcsak gyakorlati, hanem elméleti programját is kinyilvánította, s mintegy kijelölte a helyet, ahol a szudétánémetség Közép-Európában áll. A nyilatkozatból mindenekelőtt azt látni, hogy a szudétánémetség az elmúlt két-három év alatt nagy erjedésen esett át, megtörtént a kívánságok öntudatosítása és az eddig politikai összeél nélkül élő szétszórt német egyedekből egységes nemzet lett, közös nemzeti kívánságokkal és célokkal, hasonlóképpen mintahogy az elmúlt évtizedekben nemzeti öntudat keletkezett a katalánok, a flamandok, az írek vagy régebben, Stur idejében a szlovákok között. A felállított program többé nem áll egyéni és emberi követelésekből, hanem nemzetiekből és kollektivekből. E követelések merészek és szokatlanul nagyok, de Henlein elég energiát érez magában érvényesítésükre. Aussigi beszéde mindenestre megadja az irányt, amelyben a német-cseh politika a jövőben haladni fog, érzékelteti a légkört és szemünk elé vetíti, hogy csaknem húszéves küzdelem után hová fejlődött a cseh-német viszony. Megmutatja, hogy a német népiség gondolata belső elváltozást okozott a szudétánémetségben és a nemzetrészt ma nyomatékosan tud követelni olyanokat, amikre régebben gondolni alig merészelt. Ebből a szempontból az aussigi beszéd fontos középeurópai dokumentum, mely hatással lehet más középeurópai német kisebbségekre is.

Henlein az aktivisták és Hodza megegyezésével szemben mindenekelőtt felvázolja az igazi megegyezés alapjait. Leszögezi, hogy a csehszlovák állam alapján áll és a meglévő államkereteken belül kíván megegyezni, mert főkövetelése: a szudétánémet önkormányzat nem áll ellentétben az alkotmánnyal és nem sérti az állam szuverénitását, legfeljebb a „nemzeti állam” fikcióját töri meg és Svájcra változtatja a köztársaságot. Henlein főgondolatai a következők:

i. Az önkormányzat nem áll ellentétben az állam egységével, mert nem érinti az állam határait és szuverénitását, ellenben biztosítja a nemzeti kataszter alapján kimutatott nemzetiségekhez tartozó állampolgárok szabad fejlődését.

1. Egy népcsoport tagjai csak akkor foghatók össze hathatósan, ha teljességükben mint egységes képvisellel rendelkező testületet ismerik el őket. Képviseljüknek élvezni kell azt a jogot, hogy

egyenrangú félként vehessen részt az állam kiépítésében, önálló és közvetett hatáskörrel, de az állami ügyeken kívül autonóm módon törődhessék saját népi ügyeivel is.

3. Ezzel az önkormányzattal és testületi képvisellel lehetővé válik, hogy a kisebbség a saját települési területén a sorsát önmaga intézze és a központi kormányzatban hathatósan érvényesítse összességének nézeteit.

4. Az önkormányzatot megfelelő törvényekkel biztosítani kell.

Henlein ezekre az alapelvekre kívánja építeni a németek jogait Csehszlovákiában. Gyakorlati követelése pedig: 1. A szudétanémet haza védelme és a német nép települési határainak biztosítása. 2. A teljes önkormányzati rendszer azonnali elismerése. 3. A németség rovására 1918 óta elkövetett hibák jóvátétele.

Az önkormányzat a következőkre terjedne ki: kulturális ügyek, szociális gondoskodás és a munka igazságos kiosztása, szociális biztosítás, a gazdasági erők fejlesztése, a közigazgatás ellenőrzése, az állam megszervezésében való részvétel, a pénzügyi kormányzásban való együttműködés.

Az autonómia megadásáról a kormány hallani sem akar. Hiszen a szlovákoknak sem hajlandó megadni a Hlinkáéktól követelt önkormányzatot, s a rutének is nehezen kapják meg az autonómiát, annak ellenére, hogy az alkotmánytörvény előírja. Ha a németek elérnék céljukat, a ruszin, szlovák, magyar, lengyel önkormányzati kívánságokat ugyancsak teljesíteni kellene, ami az állam egységének szétbontásához és a csehszlovák nemzeti állameszme eltűnéséhez vezetne. Ez ellen pedig Prága minden erejével küzdeni fog.

Henlein követelése merészek, de tudja, hogy a nép mögötte áll, pártjának belviszonyai rendezettek, emberei fegyelmezettek s ezért elég erőt érez magában. Az aussigi beszédben új választásokat követelt, mert az előjelekből arra következtetett, hogy a ma megejtett választásoknál a szudétanémet párt még 20—30 százalékkal több szavazatot kapna, mint legutóbb és az aktivista pártok végkép eltűnének. A prágai kormány is tudatában van a hatalmas és csaknem 1,2 millió szavazatot kapott Henlein-párt erejének, külföldi érvényének s ezért túri a pártot, annak ellenére, hogy a legszivesebben feloszlátná, mint 1933-ban tette a szudétanémet nemzeti szocialista és nemzeti párttal. Ma nemzetközi esemény volna, ha a köztársaság legerősebb pártját rendőri intézkedésekkel akarnák megsemmisíteni és nem szolgálna a demokrácia nagyobb dicsőségére. Henlein rendkívül ügyes taktikus, szigorúan ragaszkodik a törvényekhez és a legitimitáshoz, állandóan hangoztatja lojalitását és a csehszlovák államhoz való ragaszkodását és programjának merész javaslatain kívül a legcsekélyebb okot sem szolgáltatja arra, hogy a hatóságok közbelépjenek. De Prága a szudétanémet kívánságokat természetesen nem fogja teljesíteni és az aktivistákkal kötött „kis megoldásokkal“ kísérletezik. Mít tesz Henlein, ha terveit elutasítják és a parlamentben elszigetelik? A német nép elvégre eredményeket vár és ha Henlein túlsókat fog követelni, anélkül hogy legalább részleteredményeket érne el, ha szava örökké csak pusztában elhangzó szó lesz, megvan a veszély arra, hogy

a nép elfordul a meddő politikától. Hodza Milán március 13-án az újságírók vacsoráján mondott beszédében kijelentette, hogy mindaddig nem lehet a német-csehszlovák megegyezés sikeréről beszélni, amíg annak eredményei nem láthatók. Egy évet kért a munka megvalósítására. Prága most igyekszik a szudétanémet pártot tehetlenségre kárhóztatni, — de az aussigi beszédben Henlein vázolta közvetlen terveit is. Pártja a parlamentben törvényjavaslatokat nyújt be, amelyek a köztársaság német problémáját alapvetően, de lojálisán rendeznék. Ha a kormánypártok elutasítják e javaslatokat és még módosítva sem hajlandók a németek ügyesen megfogalmazott, senkit nem sértő és csak elemi nemzeti jogokat kívánó törvényeit elfogadni, akkor a Henleinpárt arra a meggyőződésre jut, hogy a belföldön nem hajlandók együttműködni vele, s nem marad más hátra, mint a külfölddel megismertetni a német panaszokat. Henlein nem a népszövetséget akarja igénybe venni, hanem egyes országokban, főleg a „lovagias Angliában“ ugyanolyan módon óhajt agitálni, mint Masaryk és Benes tette a világháború alatt, csak éppen a legitimitás és a Csehszlovákiához való lojalitás határain belül marad. A rendelkezésére álló sajtó és politikai közvélemény segítségével bemutatja elutasított törvényjavaslatait s megkérdi az angoloktól, vajjon lehetetlenség-e az, amit a három és fél milliós szudétanémet nép kér. Felvázolja a lojalitáson és a csehszlovák szuverenitás alapján álló programját és ítéletet kér róla. A propaganda és az ellenpropaganda üy harca mindenesetre nagyarányúnak ígérkezik s a köztársaság közvéleménye feszülten figyeli a prágai kormány és a szudétanémet párt között folyó egyenlőtlen párviadalt, amely kezd egyre élesebb formákat ölteni.

SZVATKÓ PAL

A MAGYARNYELVŰ ALKOTÓSZELLEM LÉLEKTANA AMERIKÁBAN

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ közölte velem annak idején, hogy azért sem élhetne állandóan külföldön, mert hiányát érezné a magyar nyelv mindennapi zenéjének. Ez bölcs és finom kijelentés volt, következetes ahhoz a nyelvi lelkiismerethez, amely ezt a kiváló magyar költőt jellemezte. Amerikai sorsomban ismételen ráeszméltem ennek a vallomásnak mély és okos tartalmára; s mialatt ezt a cikket írom, eszembe jut, hogy a magyar alkotó lélek amerikai levegőhiányát az európai magyar világban ugyan hányán képesek megérteni? Akik odahaza Amerikában íródott magyarnyelvű alkotásokat megbírálnak, vajjon gondolnak-e arra a magyar nyelv szempontjából érzéketlen környezetre, amelyben sokszor az amerikai sorsba kapcsolódott magyar költő vagy író kénytelen élni? James Huneker amerikai kritikus szerint az igazi kritikus mindig a csodát várja. Hozzátehetném: e csodavárás nélkül a szellem alkotásáról csak pletykázna. Sainte Beuve ugyancsak értett a kritikához (nemcsak azért, mert ifjú éveiben rossz vagy legalább is gyenge versekkel kísérletezett), s még ő is, vagy talán éppen ő, erősen elemző, átélő és beleérző képessége ellenére, a képzelet kíváncsiságával összeegyeztette a kritika megállapításait. A kritikus érzékenységének intuitívnek is kell lennie, nemcsak tudatosnak. De amerikai magyar alkotásokkal kapcsolatban a hazai kritika intuitív és tudatos esztétikai érzékenységével hajlandó fegyverszünetet kötni; vagy csodának tekinti azt, hogy Amerikában egyáltalában íródnak magyar művek, vagy pedig a másik végletbe esik, s amerikai idioszinkráziáját átviszi az Amerikában élő magyar alkotó művére is. Kétségtelen, hogy a műalkotásért nem lehet és nem szabad a mentő körülmények alapján lelkesedni, s nem is szabad ezért a műkedvelő művet művészi munkává nemesíteni; ugyanakkor azonban az is magától értetődik, hogy a környezetelmélet figyelembe veendő. Az Alföld nélkül Petőfi kevésbé érthető, mint ahogy a skót környezet nélkül érthetetlen Robert Burns. Ennélfogva, aki Amerikában magyarul teremt vagy teremtő szándékkal ír, az az író vagy költő az önmaga alkotó komolyságának tartozik azzal, hogy esztétikai értékelést vár kritikusaitól; amellet különös, a hazaitól feltétlenül eltérő lélektani helyzete alapján joggal elvárja, hogy nyelve és pszichológiája megítélésében az amerikai vagy amerikai magyar valóságmeghatározó tényezőjéről is meg ne feledkezzék a bíráló. Sajnos, a hazai kritikusok egy része a vállveregetés vagy idegenkedés komplexu-

mában megszegi az vagy esztétikai tárgyilagosság vagy a lélektani szempont elvét.

Elsősorban hadd feleljek arra a kérdésre, hogy micsoda indítók magyarázzák meg a magyar nyelvű alkotó munkát Amerikában? Destouches szerint a kritika könnyű és a művészet nehéz feladat. Szerintem mind a két feladat nehéz, de a szokottnál is nehezebb Amerikában megmaradni magyar kritikusként vagy magyar alkotónak, még pedig a szellemi tisztaság elvének megfelelően. Nem kell coriolanusi dühvel haragudni a tömegekre, hogy először is azt a lelki távolságot állapítsuk meg, amelynek egyik végén a költő és író áll, s a másik végén az Amerikában küzködő magyar tömegek befogadó képessége. Egyenesen igazságtalanság lenne esztétikai érzéketlenségük miatt az amerikai magyar tömegek ellen vádat emelni. Túlnyomó százaléka földműves volt odahaza; ha esetleg megtanult írni és olvasni, a gyári füstben és a gépzajban, a vetés, termés és aratás színes emlékében, odáig nem jutott, hogy a megkülönböztetés elve alapján olvasson. Naptár-színvonalából olykor kiemelkedik, de ez is kivételes eset. Még azok az Amerikában élő magyar írók és költők is, akik a tizenkilencedik századtól örökölt ízléssel fejezik ki magukat s akik koruknál fogva nem juthattak mondjuk Ady Endre vagy Móricz Zsigmond hatása alá, érzik és tudják, hogy mondanivalójuk érzékenysége és az amerikai magyar olvasók értékelő képessége között áthidalhatatlan távolság van. Ezzel korántsem akarom azt mondani, hogy némelyiknek közülük nem sikerült olvasói lelki világát megrázni vagy felvidítani, ámde a kivétel szinte tűneményszámba megy. Nem a zurnalisztikai cikkekről, érzelmős elmerengésekről, a muskátlis ablak romantikájáról beszélek; arról az alkotó munkáról, amely a napi elismerésen igyekszik túlemelkedni. Ady és Móricz kortársai pedig, vagy a még fiatalabbak, a magyar nyelv újfajta zenéjének felismerésében és felismertetésében a régebbieknél is különb gátlásokkal harcolnak; míg az ő esetükben gyakran a szó árnyéka a test, olvasóik a szó testében sem látják meg az árnyékot. Még a látszólag könnyebb fajta új költészet is, mely esztétikai testvére az impresszionizmusnak, a megértés szempontjából olyan lelki bonyolultságot követel, amely hiányzik az átlag amerikai magyar olvasó természetéből. S ha a regényíró a lényegre törekszik s nemcsak a külső anekdotikus ábrázolására, ha alkotó énje kategorikus imperativusát követve nem alkuszik meg alkotó hajlama törvényével, akkor mindenféle gyöngéd és szokatlan tulajdonságokból összetevődött mondanivalója összeütközésbe kerül az irodalmilag túlságosan hiszékeny egyszerűséggel. Sappho elhallgatott volna az amerikai magyar keretek között; s Anakreon nem írt volna bordalokat, legfeljebb egyet-kettőt, s elkeseredésében talán felcsapott volna whisky-szakértőnek.

Ennek ellenére mégis íródnak magyaryelvű, irodalmilag is jelentékeny művek Amerikában. Hogy több a részlet-szépség, mint az egész, az a körülményekből következik. És ilyen rettentő nehézségek ellenére mégis teremtenek az amerikai magyar világban is. Mi a magyarázata ennek? Alkotó hiúság? Ez kelletnél is olcsóbb magyarázat lenne. A hiúság, általában a kezdők lelki bokrétája, nem a negyven-

ötven- és hatvanéveseké. S még ha a hiúság számottevő tényező lenne is, az ára, szenvedés és magány formájában, túlságosan nagy; s az élet sokkal kiábrándítóbb, semhogy az Amerikában élő magyar alkotó ne látná meg teremtő hiúsága tarthatatlanságát. Volt görög költő, aki szőlőszemtől fulladt meg; volt kínai költő, aki a csónakon elvesztette egyensúlyát, amikor a holdért nyúlt s beleesett a tóba, ahonnan sohasem emelték ki. Mit akarok ezzel mondani? A költő emberi végzete sokszor azonos képzelete sorsával. Azaz sok költő úgy él és úgy hal meg, mint ahogy azt költészete megkövetelte tőle. Mindebből az az észszerű következtetés, hogy akik Amerikában komolyan, szinte hősi komorsággal (ami nem zárja ki a humor felszabadító valóságát) magyar nyelven alkotnak, azok akarva-akaratlanul a képzelet és a kifejezés törvényére hallgatnak. Ha megszegnék, meggyilkolnák életöszönüket; ha követik, legalább a magányt betölthetik a képzelet eleven gazdagságával. Nem tudnak csak lenni; élniök is kell. Nem is szélmalomharcosok, mert a szélalmot látni kell; fantomokkal, fűriákkal, fényekkel és árnyékokkal veszik fel a harcot; a magyar szó a páncéljuk, fegyverük, céljuk, eredményük, életük, haláluk. Függetlenül attól, hogy lelki berendezésük realiztikus-e vagy pedig romantikus, függetlenül attól, hogy népies csirából váltak-e azzá, amivé váltak, vagy pedig a városi kultúra emlékét, európai hangsúlyozással, hordják képzeletük tarsolyában, magában véve az a tény, hogy magyar nyelven teremtenek vagy pedig elvetélt alkotásokkal vigasztalják magukat, azt igazolja, hogy lelki sorsukat determinálta az alkotó képzelet és kifejezés, az a Crocetól hangoztatott feltétel, amely nélkül nem is volna irodalom és művészet. Van köztük, aki inkább érez, s van köztük, aki inkább megért; van, akire mind a két képesség alkalmazható; van, akiből az önkritika teljesen hiányzik, van, aki önmagával szemben súlyosabb követelményeket támaszt, mint ahogy azt a viszonyok érthetővé teszik; de akik őszinte alkotó szándékkal vagy tehetséggel írnak, tagadhatatlanul hősi áldozatai annak az irracionális szépségnek, amelynek ihlető varázsa nem törődik a földrajzi, főként lelki földrajzi helyzet fojtogató levegőjével.

Akik szélesebb amerikai magyar légkörben élnek, azok nyelvi szempontból bizonyos helyzeti előnyben vannak azokkal szemben, akik az amerikai angolnyelvű világban keresik meg kenyerüket. A helyzeti előnyt, persze, nem szabad túlbecsülni, mert hiszen környezetükben az angoltól elrontott amerikai magyar fattyúnyelvet hallják, s ez dehogyan is muzsika. Amellett az amerikai magyar környezet szűk, sokszor megrendítően vidékies kerete, nemcsak lelki, de gazdasági harcukat is megnehezíti. A dór Spártában az attikai szellem könnyebben verhetett gyökeret (pedig ez is emberfeletti munka lehetett), mint az amerikai magyar keretek közepeit a művészi elvet valló és hangoztató alkotó szellem. De mégis magyarok közt élnek, jórészt magyarokból élnek, némiképpen tanítómestereknek is érezhetik magukat, nemcsak papoknak vagy újságíróknak, ha ez a foglalkozásuk; sokszor, s ez érthető, több a költészet elrejtett életükben vagy nem is rejtőzködő s mégis észrevehetetlen lelki sorsukban, mint kifejezett alkotásaikban. Vigyáznak arra, hogy lelkük lilium-gyöngédségét be ne kormozza a gyári

füst; ez magában véve élet-halál harc a lélek szempontjából. Érzéseiket folyton kihívja a gyakorlati élet; egyenlőtlen párviadal ez, mert hiszen ha környezetük (a magyar) megérti is szavaik egyszerű értelmét, rendszerint képtelen követni valamivel összetettebb távlatát; másik környezetük pedig (az angolnyelvű amerikai) nem tanul meg kedvükért magyarul, s még kevésbé hajlandó megtanulni lelki érzékenységük nyelvét. Vájjon Goethe megtarthatta volna-e „klasszikus egyensúlyát“ ilyen környezetben? Még szép és megindító, hogy az élet olimpiai küzdelmében nem estek ki a lélek magyarnyelvű versenyéből. Kós Károly nyilatkozatát olvastam valamelyik pesti lapban. Arról panaszkodott, hogy Erdélyben alig van utánpótlás. Amerikában „magyar utánpótlásról“ persze nem is szólhatunk; akik itt írnak, azok a kezdet, folytatás és a vég.

Mit mondjak azokról a magyar írókról, akik — kenyérkereseti szempontból, lelki láthatáruknál fogva, humanizmusuk egyetemessége alapján — angolnyelvű környezetben élnek és működnek? S akik, hogy ezt a fontos „technikai“ tényt is megemlítsem, műveltségüknek megfelelően tanulták meg az angol nyelvet? Ebben az esetben a lélektani összeütközés a magyar nyelv alkotó felelőssége és az amerikai angolnyelvű élet feltételei és kísértései között még kiélezettebb. Nem azokról szólok, akik könnyedén vagy könnyelműen kulturális pálfordulással, a mimikri természet ügyességével, átlendültek angolnyelvű lapokhoz vagy Hollywoodba; ezek írnak, de nem teremtenek, ezek ügyesek, talán ügyeskedők, de az alkotó ösztön hősi parancsszavát nem ismerik, vagy gyakorlati életöztönből elhallgattatták. Viszont lélektanuk érthető, ha nem is hősie. Amikor Marcus Aurelius a Capitoliumon járt, érezhette Róma nagyságát; stoikus egyensúlyában is babonás tüzzel, az idegek lélekre emlékeztető fényével érezhette, hogy micsoda birodalomnak az uralkodója. Amerika méreteivel, tempójával, gazdagságával, békéjével, még ma is gyors lehetőségeivel ugyancsak így hathat — szóval a méret és hatalom nagyságának tudatával — arra az elamerikaiasodott külföldre, aki a felhőkarcoló szerkesztőségéből végigtekint a városon s egy kis képzelettel látja az országot; vagy hollywoodi scénárióért olyan összeget kap, amennyit az összes magyarországi „irodalmi írók“ egy év alatt nem keresnek. A kísértés túlnagy; a megvalósulásából eredő kényelem túlkellemes; s erre, mihelyt alkalom adódik, a tollforgató (nevezzük annak) leszámol a magyar nyelv szépségének zenéjével és kötelességének terhével, s ha azt a helyzet megköveteli vagy kívánatossá teszi, nevét is elamerikaiásítja. Emberi gyöngeség? Az, de nem szabad szélsőséges érzékenységgel elítélni, mert hiszen odahaza hányan vannak, akik készek lennének az ő helyüket betölteni? Amellett hátha őszinték! Hátha csakugyan természetükhöz következetesen jártak el s egyetlen álmukat, a dollárra váltható siker elvét hajszolták? Ha ez a helyzet, akkor elérték céljukat, ámde nincs közük ennek az ismertetésnek tárgyához, amelyben a magyarnyelvű (ezen van a hangsúly) alkotó szellem amerikai lélektani körülményeivel foglalkozom.

Az amerikai angolnyelvű környezetből megmaradt magyarnyelvű írónak két nehézséggel kell számolnia. Az egyik erkölcsi és gyakorlati

egyaránt: ereje javarészeivel környezetének tartozik. A munka: kenyérkereset, de erkölcsi tartalom is. A másik: az az erkölcsi feladat, amelylyel az önmaga alkotó szellemét próbálja szolgálni. Amellett vannak kisebb nehézségek. Néha heteken át nem hall magyarul; néha szinte exotikussá lesz a magyar múlt. Vagy: a hazai életben olyan tüneteket figyel meg, a szellemnek olyan lajhárkodására, kényelemszeretetére, egyoldalú törekvésére, nagyképűségére, szűkkeblűségére ismer, a provincializmusnak olyan budapesti torz-arcát látja meg, vagy a vidéknek olyan gyatra Budapest-utánzatába botlik lelki szemeivel, hogy képtelen megérteni a maga múlthoz való ragaszkodását, s a magyar nyelvhez, mint alkotó eszközhöz való hűségét. A görög rabszolgának Rómában éreznie kellett Athént; a magyar írónak az angolnyelvű amerikai világban éreznie kell azt, hogy odahaza olyan értékek is vannak, amelyekről megrészezszi lelke és felüdül a szíve. Ha csalódás éri, ha a benső életében zengő óda karikatúrává züllik, ennek az a következménye, hogy hűsége és érzékenysége valósággal szellemi öngyilkosságra hajlandó s nevetségesnek érzi, hogy nem szegte meg lelki törvényének sorsát. Szerencsére az alkotó ösztön izmosabb és életképebb a csalódásnál; egy szép vers, mélyértelmű tanulmány, bátor és tartalmas megnyilatkozás, megértést sugárzó levél kisimítja a torz vonásokat a magány arcán, s az alkotó ösztön megint magyar nyelven követel dalt, regényt, tanulmányt. Lírai heve, amely elszigetelt mivoltánál fogva alanyiságát jobban kihangsúlyozza, ilyenkor szóba áll értelmével és tudásával s kérdi: mit is tehetnék a magyar kultúráért Amerikában, angol nyelven, kimondottan amerikai viszonylatban? Hálás azért, mert értékeket talált odahaza, s nemcsak azért, mert esetleg felismerték az ő értéktörekvéseit is. Így voltam én, amikor az itteni angol napilapban ismertetést írtam Watson Kirkconnell canadai irodalom tanár kitűnő „Buda halála“ fordításáról; amikor Arany János nevét a „Cleveland Plain Dealer“-ben, cikkem keretében olvastam, az volt az érzésem, mintha az angolszász nevek orkesztrájából kihallottam volna a szalontai tilinkót, az alföldi cimbalmot, az egész magyar élet minden hangszerét. Pedig félhasábos ismertetés volt, s ennyi mindenféle élményt jelentett ez a cikk.

Szóvá kell tennem az írók és költők megváltozott lelkiállapotát is. Az alkotó természetű ember lelkét ritkán veszi körül jégkéreg: szíve, még ha „hűvös“ hajlamú is, kész a benyomásokra. S ha a benyomásokhoz társul szegődik a tapasztalat, s ha ezekből a tapasztalatokból kisarjad az élet újfajta ritmusa, akkor a megváltozott lelkiállapot félig-meddig természetessé válik. Ezen nem az értendő, mintha csak a múlt árnya maradna meg s a múlt fénye elveszne. Viszont, bármennyire csüng is a magyar alkotó a magyar végzetten (milyen úr az anyanyelv, ha alkot: alázatossá teszi és érdekmentessé!), az a tény, hogy az örökölt környezettől eltérő környezetben él, hogy vérmérsékletének ellentéte életmódja, hogy ezt az életmódot valahogyan összeegyeztetni akarja hajlamaival, ez olyan lelki műtetre vezet, amely, hogy szellemileg és gyakorlatilag megmaradhasson, végzetesen szükséges. Vannak írók és költők, akik lelkük mélyén minden amerikai hatással szemben védettek; amerikai életük legfeljebb zománc. Vannak olyanok is, akik a

demokrácia formátlanságából kiéreztek az emberiség emberies látomását, s ami a demokráciában egyértelmű a fejlődéssel, azt magukévá tették. Ismerek olyan magyar alkotót, aki ha ma hazamehetne, minden megrázkódtatás nélkül visszailleszkeznék régi keretébe; ismerek olyat, aki már nem tudna hazamenni, jóllehet magyar hűségéhez nem férhet kétség. Jellem, ízlés, befogadó képesség, világnézet, ösztön és értelem kérdése, hogy ez a megváltozott lelkiállapot milyen közel áll az igazi Amerikához s mennyiben szerves része a magyar múltnak és a magyar jelennek. De meggyőződésem, hogy — a legtöbb esetben sovén vonatkozásoktól mentesen — minden Amerikában élő, becsületesen érző és gondolkodó magyar író lelkében hordozza a hazai múlt nemes értelemben vett kultúmacionalizmusának emlékét; ebben a köntösben nem didereg a magyar szó az angolnyelvű világban sem. S noha a környezetváltozás elkerülhetetlenné teszi a magyar alkotó-sors töredék mivoltát, ebben a fragmentum-teljesítményben is benne él az a varázs, melyet az anyanyelv ajándékának nevezhetünk, az a jószág, mely az idealizmus gyümölcse, az a hősiesség, mely az esztétikai felelősségtudat édes testvére.

(Cleveland. Ohio.)

REMÉNYI JÓZSEF

FIGYELŐ

TORMAY CECILE

MILYEN KÍMÉLETLEN gyorsasággal ritkítja a végzet annak a generációnak sorait, amelyben mi a háború előtti „boldog békeévek“ utolsó örököseit látjuk! Ki nem fogyunk a gyászból, temetésből, pedig szegénységünkben amúgy is kétszeresen fáj minden veszteség. Előbb Surányi Miklós, aztán Kosztolányi, majd — alig pár nappal előzve meg Juhász Gyulát — Tormay Cecile távozott örökre...

Tormay Cecile halála irodalmi és társadalmi életünket egyaránt sújtotta. Benne az író és a szervező rendkívül szerencsésen egészítette ki egymást. Előbb az író jelentkezett. A század elején beköszöntő két novelláskötetében — „Apródszerelem“, „Apró bűnök“ — csak íráskészsége figyelemreméltó, egyéni hangja még nem érvényesül. De már „Emberek a kövek között“ című első regénye (1911), amely a legsivárabb környezetben és a legegyszerűbb szívekben is kivirágzó érzéseket és szenvedélyeket megkapó közvetlenséggel mutatja be, előkelő helyet vívott ki számára. Nevével azonban következő műve, „A régi ház“ (1915) forrt igazán egyé, ez a pasztell-tonusú, biedermeierhangulatot árasztó, családi vonatkozásokkal gazdagon átszőtt generációs regény. Sikerét eléggé jelzi, hogy az Akadémia a Péczelydíjjal jutalmazta, rövid idő alatt tíznél több kiadást ért s minden művelt nemzet nyelvére lefordították. Általában a külföldi megismerés és elismerés terén Tormay Cecile a szerencsés kivételek közé tartozik. Míg a legtöbb magyar íróra nagyon is illenek Kosztolányi rezignált sorai: „Hiába minden, ha dalol és ha a távolba lát, a Nagyvilág nem érti a szavát“ — addig Tormay Cecile írói neve úgyszólván egyidejűleg vált ismertté itthon és külföldön. A fiatal társaságbeli dáma első novelláiból kettőt D’Annunzio fordított olaszra. Említett két regénye ma már mintegy nyolc európai nyelven olvasható. A világháború utolsó évében jelent meg legszebb novelláskönyve, a „Viaszfigurák“; egy-egy darabjában e miniatűr-műfaj csodálatos effektusokat nyer.

Az összeomlás szomorú eseményei készítették arra, hogy az írói alkotó munka csöndjét odahagyva, a társadalmi mozgalmak sodrába álljon. Kiváló szervező képessége csakhamar létrehívta a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét, híven a régi irodalmi hagyományokhoz: az egyre szédültebb fejtelenségben a magyar asszonyokkal próbálva utolsó ellenállást kovácsolni. Agitátort tevékenységéért a kommün idején sok megpróbáltatásban volt része. Keserű tapasztalatai és élményei váltották ki e nehéz idők egyik nevezetes irodalmi emlékét, bizonyos tekintetben történelmi dokumentumát is, naplóját, a „Bujdosó könyv“-et. Az újjáépítés éveit egyre fokozottabban vették igénybe tehetségét, összeköttetéseit, a „Régi ház“ generációin át magyarrá izzott szívének lelkesedését. Irodalmi álmai pedig mind mélyebben szorultak háttérbe a követelőbb aktuális feladatok mellett. Mintha a toll és a betű hatalma nem mutatkozott volna elégségesnek a nagy feladatok megvalósítására ... íróasztala helyett előadásasztalok előtt látjuk, működése mindinkább szociális irányba terelődik. Így áll másfél évtizeden át a magyar fórumon. A magyar asszonyok szervezetében a hangsúly annak nemzeti

jellegén van. Ez a vonás határozta meg Tormay Cecile egész közéleti és kulturális tevékenységét, ez szabott irányt 1922-ben megindított folyóiratának, a Napkeletnek is. E folyóirat tizenöt évfolyama hűséges tükre és marandó emléke azoknak a törekvéseknek, amelyek az alapítót áthatották. Egy európaiságot és nemzeti hagyományokat összeforrasztó, konzervatív alapokon álló, haladó szellemű folyóirat ideálja lebegett előtte, amidőn létrehívta a már címében is állásfoglalását hangsúlyozó Napkeletet. A magyar tudományos és irodalmi élet számos kitűnősége támogatta törekvéseit. A folyóirat a maga világnézeti harcát zajtalanul vívta meg határozott irányával jelentősen befolyt újabb irodalmunk fejlődésébe, önálló írógárdát nevelt föl s széleskörű olvasóközönséget teremtett. Erdemesnek tartjuk feljegyezni, hogy a Magyar Szemle jellegének kialakulásában némileg a Napkelet is közrehatott, amennyiben t. i. folyóiratunk éppen a Napkeletre tekintve rekesztette ki hasábjairól a szépirodalmat. Az azonos világnézeten álló két folyóirat akként osztozott meg a feladatokon, hogy míg a Napkelet főleg a szépirodalom és kritika talaján működik, addig a Magyar Szemle egyéb vonatkozásokban, a nemzeti élet szélesebb területein szolgálja az alapjában véve közös célokat.

A társadalmi és kulturális feladatokban vezető szerepet vállalva, Tormay Cecile tevékenységének köre mind szélesebben terjedt ki. 1935-ben a Szellemi Együttműködés genfi nemzetközi bizottságának tagjává választották a könyvei révén Európa-szerte ismert írónőt, aki ebben a minőségben a tanácskozásokon ismételten képviselte Magyarországot.

Megnövekedett, sokoldalú elfoglaltsága így vonta el egyébként sem termékeny tollát írói terveitől. Írásra szűkén jutott idejéből; nem csoda tehát, ha ritkán szólalt meg egy-egy új kötetel. A huszas évek első felében látott napvilágot „Megállt az óra“ című újabb novellagyűjteménye és „Assisi Szent Ferenc Kis Virágai“ címen a Fioretti artistikus fordítása. Azután kerek tíz év telt bele, míg újra jelentkezett, most már egy chef d'oeuvre-nek szánt történelmi regényciklus első két kötetével. „Az ősi küldött“ eseményei a tatárjárás korában játszódnak. Megjelent részei (A csallóközi hattyú, A túlsó parton) méltán keltettek érdeklődést és várakozást az egész trilogia iránt. A mű befejezésén a beteg író nagy erőfeszítéssel dolgozott halála napjáig; hír szerint sikerült is annyira haladnia, hogy ez az utolsó kötet (A fehér barát), vázlatossága ellenére is, sajtó alá adható...

Nem feladatunk e helyen Tormay Cecile irodalmi munkásságának elemzése és irodalomtörténeti helyének kijelölése. Még csak művei értékrendjét sem kívánjuk meghatározni; annál kevésbé, mert véleményünk szerint az „Emberek a kövek között“, „A régi ház“ és „Az ősi küldött“ külön-külön, sajátos szempontú értékelést igényelnek. Az első a naturalizmus talajában fogant, a másik szubjektív hurokon játszik, a harmadik főleg az artistikumot, a műfaj- és stílusproblémát hangsúlyozza. Amott férfias erő, ott palástolt érzelmesség, itt viszont szinte l'art pour l'art stílushangulat dominál. Mindháromban művészi emberábrázolással és finom analízissel találkozunk \$ valamennyi kiegyensúlyozott, gondos konstrukcióról tanúskodik. Ha pusztán irodalmi örökségét mérlegeljük, Tormay Cecilét méltán sorolhatjuk modern irodalmunk legjobbjai közé. De ha egész pályafutását, életművét tekintjük, külön elismeréssel kell adóznunk lelkes hivatásvállalásának. Tormay Cecile annak az emelkedett felfogásnak volt képviselője, amely szerint az írói hivatás nemcsak egyéni passzió, hanem egyben kötelező szolgálat is, sőt ha kell: eszköz vagy éppen áldozat. Ebből a nézőpontból torzóként hátrahagyott utolsó műve is úgy tűnik fel, mint a magyar írói sors egyik tragikus szimbóluma.

BOTRÁNY SEBA KÖNYVE KÖRÜL

A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYT is élénken foglalkoztatta az a heves vita, amelyet Jan Seba bukaresti román követnek Oroszország és a kisantant viszonyáról írott könyve¹ a román parlamentben föl-kavart. Ez a vita a maga szenvedélyes hangjával az okulni tudók számára elég jó bizonyosság volt arról, hogy a kisantant politikai egysége megérezte az idők változásait. Immár a második kellemetlenség ez, amely beárnyékolja a csehszlovák-román viszonyt. Pár év előtt zajlott le az ú. n. Seletzky-botrány, mikor napvilágra kerültek a csehszlovák hadiipar romániai vezér-képviselőjének különféle panamáit, melyek nagysága az ezen műfajhoz amúgy is hozzászokott román közéletet is megdöbbenetette. De akkor változatlanul és erősen állt még az a közös franciabarát politikai irány, mely összekötötte nemcsak Magyarországgal, de az általános európai helyzettel szemben is Csehszlovákiát és Romániát. Azóta azonban a román közélet egyre jobban más utakra tér, mint amily irányok megfelelnek a cseh érdekek és fölfogásnak s így egyre inkább érzékenyebb a csehszlovák oldalról jövő kellemetlenségek s illojalítások iránt. Elsősorban is a román életet egyre jobban idegesíti és gondolkodóba ejti a szovjetorosz szövetség, mely Titulescu politikájának s a közös francia-román-csehszlovák iránynak öröksége. Titulescu bukásával, melyet nagyrészt épp ez az orosz orientáció, illetve a mellette való csökönys kitarás okozott, csorbát szenvedett nemcsak az orosz orientációjú román politika, hanem egyúttal az a francia és csehszlovák orientáció is, mely Romániára reákenyszerítette ezt a politikát. A román társadalomban most egyre hatalmasabb erővel ütköznek ki azok az ügynevezett jobboldali irányzatok és indulatok, melyeket eddig a francia szövetséghez kötelező ildomos és mérsékelt liberális magatartás elleplezett. De ez a hatalmas jobboldali hullám, mely most végigözlönli egész Romániát s a maga balkáni vadságával, a féküket vesztett havasi és paraszti lázongó ösztönök indulataival egyszerre üzen hadat az uralkodó rétegek tradicionális liberális politikájának, az eddigi szövetségi rendszereknek (mivel Franciaországban egy zsidó miniszterelnök vezetése alatt álló baloldal uralkodik ...) a kisebbségeknek és zsidóknak, nem jöhetett volna, hogyha a német totális, jobboldali és antiszemita állam példája nem lebeg a románok előtt. A francia politikának nem egyszer kellett kissé kellemetlenül reáeszmélnie, hogy Romániában az egységes román állam létrejött, — tehát a XIX. század dereka óta folytonosan élnek és hatnak németbarát hajlamok, melyeket csak ideig-óráig fojtott el a világháborús győzelem és a nyomába jött francia hegemonia. A román szellem tradicionális türelmetlenségét és antiszemizmusát, valamint a kisebbségek ellen törő totalitárius hajlandóságait most egyre magasabbra szították föl az új erővel Románia felé özlő német hatások, melyeket csak növeltek azok a rokonszenves nyilatkozatok, ahogy a német politika egyes vezető és felelős tényezői beszéltek a román népről, Románia sérthetlenségéről s a román jövőről. A román határokon ott áll az orosz fenyegetés, melyet nem tud elaltatni semmiféle mesterséges szövetekezés. S ugyanekkor a román társadalom mohón vette észre: érdekei voltaképp sokban közösek az új német politika oroszellenes vonalával. Innét van az, hogy a román politikában számtalan jelből észrevehető a fokozott elfordulás Franciaországtól s a német irányhoz való fokozott áthasonulás. Természetes, hogy Csehszlovákiát eléggé nyugtalanítják ezek a hírek:

¹ Jan Deba: Rusko a Malá Dohodá v politice svétové, áuvod napsai: Dr, Kamil Krofta (Melantrich, Praha). Oroszország s a kisantant a világpolitikában.

hiszen a cseh politika alappillére ma is a francia barátkozás, de talán már ennél is fokozottabban vallja, mily fontos számára az orosz szövetség. A románokat viszont joggal idegesíti Csehszlovákia ezen oroszbarát magatartása, mely nem csupán ellene mond Románia létérdekeinek, hanem egyúttal az egyre élénkebb német-román viszonylatok szellemének és célkitűzéseinek sem megfelelő. Így mindinkább megfigyelhető — minden szövetségi hűségnyilatkozat ellenére is — a hangulati elhidegülés Románia és Csehszlovákia között, s ebben Károly román királynak csehszlovák részről kisürgetett tavalyi prágai vizitje sem jelentett változást, sőt ellenkezőleg, éppúgy fokozta a kellemetlen feszelés légkörét, mint a botrányokba fült bukaresti hármastalálkozó a kisantant államfői között.

Ebben a kellemetlen és ideges légkörben, mikor a kisantant államai sorban fölismerik a maguk érdekeinek különbségeit, természetesen idegesen figyelt föl a román közvélemény ébe bukaresti csehszlovák követ könyvére, melyben a sajátmagának címzett egy csomó sértést talált. A könyv magában véve azonban alig igazolja azt a nagy fölzúdulást, amit a románok között keltett. Sokkal inkább a fokozódó csehszlovák-román érdekelkülönülésnek s az ebből fakadó ingerültségnek kell tulajdonítanunk a nagy viharokat, melyek nyomon követték ezt a szorgalmas, szürke és törekvő írást. Nem is annyira maga a könyv az érdekes, hanem a hangulat, mely nyomában folviharzott, s mely a románok fölfokozott nacionalista exaltációjára is jó világot vet.

Jan Seba könyve szorgalmas, szürke és törekvő könyv és több benne a szorgalom, mint a tehetség s a tudás, mely önálló szellemből fakad. Nagy buzgalommal gyűjtött össze minden forrást, mely célkitűzésének megfelelt. Célja az volt, ami a mai cseh történetírás politikai tendenciák szerint dolgozó javarészenek is a célja: hogy kimutassa a mai politikai helyzet történeti gyökérzetét. S mivel a szerző diplomata, hát úgy találta jónak, tárgyát a diplomáciai történet eszközeivel közelíti meg. El kell ismernünk szorgalmát s azt is, hogy érdeklődése és figyelme sok dologra kiterjedt. Forrásai között ott szerepelnek a legfontosabb francia, orosz és román publikációk. De ezek fölhasználásában az adatok kivonatolásán nem megy tovább. Egész szelleme nagyon is jellemző példája a mai cseh gondolkodásnak. A cseh szellemnek föltétien előnye volt egy merev, rideg, pontos és a tényekkel mindig számot vető racionalizmus. De ugyanakkor ez a nagyon is materialisán elgondolt pozitivisták irány elvágta az utat a továbbhaladás felé. A cseh szellem megfeneklett ebben az anyagszerűségben, mely a XIX. század elkésett öröksége a cseh lélekben, s távolibb szárnyalásokra képtelen. A cseh szellem ezen XIX. századi magatartása jól megérthető abból is, hogy a csehszlovák államiség is a XIX. századi eszmék elkésett gyermeke. S innét van az a zavar és nyugtalanság, az az ideges izgalom, mely a most születő Európa első életjeleinél elfogja a XIX. század pozitívizmusa és materializmusa által fogantatott cseh államiséget és nemzeti szellemet: a cseh lélek már nem érti az új, ösztönös és mítikus indulatoktól, a „reakciós“ és népi, vagy talajszerű és történeti eszméktől vezetett mai Európát. Nos, Jan ébe könyve is magán hordozza a cseh szellem e bélyegét, ezt a tegnapi és parvenű maradiságot, melyre ma oly büszkék a csehek: mert úgy érzik, ők a hanyatló „nagy század“ — a XIX. század — s a belőle született eszmék, népjogok, demokrácia, gondolatszabadság utolsó védői a barbárságba hulló Európa keletén. Tendenciája világos: igazolni akarja a csehek szövetségét az oroszokkal. S szorgalma már könyve hátránya lesz, mert könyve adatokban gazdag, de épp az adatok e rideg túltengése miatt szétfolyó és szerkezettelen. Mintha a szorgalmas szerző meg akarná mutatni a bámuló olvasó előtt, mily olvasott és tájékozott. S közben épp az sikkad

el, ami épp célja volt, a rengeteg adat mögül nem derül elő, miért épp a berlini kongresszus a mai kisantant eredete, miért és hol vannak azok a közös szálak, melyek a mai kisantant fejlődését összetartották. Igen, az egyetlen közös szál: Oroszország fölmagasztalása mellett Ausztria-Magyarország és Németország mérhetetlen gyűlölete, a parvenü fölény, mely áthatja minden sorát. A politikai tendenciánál így talán csak a zavar a nagyobb, mely a könyvön uralkodik s az a demokratikus és dogmatikus sorsgondolat, melyet a csehek úgy szeretnek, mert azt vélik: a demokráciában és a szláv gondolatban egyformán kiforrott cseh nemzeti misszióstudat igaza megdönthetetlen és nem vitatható.

Igen, el kell ismerni: a szerző sokat olvasott és tanult ember, de szelleme félszeg, ügyetlen és sovány, számára haszontalan volt ennyi olvasás és tanulás, — hiányzik belőle még az a könnyed, arcátlan merészség is, mely a cseh propaganda egyik ismertetőjele volt. Ébe könyve nehézkes könyv, melyet érdemén fölül méltányolt a kissé tragikomikus siker. Ami benne jellemző, az nem is annyira a tartalom, mint az Oroszország felé hajló tendencia. A szerző egyike azon cseheknek, akik az orosz dolgoknak alapos ismerői. S ha keressük a könyv jó és tanulságos oldalait, azok épp azok, melyeken az orosz történetről, az orosz társadalomról s az orosz szociális mozgalmak okairól beszél. S itt valóban sok érdekes és tanulságos anyagot közvetít. Írói és emberi magatartása mindvégig ez marad: a tendenciózus politikum s az ebbe burkolt adatközvetítés, a szorgalmas és lelkiismeretes, de lélektelen kompiláció.

Seba könyvének sikere tragikomikus azért is, mert a könyv szerzőjének magatartása mindvégig megmaradt ilyen szerény keretek között és nem pályázott sem írói, sem történetírói babérok után. Maga is bevallja: idegen a terület, melyre reámerészkedett, — de „hivatott“ helyről figyelmeztették reá, foglalja össze tanulmányait, jegyzeteit és tapasztalatait. Nem kétséges, hogy ébe készségesen és pontosan sietett eleget tenni e „hivatott“ hely óhajának s hogy e „hivatott“ hely miféle, azt talán kissé elárulja már az a pusztá tény is, hogy Seba a csehszlovák diplomácia egyik legjelesebbje és hogy könyvét épp az a nagyon jelentős Melantrich kiadóvállalat adta ki, melynek Beneá elnökhöz, az elnök családjához és környezetéhez, továbbá a csehszlovák nemzeti szocialista párthoz (Beneš elnök régi pártja) való anyagi és szellemi kapcsolatai székében ismeretesek, — hiszen ez a vállalat adja ki Beneá elnök családi lapját is, a Ceské Slovo... És ébe diplomáciai karrierje előtt, mint képviselő, ennek a pártnak kötelékébe tartozott s igen közeli volt a csehszlovák külpolitika vezetőivel való kapcsolatai, melyek még akkor szövődtek, mikor a fiatal biztosítási hivatalnok a világháború alatt részt vett Masaryk oldalán a cseh légiók oroszországi szervezkedéseiben ... Könyvének nagy részét így ismét csak azok az eddig ismert adatok foglalják el, melyeket Masaryk és Beneš műveiből s a csehszlovák propagandairodalom-ból már amúgy is jól ismerünk.

Ami a románokat felbőszítette ébe könyve ellen, azt a tárgyilagos szemlélet csak akkor értheti meg, ha bele próbálunk helyezkedni valahogy abba az ingerült, túlradó és hisztérikus nacionalista közszellembe, mely áthatja a románokat; ébe könyve a románokra vonatkozólag nem tartalmaz semmi olyat, mely nem lenne a történet és a tények világánál igaz, — szorgalmasan és bőven használta a román forrásokat és épp belőlük idézte mindazon kellemetlen dolgokat, melyek nyomán oly nagy és sértődött vihar született. Sőt, épp ez a nagy alkalmazkodás a román forrásokhoz az egyik oka annak is, hogy az erdélyi magyar dolgokra vonatkozólag is épp oly elfogult, mint ahogy az illik is egy csehszlovák diplomatához, — csak hogy a román nemzeti büszkeséget ezzel már nem lehetett kiengesztelni. A román-

noknak Seba könyvében főleg az a pár oldal fáj, ahol a világháborús román viszonyok dezorganizáltságáról és züllöttségéről beszél s közvetlen román források nyomán leírja, mily züllötten viselkedett a román hadsereg. A történeti igazságot a fölfokozott nemzeti exaltációban élő románok már nem szenvedhették, még ha barát részéről jött is — és Seba könyvének mérgesen hányták szemére tapintatlanságát és barátiatlan magaviseletét. S talán maga Seba is érezte, hogy itt-ott kissé tapintatlanul fogalmazta meg igazmondásait, amelyek kellemetlen jelentőségét még fokozta az is, hogy a kötet elé Krofia külügyminiszter írt rokonszenves hangú előszót, mely dicséretekkel halmozza el Seba személyét és művét, — Seba látván az általános fölzúdulást, mely miatt ott kellett hagynia bukaresti állását is, sietve kivonta könyvét a forgalomból, úgy vélvén, hogy ezzel megnyugtathatja a háborgó román kedélyeket. A csehszlovák-román viszonyra érdekes fényt vetnek a Seba könyvével kapcsolatos tünetek, melyek jól megmutatták, hogy valami már nincs rendben a két szövetséges között, mindenesetre azonban, messzebbmenő következtetések és eredmények levonása talán még túlságosan is korai, — nem elszigetelt csehszlovák-román kérdés ez, hanem szorosan összefügg Európa többi nagy vajúdo kérdéseivel.

GOGOLÁK LAJOS

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A nemzetközi helyzet némi enyhülése; a spanyol benemavatkozási újabb fejlemények; Bilbao blokádja és az angol békepolitika – Az olasz-jugoszláv megegyezés; szerződések és látogatásoki s lehető hatásuk – A belgrádi kisantantkonferencia; a belga semlegesség, Van Zeeland tárgyalásai és győzelme.

ANEMZETKÖZI POLITIKAI HELYZET mintha ismét a feszültségek — ha mégoly csekély — enyhülését mutatná. A legutóbb sötéten felhős égbolton kezdenek a felhők oszladozni és a hosszú esős időszak után mintha itt-ott látnánk már kék eget is. Azonban — hogy továbbra is a meteorológiai hasonlatnál maradjunk — az időjárás még hűvös, észak-keletről és nyugatról depressziók vannak útban s helyenként erős csapadék várható.

A spanyol probléma valóban még mindig nem vesztette el sem a jelentőségét, sem azt a tulajdonságát, hogy egy bizonyos mértékig befolyásolja az európai nagyhatalmak minden cselekedetét, nemcsak a nyugati Földközi-tengeren, hanem ettől földrajzilag távoleső és függetlennek látszó területen is. A nagy madridi offenzíva, amitől Franco és vele együtt a hozzá közelálló politikai hatalmak újból, mint augusztus vagy október óta annyiszor, a végleges döntést remélték, nem vezetett el a várt sikerhez. A védő kormánycsapatoknak a nekik úgy emberanyagban, különösen szervező tisztekben, mint felszerelésben nyújtott külföldi segítség az augusztus óta rendelkezésükre álló hosszú idő alatt megadta a szervezés és kiképzés lehetőségét. Talán az sincs kizárva, hogy az ő oldalukon verekedő idegenek több meggyőződéses fanatizmussal vesznek részt a háborúban, mint a Franco oldalán álló önkéntesek. Elég az hozzá, hogy — ha nem adunk is hitelt a népfront kormányával rokonszenvező nyugati sajtóorgánumok híradásainak — a nagy

offenzíva ismét megtorpant, helyenként vissza is kellett venni a csapatokat s ezzel nemcsak az elhatározó siker vált kérdésessé, hanem bizonyos fokig a nemzeti csapatok morálja és a Franco-mozgalom tekintélye is szenvedett. Az offenzíva sikertelenségének volt azonban még egy másik veszedelmesebb kísérő jelensége is. A spanyol nemzeti ügyvel szembeforduló külföldi sajtó ugyanis mintegy egységes jeladásra azt állította, hogy a madridi harcokban olyan zárt olasz csapatok vettek részt, amelyek egy része március folyamán érkezett Spanyolországba. Már pedig — mondották — az olasz kormány február 20-án szerződésileg kötelezte magát arra, hogy ettől az időponttól kezdve nem enged önkénteseket Spanyolországba. Bár a fasiszta kormány nagyon kategorikusan megcáfolta ezeket a természetesen egyáltalában nem bizonyítható híradásokat, ez a propaganda mégis újabb feszültséghez vezetett. A londoni benemavatkozási bizottság ülésén Grandi gróf olasz nagykövét pedig — hangsúlyozva bár, hogy csupán a saját nevében és nem kormánya megbízásából beszél — bejelentette, hogy az olasz önkéntesek mindaddig nem hagyják el Spanyolországot, amíg Franco csapatai végleg nem győznek. Ezt a kijelentést követő napokban élénk eszmecsere folyt London—Párizs—Róma és Berlin között, amelynek feszültséget enyhítő eredményeképpen az olasz kormány kijelentette, hogy egyáltalában nincs és nem is volt szándékában, a vonatkozó megegyezés ellenére, önkéntesek kiutazását engedélyezni Spanyolországba, ellenkezőleg továbbra is azon az állásponton van, hogy a spanyol konfliktust csak az összes külföldiek kivonása után lehet megoldani. Ennek folyományaképpen továbbra is a legnagyobb készséggel résztvesz a benemavatkozási bizottság tárgyalásaiban. Bármilyen nagy is az érdeke Olaszországnak és — viszonylag enyhébb mértékben — Németországnak abban, hogy ne a kommunista-anarchista front győzzön Spanyolországban, a legutóbbi események mégis azt a benyomást erősítik, hogy mind a két birodalom kormánya kezdi leépíteni túlságosan messzemenő spanyol vonatkozásait. Ugyanezt a benyomást kelti Moszkva állásfoglalása is, amely ugyan erős lárma-propagandát folytat az ú. n. fasiszta államok ellen, de Spanyolországban nyilvánvalóan kevésbé harcias, mint még néhány hónappal ezelőtt volt. Az a veszély, hogy a Spanyolországban küzdő frontokhoz csatlakozó külföldi segéderők nyomán európai viszály is kitörhet, az ott legfőképpen érdekelt hatalmak kormányait fokozott óvatosságra ösztönzi. Noha majdnem lehetetlen az egyes nagyhatalmi kormányok szándékait felismerni, nyilatkozataik és tetteik alapján mégis nehéz a benyomás elől elzárkózni, hogy ma sem Moszkva, sem Berlin, sem Róma — Párizsról és Londonról nem is beszélve — nincs háborúra készen és iiem óhajt olyan akcióba belekeveredni, amely szinte akaratán kívül belesodorná egy beláthatatlan kimenetelű európai konfliktusba.

A háború mindenáron való elkerülésének az akarata különösen a brit kormány eljárását jellemzi a Franco kormánya által elrendelt bilbaói blokáddal szemben. A spanyol nemzeti csapatok ugyanis a madridi offenzíva megállása után új irányban kíséreltek meg valamilyen döntést kierőszakolni. Az új cél Bilbao az autonóm baszk kormány székhelye amelyet koncentrikus támadással szárazföldön és tengeren igyekeznek elfoglalni abban a reményben, hogy ezzel a valenciai kormány csapatainak egyik legfontosabb ellátási centrumát sikerülne ártalmatlanná tenni. Hogy Bilbao szárazföldi ostroma hatásossá legyen, Franco bejelentette Bilbao kikötőjének effektív blokádját, közölve, hogy minden idegen hajót, amely ezt a blokádot megkísérelné áttörni, feltartóztat és tengeri zsákmánynak tekint. Angliának élénk kereskedelme lévén Bilbao útján a valenciai kormánnyal, ez a fellépés elsősorban a londoni kormányt érinthette. A londoni kabinet úgy döntött, hogy bár Franco kormányát továbbra sem ismeri el hadviselő félnek, Bilbao blokádját

effektívnek tekinti és figyelmezteti az angol kereskedelmi hajókat, hogy csupán saját veszélyükre törhetik át ezt a blokádot, azaz az angol flotta nem védelmezi meg őket a spanyol nemzeti flotta fellépésével szemben. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a burgosi kormány eljárását jogosnak tekinti és ezzel kapcsolatban nem tartaná felelősnek azt brit állampolgárok életéért és javáért.) Nyilvánvaló volt, hogy azzal a zord elhatározottsággal szemben, amely a Franco kormányát jellemzi, az angol flotta fellépése könnyen olyan bonyodalmakhoz vezethetett volna, amelyeknek következménye beláthatatlan. A brit kabinet tehát nyár óta folytatott politikájához következetesen, nem akarta hirtelen kockára tenni annak sikerét. A westminsteri parlament ellenzéke, különösen a munkáspárt, éles támadásra használta fel ezt a Francóék számára előnyösnek interpretált állásfoglalást, követelve a brit kormánytól, hogy ne ismerje el Bilbao blokádját hatályosnak és ne támogassa „a felkelőket“. Lehet, hogy a brit kormány állásfoglalása hatásában támogatása a nacionalistáknak, mégis érthető, hogy húzódott több hónapos politikája hirtelen feladásától csak azért, mert a vérszomjas pacifisták támadásra használhatnák fel tartózkodó álláspontját. A másik oldalon ugyanis épp az feltűnő, hogy a pacifista munkáspárt a flotta erélyes akcióbalépését követeli tekintet nélkül arra, hogy ez az akcióbalépés valóban háborút jelenthetett volna. A parlament nagy többséggel bizalmat szavazott a kormánynak az ellenzék támadásával szemben. A Baldwin-kabinetnek arra irányuló politikája, hogy a spanyol válságból ne legyen európai konfliktus és hogy a Pirenei-félszigeten sem fasiszta, sem anarcho-kommunista proletárdiktatúra ne alakuljon, ma sem tekinthető végleg megbukottnak. Sőt még mindig nincs kizárva az sem, hogy mind a két oldalon bizonyos kimerültség és belső ellentétek következtében talán lassanként kialakul az a nézet, hogy háborús eszközökkel nem tudják eldönteni Spanyolország belső küzdelmét és végül mégis hajlamosak lesznek Frankóék és a népfront is arra, hogy tárgyaljanak.

Most az ellenőrzés végre életbelépett és csak működésének első hetei után lehet majd a rendszerről és következményeiről ítéletet mondani.

A FÖLDKÖZITENGERI HELYZETBEN, mely az ethiopiai konfliktus óta tele volt légköri feszültséggel, jelentékeny enyhülést hozott az olasz-jugoszláv megegyezés, amelyet Ciano külügyminiszter nagypénteken írt alá Stojadinovics jugoszláv miniszterelnökkel és külügyminiszterrel együtt. Ezt a megegyezést, amely tulajdonképpen visszatérést jelent a Mussolini—Pasics-féle rapallói szerződéshez, már a marseillei ügy elintézése és az abessziniái konfliktus befejezése óta előkészítették mindkét oldalról. Mindkét állam kereskedelmi mérlegében a másik egészen 1935-ig az első helyen áll, tehát kölcsönös kereskedelmi kapcsolata életbevágóan fontos úgy Jugoszlávia mint Olaszország számára. Egyideig úgy látszott, mintha Németország erős keleteurópai akciója kapcsán sikerrel foglalhatná el az Olaszország által üresen hagyott helyet Jugoszlávia kereskedelmében, azonban a német vásárlások Jugoszláviában befagyott márkakövetelésekhez vezettek, amelyek feloldása mindig nehezebbnek bizonyult. Jugoszlávia külkereskedelmének ez a kényszerű pangása erősen megérlelte a diszpozíciót Belgrádban arra, hogy politikai megegyezésnek is keressék alapjait Olaszországban. Hiszen kétségtelen, hogy éppúgy, mint a jugoszláv-bolgár megneemtámadási és barátság-paktum, ez az új megegyezés a nagyhatalmi szomszédal a jugoszláv állam békéjét és viszonylagos függetlenségét — még barátaival szemben is — nagyban megerősítette. A másik oldalon Olaszország számára abban a percben, amikor kifejlődik nagy földközitengeri politikája, egyrészt az Adria viszonylagos jelentősége csökken, másrészt fontossággal bír, hogy keleti határán ne legyen számára nyugtalanító és esetleg idegen érdekek szolgálatába állítható

katonailag relative jelentékeny hatalom. A tárgyalások menete azonban a múlt év ősze óta, legalább is kifelé, nem mutatta azt, hogy a megegyezés oly gyorsan és meglepő könnyedséggel jöjjön létre, mint ahogy az március utolsó hetében Belgrádban történt. Hogy Róma vagy Belgrád számára vált-e hirtelen sürgősebbé ez a megállapodás, azt nehéz lenne eldönteni, hiszen maga a megegyezés nagy értékeket rejt magában mindkét fél számára: Olaszországnak majdnem teljesen szabad kezet biztosít nyugat felé és legalább is rövid időre megszabadítja attól az aggodalomtól, hogy a vele mind szorosabb barátságban élő Németország túlságosan erős pozíciót foglaljon el Jugoszláviában. Esetleg attól az aggodalomtól is, hogy Anglia Földközi-tengeri helyzete kiépítése kapcsán erősebben magához láncolhatná az Adria második legerősebb hatalmát. Stojadinovicsnak pedig azon a gazdasági előnyön kívül, hogy Olaszország a Jugoszláviától vásárlandó kontingenseket öt évi időtartamra megkészszerzte és vállalta azt is, hogy az olasz-jugoszláv kereskedelmi mérleg ugyanerre az időtartamra passzív maradjon Olaszország hátrányára, hozta azt, hogy a kisantant másik két államával szemben, amelyek segítségére neki nincs már szüksége, szinte teljesen szabadkezet kapott. A megegyezés egyik pontja következtében a horvát emigránsok Olaszországban nem folytathatják Jugoszlávia politikai bomlására irányuló törekvéseiket, ez a belgrádi kormány belső konszolidációs politikája számára nagy-jelentőségű eredmény. Kétségtelen persze, hogy a horvátok körében az utóbbi évek politikája után erős csalódást kellett hogy okozzon az új helyzet.

Általános európai szempontból az európai ellenségeskedések frontjának ez a kaleidoszkópszerű változása, amely váratlan hirtelenséggel ellenségeket sokszor majdnem barátokká varázsol át, határozottan megnyugtató. Azt mutatja, hogy az egyes pillanatokban áthidalhatatlannak látszó ellentétek másirányú veszélyek befolyása alatt hirtelen megszüntethetők. Ez megakadályozhatja a merev és egymással kiengesztelhetetlenül szembenálló blokkok kialakulását, amelyek pedig, tudjuk, feltartóztathatatlanul háborúhoz vezethetnek. A német-lengyel, német-osztrák, német-olasz, angol-olasz, jugoszláv-bulgár, jugoszláv-olasz megegyezések mind egyenként bizonyítékai ennek a lehetőségnek. Bár természetesen kétséges, hogy milyen időtartamúak az ilyen külső körülmények nyomása alatt létrejött megállapodások, mégis ha elszaporodnak, határozottan hozzájárulhatnak az egész kontinens fokozatos pacifikálásához. Alapelvük az, hogy mindkét félnek bizonyos áldozatokra kell készen lennie saját biztonságának és jövő fejlődésének érdekében. Magyarországnak éppen azért, mert leghatalmasabb barátjának kibékülése és az ő déli szomszédjával közeli kapcsolatai emelhetik nemzeti biztonságát, megelégedésére szolgálhat a belgrádi megegyezés. Hiszen talán nem túl vérmes reménység az, ha hisszük, hogy Olaszország és Jugoszlávia viszonyának javulása nem fog hatás nélkül maradni a jugoszláviai magyar kisebbség helyzetére sem.

A nemzetközi „látogatás-infláció“ újabban egészen szokatlan méreteket öltött. Hogy csak a főbeket említsem, Schuschnigg budapesti látogatását követte Antonescu román külügyminiszter ankarai útja, Tatarescu román miniszterelnök prágai, Hodzsa cseh miniszterelnök bécsi vizitje, Ciano belgrádi látogatása, a kisantant konferenciája ugyanott, amelyet nyomon követett Benes elnök első hivatalos látogatása a jugoszláv fővárosban, hol kevéssel utána a török miniszterelnök és külügyminiszter jelent meg, Nyugat-Európában ezalatt egymást érték a svéd külügyminiszter és a dán miniszterelnök londoni és párizsi látogatása, Lipót belga király londoni útja; legutóbb pedig Schacht német gazdasági miniszter brüsszeli látogatása, Schuschnigg találkozása Velencében Mussolinival április 22-én és ugyanaznap Beck lengyel külügyminiszter megjelenése Bukarestben; április

hetében volt Edén Brüsszelben és véglegesen tető alá hozta a belga-francia-angol megegyezést Belgium semlegességének garantálására. Május 3-án Budapestre az osztrák szövetségi állam elnöke: az első államfő látogatás a független Magyarország fővárosában az Ausztriától való különválás után. Május második felében érkezik Budapestre az olasz királyi pár: az első szuverén államfő, aki Magyarország kormányzóját meglátogatja. A következő hetek folyamán állítólag Rómába készülnek' Neurath báró német külügyminiszter, Göring porosz miniszterelnök és Blomberg tábornagy birodalmi hadügyminiszter. Ezeket a látogatásokat követné Mussolini találkozása Hitlerrel Németországban és talán Cianoé Ankarában. Körülbelül egyidőben fog végbemenni Londonban VI. György király és Erzsébet királyné megkoronázása, amely alkalomból szintén nagy miniszterjárás és találkozás lesz az angol fővárosban. Ezeknek a volt és jövő látogatásoknak a felsorolásával jelezni akartam, hogy milyen „rendkívüli“ élénk diplomáciai tevékenység folyik az európai nemzetközi *fronton*. A háttérben mindig erősödő fegyverkezési versennyel és a spanyolországi válság mérgező légkörével ez a tevékenység elvezethet egyenes vonalban ahhoz az európai konfliktushoz, amittől tulajdonképpen mindenki fél, de viszont e találkozások következményeképp az is lehetséges, hogy ha közelebb hozzák az egyik oldalon az új nyugati Locarnót, a másik oldalon pedig a keleteurópai feszültségek enyhülését, talán hozzájárulhatnak annak a légkörnek a kialakulásához, amelyben egy új európai békerendezés, a Versailles-étől teljesen különböző alapon, tényleg bekövetkezhet.

A KÜLÖNBÖZŐ TALÁLKOZÁSOK KÖZÖTT számunkra talán a legérdekesebb a kisantant külügyminisztereinek belgrádi találkozása néhány nappal az olasz-jugoszláv megegyezésnek nemcsak aláírása, hanem sürgős ratifikálása után. Alig látszik kétségesnek, hogy az olasz-jugoszláv megegyezés ténye és részletei nem voltak egészen harmóniában a kisantant másik két államának akarásával és tényeivel. Csehország Franciaország segítségével a kisantantot a múlt ősz óta már olyan irányba akarta vezetni, hogy minden irányból jövő támadással szemben kölcsönös segélynyújtási paktumokkal kapcsolják szorosra az eddig tulajdonképpen csak Magyarország ellen fennálló szövetségüket. A cél az lett volna, hogy Jugoszlávia és Románia segélynyújtásra köteleztessenek arra az esetre, ha Németország megtámadja Csehszlovákiát. Franciaország a maga részéről kilátásba helyezte, hogy ebben az esetben hajlandó lesz a kisantant mindhárom államával kölcsönös segélynyújtási szerződés kötésére. Nem lehet megállapítani, hogy az erre irányuló kezdeményezés Benestől jött-e vagy a franciáktól, de azt már pozitíve meg lehet állapítani, hogy Jugoszlávia részéről igen hideg fogadtatásban részesült. Stojadinovics nyilván rámutatott arra, hogy számára az ilyen szerződés nem jelent biztonságzaporulatot, különösen nem a Bulgáriával és Olaszországgal kötött külön megállapodások után — ellenkezőleg jelenti új kockázatok vállalását, melyekhez a jugoszláv államnak tulajdonkép nincs köze. A jugoszláv kormánynak ezen az állásfoglalásán nem változtatott sem a kisantant-konferencia, sem Benes ezt követő nyomása, viszont természetes, hogy Csehszlovákia és Románia képviselői nemigen kímélték szerb kollégájukat, aki tulajdonképpen, számukra nem nagyon kellemes, bevégzett tény elé állította őket a belgrádi megegyezéssel. A kisantantnak, Benes—Titulescu-féle elgondolásában, 1933-ban létrejött szervezési okmánya szerint hasonló megegyezést egyetlen állam sem köthet a másik két szövetséges tudta és hozzájárulása nélkül. Igaz ugyan, hogy a múlt év szeptemberében Pozsonyban létrejött határozatok bizonyos mértékig szabad kezecskét adtak az egyes államoknak a szomszédokkal való tárgya-

lásra, de csupán kezdeményező és inkább csak gazdasági jellegű tárgyalásra. De a cseh és román kormány nyilván nem úgy értették ezt a szabad kezet, ahogy azt Sztojadinovics értelmezi. A látszat szerint Krofta, Antonescu és Benes legalább arra nézve kértek biztosítékot Stojadinovicstól, hogy Magyarországgal nem fog külön megegyezést létrehozni. Valószínűnek látszik, hogy Stojadinovics ezt megígérte, hiszen az adott helyzetben ezzel valószínűleg csak olyanról mondott le, amit egyébként sem volt szándékában megvalósítani. A kisantant továbbra is marad azon célszövetségnek, amelyet néhai IV. Károly király puccsai hoztak létre és amely részben a magyarországi hangulatokban és fegyelmetlenségekben találja az indoklását. Sem Németország, sem Oroszország, sem Franciaország, sem Olaszország felé nem egységes a hármast front és ezért mindegyik irányban el lehetünk készülve meglepetésekre.

A többi látogatás sorából kiemelkedik Lipót belga király londoni útja. A nagy diplomáciai tradícióval bíró belga uralkodó, akiben a Koburg-család nem közönséges politikai tehetsége úgylátszik ismét érvényre jut, Belgium nemzetközi helyzetének az újjászervezése iránt folytatott megbeszéléseket Londonban Baldwin miniszterelnökkel, a külügy- és hadügy-miniszterekkel és magával VI. György királlyal is. A megbeszélésekről ugyan nem adtak ki semmiféle tájékoztatást, hiszen a szigorúan alkotmányos uralkodó nem folytathat országát lekötő konverzációkat, ellenben annyi kiszivárgott, hogy Nagy-Britannia hajlandó a belga kívánságot elfogadni s Franciaországgal együtt Belgium semlegességét garantálni, anélkül hogy ezzel szemben a locarnói szerződésben foglalt kölcsönös garancia-nyilatkozat megújítását kívánná. Tudvalevőleg a belga kormány és közvélemény álláspontja az, hogy Belgium nem kockáztathatja semlegességét más államoknak — értsd Franciaországnak — a Rajna vidékétől teljesen független és távoleső politikai kötelezettségei védelmében. Állítólag a nagyhatalmak lemondtak arról, hogy a belga vezérkarral a hadseregek együttműködésére vonatkozólag megbeszéléseket folytassanak, de nincs azért kizárva, hogy katonai téren — különösen Nagy-Britannia légügyi biztonsága terén — kaptak némi biztosítékokat a belga kormánytól.

Közben a belga kormány Berlinben is folytat hasonló irányú tárgyalásokat és Hitler hajlandónak is nyilatkozott arra, hogy Belgium semlegességét garantálja éppúgy, mintahogy a múlt hónapban egy nála járt svájci államférfi előtt formálisan kijelentette, hogy a Németbirodalom Svájc semlegességét és területi épségét minden körülmények között tiszteletben fogja tartani. A belga-német viszonyra mindenestre érdekesen jellemző Schachtnek, a birodalmi bank elnökének és birodalmi gazdasági miniszternek brüsszeli látogatása. Hogy a zárt ajtók mögött lefolyt beszélgetések alkalmával mi történt, arról természetesen semmi komoly információ nem került a nyilvánosság elé, bár valószínű, hogy Van Zeeland miniszterelnök a francia és angol kormányok felkérésére vállalt megbízatása kapcsán igyekezett tisztázni Németország gazdasági, főként a nyersanyagellátásra vonatkozó, és pénzügyi, főként valutáris, esetleg koloniális kívánságait. Van Zeeland feladata lesz ugyanis megállapítani, milyen kilátásai lennének egy a nyugati nagyhatalmak (Anglia, U. S. A. és Franciaország) által tervezett, a nemzetközi kereskedelmet akadályozó vám- és tilalmirendszerek, autarkias berendezkedések leépítésére irányuló akciónak. Rendkívül érdekes volt ellenben mindaz, amit Schacht a belga sajtó képviselőinek adott interview-jában mondott, hiszen majdnem Bismarck-i nyíltsággal nyilatkozott Németország gazdasági politikájáról. Feltűnő volt, hogy leszögezte magát a gazdasági szabadság mellett és a Németbirodalom gazdasági politikája céljául a gazdasági akadályok leküzdését tűzte ki, rámutatva arra, hogy az autarkia csak

kényszerberendezkedés lehet és semmiképpen sem kívánatos. Másik érdekes tétele, melyet szintén teljes egészében oszthatunk, úgy szól, hogy előbb a politikai problémákat kell megoldani és csak aztán lehet a gazdaságiakhoz hozzányúlni. Vájjon Schacht nyilatkozata, amelyet ő teljesen egyéni véleményének jelzett, taktikai lépés-e Németország részéről, vagy pedig valóban politikájának őszinte átformálási kívánsága vezeti-e, ezt ma még nehéz megítélni. Sajnálatos, hogy a közeledési vágyukban oly sokszor csalódott franciák Schachtnak ezt a nyilatkozatát inkább kesernyés gúnyval és bizalmatlansággal fogadták. Viszont a Lansbury volt munkáspárti leader berlini látogatása alkalmából a Führer-kancellár által előtte tett kijelentések megerősíteni látszanak Németországnak megegyezésre irányuló szándékait. A Német-birodalom államfője ugyanis közölte, hogy hajlandó egy nemzetközi gazdasági konferencián képviseltetni magát. Persze nyílt kérdés marad, vájjon ez az egész akció és az erre adott válasz nem csupán taktika-e mindkét fél részéről, hogy áthidalja azt a pár esztendő, melyre háborús előkészületei befejezéséhez szüksége van.

Belgiumnak és miniszterelnökének tekintélyét egyaránt növeli az a külpolitikai siker, hogy az új locarnói rendszer kívánságuk szerint alakul és hogy miniszterelnökét a két nagyhatalom az említett rendkívül fontos gazdasági előkészítő munkára kérte fel. Belpolitikailag — de közvetve a külső fronton is—rendkívül nagy presztízs-nyereséget jelent úgy a miniszterelnök, mint országa részére a várokozáson felüli nagy győzelem, amelyet ő Brüsszelben a Degrelle rexista pártvezér által provokált időközi választáson aratott az elbizakodott fiatal belga fasiszta vezér fölött. A győzelem nemcsak azt mutatja, hogy a belga polgárság nem hajlik a diktatúrák rendszer felé, hanem azt is, hogy Belgiumnak nincs szüksége a nemzeti erők olyan összefogására és megszervezésére, mint amilyent a fasiszta rendszerek másutt kétségtelen sikerrel képviselnek. Minden nemzet alkotmányos és közjogi berendezkedését, hagyományait nemzeti egyénisége befolyásolja és alakítja ki: csak olyan rendszer vezethet sikerre és gyökerezhetik meg valamely országban, amely alkalmazkodik a nemzet jelleméhez és történelmi fejlődéséhez.

OTTLIK GYÖRGY

REGÉNYEK A SZERELEMRŐL

NAPJAINK magyar irodalmi termése túlnyomó hányadában szerelmi élmények ihletéből fakadt: erosz és házasság, a nemek egymásért vívott harca és együttélési formája szolgáltatják legáltalánosabb problémáit és határozzák meg alapjellegét. Kétségkívül ez az individuális élmény jelenti ma íróink nagy részének azt, amit romantikánknak és klasszikus költőinknek a nemzeti gondolat, régebbi literatúránknak pedig a vallás jelentett: az élet középponti kérdését, az irodalom legfőbb ihletőjét. Irodalom, kivált regényirodalom szerelmi problémák nélkül — olvasóközönségünk mai ízléselvei mellett kész paradoxon, a lehetetlenségek egyik típusesete s szinte értetlenül nézzük a múltat, amely szerelmi élmények írói feldolgozására a XIX. század küszöbéig oly szűk korlátok között nyújtott lehetőséget. Faludi Ferenc két évszázad előtti ítéletével, amely szerint „hatalmas arsenikum mérge lakik ezekben a könyvekben“, emberöltők hosszú sora vállal közösséget, s a szerelmi költő előtt megnyíló két szerény lehetőség évszázadokon át: a tudós, teoretizáló, rendszert és antik vonatkozásokat kereső humanista költők útja vagy a megvetett irodalom alatti írástudás, a pornográfia ösvénye. A személytelenség, az általánosság, a keresztény tartózkodás és szemérem normáit vallják még romantikusaink és századközépi nagy költőink is, akik által az erotikus tárgykor polgárjogot szerzett és végleg otthont lelt irodalmunkban. Irodalmunk szexualizálódásának kulcsát csakis a liberális századvég költészetében kereshetjük: ennek munkásai esküsznek fel az egyéniség jelszavára, rázzák le a *Fart pour Tart* nevében a tárgy kezelésében addig kötelező felelősségérzetet s mártják ecsetjüket a nyugati naturalizmus színeibe. Ez irodalmi reformmozgalommal kapcsolatban tárul föl leplezetlen nyereségében s lesz úrrá egész civitas literariánkon a nemiség problémája.

Regényirodalmunk síkján tehát ma már több mint ötvenéves múlttra tekint a modem értelemben vett szerelmi tárgykor — olyan múlttra, amely alatt a forradalmi érvek hagyománnyá merevedtek, megszokottá, konvencionálissá lettek, sőt ma már sok tekintetben korszerűtlenek is. Íróink tekintélyes része a századvég csillagképének jegyében nyúl ma is e tárgyhoz, bár van a századközép szerelem-konceptiójának is szépszámu képviselője. Az állítólagos forradalmár és a konzervatív így egyaránt a múlt ösvényeit járja, szokások, jól kialakult formák hívei, akik akarva-akaratlan tradíciókba kapcsolód-

nak s ellentéteikkel is legfőljebb megkövesült tradíciók ellentéteit sejtetik. A kétféle hagyomány harcában, amelyek közül az egyik amúgyis a szabadság zászlajára esküszik, ma már a szerelem-konceptiók és házasság-értékelések áttekinthetetlenül tarka változatai alakultak ki. Közkeletű filozófiák és álfilozófiák, szellemeskedések és akadémikus megállapítások kaleidoszkópjában szikrázik előtűnk a probléma s lesz még sokszorosán bonyolultabbá, mint amennyire természete szerint is bonyolult. Végeredményben világnézeti kérdésről van itt szó, az Élet misztériumának megbecsüléséről, arról, hogy egyéni jogainkat vagy egy magasabb törvényt tartunk-e fontosabbnak, s e kérdésre adott válaszuk erkölcsi következményeivel mélyen belenyúl mindennapjainkba. Az értékelések korlátlan sokfélesége így komplikálja tovább a kérdés eredendő lélektani komplikáltságát: hiszen — egyik divatos írónk hasonlatát idézve — „a világon semmi sem olyan sokrétű, mint az ember, éppen ezért két ember viszonya egymáshoz olyan bonyolult lehet, mint a legnehezebb keresztretjvény.”¹

A világnézeti-erkölcsi és a lélektani szempontok kimeríthetetlen gazdag kombinációi között járva lassan megszokja a kutató, hogy regényeink birodalmában semmin se csodálkozzék: a határtalan lehetőségek földje ez, ahol minden megtörténhetik. Egyik regényírónk saját hőseiről vallja: „Valószínű, hogy el fognak válni és valószínű, hogy nem fognak elválni. Valószínű, hogy igazán szeretik egymást és valószínű, hogy nem szeretik egymást. Valószínű, hogy gyermekük lesz és valószínű, hogy nem lesz gyermekük. Valószínű, hogy egész életük érdektelen a közösséghez képest és valószínű, hogy nem érdektelen.”² E furcsa irodalmi tájon valóban nem csekély feladat: megállapítani a táj geológiai alkatát, felismerni a halvány elválasztó vonalakat, amelyek a történelmileg egymásra rakódott, egymás fölött elhelyezkedő eszme-rétegeket elkülönítik s valamelyes fejlődési törvényszerűség nyomait kutatni fel az értékelésmódok változatos történetében. Minden hasonló kísérlet eredménye csakis a legszembe-tűnőbb típusok meghatározása lehet: bizonyos különösen jellemző határértékek elemzése és szembeállítás, amelyek egyben a szerelmi ideológia történelmi menetének legfőbb állomásait is jelzik. Átlag-regényeink mennyiségileg rendkívül gazdag termését négy alaptípus természetrajzával foglalhatjuk megközelítőleg rendszerbe, ismételten hangsúlyozva, hogy e rendszer értéke a minden típusok általános tudományos értékével azonos. A századközépnek ma már elszíntelenedett eszményisége, a naturalizmus forradalma a maga különböző etapjaival, Freud elmélete s az útvesztőben való becsületes iránykeresés: e négy különböző szempont alapvonalai szerint kísértjük meg itt a helyzet jellemzését, amelyben a szerelem-felfogás négy egymás nyomában járó fejlődési korszakának eredményei élnek együtt.

A LEGRÉGIBB HAGYOMANYRÉTEGEKBŐL kétségtelen ú. n. „fehér regényeink” sarjadtak, egy különös módon megfogyatkozott erkölcsi felfogás késő, vértelen termékei. Mögöttük egyfelől Jósika

¹ Bús Fekete László: Szerelemből elégtelen. Budapest, 1934. 303. l.

² Aszlányi Károly: Előszó egy házassághoz. Budapest, 1936. 248. l.

és Jókai romantikája, másfelől Mikszáth és Herczeg gentry- vagy polgári realizmusa áll ihlető gyanánt, erkölcsi alapvetésük pedig a század nagy költőinek nevéhez fűződik. Amíg azonban nagyjainknál a szerelmi tárgykör tartózkodó kezelése erkölcsi fegyelmet jelent, amely nem egyszer (mint pl. Vörösmarty esetében) súlyos megrázkódtatások, évekre szóló élmények lobogását szabályozza, nyomukban járó mai íróink önmaguk helyett közönségükből indulnak ki s szerelmi regényeikben irodalmilag kevésbé művelt, polgári vagy ifjúsági köröknek nyújtanak szórakoztató olvasmányt. Így a szerelmi regény keretei között sem a szerelem nagy sorskérdéseire esik náluk a hangsúly — a meseszövevényvel szemben mindezek csupán másodrendű szerepet játszanak. A szerelem problémájának lélek- és élettani oldala ebben az ábrázolásmódban többnyire elsikkad: a hősök vagy önmaguk absztrakcióivá finomulnak, vagy annyira gyakorlati, y reális szempontok irányítják tetteiket, hogy a felmerülő kérdések ^máJelgelésére figyelmükből és jellemükből nem telik. „Hogyan tartariaklli“ egymás mellett vagy hogyan lesznek „azért is“ egymásé: e két kérdésről szólnak a testetlen idealizmus és a lélek nélküli, problémátlan realizmus e fehér alkotásai, akár eszményi alakjaik megdicsőüléséhez vezetnek, akár pedig ügyes, inkább cselekvő, mint érző és gondolkodó lányok, anyák és nagyanyák házassági praktikáit mutatják be.

E szerelem nélküli szerelmi regények elítélő értékelése ma már jobb- és baloldali művelt köreinknél egyaránt általános: élethűségükről mond negatív kritikát a naturalista, etikus hatásukat vonja kétségbe a katolikus író. „Az élet olyan kecsesgetően van lefestve a regényben, mint a fürdőhely a prospektusban“, írja az előbbi. „Az emberek egy mindenre kapható gonosz intrikus kivételével azon fáradoznak, hogy miképpen hozhatnak egymásért minél nagyobb áldozatot s a férfiak és nők nem érnek egymáshoz egymás bőrével.“¹ Egészen egyértelmű e sorokkal a másik irányból elhangzó nyilatkozat: „Az a regény, amelyet fiatal leányok részére kívánnak, ritkán teljesít áldásos szerepet, — egy hamis világ képzeteivel, nem létező romantikával tölti be lelküket és csak annál nagyobb a csalódásuk, amikor álmaikból kilépnek a valóságba“.² A jó korlátlan diadalát hirdető optimizmus, az események élesen erkölcsi nyomatékolása, a testetlen elvontság és légiesség mégis, legtöbbször kimondottan pedagógiai célokat szolgál szerelmi regényeinkben, amelyeknek útja ezen a vonalon — az ifjúsági irodalom vonalán — kivezet az irodalomból — a tárgykör eredeti helye, az irodalom alatti írástudás világába. A „fonetikailag tiszta“, egyébként erkölcsileg s így világnézetileg is levegőtlen, „reális“ szerelmi regények divatja viszont még egyre tart, polgári olvasóközönségünk „disztिंगvált“ ízlése jobb híján ma is belőlük táplálkozik s törvényesíti érdeklődésével azt a szerencsésnek semmiképpen sem nevezhető eljárást, amely a legmélyebb emberi kérdések egyikére e kérdés elhallgatásával keres feleletet.

¹ Zsolt Béla: Gerson és neje. Budapest, 1930. 201. 1.

² Mihelics Vid: Világproblémák. Budapest, 1933. 233. 1.

Az URALKODÓ SZÍNT regényirodalmunkban, az általánosabb ízlésformát műveltebb közönségünknel ma nem is a fehér-regény képviseli, hanem amint az köztudomású, ellentéte: a naturalizmus regénytípusa. Sajátságos körülmény, hogy míg Nyugat látóhatárán irodalmi irányok egymásután jönnek és tűnnek le, a fejlődés lüktető ritmusa mind újabb és újabb esztétikai kánonokat alakít ki s az idők láza egyetlen „iskola“ kikristályosodását sem teszi lehetővé — nálunk a regény útja megrekedt, nagyjából ott áll ma is, ahol nyugati földön a naturalizmus első merészebb jelentkezései idején. Amint valamikor Jókai által évtizedekkel élte túl európai önmagát a magyar romantika, úgy konzerválódott regényirodalmunkban a magyar naturalizmus meghaladott és korszerűtlen esztétikája is. Szerelmi és házasság-regényeink mai arányú divatját ez a francia földről hozzánk jutott ízlésárfilát bontakoztatta ki: hogy a nemek harca a nemek természetes, Naturális ellentétéből fakad s a szerelmi küzdelemben nem feltétlenül társadalmi, történelmi vagy egyéb, kívül álló erők mérkőzése folyik, hanem elsősorban eleven, testi valóságuk terhét hordozó embereké — ennek felismerése modern regényíróinknál a naturalizmus elvrendszerének hatása alatt történik. A natura nagy jelszava oszlatja szét minálunk azt a tartózkodó általánosságot, amellyel régebbi íróink a kérdés élettani oldalát eltakarták, indítja meg s teszi mindinkább uralkodóvá a nemiség problémáinak irodalmi megbeszélését, az erotikus élet mozzanatainak természetű, néha szinte tudományosan exakt vagy „színes“ és „hangulatos“ ábrázolását, a szerelmes lelkek és jellemek analízisével kapcsolatban, sőt azok előtt, a test életügyeinek elemzését s ma már alig találunk könyvet, amelyben egy-egy ilyen értelemben vett erotikus részlet ne képviselné a naturalizmus színfoltját. A szerelem élettanának irodalmi témává emelése s — hogy úgy mondjuk — természettudományos feltárása regényeink lapjain természetesen több mint pusztán esztétikai jelenség. A naturalizmusnak úgyszólván egész szépirodalmával bizonyíthatnák, hogy a nemi élet itt nemcsak új irodalmi tárgykört és problematikát jelent s nemcsak elevenebb, az élet nyers valóságához közelebb álló látás- és írásmódot, hanem egy új morális, vagy inkább immoralis világszemlélet meghonosodását s a művészi hatásokon túl a szexuális hatások bevonását irodalmunk fegyvertárába.

Azokat a vezető eszméket, amelyek a naturalizmus filozófiai háttérét alkotják, főleg részletesen ismertetnünk: unos-untalan visszatérő elemek ezek regényirodalmunkban, amelyeket többek között elkoptatott fogalmazásban minduntalan viszontláthatunk. A századvég anyagelvű eszmeáramlataival való összefüggésüket egyik írónk következő mondatai dokumentálhatják: „Én nem hiszek az életen túli életben, nem hiszem, hogy az ember számára van más alkalom is élni, mint most! Ettől a tisztánlátástól engem semmi fájdalom el nem térít; akár jó, akár rossz, nekem ez az egyetlen élet... most, vagy soha!“¹ Egyszer élünk! — ez a felvilágosodáskori hangsúllyal ejtett tétel már magában foglalja a modern író szabadelvű nemi etikáját is: „Ebben az egy életünkben ne akarjuk a

¹ Szenes Piroska: Egyszer élünk. Budapest, 1936. 286. 1.

társadalom által kitermelt aszkéta életre a természetadta ösztöneinket kényszeríteni. Szerelmesnek lenni nem szégyen.¹ De ugyanehhez a következtetéshez vezet az a másik filozófiai közhely is, amely a test és az érzelmi élet magántulajdon-jellegét hangoztatja: „Kinek tartozom magamon kívül számadással?”² Ebben a felfogásban ridegnek és igazságtalannak tetszik minden beavatkozás a szerelem jogaiba: minden törvény csak brutális általánosítás lehet! „A lélek belső változásait még nem szolgálják ki törvények. Hullámozó érzésekhez nem lehet törvényt formálni.”³ S a gondolatmenet csattanója ismét: „Az embernek egy élete van. Nem lehet elpazarolni.”⁴ Így alakulnak ki szerelmi regényeink sajátos „új” távlatai: a kiinduló pont az egyetlen élet materialista elve, az egyén testi és érzelmi életének korlátlan szabadságát hirdető individualizmus s a tragikus vagy cinikus magatartással hirdetett új elv, a „nem szégyen”. Ezen a vonalon választja el régebbi és újabb irodalmunk szellemét a legmélyebben járó ellentét. Egyik regényírónk Tisza István nyomán szövegezi meg a múlt lekicsinylő ítéletét a jelenről: „Ahhoz, hogy férfiköltő a szerelmi érzéseit minden gátlás nélkül, ilyen szemérmetlenül kéjelegve a levetközöttségben ki tudja önteni, vagy feminin léleknek kell lennie vagy gyereknek... Az, aki legintimebb érzéseivel telekiabálja a világot, nem lehet egészen férfi.”⁵ Az új eszmék embere dacosan kérdi erre vissza: „Hát illik ez hozzánk, ez a lappangás?... Hát szégyenlem én talán, amit teszek? Valami aljasság, amit én teszek, hogy szégyelnem kell?”⁶

Ilyen elvi megfontolások alapján válik érthetővé az erkölcsi anarchiának az a képe, amelyet szerelmi regényirodalmunk számos terméke szemléltet. Az eszmék az irodalommal párhuzamosan formáltak át társadalmunk egyes köreinek erkölcsi gondolkodását s ma már nem is tudjuk, saját elveit hirdeti-e, vagy egyszerűen és híven az életet ábrázolja az író. Tény, hogy amíg a naturalizmus első termékei és egyes mai íróink is még egy — élettani értelemben — viszonylag egészséges erotikus világkép felvázolóí, — újabb íróinknál az egyén fajellenes lázadásának vagyunk tanúi a szerelmi regény lapjain: az az eszköz, amely természete szerint az emberi nem testi fennmaradását volna hivatva szolgálni, egyesek természetellenesen kezelt magánügyévé alakult. Az átalakulás gyakorlati eredményei a szerelmi alvilág benyomulása a polgári társadalomba s a pornográfiáé az irodalom berkeibe.

Milyen szerepet kap ebben az átalakult erkölcsi megvilágításban az az örök emberi élmény, amely alaptermészete szerint éppen úgy nem mérhető a test egyoldalú mértékegységével, mint a testetlenségével sem, s amelynek időtlen-időkig több kapcsolata lesz minden romantikával, mint bármilyen naturalizmussal: a szerelem? A beállott új viszonyok között mindenekelőtt is megszakad az eddig logikus kap-

¹ Gárdonyi Béla: Barkó Pál. Budapest, 1935. 50. l.

² Szenes Piroska i. m. 69. l.

³ Zsigray Julianna: Férficél. Budapest, 1932. 150. l.

⁴ Zsigray Julianna i. m. 172. l.

⁵ Zsigray Julianna i. m. 72. és 74. l.

⁶ Szenes Piroska i. m. 69. l.

csolat a szerelem és a házasság között. Egyik nőírónk arra a kérdésre, „ha férjhez megyek, milyen álmokat álmodhatok gyermekeim jövőjéről“, így felel: „Valamikor ezeknek a tételődéseknek értelmük volt. Most papírformák. Ha szerelmes vagyok, nem kell okvetlenül férjhez mennem. Ha férjhez megyek, nem lesznek gyermekeim. Halálra ítélt kaszt vagyunk.“¹ A házasság az új szellemi milieuban nemcsak vallási vonatkozásait veszítette el, lélektani és erkölcsi vonatkozásai is mellékessé váltak: merő „polgári szentség“, „társadalmi forma“, mint egyes regényeink nevezik. Vannak tehetséges íróink is, akik csak fülledt, ízléstelen, kiábrándító világnak tudják ábrázolni a családi kört, amely csak azoké lehet, akik „a monogámia szenvedélyét kis igényű, fantáziátlan, törvénytisztelő és társadalomfenntartó ősök sorozatától örökölték.“² A házasságnak ez az áporodott, unalmas, kispolgári koncepciója visszariasztja éppen azokat, akik „nagy és szent dolognak tartják a szerelmet és nem akarják a varázsát a mindennapi használatban elkoptatni.“³ Az egyéniség jogainak nevében jönnek ismét divatba azok a házasságellenes eszmefuttatások, amelyeket a polgári házasság és a válási törvények kodifikálásának letűnt korszaka alakított ki Európaszerte. „Én, mint ember, egy különálló sejthalmazt képezek,“ olvassuk. „Megvan a külön világszemléletem, a külön lelkivilágom, a külön felfogásom irodalomról, csöbútorokról, cselédkérdésről, politikáról és divatról. Azért, mert egy kosztűmbe öltözött, papnak nevezett ember előtt kimondtuk a holtomiglant, az emésztő- és légzőszerveim mégis külön működnek... Külön véleményem van mindenről. Még a házasságról is.“⁴

íme, a torz mai kép: a „szerelem“, az „egyéniesség“, az „erkölcs“ mint a házasság ellenérvei! Milyen sors jut hát így a szerelemnek s a szerelmes léleknek osztályrészül? Mert hogy él ez a hatalmas, örök emberi élmény, fölösleges bizonyítanunk. Éppen az az ijesztően kietlen perspektíva, amely a modern embert a modern világ pusztájában körülveszi, sokszorozza meg el nem homályosítható ragyogását. Egyes íróink szinte vallásos áhítattal kezelik. Egy öngyilkos leány fölött valaki a következő szavakat ejti el: „Az élet olyan fukar, kérem, kiben van annyi intelligencia, hogy el tudja viselni narkotikumok nélkül. A szerelem, kérem, az a legerősebb narkotikum és mint minden narkotikum, erősebb adagolással a szervezet rovására megy.“⁵ Egészen hasonló értelemben korhol egy másik regény egy halálba indulót: „A haláltól féltek!... Ügy akartok megöregedni, hogy ne vegyétek észre, hogy éltek... Valamivel el kell töltenetek hiábavaló életeteket a bölcső és koporsó között. A szerelem: félelem az élettől és a haláltól egyformán.“⁶ Mai regényeinkben nem egyszer jelent valóban világnézeti megoldást a szerelem — de nemcsak tragikus, hanem cinikus felfogásában is. Nemcsak a mindent megsemmisítő Nihil gondjaiból menekül hozzá életcélt keresni a töprengő: az

¹ Kóbor Noémi: *Mi lett belőlem?* Budapest, é. n. 22. 1.

² Zsolt Béla i. m. 205. 1.

³ Zsigray Julianna i. m. 197. 1.

⁴ Jacobi Edit és Vághidi Ferenc: *Házasságtörök.* Budapest, 1936. 112. I.

⁵ Bús Fekete László i. m. 257. 1.

⁶ Köves Tibor: *A barbár.* Budapest, 1935. 270. 1.

élet mézét is benne szedi a fenegyerek. S ezen a vonalon már a válság legvégső határaihoz érünk: a szerelmi élet korlátlan lehetőségeit élvezve lassan kiégnek az ember nemesebb ösztönei, kihal humanizmusa s érzelmi fogékonysága megszűnik. Regényeinkben ma már sablonos, egyre visszatérő alak nemcsak a könnyelmű epikureus, hanem az érezni többé nem tudó „fából faragott ember“, „fakaton“, „fapofa“ is, amint három különböző írónk nevezi. E típus kétségtelenül a „bohémnek“ logikus folytatása, s hogy ezen a vonalon a cinizmus útja is a tragikum felé visz, arról egyik regényünkben az érzelmi elsivárodás terhére hordozó tipikus alak maga tesz vallomást: „Csak... csak én nem vagyok képes a „grande passion“-ra, mint ahogy reméltem. Nem tudom, mi ez nálam, miféle büntetés, hogy a legnagyobb érzelmek, a legnagyobb extázisok mindig hiányoznak nálam.“¹ A nagybetűs Élet diadalmas királyai, akiknek „útját néhány törvénytelen gyerek, néhány elhagyott, züllésnek induló lány, néhány új szeretőt kereső házasságtörő asszony jelzi“ — nemcsak fennhéjázva, hanem sokszor melankolikusan ismerik fel lelki életük szétesését, a „Verkrüppelung der Gefühlé“-t.²

FREUD SZELLEMEBEN fogant szerelmi regényeink ismét önálló egységet, jól kialakult divatot képviselnek szépirodalmunkban, e divat azonban viszonylag fiatal, mindössze másfél évtizedes fejlődés eredménye, s gyökerét nem is hazai s nem irodalmi jellegű előzmények talajába meríti. Aligha fordult elő újabb irodalmunk történetében, hogy bármily külföldi tudományos elmélet hasonló mértékben befolyásolta volna fejlődésének útját: szinte minden harmadik-negyedik regényünk célul tűzi ki Freud elméletének önmagán való szemléltetését — s ezt is az „öncélú“, l'art pour l'art művészet nevében. „Kibiríthatatlanul igaza van,“ állapítja meg egyik regényírónk. „Nem csodálnám, ha egyszer agyonütnék érte. Vagy ha az összes kianalizáltak egyszer felvonulnának egy rémítő hadseregben Bécs és az öreg Lucifer ellen.“³ Tárgyilagos szemlélő természetesen nem annyira a freudi lélektan és értékelmélet állítólagos meggyőző erejének tulajdonítja a Freud-kultusz kialakulását, mint inkább annak az egyszerű ténynek, hogy a kor bizonyos embertípusának gondolkodását tükrözi és ízlését szolgálja. Lelki életünk és így egész életünk irányítója a nemiség, ezen épül fel jellemünk s az egész emberi civilizáció, ennek problémáiról folyik a párbeszéd lelkünk tudati s tudatalatti rétegei közt s tudva vagy öntudatlan ennek parancsait követjük, ez szövi álmainkat, sugallja az életünket környező szimbólumok rendszerét s magyarázza megmagyarázhatatlan véletleneinket, tudva vagy öntudatlan mindenkor ennek parancsait követjük, ez fejt ki önmagát gátlástalanul az „egészséges“ lélemben s elnyomatva ez visz „beteges“ lelki tünetekhez, ennek kitörései magyarázzák kisiklásainkat s mentenek föl tetteink erkölcsi következményeitől — egyszóval ez létünk legfőbb determinálója és értelme: ime dióhéjban az irodalmilag elsősorban

¹ Kertész Erzsébet: Júliusi szerelem. Budapest, é. n., 208. 1.

² Zsigray Julianna i. m. 47. 1.

³ Szenes Piroska i. m. 90. 1.

kiaknázott freudi tanítás. Világos, hogy magára találhat bennük az a kör, amely az eroszt — tragikus vagy cinikus megfontolással — életelvvé avatta s a szerelem lázálmában szexualizálta a maga egész világát. Ami freudista regényeinkben a naturalizmus szerelemfelfogásához képest új és jellegzetes, az a nemiség lélektanának általános, fizikai képletek szerint való felfogása, gépies, automatikus és egyénieden lepergetése, az írói előfeltevés, hogy nemcsak tudatéletünk, hanem annak homályos háttere is néhány szemponttal felmérhető és áttekinthető. Az olvasó mindig és mindig a sablonos törvényt látja, amellyel szemben másodrangú és színtelen lesz az élmény és elmosódott általánossággá az élmény hordozója, az ember.

Hogy e regénytípus a szerelmi élménykor egész területét fel nem ölelheti s inkább a beteges rendkívüliségek, mint az ádagos, azaz egészséges lelkiélet eseteit ábrázolja, a mondottakból következik. Freud szempontjából azonban egészséges ember nincs is. Az író őt követve a tudós orvos munkaköpenyébe öltözik — nem egyszer valóban kórházi milieube vezet — s a szerelem élet- és lélektani mechanizmusának szabályait merőben elméleti érdeklődésből, a gyógyítás szándéka nélkül demonstrálja alakjainak sorsában. Ha a naturalizmus az erkölcsi távlatok eltorzulásához vezetett — Freud nyomán a torz perspektívában torz jelenségeknek leszünk szemlélői: a nemi élet kivételes eseteinek, bizarr kilengéseinek és beteges eltévelyedésének „tudományos“ magyarázatát kapjuk. E magyarázat majdnem mindig egészen sablonos, Freud tételein kívül a szerelem élményvilágáról nincs is mondanivalója. Adva van egy sajátos erotikus probléma: a kamaszkor vagy az öregség, a hisztérikus tudathasadás vagy az impotentia, az Oedipus-komplexum vagy a kettős szerelem, a homosexualitás vagy éppen a kéjgyilkosság — utóbbi immár két írónk fantáziáját is megragadta —; s adva van a módszer is, amellyel a probléma ábrázolható: a pszichoanalízis. Az író feladata: e szerkesztés megoldása. Regényeink így nem is lehetnek mások, mint leegyszerűsített ábrák, eszményi, sehol, soha nem élő illusztrációk egy tudományos igényű feltevés-rendszerhez; írónk az élet szövevényes összefüggéseiből kiemelt, légüres térben mozgó árnyalakokat vetítenek elénk, akik madártávlatból nézik az életnek szerelmen kívüli sorskérdéseit s még szerelmüket sem a maguk egyéni módján, hanem Freud feltevése szerint és matematikai formulákban élik. Kétségtelen, tapasztalataink sorában vannak beteges és pszichoanalitikusan magyarázható esetek is, és a szerelmi delíriumban járó modem lélek megértéséhez közelebb visznek e freudi regények is s a freudi irány vonalak köré sok finom részletmegfigyelés rakódott le a szerelem lélektanáról. Egészen véve azonban nincs kiábrándítóbb szín egész erotikus szépirodalmunkban, mint amit az élményszerűségétől megfosztott, tudományosan kimért, mechanikussá és sztereotíppé formált s hozzá legtöbbször kilengéseiben ábrázolt szerelem ez ábrázolásai nyújtanak. Szerelmi regényeink útja bennük határozottan dekadenciát mutat: a tárgykörnek még feldolgozatlanul maradt végső roncsait aknazzák ki, legegységesebb és színesebb élményeinkről hirdetnek általánosságokat s a leggazdagabbak egyikét bélyegzik szegénynek.

A KIBONTAKOZÁS ÚTJÁRÓL kellene szólnunk végezetül, amelynek iránya a mondottakban már adva is van, s amelyet mintha már jelezne néhány nyom a naturalizmus és Freud vonalán egyaránt. Fegyelmet az anarchiába — s életet az elmélet helyett: ezt a szelíd sóhajtást halljuk ki a humánium nevében szóló néhány újabb szerelmi regényünkéből. A szerelem nemcsak játékos „sugaras felelőtlenség” vagy narkotikum, olvassuk itt-ott. S nem is sablonokkal kimeríthető pszichofizikai törvényszerűség. Van szociális oldala is, nem egyetlen élet ügye, hanem természete szerint legalább két életé; s nem megoldott tudományos kérdés, hanem életünk egyik misztériuma, amely beláthatatlan távlatokat nyit s az embert önmaga fölé emeli; a részvét és emberszeretet érve éppen úgy az uralkodó szerelemfelfogás és házasságkonceptió átértékeléséhez vezet néhány írónknál, mint másoknál — épp a lélektani regény hivatottabb művelőinél — kimeríthetetlen emberi valónk mélységei.

A naturalizmus vonalán elsősorban néhány nőírónk attitűdje jelent újat a „forradalmi” szerelmi morál ellenében: Ők azok, akik a szerelem csatatereinek áldozatairól írnak regényt, felismerve a „naturalis” szerelmi életstílusnak a természetes női lelki és élettani alkattal való ellentétét és ütközéseit. Kétségtelen, hogy a szerelem és házasság problematikája elsősorban és legkonkrétebb értelemben a nőnek életügye, akinek embervoltából következő természetes hivatása az anyaság. Mindaz, ami a szerelmi jogok jelszavával a nemi élet terén történik, őt nemcsak lelkileg, hanem testi mívoltában, mondjuk: egészségében is érinti. A ma szerelmi bellum omniumában a nő minden esetben a gyengébb fél szerepét tölti be, veszít s értékelését ennek ellenére is fölényes és triviális szemléleti szempontok határozzák meg: „A nő ravasz, mint a róka, lusta, mint a macska, fecseg, mint a szarka, hiú, mint a sivatagi bolha... és buta, mint a töpörtyű.”¹ Igaz-e, hogy ez az antihumánus nőértékelés, a lovagi nőszemlélet ez ellenpólusa létünk mai bizonytalanságának következménye, hogy „a nő tisztelete az élet tisztelete volt” és „a nő tisztaságának értéke úgy látszik elveszett avval, hogy a jövő értéke elveszett”² — nem kutatjuk; valószínű, hogy a kettős morál ma is élő régi receptje: „a férfi: j’az férfi” szintén szerepet kapott kialakulásában. Összefüggésünkben csak az a lényeges, hogy a naturalizmus egész eszmevilága a maga lélek- és élettani következményeivel együtt tipikusan nőietlen, sőt nőellenes fejlődésképlet, a gargonne alakján kívül más nőtípust kialakítani nem tudott, aki pedig nem nemének sajátos életformáit éli s maga vallja: „Néha úgy érzem magam és néha olyan az életem, mint egy finom, nagyon magányos agglegényé.”³

A nőíró, aki a szabadelvűség eszmei útvesztőjében keres irányt — önmagát keresi: „Ez a fejlődés konfúzió. Süllyedés, vissza a káoszba, megálljunk! Gondolkozni szeretnék, el akarom felejteni, amit magamról tanítottak, hogy megtudjam, ki vagyok.”⁴ Krúdy

¹ Vaszary Gábor: Vigyázz, ha jön a nő! Budapest, 1936. Bevezetés.

² Kóbor Noémi i. m. 21. 1.

³ Krúdy Ilona: Ezért nem vette el. Budapest, 1935. 6. 1.

⁴ Kóbor Noémi i. m.

Ilona, Kóbor Noémi, Kertész Erzsébet egy-egy újabb, komoly tónusú regénye¹ kétségtelen leszámolást jelent az egész hagyományos ideológiával: azt a megoldhatatlan kérdést vetik föl több-kevesebb művészi meggyőző erővel, amely elé egy-egy női életet egy naturalista színekkel ábrázolható élménysorozat állított — s egyben azt is, hogy találja meg tragikus élethelyzetében egy-egy női lélek emberibb önmagát. Felelőtlen vállalt szerelmekről van szó mindegyik esetben, amely sorszerű szenvedéllyé hatalmasodik és — befejezhetően marad. Az ok: vagy a női múlt, amellyel a férfilelek nem tud megküzdeni, „csak két érzés kristályosodik ki benne, az egyik a nagy szerelme, a másik, hogy soha nem veszi el”², vagy egyszerűen a férfi-hős „nagystílusú élete,” amely közömbösen hagyja maga mögött szerelmi állomásait a „mindenkinél így van” elve szerint. Mindkét esetben azonos következményekkel állunk szemben — a kiégett szerelem után egy-egy elrontott női élet marad vissza, amely az írók előadása szerint többé helyre nem hozható. Eredmény: az individualizmus délibábjának szétfoslása s ugyanakkor egy fájdalmasan kibontakozó elhagyatottság-élmény, a szerelem halála s egy beteljesülhetetlen szeretetvágy felébredése s az a tudat, hogy rossz és hibás a múlt, amelynek súlya a lélekre nehezül s az elveszített tisztaság nosztalgiája hiábavaló. Egyikök Babits sorait idézi³:

Gyermek kívánnék lenni, tiszta gyermek,
Kit nem zavarnak semmi bús szerelmek,
S amilyen talán nem valék soha.

A pszichoanalízis hálójából kimenekülni, testi-lelki valónk egészét ragadni meg s így ábrázolni — éppen a szerelem és házasság élménykörében — a nagy témát: az embert, az elmúlt év folyamán két hivatott írónk szintén megkísérli. Az út, amelynek irányát Márai Sándor: Válás Budán és Földi Mihály: Házaspár című könyve követi, természetesen nem annyira törést, mint inkább szélesedést mutat.⁴ Mindkét író érezteti, hogy Freud iskolájába járt, de a maga természetes helyére tudja illeszteni és értékére leszállítani a pszichoanalízis tanulságait. Új és szokatlan az is, hogy mindkét író nem egyszerűen a házasság, hanem a jó házasság problémáiból indul ki, egy-egy valódi, sokoldalúan megalapozott életegységéből, amely egy-egy emberpárt egészen összefűz s nem riad vissza az életközösség vallásos-filozofikus szemléletétől sem. Az egyé lett két ember örök problémáját ugyanis: hogyan lehetek egyén és házastárs egyszerre, beszoríthatók-e egyéniségem szögletei a család körébe és szolgálhatom-e az életközösség törvényeit individuális lelki- és véralkatom birtokában — Márai és Földi nem minden erkölcsi állásfoglalás nélkül elemzi: e nélkül a kérdés fel sem volna vehető.

Márai könyve, mint korábbi regényeinek némelyike is, egy apró, fizikai rosszérzésektől, borzongó várakozási hangulattól bevezetett „esetet” ad elő, a valóperes bíró lelki eresztékeinek percnyi lazulását,

¹ Idézett munkák.

² Krúdy Ilona i. m. 131 l.

³ Kertész Erzsébet i. m. 238. l.

⁴ Mindkettő: Budapest, 1935.

akiben egyik pörével kapcsolatban a más feleségéhez hajló kaotikus ösztönök tudatosulnak s a saját házasságának pillérei inognak meg. A tudatalattinak e kísérteties felbukkanása azonban most már nem vezet zendüléshez, mint Márai egyes korábbi munkáiban: nem a kötelekek megszakítását s a fegyelem korlátaiból való tébolyszerű kitorést eredményezi, hanem erkölcsi feszültséget, mely a „nappal“ nevében úzi el az „éjtszakát“. S az író nem is titkolja el, hogy Kőműves Kristóf itt „építő“ munkát végez, a gátlás mellett szavaz, amely rendet jelent és a sóvárgás lírájával ismerteti a hős felfogását: „A házasság számára nem volt tökéletes vagy tökéletlen intézmény, a házasság volt az erkölcsi forma, amely isteni keretet adott a különemű emberek együttélésének, a családnak. Mit akarhatott itt még az ember? ... Az isteni törvény tökéletes volt, az ember, aki nem bírta elviselni, tökéletlen és esendő.“¹ Földi regénye szélesebb medrű és változatosabb: két életsors egyéolvadását hasonló alapossággal és sokszerűséggel talán nem is ábrázolták még, mint ez az alkotás. Ha más íróink a házasságban is megőrzött egyéniségről mondanak dicséreteket, ő az egyéneket feloldó magasabb egységre teszi — túlozva is — a nyomatékot, a házaspárt egy-test-léleknek fogja fel s csak a szakadások múló perceiben szemlélteti — kéthasábos szedéssel — a lázadó egyéniségek Önállóságait. Vonzalom, érdek, lelkek harmóniája és áldozatossága, társadalmi forma, szeretet és szentség: Földi szerint mindez együtt adja a házasságot, az emberi lét e természetes kategóriáját, amelyben mindenki egyedül találhatja meg önmagát s amelyen kívül az élet is önmaga ellen támad. A házasság itt a szó szoros értelmében vett életfeltétel, benne lesznek a személyek emberek, jelentéktelenekből sokszor nagyok és jelentékenyek, közösségük pedig — misztérium.

S EZZEL TIPOLOGIÁNKNAK végére is jutottunk. A helyzet, melyet sorozatunk sejtet, átmeneti — s mégis optimizmus volna még a szél fordulását jósolnunk. Szeretnénk hinni, hogy az erotikus közhelyekben elveszett emberarc lassan újra ki fog még bontakozni regényeinkben és állandósulni fog. Egyelőre azonban a színek beláthatatlan tarkasága sorakozik fel előttünk a szerelemről mondott értékítéletekben s a vázolt típusok — mai kritikus lelki helyzetünk kifejezői — csak együttesen és egyszerre szemléltethetik regényirodalmunknak e mély és örök emberi élményről vallott felfogását.

SÁNDOR ISTVÁN

¹ Márai Sándor i. m. 65. 1.

A MODERN DIPLOMÁCIA

WILSON egyik apostoli szózatában kimondotta, hogy ne legyen többé titkos diplomácia és a nemzetek egymás-közi viszonyát nyilvánosan tárgyalta, nyílt szerződések szabályozzák. Ezzel a szózattal jött át Európába; de ez az ígérete ép úgy megbukott a párisi békekonferencián, mint Wilson pronunciamentóinak majdnem kivétel nélkül minden egyes pontja. Ma már azt hiszem megérkeztünk ahhoz a józan megállapításhoz, hogy a nemzetek közötti tárgyalásoknak általában titkosnak kell maradniok. A diplomácia tehát szükségképpen titkos, mert a külpolitika vezetői és munkásai kezeibe az országok legvitálisabb érdekei vannak letéve. A diplomácia ezért ma is nagy tekintélynek örvend, ellenben a fogalmak róla és tevékenységéről általában ködösek. A közvélemény tele van legendákkal, a diplomatáról és a diplomáciáról és sok irigység környezi az úgynevezett „carrière“-t. Irigység azért, mert a diplomatákról feltehető, hogy az „istenek titkait“ ismerik. De azért is, mert társadalmilag természetsszerűleg a lehető legjobban helyezkednek el és külső életük sokkal fényesebb körülmények között folyik le, mint bármely más hasonló állású vagy tekintélyű polgáré, — köztisztviselőé, bankáré avagy kereskedőé. Szeretném már most előrebecsátani azt a véleményemet, hogy a hivatásának magaslatán álló és a feladatát mélységesen komolyan vevő diplomata sorsa ma, a háború vége óta, nem egészen irigylésreméltó. Ma már nem csupán a vagyonos arisztokrácia időtöltése a diplomácia, hanem olyan hivatás és a nemzettel szemben való köteleességteljesítés, amely attól, aki vállalta, a hivatásában való teljes elmerülést, szinte napi huszonnégy órai munkát követel meg. A felelős vezetőknél pedig ma, amikor egy-egy elhibázott lépés következményei rendkívül gyorsan mutatkoznak, komoly, felelősségérzettel bíró férfiaknál az idegeket felőrlő munkának olyan fokát jelenti, hogy valóban senki sem irigyelheti őket ezért indokoltan.

A diplomácia a háború befejeztével sok tekintetben alapvető átalakuláson ment keresztül. Egy ideig úgy látszott, mintha jelentőségében hanyatlanék: ez volt a közvélemény uralmának, a sajtóügynökségek kifejlődésének és a Népszövetség virágzásának a korszaka. A csendben működő diplomata helyét felváltotta a nyilvánosság embere: a parlamenti szónok és a publicista. Kétségtelen, hogy ma sincs még teljesen rehabilitálva a kesztyűskezű, zárt ajtók mögött és számjeles

távíratokkal dolgozó diplomata. A nemzetközi tárgyalásokat mindig gyakrabban maguk a külügyminiszterek, vagy pláne a miniszterelnökök bonyolítják le és a diplomata sokszor csupán statisztál. De a lármás konferenciáknak és a külügyminiszteri közvetlen tárgyalásoknak is már elkezdődött a böjtje: sok esetben kivilágzott, hogy nincsen kockázat nélkül az, ha a felelős vezető közvetlenül ott is beleavatkozik az ügyek s a tárgyalások menetébe, ahol esetleg a hivatás utólag meghazudtolható — dezavualható — embere könnyebben boldogulhat. Mintha tehát újabb fejlődés küszöbén állnánk, amely bizonyos mértékig emelhetné a hivatásos diplomácia jelentőségét és ezzel nemcsak társadalmi, hanem tényleges politikai súlyát és presztízsét is.

A diplomácia technikája és lényege, azt hiszem túlzás nélkül mondhatom, tulajdonképpen Metternich, vagy akár még XIV. Lajos kora óta sem változott. Változtak azonban a közegek, amelyekben, és az eszközök, amelyekkel a diplomácia dolgozik. A diplomáciának sokféle meghatározása van, ezek amalgámjaként talán a következőképpen lehetne röviden összefoglalni feladatát és hivatását: a diplomácia a nemzetek közötti tárgyalás és érintkezés művészete. És itt csak azt szeretném megjegyezni, hogy a művészet szó nem túlzás: diplomáciára épügy születni kell, mint a festőművészetre vagy a zenére. A művészi érzéket persze kiegészíti, de helyettesítheti is bizonyos mértékig a „routine“, amit idők folyamán a megfelelő műveltségű és iskolázottságú ember szorgalommal és körültekintéssel megszerezhet magának. Ennek a művészetnek a technikája annyira nem változott, hogy a diplomata tulajdonságainak egy Calliérés nevű franciának kétszáz év előtt írott munkájában található leírása még ma is szinte változatlanul érvényes. Ellenben a közegek, amelyekben képességeit érvényesíteni kell, hallatlanul kibővültek és megváltoztak. A fejedelmi udvarok szűk körének helyébe az országok közvéleményének rendkívül tág tere lépett, a dinasztikus érdekek játékának és összeütközésének helyébe geopolitikai, nemzeti politikai, sőt újabban népi politikai összeütközések s a mindjobban domináló erővel fellépő gazdasági érdekek és társadalmi mozgalmak. A régi diplomata dilettantisztikus műveltségű világfi lehetett; a mai diplomatának széles alapokon nyugvó pozitív tudással is kell rendelkeznie, de mindig anélkül, hogy ez a tudás szükségtelenül súlyos poggyásszá váljék. A múlt század közepe óta fontos közeggé és eszközzé vált ennek következtében a sajtó. Bár az utóbbi hat évben a Népszövetség tekintélye lényegesen gyengült és jelentősége a háttérbe szorult, a mai kor diplomatájának ismernie kell ezt az eszközt, szervezetét és azokat a lehetőségeket, amelyeket ez az intézmény az ott vezető hatalmaknak még mindig nyújthat, már csak azért is, mert sohasem tudhatjuk, melyik pillanatban éledhet fel újra. A nemzetközi érintkezés gyorsasága és technikai könnyűsége — a távíró, telefon, rádió és a repülőgép — természetesen a diplomácia számára is új utakat nyitott, amelyek részben megkönnyítik működését, részben, mint már említettük, csökkentik a jelentőségét. Nemcsak azért, hogy a külügyek vezetői rendkívül könnyen érintkezhetnek egymással személyesen, hanem a hírszolgálat gyorsasága következtében is. Kétségtelen, hogy a világ-

sajtó állandóan tele van a legvadabb hírekkel és a legkevésbé helytálló kombinációkkal. Ezek részint céltudatos befolyásolási manővereknek, részint olyan merész riporterek képzelőtehetségének termékei, akik ezzel akarják pótolni a megbízható értesülések hiányát. Mégis merészség nélkül mondhatjuk azt, hogy annak, aki valóban ismeri a nemzetközi politikai helyzetet és azt, ami a kulisszák mögött végbemege, a sajtóhírek és kommentárok, ha jól tudja azokat olvasni, voltaképp már elegendő anyagot kell hogy adjanak a helyzet felismerésére. Egy-egy kormányfő beszédében, vagy az azt kísérő hírlapi kommentárokból, rendszerint — ha nagyítóüveggel szövegkritikai boncolást végzünk — benne van minden, amit az illető férfiú kormánya cselekedni szándékozik, vagy legalább is az, amit nem szándékozik cselekedni. Csak olvasni kell tudni és a feltételeket kell ismerni. A jó diplomata államférfi pedig az, aki jól tud olvasni, de akit képzelőtehetőség mégsem ragad el túlságosan.

Száz évvel ezelőtt, a diplomácia fénykorában, Metternich és Talleyrand idejében, a gazdasági probléma úgyszólván nem létezett. A hatvanas évektől kezdve megjelenik — tulajdonképpen a Cobden-féle szabadkereskedelmi mozgalom kísérőjeként — és a század vége felé már, mellékvágányon bár, de bevonul a diplomácia fegyvertárába és helyet foglal azok között az érdekek között, amelyek ellátásáról a diplomatának gondoskodnia kell. Ma már majdnem domináló befolyása van a diplomácia mindennapi tevékenységében is, noha vigyázni kell arra, hogy döntő jelentőséget a nemzetközi politikában mégse tulajdonítsunk gazdasági érdekeknek, mert a politikumnak, amely egy nemzet létérdekének összeségét magába foglalja, meg kell tartania a vezetőszeretet.

A francia forradalom és az angol ipari forradalom óta a szociális mozgalmak is a diplomáciai jelentések egyik megszokott tárgyává váltak. Hiszen már a Szent Szövetség is a forradalmak ellen jött létre és az európai udvarokban minden háború előtt állandó volt a félelem, nem okozza-e az újabb hadjárat a trón ledöntését. Olyan közzé azonban, amelyben a diplomatának bizonyos mértékig otthonossá kell lenni, csak a világháború után vált a szociális mozgalom. A totalitárius diktatúrák uralomrajutása óta és amióta a kommunizmusnak sikerült „államot“ alkotnia, a világnézetek harca a nemzetközi politikának, akarva nem akarva, olyan elemévé vált, mint 300 évvel ezelőtt a vallásháborúk, a XVIII. században az örökösödési háborúk, a múlt században a legitimizmus küzdelme a trónkövetelők vagy a republikanizmus ellen. A nemzetközi politika új elemei a technika nagy fejlődésével együtt új fegyverzetet, új szellemi alkalmazkodást kívánnak a modern államok külföldre küldött képviselőitől. Az egymást követő nemzetközi politikai és gazdasági konferenciák, a népszövetségi gyűlekezetekkel együtt, szintén új „training“-et követelnek a merő íróasztal- és szalon-munka helyett a mai kor diplomatáitól. Mégis az alapelvek megmaradtak s mindaz, amit a diplomata, mint művészetének gyakorlásához szükséges adottságot születésétől, vagy hogy úgy mondjam, a gyermekszobából kellett, hogy magával hozzon, ma is változatlanul nélkülözhetetlen előfeltétele a sikernek.

A feladatok kiszélesedésével és megváltozásával, a háborúval s a háború óta bekövetkezett társadalmi és gazdasági eltolódásokkal kapcsolatban, illetve mindezek következtében, a diplomáciai és konzuláris szervezetek bizonyos mértékű átalakítása és újjászervezése vált szükségessé. Hogy csak egy szempontot említsek, amely majdnem minden külügyi szolgálati reformnál számba jött: a diplomáciai anyagi bázisa is megváltozott. Egészen a háború végéig a diplomácia majdnem minden országban a nagyobb vagyonú emberek s a magasabb társadalmi osztályok tevékenységi területe volt: a megkövetelt jó és biztos fellépés, tapintat és műveltség szinte magától értetődően az arisztokrácia és a magasabb polgárság vadászterületévé tette ezt a hivatást. A háború előtt főképpen csak a kellemes oldalait lehetett tapasztalni s az a társadalmi előny, amit adott, a vagyonosabb osztályok tagjainak lényeges anyagi áldozatot is megért. A háború után a különböző külügyminisztériumok hamarosan rájöttek, hogy lehetetlen fenntartani a hosszabb fizetéstelen szolgálat elvét, nemcsak, mert elmaradt a szolgálatra alkalmas egyének kellő számban való jelentkezése, hanem azért is, mert maga a szolgálat is szenvedett volna azáltal, ha anyagi akadály miatt is csak egy szükségképpen zárt osztály szemszögéből nézték volna a világ mind bonyolultabbá vált eseményeit. A külügyi szolgálatokat tehát — erre elsősorban a nagyhatalmak jöttek rá — úgy a hírszolgáltatás megszervezése, mint a felvételre alkalmas egyéneknek kiválasztása szempontjából újjá kellett szervezni. Természetesen itt is megütközött a modernizmus a konzervativizmussal és a fejlődés, átalakulás, mely körülbelül húsz évvel ezelőtt kezdődött — még a háború alatt, — ma sem zárult le teljesen. Még mindig sok kísérletezés történik és mindenesetre jellemző, hogy a nagyhatalmak diplomáciai szervezetei között nincsen kettő, amely teljesen azonos vonalakon épült volna fel.

Lassan és fokozatosan bár, de eléggé alapvető változásokon ment keresztül a brit Foreign Office szervezete. Messzemenő átalakításokat hajtott végre a weimari Németország a Wilhelm-Strasse és külföldi képviselői szervezetében. Ezeket azóta a nemzeti szocialista állam bizonyos mértékben megváltoztatta, bár alapvonalaiban azonos maradt a rendszer. A fasiszta Olaszország is átalakította diplomáciáját, alkalmazta nemcsak a mai élet igényeihez, hanem a fasizmus alapelveihez is. Az Egyesült Államok nehézkes szervezete erősen vajúdik: az alkotmány alapelve és az a tény, hogy ez a nagy kontinens a világpolitika eseményeitől 1917-ig távol állott, viszont erősen a pártpolitika uralma alatt van, megnehezíti átalakítását. Legkevésbé változott a francia diplomácia, amelyben legalább is organikus újjászervezést nem hajtottak végre. A szovjet-országi diplomáciáról, annak szervezetéről és módszereiről semmiféle adat sem áll rendelkezésemre: csak tevékenysége alapján lehet véleményt mondani róla.

A diplomáciai átszervezés, mint fentebb jeleztem, kétféle nyomon indult el, két területre terjed ki: az egyik magának a szervezetnek alkalmassá tétele az új feladatok ellátására, az új közegekben való mozgásra, az új szellemi mozgalmak megértésére, gazdasági és szociális munkakörök megfelelőbb ellátására és koordinálására; a másik pedig

a diplomáciai hivatásra való, hogy úgy mondjam sorozás vagy változás új elvi alapon való megszervezése. Amidőn a magyar diplomácia megszervezése folyamatban volt, egy igénytelen füzetben¹ előadtam annakidején mindazt, ami már akkor más országokban mint szervezési munka végbement és azokat az elveket is, amelyek alapján, szerény nézetem szerint, a mi egészen új, hagyomány nélküli diplomáciai szervezetünket fel kellett hogy építsük. Örömmel állapítom meg, hogy nem tévelyegtem hamis utakon, mert a legtöbb újjászervezés — így a legutóbbi átalakítások nyomán a magyar is — az általam is kifejtett elvek alapulvételével történt.

A háború előtt a külügyi szolgálat a legtöbb államban három egymástól különválasztott szervezetből állott. A központból, azaz külügyminisztériumból, a külképviseleti vagy diplomáciai szolgálatból és a konzuli szervezetből. A központban — habár úgy a diplomáciai korból, valamint a konzuli szolgálatból rendszerint elég nagy számban teljesítettek szolgálatot úgynevezett „beosztott tisztviselők” — a minisztériumok saját miniszteriális tisztikara alkotta az osztályok munkásgereincét. A francia külügyi szolgálat volt az első, amely már 1905-ben végrehajtotta a központi és a diplomáciai szolgálat egyesítését; a konzuli szolgálat azonban ott ma sincs egyesítve a többivel. A háború utáni reformok nagy részének a lényege éppen az, hogy ezt az egyesítést különféle permutációkban végrehajtották. Angliában a miniszteriális és a külső szolgálatot egyesítették az 1920-as évek elején elfogadott reformmal; a konzuli szolgálat pedig a nagykövetségek és követ-ségeknél rendszeresített kereskedelmi szervezettel együtt a külügyminisztérium és a kereskedelmi minisztérium közös felügyelete alatt létesített Tengerentúli Kereskedelmi Hivatal fennhatósága alá került. Németország és Olaszország a nagyhatalmak közül és a közép- és kishatalmak legnagyobb része a három szolgálat egyesítését vitték keresztül, azonban itt is különféle eltérések maradtak még fenn. A németeknél a felvételi vizsgától kezdve a legmagasabb konzuli rangig (I. oszt. főkonzul, ami megfelel a II. oszt. követ rangosztályának) teljes az egyesítés és a kölcsönösség: másodosztályú követből épp úgy lehet főkonzul, mint konzulból követségi tanácsos, vagy előadó tanácsos a Wilhelmstrassén. Az olaszoknál az egyesítés csak az alacsonyabb rangfokozatokra érvényes; körülbelül a hetedik év végén újabb vizsgán és a tisztviselő addigi teljesítménye alapján dől el, vajjon mint konzul, vagy mint követségi tisztviselő jut-e valaki tovább a pályafutásán. Az olasz rendszer főjellemvonása az, hogy mindenkinek, még ha szolgálatbalépésétől kezdve diplomáciai pályára készült is, legalább két évet konzulátusnál kell eltöltenie. A német rendszer a belépéstől nyugdíjbanmenetelig a permanens vizsgáttétel jegyében áll; mindenki minden percben a legrosszabbra, azaz a szolgálatból való elbocsátásra is el kell hogy készüljön. Az olasz szolgálat ezt csak az első hét évre tartja fenn elvileg, bár tényleg a kormányfő akarata intézi mindenkinek a sorsát: ez ellen pedig nincsen fellebbezés. Az amerikai rendszer egészen új kombinációt mutat. Ez a gyermekcipőit taposó külügyi szolgálat t. i. a konzuli és diplomáciai szervezeteket egyesítette, ezt azonban teljesen radikálisan vitte keresztül. Amennyire kívülről meg lehet ítélni, tulajdonképpen nem egészen rendszeresen, hol meghagynak egy tisztviselőt egész életén át egy és ugyanazon szolgálatban, hol a pillanatnyi gyakorlati érdeknek megfelelően, ide-oda küldöztetik őket. Az amerikai diplomáciai szervezet példaképpen valóban csak arra jó, hogy megmutassa, hogyan nem kell külügyi szolgálatot szervezni.

Amilyen változatosság uralkodik a szolgálatok egyesítése és szervezete körül, olyan nagy a hasonlóság a minisztériumok belső ügybeosztása és a szolgálatba való felvétel feltételei tekintetében. A központi szolgálatok szervezete nagyban és egészben mindenütt ugyanazt a be-

¹ Otlík György: Milyen legyen az új magyar diplomácia. Gróf Andrássy Gyula előszavával. Az OMKE kiadványai. Budapest, 1920, Benkő Gyula könyvkereskedése, V., Dorottya-utca 2.

osztást mutatja: a hierarchia tetején áll a külügyminiszter, a felelős vezető, aki rendszerint a politikai életből jön, bár lehet érdemes diplomata is. Az ő állandó helyettese (Angliában az állandó al-államtitkár, Franciaországban a főtítkár, Németországban az államtitkár, Olaszországban és az Egyesült Államokban az al-államtitkár) az egész szervezet főnöke és képviselője felfelé és kifelé. A külügyminisztériumok beosztása rendszerint a következő: egy politikai főosztály, egy gazdasági-, egy jogi-, egy sajtó-osztály, (sok helyen van kulturális osztály is) egy személyzeti és egy adminisztratív főosztály. A politikai főosztály főképpen földrajzi szempontok alapján van alcsoportokra osztva, de ez a beosztás az ügyek és a földrajzi régiók változó fontossága szerint különbözik az egyes államokban és folytonos változásoknak is van alávetve. Ezenkívül rendszerint van egy protokoll-osztály is, amelyhez a diplomáciai etikett és a rendjelek kérdése tartozik.

A magyar külügyi szolgálat eredetileg a három szervezet szigorú elválasztásán alapult s így indult el útján, amikor az első külügyminisztérium létrejött. 1918 novemberétől kb. 1920 nyaráig különböző fázisokon ment keresztül. A felvétel feltételeit 1920-ban, 1922-ben, 1926-ban és legutóbb 1931-ben kiadott miniszterelnöki rendeletek szabályozták. A próbaszolgálat feltételei: 25 évnél nem magasabb életkor (érdekes az, hogy ez az életkor felső határa azonos a német és olasz szolgálatok alsó korhatárával), nőtlen állapot, jog- vagy államtudori, illetve közgazdaságtudomány tudori oklevél; a német és francia nyelv ismerete; rendezett vagyoni viszonyok és testi alkalmasság. A jelöltnek felvételi vizsgát kell tennie, amely bizonyos közgazdasági és történelmi ismereteket, továbbá az említett feltételeknek megfelelően francia és német nyelvből írásbeli és szóbeli tudást kíván. Az egyéves próbaszolgálat után a külügyi fogalmazói vizsga következik, amely szintén írásbeli és szóbeli. Az írásbeli vizsga tárgyai: diplomáciai történelem és nemzetközi jog francia nyelven, gazdaságpolitika német nyelven és fordítás magyarról angolra, végül gyorsírás, ami nem kötelező. A szóbeli vizsga tárgyai: magyar nyelven konzuli jog, külügyi igazgatás és katonai ismeretek; francia nyelven nemzetközi jog, nemzetközi magán- és büntetőjog, diplomáciai történelem; német nyelven kereskedelmi- és vámpolitika, agrárpolitika, kereskedelmi áruismeret (a pályázó választása szerint ez utóbbi tárgyból felelhet angol nyelven is). Ezenkívül kívánnak még angol nyelvvizsgát és fordítást valamely szláv nyelvből vagy románból magyarra. Ismét kiemelendő az, hogy ezek a vizsgatárgyak nagyjából kevés változtatással azonosak a különböző diplomáciai szolgálatokban. A magyar diplomáciai vizsga tárgyai annyiban fejlődtek és változtak 1920 és 1931 között, hogy a nem szigorúan vett diplomáciai tárgyak megszorodtak. Ez lehetővé tette azt a legújabb belső újítást, hogy a vizsgát tevő fiatal tisztviselők egységes képzését nyernek mindhárom szolgálatra és a külügyi szolgálat gyakorlati érdekei szerint kerülnek beosztásra a minisztériumban, a diplomáciai vagy a konzuli szolgálatban, anélkül, hogy első beosztásuk vagy első szolgálati éveik prejudikálnának egész pályafutásuknak. Aki ma konzuli attachéként nyer beosztást, az pár év múlva követség! titkár lehet, később bekerülhet a minisztériumi státusba, hogy azután ismét újra kezdje ezt a körforgást, illetve hogy az egyik vagy másüt szolgálatban fej ezze be pályafutását.

A röviden felsorolt különböző példák összevetéséből azt a következtetést lehet levonni, hogy a külpolitikai szolgálatok egyesítése, legalább is egy bizonyos fokig, elkerülhetetlennek látszik. Kétségtelen, hogy a diplomáciai és a konzuli szolgálat között mindig lényeges különbség fog fennállani úgy a felkészültség alapja, mint az ellátandó feladatok szempontjából. A diplomáciai szolgálat eminensen politikai feladatok megoldására hivatott. Szükségképpen és elkerülhetetlenül vele jár bizonyos társadalmi, hogy úgy mondjam „nagyvüagi“ tevékenység. A konzuli funkciók viszont elsősorban kommerciálisak s a külföldön élő honfitársakkal és a helyi hatóságokkal való érintkezést foglalják magukban. Mindé lényeges különbség dacára feltétlenül szükségesnek látszik, hogy a diplomátának legyen konzulátusi előkészítése: a mai gazdasági és szociális kérdésekkel komplikált politikai világképben pályafutása bármely fókán hasznos lehet, ha a konzulátusi részletmunkát megismeri, de hasznos a diplomáciai szelekció szempontjából is. Aki pedig végül a konzuli carriéret futja be, annak pályája magasabb rangosztályaiban, fontosabb posztjain, nem megvetendő hasznára lehet a diplomáciai misszióknál eltöltött pár éve. A felvételnél

és a mint láttuk, rendszerint egy évvel a felvétel után leteendő általános nagy vizsgánál, sok esetben nem lehet még meghatározni, hogy a jelöltet képességei és hajlamai melyik szolgálatra teszik alkalmassá. Ezért a megfelelő megoldásnak az olasz rendszer látszik, amely az első 7—8 évben azonossá teszi a két szolgálatot és később dönt a végleges alkalmaztatás minősége felől, mert ha a belépő tisztviselő a kezdet éveiben sorban szolgált konzulátusi poszton, diplomáciai misszionál és működött valamelyik központi osztályban is, akkor ennek az első szolgálati fázisnak a leteltével valószínűleg elég nagy bizonyossággal meg lehet majd mondani, vajjon a konzulátusi vagy diplomáciai szolgálatra látszik-e alkalmasnak. Ha inkább hajlamos a részletekkel foglalkozó irodai munkára és inkább a politikai izgalmaktól mentes nyugalmat keresi, ha kerüli a társadalmi életet, sőt esetleg fellépése sem teszi erre alkalmassá, akkor helyes, ha maga is a konzuli pályát választja vagy, ha ezt nem ismerné fel maga, feletteseinek kell effelé irányítaniok. Ha viszont politikai és diplomáciai érzékről tesz tanúságot és az elengedhetetlen társadalmi csiszoltsága is megvan, akkor helyes, ha a politikai külügyi szolgálat felé orientálják. Ha pedig valaki csupán magasabb konzuli állomáshelyein tenne politikai képességről váratlan tanúbizonyságot, azt a külügyek élesszemű vezetője később is bármikor átveheti a konzuli szolgálatból a diplomáciába. A szolgálatok szigorúbb elválasztása egy bizonyos fokon felül azonban, nézetem szerint, alkalmas arra, hogy sok olyan nehézséget kiküszöböljön, amilyennel pl. az amerikai külügyi szolgálatban találkozunk, ahol a központi szerv szeszélye vagy kényelme szerint hirtelen diplomatává alakítanak át olyan tisztviselőt, aki 15—20 évet csakis kevésbé fontos konzuli állomáshelyeken töltött. Ez a rendszer feltétlenül a szolgálat kárára van. Viszont, aki a diplomáciai szolgálatban későbbi pályafutása során mégsem állná meg a helyét, azzal szemben minden külügyi szolgálatban megvan a rendelkezési állományba való helyezés fegyvere.

A kérdés — és egyáltalában nem megoldhatatlan kérdés — csak az, hogyan mozdíthatjuk elő legmegfelelőbbben azt a kiválasztást, amely első fokon megállapítja, vajjon egyáltalában alkalmas-e valaki külügyi szolgálatra, másodsor, hogy képességei melyik szolgálatra predesztinálják, és harmadszor, hogy alkalmas-e arra, hogy pályafutásán emelkedjék. Már jeleztem, milyen meglepő egyöntetűség uralkodik a legkülönbözőbb külügyi szolgálati rendszerekben a felvételi és a diplomáciai vizsgák tárgyaira vonatkozólag. Ezeket a vizsgálati tárgyakat nem igen lehet szaporítani. Legfeljebb csak azt fűzném hozzá, hogy minden állam külügyi szolgálatában három körülményre helyeznék úgy a felvételi, mint a diplomáciai vizsgánál, sőt a további előléptetésnél is különös súlyt. Az egyik a nyelvismeretek lehető tökéletessége, s ez a hibátlan fogalmazás, kerekded kifejező-képesség úgy az anyanyelven, mint legalább két idegen nyelven. Ha visszaemlékszem rá, hogy valaha, az Osztrák-Magyar Monarchia diplomáciai szolgálatában, franciául is kellett jelentést fogalmazni (az egyik titkos chiffre francia volt) és hogy diplomataink nagy többsége — a régi hagyományhoz híven, amikor még az egész politikai jelentéstétel franciául folyt — hibátlanul fogalmazott franciául, akkor bizony sajnálattal kell megállapítanom, hogy a mai diplomata nemzetekben — a franciákat, belgákat és talán még a svájciakat kivéve — ritkaságszámba megy az, ami régente magától értetődő volt. Nem szeretném, ha félreértenének: itt nem csupán formális készségről van szó. A diplomáciai életben és működésben a kifejezőképesség, a különböző nyelveken való tárgyalási készség, a nyelvárnyalatok ismerete döntő fontosságú lehet. Tehát a jó diplomatának többet kell

tudnia a sablonszerű „note verbale“ megfogalmazásánál. A másik körülmény, amire a szelekciónál súlyt kellene helyezni, az az általános műveltség, amellyel a diplomatának ma is rendelkeznie kell és aminek állania kell irodalmi, művészeti és tudományos érdeklődésből, és ezzel szoros kapcsolatban, a társadalmi formák könnyed és biztos ismeretéből. A harmadik körülmény a jellemnevelés szükségessége. Alig van közszolgálat, amelyben olyan fontos lenne a megbízhatóság, az őszinteség, az önzetlenség — anyagi érdekek teljes elhanyagolása — a férfias önértzetesség és a bátorság. Megbízhatónak és őszintének kell lennie a diplomatának nemcsak saját kormánya felé, hanem kifelé is. Amelyik diplomatánál rájöttek arra, hogy a szaván nem lehet elmenni, az elvesztette hitelét. Amelyik pedig félrevezeti a saját kormányát, akár gyengeségből, akár félelemből teszi, az megérdemli, hogy falhoz állítsák és agyonlőjék. Sir Henry Wotton angol diplomata vagy száz évvel ezelőtt mondta szarkasztikusan, hogy a diplomata „olyan becsületes ember, akit külföldre küldenek, hogy a hazája érdekében hazudják“. Ebből, nézetem szerint, csak az igaz, hogy becsületes embernek kell lennie. A diplomatának hazudnia nem szabad — legfeljebb nem szabad megmondania az igazat és a diplomácia művészete éppen abból áll, hogy ennek a legmegfelelőbb módját kell megtalálnia.

A diplomácia áldozatos szolgálat: lehetőleg magas javadalmazásban kell részesíteni a diplomatát, de nem azért, hogy jól éljen, vagy hogy fizetése egy részét megtakaríthassa, hanem azért, hogy anyagi gondjai ne legyenek, tehát teljes szellemi készségét a szolgálatra fordíthassa, másrészt, hogy azt a javadalmazást, amit kap, teljes egészében országa méltó reprezentálására költse. Abszolút elv az, hogy a diplomatának anyagi természetű spekulációval nem szabad foglalkoznia, különösen nem abban az országban, ahol akkreditálva van. Bátornak és önértzetesnek kell lennie, nemcsak országa védelmében, kifelé, amikor a megfelelő tapintat keretei között, helyes ösztöntől vezéreltetve sokszor kellemetlen igazságokat kell a vele érintkezésben lévő idegen diplomatáknak megmondania, hanem éppen olyan mértékben saját feljebbvalóival és kormányával szemben is. És ez olyan tulajdonság, amelyet a feljebbvalók saját érdekükben okosan teszik, ha fejlesztenek. Meghunyászkodó, nézetét meg nem mondó diplomata értéktelenné válik küldője számára. Aki az állását félti és ezért a véleményét elhallgatja, az többet árt hazájának, mint az ellenfél legügyesebb diplomatája.

Megszívelendő tanácsokat ad a francia Calliérés már fentebb említett 1716-ban megjelent munkájában: a diplomatának alkalmazkodnia kell amaz ország erkölceihez és szokásaihoz, amelyben él; anélkül, hogy ellenszenvét vagy megvetését ki szabadna mutatnia. Soha sem szabad annak az országnak a kormányformáját ócsárolnia, amelyben akkreditálva van, sőt dicséernie kell mindent, amit dicsérendőnek talál, tettetés és aljas hízelgés nélkül. Mert, mondja Calliérés, nincs ország vagy állam, amelynek ne lennének jó törvényei is a rosszak mellett: tehát dicsérje a jókat és ne beszéljen azokról, amelyeket helytelenít.

Szinte meglepő, hogy mily mértékben alkalmazhatók ezek az elvek még ma is, sőt talán sok esetben még inkább, mint valaha. Majdnem azt mondhatnám, hogy minden diplomatának naponként el kellene olvasnia ezeket a tanácsokat, úgy mint az egyházi férfiúnak Kempis Tamás Krisztus követéséről szóló tanításait.

Hogy megvannak-e a felsorolt tulajdonságok a fiatal hivatalnokban, azt csak évek során lehet megállapítani; ennek a megállapítása főnökeinek a feladata, akiknek a véleménye és ítélete az előmenetel egyik legfontosabb kelléke. A szellemi képességek, a megfigyelő- és ítélőképesség vizsgálatára és bírálatára alkalmasnak látszik az olasz és német diplomáciai szolgálatnak az az intézkedése, hogy a fiatal diplomaták évenként összefoglaló vagy egy témáról készített jelentést kötelesek a minisztériumhoz betérjeszteni. Amilyen feleslegesnek látszik az a sok állam szolgálatában fennálló rendszer, amely a diplomáciai képviselőket évi jelentésre szorítja, annyira hasznos lehet az egyéni jelentés rendszere, mert éppen úgy felfedi a fogalmazási, mint a politikai ítélőkészséget.

Döntően fontos eleme minden sikeres diplomáciai szolgálatnak az, hogy mit nyújt tagjainak. Mit nyújt tisztességben és tekintélyben, mit nyújt anyagiakban és mit ad előmenetelben. Már rámutattam arra, hogy komolyan és lelkiismeretesen felfogott hivatásként a diplomácia a legfelelősségteljesebb és legnehezebb hivatások közé tartozik. Szükséges, hogy az ország közvéleménye tudatában legyen annak, milyen feladatokat ró a diplomatákra, mit várhat tőlük és ezért milyen respektussal tartozik nekik. Ennek ellentétele tehát az, hogy — mint ezt az angolok nagyon helyesen felismerték és eszerint cselekednek — más szolgálatnál magasabb javadalmazásban részesüljenek és pedig a legalsóbb szolgálati foktól kezdve, minden rangosztályon keresztül. Második ellentétele az, hogy az előmenetel biztos és gyors legyen. Alig lehet valami hátrányosabb a szolgálati szellem kifejlődésére, mint ha tehetséges, munkabíró és jó munkateljesítményű, felelősségteljes vezetésre alkalmas diplomaták előrehaladott férfikorban is alárendelt munkával kénytelenek foglalkozni és nincs semmi kilátásuk arra, hogy képességeiket hamarosan érvényesíthessék. Ez elkedvetlenedést, keserőséget szül és következményében megrontja a jellemet és a pálya vagy hivatás szellemét. Már pedig a külügyi szolgálat legfontosabb kelléke az, amit „esprit de corps”-nak nevezhetünk. Az a szellem, amely a testületet együtt tartja, ébren tartja, kötelességeire figyelmezteti úgy a szolgálattal, mint egymással szemben. Meg nem felelő előmenetel, igazságtalan protekcionizmus, indokolatlan mellőzés, a jellem tulajdonságainak nem megfelelő ápolása és érvényesülése, prémiumot jelent az intrikusnak és megbonthatja a szolgálat sorait.

Az állomáshelyek betöltésénél magától értetődően elsősorban a közérdek a döntő szempont. A közérdek pedig azt kívánja, hogy valamely állomáshelyre azt küldjék, aki összesített képességeinél fogva abban az országban, ahová küldenék, hazája számára legelőnyösebben működhetik. A legnagyobb hibának látszik állomáshelyek betöltése szempontjából, ha valakit protekció vagy más, nem közérdekű meg-

gondolások alapján előre megállapíthatóan olyan posztra küldenek, ahol valószínűleg el fogja követni mindazokat a hibákat, amelyektől M. Calliéréskét évszázaddal ezelőtt óvta „a tárgyalókat“, ahogyan ő akkor a diplomatákat nevezte. Viszont lehetséges, hogy egy más, lényének megfelelőbb környezetben ugyanaz az egyén sikereket mutathatna fel. Tekintetbe jöhet másodsor a jogos magánérdek: ha pl. valakinek, feleségének vagy gyermekének egy állomáshely éghajlata vagy egészségi viszonyai egyáltalában nem felelnek meg. De semmi egyébnek, sem protekciónak, sem belpolitikai szempontnak, sem családi köteléknek, sem a házastárs kívánságainak nem szabad a személyi kiválasztásnál érvényesülnie. Minden sznobizmus nélkül meg kell viszont állapítanom, hogy mind a diplomáciai szolgálatra való alkalmasság megítélésénél, mind pedig az olyan állomáshelyekre való kijelölésnél, ahol a megfelelő társadalmi siker része lehet a politikai sikernek, a tökéletes modorú és biztos fellépésű, úgynevezett világfi előnyben kell, hogy részesüljön.

Egy-két ország diplomáciai szolgálatában az utóbbi időben szigorú tilalom alá helyezték a külföldi származású hölgyekkel való házasságkötést. Amüyen fontosnak tartom azt, hogy a diplomata házasságához a külügyi szolgálat főnökének, sőt magának az államfőnek hozzájárulása elengedhetetlen legyen, annyira helytelennek találok a drákói szigorral alkalmazott vétót a külföldi feleséggel szemben. A diplomata életének kilenc-tized részét külföldön tölti: kegyetlen dolog azt kívánni tőle, hogy az élettárs kiválasztását az alatt az évenként engedélyezett négy vagy hat hét alatt végezze el, amit otthon tölt szabadságon. (Mert azt viszont megkívánnám minden diplomatától, hogy évenként legalább egy hónapot hazájában töltsön, mert különben elveszti kapcsolatait azzal az országgal, amelyet szellemében, gondolkodásában, berendezésében, sőt hangulataiban is legméltóbban kell képviselnie. Aki diplomata és saját országát nem ismeri, az legjobb esetben nyugdíjba való, nem állomáshelyre.) A külföldi feleségnek viszont fel kell vennie választott országa, férje hazájának nemzetiségét lélekben is. Ennek egyik előfeltétele, hogy új hazája nyelvét lehető tökéletességgel elsajátítsa. Ez annál is inkább fontos, mert a háború vége óta — különösen a fasizmus és a nemzeti szocializmus népi politikájának befolyása alatt — erősen nőtt jelentőségében a követségek érintkezése a kolóniákkal, a külföldön élő honpolgárokkal.

Az előmenetel biztosításának egyik alapja, hogy a legalsóbb rangosztályokban rendszeresített állásokkal arányban álló legyen a magasabb állások száma. Ez pedig ezen a ponton az ország és a szolgálat érdekeinek találkozását jelenti a tisztviselő személyes érdekeivel, mert ez — hogy az általános igazságokból a következtetéseket a magyar diplomáciai szolgálatra vonatkozóan is levonjam — abban nyilvánul meg, hogy pl. Magyarország diplomáciai szolgálatának érdekében lenne, ha a már meglevőkön kívül még egy vagy két fontos követi (Tokió, Teherán stb.) és konzuli állomáshelyet állítanánk fel. Ez ugyanis kiszélesítené diplomáciai informáltságunk kereteit és valószínűleg gazdasági viszonylatban is búsán megtérítené az új missziók felállításával járó

költségeket. Szolgálati személyes szempontból pedig meggyorsítaná az avancement-t. A legutóbbi költségvetési vita során a képviselőház pénzügyi bizottságában Bethlen István gróf mutatott rá arra, hogy diplomáciánk megfelelő fejlesztése és tevékenysége, különösen ma, amikor katonai egyenjogúságunk elismerését még nem tudtuk kiverekedni, hivatott annak a hiánynak a részbeni pótlására, amit lefegyverzettségünk mai állapota számunkra jelent. Teljesen azonosítom magamat ezzel a legilletékesebb véleménnyel. A hadsereg, az ország fegyveres ereje, virilitásunknak, életképességünknek bizonyítéka és eszköze. Külügyi politikánk vezetésének és diplomáciáknak kell azonban — az ország egész kormányzatával együtt — az irányító központi idegrendszer szerepét betöltenie és ebben a hivatásában szüksége van az ország legjobbainak a szolgálatára. A legjobbak sokszor éppen csak hogy elég jók lesznek erre. A külügyekre áldozott összegeknek tehát arányban kell állanom ezzel a feladattal.

A politikai művészet gyakorlása nem lehet hiba nélkül való; fontos célkitűzése azonban az, hogy az ellenfél kövessen el több hibát, mint mi. Ehhez az szükséges, hogy az a szervezet, amely az ország életbevágó érdekeinek a védelmével foglalkozik, a legjobban legyen képezve arra, hogy a legkevesebb hibát kövesse el. Ha erre képes, akkor felér egy hadsereggel és nincs észszerű összeg, amely sok lenne erre a célra. Ha ezt valamelyik ország diplomáciája elérte, akkor olyan vonzóereje van, hogy mindazok, akik az ország fiatal szellemi elitjéből alkalmasak erre a politikai-gazdasági feladatra, vonzódnak feléje és keresni fogják az ottani alkalmazás lehetőségét. Meglesz a tartalék, amiből meríteni lehet fiatal, új, a nemzet szolgálatára alkalmas tehetségeket a diplomáciai kar állandó felfrissítésére. Az utóbbi évek eseményei megmutatták, hogy a magyar külpolitika vezetése a helyzet magaslatán áll és rászolgál arra a tiszteletre, amelyben az egész ország részesíti. Bízhatunk tehát benne, hogy ez a hagyomány nélkül született magyar diplomácia rövid múltjához méltóan fog fejlődni és hogy az ország nem fogja sajnálni tőle azokat az áldozatokat, amelyek szükségesek megfelelő fejlesztésére.

OTTLIK GYÖRGY

EURÓPA SORSDÖNTŐ ÓRÁJA

AZ UTÓBBI ÉVEKBEN a gondolkodó embereket mind erősebben foglalkoztatja az a kérdés, hogy mi lesz Európával.

Nem tudjuk, megmarad-e ennek a világrésznek most már annyira vitatott elsőbbsége, megtartja-e a fehér faj azt a vezető szerepet, amely évezredek óta megillette, fennmaradnak-e azok a kultúrértékek, amelyek a görög-római világ óta kitermelődtek és amelyek hitünk szerint az emberiség közkincsének legértékesebb részét teszik.

Az a körülmény, hogy Európa nemzetei egymással élesebben helyezkedtek szembe, mint az elmúlt történelmi korszakok bármelyikében, hogy a nagy világháborúban Európán kívüli tényezők döntötték el a küzdelmet és amerikai tanárember elmetermékét fogadták el a rendezés alapelveül, arra vall, hogy mindezekre a kérdésekre nem olyan könnyű a felelet. Tudjuk, hogy Oswald Spengler igen szomorú következtetésekre jutott világhírre emelkedett könyvében és azt követő dolgozataiban: a fehér faj kiélte magát, igazi kultúrája már nincs, civilizációja pedig olyan, amely a megelőző civilizációk sorsában osztozkodva hosszabb-rövidebb idő alatt alkotó elemeire bomlik. Spengler sötéten látásával szemben államférfiak és tudósok bizakodó nyilatkozatokat tettek. Ezek egyike-másika meggyőződésből fakadt, de nem egyről megállapítható, hogy csak az emberek, az egyes európai nemzetek tömegeinek reménykedő hangulatban tartására, kedvezőbb lelkiállapotok kialakítására törekedtek.

Ilyen körülmények között különös érdeklődést keltett az a vaskos könyv, amely Európa sorsdöntő órájával foglalkozik.¹ Az érdeklődést nemcsak a tárgy válthatja ki, hanem a szerző is. Rohan Károly herceg olyan előkelő francia családból származik, amely magát a királyi családdal egyenrangúnak tartotta és éppen ezért saját hercegi címét jelmondatuk szerint is megvetette. A család századokon át adott Franciaországnak hadvezéreket, diplomatákat, főpapokat. A két véglet közül az egyiket talán az a Rohan herceg képviseli, aki hugenotta létére a Mayer Konrad Ferdinánd által oly szépen megírt graubündeni hadjáratban megvédte hazája érdekeit és amikor éppen vallása miatt a francia udvar elejtette, önkéntes mártírhalált halt vejének, Weimari Bemátnak seregében. A másik véglet az élvsóvár és hatalomra vágyó Rohan bíbomok, Mária Antoniette szomorú nyakék porének főszerep-

¹ Schicksalstunde Europas, von Karl Anton Prinz Rohan. Graz, 1937.

lője. Ebben a családban örökletes a politikai érzék, az átfogó nézőpontok méltatására készség. Úgy látszik, ez az örökség átszállt arra az ágra is, amely a nagy forradalom idején Csehországba menekült és szerzőnkre is, aki családjának Ausztriában töltött nemzedékkorszakait követőleg éveken át egyenesen, egy új, némileg liberális-humanista Európa-gondolat propagátora volt, mint az azóta megszűnt „Kultúr-szövetség“ vezetője, a legutóbbi években azonban erősen közeledett a mai német ideológiához, melynek egyik legeurópaibb formátumú hirdetője lett. Jelen könyvében, ha nem is kimondottan, ezen irány szellemi alapjait fejt ki, melyről azt hiszi, hogy a jövő Európa formálója és — megmentője lehet. Nézeteit a következőkben objektíve iparkodunk ismertetni.

Rohan könyve négy egyenlőtlen részre tagolódik.

Az első rész Európa örökségével foglalkozik. Helyesen állapítja meg azt, hogy van európai örökség és hagyomány. Ez részben olyan elemekből áll, amelyek a jelenben is hatnak és a jövőben is van szerepük, részben olyanból, amely tulajdonképpen csak történeti értéket jelent. Ezt az utóbbi részt igen találóan „Európa múzeumának“ nevezi el. Ennek csak esztétikai és szociálpedagógiai értéke van. A másik része ellenben él és hat, annak ellenére, hogy a műszaki tudományok minket tulajdonképpen „technikai tájképbe“ helyeznek és a helyi és időérzékelt teljesen megváltoztatják.

Ez az élő és európai örökség okozza azt, hogy ezidőszert mindazonokon a helyeken, ahol nem fehérek uralkodnak, erre csak a fehér embertől és különösen Európától átvett eszközökkel képesek. Veszedelmes jelenség azonban, hogy megindul a már nálunk is észlelhető „ellengyarmatosító“ mozgalom, ami abban nyilvánul meg, hogy az idegen eszmék, divatok és értékítéletek az európai szárazföldön polgári jogot kapnak. A koktél, a nyilvánosság túlzott szeretete, a komoly irodalomtól, művésztől elfordulás, az öltözködési pongyolaság, a felhőkarcoló Amerikának, — az erkölcsi nihilizmus, a tetterő elsorvadás pedig Ázsiának diadalmas beütését jelentik.

Az európai jellem Rohan szerint a következőkből áll: a különleges és személyes istenfogalomból, bizonyos erkölcsi beállítottság elsőbbségeiből, az egyéniség meghatározott érvényesüléseiből, a különleges európai szerelmi életből, a kultúreszmék dualizmusából és az európai szellem különös sajátosságaiból.

Az európai számára az istenfogalom mint személyes istenség játszik szerepet. Az Isten nemcsak a jónak megtestesítője, a rossz ellentétele, hanem maga a teremtőerő. A kereszténységben benne rejlik az egyes ember közös felelőssége is, neki is közre kell munkálnia Istennel. A személyiség a személytelen történések előtt áll; ebből következik a rabszolgaság eltörlése és a nőnek teljes értékű emberré emelése. Az egyéniség érvényesül azokban a nem keresztény jellegű mozgalmakban is, amelyeket az egyén elnyomásával vádolnak meg: a szocializmusban és a nemzeti szocializmusban. Az európai kényszerre, uralomra tör, ami felveti a hatalmi problémát. Ezt a hatalmat azonban két egymással ellentétes úton akarja elérni minden részletben. Ilyen ellentétes megoldások pl. a szent és a hős, a misztikus és

a hódító, a pap és a nemes, a pápa és a császár és így tovább. A csoportokon belől is megállapíthatók az ellentétek; szerzetes — főpap; a szerzetesek közül kolduló szerzetes — apát, vagy Kis Szent Teréz—Aquinói Tamás. Az európai ember a tettek embere, de minden megnyilvánulásában az eszmény a hős. A hősiségben az önfeláldozás a lényeges elem, és nem a siker. Az európai ember előtt éppen ezért hős Don Quichote, akin nem európaiak csak mosolyognak. Hős az is, aki önmagát győzi le, tehát az askéta remeték is. Az európai szellem különös sajátosságai: személyes megkötöttsége, forradalmi lököereje, és az öncélú visszaélésekre alkalmatlansága. A személyiség megkötöttsége Európában bőséget, minden válfajnak kialakíthatóságát jelenti. Ebből eredt tulajdonképpen a forradalmi lököerő is. Minden szellemi tevékenységnek kettős alapja van: az egész, a kiegészülés iránti vágy, tehát Isten utáni törekvés és a prometheusi, luciferi kapkodás olyan dolgok után, amelyek nem az emberéi. Ezért van az európai történelemben állandó változás, fejlődés. A szellemből, „amely mindig tagad“, virágzanak ki végül a legszebb igazságok. Végül az európai szellem az öncélú visszaélésnek, a pragmatizmusnak ellentéte. Pragmatizmus olyan irányzatoknak és igazságoknak bizonyos célból hirdetése, amelyeknek valódiságáról az illető nem győződött meg. Az európai szellem azonban az igazságra tör és az ilyen célzatos magatartástól elfordul.

Európa hosszú évszázadokon át dualizmuson alapult. Az egyház és a birodalom, a pápa és a császár, a pap és a nemes csodálatraméltó rendbe olvadtak össze, amelynek közepén trónolt a kételyek által nem ostromolt három személyű istenség. Ez a dualizmus nem jelentett ólympusi nyugalmat és összhangot. Pl. a császár és a pápa, minthogy mindkettőjüket azonos értékű hivatásérzet töltötte el, „totalitási“ igényvel léptek fel. Végül is megegyezésre kellett tömi és a harcok és megegyezések változása tette lehetővé ennek az első Európának hosszú időtartamát. A második Európát Amerika felfedezése idézte elő: a keresztény és görög szellem középkorú nászából megszületik a modernség. Az európai elfordul a túlvilági élettől és a földhöz kanyarodik: ez teljes 180 fokos fordulat. Az élet belső tartalma helyett a külső vonatkozások lépnek előtérbe; az ember meghódítja a földet; míg azelőtt a hit életrejtélyét oldották meg, most a gondolkodás jut démoni jogaihoz, a reformáció szabad utat ad az értelemnek. Tulajdonképpen Marx vonja le ennek végső következtetéseit századok múltán, ő fejezi be a szellemnek útját a földre. Az új kornak kifejezője a szónok és az újságíró, és a liberális-demokratikus korszak megérkezik új zsarnokával, a közvéleménnyel; a bölcsészek reákötik az államférfiakra az ember elvont eszmei képét, amely ezentúl a politika irányítója lesz: a hőmmé abstrait-t. Ez a világ van most átalakulóban.

A könyv második részének jellemző címe: Istentelenség és Istenkeresés között. Európa örökségét utoljára Goethe testesítette meg, aki a régibb és újabb irányok összességét még egyesíteni tudta. Azóta a régi többnyire kultúrballasztá vált. Trónra került az ateisztikus mítosz, amely éppen úgy, mint a keresztény, szintén a művelődési eszmék kettőségét veszi alapul. Az ateisztikus világnak a racionalizmus és a materializmus az alapköve. Sokáig azt hitték Európában, hogy

ebben a rendszerben a természettudományok fejlődése révén minden kérdésre megtalálják a feleletet. Az élet nagy csodája azonban továbbra is rejtély maradt, innen kezdődik a kiábrándulás ebből a rendszerből. Ennek az istentelen világnak, mint minden egyéb európai korszaknak, erkölcsi és érzelmi oldala is volt, sőt magas erkölcsi színvonalat tudott felmutatni egyesekben, mintha csak az ember meg akarta volna mutatni Istennek, hogy nélküle is tud tökéletes lenni. Különösen áll ez a névtelenek kötelességteljesítésére. Míg azelőtt külön megemlítették a megbízható kocsi- vagy küldöncöt, most mindenkinek megbízhatónak, kötelességét jól teljesítőnek kell lennie, különben megáll a bonyolulttá vált élet folyamata. Magas a munkaerkölcs. Az ipari munkás fél a géptől és szereti ezt a legveszedelmesebb háziállatot. A műszaki tudományok szinte vallás feletti jelleget öltenek fel. Különben az embernek az a törekvése, hogy mindent amit tesz, jól végezze, azokból a gyökerekből származik, amelyek a legmagasabb élettani és legalsó lélektani rétegek találkozásánál vannak. Az ipari munkás nagyon sok iparágban nemcsak állandóan életveszélyben van, hanem önként vállalkozik veszedelmes cselekedetekre, pl. mikor általa nem is ismert bányász- vagy munkástársaknak a szerencsétlenség színhelyéről kimentése érdekében kockáztatja életét. A munka névtelen katonájának éposza még költőjére vár.

A kereszténység védekező magatartásra szorul, aminek részben az az oka, hogy az ember legfeljebb öt-hat évtizedes tapasztalatokkal rendelkezhetik, míg az Egyháznak kétezer éves tapasztalatai vannak és így eszmék és irányok apályát és dagályát megszokta, nem veszi túl tragikusan. További akadály, hogy az Egyház gyakran még ma is „szodalreakdós és quietisztikus“ beszédmodort tanúsít, aminek ma már nem lehet helye. A tőke és munka harcának idején, a nagy üzemek felső fejlődési fokán ma is a kisipar köréből veszi hasonlatait. Így azután a katolicizmus sok helyen a megtámadottak vallásává vált, akik nem kapják meg a védekezéshez szükséges fegyvereket. Külön megjegyzése pl. az, hogy még mindig nem írták meg a hálókocsiban elmondandó esti imát és a repülőgépre szállás alkalmával elmondandó imát.

Az emberiség keres természetfölötti nyugvópontot; a háború és utána bekövetkezett évek politikai, társadalmi változásai, egyének és csoportok rossz sorsa ismét tág teret adott az okkult törekvéseknek. Sokan a történelemből, saját nemzetük hivatásérzetében keresik ezt a mankót. Egy bizonyos: az 1914. évi első ágyúlövéssel, a XIX. század világa összeomlott. (Ez az, amit nálunk oly kevesen vesznek észre.) A kereszténység és hagyomány, valamint a materializmus és forradalom közötti barátságos-ellenséges egyensúly, a keresztény erkölcs és a haladásba vetett hit istentelensége közötti ellentét nem állta ki a világháború próbáját. A háborús élmény — pedig ez millióknak az élménye — ismét előtérbe helyezte az irracionálisnak sokáig háttérbe szorított elemeit. Ha pedig ez az értelmetlen élet nincs többé az észnek uralma alatt és nem ismeri többé az Istent, mint legmagasabb alkotó és rendező tényezőt, akkor mi ad értelmet neki?

A társadalmi osztályt illetőleg az élethivatás és a nemzet töltik ki a hiányérzetet.

A háború után gazdasági válság tör ki; bizonytalanná válik a megélhetés; a megélhetésért aggodás valamennyi szocializmus közös nevezője. A gazdasági mozzanat mellett megjelenik a testvériség, bajtársiasság eszméje. A régi Európa szervezési alapelve az atyai hatalom utánzása volt. Az uralkodó a népen kívül állott. Az új Európában az uralkodóban: Mussoliniban, Hitlerben, Leninben a nép önmagát látja, saját vágyainak, törekvéseinek megtestesítését. A „Bruderherrschaft“ és a „Führer“ egy tőből fakadnak. Egy bizonyos, ezek a valláspótlók szükségesek, de valamivel mindig adósai maradnak az embereknek, minthogy hivatásuk más téren van.

A harmadik rész az egyéniséggel és az életformával foglalkozik. Az egyéniség az életkorral nő; akkor jelentkezik, mikor a gyerek már nem harmadik személyben beszél magáról. A szülői ház sokszor a nyugodt kikötő, amelyből kiindul a gyermek és oda visszatér, néha azonban ellenfele a fejlődésnek. Számptalan tényező lazította meg a szülői ház tekintélyét, a győzelmes ellenforradalmak erősítik meg ismét. Keveseknek adatott meg egyéniségük kifejlesztése, többnyire csak vándorló álarccokkal találkozunk. Ezek az önmagukat megtagadók a kispolgár bizalmának letéteményesei, az ú. n. kész emberek. Sajátosságos, hogy az emberek annyira félnek most a félelemtől, pedig minden hegylakó és pásztor tudja, hogy a félelem éppúgy a rendes Ielkiélethez tartozik, mint a többi lelki megnyilvánulás. Különben is a félelem egészen viszonylagos: mennyivel veszedelmesebb pl. a nagyváros utcakereszteződése, mint a legelhagyatottabb erdei út és az előbbin mégsem félnek az emberek. Az ú. n. rossz idegek nem mindig jelentenek visszafejlődést. A dekadencia elnevezéssel különben is visszaélnék, dekadens korunk gyermekei nemcsak testileg fejlettebbek a régiéknél, — ami kitűnik sportteljesítményeikből és abból, hogy régi nagy hősök páncélja mostani gyengébb embereknek is kicsi lenne — hanem abból is, hogy olyan állandó idegfeszültséget kibírnak, amely előző korszakok emberei számára egyenesen elképzelhetetlen lenne.

Hosszasan foglalkozik Rohan az európai emberek nemi és családi vonatkozásaival. Az erre vonatkozó megállapítások közül kiemelkedik az, hogy a nő a teremtő elv gondozója. Ösztönösen választja azt a férfit, akitől a teremtésben közreműködését várja. Az ösztön természet és a természet sohasem komikus. Éppen ezért a nő csak anya kora előtt és után ingerel nevetésre, mint serdületlen leány és mint öregasszony. A férfi ezzel szemben a szellemi dinamikus erőt testesíti meg, szelleme gyakran ellentétben áll a valósággal, ezért hordozója a komikus és groteszk elemeknek, minthogy minden komikum tulajdonképpen a szellem, a cél és a valóság ellentétére alakul. Természetesen ugyanezen alapul az ellentétel: a tragikum is. A clown tehát férfias, de egyszerűsmind gyakran tragikus is.

A család a régebbi és újabb nemzedékek összefogója; ezek egymásnak azonos értékűt adnak, tehát nem adósai egymásnak. Gyermekek nélkül a szülők élete szegényebb lenne; csak a kispolgár gondolja azt, hogy a nevelési és tartási költségek fejében adóslevelet adhat felnőtt gyermekeinek. Itt nem adósságokról van szó, hanem vérségi kapcsolatokról, amelyek a nemességnek is igazi alapját adják. A nemes-

ség kitenyésztés, kötelességvállalás; az anyagi jólét csak velejárója és nem lényege, hiszen éppen a születési nemességnek van legkisebb érzelme vagyoni helyzetének hatalmi tényezővé emelésére. Az igazi családhoz hozzátartozik a magántulajdon valamilyen formája, a saját lakás és a földdel fenntartott kapcsolat. Ez a magyarázata annak, hogy a nemes családok utoljára adják el a családi sírboltot, amely bizonyos értelemben a családra és nem az egyesekre vonatkozólag mindhárom tényezőt egyesíti.

A család után az európai ember életkialakításában, életformájának meghatározásában nagy szerepet játszik a munka is. A munka egyéni dolog és éppen ebben a vonatkozásban mutatkozik talán legerősebben az amerikai ellengyarmatosítás hatása, amely a munka menete helyébe a munkaeredményt teszi. Az olasz Dopolavoro mozgalom, a német Kraft durch Freude az európai hagyományokhoz visszatérést jelenti, az egyénnek a mechanikai rabszolgaságból való felszabadítását.

A népközösség a családban és társadalmi hivatásban való megkötöttség felé emelkedik. Az egyéniségnek a népösszességbe fejlődésére talán leghatalmasabb eszköz a katonai szolgálat, mint nevelő mozzanat. A vak engedelmesség és felelősségvállalás folyton változó helyzete mindennemű emberi előnyöket a legjobban fejleszt. Ezt tükröztetik vissza a szolgálati szabályzatok is, amelyek segítségével egész közepes emberek is kiváló emberi eredményeidhez jutnak. Ez az oka annak is, hogy a XX. század forradalmi és elleniforradalmi annyi katonai külsőséget hívtak életre.

Ezek az egypárt-államok különös gonddal vizsgálják a szellem szabadságát. Ebben a vonatkozásban mindenesetre zavart okoz az, hogy a liberális elmélet a politikai és egyéni szabadság közötti határvonalat elmosta. A kettő között ott van a határ, ahol az akarat és a szellem találkoznak. Az állam és a népközösség nemcsak korlátozzák az egyén hatalmi körét, hanem biztosítják is azt. Éppen ezen kettőség következtében válik a szabadság az ember egyik legjelentősebb határélményévé. Az egyéni szabadság és közösségbe olvadás volt pl. a lovagi rend feladata és a lovageszmény. Az új államok tulajdonképpen ezt általánosítják minden párttagra, sőt nemzettagra. A törvényes engedelmessé kötelesség és a forradalomra irányuló kötelesség, a megkötöttség és szabadság ellentéte különösen ott tragikus, ahol a közjog és a nép joga ellentétben állnak egymással. Ez a nemzeti kisebbségek szomorú sorsa.

Az egyéniséghez hozzátartoznak alapelvei, jelleme, amely minden kultúrának alapja. Hozzátartoznak azonban az anyagi szükségletek kielégítésére irányuló törekvések és ügyesség is. Az ember nemcsak test és lélek, hanem egyszersmind állat és Isten is. A kultúra az állat megfékezéséből áll. Minden állatszeiíditő tudja, hogy az állatot etetni kell és jóllakottan jobban engedelmeskedik. Ezért fontos pl. a jó öltözködés is, mint kultúrforma. A közelmúlt évek férfias asszonyával szemben az ellenforradalmi országok ismét nőies divatokat és viselkedést írnak elő. Jellemző viszont, hogy a mai férfidivat formaruha jellegű, tulajdonképpen polgári uniformis, amely a társadalmi és személyes különbségeket alig tükrözted vissza. Fontos a lakásművészet

is; a modern szobákban az ember jobban előtérbe kerül, mint a barokk-teremben.

A művészetek átmenetet alkotnak a magasabb rétegek felé. A tudás még nem sokat jelent. A ma annyira használt „jó szakember“ elnevezés az illetőről semmit sem mond. A történelem és változásai a művészetben, különösen a képzőművészetben tükröződnek a legjobban vissza. Nürnbergben megörökítette magát a hatalomra jutó városi polgárság, a kezdődő ingótoke-rendszer, Prágában a nemesség, a hatalmas birodalom uralkodó osztálya. Még a legújabb időkben is van erre példa, a szocialista Bécs tömegkaszályaírói 1934-ben derült ki az, hogy nemcsak a tömegizlést törekedtek kialakítani velük, hanem hadászati célokat is elértek.

Az irodalom válságban van. Ebben része van annak is, hogy a nő és a férfi most másképpen olvas. A férfit az olvasmány kiemeli önmagából. Ő maga lesz az a színpad, amelyen a dráma vagy egyéb cselekménye lefolyik, a sajátmagától megszabadulást ünnepli. A nő ezzel szemben úgy kapja a művet, mint a gyermeket, személyesen választ és ha nincs hozzá személyes kapcsolata, a mű értéktelen számára. Még erősebb a színművészet válsága; hiányzik az a zárt és állandó társadalmi réteg, amely a színházak törzsközönsége volt. A mai fiatalságot nem érdekli többé a színház; a mozgófényképeken felül a nagy politikai felvonulások látványossága is szerepet játszik benne. Mint valláspótlás szerepel a zene. Ezen a réven törekszenek az emberek a mindennapiságon felülemelkedésre, a megérthetően felüli gondolatok kialakítására. Ez magyarázza viszont azt, hogy a művész társadalmi helyzete annyira kiemelkedő; majdnem a papok helyét foglalják el.

Végül az egyéniség kialakításához hozzájárul az utazás, a műgyűjtés is. Az utazási vágy többnyire nem ismeretszerzést jelent ma, hanem az idegesség levezetése és a társadalmi előítéletek kielégítése. Az emberek ezt és azt is látni akarják, hogy elmondhassák. Az utazással kapcsolatban fejlődött ki az egyéniséget megőző nemzetközi szállodarendszer, de az otthont és az egyéniséget a legborzalmasabban sértő „fizető vendég“ fogalom is, ami éppen úgy a jelenlegi bizonytalanságot, rendtelenséget jelenti, mint az a körülmény, hogy mozisínésznőket és boxbajnokokat jobban ünnepelnek, mint államférfiakat és írókat.

A könyv tulajdonképpen célját a negyedik rész határozza meg, amely a XX. század emberéről és ennek politikai életformáiról számol be.

A XIX. század a polgárnak volt a százada. Míg azelőtt a kisember érvényesülési körét igen szűkre szabták, a nagy francia forradalomban a kisemberek tömege győz és az elfoglalt területen az államot tisztán igazgatási szerkezetté süllyeszti le. Az állam alapja szerződés lesz. A kispolgárból továbbfejlődött nagypolgár lesz az eszmény, akinek vannak jó tulajdonságai is: jótékony, családias, de önző és legfeljebb lokálpatriotizmusig emelkedik. A nemesség és a polgárság között az ellentét tulajdonképpen a faj tekintetében hegyeződik ki. Még nem ismeri a polgár az átöröklési tanokat, és ezért egyéni szabadság alapján áll; a házasság mindenkinek egyéni dolga, a zsidót magához hasonlónak tartja. A nemesség ezzel szemben a házasságban sze-

mély fölötti intézményt lát; az új nemzedékét áldozatokat kell hozni, és a faj tisztaságát fenn kell tartani.

A polgár nem hősiés, a létérti küzdelmet konkurenciának látja. Életcélja a gondtalan öregkor. Nem akar nagy változtatásokat, a magasabb életkorral járó tapasztalatokat és a formális képesítést jelentő bizonyítványokat becsüli nagyra. Nem vallásos, ellenben mindenkifölött tiszteli a jogot, amely vagyont és személyi biztonságát védi. Életének központi eszméje ugyanis a biztonság.

A XX. század embere ezzel szemben az ellenpolgár, az „anti-polgár“. Látta, hogy mit ért a biztonság és az erre szolgáló berendezések a gyakorlatban. Az ellenpolgár hívő, nem feltétlenül vallásos, de valami érzésbeliben hisz. Ha nem hisz az egyén túlvilági életében, hisz más mítoszt: az örökkévaló nemzetet, vagy a közeledő világforradalmat. Tisztán a jelenre állította be magát. Ma elképzeldhetetlenek a hosszúéletű jó könyvek; öt év múlva már világsikert ért könyvekről is alig beszélnek. Minthogy folyton és gyorsan változik a külvilág, nem érdemes az emlékezetet terhelni; a hiányt jól kielégítik az emlékezetet pótló mozifelvételek, gyorsírási feljegyzések. Az ellenpolgár feltétlenül kollektív irányú. Tulajdonképpen a gyors helyváltoztatás, a bizonytalan munkapiac is arra ítéli, hogy másokkal együtt keresse boldogságát. A társadalmi szolidarizmus egyesül „hősi“ pesszimizmussal. Míg a polgár mindig optimista volt, az ellenpolgár tudja, hogy életében jobbra a viszonyok aligha fordulnak és ennek ellenére hajlandó a helyesért, j óért életét kockáztatni. A hasonlógondolkodásúakkal együtt társul; a bajtársiasság annyira érvényesül, mint már évszázadok óta nem. Szüksége van a testére, tehát fejleszti; a testkultusz öncélúsággá válik. A szerelem romantikája helyébe a bajtársiasság romantikája lép; az együttes táborozások, gyűlések, közös küzdelmek foglalják el az érdeklődést.

A polgár a tulajdontól és a vagyontól nem vonatkoztatható el. Az ellenpolgárnak nincs vagyona és nem is törekszik rá. Ebben bolsevik és náci egyetért, csak míg az előbbi lefelé, az utóbbi felfelé keresi a kiegyenlítődést. Az ellenforradalmár azt mondja: elismerem a társadalmi különbségeket, mert nem az a fontos, hogy nekem sok legyen, hanem hogy minden nemzettag a maga helyén jól teljesítse a kötelességét. Minthogy a mai ember nem hisz a tulajdonban, nem is tulajdonra tör és nem a tulajdon biztonságát kívánja az államtól, hanem a jövedelem biztonságát. Biztosítást mindazokra az esetekre, amelyekben jövedelme tőle független okok miatt kimarad: munkanélküliség, anyaság, betegség, baleset. A mai ember gyorsan változtatja lakását és ismerőseit; idegállapotát jellemzi az is, hogy nem tud meglenni a tömeg nélkül; ünnepei, pihenései tömegjelenségek keretében folynak le. Míg a polgár a jogot istenítette, az ellenpolgár a jogban a társadalmi igazságtalanságok rögzítőjét, a birtoktalanok elnyomóját látja. Alapirányához hű, de a megvalósítására szolgáló eszközökben állhatatlan. Vezetőférfiak, a rendszer által életrehívott intézmények egy-két év alatt eltűnnek.

Az állam többé nem pártatlan, hanem valamilyen határozott irányt fogad el. Ez maga után vonja a hatalmak elválasztási elvének

elejtését is és az új kormányzati technikát. A súly még a parlamentáris demokráciában is az elhatározáson és nem a vitán van; a vita, a megbeszélés hovatovább üres formasággá válik, tömegeket képviselő vezetők előzetesen döntenek, esetleg megegyeznek. A politika legyőzi lassan a pénzt; a pénzügyeket, majd a termelést és kereskedelmet is majdnem mindenütt államosítják, vagy legalább is erős állami ellenőrzésnek vetik alá.

Napjainknak egyik leghatalmasabb kísérlete a bolsevizmus, amely nem a marxi tanokból, inkább az orosz fejlődésből érthető meg. Oroszországban a tatár uralom csak a XVII. században szűnt meg, tehát az orosz fejlődés a pregotikus mozzanatra építette reá gótika és renaissance nélkül a számára idegen, külföldről hozott barokkot. A bolsevista forradalom nagyrészt az idegen műveltségű és gondolkodású felső osztályok ellen irányuló nemzeti ellenhatás. A történelmi materializmus csak annyiban játszik szerepet, hogy az orosz parasztnak a túlvilág felé irányuló messianizmusát, az oroszoknak a vüág megjavítására irányuló lelki törekvését az ezen a földön elérhető legnagyobb jólét álmával helyettesítette. Viszont éppen ezért nehéz, ha nem is lehetetlen a bolsevizmusnak belőlről megdöntése: vezetői mindig azt mondhatják, hogy ezt az anyagi boldogságot azért nem lehet elérni, mert a többi polgári államok nem engedik.

A fasiszta mozgalom alapja a dinamikus államfogalom és a szocialisztikus tömegfegyelem. A bolsevizmussal ellentétben a nemzeti érzésből ered és a szellemiség elsőbbségét elismeri. Tulajdonképpen arisztokratikusan tagozott, tekintélyi elvvel vezetett népszavazási demokrácia. Szerencsésen kapcsolja össze hagyományoktól mentes egészséges ösztönű munkásvezéreknak és tömegeknek lendületét Európa legrégebben kialakult fegyelmével és legjobban kitenyészített vezetőivel. Ezért mondja Rohan, hogy a fasiszta rendszer az európai örökségnek legmélyebb értelemben vett újjászületése.

A nemzeti szocializmus sikerének titka egy régi váagnak, a németek egyesítésének a teljesítése. Ehhez járult hozzá a megszabadulás érzése. A németek megszabadultak a szégyenteljes békétől, az osztályharctól, a partikularizmustól. A Gleichschaltung, az áthasonlítás így csak fegyvertelen sétalovagláshoz hasonlított. Nemcsak a kisállamok léte, de a porosz állameszme is túlélte magát. Vissza kellett térni a régi germánokhoz és ezért történelmi öntudat és nem világnézet a nemzeti szocializmus. Ilyet nem is tudott kialakítani, mert ha volt is a német lélekben mindig egy rómaellenes központ, ez nem lényege a német léleknek. Világnézetszerű tanokat csak azért ölelt fel, mert a marxizmus által hagyott űrt valamivel ki kellett tölteni. A faji eszme nem német, hanem zsidó; a német zsidókérdés csak azért nehéz, mert a németek kísérelték meg először a nemzeti szellemiség következeéseinek végső levonását. A faji eszme lényege az, hogy ma Németországban szebb nemzedék nőjön fel, mint az előző, és hogy az eredetileg a nemesség körében honos kiválasztási elvet először vigyék át egész nemzetre, sőt népre.

Szemben a faszizmussal a nemzeti szocializmus a népiségnek elsőbbségét vitatja az állammal szemben. Ez a német demokráciát

jelenti, amely békét akar, hiszen számára nem fontos az, hogy a népesség egyetlen államban élje ki magát, legfeljebb kívánatos. Állami expanzió tipikusan a liberális államnak a tulajdonsága, amely az új államtól idegen. Ez ad reményt arra is, hogy előbb-utóbb éppen úgy békét köt a nemzeti szocializmus a kereszténységgel, mint ahogy lefékezte a hódítást hirdető régi elemeket is.

A nagy népmozgalmak leírása közben megemlékszik Rohan az osztrák és a magyar kérdésről is. Az előbbit illetően a közvetítő szerepet hangsúlyozza, a magyarokat illetően pedig — megemlékezvén a Magyarországot ért nagy veszteségekről — megállapítja azt, hogy választanunk kell a történeti Magyarország és a népi eszme között. Szerinte a szentistváni „államnemzet”-tel szemben az a „realista” szemlélet, mely megelepszik a megszállott területek magyarlakta vidékeinek visszakapcsolásával.

Végső elmélkedései: a háború a lehetőségek közül nem zárható ki, az ellenforradalmi államok mindegyike számol is ezzel a lehetőséggel. Európának a hős az eszménye; kérdés azonban, hogy a mostani tömegháborúban, az általános mozgósítással, a lovagi elemek teljes háttérbe szorulásával lehet-e háborút viselni. Nem szolgálja a kérdések megoldását a genfi homunkulus. Nincs is a népeknek benne bizalma. A nemzetközi érintkezés sokáig tulajdonképpen a népek közötti párbaj-kódex volt. Az elméleti amerikai tanár által kigondolt és francia politikusok által kicsavart Nemzetek Szövetsége már csak azért sem járhatott sikerrel, mert a három alapító nagy nemzet mindegyike mást akart vele elérni. Az első lépésnél: a leszerelésnél megbuktak.

A háború csak akkor lenne mellőzhető, ha köztudattá válna a háború mellőzése, mint ahogy egyes államokban közerkölccsé emelkedett az, hogy az emberek nem párbajoznak. Ez azonban csak megfelelő békés revízió időközi engedélyezésével lenne elérhető, és még akkor is meglebbe az a lehetőség, hogy a bolsevista és antibolsevista front vallásháborúja kitörne.

Ez a városoknak és a városi kultúrának végét jelentené, ami talán nem is lenne olyan nagy kár Rohan szerint. Minden esetre üdvös lenne, ha a szkeptikus konzervatívok vennék át mindenütt az uralmat, mert azok megalkuvásra hajlamosabbak és a konzervatív a háborús okokat akarja megszüntetni, a radikális legfeljebb háborúellenes propagandáig jut el. Konzervatív vezetés alá állott antipolgárok segítségével találhatja meg — ez a szerző végső reménye — Európa ismét hivatását és tarthatja meg a vezetőserepet.

WEIS ISTVÁN

A MAGYAR EGYENJOGÚSÁG

TIZENHÉT ÉVVEL EZELŐTT a trianoni szerződés katonai határozványai nem egyoldalú leszerelésre kötelezték Magyarországot. „Avégből, hogy az összes nemzetek fegyverkezésének korlátozását megkönnyítse— Magyarország kötelezettséget vállal, hogy a szárazföldi, vízi- és légierekre vonatkozó következő rendelkezéseket hajtja végre.. idézhetjük a szerződésből. Másrészről a Nemzetek Szövetségének alapokmánya szerint a béke fenntartása a nemzetek fegyverkezésének csökkentését csak addig követeli meg, ameddig a korlátozás az állam biztonságával még összeegyeztethető.

Ez alatt a tizenhét esztendő alatt mindenki előtt világossá válhatott, hogy a leszerelés meddő óhaj, a felfegyverkezés valóság maradt, mert nem változtattak önszántukból azon az erkölcsi megaláztatáson, amely lefegyverzett nemzeteket egy fegyveres táborral állított szembe. A leszerelési értekezlet közreműködésével egyetlen lépés sem történt, hogy közelebb hozzák a biztonság annyira hangoztatott szükségét és a jogegyenlőség igazságos elvét. Nem ismerték fel, illetőleg, ebben kételkedünk — felismerték, de nem engedték érvényesülni azt a feltörő kívánságot, hogy vagy mindenki számára egyforma biztonságot kell teremteni, vagy képmutatás volt ezt az elvet — egyoldalú biztonságként megalkotni. 1932 decemberében hangzott el Genfben először, hogy minden államot kivétel nélkül egyenlő' mértékben illeti meg határai védelmének joga, — de ezt az elméleti és elvi megállapítást Magyarország számára nemzetközileg elismert komoly és gyakorlati lépés mindezeideig nem kísérte.

Amíg Törökország a lausanne-i megállapodással már nagyon régen megváltoztatta a sévres-i szerződés katonai rendelkezéseit, Németország pedig 1935 márciusában, majd ezt követőleg Ausztria is az elmúlt évben módot talált, hogy lerázza magáról állami szuverénitásának bilincseit, addig Magyarország ma is még — mint gyermek a felnőttek között — jogfosztottan áll a nemzetek társadalmában. Azt kell kérdeznünk, vajjon nem jött-e még el az ideje, hogy a mi türelmünknek is vége szakadjon?

Nem volt a mi részünkről egyetlen alkalom sem, amikor ne ismertük volna el, hogy emberi szükségesség és kötelesség, hogy ne fegyveres összetűzések irányítsák az államok egymásközi érintkezését. Hajlandók lettünk volna ahhoz is őszinte segédkezet nyújtani, hogy

mérhetetlen hadikészülődések helyett kölcsönös megállapodással állapították meg minden ország számára hadseregének legmagasabb mértéke, mely egy szuverén nemzet tekintélye és védelme szempontjából szükséges. De ehhez nem jutottunk, mert a biztonság makacs jelszava az egyik oldalon áthidalhatatlan akadályt jelentett a kölcsönös megértés területén, a másik oldal számára — a mi számunkra pedig még az önvédelem jogát sem tartották megengedhetőnek.

Kilátás és remény sincs ma már arra, hogy valamennyi állam haderejét arra a színvonalra szállítanák le, amelyre bennünket köteleztek, bármennyire hangoztatták is ezek a méltatlan határozványok, hogy az így egyoldalúlag megvalósított állapot csak első üteme lenne egy általános és mindenkire kötelező lefegyverzésnek. Így nem kétséges, hogy a magyar kormányzat — a többi hasonló sorsra jutott állam példája nyomán is — nemcsak erkölcsileg, de jogilag is feloldottnak tekintheti az annak idején rákényszerített kötelezettségeket.

Az erkölcsi szemmértéken felüli nemzetközi jogalap, melyre a magyar egyenjogúság kérdésében elsősorban támaszkodhatunk, a Nemzetek Szövetsége alapokmányainak fentebb már érintett rendelkezése, ahol is a 8. szakasz harmadik bekezdése szerint a leszerelési tervek legalább tízévenként a Tanács részéről újabb vizsgálatnak és, ha szükséges, módosításnak vethetők alá. Már ebből a szövegezésből nyilvánvaló, hogy a biztonság fogalmának megállapításakor sohasem örökérvényű és végleges állapotból indultak ki, hanem kezdetben elismerték, hogy e változó és viszonylagos jellegű tényezőket időnként alaposan meg kell vizsgálni. Eltérés csak annyiban mutatkozik, hogy míg a lefegyverzett államok haderejét csupán a belső, rendészeti célt szolgáló biztonság-hoz szabták, addig a teljes jogú, győző államoknál a külső, tehát államvédelmi és nemzetközi biztonsági követelményekből indultak ki. Számunkra teljesen közömbös lehet, hogy annak idején ez a kétféle mérték szándékkal-e vagy azzal a jóhiszemű elgondolással történt, hogy a felfegyverzett államok is követni fogják példánkat. Nem lehet mindegy azonban Magyarország számára, hogy az európai katonapolitikai helyzet változása dacára jogilag ma is másodrendű államként tekintetik és határaink védtelensége csábító lehetőséget jelent más, felfegyverzett állam vagy államcsoport részére.

Hogy az alapokmány 8. szakaszának megalkotásakor mindenki számára egyforma és egyenlő mértékű jogkört, illetve kötelezettségeket akartak biztosítani és kifejezetten ide értették a volt központi hatalmakat is, az kitűnik abból a számos politikai és jogi természetű vitából, mely e szakasz szövegezését és a dicstelen emlékü leszerelési konferencia egész munkásságát végigkísérte. Mint jellemző részletet fel-
említem, hogy az idevágó pontok első tárgyalásánál már elvetették a csehszlovák kiküldött módosító indítványát, mely szerint a békeszerződések katonai határozványait ne lehessen megváltoztatni akkor sem, ha egy érintett államot a Népszövetségbe új tagként vennének fel. De az egyenjogúság elvét vallotta későbbiekben is maga a Tanács számos nyilatkozatában. Így 1924 december 12-én egy Németországhoz intézett válaszejegyzéke az egyenjogúság és közös mérték elvét a Nemzetek Szövetségének fundamentumául és lényeges alaptényezőül ismeri el.

Végül jogalap a Népszövetség közreműködésével 1932 decemberében létrejött öthatalmi egyezmény, mely leszerelés tekintetében katonailag és elvileg egyenjogúsítja a nemzeteket.

Az a körülmény, hogy ez elvi jelentőségű határozatokat a Tanácsnak irányunkban tanúsított tényleges magatartása megcáfolni látszik, csak egy okkal több arra, hogy Magyarország most már ne ölhetett kézzel várja a bekövetkezendőket.

De mindezekon felül a szerződések változhatatlan és örökérvényű jellegére alapított felfogás a nemzetközi életben „rebus sic stantibus” klauzula néven ismeretes és valóságban számos esetben követett jogelwel is ellentétben van. E záradék vagy kifejezetten, vagy hallgatólagosan hozzáértődik minden nemzetközi szerződéshez és az eredeti megállapodások megváltozását teszi lehetségessé, ha a szerződés kötésekor beállott helyzet megváltozott. Bár e klauzula értelmezése és gyakorlati alkalmazása tekintetében, különösen a világháború óta, nem mindenütt és mindenkinél egységes a felfogás, általános szabályként ma is áll a tétel, hogy bebizonyított megváltozott helyzet esetén az eredeti szerződések alapja megdől. Amint nem kétséges, hogy az alapokmány 8. szakasza harmadik bekezdése kifejezetten ilyenfajta „rebus sic stantibus” kitételnek tekinthető, éppen úgy nyilvánvaló, hogy Törökország, Németország és Ausztria esetében ez a szabály kapott gyakorlati elismerést.

A trianoni szerződés aláírása óta a mi szempontunkból a helyzet bebizonyíthatóan megváltozott, mert:

1. Magyarország időközben teljes jogú tagja lett a Nemzetek Szövetségének.

Ha volt vagy lehetett olyan hamis felfogás, amely a békekötések időpontjában még a Szövetségen kívülálló nemzeteket a társadalomból mintegy kiközösítve, jogképesség tekintetében is deklasszifikálta, úgy felvételünk időpontjától kezdve ez a felfogás könnyen elhárítható.

2. Az államközi biztonsági helyzet azóta lényegesen Magyarország hátrányára toldott el.

A katonai kötelezettségek reánkerőszakolásakor határaink biztonsága formailag legalább azzal az ígérettel garantáltatott, hogy a többi felfegyverzett állam is ugyanerre a színvonalra szállítja majd le haderejét. A leszerelési értekezlet csődje óta és a fegyverkezés mai helyzete alapján ilyen változás nem következett be, de nem is remélhető.

3. Három másik lefegyverzett államnál megszűntek már e katonai korlátozások.

Törökország, Németország és Ausztria egyenjogúsága de facto is elismertetett, hiszen a nemzetközi kapcsolatok velük meg nem szakadtak és semmiféle megtorló rendszabályt ellenük nem foganatosítottak. Hogyan képzelhető ezek után Magyarország mai helyzetének további fenntartása? Nemcsak egy 65 milliós, de egy 9 milliós nemzet megaláztatásából is elég volt már.

A tízéves időköz, mely a népszövetségi paktum jelzett szakasza alapján számunkra jelentőséggel bír, tulajdonképpen 1930 június 4-én lejárt volt már. Talán a leszerelési konferencia akkortájt kezdődő hangulatos megnyitása tartotta vissza Magyarországot ilyen irányú kéz-

deményező lépéstől, de ma, újabb hét év önkéntes várakozása után folytatólagosan is jogunk maradt ahhoz, hogy változtassunk az országunk létét és önállóságát súlyosan fenyegető állapoton. Az alapkormány 8. szakaszának harmadik bekezdése, kapcsolatban az államok biztonságát követelő első és második bekezdéssel, kielégítő tárgyi és alanyi jogcímet jelent ma már Magyarország katonai egyenjogosításához.

Más kérdés, hogy a politikai helyzet milyenfajta tényleges lépés megtételét teszi lehetővé. Magyarország tagadhatatlanul nehéz külpolitikai viszonyok között él, ahol mindenfajta meggondolatlan lépéstől tartózkodni kell. De erkölcsi igazunk, katonai múltunk és jövőbe vetett hitünk a meghunyászkodásnál és a fájdalmas keserűség hangoztatásánál többre kötelez. Ezzel elsősorban magunknak, de azoknak a barátainknak is tartozunk, akik jóindulattal kísérik országunk sorsának kialakulását. A gyakorlati magyar külpolitikának utat és módot kell mielőbb találni ahhoz, hogy akár a Nemzetek Szövetségén belül, esetleg más érdekelt államokkal való megegyezés alapján, vagy akár a szövetséggel való teljes szakítás árán is, de kielégítő megoldás találjassák állami önállóságunk katonai téren való teljes érvényesülésére. Mert nem kétséges, hogy a Trianon utáni általános tespedés és közöny eloszlátásához ez is nagy mérvben hozzájárulna.

Nem arról van szó, hogy néhány, eddig tiltott harceszközt engedélyezzenek számunkra, vagy egy pár löveg ürméretét megfelelően nagyobbítsák, de igenis arról, hogy Magyarország a többi szuverén államhoz hasonlóan Önmaga határozza meg haderejének mértékét, amit biztonsága szempontjából szükségesnek tart és korlátozásokat csak ott és annyiban tartson megengedhetőnek, amennyire ezt kölcsönös megállapodások más államokra nézve is kötelezővé teszik.

Gyakorlati követelményként a következőknek van jelentősége:

a) Új véderendszer törvényes rendezése.

Az általános védkötelezettség eltörléséről szóló törvénycikk hatályon kívül helyezése és új hadszolgálati kötelezettség megállapítása.

b) A létszámok, keretek, fegyverzet, lőszer- és hadianyag-fajtáknak az ország biztonságához szabott új mértéke.

c) A honvédségen kívüli fegyveres testületek (csendőrség, rendőrség, pénzügyőrség stb.) létszámának a népsűrűség emelkedésével összhangban történő megállapítása.

d) Légi biztonságunk szempontjából szükséges harci repülő-kötélékek szervezése.

e) Az eddig csak folyamrendészeti célokra tartható folyamőrségnek hadihajózási csapattá való átalakulása.

f) Végül annak a tilalomnak feloldása szükséges, hogy Magyarország mozgósítás esetén tartalék emberanyagát és a haderőn kívül rendelkezésre álló hadikészleteket igénybe vehesse.

Mennyire szükséges — nem, az egyetlen lehetőség az volna, rátérni erre az útra, s ezt semmi sem mutatja jobban mint az, hogy a nemzetek egyenjogúságával szembenálló törekvések kergették válságba annak idején a leszerelési értekezletet és ma már közel vannak ahhoz, hogy válságba juttassák a Nemzetek Szövetsége egész felépítését.

NAGYKÖRÖS KIVITELI KERTTERMÉNYEI

ATÁPLÁLKOZÁS MAI FORRADALMA, amelyre elég a vitaminők említésével hivatkozni, hozta magával, hogy divatba jött a kerti kultúra. Hivatott és nem hivatott tényezők azt állítják, hogy a magyar alföld van arra predesztinálva, hogy Európa gyümölcsös és veteményes kertje legyen és ennek a célnak megvalósítására azt ajánlják, hogy mindenki telepítsen gyümölcsöst és térjen át valami főzelékfajta nagybani termesztésére.

A következőkben Nagykőrös város termelésén fogjuk vizsgálni, hogy valóban van-e ilyen kihasználható világkonjunktúra és hogy mi a valóság a magyar kerti termékek világkonjunktúrájából.

Saláta. Alapok közgazdasági rovatában szürkén húzódott meg a múlt tavaszon egy mondat arról, hogy Nagykőrösön 100 fej saláta 30 fillér. A pesti háziasszonyok bizonyosan megörültek ennek a hirdetésnek és nagyon kevesen vannak olyanok, akik tudták, hogy ez a hírecske azt jelenti, hogy Nagykőrösön bekopogtatott a gond sok kisember ajtaján. A nagykőrösiek ugyanis úgy rendezkedtek be, hogy a salátaszезón jövedelme az a bevétel, melyből az ember valamit lendíthet egyhangú életén. Ha *jó* ára van a salátának, ebből lesz pünkösdre a Julcsának új ruha, a Pistának új cipő. Mindez elmarad, ha nem üt be a saláta. Nagykőrösön 450 hold területen termelnek salátát. Ebből legfeljebb 50 holdat tesz ki az a terület, melyen maga a földtulajdonos a salátatermelő is. Száz holdat kisemberek bérelnék 200—400 négyszögöles parcellákban. A többi 300 hold pedig feles, ami azt jelenti, hogy a földtulajdonos adja a termeléshez szükséges területet és a trágyát, a termelő a palántát és a munkát, a hasznot azután megfizetik.

Tavaly az ilyen feles salátatermelő üzleti számadása a következő eredményeket mutatta.

K i a d á s o k :

1. 400 négyszögöl terület felásása	12.— P
2. 30.000 drb palánta	3.—
3. Palánta elültetése	15.—
4. Kapálás	4.—
5. Felvágás, szállítás	14.—
összesen	48.— P

B e v é t e l e k :

1. 1000 fej saláta á 1 fill	10.— P
2. 2000 fej saláta á $\frac{1}{2}$ fill.....	10.— »
3. 4000 fej saláta á $\frac{3}{10}$ fill	12.— »
4. 3000 fej eladhatatlan	—.— »
összesen ...	32.— P

A kiadási rész úgy van összeállítva, hogy abban tulajdonképpeni kiadás nincs, hanem az a feles munkájának az értékelését tünteti fel egypengős napszámber figyelembe vételével. A bevételnek a fele a földtulajdonosé. Így a mérleg végső következtetése, hogy tavaly a nagykörosi salátatermelő 48 P értékű munkáért csak 16 P-t kapott, ami 30 filléres napszámnak felel meg. Ebből igazán nem lehet cifra viganó és nyikorgós csizma, de száraz kenyér is alig.

Még rosszabb azoknak a helyzetek, akik bérelt földön termeltek salátát. Salátatermelésre ugyanis leginkább a kerteket, vagy közvetlenül a város mellett elterülő földeket használják, ahol 400 négyszögöl terület egy évi hasznobére 30—60 P. Ehhez hozzászámítva a trágya árát — 1 kocsi 5 P — nyilvánvalónak látszik, hogy a többi termények árának nagyon magasnak kellene lenni, hogy ezek a kisbérlek valahogy megtalálják számításukat.

Közepes salátaárak mellett a feles salátatermelő mérlegének bevételi része egészen másképp festett:

1. 1000 fejsaláta á 3 fill.....	30.— P
2. 2000 fejsaláta á 2 fill.....	40.— »
3. 3000 fejsaláta á 5 fill.....	40.— »
4. 4000 fejsaláta á $\frac{1}{2}$ fill.....	10.— »
összesen ...	125.— P

1932 óta azonban a nagykörosi salátatermelők csak a legszerencsésebb esetben tudják ezt a kedvező eredményt elérni, mert elvesztették fő fogyasztó piacukat, Bécsét. Elvesztették pedig nem azért, mintha a bécsiek újabban nem kívánnák a körösi salátát, hanem mert az 1932-ben életbe lépő új osztrák szerződés kontingenshez kötötte az Ausztriába bevihető magyar salátamennyiséget. A kontingens 2000 q. Ezzel szemben a nagykörosiek 1927-ben 7800 q-t, 1928-ban 7755 q-t, 1929-ben 3856 q-t, 1930-ban 9673 q-t, 1931-ben 4373 vittek Bécsbe és most a 2000 q-ás kontingensen az ország többi salátatermelő helyével kell osztozkodniok. Ennek a következménye, hogy a múlt szezomban is csak 1312 q körösi saláta mehetett Nagykörosről Ausztriába és a többi kénytelenek voltak idehaza elkótyavetyélni.

Az uborka. A múltban Nagykörosnek és kerti kultúránknak legnagyobb büszkesége a körösi uborka volt. Ma azonban már megfontolás tárgyává kell tenni Nagykörosön az uborkatermelés bizonyos fokú visszafejlesztését. A helyzet most ugyanis az, hogy évről-évre kevesebb uborkát tudunk értékesíteni, amit az alábbi táblázat igazol:

Uborka elszállítás Nagykőrösről vasuton.

Év	Belföld	Külföld	Összesen
1920.....	4.438	1.180	5.618
1921.....	840	6.560	7.400
1922.....	1.640	19.190	20.830
1923.....	3.330	19.700	23.030
1924.....	16.732	26.970	43.702
1925.....	6.700	13.600	20.300
1926.....	13.400	22.660	36.060
1927.....	8.060	16.310	24.370
1928.....	15.983	13.069	29.052
1929.....	19.674	35.441	55.115
1930.....	8.864	16.414	25.278
1931.....	6.634	10.840	17.474
1932.....	6.610	6.251	12.461
1933.....	3.531	6.467	9.998
1934.....	4.617	11.412	16.029
1935.....	1.596	2.773	4.369
1936.....	1.480	5.662	7.142

Bár a vasúton elszállított mennyiség mellett jelentős az a mennyiség is, amit a tengelyen történő elszállítás és a helyi fogyasztás képvisel, mégis megdöbbenő, hogy az elmúlt szezonban is a 990 kát. hold területen termelt mintegy 50.000 q uborkának a piaci forgalomban csak negyedrészt tudtuk értékesíteni.

A világháború előtt, 1913-ban 90.901 q uborka hagyta el a nagykőrösi pályaudvart és akkor mégse volt semmi baj, mert az Osztrák-Magyar Monarchia hatalmas vámterületén könnyen lehetett fogyasztót találni. Egyedül Galícia évi fogyasztása kitett 30.000 q-t. Azután ott voltak a cseh savanyító üzemek, melyek közül nem egy egyenesen nagykőrösi uborka savanyítására volt berendezve. Ma mindezek a helyek vámkülföldön vannak, ahová a nagykőrösi uborkát egyszerűen be sem eresztik. Így 1936-ban Csehországban csupán egy savanyító üzem kapott engedélyt magyar uborka vásárlására. A Galiciába való szállítás pedig a lengyel vám magassága teszi lehetetlenné, mely 1 q uborka után több mint 100 P.

A világháború óta a magyar uborkának külföldön Ausztria mellett csak Németországban van némi piaca és ez a körülmény újabb csapás a körösi uborkára. A németek ugyanis főleg salátának használják az uborkát, viszont a körösi uborka elsősorban savanyításra való. Így következett be az a helyzet, hogy itt még egy veszedelmes konkurenciával kell küzdenie, a kizárólag salátának való kecskeméti uborkával.

Ennyi nehézség és akadály mellett nem csoda, ha az exportkereskedelem és a külkereskedelmi hivatal szakközegei már a termelés mérsékelt visszafejlesztését ajánlják.

A paradicsom. A nagykőrösi kerti kultúra legfiatalabb primadonnája a paradicsom, mely szemünk előtt lett világmárka.

Története ott kezdődik, hogy az Országos Mezőgazdasági Kamara 1930. évi jelentésében a következőket állapította meg: „A jelenleg termelt paradicsomfajták nem exportképesek. Túlmagas víztartalmuknál fogva nem bírják jól a szállítást, cukortartalmuk alacsony, színük nem elég sötétpiros és a fogyasztásnál értéktelen mag és héj aránya is túl magas. Pedig igen nagy lehetőségek mutatkoznak

paradicsomtermelésünk számára külföldön akkor, ha mielőbb sikerülne olyan paradicsomfajták termelésére áttérnünk, melyeket Olaszország és Hollandia világhír mellett termel.“

Az Országos Mezőgazdasági Kamara jelentésében a lukullus-paradicsomra célzott, mely a fenti hibáktól egészen mentes. Sötét-piros színű, kerekded, csaknem gömbölyű, a kocsány felőli részen benyomott, alig barázdált. Átmérője 54 mm, hossza 40 mm, átlagsúlya 58.33 g, mag és héj súlya 3.95 g, víztartalom 94.57 százalék, szárazanyagban összes cukor 53.77 százalék, A, B, C, D vitamint tartalmaz.

Alig állapította meg ezeket az Országos Mezőgazdasági Kamara, a Külkereskedelmi Hivatal Nagykőrös város polgármesterével karöltve akciót indított arra, hogy az Országos Mezőgazdasági Kamara tanácsának megfelelően Nagykőrös vidékén az eddigi gerezdes paradicsom helyett símahéjú hikullus-paradicsomot termeljenek és a gazdák között ki is osztották az újfajta paradicsom magját.

Az első esztendő nem vezetett sok eredményre. A mag későn érkezett. Nem volt fajtiszta. Ennek ellenére a termelők már a helyi fogyasztásból megállapították, hogy az újfajta paradicsom értékesebb, mint a régi. A következő esztendőben már minden hatósági támogatás nélkül maguk vásároltak lukullus-paradicsom magot. A termelés átalakítását nagymértékben megkönnyítette, hogy az exportkereskedelem is az újfajta paradicsomot követelte és a Gschwindt-cég által Nagykőrösön létesített konzervgyár kizárólag ilyen paradicsom termelésre kötött termelési szerződéseket.

A fejlődés menetét a következő statisztikai táblázat árulja el:

Év	Nagykőrös paradicsomtermelése.			
	Elszállítás vasúton külföldre	Elszállítás vasúton belföldre	Elszállítás tengelyen belföldre	Konzervgyári feldolgozás
1933	3.601	533	1.590	15.000
1934	4513	65	2.700	17.000
1935	9.004	1.846	9.550	23.000
1936	13.148	10.354	10.900	40.000

1933-ban joggal állapíthatta meg a Kereskedelmi és Iparkamara évi jelentésében, hogy a lukullus típusú paradicsommal sikerült exportunkat fokozni, amellett, hogy ezt a fajtát cukordús tartalma miatt konzervgyáraink is szívesen vásárolják. A következő esztendőben még nagyobb sikerről számol be a Kereskedelmi és Iparkamara jelentése, midőn a következőket állapítja meg: „Paradicsomtermelésünk terén egyre nagyobb lendületet vesz a korai és keményhéjú fajták termelése, aminek eredményeként a kiszállított áru a külföldi piacokon jobban bevezetett olasz és hollandi árakkal minőségileg is versenyképes volt. Konzervgyárainknak sikerült a sűrített, úgynevezett kenhető magyar paradicsompüréből nagyobb mennyiséget Angliában elhelyezni és ezzel fölös termésünknek új külföldi piacot szerezni.“

Különösen nevezetes a körösi paradicsom életében az 1935. évi paradicsomszezon, melynek eredményeképpen a nagykőrösi paradicsom világarú lett. Ebben az évben ugyanis egy Nagykőrösön működő

szövetkezet körül országos sajtóháború alakult ki, de amilyen arányban szaporodtak a leleplező cikkek, olyan mértékben nőtt országszerte az érdeklődés a körösi paradicsom iránt és a nagykörösiek egyszer csak azt veszik észre, hogy a szövetkezet működésének megszűnése ellenére a piacon a paradicsom ára emelkedni kezd. Szeptember n-én már újra öt fillér volt a paradicsom, mint a botrány kitörése előtti napon, annak ellenére, hogy a felhozatal az augusztusi kétszerese. A kereslet emelkedésénél az újságcikkeken kívül az is szerepet játszott, hogy a nemzetközi bonyodalmak világkonjunktúrát teremtenek a magyar paradicsomkonzerv számára és hogy más vidékek paradicsomtermelése a mostoha időjárás következtében nagyon gyengén sikerült.

Az 1936. évi eredmény mellett sem hallgathatjuk el, hogy a paradicsomtermelés nagy kockázattal jár. A paradicsom termelése ugyanis költséges dolog, így az exportra való termelés kockázatát csak úgy lehet viselni, ha a gazda biztosítható arról, hogy az exportra nem kerülő mennyiséget is átveszik tőle legalább a termelési költségnek megfelelő áron. Ez csak úgy érhető el, ha minden paradicsomtermelő köthet valamelyik konzervgyárral termelési szerződést. Ellenkező esetben fennforog az a veszély, hogy a paradicsom is valamelyik főfogyasztó piacon esetleg életbelépő korlátozások következtében a saláta sorsára jut.

A körösi meggy. A körösi gyümölcsök legnemesebb terméke a körösi meggy. Egyetlen magyar gyümölcs, melynek egész Európában nincsen konkurrensa és így talán korlátlan mennyiségben volna elhelyezhető, sajnos azonban nagyon is korlátozott mennyiség áll rendelkezésünkre.

A külkereskedelmi statisztika szerint az ország és Nagykörös meggykivitele 1929 óta a következőképpen alakult:

Év	Az ország meggykivitele	Ebből nagykörösi
1929	6.968 q	1.436 q
1930	12.750 »	2.336 »
1931	10.446 »	2.816 »
1932	10.988 »	2.122 »
1933	7.801 »	1.892 »
1934	14.049 »	2.277 .

Ezek valóban nagyon szerény számok, azonban mindjárt más színben látjuk a meggykivitel jelentőségét, ha a kiszállított áru révén befolyó idegen valuta értékét tekintjük, amire nézve a külkereskedelmi statisztika szintén tartalmaz adatokat. Ebből megtudjuk például, hogy 1930-ban az országból kiszállított 68.347 q uborka vagy 105.988 q dinnye nem jelentett több bevételt az országnak, mint az ugyanabban az évben kiszállított 12.000 q meggy.

Ilyen körülmények között érthetetlen, hogy miért termelünk mi ebből a nemes gyümölcsből ilyen keveset? A feleletet az a tévhit adja meg, mely azt mondja, hogy nem érdemes meggyfát ültetni, mert az úgyse terem. Ezt a felületes állítást megcáfolja már a fent közölt statisztika is. 1929—1934. években Nagykörös átlag évente 2000 q meggyet szállított külföldre, a belföldön értékesített mennyiség és a helyi fogyasztás ennek fele lehet, vagyis Nagykörös átlag évente 3000 q meggyet termel. Hány fa szükséges ehhez? Ha elfogadjuk azt

a tudományos megállapítást, hogy a meggyfa évi átlagos termése 20 kg, kereken 15.000 drb. Vájjon mit szólnak ehhez a meggyfa terméketlenségének a hirdetői, ha elmondjuk, hogy az 1932. évi gyümölcsfa-összeírás kerekszámában kifejezve éppen ennyi körösi meggyfát talált a város határában! Igenis a meggyfa alkalmas talajon és kellő gondozás mellett meghozza a maga gyümölcsét és így Nagykőrös város termelőinek legfontosabb teendője, hogy a nagyszemű, rózsaszínhasú, savanykásan édes, aromás oltott meggy a jövőben is körösi meggy maradjon.

A nyárialma. A nagykőrösi gyümölcskivitelnek legkisebb figyelemre méltatott, de a háború után legnagyobb fejlődésen keresztül ment cikke a nyárialma volt.

A szemre is tetszetős, rózsapiros, aromás nyári asztracháni, a pirosas sávós nyári búzás alma, a fehéres-sárga, napos oldalán pirosán sávózott fontos alma a mi éghajlatunk alatt akkor érnek be, amikor Németországban, Csehországban és Lengyelországban egyáltalában nincs alma és így joggal remélhettük a háború után, hogy a nyárialma lesz a jövő legértékesebb gyümölcse. Ennek a meggyőződésnek volt a következménye, hogy a huszas években a körösi határ egyes részein igen sok almafát ültettek. 1930-ban végrehajtott összeírás a bántósi Bánomban 1001, a bokrosi Középsőhegyben 1350, a Csemőben 2837, a Nyársapáton 2771, a Tázerdőben 1870 termő állapotban levő nyárialmafát talált. Ugyanakkor a körösi határ összes termő nyárialmafáinak a száma 15.227 volt. A fejlődés a piac forgalmában is érzékelhető volt és volt olyan esztendő, amikor a vonaton elszállított alma mennyisége 41.000 q-t tett ki, amiből 13.000 q ment külföldre. Ez a fejlődés 1929-ig tartott. Ekkor hirtelen megfordult a kocka és Magyarország almakivitelével párhuzamosan veszedelmesen összezsugorodott Nagykőrös almakivitele is. A helyzet jellemzésére ideiktatunk egy kis táblázatot, mely teljes mértékben leleplezi az utolsó esztendők visszafejlődését.

Almakivitelünk 1929—1934.

A nagykőrösi kivitel megoszlása.

Év	Magyarország össz. kivitele	Ebből nagykőrösi	Ausztria	Cseh- Szlovákia	Német- ország
1929.....	161.623	13-513	2.920	6.248	4.113
1930.....	65.346	8.396	1.803	1.987	4.239
1931.....	52.146	5-944	1.891	711	2.880
1932.....	24.031	4.205	510	704	2.475
1933.....	24.732	3-677	821	896	1.460
1934.....	30.745	6-593	751	—	5.812

Év	Anglia	Svájc	Lengyel- ország	Dánia	Olasz- ország
1929...	—	93	139	—	—
1930...	—	367	—	—	—
1931...	315	—	—	147	—**
1932...	362	54	—	—	100
1933...	—	5	415	—	—
1934-	—	30	—	“*	—

A visszafejlődés oka a magyar kerti kultúra nagy közellensége, az amerikai pajzstetű. Ez a veszedelmes élősködő nemcsak fáinkat tette tönkre, hanem elzárta a magyar alma elől a külföldi piacokat is. A pajzs-

tetű-veszedelemre való hivatkozással ugyanis Németország és Csehország olyan beviteli korlátozásokat léptetett életbe, amelyek mellett ma az almaexportálás a legkockázatosabb vállalkozás. Ennek a következménye, hogy kereskedőink nem is szívesen foglalkoznak almával, és azok pedig, akik foglalkoznak vele, olyan alacsony árakon vásárolnak, hogy éppen az árak alacsonysága következtében a nagyobb kockázat mellett is megtalálják a számításukat.

Aszilva. A gyümölcsfajták közül legelőször a szilva vívta ki magának azt a pozíciót, hogy népélelmezési cikknek tekintsek. Az aszalt szilva és a lekvár minden időben igen fontos szerepet töltött be a háztartásokban és éppen ezért Nagykőrös kerti kultúrájának jövőjében is fontos helyet foglal el a szilva, mely nagy tömegben nálunk mint vöröszilva és mint kékszilva fordul elő.

A vörös szilvának, Nagykőrös legelterjedtebb szilvafajtájának a nevét a nemes gyümölcsök között hiába keresnénk. Az országos pomológiai bizottság nem ajánlja tömegtermelésre. A kényes ízlésű magyar közönség sem akart eddig tudomást venni arról, hogy ilyen nevű gyümölcsfajtánk is van. Pedig a vöröszilvának vannak igen értékes tulajdonságai. Először is szép. Közepes nagyságú gyümölcse hamvas-piros színű. Édes húsa sárgán mosolyog. De legértékesebb tulajdonsága az, hogy korábban érik, mint a világpiac egyéb tömegszilvai és fája legigénytelenebb az összes gyümölcsfák között. Nagykőrös határában közel 100.000 darab vöröszilvafa van, melyeken bő termés idején 1000 vágón is terem. Ezeknek az értékes tulajdonságoknak köszönheti, hogy külföldön keresett gyümölcs lett a körösi vöröszilvából.

Világosan igazolja ezt a magyar kiviteli statisztika, amelyből megállapítható, hogy a külföldre szállított magyar szilva negyedrésze Nagykőrösről származik. Ebben a kimutatásban vöröszilvánk együtt szerepel a kékszilvával, mi azonban tudjuk, hogy nagyobb tömeget a vöröszilva jelent.

Szilvaexportunk 1929—1936.

A nagykőrösi kivitel megoszlása.

Év	Magyarország össz. kivitele	Ebből nagykőrösi	Ausztria	Cseh- szlovákia	Német- ország	Svájc
1929.....	117.313	27.725	5.844	1.384	10.693	60
1930.....	67.993	16.036	2.656	1.780	6.571	207
1931.....	154.395	46.514	4.640	1.614	25.878	920
1932.....	40.654	11.415	2.100	35	7.458	11
1933.....	161.124	36.678	13.289	2.971	4.137	5.708
1934.....	43.735	9.150	5.754	434	—	15
1935.....	29.673	7.435	2.265	1.086	—	105
1936.....	98.347	23.101	8.571	1.182	531	333

Év	Lengyelország	Anglia	Dánia	Svédország	Danzig	Holland és Belgium
1929.....	9.744	—	—	—	—	—
1930.....	4.822	—	—	—	—	—
1931.....	3.277	8.471	1.514	—	200	—
1932.....	—	1.563	—	148	100	—
1933.....	9.466	838	—	217	—	52
1934.....	2.947	—	—	—	—	—
1935.....	1.605	2.374	—	—	—	—
1936.....	2.442	561	—	—	—	451

A vörösszilva meg is érdemli ezt az érdeklődést. Ugyanis sokkal olcsóbb, mint a többi gyümölcsfajta, viszont tápértéke ugyanaz. Egy szem vörösszilva átlagsúlya 24 g. Ebben a víztartalom 84.5 százalék. A száraz anyag 15.5 százalék. A száraz anyagnak 53 százaléka, tehát több mint a fele gyümölcscukor. Egy kg vörösszilvának nagykereskedelmi ára tíz fillér. Ezzel szemben pl. a kajszinbaracknál, melynek átlagsúlya 70 g, a víztartalom 86.7 százalék, száraz anyag 13.3 százalék, a száraz anyagban az összes cukor 58.2 százalék. Egy kg kajszinbarack ára 70—80 fillér. Ezek a számok azt jelentik, hogy ha vörösszilvát vásárolunk tíz fillérért, kapunk 81 g gyümölcscukrot, míg a kajszinbaracknál 77 gramm gyümölcscukorért 80 fillért kell fizetni. Ezeknek a tulajdonságoknak köszönhető a nagykőrösi vörösszilva, hogy a háború utáni években szinte minden mennyiségben elhelyezhető volt Németországban. Sajnos, a német beviteli vám felemelése 1934-ben egyszerre véget vetett ennek az állapotnak. 1934-ben és 1935-ben egy szem szilvát sem tudtunk Németországba exportálni. A nagykőrösi exportkereskedelem érdeme, hogy ezekben az években sikerült a körösi szilvának újabb piacokat teremteni és 1936-ban már egész jelentős mennyiséget tudtunk Svájcban elhelyezni. Szintén jelentős szilvafogyasztóink lettek Anglia és Belgium is. Mindezek az állatok azonban inkább a kékszilvánál jelentkeznek fogyasztónak és így ma az a helyzet, hogy nagyobb termés esetén vörösszilvánk elhelyezése és értékesítése komoly gondot jelent.

HAT „VILÁGMÁRKÁNAK“ mai világpiacon helyzete mindenkit meggyőzhet arról, hogy a magyar kerti termékek világkonjunktúrájának a kihasználása a valóságban egy igen bonyolult értékesítési probléma. Nagykőrösön már rájöttek erre. Ott pedig, ahol most folyik a termelés átszervezése, a jövőben fogják megtanulni. Kérdés ilyen körülmények között, hogy mi módon lehetne mégis a magyar kerti kultúrát úgy megalapozni, hogy a külföldi piacok esetleges bezáródása esetén ne legyen az egyes termelési centrumokban felfordulás. Erre a kérdésre ad feleletet az az érdekes adatgyűjtés, melyet Nagykőrös város polgármestere a múlt év végén lefolytatott. Dezső Kázmér nagykőrösi polgármester összegyűjtötte a 10.000-nél több lakosú magyar városok és községek kerti termék termelési és fogyasztási adatait. Ebből az volt megállapítható, hogy belföldön az elosztás intézményes megszervezése mellett szinte korlátlan lehetőségek nyílnának a magyar kerti kultúra számára. Van tehát bizonyos konjunkturális helyzet, ez azonban egyelőre még nem világkonjunktúra, hanem csak hazai. Ennek következtében meg kell elégednünk avval, hogy a Duna—Tisza-közé a most következő évtizedekben a táplálkozás forradalma következtében Magyarország gyümölcsös és veteményes kertje lehet, ha nagyon akarjuk.

NAGY LAJOS

BUDAPEST PATINÁJA

SZÁZ ÉV ÓTA a magyarság dédelgetett ambíciója, hogy Budapestet Európa metropolisai sorába emelje. Ez az ambíció időszerű, mert ma a metropolisok korának idején a népek versenyében, úgy szellemi, mint gazdasági, sőt politikai téren is jobban érvényesül az a nemzet, melyet metropolis képvisel. Nagy erőfeszítéssel, temérdek áldozattal sikerült a magyar metropolist létrehozni, melynek jellegzetes profilja és lassanként kialakuló egyénisége mind ismertebb és rokonszenvesebb lesz a világ előtt. Budapest világvárossá kiépítésének százados munkája, nem a régi Pest-Buda naggyá fejlesztésével, hanem ellenkezőleg, idegen példák szemmeltartásával, folytonos összehasonlítás, másolás útján történt. Természetesen a szomszédság és szoros kapcsolat révén, Bécs volt az állandó példa. Az ottani építészet, város-berendezés, szokások és életrend döntő befolyást gyakoroltak olyanképpen, mint egy folyton zúgó orgonapont, amely fölött azonban időnként más hatások is megszólalhattak. Például maga József nádor sohasem volt bécsi lakos, Firenzében nőtt fel, onnét jött hozzánk. Az ő városelképzelése közelébb állott az olasz hercegi rezidenciákhoz, mint a XIX. század nagy kiterjedésű, még barokk rendszerű birodalmi fővárosaihoz. Ezért őt nem a nagy fejlődési lehetőségeket biztosító nagy elgondolások, útnyitások, városrészelosztások, hanem a részletek, egyes lezárt városképek érdekelték. Eleinte nem is foglalkozott a meglévő várossal, hanem kiszemelt magának egy szabad mezőt és odatervezte például a Lipótvárost. A városalakítás munkájából nem a térképezést tartotta fontosnak, hanem a beépítést, a tömböt, a kubusokat. Ezért mellőzte a távoli kilátások hatását, a zárt városon belül a virágos kertek, lombos parkok festői ellentétét és minden hatást az architektúrára bízott. Ilyen elvek mellett épült fel az általa tervezett Lipótváros, egyetlen főútvonallal, sakkáblaszzerűen és még arra sem helyezte súlyt, hogy a szomszédos Belváros főútvonalaiba bekapcsolódjék, mert a Fehér hajó fogadó annak idején elzárta a Bécsi-utcát és a Nádor-utca máig sem jutott közvetlen összeköttetésbe a Váci-utcával. Az 1838-as árvíz után nem élt az alkalommal, hogy a meglévő ősi sugárutak legyezőjét kiegészítse, összefüggő rendszerbe foglalja: a Király-, Dob-, Baross- és Ráday-utcákat főútvonallakká építse át. Sőt egy magától szépen kialakult körutat, az Orczy-, Fiúmei-út, Rottenbiller-utca és Felsőerdősor vonalát a Lövölde téri telkek beépítésével megsemmisítette.

tette. Ellenben főtörekvése volt a falusias és kisvárosias jelleget mihamarabb megszüntetni. Minden ház külön érdeklődésének tárgya; a homlokzatot nemcsak engedélyezték, hanem jogában állott a Szépészeti Bizottmánynak azt átdolgozni. Ilyen módon sikerült elég hamar kiküszöbölni a vidékies pallérmunkát, a szegényes zsúpfalú vályog viskókat és az épülő részeknek azonnal fejlettebb városi jelleget biztosítani. Az olasz városoknak jellegzetessége, hogy nem vezet be mezei jellegű átmenet, hanem az első házzal megkezdődik a város. Ez volt a törekvése József nádornak is, tehát nem túlzás, ha a Palatínus korában némi olasz befolyást állapítunk meg.

Széchenyi fellépésével következett az angol hatás. Nemcsak a Lánchíd, mely Budapest metropolissá fejlődésének kiinduló pontja és még ma is fővárosunk legszebb objektuma, képviseli azt, hanem Széchenyi nagyszerű agitációja, a lóversenytől kezdve végig a gyár-igazgatásig, minden részletében temérdek angol hatást mutat. Pest akkor inkább csak kiterjedésében és külsejében volt város, életét azonban falusias igénytelenség jellemezte. Vagy elzárkózva, csak önmaguknak éltek, akár a pusztán, vagy foglalkozásuk, szomszédság, társadalmi állás szerint, szinte ellenséges ismeretlenségben tagozódtak, mint a falun meg a kisvárosokban szokás. Az összeismerkedést, a keveredést Széchenyi az angol klubélet átültetésével könnyítette meg. Különösen a pénzvilág és kereskedelem képviselőire helyezett súlyt, kikre szüksége volt és akiket szeretett volna olyan tekintélyben látni, mint amilyennel Angliában bírnak. A pesti otthon sem felelt meg az akkori nagyvárosi igényeknek. A polgárság minden haladást, kényelmet, civilizációt a gazdagok kiváltságának tartott, a tágas falusi keretből beköltöző magyar pedig csak szállásnak tekintette városi lakását, nem otthonának, ahol nem fontos a kényelem, akár négyen, öten is elalhatnak, földre dobott szalmazsákokon egy szobában. Amilyen távolságban volt a második emeleten a kis biedermeier mosdótál az udvaron lévő kútról, olyan távol volt ez az élet a kényelemtől, a célszerűségtől. Széchenyi ismertette meg Pesttel a komfort fogalmát, magyarázva, hogy az nem fényűzés, hanem a szoros városi együttélés feltétele. Az ő nyomán lett közszájon forgó a „kényelem“ szó, melyet azelőtt nem ismertek. Ideálul állította az angol otthont, melyben mindenkinek jut legalább is egy külön hálókamra, hova visszavonulhat a munkás nap után. De mit ér a nyugalmat, boldogságot adó tiszta otthon, ha kilépve belőle ellep a por és sár. A pesti polgár természetesen találta, hogy ha esik, nyakig sárosnak, ha szárazság van, portól fehérnek kell lennie. Pedig az utcák, terek éppúgy a polgár otthonához tartoznak, mint a lakása, mondta Széchenyi — és ha hiú ennek csínyjére, tisztaságára, miért nem törődik amazzal is? Az idegen erről fogja megítélni és amilyen ocsmánynak, piszkosnak látja az utcát, olyanak fogja hinni az otthonát, sőt őt magát is. Így keltette fel a polgárság érzékét a nagyobb igényű városi berendezések és a szép iránt. Az első pesti lombos park is az ő alkotása. Az épülő Lipótváros és az Új-épület közötti béka-tó helyén létesítette a róla elnevezett sétányt.

A negyvenes években némi francia hatást lehet kimutatni. E kor hangadó ifjúságát, Petőfiéket, a Pilvax-kávéházi társaságot francia

szimpátiák jellemzik. Nemcsak a politikai eszmék és irodalom, hanem maga Párizs is nagy hatást gyakorolt rájuk. Akik már künn jártak, mindig Párizsról beszéltek, akik még nem voltak ott, szüntelen oda készülődtek, Petőfi is. E sok beszédnek az lett a vége, hogy a kocsmáknak, kávéházaknak tréfásan párizsi neveket adtak, a Váci-utcát rue de la Paix-nak hívták, az Újépületet Bastille-nak, amivel önkénytelenül megjósolták ez épület későbbi szörnyű szerepét. Ők hangoztatták, hogy az akkor személtlerakodó Dunaparton olyan sétányt kell csinálni, mint Párizsban a Cours la Reine. Ennek az indítványnak hatása alatt állapították meg a Duna felé való építkezés határául, a Mária Valéria-utca vonalát. E francofiliára jellemző, hogy mikor megkérdezték Irinyit, ki egy hideg téli napon az Uri-utcában hajadonfővel, egy szál frakkban sétálgatott, vájjon fázik-e, azt felelte, hogy nálunk Párizsban enyhe a tél.

A francia befolyás azután az emigráció hazatéréssel újjá éledt, különösen mikor gróf Andrássy Gyula, a kiegyezés miniszterelnöke vette kezébe Budapest ügyét. Nemcsak Párizst ismerték meg, hanem látták báró Haussmann nagyszabású városrendezésének megindulását és ez felkeltette a reményt, hogy Budapestről is lehet nagyszabású metropolist alkotni. Így született meg Budapest városrendezése, kerületi elosztása, a Nagy-körút terve és tiszta francia hatás alatt keletkezett az Andrássy-út, ez a legszebben megkomponált útvonalunk. Ezután még egyszer jelentkezik az angol hatás, az Országház tervpályázatánál, mikor Stéindl terve elsősorban azért aratott sikert, mert gótikus volt, már pedig az akkori közvélemény nem tudott más parlamenti palotát elképzelni, mivel az angol parlament is gótikus.

Az az óriási bevándorlás, mely a kiegyezéstől a század végéig majdnem megháromszorozta e város lakosságát, tiszta magyar várossá alakította át Budapestet. De ez a nagy magyar bevándorlás a városképben nem látszik meg. A magyar középbirtokosság vagyona roncsait pénzzé téve, nagy rajokban költözött fel, de nem épített házat magának, nem lett háziúr, hanem a pénzét bankba helyezte el és beköltözött azokba a bérházakba, melyeket a spekulánsok a banktól kölcsönkapott pénzen építettek. Így csak közvetve, de a legnagyobb áldozatot hozva vett részt ez az osztály Budapest nagygyépítésében. Ha ennek a népes új elemnek ízlése, életmódja, kívánságai nem fejeződnek is ki a város épületein, rövidesen átalakító erővel lett úrrá a főváros társadalmi életén. A magyar kúriák vendéglátó világából valami olyan szíves közvetlenséget, könnyedséget, kimértség nélküli jó modort hozott magával, mely a városi polgárságnak sohasem volt sajátja és amely külföldön is csak a magasabb körökben található. Ebből fejlődött ki Budapest életének az a sajátossága, melyet a külföldi, mint rokonszenves tulajdonságot azonnal észrevesz és az építészeti stílusoknál is jellemzőbb egyéni vonásként a javunkra ír.

A nagyvárossá alakulás részleteiben Bécs mellett Berlin gyakorolta a legállandóbb hatást. Szakembereink legnagyobb része tudott németül, sőt csak németül tudott és ezért szívesen ment Berlinbe tanulni. A szintén gyorsan nagygy épülő Berlinből jött a gangos bérkaszánya típus. Még nagyobb a hatás a városi műszaki, üzemi, valamint egészségügyi

és közlekedési berendezésekben, melyeknek igazgatási rendszereit is lemásoltuk. Építészetileg a hatvanas-hetvenes évekből a berlini építészet néhány igen jó példányát bírjuk, melyek közül kiemelkedik Stüler szép Akadémia-palotája. Kevésbé szerencsés utánzata a későbbi Berlinnek a Hősök-tere, mely a Millenáris emlékkal és a Szépművészeti Múzeum meg a Múcsarnok klasszikus homlokzatával teljesen Vilmos császár Berlinjét eleveníti meg szinte szolgálailag. A kilencszázas évek elején nyűt meg Berlinben az Euphrates-menti ásatások gyűjteménye és rendezte a császár a híres Sardanapal balettet. Ez rövid időre az óbabiloni stílust idézte fel a német építészetben. Ennek is maradt emléke nálunk a Múgyetem főépületében és a Zeneakadémia hangversenytermében.

Tehát Budapest naggyáépítése alatt kívánták az utánzatot és szépnek tartották azt, ami új. Így nem juthatott szóhoz az eredeti és csak lappangva talált tért itt-ott az önállóságra törekvés. Például Pollack Nemzeti Múzeumában az tetszett, ami görög és ami hasonlít a külföldi klasszicista épületekhez, de azt, hogy ebben az épületben az évezredes tömegelosztás és oszloprend zavartalan harmóniában olvad össze a jelenkor ablakokkal áttört emeletrendszerével és épp ezért ennek az épületnek különös művészi becse van, senki sem vette észre. Ugyanígy voltak Ybl alkotásaival, különösképp az Operaházzal, melyben a párizsi és bécsi operaházakkal vetélkedő díszes színházat láttak csupán, de azt, hogy ebben az épületben a hajdani renaissance stílusa újból elevenné lett és a mai kor követelményéig fejlesztetett, tehát nem a múlt másolata, nem tudták méltányolni. Nem lehet csodálni, hogy Feszi Frigyes magyaros törekvése, főleg a Vigadóban megnyilatkozó eredeti romantikája nem találkozott tetszéssel. E korban, mikor minden más téren megnyilatkozott a magyar alkotó erő és nagy eredményeket ért el, a városépítés terén egyedül Lechner Ödön emelte fel szavát a magyar építési forma-nyelv érdekében. Nagyértékű alkotásain kívül egész elméletet formált művészi hitvallása mellett. Abból az alapvető kérdésből indult ki, hogy mi legyen a kő nélküli Alföld és a követ pusztító steppe klíma monumentális építőanyaga 5 Timur Lenk turkesztáni hatalmas medresszéire hivatkozott és a csempében találta meg építőanyagát. Azután a pártázatos szepességi magyar renaissance, a népművészet gazdag formáiból és szép, régi magyar bútorok arányaiból alkotta meg stílusát, mely a szecessziós idők jóformán egyetlen maradandó értékű öröksége.

De a múlt emlékeit sem vette körül kegyelet, sőt azzal a kevés történeti emlékkal, mely Budán megmaradt, mostohán bántak. A Mátyás-templom helyreállításán és megfelelő keretbe helyezésén kívül a múltért jóformán nem tettek semmit és megelégedtek azzal, hogy a Történelmi Társulat táblái egyedül őrizzék emlékeit. Annyira nem becsülték a tradíciót, hogy nem egyszer hajszálon függött, hogy lebontsák az eskütéri plébánia-templomot, miáltal legrégebb építményünk, melynek stílusváltozásaiban sűrítve egész Pest története benne van, semmisült volna meg. Így a honi tradíciók éppolyan háttérbe szorított tényezői voltak a magyar metropolis felépítésének, mint az eredetiségre, magyar voltunknak megnyilatkozására törekvő akciók.

VALÓSÁGGAL MEGRÖGZÖDÖTT e város közvéleményében az a tudat, hogy nincs mivel büszkélkednünk a múltból, Budapestnek nincs történeti patinája, tehát minden igyekezettel modern várost kell alkotni belőle. E törekvések mellett, amint az új alkotások idővel lassan a félmúltba kerültek, abba a kritikus időbe, mikor a divatos mielőtt kosztümmé lenne, idétlen ódivatúvá válik, Budapest sorba kiábrándult mindabból, amit száz év alatt alkotott és szépnak hitt. Nem vették észre, hogy lassan megszületik a hiányolt tradíció és a mindent megjavító patina már kezd lerakódni, mert elvégre minden új egyszer régi lesz és minden régi egyszer új volt. Azok a pestiek, akik olyan irigységgel bámulják meg a genti Gravenkasteelt, ezt a régi várat, meg a milánói Castellót, arra nem gondolnak, hogy idő kérdése csupán, hogy a mi Citadellánk is ilyen bámulat tárgya legyen és szüntelen újabb és újabb terveket agyainak ki annak megsemmisítésére, holott szebb megoldást a Gellérthegy befejezésére — akár csak egy corona muralis — el sem lehet képzelni. Dicsérjük a bécsi Ringet, mint a multszázadbeli városépítés egyik legszebb alkotását, de hogy milyen gyönyörűen sikerült a mi Múzeum-körutunk, hogy itt van fővárosunk legkiegyenlítettebb bérházsora,—nagy részét Ybl építette — arról nem beszél senki. A párizsi Avenue de l'Opéra-t, a Champs Elysées-t itt áhítatos tisztelettel emlegetik, azonban únott közönnyel járnak a modern városépítés egyik legszebb útvonalát, az Andrásy-utat. Ez a hármastagolású útvonal tulajdonképpen kőbe épített költemény, mely arról szól, hogy a városi ember a kő- és téglarengetegből kivágyik a szabad természetbe. Előbb két sor ház, azután szélesebb lesz, négy sor fa, majd előkertek, mind több lesz a lomb, kevesebb a fal és végül megérkezünk a célhoz, a természethez. De bármily tökéletes alkotás az Andrásy-út és bár épületsorait a patina már egységbe foglalta össze, még egypár „Párisi Aruház“-szerű épület és vége lesz a művészi hatásnak. A Múzeum-körút harmóniáját is szétvetné, ha oda néhány mai modern épületet beékelnének és Budapest köztudatba átment városképét változtatná meg, ha a Citadellához hozzányúl-nának. A Duna-korzó kérdése is aggodalomra ad okot. Ezt a panorámás sétautat a legnagyobb művész, az élet formálta ki. Vájjon most az emberi beavatkozás nem fogja-e megrontani arányait, lüktető életét és letörölni finom patináját? Egyébként közvetlenül a Duna partján eddig még csak két olyan építményt sikerült emelnünk, melyeknek léptékei a Duna hatalmas méreteivel arányban vannak. Az egyik az Országház, a másik az Elevátor. Ez az utóbbi is igen jó, ma már patinás épület, de most veszélybe kerül az új híd közelsége miatt. Lebontása helyett, inkább meg kellene építeni a hídfeljáró túlsó oldalán a párját.

Ezt az elmékedést a Budapestre lassan lerakódó patina felett az teszi időszerűvé, hogy egyrészt a közvélemény élénk érdeklődést, sőt áldozatkészséget mutat fővárosunk fejlesztése iránt, másrészt korunk építő stílusa kirívó ellentétbe került a közelmúlt építészetével, miért is minden újítás óvatos körültekintést kíván, nehogy az újszerű építkezés többet romboljon a meglévő városkép harmóniáján, mint amennyivel azt gyarapítani tudja, őszintén bevallva, nem váltotta be az új építéstílushoz fűzött várakozásainkat az, amit az utolsó tíz esztendőben

e téren Budapest felmutat. A múlt század eklekticizmusa után, melyben külsőleg végig próbálták a múlt összes stílusait, feltétlenül rokonszenves ez az új stílus, mely a belső rendeltetést és célszerűséget tartva szem előtt, belülről kifelé alakítja homlokzatát és nem hazudik gipszdiszes barokk kastélyhomlokzatot egyszerű bérháznak, sem a renaissance tágas ablak és pillér tagolása miatt nem szabja el célszerűtlenül a szobákat. Ezek az új törekvések már azért is közel állnak hozzánk magyarokhoz, mert alapelveiket éppen száz esztendővel ezelőtt a mi Széchenyink mondta ki. Elmélkedve az architektúra szabályairól, az oszloprendek és stílusok törvényeiről, a szabad művészi tevékenységet gúzsbakötő dogmatizált tradíciókról, így ír: „Mily szemtelenség néhány száz vagy ezer évvel előbb bizonyos szabályokat állítani fel; vagy inkább műy gyávaság ily szabályok rabja, sőt bolondja lenni örökleg? Győzzön az ok s csak az ok, ne a régiség és még kevésbbé azon nimbus, melyet csalbölcssek saját sötét céljuk, vagy világi hiúságuk elburkolása végett szoktak a régiség körül terjeszteni/. Ezt a mai építészet harci lobogójára írhatjuk fel. Az új stílus közvetlen a háború előtt valóban művészi lendületű, monumentális alkotásokkal hívta fel magára a figyelmet. Nálunk Lajta Béla szervitateri és Rákóczi-úti vöröstégla bérháza, vasutcai iskolája, Bécsben Wagner Ottó művei, a német Behrens pétervári német követség! palotája, majd később a stockholmi városház, Östberg remekműve, Lallerstedt vöröstégla architektúrája, a dán Jensen Kiint orgonaszerű temploma, Höger nagyszabású hamburgi Chile-Hausa, Berlage tornyos amsterdami tőzsdéje, Dudok leleményesen szerkesztett lakóházai és a temperamentumos Le Corbusier franciás, ötletes épületei felcsigázták várakozásunkat. Mindezek nemcsak célszerűen oldották meg feladatukat, hanem minden puritanizmusuk mellett ihletett művészettel hoztak létre valami újszerű szépet, mely nagy síkok, vízszintes és függőleges egyenes vonalak, ismétlődések, valamint az anyag mesteri kezeléséből előálló fény- és árnyhatások harmóniájából jön létre. Első tekintetre egyszerűnek látszanak ezek az épületek, de jobban szemügyre véve a művészi lelkiismeretnek, a műgondnak rengeteg küzdelmes munkáját látjuk meg bennük. Ezzel szemben a budapesti moderm épületek többségén az újat alkotás lendülete helyett inkább csak a reakció ütkezik ki, mely nyersen hagyja a homlokzatot, mintha nem is tervezte volna meg, de ha felraknánk reá a háború előtt obiigát gipszdiszeket, vakolatba rajzolt szecessziós formákat és a szokványos tornyocskákat, kupolákat, miben sem különböznék elődeitől. A villák és családi házak még jobban sikerültek, de az utcák sorában álló bérházak — természetesen tisztelet a kivételeknek — kétségbe látszanak vonni, hogy ennek az új stílusnak a célszerűségen kívül művészi vénája is lenne. A művészi alkotásnak, legyen az kicsi, vagy nagy, sőt még a művészi torzónak is lezárt egésznek, befejezettnek kell lennie. Már pedig ezek a mi bérházaink jobbára befejezetlenek, folytathatók lennének a végletekig, nem a művészi alakító erő szab határt, hanem a szomszéd házak meg az építési szabályrendelet magassági maximuma. A legtöbb épület nem alkalmazkodik környezetéhez és olyan szabványyszerű, mintha mustra-könyvből vették volna ki. Szinte harsogva hangoz-

tatja, hogy egyetlen ambíciója a célszerűség. Ezekkel szemben nem is lehet művészi követelményekkel fellépni, legfeljebb a jó ízlés kívánandó meg. A célszerűség kérdését pedig majd idővel a lakók fogják eldönteni, hogy a világosság és napfény kedvéért hajlandók-e életüket üvegkirakatban tölteni. Természetes folyamat az, hogy minden stílus egy idő múlva sablonizálódik az epigonok kezén, de hogy nálunk sablonnal és epigonokkal kezdődjék, az nem természetes, összehasonlítva a budapesti új stílú épületek átlagát a külföld hasonló építkezésével, úgy tűnik fel, mintha építészeink egyrésze a dolog könnyebbik végét fogta volna meg, amint Liszt Ferenc szerette mondani: „már megint megjelent a nagy Slendrián“.

Minket Budapest szempontjából annyiban érdekel ez a kérdés, hogy az új stílú építkezés mennyit ronthat vagy javíthat fővárosunk képén és vajjon mennyire zavarja meg a patinázódás folyamatát. Az kétségtelen, hogy régi, kialakult utcáorokban ez az újszerű építkezés a maga nyersségében zavarólag hat. De igazi művész számára nem lenne megoldhatatlan feladat, elvei feladása nélkül a környezetbe illő, legalább semleges homlokzatot alkotni. Bizonyos útvonalakon azonban be kellene hozni a homlokzat védelmét, amely mögött a ház újraépíthető (amint erre nézve a károlykörüti és az országházkörüli építkezéseknél már történt is kísérlet). Mikor 1708-ban Mansard felépítette a Place Vendome-ot, csak a homlokzatokat építette meg köröskörül, a házak utólag épültek mögéjük és azóta már többször megújultak, míg a homlokzat ma is a régi. Az új és teljesen újjáépülő városrészekben szabadon érvényesülhet korunk építő stílusa, de kívánatos lenne, hogy a keskeny frontú pesti telkek helyett nagyobb komplexumokon érvényesülhessen, mert ez a stílus nem telkek, hanem utcák, tömbök beépítésére hivatott, e nagyobb feladatokban futhatja ki akadály nélkül a formáját, míg a kis telkeken, egymás mellett, mintakollekciós szelvényeknek látszik. Ilyen elővigyázati intézkedésekkel biztosíthatjuk az annyira áhított patina képződését, melyet siettetni nem lehet, de hátráltatni, elrontani nagyon könnyű.

JESZENSZKY SÁNDOR

VISSZHANGOK ROMÁNIÁBÓL

FOLYÓIRATUNK MÁRCIUSI SZÁMA, ismertette Magyarországot és Románia viszonyát, idézte Bethlen István múlt évi karácsonyi cikkét, aki kérdezte:

„Mit tegyünk?

Az első lépés csakis a román állam vezetőivel való közvetlen tárgyalás lehet. Végre meg kell értenie a legelvakultabb román sovinsztánnak is, hogy a báránytürelemnek is vannak határai és bármennyire nincs legcsekélyebb szándékunk sem, hogy belügyeibe avatkozzunk, de a Romániához való normális viszonyunk tisztán és kizárólag attól függ, hogy magyar testvéreink milyen elbánásban részesülnek? Mindent el kell tehát követnünk, hogy megértéshez jussunk velük, mert célunk valóban nem Európa nyugtalan! tása, hanem kizárólag csakis az erdélyi magyarság sorsának biztosítása.“

Hogy e felvetett kérdésre román oldalról mi lesz a válasz, akkor beváltottuk nyíltan, hogy nem tudjuk. A karácsonyi cikkhez román oldalról hovatovább mind több megjegyzés, hírlapi cikk kapcsolódott; azután Bethlen István írta meg húsvéti cikkét s annak nyomán ismét jöttek a válaszok Erdélyből és Bukarestből s igaz, hogy ma is, ha azt kérdezzük, hogy mi lesz a felvetett eszme sorsa: lehet-e a románokkal komolyan beszélni? ma is csak azt tudjuk felelni, hogy még nem tudjuk. De azt hisszük, hogy a magyar közvélemény, a „Magyar Szemle“ olvasói kell hogy ismerjék, hogy mi történik, kell hogy tudják, hogy meddig jutottunk s lássák, hogy a román közvélemény és sajtó hogyan reagál, hogyan néz kinyújtásra készülő kezünkre? Nem elég, hogy tudomásul vegye, hogy Bethlennek tapsol a képviselőház — vele kell hogy érezzen, háta mögött kell hogy álljon az egész trianoni Magyarország, éreznie kell, hogy itt az egész magyar faj sorsáról van szó, egy olyan nagy kérdésről, melyet sem gyűlölettel, sem illúziókkal nem lehet megoldani, hanem csak faj szeretettel és megértéssel. Erdély szeretetével.

EMLÉKEZNÜNK KELL mindenekelőtt arra,¹ hogy alig két hónappal a karácsonyi cikk megjelenése előtt hangozott el a milánói beszéd, mely izgalomba hozta az egész román közvéleményt: akkor fenyegette egy székelyföldi román lap szentbertalan-éjszakával a magyarokat. Az a hangulat ez év kezdetén sem tűnt el. Januárban, Pop Valér iparügyi

¹L. „Berlin, Milano és Bukarest“ című cikket a Magyar Szemle ezévi januári számában.

miniszter látogatásával kapcsolatosan Erdélyben, írta a mérsékelt hangulatú „Adevéru” cikkét, melyben elmondja, hogy az észak-erdélyi megyékkel mindez ideig senki sem törődött, Máramaros, Szatmár, Szolnok-Doboka kiesett a politikai érdeklődés köréből. „A novemberi beszéd kellett hogy eljőjön” — írja a lap —, „hogy ez megváltozzék és e vidékek szószólói meghallgatásra találjanak s egy miniszter jelenjék meg ottan, aki a román állam létezését érzékelhetővé tegye. Ma Máramarostól le a Bánságig az összes megyék, melyek eddig teljes nemtörődömség áldozatai voltak, az érdeklődés központjába kerültek és egy teremtő dinamizmus érverését érzik.”

Ilyen és még ilyenebb volt a légkör, mely a Bethlen-cikkkel való foglalkozás külső kereteit nyújtotta.

Január közepén a kolozsvári magyar lapban, a „Független Újság”-ban, jelent meg az első nyilatkozat felelős román államférfiú részéről. Lapedatu, a szenátus elnöke, kiváló történettudós, a román akadémia elnöke és két Bratianu-féle liberális kormány volt kultuszminisztere, hallgató, magába zárkózott ember, nyilatkozatát is írásban adta a lapnak, kétségtelenül hiteles. Elsősorban kijelentette, hogy a cikket nem olvasta.

„De ha lényegük az.” — folytatta mégis —, „amit önök közölnek velem, vagyis az az óhaj, hogy Románia és Magyarország között barátsági szerződés jöjjön létre közvetlen tárgyalások útján; továbbá, ha Bethlen István gróf őszintén javasolja, hogy a tárgyalások sikerének érdekében a revízió kérdését el kell távolítani, nem látom semmi komoly akadályt hasonló tárgyalások megindításának és esetleg a szóbanforgó barátsági szerződés megkötésének. Mindehhez azonban előbb meg kell teremteni a szükséges légkört.

És itt Bethlen István grófnak és híveinek nagy és jelentős szerep jut: le kell csendesíteniök a magyarországi revíziós izgatást, mely a romániai antirevizíós mozgalom ellenhatását kiváltotta. Csak ily módon teremthető kedvező légkör a tárgyalások számára. Erre a légkörre azoknak a kötelezettségeknek a teljesítésekor is szükség van, melyeket mindkét fél a népkisebbségekre vonatkozó békeszerződési szakaszok végrehajtására vonatkozólag vállaltak.

Románia annak idején elfogadta ezeket a rendelkezéseket, — folytatta Lapedatu a megszokott román gondolkozásmóddal — és őszintén kereste, hogy meg is valósítsa azokat. Bizonyosság erre a magánoktatási törvény, a választási és a közigazgatási törvény stb.

Az utóbbi években a kisebbségek között több kérdésben elégedetlenség támadt, ami egyrészt a revizionista izgatás, másrészt az anti-revizionista visszahatás nyomán keletkezett közhangulatnak köszönhető.

Tehát, hogy megkezdődhessenek a Bethlen István gróf által óhajtott tárgyalások a Románia és Magyarország közötti barátsági szerződés megkötésére, feltétlenül szükséges, hogy mindenekelőtt lecsendesedjenek a kedélyek és az őszinte, kölcsönös bizalom légköre alakuljon ki a két állam között.”¹

Hogy az interjú kérő hírlapíró hogyan ismertette a cikket Lapedatuval, aki nem tud magyarul, azt nem tudjuk, de kétségtelen, hogy félreértés volt: Lapedatu azt hitte, hogy a karácsonyi cikk a „revízió kérdésének eltávolítását” javasolja, holott erről a cikkben nincs szó és a „8 Órai Újság”-nak adott újévi interjújában Bethlen István a megértést a kisebbségi szerződés rendelkezéseinek megtartása mellett egyenesen a „népszövetségi paktum revíziós szakaszának élő joggá való válásától” teszi függővé.

¹ „Független Újság”, 1937 január 17.

Az első pillanatban látható volt, hogy a kérdés nehézsége a revízió. Félre nem érhetően, nyersen beszél erről minden román tényező, sajtó és számottevő közéleti férfiú. Az első lépésnél egyéb nem is volt várható.

Az egyik legnagyobb bukaresti román lap, a „Curentul“, „Román-magyar közeledés“ című cikkében szólt a kérdéshez. Bevezetésében a cikk egészen hamis úton indul: azt tételezi fel, hogy Magyarországnak Romániához és Jugoszláviához való közeledését Németország kezdeményezte. Aztán rátér Bethlen István „hírhedt és kihívó“ cikkére, mely közvetlen tárgyalások megindítását ajánlja a két állam között.

„Ilyen ajánlattevővel nehéz zöldasztalhoz ülni. Románia mégis késznek nyilatkozott a megegyezésre, sőt meg is kezdődött a terület előkészítése. Egy transzilvániai magyar közlés a napokban azt fejtette, hogy Bidu székelyföldi prefektust a magyar párt kérésére áldozták fel a román-magyar kibékülés kérdésével kapcsolatban, mivel túlnagy buzgóságot mutatott a székelyföldi elrománosítottaknak nemzetiségükhöz való visszatérésében.¹ Egyébként a legilletékesebb hivatalos helyről is (a cikk Antonescu külügyminiszter nyilatkozatára céloz, amit később fogok megemlíteni) kijelentés történt a múlt héten, hogy a megegyezés előkészületei megtörténtek. A dolog tehát komoly stádiumba jutott s a legnagyobb figyelemmel kell hogy kialakulását kövessük.

Mi egyelőre arra emlékeztetünk, hogy Románia semmi módon sem hagyhatja ki egy ilyen, Magyarországgal folytatandó tárgyalásból a kölcsönösséget s miután a tárgyalásokat Berlin a területi igényekről való lemondása alapján kívánja Budapestről, mi nem tárgyalhatunk magyar hivatalos körökkel, mielőtt azok meg nem változtatják a Gömbös által a hivatalos kormányprogrammba felvett pontot: a területi revíziót.

Megindult-e tényleg e tekintetben Budapesten a változás, amint ezt Antonescu nyilatkozata után sejteni lehet? azt nem tudjuk. A megegyezés második feltétele: a kisebbségekkel való bánásmód kölcsönössége — akkor is fennmarad.“

Tekintve politikájának hátterét, talán ennél több megértést várhattunk volna Gogától és környezetétől. Jelenlegi pártja, a „Keresztény Nemzeti Párt“, egy időben kacérkodott egy hasonló árnyalatú magyar alakulattal és vezére, Cuza, egy időben megfordult Magyarországon. Viszont magának Gogának nevéhez fűződik az úgynevezett „Csúcsai paktum“ megalkotása, melyről éppen most annyi szó esik a román politikában s amely a magyar kisebbség életének legfontosabb dokumentuma.

Goga sajtóságos körülmények között nyilatkozott a magyar-román megegyezésről. Marosvásárhelyt volt mint násznagy s a „Szabadság“ nagyváradi lap tudósítójával magyar-román kulturális kapcsolatokról beszélt: Adyról, az „Ember tragédiájáról“. „A darab új fordításával elkészültem“ — mondta — „és könyvalakban is meg fog jelenni; még budapesti elfogult irodalmi körök részéről is kedvező kritikát kaptam, ha nem is választottak be a Kisfaludy Társaságba ...“ Ebben a pillanatban kérdezte meg a hírlapíró, hogy mi a véleménye a karácsonyi cikkről. Goga volt ebben az időben talán az egyetlen román politikus, aki azt valóban és magyarul olvasta. „A cikket külföldön olvastam“ — mondotta — „s ezért nem volt még alkalmam, hogy válaszoljak reá. De az a véleményem, hogy Bethlen gróf

¹ Ezt az ostobaságot csak a gondolkozás jellemzésének teljessége kedvéért írtuk le.

nem volt elég őszinte és elég konkrét s nem értem, hogy tulajdonképpen hogyan képzei a közeledést a két állam között, mert tudatában kell lennie, hogy a két állam közötti esetleges közeledésnek egyetlen conditio sine qua non-ja az, hogy a revízió kérdése, mely csak romantikus képzelgések anyaga, szóba se kerüljön. Ha ezt magyar részről megértik, nincs semmi akadálya, hogy a közeledés akármelyik román politikai párt vagy felelős kormány részéről gazdasági és kulturális, de politikai alapon is meginduljon.“ A beszélgetés végén Goga kifejezte azt a megingathatatlan hitét, hogy — amiről szó sem lesz — a liberális Tátarescu-kormány után az ő pártja következik a kormányon, tehát az esetleges magyar-román tárgyalásokat velük fog kellő lebonyolítani.¹

A Goga-interjú azonban tulajdonképpen elkésett dolog volt: a párt lapja, a „fara Noastră“ sokkal előbb, a Lapedatu-nyilatkozattal kapcsolatban írt volt a kérdéstről. „Pact de amidbe cu Ungaria?“ című cikkében megállapítja, hogy a közvéleményt komolyan kezdi foglalkoztatni Bethlen ajánlata.

„Egy ilyen gondolat az első pillanatban úgy tetszik, mintha a lehetetlenségek közé tartoznék s a lehetetlenség nem a mi oldalunkon van, akik mindig arra törekedtünk, hogy a minket körülvevő államokkal jó egyetértésben éljünk, hanem Magyarország oldalán.

Hogy így van, csak arra az óriási revíziós propagandára kell hogy gondoljunk, melyet a magyar kormány a háború óta folytat a nyugati országokban. Mennyi erőfeszítés, mennyi elfecsérelt energia, milyen fantasztikus kiadások nem történtek, hogy a világot meggyőzzék a magyarok, illetve egy magyar osztálynak, a nemességnek a kimerájáról, amely romantizmusból és képzeldésből ered.“

S hogy az erdélyi magyarságot is belekeverje, folytatja:

„Mindezt az egész világ tudja, aminthogy éppen annyira ismertek a mi államunk keretei között élő magyarok irredentista megnyilatkozásai.“

S aztán végezi:

„Így aztán természetes, hogy a kérdésre: egyezzünk-e meg Magyarországgal? ez a feleletünk: egyezzünk, de csak egy feltétel alatt. A meg egyezést előzze meg a magyar vezetők gondolkozásmódjának gyökeres megváltozása; mondjanak le a revízióról és minden revíziós törekvéstről. Mert egy ilyen megegyezésnek csak ebben az esetben volna állandó pecsétje, minden más körülmény között csak egy darab papírrongy volna.“¹

Míndez idáig a tisztesség határai között mozgott: mi kívánjuk a magyar kisebbség védelmét, a románok annak fejében kívánják a revízióról való lemondást; a két követelmény összeegyeztetése nehéznek látszik, de mire való a remény elvesztése, mire való a tárgyalások? A Goga nyilatkozata után való napon — nem éppen arra reflektálva — a magyar párt hivatalos lapja, a „Keleti Újság“ konstataulta, hogy egyelőre még „vajmi kevés konkrétum merült fel a két állam viszonyának kedvező fordulatáról, de éppen azzal bizonyítjuk jóhiszeműségünket, hogy mi ebből a kevésből is reményeket igyekszünk meríteni“.

¹ „Szabadság“, 1937 február 3.

² „Tara Noastră“ 1937 február 16.

Mikor a lap ezt írta, semmiesetre sem gondolhatott Iorgára, ki egy héttel előbb írt lapjában cikket. Ez a cikk, „Mitől fél Bethlen gróf?” megrendítette hitünket, hogy Iorgát komoly és korrekt államférfiúnak tartsuk; szerencse, hogy ő, akinek soha Romániában számottevő pártja nem volt, akkor sem, mikor kormányon volt, nem kerülhet hatalomra, mert vele igazán reménytelen volna minden tárgyalás.

Cikkében azt kérdi: hogyan lehetséges Bethlennel, egy olyan emberrel tárgyalni, illetve tárgyaljon Románia olyannal, aki azt mondja, hogy Romániát nem szeretheti és nem tisztelheti? „Nahát! én nem állok szóba csak azzal, aki szeret és becsül bennünket vagy mi őket.”

„Mégis van válaszunk Bethlen grófnak⁴¹ — végzi cikkét —, „amit meg kell adnunk. Ez az itteni kisebbségekkel való bánásmódunkra vonatkozik. Ezt a bánásmódot arra az esetre kell biztosítanunk, ha Magyarország nyíltan és minden pontját megtagadná a trianoni szerződésnek.

Mi széleskörű és biztos nemzeti életlehetőségeket nyújtunk a kisebbségeknek, nem mert kényszerít a trianoni szerződés (Romániát?), hanem, mert úgy akarjuk mi. Mert így parancsolja múltunk s mert így diktálja szívünk, ami megkülönböztet másoktól. Nemde, megértettük egymást, Bethlen gróf?”

Vájjon lehetséges-e, hogy mint jó keresztyén, Iorga ne ismerné a farizeus bibliai történetét?

A meglehetősen rideg megnyilatkozások mellett valamivel optimistább vélekedést képvisel Lupádnak, a kolozsvári egyetem történet-tanárának (aki melleleg a budapesti egyetem hallgatója volt) nyilatkozata, bár a karácsonyi cikket ő is olyan körülményekkel hozza összeköttetésbe, melyekhez annak a világon semmi köze nincs: Rosenberg ismerős „Beobachter“-beü cikkével, a Gömbös-kormány reformjainak elmaradása folytán keletkezett elégedetlenséggel Magyarországon és mi mindennel nem. Nyilatkozatának mégis ide iktatjuk két mondatát, mint amelyek némi megértést árulnak el: „őszintén bevalom” — mondta a tanár —, „hogy Bethlen gróf sajtónyilatkozatának jelentőséget tulajdonítottam... A közvetlen tárgyalásokat nemcsak lehetőknek, hanem szükségesnek tartom és ha jóhiszeműek, célravezetőknék is vélem.”

És Maniu Gyula, az erdélyi románságnak, akárhogyan is, mai napig is vezetője?

Maniu e kérdéssel szemben is megmaradt határozatlanságában, zárkózottságában. Pedig érdeklődött a dolog iránt. Ő maga kérte meg a nagyváradi „Szabadság” szerkesztőjét, Hegedűs Nándort, hogy küldje el neki a Romániába be nem engedett Pesti Napló karácsonyi számát, hogy olvashassa a Bethlen-cikket. De aztán, mikor arra került a sor, hogy meg is mondja nézetét, ezt írta Hegedűsnek:

„Hálám jeléül nagyon szívesen felelnék feltett kérdéseire, de két körülmény megakadályoz benne.

Az egyik: hogy nem vagyok barátja az interjúknak. A másik: Bethlen István milánói konferenciáját és karácsonyi cikkét, az abban foglalt érveléseket, következtetéseket és terveket nem lehet egy interjúval elintézni. A szerző kiválósága és a tárgy fontossága egyaránt megkívánja a tüzetesebb megvitatást.”

Minekünk, mikor ezt leírtuk, csak az jutott eszünkbe, hogy Maniu volt a gyulafehérvári rezolúciók szerzője és az: hátha a liberális kormány bukása után a nemzeti parasztpárt jutna kormányra s abban Maniu is résztvenne!

Mielőtt a karácsonyi cikk visszhangját befejeznők, visszatérünk egy nyilatkozatra, melynek több jelentősége van a bukaresti sajtó minden ellenségeskedésénél.

Február elején Antonescu külügyminiszter, hazatérve Prágából, nyilatkozott a sajtónak s ez alkalommal egy mondat szaladt ki száján: „Magyarország ma sokkal kevesebb ellenségeskedést mutat Romániával szemben, mint ahogyan hiszik.“

Mi ezzel kapcsolatban a magyar párt kolozsvári hivatalos lapjának, a „Keleti Újság“-nak a kommentárját írjuk ide; semmi jobban nem mutatja a karácsonyi cikk jelentőségét és értékét, mint ez a pár sor: az erdélyi magyarság felfakadó reménységét! „Megállapítjuk“ — írja a lap —, „hogy a bukaresti sajtó egyáltalában nincs összhangban a külügyminiszternek külföldi tapasztalatain alapuló kijelentésével s ha Antonescu azt állapítja meg, hogy Magyarország külpolitikája nem ellenséges Romániával szemben, akkor talán már azt is kilátásba helyezte, hogy a román-magyar viszony közeli javulására számít. Mert nem tagadjuk, hogy a romániai magyarság nem érdektelen szemlélő a román-magyar kapcsolat kialakulásában, mert azt reméli, hogy a külpolitikai légkör enyhülése a belpolitikai enyhülést is magával fogja hozni s megszűnik a mai áldatlan helyzet.“¹

MOST HÚSVÉTKOR megjelent Bethlen István „válasza egy karácsonyi cikk romániai visszhangjára“. Valójában alig válasz, mert nem volt mire válaszolni, hanem szabatos megállapítása és gondos indoklása a kérdésnek: hogy mit kívánunk mi, mire vagyunk készek és mit kell hogy a románok adjanak, hogy közöttünk létrejöhessen a megértés és a magyar-román viszony ne veszélyeztesse Európa békéjét.

A katonai egyenjogúság kérdése e cikk keretem túl esik s valószínűleg megoldást nyer Románia beleszólása nélkül is. De ott van a két kardinális kérdés: a romániai magyar kisebbség helyzete és a mi revíziós törekvéseink.

A húsvéti cikk megállapítja, hogy a magyarok elnyomása nem a revíziós propaganda életrekeltésével támadt, nem annak volt következménye, hanem megvolt azelőtt s a magyar revíziós propaganda csak ürügyet és alkalmat nyújtott az amúgy is folytatott kisebbségellenes politika számára. A két dolog, kisebbségi politika és revízió között semmiféle junktim nem lehet, az egyik kötelezettséget, a másik jogot képez, de a románok a revízió kérdését csak „a gyűlöletnek, a bosszúállás vágyának és az üldözés szellemének felébresztésére“ használják. Mi a népszövetségi paktumban biztosított revíziós jogunkról nem mondhatunk le, de készek vagyunk magunkat kötelezni, hogy a revízióra más formában mint békés úton, törekedni nem fogunk. A végén is — írta Bethlen István — „dacára komoly és súlyos ellentéteknek, mindkét nemzetnek vannak olyan komoly és életbevágó

¹ „Keleti Újság“, 1937 február 4.

közös érdekeik, melyek mindkettőre nézve indokoltá teszik, hogy megértőbb szomszédi viszony lehetőségeit keressék; ez pedig lehetséges, ha a két kormány úgy a kisebbségi kérdésről, mint a revíziós propaganda ügyéről barátságos eszmecserébe bocsátkozik és kölcsönös jóakarattal keresi a modus vivendi útját, mely úgy a két nemzet jövő viszonyának alakulása, mint az általános európai béke szempontjából csak termékeny lehet.“

Kinyújtott jobb ez, melyet ellenfél is elfogad, ha nem akarja konykult folytatni az ellenségeskedést.

A karácsonyi cikke aránytalanul csekély visszhang kelt; de a húsvéti cikke halommal jött a válasz, a megjegyzés, sajtóban, politikusoktól. Egész kötetet képeznének összegyűjtve s mi csak egy párnak, az érdemesebbjének hangját ismertetjük.

„A békítő Bethlen gróf“ — ezzel a címmel írt vezető cikket a „Curentul“ főszerkesztője, Pamfil Seicaru képviselő; tudomásul veszi, hogy Bethlen „modus vivendi“-t keres Magyarország és Románia között s cikkének rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít.

„Kétségtelenül végtelen nagy jelentősége van annak, hogy a magyar állam és a magyar nép egy olyan jelentős tényezője, mint Bethlen István, váratlanul megtér és észrevesz egy valóságot: hogy Románia Magyarország szomszédja. Bármilyen különösen hangozzék is, tény, hogy a magyar politikusok nem bírták túltenni magukat azon, hogy ne vessenek ügyet egy államra és pedig egy hatalmas államra szomszéd-ságukban: Romániára.

A magyar szellem egyik sajátossága, hogy nem bír a történeti realitással számolni; valami elhomályosítja látásukat, képzelődésüket vetítik a tényekre s az eseményekből olyan következtetéseket vonnak le, amilyenek saját gondolataiknak megfelelnek.

Elismerem, hogy az élet realitásaival való első érintkezés nagyon nehéz, nehéz, mint egy súlyos álomból ébredve észrevenni a dolgok körvonalát. Elismerem, hogy Bethlen gróf tiszteletreméltó erőfeszítést tesz, hogy megszokja a világosságot, hogy hozzászokják a történeti valósághoz.“

Seicaru bőven idézve, részletesen ismerteti a cikket s aztán azt kérdi: mi vezeti mindezzel Bethlen grófot?

„Egy ellenállhatatlan vágy“ — feleli — „a megegyezés, egy realitás felismerése felé, mely sziklaszilárdan áll a magyar revizionizmus útjában: a román nemzet realitása. Gátakat emeltek, meghamisították a történelmet, de a román faj fejlődött, fejlődött szélesen, ellenállhatatlanul, korlátozhatatlanul. Ami volt, az nem lesz újra és nem lesz soha: a folyók nem folynak forrásaik felé s a történet nem változtatja meg menetét.

Úgy látszik, hogy ez az egyszerű, igénytelen igazság kezd a magyar államférfiak előtt is felderengeni.“

Seicaru továbbiakat vár Bethlen gróftól. Szeretné, ha más oldalról is megvizsgálná a problémát, őszinte számadást végezne és összeadná, hogy a nagy német és szláv tömegek között hány magyar él? Akkor tisztultabb revíziós gondolatokkal fordulna Románia és a fiatal román nép felé s a magyar gondolkozásmód a történelmi megértés és a magyar nép jövődjéről való gondolkozás revízióját hirdetné. „Vájjon megadatott-e a mai magyarországi nemzedéknek, hogy

ilyen revizionizmushoz közeledjék?“ „Alig hisszük“, végzi cikkét Seicaru.¹

Az „Universul“, az antirevizíós liga hivatalos lapja több alkalommal foglalkozott a húsvéti cikkel, melyek nagy részét maga a főszerkesztő, Stelian Popescu írta. Az „Universul“ lapjain mi megértésre, vagy csak tisztességes tónusra sem várhatunk. A terjedelmes cikkek-ből egy-egy töredéket idézünk, hogy megmutassuk hangulatukat. Például az április kilencediki cikkben:

„Azt kérdeztük magunktól: hogy lehetséges, hogy az egész világ füle hallatára, mikor a magyar sovinizmustól annyit kínzott román lélek sebei még nem hegedtek be; mikor még életben vannak azok, akik a magyar uralom alatt szenvedtek; mikor minden becsületes ember visszaemlékezik az elmúlt század utolsó felére: — hogyan lehetséges, hogy egy ember, olyan felelősséggel terhelve, mint Bethlen István olyan valótlanságokat állítson? Hogyan lehetséges az éppen Húsvét hetében?“

Aztán miután felsorolta a magyar uralom minden kegyetlenségét és rettenetességét, ő, Popescu, nem áttolja — igaz, nem húsvét hetében — hogy ezt írja: „Nincsen szabadság, amit a magyarok ne élveznének Romániában s amellyel vissza ne élnének: használhatják nyelvüket iskolában és templomban; van állampolgári joguk, sajtószabadságuk, vallásukat tiszteletben tartjuk“ és így tovább. Aztán említi, hgy Bethlen nehéz európai bonyodalmak árnyékait látja közeledni. „Ha ez így van“ — mondja Popescu egy korábbi cikkében —, „miért nem veszi Bethlen gróf revízió alá lelkiismeretét? miért nem tanácsolja országa kormányának, hogy mondjon le a revíziós politikáról, mely veszélyezteti a békét s a nemzetek biztonságát? Miért feszítik Budapesten a húrt, jóllehet az nem javítja a szomszédi viszonyt s nem szolgálja a békét?“

Ha nem is ilyen durván, a Keresztyén Nemzeti Párt sem fogadta előzékenyen a húsvéti cikket. Április 8-ikán a párt szervező gyűlést tartott Bukarestben s ezt az alkalmat használta fel Goga, hogy egészen röviden nyilatkozzék: „Én azt mondom Bethlen grófnak, hogy szomszédi viszonyunkat csak teljes őszinteségre lehet felépíteni. Mi a béke mellett vagyunk, de békét csak határaink tiszteletben tartása mellett ismerünk, mert azokat vér szerezte és vérrel fogjuk megtartani. Én ismerem a magyar vezető személyiségeket: állandó túlzásban és nagyzási mániában élnek. Békéről csak akkor lehet szó, ha Budapest határozottan és ünnepélyesen elismeri Románia határait.“

A párthoz közel álló „Porunca Vremii“ még határozottabb:

„Mi minden szomszédunkkal szemben a megegyezés politikáját folytatjuk s nincs okunk háborúra, de határainkat meg fogjuk védelmezni s lelki téren is fegyverkezünk azok ellen, akik azt meg akarják bolygatni. Nemzeti érdekeink elárulását jelentené egy olyan Magyarországgal való megegyezés, mely nem ismeri el határainkat. Az ilyen politika fásulttá tenné a román közvéleményt s szabad utat engedne a magyar revíziós mozgalomnak. Még azt a barátságot is feleslegesnek tartjuk, ha Magyarország kötelezné magát, hogy lemond a revíziós propagandáról, mert bizonyos, hogy hiányoznék belőle az őszinteség. . .

Hiábavalónak tekintjük tehát Bethlen gróf próbálkozását: nekünk nincs szükségünk Magyarországgal barátságára, amint nincs szükségünk

¹ „Curentul“ 1937 április 4.

gyűlöletére sem. Akármilyen lenne Magyarország ajánlata, megmaradunk álláspontunk mellett: korrekt szomszédi viszonyt kérünk, semmi egyébbet. Ezen túl a hitszegés kezdődik!“

A fennebbi cikkek után egészen meglepi az embert, ha Georghe Brătianu, a dezertált liberálisok pártjának elnökét, iassi-i egyetemi tanárt, egy egészen európai embert hall és olvas az ember. Brătianu hosszú cikkben foglalkozik Bethlen ajánlatával. Részletesen ismerteti a húsvéti cikk minden fejezetét s európai modorban polemizál velük: európai modorban, de román felfogással. Beismeri, hogy „az ilyen vitatkozást a végtelenig lehet folytatni, amelynek a végén is nem vezet semmi eredményhez“, ellenben van értelme, hogy feleljen Bethlennek arra a megjegyzésre, hogy a magyar kormány kész Romániát megnyugtatni, hogy revízióra csak békés formában gondol.

„Ha el is ismerjük“ — írja ehhez Brătianu —, „hogy ez valami, mindenesetre nagyon kevés. Azt jelenti, hogy a jelen körülmények között nem teszem a kést a nyakadra, hanem megvárom az alkalmat, míg más háborús körülmények téged megakadályoznak, hogy békés revíziómnak ellen tudjál állani. Ha egy ilyen nagylelkű ajánlattal megelégednénk, önfenntartási ösztönünkről nagyon rossz tanúbizonyságot tennénk, valamint előrelátásunkról is, ami ezideig nem hagyott cserben.“

De aztán így folytatja:

„Mit értékeljük hát Bethlen gróf ajánlatában? Elsősorban magát az ajánlatot és azt, hogy megtette. Ha nem is önmagában, de az európai helyzet világos megértése következtében kétségtelen jelentősége van. Ne felejtjük, hogy Bethlen gróf cikkei összeesnek a jugoszláv politika utolsóideji fejlődésével: a belgrád-szófiai paktummal és a belgrád-római megegyezéssel. Véletlen ez vagy összeköttetést kaphatunk közöttük? A jövő fogja megmutatni. Azt minden esetre bizonyítja, hogy Magyarország nem érzi magát teljesen biztosítottnak abban a politikai rendszerben, melyhez az utóbbi időben kötve volt. Mutatja, hogy a magyar revizionizmus az utolsó időben nem találta meg sem Berlinben, sem Rómában azt a támaszt, melyet remélt Romániával szemben.“¹

Ehhez csak annyi megjegyzésünk van, hogy úgy látszik, hogy a román államférfiaknak a külpolitikai helyzetben és a jugoszláv politikában való bizakodása valamelyes általános, hivatalos intelem eredménye, mert ugyanaz nap, mikor a Brătianu-cikk megjelent, csaknem szóról szóra ugyanígy írt Goga lapja, a „Tara Noastră“ is.

MINDEZEKET az eddig ismertetett válaszokat a bukaresti sajtó, a regati pártok megnyilatkozásainak tekinthetjük, bár Goga maga erdélyi, de lekötötte magát egy párthoz és egy politikai gondolkörhöz, mely — hála Istennek — Erdély földjén nem bír talajjal s lapja, a „Tara Noastră“ is Bukarestben jelenik meg. Lássuk, mit írtak és mondtak közvetlenül az erdélyiek.

A „Natiunea Română“-t azért illetné meg különös figyelem, ha volna mondanivalója, mert a lap a most kormányon lévő liberális párt erdélyi szócsöve s a párt bukaresti sajtója, hacsak teljesen el nem került figyelmemet, egyáltalában tudomást sem vett a húsvéti vagy karácsonyi cikkről, a párt hivatalos lapjában, a bukaresti „Viitorul“-ban egy sort sem láttam.

¹ „Curentul“, 1937 április 8.

A „Natmnea Romana“ vezető helyen foglalkozik Bethlennel, de a cikkben semmi sincs. Pontról pontra ismerteti a cikket s pontról pontra tagadja állításait, tagad olyant, amit az egész világ tud. Tagadja, hogy Románia elnyomja a magyarságot, hogy romanizálja a székelyeket, hogy elmozdítják az állítólag románul nem tudó tisztviselőket, hogy felülvizsgálat alá akarják venni az állampolgárságokat és 75%-os arányszámot akarnak biztosítani a vállalatokban a románságnak. Tagadja, hogy ne lett volna kezdettől fogva revíziós mozgalom Magyarországon s állítását azzal bizonyítja, hogy 1918-ban és 1919-ben az erdélyi magyarság budapesti ösztökélésre tagadta meg a hűségesküt és nyújtott azután panaszokat be Genfben. S végül a lap kérdi: „Jó-hiszemű-e a volt magyar miniszterelnök, vagy új alapot keres a holnapi revíziós mozgalomra? Mert egyfelől jóindulatú megegyezést indítványozni s ugyanakkor egész sor hamis vádat emelni, olyan meg nem engedett politika, mely megegyezés és közeledés alapja nem lehet.“¹

Vezércikket írt, „feleletet“ a kolozsvári „Patria“ is, a nemzeti parasztpárt lapja.

A lap helyesnek tartaná, hogy román-jugoszláv mintára magyar-román kisebbségi megállapodás jöjjön létre, de annak előzménye — mint a többiekénél — a revíziós mozgalom megszüntetése kell hogy legyen s azok a módzatok, melyeket e tekintetben Bethlen említ, nem elégitik ki.

Beismeri a lap, hogy az erdélyi románoknak a magyarok által történt elnyomása nem ad jogot a román államnak a magyarság elnyomására. Nem is volt ez a cél. A gyulafehérvári rezolúciók széleskörű jogegyenlőséget biztosítottak a kisebbségeknek, az erdélyi román nemzeti párt megértette a történet fordulatát akkor s ha Bethlen a nemzeti parasztpárt mai felfogását óhajtáná ismerni, küldesse el magának Maniu múlt évi felvinci beszédét, abból láthatja, hogy a párt hű maradt régi gondolkozásmódjához, a nemzeti demokráciához s kész a magyarság minden jogos sérelmét orvosolni a magyar kormány közbelépése nélkül.

Ha magyar, vagy más kisebbség, elnyomást szenved ma Romániában, az egyedül a jelenlegi kormány antidemokratikus politikájának a következménye és nem a román nép bosszúállásának.

(Itt egy megjegyzést kell, hogy tegyünk: a nemzeti parasztpárt Maniu és Vajda Sándor kormányelnöksége mellett több alkalommal és több éven át volt kormányon és a magyar kisebbség helyzetében mondhatni semmi változás nem volt.)

Természetesen a revíziós mozgalom eredetére nézve sem ért egyet a húsvéti cikkel a „Patria“. Szerinte a revíziós mozgalom valamikor a húszas évek közepén kezdődött Magyarországon, Lord Rothermere cikkei és Mussolini beszédei nyomán, holott, Bethlen szerint, a magyarság elnyomása régebb óta folyt. Tehát: a magyar revíziós mozgalom megindulásához idegenek befolyása volt szükséges: a revíziós mozgalomnak nem elnyomott magyar kisebbség megvédése, hanem turbulens politikusok érvényesülése a célja; nem alulról kiindult nemzeti mozgalom az, hanem politikai manőver, mely határrevízió örve alatt akarja megzavarni az európai békét.²

Végül elérkeztünk utolsóként említendő cikkünkhöz, melybe szeretnénk valamivel több megértést beleolvasni, mint mindabba,

¹ 1937 április 3.

² „Patria“, 1937 április 4.

melyeket fennebb ismertettünk. Vajda Sándor kolozsvári lapjáról, az „Ofensiva Romána.”-ról van szó.

„Bethlen István gróf kétségtelenül Közép-Európa egyik legérdekesebb személyisége“ — kezdi a cikk. — „A valóságok embere lévén, nem kerüli a kompromisszumokat, de politikai vonalát sem veszi el, amely céljához vezet. Ez a cél: Magyarország, a trianoni szerződés által okozott jogtalanságok és elvesztett határainak helyreállítása... Tapasztalatát, talentumát, presztízsét ennek szolgálatába állította: honfitársaitól megköveteli, hogy ennek az oltárán hozzanak meg minden áldozatot, áldozzanak fel minden belső ügyet, minden reformot.“

Ismertette a revízió külföldi összeköttetéseit, így folytatja;

„Hangsúlyoznunk kell, hogy Bethlen gróf Románia és Magyarország viszonyának szorosabbra fűzését tisztán opportunitásból keresi mint modus vivendit. Nincs magyar kormány — írta a húsvéti cikk —, mely lemondhatna a revízióról. A két kormány közötti tárgyalás csupán — ezt ismételni kell — ideiglenes megoldást, a revíziós propaganda mérséklését hozhatná létre.

Még ez is egy feltételtől függ: a magyar kisebbség helyzetének javulásától. S mikor erről szól, elfelejti, hogy Magyarország területén románok vannak, kiknek helyzetéről beszélni kell.“

A cikk végéhez ér:

„Mi lehet a mi válaszuk? Reánk nézve egyedül saját érdekünk irányadó, egyedül tőlünk függ a kezdeményezés és irányítás joga. Területi sértetlenségünket egyelőre elismerte Magyarország, a kisebbségekre vonatkozóan vissza kell utasítanunk minden rekriminációt. Ami pedig a revizionizmust illeti, az a jelenlegi magyar kormány mágikus Programja.

Elismerjük, hogy Bethlen gróf javaslata nem jelent magában véve lehetetlenséget. A jövő attól függ, milyen mértékben lehet a revíziós propagandát elaltatni.“¹

ANNAK, AKI E LAPOKAT futólag végigolvasta, benyomása talán az lesz, hogy a kinyújtott kéz hiábavaló.

Nem az!

Ki kell hogy nyújtsuk, mert olyan érdekekről van szó, melyek azt követelik, hogy tegyünk félre sok mindent, mindent, hiúságunkat, sértődöttségünket, büszkeségünket s ha önmegtagadásba kerül is, akkor sem szabad visszafordulni az útról, melyen elindultunk. Mert: „Nem jött-e el legfőbb ideje, hogy az erdélyi magyarság számára a lét vagy nemlét problémáját napirendre tűzzék?“ — kérdezte az erdélyi „Szabadság“.

Eljött. Ezt mondta meg Debrecenben Bethlen István és ezt cselekszi most.

Megímivalóm végére hagytam egypár sornyi idézetet egy beszédből, melyet Kolozsvárt tartott Lupa;, akit már idéztem, egyetemi tanár, volt miniszter, az Antireviziós Liga erdélyrészi elnöke:

„Pontosan hetvenhat évvel ezelőtt írta meg húsvéti cikkét a legnagyobb magyar államférfid, Deák Ferenc, aki Bécsnek modus vivendit ajánlott fel. Néhány év múlva létre is jött a kiegyezés és 1867 a béke és nyugalom fordulópontját jelentette.

Most Bethlen István gróf, a legnagyobb élő magyar államférfiú írta meg ünnepi áhítattal húsvéti cikkét, melyben Deákhhoz hasonlóan modus vivendit ajánl fel Keletnek, közvetlen szomszédjának. Remélem és meggyőződésem, hogy a jövő magával hozza a megértést.“

¹ 1937 április 5.

A MAI ROMÁN REGÉNY

BÁR MA ROMÁNIÁBAN IS éppúgy, mint Európának jóformán minden országában, a regényirodalom termékei számíthatnak a legszélesebb körű érdeklődésre s a legváltozatosabb rétegeződésű olvasóközönségre, a regényirodalom felvirágzása egészen friss jelenség, melynek történeti gyökerei legfeljebb a múlt század közepéig nyomozhatók vissza.¹ Nemcsak azért késett soká ennek a magasabbrendű irodalmi műfajnak meghonosodása, mert hiányzott a megfelelő fejlettebb társadalmi élet, hanem azért is, mert a regény a műirodalmat megelőző népköltészetben úgyszólván semmi műfaji előzményre nem támaszkodhatott. Lírikusok hamarabb lehettek, mert ott volt mögöttük a népi líra egész kimeríthetetlen gazdagsága s hamarabb jöhettek jó novellisták is, mert művészetükhöz a népmesében kész műfaji és ízlésbeli adottságokat találhattak. A román műköltészet félénk kezdeteit nem is tudnók elképzelni a népköltészet állandó támogatása nélkül — nem ebből merít a XVII. században Dosofteiu, a zsoltárfordító költőmetropolita még akkor is, mikor a lengyel Kochanovszki művészetét próbálja Moldvába átültetni? — s nem a népmese kedves naivságából emelkedik-e ki Neculceanak, Mikes Kelemen kortársának meleg anekdotázó kedve s később a legjobb román prózáirónak, a paraszti környezettől még alig elvált Creanganak pompás humora? Volt-e azonban népies előzménye a regénynek is? Vannak, kik Nagy Sándor históriájára szoktak hivatkozni (Alixandria, 1620), de úgy látjuk, hogy azokból a szálakból, melyek a modem regényt az efféle népkönyvekhez fűzik, semmiféle szerves szintézis nem teremthető. Még a XIX. század elején is a brassói Barac János Mészáros Ignác Kártigámját nem prózában, hanem versben akarta románra fordítani, ugyanabban a versmértékben, mely Barac igen népszerű Árgyirus-átdolgozásának formai kötőse.² Ez mutatja, hogy a regény még ekkor is ismeretlen volt az irodalmi ízlésig alig felemelkedő románság körében.

Néhány alig számbavehető kísérlettől eltekintve, az első román regény — mint ismeretes — a Havasalföldről származik, vagyis abból

¹ V. ö. E. Lovinescu, *Istoria liter. rom. contimp.* IV. Evolupa „prozei literare“, 1928, A. Badaufa, *Románul urban românesc*, Gândirea, 1930, 139—41. 1., M. G. Samarineanu, *Románul românesc*, Familia, 1936, 3. sz. 3—14. 1., R. Demetrescu, *Románul românesc de azi*, Pagini Lit. 1935 márc. A legújabb regényekre nézve lásd S. Cioculescu, *Aspecte epice contemporane*, Rev. Fund. Reg. 1936. 3., 4. és 11. sz.

² G. Bogdan-Duică, *Ioan Barac* 1933, 107—113. lap.

a tartományból, hol a városi élet Bukarest révén legkorábban erősödött meg s hol a külföldi irodalmi hatások is leginkább érvényesülhettek. Nicolae Filimonnak „Ciocoi vechi si noi“ (Régi és új parvenük, 1863) című regénye nemcsak érdekes korrajzi részletei miatt marad becses történeti dokumentum a fanarióta-korra nézve, hanem irányt jelez a meginduló román regényirodalom számára is. Ellentétben a lírával, mely akkor még kizárólagosan romantikus színezetű, e regény már az irodalmi realizmus képviselője, mégpedig oly realizmusé, mely tárgyát nem külföldi eseményekből, hanem a román társadalmi életből meríti, s ezáltal az idegen irodalmi módszert hazai tények megrogzítására alkalmazza. Filimon másik érdeme viszont az, hogy ebből a társadalmi keretből ki tudott emelni egy típust, a minden eszközzel fölfelé törő parvenüt, az önző, de erős akaratú, ha kell erőszakos és kíméletlen embert, ki azóta is a havasalföldi regényíróknak legkedveltebb, számtalan változatban megörökített hőse maradt. Filimon ezzel a regényével, melynek a 80-as években még Brassóban is visszhangja akadt¹, megteremtette a román regényirodalomnak első, szervesen továbbfejlődő tradícióját. Ez a hagyomány napjainkig termékeny maradt: Victor Eftimiu gonosz tisztartója, ki minden eszközzel a dúsgazdag bojár vagyonára tör (Dragomima, 1930), csakúgy Filimon hősenek, Dinu Paturica-nak egyenes leszármazottja, mint ahogy ehhez a családhoz tartozik N. D. Cocea Romániában hírhedtté vált szolgai vadéka (Fecior de slugă, 1932), kinek féktelen ambíciója minden eszközt felhasznál arra, hogy a világháború forгатagában nemzeti hőssé emelkedjék. Havasalföld, az a román tartomány, hol szinte egyszerre készen, kiforrottan tűnt fel a román regény, táji karakterének lényegét egyetlen hősbe sűrítette: a kíméletlenül fölfelé törő, heves, ambiciózus akarat-ember alakjába.

Ez a jellem azonban éppen azért, mert hamar típusá lett, szerzőről-szerzőre ismétlődő vonásokkal, csakúgy mint a vígjátékoknak állandó alakjai, nem nyújtott az írónak elég lehetőséget a lelki rajz elmélyítésére. Jelentkezett tehát a már differenciáltabb lelki étellel rendelkező regényhős: annak az embernek alakja, ki nem találja helyét a törtetők, az izing-vérig akarat-emberek világában. Ezek a hősök is legtöbbször jövevények, beköltözőitek, mint Filimon parvenüi, de nem képesek környezetüket önzésük eszközévé tenni, hanem ellenkezőleg, ők törnek meg a körülük tomboló szenvedélyek viharában. Barrés önmagukkal meghasonlott hőseinek, a „déraciné^M-típusnak román másai ezek s az írók, kik ezt a jellemábrázolást tradícióvá tették, maguk is a tömegetől visszahúzódó, magányos, szomorú emberek. Brátescu-Voinesti hőse, a környezetéhez alkalmazkodni nem tudó Andrei Rizescu (In lumea dreptăpi — Az igazság világában, 1908), ki hasztalan küzdelmeibe belefáradva, az öngyilkosságba menekül, talán ennek a típusnak legigazabb, legemberibb képviselője. Ilyen lelki alkatú emberek, kik szinte szükségszerűen emelkednek ki a törtetők táborából, szintén mindmáig gyakoriak a román regényben. Andrei Rizeşcu fásult passzivitásának egyenes folytatója Mircea

¹ Gr. Băjenaru, Un plagiat ardelenesc după româniul „ciocoi vechi si noi“ al lui N. Filimon, Convorb. Lit. 1931. 806—816. lap.

Eliade egyik regényalakja (Intoarcere din raiu — Visszatérés a paradicsomból, 1934), kiben a kritikusok a mai román fiatalság legjellegzetesebb képviselőjét vélik felismerni. Az eszközök, mellyel az író hőstét festi, azóta természetesen fejlődtek a korrallal: a századeleji jellemábrázolás még Barrés és Bourget nyomán haladt, a mai író analízise már Proust folytonos önkínzásához áll közel. De mindez irodalmi külsőség csupán: a lényeg nem változott. A havasalföldi regény célja továbbra is elsősorban annak a típusnak bemutatása, mely ambíciója folytán könnyen tud alkalmazkodni a gyors nyugatiasodás okozta változásokhoz, s ezt a rajzot szervesen kiegészíti, az írók egyéniségének és felfogásának megfelelően, azoknak a jellemeknek feltárása, melyek belső adottságaik folytán szembehelyezkednek környezetükkel s elbuknak a tragikus küzdelemben.

Ha most a Havasalföld után Moldva regényíróihoz fordulunk, egészen más vonások rajzolódnak elénk. Amott a regény kezdettől fogva kifejezetten realizisztikus, az elbeszélő modor sokszor rideg, száraz vagy cinikusan kegyetlen — az írók így próbálnak hőseiknek, kiket a sokszor bizonytalan kézzel vezetett cselekmény nem jellemez eléggé, határozott körvonalat adni — emitt viszont a regény, bár megőrzi a környezetrajz pontosságát és természetességét, mindig valami rejtett lírai mellékízt kap. A moldvai írók nyelve lágyabb, dúsabb, természetesebb, népiesebb s főleg azért költőibb, mert nem hemzsegek benne a hangulati értékkel nem bíró henye neologizmusok, mint a bukaresti írók franciás zsargonjában. A moldvai regény mestere kétségtelenül Mihail Sadoveanu, ki műveinek hosszú sorozatában — mintegy 50 regénye van — számtalan változatban s mégis tulajdonképpen mindig egyformán írta meg a moldvai „duisie“ dicséretét.¹ Ez a szelíd mélabú számára sokszor a történetnél is fontosabb s talán ezért van, hogy Sadoveanu, mint általában a legtöbb román regényíró, képtelen az ügyes, fordultatos meseszövéstre. Akár szenvedő, Bovaryné-szerű alakot helyez a moldvai kisváros egyhangú szürkeségébe (Floarea ofilită — Hervadó virág, 1905), akár bojárfiú és parasztleány szerelmének szociális hátterét tárja fel (Venea o moară pe Siret — Jött a Szereten egy malom, 1925), akár a XVII. század végéről ír ál-történeti regényt, egy Moldván keresztülutazó francia abbé állítólagos följegyzései alapján (Zodia Cancerului — A Rák jegyében, 1929), az író számára mindig egy a fontos: a moldvai táj és a moldvai emberek sajátos lelki alkatának érzékeltetése a mindent betöltő, szlávosan merengő mélabú jegyében. Még parasztjai is, akiket pedig nem egyszer nyers valóságussággal ábrázol — ezért érte pályája kezdetén az erkölcstelenség vádja — engedelmesen beleilleszkednek ebbe a lírai hangulatba. Sadoveanu művészetében is, akárcsak Eminescunál, Moldva legnagyobb költőjénél, két tipikusan romantikus vonás uralkodik: az eleven természetérzés s a múltnak rajongó tisztelete. Mindkettőjükből lépten-nyomon kiütözik a „laudator temporis acti“; ezért állítja szembe Eminescu a ma alacsonyosságát a régi írók idealizmusával (Epigonii — Az utódok) s ezért ír Sadoveanu, ha nem is adatszerűen pontos, de plasztikusnak tetsző történeti regényeket s

¹ Ld. G. Ibrăileanu, Scriitori curente, 1909, 98—179. lap.

ezért foglalkozik annyit a pusztuló nemesi osztályokkal. S épp itt az a pont, mely világosan mutatja Havasalföld és Moldva írónak ellentétes szemléletét: Havasalföldön a hanyatlás jóformán csak keret, melyből egy heves, akaratos temperamentum emelkedik ki, itt azonban a pusztulás már nem háttér, hanem a regény tengelyét képező főcselekmény.

Sadoveanu hagyományainak egyenes folytatója Ionéi Teodoreanu, kinek főműve (La Medeleni — Medeleniben) a háborúutáni román regényirodalom egyik legjelentősebb alkotása. Három, arányosan tagolt részt ölel fel. Az első kötet a gyermekkor regénye (Hotarul nestatornic — Bizonytalan határ, 1925), páratlan részletességű rajz a gyermekszoba apró hőseiről, kik az egykorú eseményeknek megfelelően játszanak a csöndes moldvai házban. Ez a beállítás teljesen megfelel annak az elgondolásnak, melyet az író a „gyermekkor regényéről“ magának alkotott: „Legyen olyan a gyerekszoba, mint kis falu a tűzhányó lábánál“. De Dán, az érzékenylelkű gyermek nem maradhat ebben az elvonultságban, mely még inkább elmélyítené méla alaptermészetét. Nagybátyja, a gazdag üzletember Bukarestbe viszi (Drumuri — Utak, 1926), korán próbálja önálló életre nevelni, mert reméli, hogy sikerül megtörni benne a tipikusan moldvai passzivitást. Dán azonban mindezek ellenére visszavágyik Moldvába s különösen Medelenibe, mely számára a gyermekévek meghitt csöndjét jelenti. Az utolsó kötet (Intre vanturi — Szélben, 1927) már a visszatérés: Dán ügyvéd lesz lakiban, de foglalkozását nem tudja kellő reális érzékkel felfogni, pereiben túlságosan elvont, túlságosan irodalmi marad. Mint Bratescu-Voinefti zárkózott s önmagukkal meghasonlott alakjai, ő is állandó ellentétet érez saját idealizmusa s környezetének romlottsága között. Mégsem fordulhat sorsa tragikusra, mert csakúgy, mint Teodoreanu másik regényhősének (Golia, 1933), van lelki ereje hozzá, hogy írói működésében, regényeiben találjon kárpótlást csalódásaiért. Művei persze jellegzetesen moldvai alkotások: szépek, csöndesek, líraiak, hisz írhatna másféléket egy olyan ember, kinek művészi eszménye éppen Sadoveanu? „A Moldva folyó egész völgye, a Szeret egész vidéke benneél Sadoveanuban. Ha ezt a tájat szemléled, Sadoveanu művészetére lelsz“.

Könnyű volna esztétikai kifogásokkal illetni Teodoreanu trilógiáját. Bizonyos, hogy a hős túlságosan passzív s a cselekmény sem elég fordulatos. De a hiányokért bőven kárpótol a lelki rajz belső igazsága, következetessége s a román tájak hangulatának kitűnő érzékeltetése. Teodoreanu egész regénye egyetlen probléma körül forog: megtalálhatja-e a vidéki élethez szokott, csöndes szemlélődésre hajló moldvai ember teljes boldogságát a bukaresti élet lázas tülekedésében? Az író világosan látja, hogy ebből az ellentétből feltétlenül az aktív városi ember kerül ki győztesen. Innen ered a most már nemcsak hangulati jellegű, hanem tárgyilagosan megindokolt sajnálkozás a patriarchális életforma pusztulása miatt:

„Országunk művelődése kezdetben felszínes volt, mulatságosan operettizű, de eljön majd a kor, mikor a civilizáció mélyebbre hatol s ez már tragikus lesz. Elkövetkezik a társadalom teljes átértékelése,

barbár, de költői intézmények omlanak össze s a munka hatalmas energiái diadalmaskodnak a tegnapi urak zsarnok tunyaságán. Több orvosunk lesz, de kevesebb papunk s a társadalom életébe betörnek a civilizáció emberei, kik durvák, de energikusak, brutálisak, de hatalmasok“ (I. 221 1.).

Teodoreanu tisztában van azzal, hogy a nyugati civilizáció, mely a románság számára pusztán intellektuális emelkedést jelent, könyörtelenül elsöpri azt a tárgyias metafizikát, mely az ortodox ember vallási élményének egyetlen formája. Annál jobban sajnálja ezt a veszteséget, mert szerinte csak komoly, mély vallásosság biztosíthatja egész egyéniségek kialakulását. Teodoreanu jól felfogott népi tradicionalizmusból ragaszkodik a vallásos lelkelethez. Hagyománytiszteletének másik oldala szenvedélyes védelme mindannak, ami fajlag tisztán román. Programmszerűen hat az a tiltakozás, mellyel a romániai zsidók túlzott irodalmi érvényesülése ellen fordul, de jellemző, hogy még e ponton is művészi érvekre tud hivatkozni. Meggyőzően mutatja ki, hogy a beolvasásukra büszke idegenek tudatosan archaizálnak, mert románosabban akarnak írni, mint a született románok. Nem lévén meg azonban természetes nyelvi ösztönük a szókincs finomabb árnyalatainak felhasználásához, mesterségesen feltámasztott archaizmusokból s keresett újszerűségből csak izléstelen stíluskeverést hoznak létre.

Teodoreanu működése világosan mutatja a moldvai regény útját. A táj jellegéből folyó kontemplatív alap megmarad, de már csak kiindulópont az elmélyüléshez, melyből a túlhajszolt városi élet egyoldalú aktivizmusának egészséges kritikája sarjad ki. Művészi szempontból ez a moldvai életszemlélet a regény terén még nem hozott létre hibátlan műremekeket, de a további fejlődés értékes elemeit, köztük az erkölcsi emelkedettséget, már magában hordozza.

S most felvetődik a kérdés: mivel járult hozzá Erdély románsága a Kárpátokon túl felvirágozott regényirodalomhoz? A világháború e ponton éles határvonalat jelöl. A háború előtt sem Slavici, sem Agár-biceanu tipikusan erdélyi beállítottságú művei nem keltettek különösebb hatást Bukarestben. Az ókirályságbeliek erdélyi író-társaikban elsősorban a nemzeti misszió, a román irredentizmus apostolait látták, mert „az író az élni akarás jele s jogcím a szabad élethez“.¹ Az erdélyiek sikerének a darabos nyelv, a nehézkes mondatszövés is jelentős akadálya volt, mellyel a bukarestiek büszkén állították szembe a maguk franciás könnyedségét. Az erdélyi román próza viszonylagos elszigeteltségét csak a háború után törte át Liviu Rebreanu, kit 1936-ban, 50. születésnapja alkalmából mint az igazi román regény megteremtőjét ünnepeltek.

„A román regényt“ — írja Călinescu — „Rebreanu alkotta meg. Ő keltette legelőször a román olvasóban azt a meggyőződést, hogy lehet olvasható román regényt írni. Azelőtt is írtak regényeket, de ezeknek közös hibája a félénkség. Duiliu Zamfirescu regényei csak novellák. Ion (Rebreanu regénye) az első igazán modern román regény“.²

¹ Vö. Lovinescuj Critice, V. 1921, 144. lap.

² Adevărul Literar și artistic, 1935 dec. 8.

Kétségtelen, hogy az erdélyi paraszt életének hatalmas tablója, melyben Rebreanu néha Móricz Zsigmond kemény naturalizmusával láttatta meg a primitív ember életének két roppant hajtóerejét: a földéhséget s a szerelmi megkívánást, valóban határátkelő a román regény rövid s kevésbé változatos történetében.¹ Egy lengyel kritikus arra méltatta, hogy Reymont Nobeldíj-nyertes nagy művével (Parasztok) vesse össze.² De ennek a nagyszabású műnek megalkotása óta, mely még az Agárbiceanu-féle idealizált alakokat (pl. a nemzeti hősnak vélt román pópát) is eleven hús-vér emberekké tudta tenni, Rebreanu írói pályája, életkörülményei folytán, jelentős fordulóhoz érkezett. Az író Bukarestben telepedett le s tehetségével, egész szellemiségével mintegy átolvadt a Havasalföld életébe. Erről a változásról maga Rebreanu a következőkben számol be:

„Kezdetben idegen iskolákba jártam, ezek természetesen eltörölhetetlen nyomokat hagytak rajtam. Csak később tanultam meg helyes románsággal írni s azt hiszem, emiatt lett kezdetben kifejezőmódom oly nehézkesé. Először németül és magyarul írtam, mert két gimnáziumi osztályt a magyaroknál jártam, aztán hármát a szászoknál s végül megint a magyaroknál... A német műveltség szintén befolyásolt s megtanított arra, hogy a dolgokat komolyabban, súlyosabban vegyem. Azt hiszem, innét ered a konstruktivizmus és a társadalmi témák iránt érzett hajlandóságom. Itt az ókirályságban a francia műveltség inkább felületesebb és könnyed oldalával hatott reám“.³

Vájjon előnyös volt a csere? Egyik új regénye, az 1907. évi paraszmozgalmak elfojtásáról írt „Răscoala“ (Lázadás 193:5) azt mutatja, hogy Rebreanu monumentális művészetével a havasalföldi paraszt alakját is pompásan tudja megragadni. Az ő gazdag, életszerű részletmegfigyelésektől duzzadó parasztábrázolásai igen nagy haladást jelentenek a régebbi havasalföldi regény egysíkú jellemeihez képest. De a mérleg másik serpenyőjén ott vannak Rebreanu „könnyed“ társadalmi regényei, így a meglepően „könnyű“ fajsúlyú „Jár“ (Izzó szerelem, 1936), melyet érdekes miliórajza ellenére sem lehet emelkedésnek tekintenünk. A felvetett probléma, a kispolgári környezetből származó diáklány önállóságának kérdése, kétségtelenül aktuális, de az a meglehetősen konvencionális felelet, melyet Rebreanu ad, inkább a lelkiismeretlen csábító mohóságát domborítja ki, mintsem a női lélek mélyebb rezdüléseit. Még tartózkodóbbá tesz Rebreanu újabb írásaival szemben az a tény, hogy műveit sokszor a nemzeti elfogultság sugallja, és felfogása nem egyszer nyilvánvaló ellenmondásba kerül a történeti igazsággal. Ezt figyelhetjük meg Hóráról szóló, egyébként meglehetősen elnagyolt regényében (Crasiorul — A kiskirály, 1929), ahol az egész mozgalom kitörését II. József állítólagos kijelentésével hozza kapcsolatba („Tut ihr das!“), bár azóta maguk a román történészek is elismerték, hogy a császártól semmiféle

¹ Rebreanura nézve lásd Trembl Lajos, Két román regényíró, Magyar Szemle XII. (1930)» 343—350. lap.

² E. Biedryczki, Două epopee fărane^tă, Reymont Si Rebreanu. Fát-Frumos, 1932, 245—51. lap.

³ Erdélyi Helikon, 1936, 152. lap.

ösztönzés nem származhatott.¹ De Rebreanunak kellett ez a politikai háttér, hogy annál nagyobb súlyt adjon az efféle kijelentéseknek:

„Itt van a császári parancs, mely által a román nép jogot nyert arra, hogy kiirtsa a magyarokat az erdélyi föld színéről, s hogy felossza birtokaikat s minden vagyonukat azok között, kiknek veritékéből s keserves munkájából eredt itt minden gazdagság“ (1341.). Lehetetlen meg nem látni a kapcsolatot e nyolc éve írt regény tendenciája s a mai román kisebbségpolitika között...

De talán a fejlődés belső törvényei szerint azért van szükség erre a túlzó nacionalizmusra, mert csak ez ellensúlyozhatja, enyhítheti egyes írók túlságosan őszinte nyilatkozatait. Nem szabad elfelednünk, hogy a gúnyos hang Filimon úttörő műve óta hagyomány a román regényben épp úgy, mint a román színműirodalomban. Utóbbival kapcsolatban még lesz alkalmunk bővebben foglalkoznunk vele, ezúttal elég néhány példára utalnunk. Már Alecu Russo, aki pedig Michelet romantikus pátoszával írt rajongó dicséretet a román földről (Cântarea României — Ének Romániáról, 1850) így jellemzi Moldova közerkölcsseit a múlt század 40-es éveiben: „Elpuhult keleti erkölcsök dúsan hajtó melegágya ez az ország, hol a keleti jelleg a zsarnokság, az alacsony-lelkűség, a gőg és a megjuhászodás eszméivel szorosan párosul“.² Az ebből fakadó kiegyenlítetlen társadalmi különbségeket, melyek a szomorú emlékü fanarióta-kor egyenes örökségének tetszenek, festi a faji karakternek oly fontos szerepet tulajdonító Cézár Petrescu is:

„Hogy megértsd a mai embereket s a mai állapotokat, Caragea és Alexandra Moruz vajdaságáig kell visszamenned. Ott rejlenek a mai helyzet gyökerei, a szokások és a hagyományok, a jó, ami éltetett, s a rossz, ami tönkretett... Bukarestben azóta semmisem változott. Már minden megvolt. Csak az emberek vonásai durvultak el s élvezetvágyuk lett mohóbb. A tánc ritmusa meggyorsult, de a mai táncosok hajdani táncosok ükunokái s néha oly gyűlöletesnek és hiábavalónak talállok mindent, mintha Fanar külvárosában járnék, melyet hazug civilizációval még csak az imént meszeltek át“ (Calea Victoriei — A győzelem útja, 78—80. 1.).

Még kíméletlenebb az írók hangja, mikor a közelmúlt eseményeihez fordulnak. A világháborúba való beavatkozás körülményei számtalan gúnyos megjegyzésre adnak alkalmat. Minulescu kegyetlen őszinteséggel ír az akkori kormány tehetetlen habozásáról: „Szó sem lehetett hősiességről, mert a heroizmus spontán kirobbanás, mely kizárja az érett megfontolást. Nem maradt más, mint a gyávaság“ (Rosu, galben si albastru — Veres-sárga-kék, 1924, 169—70. 1.). A márasesti-i győzelem, melyre a moderm román történetírás oly büszkén hivatkozik, szerinte „valóságos Szent-Iván-éji álom, melynek elvarázsolt erdejét azonban az utolsó percben Schiller „Haramiáidnak díszleteivel cserélték föl. Az oroszok elhagyták a csatateret, hogy menjenek hirdetni a testvériséget s a 90%-os alkohol jótéteményeit“

¹ Octavian Beo, Răscoala lui Horia in corespondent impăratului Iosif II cu Arhiducele Leopold de Toscana, Lăpedatu—Emlékkönyv, 1936, 54. lap, C. Göllner, Revolupa lui Horia, Rév. Ist. 1936, 147—157. lap.

² Alecu Russo, Piatra Tetului si Iasi locuitorii sai in 1840, 1909, 121. lap.

(u. o. 167.1.). A visszafoglalt Bukarest életéről s a társadalmi bojkott alá vetett németbarát politikusokról N. Davidescu regénye szól (Conservator & Cia, 1924) s élénk fényt vet erre a korra N. D. Cocea egyik műve is (Fecior de slugă — Szolgaivadék, 1932), mely Románia egész XX. századi történetéből ízelítőt ad. Itt is szerepel az újabban oly divatos problémává lett 1907. évi parasztfordalom, melyet vérbefojtottak Averescu katonái, megjelenik Brátianu, ki „elég jelentős általános műveltséggel rendelkezett, ha nem is korához, de országához képest“ (174. 1.) s hallunk a háború utáni antibolsevista törekvések visszaéléseiről is: „Nem fizetett nyugdíjasok, rosszul fizetett hivatalnokok, kismimmizett parasztok és munkanélküliek, mihelyt jogukat másképp próbálták kérni, mint a legalázatosabb térdhajtással, azonnal és egyszersmindenkorra a kommunizmus rugalmas kategóriájába kerültek“ (347. 1.), Az összefoglaló megjegyzéseket néhány élesvonalú portré egészíti ki. Látjuk Iorgát is, amint Iasi-ban beszédet mond egy nemzeti hős temetésén: „Szakálla a földet seperte. Balvállá szinte átdöfte az eget. Így állt ott, bizonytalan egyensúlyi helyzetben, ég és föld között, lábával a sárban s fejével a fellegekben“ (338—9. 1.).

De bármennyire nagy is a közönségsikere az efféle cinizmussal és keserőséggel kevert realizisztikus ábrázolásnak, számos író tartózkodik az ilyen olcsó hatásoktól. A román regényben mindig volt valami külsőséges, jellemzésben és meseszövevényben egyaránt. A befeléfordulás, a pszichológiai elmélyülés még jórészt a jövő feladata. Az analitikus regény franciás finomságait eddig legjobban egy nőíró, a sokszor Proustra emlékeztető Hortensia Papadat-Bengescu tudta meghonosítani. (Fecioarele despletite — Kibomlott hajú szüzek, 1926 Concertul din muzica de Bach — Hangverseny Bach műveiből, 1927), A lelki élet gondos elemzését tűzte ki egyébként célul az eddig megjelent legjobb román életrajzi regény is: Cézár Petrescu hatalmas Eminescu-trilógiája (Lucaefărul — Az esticsillag, Nirvana, Carmen Saeculare). Kitűnő regény lenne akkor is, ha hőse nem a nagy s mindinkább elismert lírikus volna. A vajdaságok egyesülésének korát, a múlt század második felének hangulatát, Északmoldva és Bukovina egész szellemi légkörét Cézár Petrescunál jobban, meggyőzőbben senki sem örökítette meg. A moldvai író példát mutatott arra, hogyan lehet a moderm Románia történetének ezt a döntő fontosságú fejezetét úgy megrajzolni, hogy se felesleges eszményítés ne homályosítsa el tények és jellemek valóságosságát, se bántó cinizmus ne vegyüljön az események előadásába. Cézár Petrescu meg van győződve s olvasóját is meggyőzi Eminescunak nemzeti s keleteurópai jelentőségéről, de felfogását nem támadó éllel és sovíniszta elfogultsággal, hanem őszinte tárgyilagossággal és erkölcsi komolysággal érvényesíti. Életrajzi regénye a Sadoveanu-féle moldvai regénytípussal tart rokonságot, ebbe nyúlnak formai és szellemi gyökerei, de egyszersmind tényiszteletével, egyenességével és gazdag nyelvezetével világosan mutatja az utat a háború után oly váratlanul megerősödött román regény további fejlődése számára is.

AZ IRODAI GYORSÍRÓK ÉS KÉPESÍTÉSÜK

Az ELHANGZÓ ÉLŐSZÓ megörökítésének kívánsága, majd szükséglete már régen gyorsírási rendszerek alkotására készítette az embereket. Amíg azonban a beszédek leírásához való képesség kivételes hozzáértést igényelt és csak kevesek által volt elérhető, a legújabb korban a modem gyorsírási rendszerek nagy teljesítményei és aránylag könnyű elsajátítása révén a gyorsírás széles rétegek problémájává és keresetforrásává is lett és sokan abban látják az elérendő ideális célt, hogy a gyorsírás minél általánosabban, legalább is az iskolákat végzett emberek körében elfoglalja a közönséges írás helyét. Az élősónak, a gyors beszédnek leírása továbbra is fennmarad, külön problémaként s ezt a különleges feladatot ezentúl is csak az erre a gyorsírásban a legmagasabb fokig kiképzett s alkalmasnak bizonyult beszédíró-gyorsírók tudják ellátni. A gyorsírás fő jellemvonása az írásban elért gyorsaság lévén, ennek a gyorsaságnak számokban való kifejezésével érzékeltethetjük a beszédírás, az irodai vagy diktálási gyorsírás és az általános vagy fogalmazási írás most említett három fokozatát. Beszédírás az, amely percenként 3—400 szótagos teljesítményű, az irodai írás megszokott határaiul a 120 és a 200 szótagot tekinthetjük, a fogalmazási írás pedig 80—120 szótagos sebességű, ami a folyamatos közönséges kézírás percenkénti 40—60 szótagos gyorsaságának éppen a kétszerese.

A társadalom és maga az állam is felismerte a gyorsírásban rejlő időmegtakarítási és egyéb értékeket és a gyorsírást hazánkban már félszázadnál régebben tanítják nyilvános iskolákban is. Az iskolai tanítással, majd az irodákban, különlegesen a közhivatalokban való használatával kapcsolatosan a gyorsírás ügye közoktatási és államigazgatási problémává, ezenkívül pedig szociális, mondhatjuk általános társadalmi üggyé lett. A szárnyaló élőbeszéd leírása az országgyűlési gyorsiroda keretében már előbb is közhivatalnoki testületet foglalkoztatott és azonkívül különösen a gyűlésekről és tárgyalásokról beszámoló hírlapírás terén is figyelemreméltó szerepet játszott. Beszédírónak nevezhető gyorsíró azonban aránylag kevés van s ezért a gyorsírókra vonatkozó állami és társadalmi intézkedések és gondoskodások legnagyobb részben nem ezekre vonatkoznak, hanem elsősorban a gyorsírás tanításának és az irodai gyorsíróknak kérdéseivel.

Ennek az állami gondoskodásnak egyik legfontosabb cselekedete az volt, amikor 1927 tavaszán, az egységes gyorsírási rendszer meg-

valósítását követően, a gyorsírási ügyek kormánybiztosának¹ előterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter felállította az Irodai Gyorsírókat és Gépírókat Vizsgáló Országos Bizottságot — amelynek voltak külföldi mintái is, de nálunk önálló és eredeti formában valósult meg —. s röviddel ezután a miniszteriig engedélyezett magán gyorsíró- és gépíróiskolák növendékeinek vizsgáztatását e bizottság hatáskörébe utalta. Amíg a múlt században csak a gyorsírás tanárainak, illetőleg tanítóinak állami képeztéséről történt intézkedés, most, több mint 50 év elmúltával a köz- vagy magánhivatalban elhelyezkedni óhajtó gyorsírási tanítványoknak is, gyakorlati vizsga alapján, állami jellegű bizonyítványt adnak. A már említett sebességi határoknak megfelelően: a 150—200 szótagos percenkénti sebességű diktátum leírásából és áttételéből sikeresen vizsgázó jelölt elsőrendű irodai gyorsírói, a 120 szótagos fokozaton sikerrel vizsgázó egyszerű „irodai gyorsírói“ bizonyítványt kap. A gépírókat a bizottság ugyanilyen kétféle minősítéssel 120 szótagos teljesítménynél elsőrendű irodai gépírói, 80 szótagos ugyancsak diktálás utáni eredménynél irodai gépírói bizonyítvánnyal látja el. Elhatározott, de még végre nem hajtott kiegészítése lesz e vizsgarendnek az, hogy aki 120 szótagos gyorsírói felvételét maga teszi át gépírásba, — ahogyan az irodai munka legnagyobb részben történik — gyorsírói és gépírói egyesített bizonyítványt fog kapni.

Az itt vázolt vizsga bevezetése széleskörű érdeklődést keltett. A vizsgázóknak különösen három csoportja különböztethető meg. Az első a gyorsírásnak a közhivatalokban való felhasználásával kapcsolatos, különösen azért, mert a gyorsírási tudás igazolását miniszteri és más főhatósági rendeletek előírták az új alkalmazottak bizonyos csoportjaira nézve, egyes hivatali ágakban pedig véglegesítési és előlépési feltételnek tekintik a már alkalmazásban lévőkre nézve is. A másik csoport azokból kerül ki, akik magántisztviselői alkalmazásért való küzdelmük megkönnyítésére vagy már meglévő állásuk biztosítására jönnek hivatalosan igazoltatni gyorsírás! és gépírás tudásukat. A vizsgázók harmadik származási területe a gyorsíró-szakiskola, ahol a vizsga letételéhez szükséges gyakorlati fokig a tanulók átlag 6—8 hónapos tanfolyam bevégzésével jutnak el. Ezt csak azért tartom szükségesnek megjegyezni, mert a közönség körében meglehetősen elterjedt az a tévhit, hogy a gyorsírás az irodai használhatóság mértékéig 4—5 hét alatt is el lehet sajátítani, holott a valóság az, hogy még kivételes képességek és rendkívüli szorgalom mellett, egyéni és nem csoporttanítás mellett is, legalább 3 havi idő kell az állami irodai vizsga követelményének eléréséhez. Nagyjában ugyanez a helyzet a gépírásnál is.

Az irodai gyorsírói és gépírói vizsga intézménye egyik fontos alkotórésze mai gyorsíróképzési rendszerünknek és az említett ren-

¹ A kir. kormány 1926 július 14-én Traeger Ernő dr. miniszterelnökségi miniszteri osztályfőnököt (akkor osztálytanácsost) a gyorsírási ügyek m. kir. kormánybiztosává nevezte ki, megbízta a közigazgatás terén a gyorsírás általános bevezetésének előkészítésével és a gyorsírás tanítást illetően a kultuszminiszter részére való szakvéleményezéssel. E megbízás révén előterjesztésére léptették életbe 1927 januárjában a nyilvános iskolákban egyedül tanítható egységes magyar gyorsírás, 1932 szeptemberében a középiskolai kötelező gyorsírás tanítást stb.

deleték révén a közigazgatásnak is. A vizsgával kapcsolatosan immár tizedik éve összegyűjtött adatok és tapasztalatok egyrészt bevilágítják a gyorsírói kiképzés mezejének jó nagy részét, különösen az engedélyezett magán-szakiskolák működését, másrészt tájékoztatással szolgálnak arra nézve is, hogy tulajdonképpen kik azok, akik állami gyorsírói, illetőleg gépirói vizsgát tesznek, milyen előtanulmányaik vannak, felhasználják-e gyorsírói bizonyítványukat stb. Ezeknek a szempontoknak nemcsak gyorsírói, hanem általános, főként társadalmi szempontból való fontosságára való tekintettel az eddigi vizsgák összefoglalt eredményeit az alábbiakban röviden ismertetem. Hozzáfüzöm azután annak a kérdőíves munkálatnak az eredményét is, amelyet éppen e vizsgálatok és az azokon szereplők behatóbb megismerése céljából nemrégén végeztem mint a vizsgálóbizottság egyik legutóbbi jelentésének szerkesztője.¹

Az 1927—1936. ÉVEK folyamán, néhány hónap híján tíz év alatt, összesen 9.708 bizonyítványt adott ki a bizottság, évente átlag ezret. A gazdasági helyzet hullámlását követve 1927-től 1931 közepéig emelkedő volt az érdeklődés, akkor erősen visszaesett s 1932-től 1935 közepéig ezen az alacsony szinten állott. Az említett év őszén, négyéves hullámvölgy után, ismét emelkedő mozgalom indult meg. Az 1934. évi 947 bizonyítvány után 1936-ban már 1,270 sikeres vizsga volt, de az 1931. évi tetőpontot a javulás még nem érte el.

A bizonyítványok közül 70.4% gyorsírási, 29.2% gépirási. A gépirói vizsgák arányszáma növekedett s az 1927—28.1 20%-kal szemben 1932 óta a 33% körül stabilizálódott. A bizottságnak alkalma volt a hazánkban bevezetett egyetlen gép-gyorsírási rendszer jelöltjeit is vizsgáztatni; ezeknek jutott a kiadott bizonyítványok még hátralevő 0.4%-a. A gyorsírási bizonyítványokból 6.650 magyar-, 190 idegennyelvű, a gépirásiakból 2.812 magyar-, 16 idegennyelvű, a gép-gyorsírásiakból 31 magyar-, 8 idegennyelvű. Az idegennyelvű vizsgák arányszáma évről-évre növekszik s az 1927—1933. évi átlag 1.5%-ról 1936-ban már 37%-ra emelkedett.

Mínthogy a vizsgarendszer folytán külön kell vizsgázni gyorsírásból és gépirásból és mindegyikből lehet egyszerű és elsőrendű, továbbá idegennyelvű vizsgát tenni, a vizsgázott egyének száma jóval kevesebb, mint a bizonyítványoké. A vizsgázók közül mintegy 30% szerepelt két vagy több fokozaton. Az irodai gyorsírói vizsgát nálunk bármilyen gyorsírási rendszerrel le lehet tenni. Az 1927-ben életbe léptetett, a Radnai-rendszeren alapuló s az iskolákban általánossá tett egységes magyar gyorsírás mindamelllett 98%-ban érvényesült a magyar- s 92.6%-ban az idegennyelvű vizsgákon.

Még egy általános adat: a magyar vidék egyre jobban kiveszi részét az irodai gyorsírói és gépirói vizsgákból. A bizottság a fővárosban székel, de 12 budapesti tagján kívül 6 vidéki tagja is van az országban elosztva és megfelelő számú jelentkezés esetén az elnök egy kiküldött fővárosi tagnak és a legközelebbi vidéki tagnak közre-

¹A jelentés az Egységes Magyar Gyorsírás Könyvtára című kiadványsorozat 86. számaként jelent meg.

működésével akármelyik városban tarthat vizsgát. Amíg 1927—28-ban a sikeres vizsgázók közül 79.1% budapesti, 17.9% budapest-körmeyki és csak 3.0% vidéki volt, 1933-ban a megoszlás így változott: 53.1% budapesti, 9.1% környékbeli, 37.8% vidéki; a jelöltek lakóhelyét véve figyelembe. Ez az arány azóta változatlan maradt.

Gyorsírástanítási szempontból fontos, hogy az alapfokul szolgáló 120 szótagos vizsgához szükséges átlag 6 hónapos szakiskolai tanfolyam befejezése után a 200 szótagig gyorsuló elsőrendű fokozaton az elsőrendű vizsgázóknak csak 22.3%-a tudott a következő 3 hónapon belül sikerrel szerepelni és 32.2%-nak újabb 6—12 hónapra volt szüksége a gyakorlati készségnek ehhez a többletéhez, 21.2% pedig egy évnél hosszabb idő elteltével jutott erre a fokra. Arra nem terjeszkednek ki az adatok, hogy hány jelölt adta fel a harcot véglegesen a 200 szótagos vizsga kapui előtt. A két gyorsírási fok közötti elég nagy időbeli különbséggel szemben az alapfokú gyorsíró- és a gépiróvizsgát feltűnően nagy számban tették le csaknem egyszerre azok, akik mindkét tárgyat párhuzamosan tanulták a szakiskolákban, illetőleg gyakorolták a hivatalban. Teljesen egyidőben tett gyorsíró- és gépiróvizsgát (a kétvizsgás jelöltek közül) 36.7% s az első vizsgától számított 3 hónapon belül 37.1%, úgyhogy 6 hónapon túra csak 14.4% maradt.

Az irodai gyorsírói és gépirói vizsgák általános adatain jóval túlmenő, mélyebb betekintést enged a vizsgázók viszonyaiba és egyéniségébe a fentebb említett ankét, amelynek céljára 1934 elején valamennyi vizsgázott irodai gyorsíróhoz és gépiróhoz kérdőívet küldtünk. Ez az ív a vizsga időpontjára vonatkozó kérdéseken kívül 16 rovatban várt feleletet: név és lakás, foglalkozás, munkaadó, iskolai végzettség, tett-e gyorsírási- vagy gépirástanítói vizsgát is, ment-e és mikor állásba irodai vizsgája előtt vagy után, hol kívánták meg az irodai gyorsírói vagy gépirói bizonyítványt, mikor foglalta el mostani állását, illetőleg mikor lépett ki az utolsóból, használja-e állásában a gyorsírást, állandóan vagy esetenként, diktálásra, telefonból, üléseken vagy tárgyalásokon szokott-e gyorsírni, szösz szerint vagy kivonatosan, saját jegyzeteit gyorsírással írja-e s hivatalán kívül használja vagy gyakorolja-e a gyorsírást vagy gépirást. A jövedelmi viszonyokra vonatkozó kérdéseket mellőztük, nehogy az érdekeltek emiatt aggodalmakat tápláljanak.

Az e téren még új kezdeményezésre és a vizsgák egy része óta eltelt évekre való tekintettel az akció eredményét a várakozásnak megfelelőnek minősítettük, amikor összesen 1003 válasz érkezett, vagyis a képesített irodai gyorsíróknak és gépiróknak átlagban 21.3%-a válaszolt, 1933-ból pedig 30%-a. Ez nem elég nagy szám ahhoz, hogy teljes érvényű következtetéseket vonhassunk le belőle, de meggyőződésünk szerint elegendő a tájékoztatáshoz egy olyan terület viszonyairól, ahonnan eddig hasonló adatok nem álltak rendelkezésre. Ebben az értelemben értékeljük az alábbiakat.

Megállapítottuk elsősorban, hogy nemcsak az újabb évek vizsgázói válaszoltak nagyobb arányszámban mint a régebbiek, ami a lakcímek elavulásában is magyarázatot talál, banán nagyobb érdek-

lődést mutattak azok, akik legalább két sikeres vizsgát tettek, szemben az egyvizsgásokkal. A két- és többvizsgások közül 29.6%, az egyvizsgások közül mindössze 17.9% küldte be válaszáat, az arány tehát megközelíti a kétszerest.

Felvilágosítást kaptunk a vizsgázónak iskolai végzettségéről is. A kérdőívre 852 olyan válasz jött, amely az iskolai végzettségről is tájékoztat. A válaszolók közül 8.7% végzett főiskolát, 33.2% végzett közép- vagy középfokú iskolát, 31.1% végzett négynél több középfokú iskolai osztályt vagy azon felül valamilyen (nem gyorsírási) tanfolyamot, 27.0% rendelkezett mindössze az irodai vizsgánál minimumként előírt négy középfokú vagy polgári iskolai osztállyal (ezek egy része is még folytatta tanulmányait). Mindenesetre nagy a különbség e tekintetben különösen a főváros és a környék között, mert a budapestiek közül csak 18.0%, a környékiek közül 45.4% volt ilyen minimális képzettségű.

Ezek az adatok meglehetősen határozottsággal arra mutatnak, hogy a gyorsírás nemcsak a magasabb fokon, hanem a diktálási, irodai munkánál is nem éppen a néhány polgári iskolai osztályt alig végzett alkalmazottak tudománya vagy mestersége, hanem már a 120 szótagos, legkisebb elfogadható teljesítményű vizsgázók is 40—50%-ban érettségizettek s további 25—35%-ban valamilyen kereskedelmi vagy más tanfolyamon bővítették négyosztályos tanulmányaikat. Természetesen arra is gondolnunk kell, hogy itt is érvényesül az ifjúság túlságos túdulása a középiskolákba. A következőkből azonban kiderül, hogy a vizsgázottak közül állásba jutottak sorában is feltűnően nagy az érettségizett irodai gyorsírók száma s mivel a köztudat szerint maga az érettségi általánosságban nem szokta az elhelyezkedést biztosítani, indokoltnak látszik az a feltevés, hogy ezek azért jutottak álláshoz, mert végzettségük mellett jobb gyorsírók is voltak, éppen nagyobb műveltségüknél fogva. Amennyire elterjedt a köztudatban, hogy gyorsírás-gépirás nélkül az elhelyezkedés ma szinte lehetetlen, éppannyira bizonyos, hogy az ismeretek és műveltség nélküli gyorsírás-tudás még a legkisebb kívánalmakat sem tudja kielégíteni, nem is nevezhető gyorsírás-tudásnak és magának a gyorsírási kvalifikációnak, az itt tárgyalt irodai gyorsírói vizsgának teljesítését sem biztosítja. Éppen ezért áll az, hogy e nélkül a gyakorlati vizsga nélkül hiába vallja magát valaki „perfekt“ gyorsírónak s hogy ez a vizsga egyáltalában nem jelenti egy szabad életpálya vagy foglalkozás bürokratizálását, hanem a gyorsírói képesség terén a gyakorlatban használható minimum elérésének általános igazolásául szolgál.

Adataink részben a vizsgázott irodai gyorsírók és gépirók elhelyezkedésére, foglalkozására vagy állástalanságára vonatkoznak. Munkálatunk némi kiegészítésére szolgálhat a szellemi foglalkozásúak, illetőleg a tisztviselők munkanélkülisége tárgyában 1926 decemberében és 1928 februárjában a fővárosi statisztikai hivatal által Budapesten végzett összeírások anyagának, amelyet Zentay Dezső dolgozott fel „A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében Budapesten“ című, 1930-ban megjelent művében. A mi adataink természetesen sokkal kisebb körből valók, annyiban, hogy kizárólag a vizs-

gázott irodai gyorsírókra és gépirókra vonatkoznak s hogy ezek közül is összesen ezernek kérdőíve áll rendelkezésünkre, másrészt azonban újabb, mert 1933—34 fordulójáról származnak és amellet a megjelölt szakmai körön belül az egész országra vonatkoznak. Magának a vizsga intézményének szempontjából is jelentőséget kell tulajdonítanunk ezeknek az adatoknak, mert ezek segítségével deríthetjük fel alaposabban azt a funkciót, amelyet a vizsgázók és a munkaadók, a gyorsírás-tanítás és a társadalom szempontjából vizsgánk teljesít.

Állás vagy állástalanság tekintetében két fő- és két-két alcsoportba soroztuk vizsgázottaikat.¹ Az 1003 válaszoló adatait összegezve volt 496-nak tisztviselői jellegű vagy gyorsírás-gépirással kapcsolatos más állása,

71 másfoglalkozású (egyetemi stb. hallgató),

124 aki kilépett állásából és most állástalan,

312-nek még egyáltalában nem volt állása.

Munkálatunkban rendszerint két külön rovatba helyeztük el adatainkat, az első vizsgájukat 1927—1930-ban tettek és az első vizsgájukat 1931—1933-ban tettek rovatába. Erre okot adott egyrészt az, hogy az előbbi időszakról a vizsgáló bizottság már 1931-ben közzétette jelentését, — amelyben azonban e kérdésekre nem terjeszkedett ki — s főként az, hogy sok tekintetben, így éppen az álláshoz jutás szempontjából 1931 közepétől kezdve lényegesen más viszonyok uralkodtak, mint azelőtt. Ez is oka lehet, bár más körülmények is közrejátszhatnak, hogy

az 1927—1930-ban *1931—1933-ban*
v i z s g á z o t t a k k ö z ü l

az állásban lévők	58.7	434,
a másfoglalkozásúak	6.1	7.7,
az állásból kilépett állástalanok	16.2	9.9,
az állásban nem is voltak	19.0	39.0
%-ot tettek ki.		

Az eltolódás okai között bizonyára megtaláljuk azt is, hogy a második sorban lévő egyetemi stb. hallgatók közül az 1931—933. évek kevésbé végeztek tanulmányaikkal az összeírás idejéig, mint az 1927—1930. évek s hogy az állásból kilépni (3. sor) kevésbé volt alkalmuk azoknak, akik 1931—1933-ban vizsgáztak, hiszen ezeknek körülbelül 35%-a csak a legutóbbi évben szerezte meg irodai bizonyítványát. Az állásban nem is voltak arányszámának 100%-nál is nagyobb ugrása azonban az említett 1933. évi vizsgázók figyelembevétele mellett is nagyobbbrészen az elhelyezkedés nehézségének általános problémájával kapcsolatos.

Nagyon lényeges különbség van azonban az elhelyezkedés tekintetében lakóhely szerint. Még pedig nem a főváros és a vidék között, hanem egyik oldalon a főváros és a vidék s velük szemben a budapest-körményi körzet viszonyai között. Ez a különbség megmutatkozik mind a két évcsoportban. Aligha lehet ellenvetni azt is, hogy más okok idézik elő, mert például a választ beküldők arányszáma tekintetében —> az Összes ottani vizsgázottak között — a környék közepén áll a főváros és a vidék között, tehát kilengést nem mutat. Ezzel szemben az elhelyezkedés adatai a következő képet mutatják:

¹ Nemek szerint a szétválasztás annyiban kevésbé jelentős, mert az összes vizsgázottaknak több mint 90%-a nő és ha a vizsgákra kötelezett bírósági fogalmazókat stb. leszámítjuk, akkor a férfiak százaléka alig számbavehetőre csökken.

<i>1927—1930-ban</i>	<i>Budapest</i>	<i>környék</i>	<i>vidék</i>
állásban lévő	66.3	38.9	58.7
más foglalkozású	4.6	4.4	13.3
állásból kilépett állástalan	13.5	26.7	11.8
állásban nem is volt	15.6	30.0	16.2
Összesen	100%	100%	100%
<i>1931—1933-ban</i>			
állásban lévő	43.7	37.5	45.4
más foglalkozású	8.9	8.0	6.0
állásból kilépett állástalan	8.9	13.6	9.6
állásban nem is volt	38.5	40.9	39.0
Összesen	100.0%	100.0%	100.0%

Annak ellenére tehát, hogy az állásban lévők százaléka a Budapestkönyéken csökkent legkevésbé 1927—1930-ról 1931—1933-ra — ami a tendencia mérséklődésére mutatna — az állásban nem is voltak s főként az állásból kilépettek arányszáma jóval felette van a másik két lakóhelycsoporténak.

Kiegészíti az elmondottakat, ha az állás és állástalanság adatait kapcsolatba hozzuk az iskolai végzettséggel. Ekkor még fokozottabban kidomborodnak ugyanezek a jelenségek.

	<i>Főiskolát</i>	<i>Érettségi</i>	<i>Több mint 4 osztályt</i>	<i>4 osztályt</i>
	<i>végzettek közül %-ban</i>			
állásban.....	66	50	52	50
kilépett állástalan ...	8	9	14	18
egyáltalán állástalan ¹	26	41	34	32

Kitűnik ebből, hogy az irodai vizsgát tett főiskolát végzetek nagyrészen állásban vannak s köztük igen kevés az állásból kilépett állástalan. Hogy az egyáltalában állástalanok arányszáma az érettségizetteknél a legnagyobb — 41% a többi csoport 26—34%-ával szemben — nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy ez a végzettség áll legkisebb kapcsolatban az elhelyezkedésre való közvetlen törekvéssel. Érdekes ellenben, hogy az iskolai végzettség foka fordított arányban áll az állásból való kilépés valószínűségével. Megállapítható egyébként az is, hogy bár a magasabb iskolai végzettségűek kisebb arányszám-ban szerepelnek a több vizsgát tettek között, az állásból kilépettek között még ezen túlmenő arányban a többvizsgálásokkal szemben azok százaléka a legnagyobb, akik csak egyetlen vizsgát tettek.

Nagyon feltűnik ismét a Budapestkönyék helyzete. Ha ugyanis lakóhely szerint különválasztjuk a csoportokat, látjuk, hogy a környékbeliek között az állásból kilépett állástalanok arányszáma az összes végzettségi csoportokban nagyobb, mint akármelyik budapesti és vidéki csoportban, egynek kivételével.

	<i>főiskolai</i>	<i>érettségi</i>	<i>több mint 4 osztályt</i>	<i>4 osztályt</i>
	<i>végzettséggel</i>			
Budapest	3	9	12	19
környék.....	17	18	18	23
vidék	14	5	17	16

¹ Az előbbieken más foglalkozásúnak jelzett csoport e táblázatban, tulajdonképpen állás hiányában, e sorban szerepel.

A fővárosból beérkezett válaszok viszont vagy azt mutatják, hogy a budapesti vizsgázott irodai gyorsírók közül sokkal inkább csak állásban levők küldték be a kérdőívet, mint a környékiek és vidékiek közül, amit tulajdonképpen nincs okunk feltenni, vagy pedig azt, hogy itt aránylag még mindig jobbnak bizonyult az elhelyezkedés mint másutt, nevezetesen:

Állásban lévők a megfelelő lakóhely- és végzettségi csoporthoz tartozók %-ában

	<i>főiskolai érettségi több mint 4 osztály</i>			
	<i>4 osztály</i>			
	<i>végzettséggel</i>			
Budapest	71	51	56	56
környék.....	33	44	45	39
vidék	65	49	45	41

Az alkalmazás minősége szempontjából az irodai vizsga célkitűzésének megfelelően az állásban levő válaszolók között 285 közalkalmazott volt. Amíg a közalkalmazásban levők legnagyobb része utólagosan tette le a vizsgát, a magánalkalmazottak túlnyomó részben a vizsga után mentek állásba, még pedig nem sok idő múlva. Külön véve a székesfőváros alkalmazottait — akiknek bizonyos csoportjait legelőször kötelezték ilyen vizsgára — a következőket láthatjuk:

	<i>Vizsga előtt állásban volt</i>		<i>Vizsga után ment állásba</i>	
	<i>5 évnél régebben</i>	<i>legfeljebb 5 éve</i>	<i>1 éven belül</i>	<i>több mint 1 év múlva</i>
állami	29.0	32.6	23.4	15.0
fővárosi (községi) ...	54.1	31.7	7.5	6.7
magánalkalmazott ...	4.8	25.1	50.6	19.5

A 496 állásban lévőnek foglalkozási megoszlása ez volt (a csoportok nagysága szerinti sorrendben):

kereskedelmi és ipari alkalmazott	150
fővárosi, községi és vármegyei alkalmazott	118
társadalmi és közintézm. és egyesületi alkalmazott ...	67
ügyvédi, mérnöki stb. alkalmazott	61
bíróági tisztviselő és alkalmazott	39
egyéb állami alkalmazott	36
tanár, tanító	25

Amíg a közalkalmazottak túlnyomó részben csak a számukra előírt vizsgát tették le, a magánalkalmazottak jóval nagyobb arányszámban szereztek meg a kiegészítő gyorsírási és gépirási minősítéseket is.

	<i>egy</i>	<i>két</i>	<i>3 vagy több</i>
	<i>vizsgát tett (%-ban)</i>		
közalkalmazottak közül ...	61	34	5
magánalkalmazottak közül	55	32	13

A különbség még szembeötlőbb volna, ha az itt szereplő közalkalmazottak legnagyobb csoportja (a fővárosi alkalmazottak) nem lett volna két bizonyítványnak, mind a gyorsírásnak, mind a gépirásnak megszerzésére kötelezve.

A lakóhelycsoportok szerinti megkülönböztetés itt sem hiábavaló, mert míg a fővárosban a válaszoló állásban levők közül közalkalmazott 59% s vidékről 62%, addig a budapestkönyékiek közül csak 43%, tehát a kisebbség. Kétségtelenül ennek is része van abban, hogy az állás elvesztésének esete és az iskolai végzettség kisebb foka tekintetében éppen ez a környék emelkedett ki, hiszen a létszámcsoökkentés mindenestre a magánvállalatokat érintette súlyosabban.

A vizsgázók életkorára nézve a bizottság törzskönyvének adatait eddig nem dolgoztuk fel a maguk teljességében. Rendelkezésre áll

azonban a vizsgázók kiemelkedő csoportjának, a legalább három vizsgát tetteknek kor szerinti összeállítása. Ebből kitűnik, hogy ezek közül (ilyen 226 volt az 1933. év végéig) 81% az 1905—1914 születési évfolyamokból, tehát a 19—28 évesek közül került ki. A legfiatalabb háromvizsgás 16 éves, a legidősebb 37 éves volt. Megjegyzendő, hogy a vizsga alsó korhatára a 14 év, de nem egy 50 éven felüli jelölt is akad. Az sem érdektelen, hogy e sokvizsgások közül budapesti születésű 44.7%, egyéb belföldi 33.7%, megszállott területi születésű 18.5% és egyéb külföldi 3.1%.

Adatgyűjtésünk a maga keretein belül felel arra a kérdésre is, vajjon ténylegesen mennyire használják a gyorsírást különböző fajta irodákban. Az állásban lévők és állásból kilépettek válaszaik szerint (547 válasz) 79%-ban használják, illetőleg használták a gyorsírást, még pedig nagyobb részükben állandóan és sokat gyorsírnak. Tekintettel arra, hogy az állásban lévők sem mind voltak kötelesek letenni a vizsgát, a tényleges használatnak ez a magas arányszáma igazolni látszik a kiadott rendeleteket, mert az mindenestre indokolt, hogy akinek hivatalos munkájában szüksége van a gyorsírásra, az előre megszerezze az erre minősítő bizonyítványt.

AZ ELMONDOTTAKBAN az a gondolat vezetett, hogy a gyorsírás alkalmazásának széleskörű elterjedtségére és közérdekű voltára való tekintettel a maga működésének körvonalaiival és általános eredményeivel mutassam be gyorsírási életünk egyik leggyakorlatibb intézményét: azt, amely egyrészt leginkább az új fejlődésnek — szakmai és felhasználási téren —> köszönheti létét s másrészt leginkább áll a gyorsírási szakmán kívüli életnek közvetlen szolgálatában. Ennek a kapcsolatnak a mélyítésére indítottuk meg előbb már érintett kérdőíves adatgyűjtésünket. Az ebből származó eredmények pedig azért látszottak közlésre érdemesnek, mert egy-egy kis szakma körén belül végzett hasonló vizsgálódások egyrészt bizonyára közelebb hozhatják a kívülállókat ez esetben a gyorsírás és a gyorsírók viszonyainak megismeréséhez, ami a minél általánosabb szellemi együttműködés érdekében is örvendetes, másrészt talán ezzel is hozzájárulhatunk a dolgozó és munkanélküli rétegek összetett társadalmi problémáinak hiány nélküli felderítéséhez.

Nősz Gyula

AZ ELMÚLT ÉVAD FILMSZEMLÉJE

A NYÁR ÓTA, ahogy most feltűnik előttünk az egész elmúlt évad képe, művészi szempontból csak néhány kimagasló alkotással találkozunk. Tárgyi és tartalmi szempontból azonban annál tarkább képet mutat az évad s többek között egy-két komolyabb változás is a szemünkbe ötlük.

Az első, részben örvendetes jelenség, hogy az operettek, a zenés vígjátékok és bohózatok száma aránylag csökkent. A magyar alkotások ugyan, mintha pótolni akarták volna e téren a külföldi behozatal hiányait, legnagyobb részben ebből a tárgykörből éltek az idén is, de egy-két újabb próbálkozás megtörte már nálunk is a nivóttan egyhangúságot.

A német filmtermelés az előbbieket helyett egy új tárgyat talált, amely a megújuló nemzeti szellem problémáiból született. Ehhez a romantikus-hősies tárgykörhöz: az élnivógyódás és a férfias szívósság, a hősi küzdelem és tántoríthatatlan akarat stb. problémáihoz keresett eleinte német területen, később külföldi légkörben témakört (Havasok hőse; Kalifornia császára; Hóhérok, asszonyok, katonák; A cár futárja; A rémület hajója; Az elsodort város stb.). L'art pour Tart művészi törekvésekről egyáltalán nem lehet beszélni, formaművészetről pedig csak az utolsóval kapcsolatban (Az elsodort város), amely orosz rendező (W. Tourjansky) alkotása. Az kétségtelen azonban, hogy komolyabb problémáikkal, de nagyszerű milióháttereik és gyors ritmusuk miatt a filmszerűség szempontjából is egészségesebb eredményeket hoztak, mint a kabarék nivóján mozgó operettek és zenés vígjátékok. Kár, hogy tendenciájuk néha túlságos leplezetlenül jut érvényre a művészi hatás és harmónia rovására.

A közönség is észrevette bizonyára, hogy az utolsó években a német filmek száma megcsappant, helyettük az érdeklődés elsősorban az amerikai darabok felé fordult. Hogy ez az érdeklődés az utolsó időben milyen nagyarányú lett, azt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy legtöbb esetben azamerikai filmek elérik a behozatal ötven százalékát. Így pl. szeptemberben két francia, egy osztrák, két magyar, három német film mellett kilenc amerikai jelent meg; novemberben egy francia, két osztrák, két magyar és három német mellett hét amerikai; decemberben pedig egy francia, egy osztrák, négy magyar, két német film mellett nyolc amerikai filmet láthattunk. Meg lehet állapítani, hogy az érdeklődés őszinte (bár a behozatal nagy arányait tekintve

elsősorban más okok játszanak közre) s revüfilmjeikkel különösen a női közönség körében értek el nagy hatást. A fokozódó érdeklődés azért jellemző, mert a kezdettől fogva kialakulóban lévő eltérések az európai és amerikai filmszemlélet között fejlődésük mai fokán ismét világosan mutatkoznak. Nem is olyan régen Bernard Fay azzal vádolta az európai törekvéseket, hogy intellektuális és morális tendenciáikkal és elvont filozófiai problémáikkal tönkretették a film mozgóképeinek zavartalan érzéki szépségeit és a történés lendületes ritmusát. Nyilvánvaló, hogy ez a szemlélet rendkívül egyoldalú, de annál jellemzőbb az amerikai felfogásra és filmszemléletre. Amerika nagy városaiban sok helyen még ma is varieté-műsorral egybekötve kapja a közönség a filmdarabot. A film tehát Amerikában is csak „szórakozás“ maradt, az európai szemlélet azonban fölemelte magához: nálunk a kultúra évszázados hagyományaihoz próbált hasonlítani, de ez még egyelőre nem sikerült teljes mértékben. Így az orosz, a német és a francia törekvések az európai kultúra évszázados problémáit: az irodalom és a színpad évszázados tárgyi hagyományait különösen az utolsó években mindig nagyobb mértékben igyekeztek mozgókép segítségével is kifejezéshez juttatni. E tekintetben különösen az oroszok, később a németek, a legutolsó időben pedig a franciák rendkívüli művészi eredményeket értek el. Igaz viszont, hogy ezek a törekvések gyakran vezettek tévútra a mozgókép rovására. Az intellektuális problémák és a nyelvi kultúra hozta magával ezeket.

Fay-nak tehát igaza van annyiban, hogy a vizuális érdeklődés, amely az utolsó évtizedben az európai embernek is jellemzője lett ugyan, a maga tisztaságában és zavartalanságában mégis az amerikai kultúrát és embertípust jellemzi. Az a jó néhány filmalkotás, amely az idén is megjelent nálunk s nagyrésztben az elmúlt évek hagyományait vitte tovább (Ziegfeld, a nők királya, San Francisco, Halálbrigád, Robin Hood Eldoradóban, Balaklava, Camille, a végzett asszonya, Anthony Adverse stb.), a mozgóképek káprázatosán színes, változatos és érzéki képeit teremtette meg. A képiesség pompáját és a képek érzéki változatosságát: a rajznak, a vonalnak, a színeknek, a történés vágató ritmusának szédületes tempóját az európai ember őszintén csodálja, de megteremteni és átélni már kevésbé tudja, mint az amerikai. Az amerikai film előadói, de európai szakemberek is elfogultság nélkül állapították meg, hogy az európai kezdetleges törekvések után a film kátyúba ragadt volna, ha az amerikai lendület és képzelet nem ragadja magához a fejlődés menetét és irányítását. Az európai élet évszázados hagyományai: a kultúra, a tudományos élet s a zsenialitás megteremtették a mozgóképet, de az európai ember absztrakciókra hajlamos lelke és agyonintellektualizálódott szelleme érthető, nem tudott és nem tud ma sem akkora áldozatot hozni a vizuaütásért és nem tud eredményeiért olyan tombolva lelkesedni, mint az amerikai. Más szempontból természetesen éppen ebben rejlik egyik tényezője az amerikai kultúra formalizmusának és egyoldalúságának. A primitív és szinte gyermeki öröm, amely ott ül az idej nagy alkotások mozgóképein is (Ziegfeld, a nők királya, San Francisco, Robin Hood Eldoradóban), s a szédületes ritmus, amely nem ismer

intellektuális, morális, lélektani stb. gátlásokat (Anthony Adverse), mert a formális szépségek és a történés rohanása elsöpri őket, nem volna érhető, ha nem gyökerezne mélyen az amerikai földben. Az európai közönség mindenestre keresni kénytelen az okokat, mert a maga miliójében aligha tudná megérteni őket. Nem szabad elfelednünk, hogy amikor az európai kultúra mai alapjai már mélyen le voltak fektetve s kiépítve és megerősödve állottak, az európai kivándorló Amerikában ősi életformák között élő népeket talált s közöttük pompás és gazdag vizuális kultúrára bukkant. Különösen az északamerikai indiántörzsek életében találkozhattak velük a leggazdagabb mértékben. Ezek az indián néptörzsek csodálatos plasztikus érzékről és a színpompának hihetetlen kedveléséről tettek tanúságot. Képzeltük rajongott minden vizuális megnyilatkozásért: a különböző ritmusú táncok, színes öltözékek, a jelbeszéd gazdagsága, aztán az egészen eredeti változatos és színes képzeletről tanúskodó maszkok, szertartások és ünnepélyességek stb. az európai szem számára mind meglepetést jelentettek (I. Gregor, R. Fülöp-Miller, Levy-Brüll stb.). De a vizualitás gazdagsága nemcsak a közvetlen vizuális alkotásokban nyilatkozott meg, hanem évszázadokon keresztül megmaradt és kiütöközt a nyelv formái közül is. A nagyszámú kutatók, akik indián törzsek között éveken keresztül éltek és nyelvükkel és életükkel behatóan foglalkoztak, egyértelműleg beszélnek arról, hogy nyelvük telis tele van képekkel, amelyek szinte a közvetlen érzéki szemlélet erejével hatnak. Az elvont gondolatot vagy a gondolkozást érzéki hordozó, kép nélkül el sem tudták képzelni. Így az egyik északamerikai indián törzs nyelvéről megállapítják, hogy csodálatosan „festői“, meglepően „képies“ és plasztikusan „szemléletes“. Az egész őslakosságra vonatkozó adatok bizonyítják azonban, hogy nyelvük elsősorban a tárgyak, jelenségek ill. folyamatok formáját, térbeli állását vagy mozgását, annak körvonalait igyekszik visszaadni. Egyszerűen annak a kifejezésére törekednek, ami rajzolható, plasztikus és színes, röviden a vizuális érzéki motívumok még a nyelv formáiban is megnyilatkoznak (Brüll-Jerusalem: Das Denken der Naturvölker).

Ezzel a vizuális kultúrával találkozott tehát mindenütt az európai bevándorló. Hogyan viselkedett azonban az európai típus az új élményekkel szemben! Egészen nyilvánvaló, hogy az újvilágnak nem az európai ember intellektuális-morális, kontemplatív hajlamú teoretikusai vágtak neki. Az őslakók vizuális kultúráját tehát gátlás nélkül fogadhatták magukba annál is inkább, mert a primitív életforma, amelybe öntudatlan, akaratlan bele kellett élniük magukat s a milióval való közvetlen érzéki kapcsolat s azzal való nehéz küzdelem a gondolkodás primitív logikai formái között élő cselekvő embertípust neveltek belőlük. A gondolkodás ősi formáit és a kifejezés uralkodó vizualitását tehát átvették és sokáig megőrizték. Ilyen hagyományok után a mozgókép természetesen termékeny, buja talajra és kedvező életfeltételekre talált. A nyelvileg sokszínű, tarka keveréke a bevándorlóknak a mozgóképpel egy kollektív kifejezési eszközt kapott, amely átléphette a nyelvi kifejezés szűk határait. Nem csoda, ha ők lettek az amerikai mozi első nagy közönsége.

Az európai filmek nagy problémáit: társadalmi, erkölcsi, lélektani stb. kérdéseit, mint azt az ideai amerikai filmek is jellemzően mutatták, hiába keresnők bennük. Ha ritkábban találkozunk is velük, rendszerint az európai hatás alatt születnek meg: európai írók és rendezők viszik magukkal az újvilágba. Viszont az új amerikai törekvések egy másik újabb fordulatot is hoztak: a némafilmek tárgyköréhez és mozgóképeinek a rendszeréhez való visszatérést. Ez az Amerikából jött változás egészséges ellenlábas volt az Európában már-már szélsőséges formában jelentkező irodalmi érdeklődésnek, amely alig hagy már meg valami illúziót a nagy klasszikusok nagy alkotásaiból. Valóságos irodalmi illusztrációs sorozat pergett le előttünk az elmúlt évadban is. Kár, hogy a némafilm témaköréhez és formastílusához való visszatérés egyik-másik alkotásnál a felírások és a közbeiktatott írásos magyarázatok hosszadalmassága miatt némi hanyatlást is jelentett. (Anthony Adverse.)

Az őszi évad elején végre nálunk is megjelent Chaplin új filmje: a *Modern idők*. Eredményeiről a magyar kritika legnagyobb része már nem a régi nagy elismeréssel beszélt. Olvasóink bizonyára találkoztak néhány véleménnyel, amelyek némi gúnnyal számoltak be a hanyatlás jeleiről. Szellemesen, de minden komolyabb alap nélkül az öregedő Chaplinre célozhattak, akiben az ifjúkori alkotások immár sokszorosan elkoptatott trükkjei variálódnak. Chaplin azonban még ma is elég fiatal ahhoz, hogy napjaink gyakran eltévedt filmszemlélete tanuljon tőle. Persze a mi kritikai érzékünk, amely a színpad és az irodalom művészi hagyományain nevelődött, és filmszemléletünk, amely az utóbbi törvényeinek a hatása alatt áll még ma is, az új képen is csak Chaplint, a színészt látta viszont. Aki pedig csak a színészt vette észre, az valóban csak kevés új motívummal gazdagodhatott. Chaplin, az ember ugyanis ugyanaz maradt: csak életkörülményei, a milió és a történés ritmusa változott meg körülötte. Chaplin, a rendező (elsősorban őt kellett volna megfigyelni) utolsó alkotásával is a film egyik legnagyobb művészenek bizonyult. Nem tagadjuk, hogy a film a maga egészében (még eredeti alakjában is) nem volt egységes. Azt a benyomást keltette a szemlélőben, hogy életképek sorozata pereg le előtte. De mozgóképei és képkapcsolásai még ma is tökéletesen kifejezőek, a legegyszerűbb kép is természetesen hordja magában a művész szellemének mély és szípkázó ötleteit, pedig a nyelvi kifejezés nincs segítségére. A milió és a történés s benne magának és alakjainak sajátos mozgásritmusa a legszerveesebben kapcsolódnak egymásba a képeken. S valóban, a rendező alkotó munkája nélkül Chaplin, a színész olcsó kabaréfigurává, sőt cirkuszi bohóccá süllyedne. Azzá is lett azok szemében, akik kiemelték a képből.

Vegyünk csak szemügyre néhány képcsoportot. Mi értelme volna a görkorsolya-jelenetnek az áruházban, hacsak Chaplint, az ügyes akrobatát csodálhatnánk, aki bekötött szemmel hajszálnyi pontossággal és a legnagyobb lelkiyugalommal siklik el az emelet padlózatának szélén, amelyről egy hajszálnyi tévedés árán a mélységbe, az alatta levő emeletre zuhanna?! Mi célja és értelme volna az olcsó és nívótlan

cirkuszi akrobatatréfának, ha a következő kép nem adná meg a tartalmát és értelmét? Mert abban a pillanatban, amikor lehull szeméről a kendő és megpillantja az alatta lévő mélységet, elveszti biztonságát és hidegvérét s kis híja, belerohan a veszedelembé, amelyet vakon minden nehézség nélkül került ki.

Vagy beszéljünk egy másik képcsoportról. A gyárban vagyunk. Először Chaplin, utána pedig munkatársa is a gépek közé keveredik. Ügyetlenül és tehetetlenül vergődnek közöttük. Kapkodnak és hiába várnak egymástól segítséget. Chaplin a technikai alkotások jóvoltából kiszabadult, de barátja követi őt s a gépek közül kikandikáló fej lehetetlen grimasszaira Chaplin csak a vállát vonogatja. A jelenet természetesen a groteszk helyzetek és mozdulatok százaiból tevődik össze. De ki hinné, hogy az egész képcsoport egyedül csak a közönség nevetőizmai kedvéért született meg? Az őszinte mosolyok mindenesetre Chaplin mély humorának és művészetének szerencsés járuléka. De a technikai alkotások kelepcejébe keveredett Chaplin, az ember, s a gépre csavarodott munkatársa, akit a gépek tehetetlenül vonszolnak magukkal kényük-kedvük szerint, úgy jártak, mint az egész emberiség, amely Goethe bűvészinasaként megidézte őket s most nem tud szabadulni az általuk teremtett kényelmetlen szociális-kulturális helyzetből, a technokrácia problémáitól. Ugyancsak a gyárban, a gépek között vagyunk. Chaplin ott áll a futószalag előtt és órákon át követi két karjával a rohanó szalagot és erősíti meg sorba a rajta fekvő alkatrészeket a csavarokat. A következetesen egyforma munka, amelyet szünet nélkül ugyanazzal a mozgással és lendülettel hajt végre, egész testét: végtagjait, idegrendszerét és szellemét hatalmába keríti. A munka egyoldalú robotja annyira beidegződik testébe és leikébe, hogy még akkor is mozgásra lendíti, amikor már elhagyta a munka helyszínét, míg végre örületes rángatózásba kergeti. A képcsoport a fűnek egyik legsikerültebb jelenete volt, amely groteszk helyzeteivel és mozgásritmusával talán a legtöbb mosolyt fakasztotta. De egyúttal egyik legmélyebb képcsoportja is a filmnek, amely bizonyára technikai életünk élményeiből: elsősorban a munkabeosztás és a specializálódás szélsőséges életformáiból született meg.

Végül emlékezzünk meg a befejező képről. A legrégebb és a legismertebb kép, Chaplin filmjeinek befejező refrain je. Ennek a jelenetnek következetes szerepe magyarázza meg a legszembetűnőbben, hogy az ember, aki benne mozog és él, elsősorban nem színész a szó színpadi értelmében, aki mindig új és újabb egyéniségként jelenik meg előttünk, hanem ember, aki a miliójéhez való viszonyában végső elemzésben ugyanazokkal az adottságokkal, csak más milióban más reakciókkal és megnyilvánulásokban áll előttünk. Chaplin egyelőre nem akarja elhíttetni velünk, hogy másvalaki, nem Chaplin. De hogy az előbbi problémára térjünk vissza, milyen következményei lennének annak, ha elvonnók az utolsó kép miliójét, a total plan-ban előttünk álló környezetet a végtelen országúnál? Nem kétséges, hogy elveszítené teljesen kifejezési erejét és célját, csak Chaplin unalmassá vált és semmitmondó mozgása és komikus járása maradna meg. De így van ez a többi képpel is. A milió és annak sajátos kapcsolatai nélkül nála a

képek elveszítik lényegüket, nem a színész, a rendező buknék meg vele s a rendező művészi eredményei nélkül a film.

Chaplin nagy és kiapadhatatlan művészetének köszönheti, hogy legújabb alkotása a hanggal szemben táplált merev álláspontja ellenére is sok művészetet hozott. A hanggal szemben tanúsított merev felfogása kétségkívül túlzott, ha lényegében igaza van is. A film kifejezési eszköze nem a nyelv, hanem a mozgókép, kultúrtörténeti jelentősége éppen az, hogy a nyelvvel szemben vizuális kifejezési lehetőségeket hozott a milió és az időbeli történés kifejezése számára, melyek előtt eddig minden vizuális eszköz megtorpant. Aki nem ezen az állásponton van, az félreérti a mozgókép természetét, sőt kulturális jelentőségét is. A beszéd, az emberi hang azonban, ha az emberi ajkak mozognak, életjelenség is. Az emberi beszéd, hangbenyomásai {szemkifejezési szükséglete) éppen úgy hozzátartoznak a képhez, mint az utca lármája vagy a gépek zakatolása. Merev álláspontja azonban inkább reakciónak látszik azzal az egészségtelen filmszemlélettel szemben, amely az utolsó években a film művészi világában lábrakapott. Ilyen értelemben pedig a fejlődésre csak jó hatással lehet. Tudva levő, hogy Chaplin az utóbbi években már sokat engedett eredeti felfogásából: ma már nem a hang, hanem a beszéd szerepe ellen küzd.

Aki mélyebben nézett a darab tartalmi problémáiba, az valóban találkozott az öregedő Chaplinnal is. Nem azzal a Chaplinnal, akiről a filmvilág pletykái szólnak, hanem az emberrel és a művésszel. Ez a találkozás azonban nem a forma művészi rovására ment. A Modern idők képei mögött a visszatükröződő lírai hangulatban Chaplinnal, az emberrel találkozhattunk. A „Naplemente előtt“ hangulata csapta meg a szemünkön keresztül a lelkünket. A nagy milió végtelen és elhagyatott országútján egyedül bandukoló Chaplin, aki annyiszor indult meg előttünk egyedül a kudarcok után új lehetőségek felé, a Naplemente előtt már nem tudja vállalni az egyedüllét fárasztó hangulatát. S hogy ez az emberi probléma a mozgóképre is rákerült, mutatja többek között, hogy nemcsak ügyes mesterember, hanem művész is.

Az elmúlt évad nagy csalódása volt a két nagy orosz rendező (Tourjansky, Granowsky) s a nagy ígéretekkel meginduló osztrák Willy Forst filmjei. (Félelem, Bulyba Tarasz; Burgszínház és Allostria). Az első (Félelem) okozta csalódást fokozta, hogy tárgya és lélektani problémái nagyszerű kifejezési lehetőségeket kínáltak az orosz stílus számára. Ezzel szemben a nő testi és lelki kínjainak kifejezését a rendező majdnem kivétel nélkül a színész (Gaby Morlay) játékára bízta, aki azt nagyszerűen oldotta meg — színpadi szemmel nézve. A film művészi eredményei így semmivel sem lépték át az átlagos formát. A Bulyba Tarasz rendezője pedig ismét egy hagyományos tévedésbe esett. Az egész film meséjét és fordulatait Harry Baur vállaira rakta. Egyénisége és játéka betöltötte a képeket, de a zseniális színész nem tudta pótolni (mint az utóbbi időben annyiszor már) a rendező alkotótevékenységét, melynek az adott keretek között a színész mellett nem maradt megnyilvánulási területe. Tourjansky rendezését (Félelem) az évad végén megjelent új alkotása, az „Első-

dortváros“, feledtette el némileg. Már a film formastílusán is kifejezésre jutott, hogy egyénisége szabadon érvényesülhetett. E tekintetben érdekes volt megfigyelni, hogy az orosz stílus a német színészgárda egyik-másik operett-figurájából milyen markáns naturalista képeket alkotott. Milyen más volt a „Félelem“. Ott a cselekmény menetét és egész kifejlődését a színpadi keretek között mozgó színészek játéka és előadása vitte előre. A rendező nem volt sehol, s az operatőr egész primitív képeket csinált a színpadi jelenetekből, illetve a művészileg komolyabb stilizálásnak csak egész kevésszer volt nyoma. Az „Elsodort város“ képei magukban is önálló művészi elgondolásról tettek tanúságot. Emlékezzünk csak vissza a tömegjelenetekre vagy a lány (Brigitte Homey) képeire: a vadság, a düh és gyűlölet kifejezéseit a beállítás milyen szerencsésen stilizálta. A képkapcsolás és a képek rendszerezése mindig nagy ereje volt az orosz rendezőknek, kár, hogy e tekintetben itt-ott nem volt egészen sima az átmenet. A millió képei káprázatosak voltak s az összeomló város képei, egy-két esetet kivéve, nagyszerűen szemléltették a katasztrófát és hatását.

A „Mazurka“ felejthetetlen művészi eredményei után Willy Forst két egészen közepes darabbal (Burgszínház, Allotria) szerepelt. Az elsővel bókolni akart a színháznak. Ezt az első képen néhány szóval a közönségnek is tudomására hozta. Ez a mindenesetre tiszteletreméltó, de művészi szempontból céltalan, sőt káros tendencia vezérelte a darab rendezése folyamán. A darab néhány finom jelenetet és fordulatot hozott, de színpadi keretek között. A második, noha (mint címe is sejteti) nagy becsvággal készült, egy-két képtől eltekintve, semmi különöset nem jelentett.

A magyar filmek az idei évadban is a régi mederben haladtak. A legtöbb megmaradt a jól kitaposott ösvényen: a régi színészgárda új viccekkel kedveskedett a közönségnek, még a rendezés kezdetlegességei sem maradtak el a képekről. (Havi 200 fix, Nászút féláron, Pókháló stb.) Fejlődésről legfőljebb csak nagy jóakarattal lehetne beszélni, de kivételes próbálkozások is fordultak elő. A „Rád bízom a feleségem“ gyors fordulataival s ízlésesebb képeivel a gyakran erőltetett túlzások ellenére is sokkal őszintébb mosolyt fakasztott, mint a többi testvérbohózatja. Ha nem is művészetet, de komolyabb eredményeket hozott a „M ária nővér“. Azok közé a kevés magyar filmek közé tartozik, amelyek elfeledtették egy kis időre a magyar rendezések kezdetlegességeit. Ha meséje nem volt is eredeti, sok finom fordulattal találkoztunk benne. Kár, hogy a magyar földbirto- kos vad mámore és duhajkodása visszazökkentette a szemléltőt a régi emlékek közé. Az első drámai alkotás („Én voltam“) magán viselte a színpadi átdolgozás nyomait s a rendező se nagyon tudta megtagadni magában a színpadi gyakorlat befolyását. Utolsó beszámoló- lónkban rámutattunk arra, hogy az „Új földesúr“ sok tekintetben túlzott értékelése és rendkívüli sikerének téves magyarázata a tőkét a jövőben nagyobb mértékben csábítja majd a nagy irodalmi alkotá- sok átdolgozására. Az elmúlt évad bebizonyította, hogy aggályainknak volt alapjuk. Nem vonjuk kétségbe, hogy az irodalmi alkotások meg- filmesítése gyakran nem ütközik akadályokba, ha ki tudják választani

a megfelelő alkotást. Végre üzleti szemmel nézve, az író neve és az irodalmi alkotás sikere és értéke befolyásolják a közönséget és előlegezik a bizalmat. Vannak írói alkotások, melyek természetüknél fogva, tartalmi problémáik és művészi formájuk tekintetében közelebb esnek a mozgókép kifejezési területéhez. E tekintetben a külföldi alkotások is sokszor találták meg a megfelelő regényt vagy színpadi alkotást (Anthony Adverse, Az elpusztult város stb.), de gyakran tévedtek is (A szent és rajongója, Allah kertje, A csodatevő ember, Romeo és Juha stb.). A két nagy magyar alkotás, „Az aranyember“ és a „Pogányok“ sem mondhatók szerencsés választásnak. Nem csoda tehát, hogy a mozgókép nem tudott megbirkózni a nyelvi kifejezés előnyeivel. A nyelv mint auditív kifejezési eszköz a tárgyak, jelenségek, illetve folyamatok szemléleti mivoltából természetesen alig fejez ki valamit. De a szavak nem is határolnak körül élesen, tehát a képzeteknek szabad teret hagynak. A tárgyak, jelenségek, illetve folyamatok nem lesznek előttünk konkrét szemléleti valósággá, azért alkalmas a nyelv elvont fogalmak jelölésére, általában az elvont, nem érzéki, csodálatos stb. kifejezésére. A mozgókép azonban vizuális eszköz. A jelenségek, illetve folyamatok érzéki módon és körülhatárolatlan a szemléletben jelennek meg előttünk. Nagyon érdekes e tekintetben, hogy már Aristoteles is óvta a drámaírót attól, hogy a csodálatost a színpadra hozza. A drámaírónak a cselekményt úgy kell bonyolítania, hogy a csodálatos a színpad mögött játszódjék le, tehát ne a nézők szemeláttára. Egyszóval a csodálatos nem ölthet érzéki vizuális formát, mert abban a pillanatban elveszti megmagyarázhatatlan jelentését és hatását. A gondolat mintha a mozgókép számára született volna, amely egész valójában vizuális eszközökkel dolgozik. A gyakorlat követelményeit ismerő elmélet tehát néha egyszerű logikai összefüggések és lélektani törvények alapján köhnyedén ismer meg szabályokat, melyekre a gyakorlat egymaga csak hosszú kísérletezés, esetleg többszöri kudarc után jön rá. De beszéljünk az aktuális problémáról. Aki Herczeg regényét, a „Pogányok“-at olvasta, az bizonyára átélte, hogy a nyelv ezen a területen mire képes s aki a filmet is megfigyelte, az eltekintve a rendezés hibáitól, megbizonyosodhatott, hogy a mozgókép a tipikus helyekben milyen kudarcot vallott. Az ősmagyarok felajzott képzelete, amely megpillantja a láthatáron feltűnő táltost, a regényben a nyelv művészetén át természetesen hat és az olvasót is a vízió hangulatába vonja. A mozgókép azonban, ahol a táltos egy kétségtelenül ügyetlen párbeszéd után a szemléletben is megjelenik, az ellenkező hatást éri el. A képek sötét tónusa alig valamit segített a képek naiv beállításán. Hogy a pusztába merengő Márton kanonok látomásairól elbeszélés útján kell értesülnünk s hogy a rendező nem merte őket képekben a közönség számára szemléletileg is hozzáférhetővé tenni, az a filmrendező részéről egy alapvető tévedés volt, de érthető. Ha megtette volna, valószínűleg úgy jár vele, mint a táltos megjelenésével. A rendező ugyanis nem tett mást, mint az író nyelvi képeit vizuálisan illusztrálta. A nyelv képei és a film vizuális képei azonban egészen más síkon mozognak s egészen különböző hatást váltanak ki. Ilyen értelemben sem a Senki szigete (Arany-

ember), sem Seruzád, a pusztai asszony, nem tudta a regény művészi illúzióját utolérni.

Az illusztrációs szellem az elmúlt évadban alaposan kitombolta magát. A hazai tőke néhány olyan alkotással merészkedett a közönség elé, melyeknek izléstelensége és primitív technikai kivitele minden képzeletet meghazudtol. A Városligetet és a Tabánt énekelték meg és az ének szövegét illusztrálták a legkezdetlegesebb módon. Szerencsére a tőkének csak néhány méterre tellett.

Problémáival és új törekvéseivel egyedül a „Zivatar Kemenespusztán“ (György István) érdemel valamivel részletesebb tárgyalást. A darab a magyar alkotások között tartalmi problémáival és ügyesen fényképezett képeivel bizonyára komolyabb művészi törekvéseket indított volna meg, ha eredetisége körül nem lett volna egy kis baj. Csak a színészek kiválasztása hozott néhány esetben meglepetést: végre képies arcokat, alakokat és mozdulatokat is láttunk magyar filmen. Ritkábban a képek beállítása, a színészek játékának filmszerű, képies stilizáltsága jelentett némi fejlődést. Tartalmi problémái feltűnő módon állottak az utolsó évek francia filmjeinek a hatása alatt. Stílusa és formaművészete pedig Machatyn és a francia eredményeken keresztül az orosz stílus befolyását mutatta részleteiben is. A tragikus megindulás az autókatasztrófával, a beteg férj és a barát szerepe, az erőt és egészséget szimbolizáló képek, a cselekmény fejlődésében pedig a zene és a tánc különleges szerepe stb. mind könnyen felismerhető módon idegen hatást mutattak. A rendezőnek nem volt elég ereje, hogy a hatásokat átformálja magában. A megoldás eredeti ugyan (az asszony visszatér urához), erkölcsileg talán inkább elfogadható, mint a testvérdaraboké, de lélektanilag annál kevésbé érthető, mert váratlanul jön és motiválatlan. Aránylag a kisebb hibák közé tartozik, hogy a rendező még olyan helyeken sem tudott szabadulni a nyelvi magyarázgatásoktól, ahol a képek tökéletesek voltak és mindent megértettek. Ámde a magyar filmek színvonalát hagyományaitól egy kissé nehéz elszakadni! É1 kell azonban ismerni, hogy a nyelvi kifejezés a képek mellett már nem játszott olyan nagy szerepet, mint általában a magyar filmekben.

KISPÉTER-KRAMPOL MIKLÓS

FIGYELŐ

AZ ORTHODOX TURANIZMUS

A TÖRTÉNET TUDATA, ahogyan egy-egy nép gondol múltja felé, letet szinte misztikus és mithikus emlékezés, de soha nem hagyománytalan és nem máról holnapra előjövő. A múltra való gondolás, a múlt és a nemzeti sors misztériumának átélése mély és ősi alapokat föltételez, a hagyományok és az erkölcsi erőfeszítések végtelen sorát, a tradíciók folytonosságát és méltánylatát. A történeti tudatok, a nemzeti hivatástudatok, a nemzeti mítoszok nem máról holnapra születők, nem mesterséges értelmi — vagy értelmetlen — konstrukciók, nem merész és műveletlen agyoknak tegnapi kitalálásai; évszázadok szelleme és szent emlékezete kell hozzá, hogy gyökeret verjenek és életté váljanak. A kereszténység, a Szent István által alapított keresztény Magyarország gondolata és mindaz, ami véle összefügg, így lett ily mély, misztikus, organikus utakon a magyar történet alapvető hite, szinte valami megfoghatatlan misztikus történeti szent hagyomány. A magyar nép a kereszténység és a szentistváni alapítás nélkül sosem lett volna azzá, ami lett; a kereszténység tartott meg bennünket és tett értelmes néppé és európaivá. Aki a magyar történet e mély-séges keresztény tradíciója, évezredes misztikus öröke ellen lázadozik, nem ismeri és nem érti történetünk lényegét és szellemét. Nem csupán a lelki készség hiányzik belőle, hogy megértse mindezeket a lelki és történeti alapokat, hanem emellett még az a szükséges magyar műveltség is, mely nélkülözhetetlen hozzá, hogy beszéljünk és beszélni merjünk mindarról, amit a magyar történet jelent. Évszázadok avagy egy egész évezred hagyományait máról holnapra semmivé tenni nem lehet.

A turanizmus ezzel szemben valaminemű mesterséges és erőszakolt konstrukció, mely a maga félművelt és távoli rokonságok után kapkodó, minden eddigi magyar dolgot csak a keleti „rokonságok“ szempontjai szerint megítélő eljárásával végtelen sokat árthat a magyar történeti szellem közöttünk még élő hagyományainak. A turanizmusnak kétségkívül vannak szelídebb és orthodoxabb irányai. Az előző inkább ünnepi gyűlések, lakomák rendezésével foglalkoztatja középosztályunk egy részét. Orthodoxabb irányai viszont nem lépnek a közszereplés fényes és előkelő előterébe s inkább ott folytatják munkájukat, ahol a közműveltség silányabb s ahová a figyelő szem kevésbé ér.

Ez az irány az, mely ma nem egyszer nyíltan szembehelyezkedik azzal a történeti szellemmel, melynek vállalására különösképp épp most lenne olyan nagy szükségünk. Nem egyszer jellegzetes e turáni szármásra a kereszténységgel szembeni elítélő magatartás és a magyar történet minden nem turáni elemének lebecsülése. Sőt nem egyszer találkozunk olyan hangokkal, melyek a magyarság minden bajáért a kereszténységet teszik felelőssé; másutt meg kifejezett propagandát csinálnak a kereszténység ellen, mint ami nem felel meg a magyarság lényegének. Ha a szelídebb turáni mozgalmak vezéregyéniségei mozgalmuknak a kereszténység iránti rokonszenves magatartásáról nyilatkoznak, nem ártana, ha megtekintenék mindezeket a megnyilvánulásokat, melyeket nyilván minden romantikus rajongásuk mellett a Kelet után, a puszták, a végtelen távoli rokonnépek, Attila, a japánok és Dzsingiz kán után ők maguk sem helyeselnék.

A turáni orthodoxizmus egyik sajátos terméke ad alkalmat reá, hogy elmondjuk mindezeket. „Turáni Roham“ a címe és Budapesten jelenik meg, évente tízszer; az előttünk lévő pár szám „Attila uralomrajutásának

1502.-ik esztendejében kelt, Enyészet hava 15-ikén, illetve Alom hava 20-ikán“; a kevésbé turánian tájékozott olvasó okulására azonban a címlap is jelzi, hogy ezen az 1936-os évet kell érteni... A cím alatt öles betűk hirdetik a tanítást: Él a magyarok Istene! Rajta kívül idegen isteneid ne legyenek... Elvitathatatlan hazafias lelkesültség vezérli a jeles folyóiratot s dicsérszünk kell azon írásait, melyekből — bár igen sok hízelgő önáltatással az tűnik ki, hogy a japánok mellett a világ első nemzete a magyar, mi magyarok vagyunk az ősi turáni faj legügyesebb, legdiadalmasabb nemzete, kivéve a japánokat, akik 80 milliós rajongó lélekkel, csodálatos és titokzatos, izzó faji öntudattal, csillagokat verdeső eszményiségükkel, harakirira képes lángholó nemzeti felelősségérzetükkel mégis utánunk állanak az olimpiász eredményei szerint; mi vagyunk tényleg, nemcsak a japánok szerint, a „turáni faj kardjának legnyugatabbra fúródott hegye“ — írja a lelkes hangú bevezető cikk, melyből az is kitűnik, hogy valósággal Isten választott nemzete vagyunk ... Megtanulhatjuk aztán azt is, hogy a tömegtermelést az államnak kell a maga kezébe vennie s bár a magántulajdoni rend alapján áll ez a folyóirat, őseink példájával véli igazolni, hogy a tömegtermelés állami feladat; de mindehhez az út a telkeknek a római jogrend alól való fölzsabadításán és a turáni jogrendhez való visszatérésén át vezet...

Miután „Karakán“ aláírással fontos nemzetgazdasági teóriákat vesz magához a nyájas olvasó, melyek a vérszerződésnek a mai gazdasági életben való alkalmazását hirdetik, különös tekintettel a földközösségre (megint egy kétségtelenül öntudatlan utalás a kommunista világrendre), ennél sokkal érdekesebb teóriák ragadják meg a tartalmas és meglepő folyóiratban figyelmünket. Az irodalmi rovat arról elmélkedik: „Zsidó volt-e Krisztus?“ s ismerteti Zajti Ferenc egyik e tárgyról szóló művét, mely a beszámoló szerint — 2000 évvel késett el; majd ezt írja Zajti könyvéről:

„minden sora átítatódott a Krisztus-tisztelettől s elevenen érezzük a református papot a sorok mögött, ő is, mint németországi kartársai, szeretnék megmenteni azt, amire ma már nincs lehetőség. Az árják árjának vallják Krisztust, újabban a turánok turánná szeretnék tenni. Mi azonban az Újszövetség tanítása alapján származását kétségbevonni nem merjük. Hiszen anyja révén bebizonyítottan zsidó volt a származása. De ha a németeknek volna igazuk, hogy árja volt, vagy Zajtinak, hogy turán volt (legfeljebb apai ágon), akkor sincs lehetőség arra, hogy 2000 év tanításait megsemmisítsük (pláne, ha nincs igazunk) és a föld 2500 millió emberét külön-külön igyekezzünk meggyőzni. Egyébként tanításai alapján származása vita tárgyát sem képezheti!“

Ezek után még arról is értesülünk, hogy Barátosi Balogh Benedek 24 kötetet kitevő „Turáni könyvei“ -nek egyetlen magyar család asztaláról sem szabad hiányoznia... Majd, miután megtudtuk, hogy a Dunántúl végzetét a papi és főúri birtokok okozzák (Hej Habsburgok, Habsburgok! sóhajtja honfíbuval a híradás), a következő kis és jellemző hírt olvashatjuk:

„Turáni egyistenhívők természettudományi alapon álló, a fejlődést hirdető vallása alkalmas arra, hogy a művelt emberiség közös kincse (vallása) legyen, ha egyszer ráeszmél arra az igazságra, hogy Isten választott népe a turánok!“

Majd meg arról szólnak hírek, mint gyilkolták meg 1857 január 3-án a párizsi érseket:

egy pap ölte meg, írja folyóiratunk, „nincsenek többé istennők, le az istennőkkel!“ kiáltással. E gyilkosság tiltakozás akart lenni a pápának a szeplőtlen fogantatás megerősítéséről szóló tana ellen. A pápaság ezt az egész katolikus világra kiterjedő tanná avatta. Jean Louis Ver-

ger — a gyilkos pap — ebben az észszerűség megcsúfolását látta. A papi nótlenség ellen is tiltakozott. A gyilkosságáért a bíróság halálra ítélte. III. Napóleonnak nem adott kegyelmet. Kivégezték.

Aztán meg a néhai Horváth István délibábos nyelvészkedésének folytatását kapjuk (ilyen nyelvészkedésben kitűnik a fentemlített Barátosi Balogh-féle 24 kötet is) s megtudjuk, hogy a világ valamennyi vallása a turániaktól merített s ezen cikk szerzője alaposan összeszidja ezzel kapcsolatban Melich János egyetemi tanárt és nyelvész körét, hogy irtóhadjáratot folytatnak az ősi turáni szavak ellen. Majd ismét egy vallásos híradás következik: „Virrasztó Koppány szenvedéseinek, megveretésének és egyesek részéről való törvényellenes üldöztetéseinek méltánylására és, örök időkhöz való megörökítésére ismeretterjesztő napjainkat „virrasztó napoknak“ neveztük el.“ Más cikkekben ismét és ismét ősmagyar pogány nosztalgiák törnek elő a sorok közül s a nagyon rokonszenves japánok iránti tisztelet.

Prohászka Ottokárról így írnak:

„Prohászka Ottokár meg akarta alkotni az egységes magyar nemzeti vallást. Balthazáron és Raffayn tört meg a terve. Halálos ágyán is csak azt sajnálta, hogy ezt a munkát be nem végezhette. Majd bevégezzük mi, de nem úgy, ahogy ő képzelte, keresztény alapon! Így ma már nem lehet összefogni és megmenteni a magyarságot, hanem csakis ősi alapon!“

Avagy:

„Szépvízi Balázs Béla valamikor nagy pogány volt. De fiát kitétték a tanítóképzőből, őt pedig ki akarták átkozni. Elment hát Egerbe vezekelni. Meztláb durva munkát végzett. Majd zárándokutat tett. Megbocsátottak neki, amiért a kemény pogány derékbahajlott. Igaz, hogy más választása is lett volna. És mi a másik utat választottuk volna.“

A folyóirat panaszodik a keresztnek iskolákban való kifüggesztése ellen:

„Kifüggesztették a keresztet Keszthelyen a gazdasági akadémián. Stolp Ödön igazgató, kinek a névmagyarosítás terén nagy érdemei vannak, vitte ezt keresztül. Tüntetnek vele. Úgy látszik, érzik hanyatlását, mert békében, mikor valóban uralkodott, nem volt szükség ilyesmire.“

S miután bőséges oktatást nyertünk a turáni rovásírásban, komolyabb és szigorúbb kijelentésekre is sor kerül, többek közt a protestantizmus közeli elpusztulását is megjósolják:

„A megfutott lélektipró Sztranyát nem sajnáljuk. Az ne beszéljen kényszerrel, aki maga kényszerített sokakat más meggyőződésük ellenére. Szájából nem jól hangzik a panasz. Az igazság azonban akkor is igazság marad, ha Sztranyavszky mondja. Az igazság pedig az, hogy van Magyarországon egy nemzetközi egyház, mely ágyasságnak minősíti a törvény által elismert házasságkötést. Itt lett volna az ideje, hogy az ország felvilágosult közvéleménye talpraálljon. A protestáns egyházak pár évre megerősíthették volna magukat. (Évtizedekre úgysem, mert azok már a mieink.) Elmulasztották ezt a kedvező, talán soha vissza nem térő alkalmat. Végzetükön tehát ne töprengjenek. El fognak múlni. Mert aki önmagát megvédeni nem tudja, azt az erősebb eltiporja. Rossz érv az, hogy nem szabad felekezeti villongást előidézni. A kelevényt előbb-utóbb ki kell metszeni. Vagy azt is ránk hagyják örökségül.“

Nem kisebb érdeklődéssel bírnak azok a szertartási és katekizmus jellegű füzetek, melyeket az orthodox-turániak híveik okulására kibocsátanak. Az egyik ilyen füzet a következő: „A turáni egyistenhívők egyszerű istentiszteletének szertartása, összeállította és részben írta: Batu, Budapest, 1936.“ Gondosan és pontosan le van itt írva minden szertartás, a táltosok mozgólatai, az imák, az őshaza és a rokonok kultusza, a Teremtő Turáni Atyá-

hoz való fohászok; nagy föladat hárul itt a táltosra, mert alkalma nyílik, hogy tudományos téren is kifejtse képességeit s főleg Barátosi Balogh Benedek és Méhely Lajos alapján oktassa híveit. Visszatérő gondolat, hogy él a magyarok istene, hogy a magyar Isten választott népe, hogy a vérszerződés jelképes megújítása a turáni istentisztelet lényege, melyet a dombon a világ négy tája felé való kardvágás követ. S különösen érdekesek itt a Munkálgató és Győzedelmes Napisten, a Mindenható Oserő felé szálló imák, melyek a Tűz, Erő, Élet örök lelkiségét magasztalják. Ugyanígy egy másik füzet is érdekes adalékot tartalmaz a turáni vallásra vonatkozólag: „Útmutató turáni egyistenhívők számára, az újjáéledt ősi vallás tanításairól. A második 5000-ből. Budapesten, Attila trónralépésének 1501-ik esztendejében. A turáni egyistenhívők kiadása/. Itt hosszú fejezetek ismertetik a turáni népeket, történetüket és helyzetüket és sor kerül a többi közt a magyarra is. De nagyon érdekes tünet: a turáni egyistenhívők számára Koppány meggyilkolásával bezárul a magyar történelem. Szent Istvánt kiméletesen nem említi, de a nem említésben és a Koppány történetét kísérő kommentárokban vak gyűlölet lobog. A reformáció említendő a későbbi magyar történetből egyedül, mely nem volt más, mint az ősi tűznek tudatalatti föllobogása. Majd így folytatja a magyarságról szóló fejtegetéseit az érdekes kiadvány:

„Napjainkban sokan az ősi hithez való visszatérésben látják a nemzeti jövő útját. A Turáni Egyistenhívőkön keresztül aztán megvalósul az a dicső hivatás, amelyben Őseink is hittek, mert 899-ben, a brentai ütközet előtt így lelkesítették egymást: Dicső hírnevünket, ezt az örökségünket, amint atyáinktól átvettük, úgy hagyjuk azt vissza ivadékainkra/. „Túrán dús törzse — folytatja aztán — az itt fölsorolt népeken kívül még számtalan ágat hajtott. Az elsüllyedt világ valószínűleg turáni volt s turániak voltak az ókor legnagyobb népei/.

„Az emberiség vallásalapítóinak csúcán turáni próféták állanak; a nagy vallások turániak teremtményei.“ S végül egy kis káté következik, mely a nap, tűz, víz kultuszát hirdeti.

Íme, így lehetne folytatni ezt a fölsorolást; talán lesznek, akik mosolyognak mindezen és ártatlan játéknak minősítik, holott a fenti idézetek nézetünk szerint komoly szimptomák, nem is említve, hogy a cikkírók nagyrésze diplomás, középosztálybeli. Mert mindebben benne rejlik az a veszély, hogy a tudatlanság, a sötétség, a közöny és idegenség a magyar történet igazságai, keresztény és európai jelentősége iránt valahol ott lappang már a szélesebb rétegekben s ma, amikor tudvalevőleg propagandával mindent el lehet érni, nem hisszük, hogy a Turáni Roham és más, méginkább irodalomalatti sajtótermékek szerzői, a középosztály magasabb rétegeinek tagjai, sereg nélküli vezérek volnának. Nagy nemzeti könnyelműség az, mely nem hajlandó erről tudomást venni.

R—K.

HORATIUS ÉS HERAKLEITOS MAGYARUL

RÓMAI KÖLTŐ ÉS GÖRÖG FILOZÓFUS adják át egymásnak a szót egy figyelemreméltó vállalkozás első publikációiban.¹ Az ókori klasszikus műveltség értékeit magyarul visszhangzó művek bizonyára részei egy folytatólagos könyvsorozatnak. Így jelenik meg Horatius, — napfényes halhatatlansága bimillenniumán s Herakleitos, — egykori homályosságának megvilágosodásában. Költészet s bölcsélet és mind-

¹ Magyar Horatius. Kerényi Károly bevezetésével összeállította Waldapfel Imre. Bp. 1935. — Herakleitos Múzsái vagy A Természetről. Stemma k. 1936.

kettőből olyan, ami örök az emberi génusz istenség felé emelt arculatán. Megnyilatkozásnak se mindennapi, mert egy-egy rendkívüli világhelyzet utólrétegetlenül egyéni meglátása. Nem feltűnő-e azonfelül egyiknél a költő bölcselkedése, másiknál a filozófus nyelvművészete? S egyformán mindkettőnél: a művészi öntudat felelőségteljes életalkotása.

Horatius különösen magára terelte legutóbb a művelt világ figyelmét. Kétezer év múltán sem elerőtlenedve kopogtat a megértő lélek kapuján. Szokványos közhelyeken messze túlárado tartalmat, szellemi gazdagságot ad. Hat természeténél fogva közvetlenül, de átjut az életszerűség mesterséges rétegem által is. Emlékeztet, nevel és tanít. Közélik, úgyhogy érintve, bizalmas tanácsával kiségit, de saját fenséges bűvkörébe is vonz. Igyekszik megértetni veled önmagát, tenmagadat és kettőtök közt tér meg idő szimfóniáját. Egyszóval maradéktalanul felkínálja magát. És mégis ...

Horatius megértése ma problematikusabbnak látszik, mint valaha. Hivatott tudósok látszólag legellentétezebb felfogások mellett törnek lándzsát. Van-e mindennek kézzelfogható eredménye? Kell lennie, mert valahány nézet csak úgy állja helyét, ha kiderül belőle az a tény, hogy Horatius a költészetében mindenekelőtt következetes volt. Nem hihető, hogy írásművészetének határain belül egyik műfajjal akarta volna agyonütni a másikat. Ha ilyen megfontolással, az alkotó tehetség következetességének feltételével vizsgáljuk a római költőt, tisztán felöltik benne a komoly művészi öntudat s azon is felülemelkedő erkölcsi hitvallás.

Körülte mélyen emberi vonások domborodnak ki költői életművén. Sokszor szinte kiütözköznek, ám sosem ejthetnek tévedésbe őszinteségük felől. Mint az ékkő, a ráeső fény iránya szerint mindig más-más színbe játszik s a végtelennek látszó sugarakat is megtöri. Felemel, ha kell, a vallás halhatatlan szférájába, viszont nem egyszer maga hajol alá, hogy a föld szintjén s színvonalán rögzítse az élményt. Istenfélő, de éli az életet, hazaszerető, mégis általánosan emberi. Anélkül, hogy megalkuvó lenne, egyesíti magában az ókorból fakadó szellemiség legszélsőbb határértékeit. Annak ellenére sem szélsőséges, hanem kiegyensúlyozott, a létközéppontjában áll, mégsem középszerű. Vallásos áhítat és élnitudás, ragaszkodás a földhöz, egyszersmind földöntúlóság, egybeforrva a tudatos művészet mesterien alkotó szellemében — ez lehet Horatius.

Világos, hogy a magyarázó tudós szakvéleménye akaratlanul is másíthat a klasszikus költő valóságos képén. Jóllehet többnyire alapos hozzáértés és józan megfontoltság vezetik ítéletalkotásában, tévedhet. Elfogulatlan meggyőződés a műélvezőben elsősorban az eredeti alkotás nyomán támadhat. Az is csak az érzelmi szempontok leküzdése és a tárgyilagos tudattartalmak fölülkerekedése után. Horatiust eredetiben olvasni ma már — sajnos — mind kevesebben tudják (Miért? Ez külön tanulmány tárgya lehetne). Magyar fordításainak rengetegéből is nehéz feladat esetenként a legmegfelelőbbet kiválasztani. A Magyar Horatius kiadása tehát időszzerű volt.

Elképzeltető ugyan a római költő eszméinek magyarul esetleg prózában való megörökítése is, hiszen tartalmi hűség szempontjából megközelíthetőbb a feladat ezúton, ámde Horatius annyi jeles poétánkat ihlette szabad fordításra vagy utánköltésre, hogy láthatólag lehetetlen a kísértésnek ellentállni és a magyar Horatius-versek gyűjtésének izgatón, egyben kényes feladatát nem vállalni. Abszolút tökéletes műfordítás úgy sincsen; ha nem alak, hát tartalmi hűség tekintetében kell — úgy látszik — engedni.

Nagy költőink kapcsolata a rómain keresztül az aktivitással mindig becses irodalomtörténeti dokumentum a klasszikus hatások igazolására. Egy Arany- vagy Vörösmarty-fordítás bepillantást hágy a művészi élmény

megvalósulásának legrejtettebb titkai közé. Kérdések az átültetés anyagára, formájára s egymáshoz való viszonyukra vonatkozólag egyszerre feleletet nyernek. Ilyenkor az is hagyján, ha az illető műfordítás nem a leg-sikerültebbek közül való. Nem egykönnyű azonban az alkalmi fordítók nagyjából egyforma fajsúlyú darabjai közül az arra érdemeset kiszemelni.

E ponton még — cserékkel és kiegészítésekkel — módosulhat bár újabb kiadásban a Magyar Horatius, így is színvonalas munkának mutatkozik.

A másik kísérlet: Herakleitos magyarul. Nemcsak a görög filozófiának, de általában a gondolkodás művészetének a kezdetei sem képzelhetők el Herakleitos nélkül.¹ Pusztán a szöveg illetén kétnyelvű kiadása is szolgálatot jelent tudományos és művelődési téren. Jelen esetben pedig a szöveg-értelmezés magja annak az átfogó rendszernek, amely kiindulva Herakleitos életéből a tűz metafizikáján keresztül eljut egészen annak a kérdésnek a felvetéséig, hol is van Herakleitos helye az európai szellemiségben. A görög szöveg és fordítása két tanulmány adta keretben jelenik meg. A tűz metafizikája — tudjuk — leglényegesebb része, értelmi középpontja Herakleitos bölcseletének, összképe nyomán egyrészt erőteljesebben bontakozhatnak ki ez egyedülálló fiziolófia rendszer körvonalai, másrészt könnyebb a továbbhatolás fontos problémák megoldása felé. Ilyen első-sorban a gondolatiság szerepe Herakleitosnál. Közös java mindenkinek a gondolkodás — mondja a fordítás (37. 1.). Csakugyan: az isteni logos és emberi gondolat, az örök tűz és véges tudás viszonya, aránya egymáshoz — kérdések, amelyek az ismeretelmélet szemszögéből még feleletre várnak. A Tűz metafizikája² olyan szakember felépítése, aki Herakleitos töredékeiből nyilván nem akar többet kiolvasni, mint amennyi bennük van. A herakleitos: egység sokáig érthetetlen s annyiszor félreismert kettős képével mindenesetre világosabban áll előttünk.

Az a tanulmány, mely Herakleitos helyét az európai szellemiségben³ igyekszik megállapítani, merészebb szempontokat tűz maga elé és szélesebb területen mozog. Talán nem oly szigorúan láncszem-következtetésű, mint egyéb ilyenirányú dolgozatok szoktak lenni, meg helyenként kissé apodiktikus, de általában meggyőző s nagyrészt helytálló. Jellemző esete annak, midőn a klasszikus gondolattartalom a szaktudománytól távolabb álló gondolkozót megértő és megérző íróművésszé avatja. A Herakleitos nyelvéről és moralitásáról mondottak a görög filozófusra vonatkozó egyes részleteket különösen új megvilágításba helyezik. A Nietzsche tekintélyérve tetszetős, de szubjektív ízű. A tűz istenének Herakleitostól bemutatott áldozat a bölcselet oltárán azé az emberé, akiben legalább egy szikra teremtőjéből való.

Az induló könyvsorozat itt ismertetett darabjai, kivált a Herakleitos-kötet szemmel láthatólag és bevallottan műhely-munka eredményei. Érdekes lenne a vita a felől, mi célravezetőbb ma hasonló anyagfeldolgozásoknál: az egyéni vagy társasmunka? Tudniillik amilyen nehéz egyfelől az esetleg elűtő nézeteket közös nevezőre hozni, olyan megnyugtató másfelől az egymás ellenőrzésének komoly tudata. Hány feladat vár még kötelességszerű megoldásra a klasszika-filológia terén, alig lehetne elszámolni. Mit jelent egy-egy remekmű hű megszólaltatása magyarul, mennyi örömet s ösztönzést a szakközönségnek és mennyi érdekességet s hites tájékoztatást a műveltek legszélesebb rétegeinek! Együtműködés ilyen cél érdekében a klasszikus érték becslése.

NAGY FERENC

¹ Vele kezdődik voltaképpen az irodalomtudomány is; v. ö. Az irodalomtudomány kezdetei, Bp. Szemle 1936.

² Kövendi Dénestől (i. m. 15 kk.).

³ Hamvas Bélától (i. m. 58 kk.).

MAGYAR KISEBBSÉG ROMÁNIÁBAN

Az erdélyi magyarság folyton növekvő elnyomása; az erdélyi oláhság egyes társadalmi osztályainak magatartása; a kisebbségellenes parlamenti javaslatok mechanikája; az új elnyomó törvényjavaslatok a tényleges elnyomás új esetei; a kisebbségi magyarság erőslékű magatartásai gazdasági és népi politikája.

A ROMÁNIÁI MAGYAR népkisebbségről szóló beszámolóok során lassanként szomorúan állandóvá válik a megállapítás, hogy annak helyzete egyre rosszabbodik. A reménysugarak egyre gyéribben törnek át a gyűlölet felhőitől elborított eget, egyre kevesebb az erő és a lelket lidércek ülik meg. Senki sem bizonyos már a ma vagy a holnap felől és a mindent elsöprő vihar előszelei borzolják a tizennyolc év fergetegeiben megtépett magyar életet, amely lázasan keres új lehetőségeket.

A magyar kisebbséggel szemben egyre növekvő ellenséges hangulat okait alig lehet megérteni Románia helyzetének ismeretében. Hiszen a Romániában élő magyarság és annak vezetői tizennyolc év alatt — amely időkben türelmük számtalanszor lett kemény próbára téve — egyetlen esetben sem szolgáltattak okot arra, hogy a magyarsággal szemben mestersegesen szított ellenszenvet fokozzák, sőt, éppen ellenkezően, mérsékelt magatartást tanúsítottak súlyos sérelmek esetén is, lojálisak voltak az állammal szemben akkor is, ha az méltánytalan volt velük szemben és mindenkor megkíséreltek mindent, hogy a sérelmeket otthon, abban az országban intézzék el, amelynek akaratukon kívül bár, de polgárai lettek — mielőtt panaszukkal a nemzetközi fórumok elé járultak volna. De Magyarország magatartása sem adott okot a két ország közötti viszony megromlására és. főleg arra, hogy Budapest magatartása miatt az erdélyi magyarok szenvedjenek. Ellenkezően, a kormányzat felelős tényezői határozott kijelentéseket tettek arra nézve, hogy a szomszéd államokkal Magyarország jó viszonyban kíván élni és Bethlen István gróf karácsonyi és húsvéti cikkeiben „határozott lépést“ követelt megtenni a problémák megoldása felé. De kétségtelenül megállapítható, hogy az utóbbi időkben — amely időkre a legvadabb román támadások estek — Magyarországon a revíziós társadalmi mozgalmak is enyhültek és hangszerelésük is megváltozott éppen annak elvártában, hogy a túldoldal is csökkenti támadásainak hevesességét.

Mindez azonban nem segített. A kisebbségirtó román politika ment és megy tovább a maga útján, immár teljes nyíltsággal szakítva minden törvény- és jogtisztelettel és habozás nélkül jelentve ki a végcél: a romániai magyarság lehető teljes elpusztítását. A felelős román tényezők és egyes higgadtabb elmék megnyilatkozása sajnos nem tekinthető egyébnek, mint vagy szépségflastromnak a külföldi közvélemény felé, vagy pedig olyan megnyilatkozásnak, amely befelé akar hatást vadászni, de amelynek semmiféle hatóereje nincsen.

Más helyen és alkalommal már több ízben kifejtettem, hogy a román politika az erdélyi magyar kisebbséget részben „Prügelknabe“-nek, részben pedig a közfigyelemnek bizonyos kellemetlen valóságokról való eltérélésére szolgáló alanyként tekinti. A külpolitika mellett a belpolitika és a gazdasági helyzet minden kellemetlen jelenségéért is a magyarságnak kell fizetnie. A képtelennél képtelenebb vádak légiói szítják a magyargyűlöle-

tét immár az alsóbb néprétegekben is, amelyek eddig békésen férték meg magyarral, szásszal, svábbal, zsidóval. Az erdélyi falvakba ugyan még mindig nem hatolt el komolyabb mértékben a gyűlölködés szelleme, a román és magyar paraszt továbbra is megosztja testvériesen az évszázados paraszti sorsot, amely nagy belső és megbonthatatlan szolidaritásban tartja őket minden hatalommal szemben, de a helyzet itt is rosszabbodott. A falu vezetői és mindenható urai: a félművelt csendőr, tanító, jegyző, a kisebbségek elnyomásával akar érdemeket szerezni magának felettesei előtt és szigorúan torol meg minden emberi megnyilatkozást fajtestvéreinél is, ha az a magyarság felé történik. A román paraszt ezért egyre jobban visszahúzódik a magyartól és a vegyes lakosságú falvakban kínai fal emelkedik a kétféle nyelvű és hitű emberek közé a transzilván eszmék megcsúfolására. A munkásság, nagyobb politikai iskolázottságánál és a hatalomhoz való öntudatosabb beállítottságánál fogva, gyakran szép példáját mutatja az emberi szolidaritásnak. A román bányamunkások legutóbb erősen exponáltak magukat Nagybányán magyar bajtársaikért és a vasutasok számos esetben álltak ki erélyesen magyar kollégáik érdekeinek védelmében. De a tisztviselői kar már a középosztály gőgjével kezeli a problémákat, politizál és politikai karriert akar futni, bölcsen tudva, hogy Romániában ez az egyetlen módja az érvényesülésnek és a húsos fazék megközelítésének. A „jó román“ fogalma így lassan egybeesik a kisebbség üldözőjével és a szélsőséges agitáció eszközeivel dolgozó politikai pártokat kiszolgáló sajtó teljes tudóval harsonázza a frázisokat, amelyek a kisebbséget állítják oda minden sikertelenség bűnbakjául. Ebben a légkörben a kormány tevékenysége nem hoz semmiféle enyhülést, sőt éppen ellenkezően, egész gesztiójával a legnagyobb mértékben hozzájárul a helyzet további kiélezéséhez. A kormányzat magatartása megdöbbentő és elképesztő, de mindenképp teljesen érthetetlen, hiszen a helyzet teljesen tárgyilagos megítélése mellett részükről nem volna más politika elképzelhető, mint a jelenleg gyakorolttal merőben ellentétes: a kiküszöbölhető nehézségek lehető kiküszöbölése és nem tetézése, mint ahogy a román politika a kisebbségek elleni hadjáratával végeredményben kétségkívül a saját helyzetét nehezíti meg. Hiszen nyilvánvaló, hogy néhány barátságos gesztus, csupán a fennálló törvények és szerződések tiszteletbentartása Romániának egyik legsúlyosabb problémáját vinné a megoldás felé.

A helyzet azonban, ismételtelen, nem ez. A modern nacionalizmus fergetege végigsöpört a fiatal Románián és az államalkotás lázában forrongó ifjú lelkekben olyan szomjas talajra talált, amelyben ritka bujasággal növekedhetett nagygyá. A nemzeti totalitás felröppentett eszméi annyira elvakították a románságot, hogy az az adott valóságokkal immár nem számol és elfelejti, hogy nemzetiségi államra nem lehet a nemzeti állam eszméit ráerőszakolni.

Bukarestben a kisebbségek pusztításának eddig még nem alkalmazott, de kétségkívül tehetséges módját hozták divatba. Az eljárás roppant egyszerű: Egy „szélsőséges csoport“ törvényjavaslatot nyújt be a parlamentbe, amely a kisebbségeknek valamely existenciális területről való kiszorítását célozza. A javaslatot a szolgálatára kész sajtó megfelelően „beharangozza“ és megindítja a „jól informált helyről“ vett értesülések özönét, amelyek szerint a kormány pártolja a javaslatot. Az izgalom az országban tetőfokára hág, a megrémített kisebbségek a kétségbeesés határán járva önként engednek át javakat (100 kilométeres határzóna ügye) és a helyi potentátok megkezdik a „törvény“ előzetes végrehajtását. (A nemzeti munka védelméről szóló tervezettel kapcsolatban Nagyváradon az állami munkaközvetítő hivatal főnöke.) A parlamenti törvényfelülvizsgáló bizottság ekkor meg-

állapítja, hogy a tervezet alkotmányellenes. A sajtó azonban fürgén kikutatja a miniszterelnök gondolatait és megfelelő belpolitikai körítéssel tálalja a „tényállást“, hogy a kormány a tervezetet rendeleti úton lépteti életbe. A sajtó rövidesen publikálja is a „rendelettvény“ első, hiteles szövegét, amelyet követ a második, majd harmadik. A miniszter cáfol — de a cáfolat lagymatag — és mindenki azt olvassa ki belőle, amit akar. Ezután a rendelettvény megjelenésének „pontos“ idejét közlik a lapok, a nyilatkozatok és ellennyilatkozatok végtelen sorával. Az időpont egyre távolabb és távolabb esik, míg végre elenyészik, hogy a meg nem szűnt izgalmat újabb váltsa fel, valamelyik „szélsőséges csoport“ által benyújtott törvényjavaslaton keresztül. Ennek a „parlamentáris munkának“ erősen észlelhető eredményei vannak. A kisebbségi tömeg állandó pánikhangulatban él és egyre nehezebben hajlik vezetői szavára, akik minden erejük latbavetésével igyekeznek megnyugtatni a halálra rémített kisembereket. Másrészt a helyi román korifeusok saját túlfűtött politikájuk alátámasztását látják a fentebb vázolt „parlamentáris“ munkában és skrupulus nélkül nyúlnak a törvénytelenség legmegdöbbentőbb eszközeihez a „szent nemzeti célok“ érdekében.

A fenti módszer többé-kevésbé pontos alkalmazásával az 1937-es év első négy hónapjában, a kisebb jelentőségűektől eltekintve, a következő „törvényjavaslatok“ szerepeltek a román közélet napirendjén:

A mezőgazdasági törvényjavaslat, amely irányított mezőgazdálkodást javasol példátlanul szigorú szankciók mellett, továbbá állami beavatkozást biztosít minden föld-adás-vétel ügyletbe. A javaslat alkalmas volt arra, hogy bárki kimozdítható legyen birtokából és kisebbségi ember ne vásárolhasson földet.

A sajtótörvényjavaslat, amely a kisebbségi újságírószervezet megszüntetését célozta és olyan anyagi feltételeket írt elő a kiadók számára, amelyek alkalmasak lettek volna a kisebbségi sajtó teljes kiirtására. Módot adott a törvény ezenkívül a denunciació olyan formáira is, hogy bárki feljelentésére a legsúlyosabb következményű eljárás indulhatott volna bármely lap vagy újságíró ellen.

Az állampolgárság felülvizsgálásáról szóló javaslat, amelynek legújabb fejleménye, hogy „megbízható helyről vett értesülés szerint“ csak az tekinthető román állampolgárnak, aki a megfelelő iratokkal rendelkezik. Ez a verzió több mint százezer kisebbségit érint, akik nem rendelkeznek állampolgársági bizonyítvánnyal és így az idegenekről szóló törvény rendelkezései alá esnek, azaz bármikor kiutasíthatók és munkát nem vállalhatnak.

A gyűléstilalomról szóló törvénytervezet, amely máris megbénította a kisebbségek minden közületi működését, beleértve az egyházi és kulturális munkát, kezdve a bibliaóráktól a dalegyesületek működéséig.

A nyugati határ mentén létesítendő 100 kilométeres védelmi zónáról szóló javaslat, amely a zónán belül levő kisebbségi birtokok kisajátítását és románoknak való átadását javasolta.

A színháztörvényjavaslat, amely a megyei és községi előjárók számára szuverén jogot biztosított volna arra, hogy engedélyezzék vagy betiltsák a kisebbségi színtársulatok működését.

A nemzeti munka védelméről szóló törvényjavaslat, amely a magyarországi sajtóban is részletesen ismertetett módon az összes munkaalkalmak 75—85 százalékát románok számára biztosítja és a legmesszebbmenő beavatkozási jogot adja meg a vállalatoknál az ipar- és kereskedelemügyi miniszter számára.

Ha mindehhez hozzávesszük csupán a román ügyvédszövetségben lezajlott példátlan eseményeket, amelyek során a román szélsőséges ügyvé-

defc azt az elvet tették magukévá, amelyet az ilfori kamara dékánja az elnöki székből hirdetett és amely szerint „a kamara nemzeti lelkiismerete nem ismer el Romániában jogot, csak a románok számára“ és ennek alapján a legutóbbi szövetségi gyűlésen a kisebbségi ügyvédeknek a kamarákból való úgyszólván teljes kizárására hoztak botrányos körülmények között javaslatot,— hogy az ügyvédi kamara példájára az összes szellemi foglalkozási ágak szervezetei hasonló lépésre határozták el magukat,— hogy változatlanul folyik a nyelvvizsgák kisebbségirtó művelése, a munkáselbocsátások, románosítások és visszarománosítások ügye, — hogy Onisifor Shkibunak sikerült kiforgatnia minden vagyonából a nagyváradi premontrei rendet, a szilágysomlyói minoritákat és alig kétséges kimenetelű hajszát indított az aradi minoriták, továbbá a máramarosszigeti református gimnázium ellen — úgy nagyjából tiszta képet nyerünk arról, hogy milyen méreteket öltött és milyen síkokon mozog az a magyarelles hadjárat Romániában, amelyet, úgy látszik, megállítani a túlfűtött nacionalizmus apokaliptizsának lovai által elragadott román kormánynak sincsen már módjában — vagy akarataiban.

Szinte meglepő, hogy a romániai magyar kisebbség mégis milyen aránylagos nyugalommal és hidegvérrel fogadja az újabb offenzívát. A szörnyű bizonytalanságok idején sem vesztették el a vezetők a fejüket — és bármily erőfeszítés árán is — de sikerrel nyugtatták meg a tömegeket. Úgy vélem, nem tévedek, ha a romániai magyarság magatartásának okát abban a velünk született józanságban és politikai érettségben látom, amely parancsolóan diktálja, hogy döntő túlerővel szemben a védekezésre kell szorítkozni, a tarthatatlan hadállásokat fel kell adni, a használhatatlan harci eszközöket újakkal kell felcserélni és vereség után a küzdelmi síkokat váltani kell. A romániai magyarság hosszú időn át folytatott úgynevezett közjogi harca a közjogi lehetetlenülés következtében így inkább csupán a jogfenntartás hirdetésére szorítkozik, mfg a létért való küzdelem teljes erővel a népi fennállás primánus pilléreinek — a gazdasági egyednek — megerősítését és kulturálását célozza. Ebben a küzdelemben elől jár az Erdélyi Gazdasági Egyesület, amely minden régi „feudális“ jellegtől mentesülve, ténylegesen a romániai magyar gazdaközönség — elsősorban a kiscgazdák — egyesülete lett. Vetőmag- és gazdasági gép akciója, az állattenyésztés körül kifejtett tevékenysége és nem utolsó sorban a kiscgazdaközönség szakszerű művelése terén máris elért eredményei a román kormánynak is nagy elismerését érdemelte ki és a gazdasági és hitelszövetkezetek kitűnő tevékenységével együtt új és valóban „népi“ politika alapjait vetette meg — amennyiben gazdasági értelemben vett politikáról beszélhetünk. E tevékenység adatszerű méltatását helyszűke miatt más alkalomra hagyjuk — és ezúttal csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy az alig egy-két évvel ezelőtt megindult mozgalmaknak máris sikerült a romániai magyar nép-kisebbség jórészt jogászai életfelfogását a gazdasági felé átformálni.

ZATHURECZKY GYULA

KOSSUTH LAJOS ELFOGATÁSA 1837 MÁJUS 5-ÉN

KÉT KIMERÍTŐ JELENTÉS található a bécsi Állami Levéltár aktái között 1837 május 5-iki kelettel. Mindkettőnek az volt a hivatása, hogy beszámoljon egy nagyon fontos, az államértekezletnek sok fejtörést okozott rendelet pontos végrehajtásáról: Kossuth Lajos ügyvéd elfogatásáról. Az egyik jelentés szerzője Lederer tábornok, a magyarországi csapatok főparancsnoka, a másiké Ferstl Lipót császári tanácsos, a bécsi rendőrmínisztérium szakértője a magyar politika terén. Különösen az utóbbi jelentés mondja el részletesen, drámai erővel az esemény lefolyását: A Sándor-cár gránátos osztag negyven embere lopódzott a legnagyobb óvatossággal, éjnek idején, Zedtwitz Vilmos kapitány vezetésével, Eötvös ügyésztől kísérve, a Zugligetnek az „Isten szeméhez“ címzett nyaralójához, s előre elkészített terv szerint körülvette a házat. Mikor az előkészületek be voltak fejezve, az ügyész kopogtatott a veszedelmes politikai bűnös ajtaján. Kossuth kinézett az ablakon; mikor látta, hogy a katonaság körülállotta a házat, kinyitotta az ajtót is, s teljes nyugalommal csak annyit jegyzett meg Eötvös szavaira, hogy nagyon csodálkozik az elfogatásán, mivel a legtöbb magyar megye pártfogása írott lapjának törvényessége mellett tanúskodik. Éjjeli egy óra volt ekkor, de sok időbe telt a szoba átvizsgálása és az iratok lefoglalása. Innen Kossuth pesti lakására ment az ügyész — ugyancsak katonai kísérettel —, hogy rátegye kezét az ott őrzött irományokra is. Reggeli négy óra volt, mire a hivatalos eljárás véget ért; egyes koránkelők már figyelmessé lettek a szokatlan hatósági ténykedésre, s csaknem bekövetkezett, amitől a kormány félt: a csoportosulás, a tüntetés, a botrány. Havas eső és szokatlan erejű szélvihar elűzte azonban az embereket az utcáról, s ekként fel-tűnés nélkül sikerült a friss zsákmányt zárt kocsiban, ügető lovakkal, a töltött fegyvert kezükben tartó katonák fedezete mellett a hajóhídon át felvinni a budai várba.

Kossuth elfogatásának fentvázolt körülményei is elégségesek voltak ahhoz, hogy példátlan felháborodást keltsenek május 5-ikén a főváros reformpárti, nemzeti érzésű köreiből, mikor br. Wesselényi Miklós szolgálja megvitte hozzájuk a vészhirot: az éjjel elfogták Kossuth Lajost. Pedig sok érdekes kísérő körülmény nem is került a közönség tudomására. Nem tudta meg senki, hogy az elfogatás egész haditerve, pontos időbeosztással, Bécsben készült, s Lederer csak a készen

kapott részletes parancs kivitelére szorítkozott. Azt sem sejtették a pestiek, hogy Kossuth lakását, berendezkedését, látogatóit, időbeosztását már napok óta figyeltette Ferstl, aki joggal félt az egész vállalkozás meghiúsulásától abban az esetben, ha az üldözött előre megsejti, hogy mi készül ellene s milyen időpontban. Nem a töltött fegyverektől félt ő, bár pontosan jelentette Bécsbe, hogy a kiszemelt áldozat naponta gyakorolja magát a céllövésben, hanem egy képtelenül hangzó, de a viszonyokat minden egyébnél világosabban jellemző gondolat kínozza: az, hogy Kossuth a pesti megyeházába menekül, ahol szobát rendeznek majd be neki nyugodt munkára, onnan pedig csak országra szóló botrány árán lehet kihozni. A tájékozatlanság homályában maradt továbbá még egy nagyon jellemző tünet. A Ledererhez intézett parancs ugyanis úgy szólott, hogy kellőszámú, éles-tölténnyel ellátott katonaság legyen készenlétben arra az esetre, ha a letartóztatás közben csoportosulás támadna, vagy a tömeg meg akarná akadályozni a fogolynak a várba való felszállítását.

Lehet-e még ezek után kételkedni abban, hogy az egyszerű ügyvéd elfogatását Bécsben nagyfontosságú politikai ténynek tekintették? A monarchia vezető emberei abban bíztak, hogy ez az erélyes fellépésük új korszak kiindulópontjává válhatik. Így is történt, csak nem abban az értelemben, amint ők tervezték.

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy Kossuth elfogatása, és pere politikai tény volt, a politika szolgálatában és irányítása alatt.

Számtalan akta tanúskodik arról, hogy Kossuth Lajos neve évek óta foglalkoztatta már a kormányt, s olyan állandó jelzők kíséretében fordult elő, amelyeket csak a tehetetlenség érzete által fokozott gyűlölet adhatott a finom biedermeier-államférfiak szájába. 1835 július 21-én kelt jelentésében gr. Reviczky Ádám magyar kancellár felhívja az államértekezlet figyelmét arra, hogy a „romlott elveiről ismert“ és „gonosz szándékúakkal tartó“ Kossuth írott lapjával, az „Országgyűlési Tudósítások“-kal arra törekszik, hogy a kedélyeket állandóan izgalomban tartsa, s hamis hírek terjesztésével nem engedi lelohadni a feszültséget, de a kancellária véleménye szerint nem lehet eljárni ellene, — amit a tehetetlen értekezlet bizonyos megkönnyebbüléssel vesz tudomásul. Ugyanazon év késő őszen más felhőborító jelentés is érkezett: Kossuth könyvet akar kiadni a külföldön „Országgyűlési Gyűjteményeim (Vallásszabadság)“ címen. Erre a rendőrminisztérium és az államkancellária széles működésbe kezdett. Állítólag Harsányi Pál ügyvéd akarta kicsempészni a kéziratot, meg kellett tehát akadályozni az utazását s visszahozatni a határról; arra az esetre is fel kellett azonban készülni, hogy a mű már Lipcsében vagy Hamburgban van, tehát a császári követek rögtön utasítást kaptak, hogy tegyenek meg mindent a kinyomatás megakadályozására. Jól emlékeztek még rá Bécsben, hogy pár év előtt hasonló izgalmat okozott volt Wesselényi Miklós báró is; ő is így kezdette „elforgató“ működését, irodalommal, s az ő esetéből tanult a kormány. Metternich államkancellár és Sedlnitzky rendőrminiszter ettől kezdve túlon túl ismerték a Kossuth-nevet, s csak kedvező alkalomra vártak, hogy tönkrehessék a merész ellenzéki embert. Mikor a

szerencsétlen ifjú jurátusokat elfogatta a kormány, Metternich működni kezdett a háttérben: bizalmi emberének az lett volna a feladata, hogy ha a lefoglalt iratok között elégséges terhelő anyagot talál, rögtön fogassa el a veszedelmessé vált pesti ügyvédet is. Ez a terv azonban nem sikerült. A megbízott helytartótanácsos élénk sajnálkozás kifejezése mellett kénytelen volt azt jelenteni, hogy ő ugyan semmit sem mulasztott el a cél elérésére, a nádornak sem szólt a dologról (!) — az még képes lett volna elrontani a szép plánumot —, de tényleg nem volt lehetséges Kossuthot terhelő iratok nyomára akadni. Közben érkezett a hosszú országgyűlés vége, a kormány szabadnak érezte magát több tekintettől, Kossuth pedig megindította a „Törvényhatósági Tudósításokat“, részben hogy megélhetést biztosítson magának, de a szabadelvűség eszméit is terjeszteni óhajtotta a megyegyűléseken elhangzott szónoklatok közlésével.

A rendőrminiszter azonban résen volt. Egyik ez időben kelt jelentése szerint „Kossuth Magyarország legveszedelmesebb demagógjai közé tartozik“; alig jelenüt meg az új lap első száma, rögtön német fordításban közli a miniszterekkel, „kiszámíthatatlan következményekkel“ fenyegetőzik, s rámutat a „hírhedt, a magyar ellenzék zsoldjában álló s ennek felségsértő céljait szolgáló demagóg“ gonosz irányára, az általános izgalom és elégedetlenség gerjesztésére. A kormány figyelmezteti a magyar kancellárt Kossuth új lapjára, s ezzel meg is indulnak a végeláthatatlan tárgyalások, hogy mit kellene tenni az ellenzéki szerkesztővel. Sedlnitzky nem mulasztotta el minden új szám megküldését idővesztéség nélkül az államkancellának, akitől egyébként erre megbízása is volt.

A tényállás nagyon bonyolult volt. A nádor azzal a megokolással tiltotta el a „Törvényhatósági Tudósításokat“, hogy ha írva van is s nem nyomtatva, mégis időszakai lap, mert a szerkesztő meghirdette, programját közzétette, előfizetőket gyűjtött stb., már pedig időszakai sajtótermék csak királyi engedéllyel jelenhet meg s cenzúrán kell átesnie. Kossuth viszont arra hivatkozott, hogy magánlevelezést folytat, hogy nyilvánosan elmondott beszédekét közöl, a sajtószabadság pedig, alapelve a magyar alkotmánynak, egyébként is az „Országgyűlési Tudósítások“-at negyedfél éven át szerkesztette a kormány szemeláttára hasonló formában, anélkül hogy kifogást emeltek volna ellene. Nem engedelmeskedett tehát a nádori tilalomnak, hanem a megyékhez, elsősorban Pest megyéhez fordult védelemért. Maga a megsértett nádor mérsékelt eljárás mellett volt; megelégedett volna azzal, hogy az engedetlen szerkesztő Pest megye törvényszéke előtt vonassék perbe, de a pert fellebbezzék meg mindenesetre a királyi táblához, ahol jobban érvényesülhet a politikamentes igazságszolgáltatás. A kancellária magyar tagjai csak abban az esetben tartották lehetőnek a per megindítását, ha Kossuth a király egyenes parancsának sem engedelmeskedik, de arra az esetre is csak hasonló eljárást javasoltak, mint a nádor, csupán a horvát tagok s maga a tehetségtelen, de makacs erélyű főkancellár, Pálffy Fidél gróf gondoltak már ekkor a nagyfontosságú hűtlenség! perre. Kossuth pedig nem engedelmeskedett a király tiltó parancsának sem, hanem Pest megye és más megyék

hatékony pártfogásához folyamodott körlevélszerű kérvénnyel. Tulajdonképpen ez a pártfogás lett a veszte. Eddig vele csak mint magánemberrel állott szemben a kormány; amikor azonban Pest megye is szembehelyezkedett miatta a királyi végzéssel, a magas politika tárgyává vált a személye és a lapja, mert a kormánynak most már tekintélye megóvása végett el kellett fogadnia a kihívást: vagy letöri Kossuthot, vagy visszavonul a megyék ostroma elől, s akkor végleg győz az országban az ellenzéki párt, mert senki sem meri többé felemelni szavát az erélytelen felsőbbiség mellett. Az államértekezlet kimondottan ezzel a politikai megindokolással szánta el magát a perre.

Kossuthnak tehát pusztulnia kellett; csupán az volt még kérdéses, hogy milyen címen fogják perbe, azaz, hogy milyen súlyos büntetést szabassanak ki reá. Kevés politikai pert ismer ezeréves történelmünk, amely meggyőzőbben mutatná a mértékadó hatóságok véleményének megoszlásával, hogy ártatlan ember tudatos feláldozása volt készülöben egy tehetetlen rendszer megmentésének érdekében. A nádor végig megmaradt a mellett a véleménye mellett, hogy csak a megye előtt lehet Kossuth ellen pert indítani, az pedig csak enyhe ítélettel végződhetik. Hiába fordult Metternich magánlevélben is az ősz főherceghez s igyekezett megmagyarázni neki az elrettentő ítélet fontosságát, az ország első tisztviselőjét nem tudta meggyőzni arról, hogy egy bűnpert politikai szempontok szerint kell vezetni. Sőt József ismételt királyi felszólítás ellenére sem mutatott hajlandóságot, hogy ezzel az ügyvel lejárassa a tekintélyét Pest megye közgyűlésein való elnökléssel. Mikor áprilisban József halálos betegen feküdt, Ferstl rendőrbiztos sietett tanácsot adni a kormánynak, hogy ezt az alkalmat ki kell jól használni s Kossuthot vagy még a nádor halála előtt, vagy közvetlenül utána elfogatni; az első esetben nem lenne az a színe a dolognak, mintha csupán a főherceg akadályozta volna meg eddig is ezt a súlyos politikai következményekkel járható lépést, halála esetén pedig annál népszerűbb lenne az emléke Magyarországon, ami fiának, István főhercegnek, ezen keresztül pedig a kormánynak válhatik hasznára. Ez a példátlan levél magában véve is szomorú tanújele annak, hogy miként gondolkodtak Bécsben József főherceg működéséről, de Kossuth elfogatásáról is. A kancellária állásfoglalásán már pontosan meg lehet állapítani a felsőbb nyomás működését. Ez a magas hatóság, amely még alig egy évvel előbb, 1835-ben, nyíltan kijelentette, hogy Kossuthtól nem lehet azt a jogot elvitatni, miszerint magánlevelezés alakjában kiadja a lapját, s még kevéssel előbb is, — hála magyar tagjai jogérzékének, — minden tekintetben a nádor véleményét pártolta, nem tiltakozott többé a veszedelmesebb hűtlenség! per megindítása ellen. Igaz viszont, hogy horvát tagjai ez alkalommal már egyenesen felségsértési pert javasoltak. Újabb állásfoglalásuk megokolásában kitűnt a politikai mozzanat: nem a lap kiadása miatt kell szerintük a szerkesztőt perbe fogni, hanem amiatt a lépése miatt, hogy a királyi parancs ellen a megyék, a közvélemény segítségét igyekezett igénybe venni, tehát engedetlenség szítására és a kormány tekintélyének csorbítására törekedett, ami lázítás. A magyar helytartótanács nem is beszélt perről; megelégedett

azzal, hogy felsőbb utasításra eltiltotta a postahivatalokat Kossuth lapjának továbbításától s a másolásban segédkező ifjakat figyelmeztette a várható következményekre. Beöthy jogügyigazgatónak — az akkori koronaügyésznek — a magatartása egyenesen tragikus lelkitusáról tanúskodik. A kormány szándékának és hangulatának ismeretében a „Törvényhatósági Tudósítások“ első számának olvasása után még nagy hangon azt jelentette, hogy az író ellen eddigi működése és írásai alapján nyugodtan lehet felségsértési pert is indítani; amint azonban elolvasta a következő számokat is, s felülről mind sürgetőbben kívánták a véleményét, megrendült. Előbb azt javasolta, amit a nádor, azaz hogy enyhe kimenetellel járó per indíttassék Pest megye törvényszéke előtt, majd egyszerre egy képtelen eszmével lépett fel: fogassa el per nélkül a kormány Kossuthot s tartsa külföldön fogságban mindaddig, amíg elvei megjavulnak. Itt is Metternichnek kellett közbelépnie, s erélyre intenie, hogy a teljesen fejvesztett tisztviselő vállalja Kossuth elfogatását és perének vitelét. Annyira már nem bíztak benne, hogy a per irányítását is reáhagyják. Ezt a kényes feladatot Bécsben oldotta meg a kancellárián egy titkos bizottság, az államértekezlet felügyelete alatt. A magyar hatóságok, de főleg a nádor vonakodásának mindenestre volt annyi hatása, hogy a Kossuth elleni eljárás elvi leszögezése után még negyedfél hónapig habozott a minisztérium az elfogatási parancs kiadásával.

1837 januárjában határozta el az államértekezlet, hogy Kossuthot perbe fogatja, mégpedig hűtlenségi perbe s egyben azt is, hogy mint vagyontalan embert rögtön fogságba vetteti; nem a törvényes hatósággal, Pest megyével, hanem a katonasággal. Január 30-án királyi határozat közölte mindezt József nádorral. (Mikor később meggyőződött a kormány arról, hogy József nem hajlandó annak eleget tenni, visszakérte a dekrétumot.) Ugyanezen a napon Metternich magánlevelet is írt régi munkatársának, aki ellen annyi rágalmozó hadjáratban vett volt részt. Szokott kioktató hangján magyarázza, hogy Magyarország veszélyes helyzetben van; ha a kormány nem nyúl mielőbb veszélyes eszközökhöz, hamarosan „nem kívánatos“ (azaz forradalmi) állapot következik be, már pedig a király lázítás helyett nyugalmat akar, s e célból joga, sőt kötelessége az összes rendelkezésére álló eszközöket igénybe venni. Ha nem így cselekednék, tönkretenné az államot és saját magát. Annak a reményének ad kifejezést, hogy a Kossuthtal szemben való erélyes fellépés fordulópontot jelent a magyar politikai életben. — József főherceg két levélben is válaszolt, hogy ettől a végzetes lépéstől visszatartsa a kormányt, amelynek céljaival egyetértett, de nem az eszközeivel. Kárhoztatta a hűtlenségi per megindítását Kossuth ellen; ilyen pert véleménye szerint csak biztos eredmény reménye mellett szabad kockáztatni, pedig a törvény nem vonatkoztatható világosan Kossuth esetére. Még aggályosabbnak tartotta elítélése előtt való elfogatását. Joggal mutatott rá, mi történik, ha a magyar bíróság felmenti a vádlottat, s ha az viszont pert indít az előzetes elfogatás miatt, s meg is nyeri. Legalább a Kúria tagjaival szeretne volna megbeszélni az ügyet, de erre sem kapott engedélyt.

Kossuth perének politikai háttere világossá válik, ha meg lehet határozni azokat a kormánycélokat és kormányeszközöket, amelyek legfőbb képviselőjét, hallgatagon, Metternichben kereste a nádor.

Mióta Ferenc király 1835 március 2-án örökre kiejtette kezéből a kormánypalcát, állandó kínzó nyugtalanságot okozott a bécsi kormányköröknek a magyarországi helyzet alakulása. Ferenc nem volt nagy egyéniség, de hatalmas eréllyel védte királyi jogait a rendekkel szemben, s megvolt a tekintélye is ahhoz, hogy a régi rendszer szilárdságát minden nyugtalansággal, reformtörekvéssel szemben biztosítsa. Az állami élet minden szála az ő kezében futott össze, s ő még tudott kormányozni. Szellemileg fejletlen fiától nem is lehetett elvárni, hogy atya nyomdokaiba lépjen, de tehetetlennek bizonyult a kormány vezetésére hivatott államértekezlet is, bár tagjai között helyet foglalt Ferenc régi tanácsadója, Metternich, s a joggal erélyesnek tartott belügyminiszter, Kolowrat gróf is. A hosszú országgyűlés vége világosan megmutatta, hogy a kormány nem ura többé a helyzetnek, s az országgyűlés befejezése után tehetetlenül kellett néznie, miként siklik ki a vezetés a hatóságok kezéből s mint foglalja el egyre jobban a tért a szabadelvű ellenzék a megyék pártfogása alatt. Pártról nem volt még szó a mai értelemben, pártprogrammal még kevésbbé; amint a szabadelvű ellenzék nem tudott kimondottan pártot alakítani, úgy még kísérlet sem történt eddig a „jóérműeknek“, vagyis a fennálló rendszer híveinek összefogására és irányítására. Tulajdonképpen a lelkesült, de lármás ifjúság uralkodott a helyzeten; elég erős volt ahhoz, hogy a kormány híveit megfélemlítse s az új eszmék uralomra jutásának útját előkészítse. Ebben a nehéz helyzetben a kormány kénytelen volt a konzervatív magyar államférfiak tanácsát kikérni, s 1836 nyarán kísérletet tett a Magyarországon követendő politika főirányelveinek meghatározására. Három magyar államférfi véleményének volt döntő befolyása a kormány politikájának kialakulására: József nádor, Mailáth Antal gróf alkancellár és Cziráky gróf országbíró elgondolásának. A főherceg-nádor világosan felismerte a baj okait és terjedése gyors ritmusát, felismerte mindenekelőtt a liberális eszmék terjedésének vesztes következményeit a fennálló állami és társadalmi rendre, de azt a tanácsot adta a kormánynak, hogy az izgalom lecsillapítására törekedjék, kormányozzon erőteljesen, de ne térjen le a törvényes alapról, mivel az alkotmány is elégséges eszközt nyújt céljai elérésére. Hasonló volt az alkancellár véleménye is; bizonyos lemondással övta a kormányt, hogy ne is kísértse meg a régi királyi jogok visszaszerzését, de kormányozzon és szervezze meg a híveit. Cziráky országbíró a maga, illetve a régi rendszer szempontjából a gondolkodási-, lelkiismereti-, szólás- és sajtószabadság követelését tartotta a legveszélyesebb tünetnek, mert a demokráciára törekvő ellenzék ezeket az elveket a zabolátlanság, a felső paranccsal szemben való engedetlenség, a tekintélyek lerombolása, elégedetlenség keltése s a kormány elleni bizalmatlanság fokozása érdekében akarja felhasználni. Mindhárom vélemény megegyezett abban, hogy a kormány ne térjen le a törvényes alapról, viszont erőteljesen kormányozzon, ha kell, gyorsan és erélyesen tudjon büntetni is, továbbá, hogy a megyékben elejét kell

venni az anarchikus szellem terjedésének, a főispánok befolyásolják a közigazgatás menetét, s hogy az uralkodó rendszer híveit tömöríteni és cselekvésre bátorítani, de egyben meg is kell védeni minden támadás, de főleg az ifjúság becsmérése ellen, nehogy lélekszegetten visszavonuljanak a politikai élettől.

A magyar államférfiak fenti világos javaslatait a kormány fenntartás nélkül elfogadta, s ezekből kellett volna kialakulnia az új rendszernek. Unos-untalan hangoztatja is ezentúl Metternich épügy, mint segítő társai, hogy ők a törvény talaján állanak, de már maga ez a kijelentés sem volt minden tekintetben helytálló. Érvényesültek más befolyások is, amelyek hatásai, mint a következmények megmutatták, vészthozóak voltak a régi rendszerre. Főleg a politikai rendőrségre s a katonaságra célozok, mint a bécsi államférfiak gyanakvásának és nyugtalanságának ébrentartóira. Sedlnitzky rendőrminiszter százával terjesztette fel évente a hozzá érkezett titkos jelentéseket s a kíséző iratban brutális jelzőkkel és megjegyzésekkel jellemezte a szerinte anarchikussá vált magyar viszonyokat. A katonaság is politizált és mentette a rendszert. A haditanács elnökének jegyzékei, amelyekkel a Magyarországból érkezett beszámolókat előterjesztette, kétségbeejtően sötét állapotokat rajzoltak ki az államértekezlet szemei elé, „a lehető legszemtelenebb szellemről“, „a kormányintézkedések semmibe vételéről“, „anarchiáról és közeli forradalomról“ beszélnek. 1837 márciusában, mikor Kossuth sorsa még mindig nem dőlt el teljesen és Bécsben habozás uralkodott, a haditanács már arra kért engedélyt, hogy a Magyarországon állomásozó csapatok számát szaporíthassa s minden eshetőségre felkészüljön. Ekként válik érthetővé az a homályos fenyegetés, amely Mettemichnek József nádorhoz intézett levelében, éppen a Kossuth-üggyel kapcsolatban foglaltatik; ha a király nem lép fel most erélyesen, Magyarország hamarosan olyan jelenetek színtere lehet, amelyeket Bécsben mindig iparkodtak lehetőleg elkerülni. A rendőrség és a katonaság erkölcsi nyomása ösztönözte a kormányt, hogy a szerencsétlen jurátusokat barbár módon elítéltesse, hogy a Wesselényi Miklós elleni pert siettesse, hogy Kossuth személyén keresztül példát mutasson a „elforgató elemeknek“ Magyarországon.

A Kossuth perbefogásával kapcsolatban felmerült politikai elvek mind megtalálhatók a magyar államférfiaknak fentebb vázolt elgondolásában, a kormány új rendszerében, a rendőri és katonai hatóságok rendszermentő tanácsaiban. A kormány ugyanis, ha sután is, igyekezett az erélyes kormányzás, a büntetni-tudás elvét megvalósítani, viszont nem maradt meg a szigorú törvényesség álláspontján s főleg nem igyekezett az izgalom lecsillapítására (nem elnyomására!), bár József nádor, aki kitűnően ismerte a magyar helyzetet, ezt kimondottan a lelkére kötötte. Így válik világossá a Kossuth-per politikai lényege, amint azt József főherceg kifejezte: egyetért a kormány céljával, vagyis a rend és a nyugalom helyreállítására célzó törekvésével, de nem érthet egyet az eszközökkel, az izgalmat fokozó törvénytelenséggel. Ennek a felemás, könnyű erkölcsű kormánypolitikának Kossuth volt az utolsó áldozata. Az elfogatása miatt mutatkozó országos elégedetlenség

egyszersmindenkorra elvette a minisztérium kedvét hasonló módszer alkalmazásától. de megtörte az energiáját még olyan esetre is, amikor erőteljes közbelépése üdvösen hatott volna.

Azon legkevésbé sem lehet csodálkozni, hogy a kormány gyűlölte Kossuthot, hiszen annak egész működése arra irányult, hogy az 1836-ban szokatlan szellemi megerőltetéssel megállapított új rendszert semmivé tegye. A kormány a megyékben, a féktelenségre hajló autonómiákban látta a főellenséget, s Kossuth éppen a megyéket mozgatta meg maga mellett s a királyi parancs ellen. Olyan jelentőségteljes politikai tett volt ez, hogy még a legmérsékeltebb kancelláriai tanácsosok hangulatára is befolyást gyakorolt. A kormány politikájának másik fontos tétele az lett volna — mint fentebb kitűnt, - hogy a régi rendszer híveit cselekvésre ösztönözze, köreiket fejlessze s lehetőleg tevékeny politikai működésre szoktassa. Ezzel szemben Kossuth lapja az ellenzék vezéreit tette népszerűvé, azok elveit hirdette a lángész ékes szólásával s az ifjúságot az új eszmék mellett lelkesítette. Nem csekély része volt a lapjának abban, hogy a kormány emberei szégyellettek, sőt egyenesen nem mertek elveik mellett felszólalni a megyék közgyűlésein. A nagy politikai elv, a tevékeny és öntudatos kormánypárt megalakítása tehát már csirájában fenyegetve volt. Egy dologban kétségkívül igaza volt a kormánynak Kossuthtal szemben, aki arra hivatkozott, hogy alig száz előfizetője van a lapjának; a megrendelt száz példány nem száz olvasót jelentett, hiszen ezren és ezren olvasták a lapot a kaszinókban, olvasókörokbén — amíg a helytartótanács felsőbb utasításra el nem tiltotta a nyilvános helyen való kitételét. Sőt a történetkutatónak az ügy ismerete alapján az a meglepő gondolata támad, hogy Kossuthot Bécsben, a kormánykörökben, helyesen ítélték meg már akkoriban és sokkal nagyobb — vagy, az ő szótáruk szerint „veszedelmesebb“ — embernek tartották, mint a saját hazájában. S ebben is kétségkívül az osztrák államférfiaknak volt igazuk.

Az egész eddigi előadásból az tűnik ki, hogy Kossuth elfogatásának és perének főszorgalmazója, az egész országos ügy legfanatikusabb mozzatója Metternich volt. Nem lenne teljes a Kossuth-ügy problematikájának felfejtése, ha ez a feltűnő jelenség non világíthatnák meg közelebbről, hiszen Metternich a külpolitika s nem a belpolitika irányítója volt. Kossuth már a József-kaszámya fogságában élt, mikor a pere előkészítésével kapcsolatos államértekezleten az államkancellár egy meglepő javaslatot tett. Azt ajánlotta ugyanis, hogy a per vezetői közé vonassék be Pilgram államtanácsos is, aki régi idők óta az osztrák felség sértési perek bevált referense volt, mivel Kossuth izgató tevékenysége kétségkívül összefüggésben áll a galíciai és a lombard-velencei felségámulók üzelmeivel, sőt a nyugati, a franciaországi és az angliai demokraták ugatásaival is, s így remélhető, hogy a per anyagából Pilgram értékes felvilágosításokat nyer a nemzetközi forradalmi tényezők működésére vonatkozólag. Ez egy újabb fontos elem a Kossuth ellen indított végzetes hajsza ismeretére. Metternich a régi rendszer sorstól kiszemelt paladinjének tartotta magát. Két évtizeden át uralkodója oldalán fanatikus küzdelmet folytatott a forradalom, a „jakobinizmus“ réme ellen, a Szentszövetség alapelveinek szolgálá-

latéban. Magyarország 1830-ig szűz terület volt ebből a szempontból, ahol nem kellett a társadalmi eszmék forradalmától tartani, de a következő években már nyugtalanító tüneteket vélt ott is felfedezni az államkancellár. Kiderült mindenekelőtt, hogy a Nyugatra utazó fiatal magyar arisztokratákra nem maradt hatás nélkül a modern demokrácia eszmevilága s szorgalmasan kezdték olvasni a liberális írók műveit. Az 1831-iki lengyel forradalom leverése után lengyel menekültek özönlöttek be az országba, azok pedig kimondottan forradalmárok s egyben demokraták voltak. Sok fejtörést okozott Bécsben az a titkos jelentés is, hogy Mazzini iparkodott felvenni a magyar ellenzék vezetőivel az összeköttetést, az a Mazzini, aki a forradalom apostola s Ausztria engesztelhetlen ellensége volt. Bár végeredményben az ügyek tüzetes megvizsgálása nem járt azzal az eredménnyel, mintha a nemzetközi forradalmi eszméknek megmunkált talajuk lenne Magyarországon, Metternich nem tudott megszabadulni az aggodalomtól, hogy a magyar liberális ellenzék is valamilyen összeköttetésben áll a félt és gyűlölt mozgalommal. Hogyne gyanakodott volna tehát Kossuthra, aki nyíltan hirdette a liberális elveket s állítólag arra is gondolt, hogy készülő munkáját Párizsban adja ki. Metternich szemében Kossuth elfogatása és pere nemcsak a magyarországi, sőt nem is csak a monarchiai politika alapvetésének volt a követelménye, hanem egy fontos igévé vált a régi rendszer küzdelmének a nemzetközi liberális forradalom mozgalmi ellenében. Mai ismeretei alapján megállapíthatja a történetíró, hogy mindennek rémlátás volt az alapja. Szerepe azonban kétségkívül jelentékeny volt Kossuth tragédiájának előidézésében.

Csak egy fontos tényezővel nem számolt a kormány: magának az üldözöttnek a lelki berendezésével. Mártírokat teremteni egy rendszer fenntartása érdekében mindig veszélyes dolog, különösen veszélyes azonban akkor, ha a mártír a szenvedés dicsfényétől Övezve tovább folytathatja a harcot. Kossuthról a titkos jelentések is megírták, hogy hónapok óta úgyszólván naponta várta az elfogatását, tehát azzal szinte előre megbarátkozott. Fennmaradt egy remek levele, amelyet börtönéből ki akart juttatni ősz szüleihez, kiknek egyetlen gyámoltója volt. összeomlásról, megtörésről, félelemről szó sincs ebben a levélben, de van egy mondata, amely sejtetni engedi a fogoly lelki fejlődésének irányát: Hálát ad a magyarok Istenének, írja, hogy szenvedni engedi a nemzetért és a hazáért. Kossuth feltehetőleg tisztában volt azzal, hogy a ráért csapás olyan erkölcsi tőkét ad neki, amellyel az elkorhadt világot kimozdíthatja a sarkaiból. Börtöne arra szolgált, hogy példátlan mértékben kifejlessze képességeit, koncentrálja gondolatait; eszméi kitisztultak, hazaszeretete a szenvedés tüzeiben ragyogó zománcot nyert. Egyszóval felkészült arra, hogy egykor a magyar közvélemény vezérévé válhassék. Az a megokolatlan kíméletlenség, amelyet a kormány elfogatásakor tanúsított, a jövőben távol tartotta leikétől a megengesztelődésnek, a kiegyezésnek még a gondolatát is. A kicsinyességében és félelemtől szított kegyetlenségében beteg régi világ 1848—49-ben összeomlásával fizetett tévedéseiert, amelyek között végzetes volt 1837 május 5-ikének bűne.

MISKOLCZY GYULA

A FELSŐHÁZ JOGKÖRE

Az UTÓBBI IDŐBEN mind több szó esik az országgyűlés két háza egyenrangúságának a helyreállításáról, azaz a felsőházi jogkör 1926. évi korlátozásának a megszüntetéséről. Szükségesnek látszik azért ezt a kérdést a magyar közvélemény előtt e lapok hasábjain megvilágítani.

A felsőház jogköre szempontjából véleményem szerint döntő jelentősége van annak a kérdésnek, hogy a második kamarát az egyes államok milyen célra és ennek megfelelően milyen összeállításban szervezték meg. Minden második kamara megszervezésénél szerepet játszhatik az a szempont, hogy a kétkamarás rendszer a tanácskozások higgadságát, a javaslatoknak érettebb megfontolását, alaposabb és többoldalú megvitatását biztosítja és az elhamarkodás ellen hatályos óvszerül szolgál. A törvényhozási technikának ez a különben nagyfontosságú szempontja azonban talán egy államban sem meríti ki a második kamara megszervezésének indokoltságát, hanem az államok a kétkamarás rendszerrel általában további olyan célokat tűznek ki, amely célok az említett technikai szempontokon felül emelkedve szorosabb kapcsolatban állanak a nemzeti akarat kialakításáról vallott meggyőződéssel. Ezeket a döntő célkitűzéseket két főcsoportba osztályozhatjuk.

A leggyakrabban hangoztatott érvek a kétkamarás rendszer mellett, amelyek szerint a felsőház a képviselőház túlzásait mérsékelni, túlkapásait megakadályozni hivatott. Ezek az érvek a dolog természete szerint csak abból az elgondolásból táplálkozhatnak, hogy a népképviselői kamara a nemzet képviselője és a tulajdonképpeni törvényhozó testület, azonban a néphangulatnak a népképviselői kamarában is megnyilvánuló hirtelen hullámozásaival, a rohamos újításokkal és felforgató törekvésekkel szemben szükség van fékre, amely a népképviselői kamarát a haladás ütemében mérsékelheti vagy bizonyos ideig megállíthatja. Homlokegyenest ellenkező elgondolás az, amely szerint a kétkamarás rendszer a nemzet társadalmi tagosultságából folyó szükségszerű követelmény; ezen elgondolás szerint ugyanis a két kamara csak együtt teheti ki a nemzet képviselőjét.

Ennek a döntő szembeállításnak kifejezésre kell jutnia a felsőház szervezetének és jogkörének megállapításánál is. Ha a felsőháznak elsősorban a fék szerepét szánjuk, ennek a célkitűzésnek a felsőház

olyan megszervezési módja felel meg, amely a felsőházat erre a mérséklő befolyásra képesíti. Régebben különösen a főrendiség képezte a felsőháznak ebből a szempontból hivatott elemét; a mai demokratikus államfelfogás azonban a felső társadalmi osztályok megkülönböztetett szerepének és a nemzetegésszel való szembeállításának ellentmondásos azért a modern államok a mérséklő tényezőket más alapokon keresik. Főleg a magasabb választói korhatár, a hosszabb választási időtartam, a csoportos kiválás, mérsékelt jövedelmi és értelmi cenzus, valamint a közvetett választás lehetnek azok a jellegzetes előírások, amelyek a felsőházat a mérséklő szerepre alkalmassá teszik. A felsőház ilyen megszervezése: az ú. n. szenátusi rendszer tehát tulajdonképp ugyanolyan szervezési módokat alkalmaz, mint a képviselőház, t. i. a népképviselői rendszert, mégis olyan korrekтивumokkal, amelyek a felsőházat mérséklő, fékező szerepének ellátására képesítik.

Ezzel szemben a másik elgondolás abból indul ki, hogy a népképviselői elv alapján szervezett kamara önmagában nem adja, nem is adhatja a nemzet egészének hű képviselőjét, hanem a nemzeti akaratsnak rendesen többé-kevésbé torzított tükré. A népképviselő kifejezheti ugyanis a nemzet pártok szerint való megoszlását, azonban a párttagozódás nem az egyetlen és gyakran nem is a legfontosabb csoportosulás. A népképviselői rendszer nem gondoskodik intézményszerűen arról, hogy a nemzetegész természetes rétegződése, a foglalkozási csoportokban, társadalmi osztályokban kifejezésre jutó szerves erők megnyilvánuljanak; nem gondoskodik arról, hogy a nemzet minden osztálya és rétege értékéhez és jelentőségéhez mérten helyet kapjon a törvényhozás házában. A rendiségnek — ennek a hatalmas középkori szervező erőnek — gondolata ma világszerte új erőre kap, ami azt mutatja, hogy a tiszta népképviselői elv és a számszerű többségi rendszer nem tudta teljesen kielégíteni a hozzáfűzött reményeket. A felsőház ezen elgondolás szerint szintén a nemzet képviselője, de más keresztmetszet szerint; itt megtalálja minden fontosabb társadalmi csoport a maga képviselőjét, de megtalálják különösen azok a társadalmi csoportok is, amelyek a másik házból a többségi elv merev kerestülvitele folytán esetleg kimaradnak (a közép- és felsőosztályok).

Hogy a magyar felsőháznak 1926-ban történt megszervezésénél ezek a szempontok döntő szerepet játszottak, arra nézve a vonatkozó törvényjavaslat indokolásából csak a következő megjegyzésekre utalunk: „A felsőkamara hivatása, hogy az egyes társadalmi osztályokat és rétegeket a törvényhozásnak önálló tényezőjévé tegye és ezáltal az első kamarában érvényesülő politikai pártszempontok mellett hivatásos képviselőt adjon a szakszerűségnek és az egyes társadalmi osztályok érdekeinek.“ „Az új felsőház így a nemzet kiválasztottaiból alakul meg, nagyjában magában foglalja mindazokat az elemeket, akiknek közreműködése a múlt tapasztalatai és a jelen követelményei alapján a törvényhozás munkájának teljességéhez nélkülözhetetlen.“

Az természetes, hogy a felsőház ilyen megszervezési módja mellett is mellékszempont vagy inkább eredmény gyanánt jön figyelembe

a mérséklő, fékező szerep. Hiszen a társadalmi osztályok és foglalkozási csoportok törvényhozási képvisellete leginkább közvetett választás mellett képzelhető, a közvetett választás pedig már magában is biztosítja az erősebb kiválasztást és magasabb színvonalat. Azonfelül a törvényhozási képviselő arányának megfelelő megállapításával biztosítani lehet, hogy a kisebb, de értékes csoportok (pl. a tudomány művelői, a vitézek) számarányukat messze meghaladó mértékben jussanak törvényhozási szerephez. Mindez azonban nem rontja le annak a szempontnak a vezető voltát, hogy a felsőházban e rendszer mellett a nemzetnek egy más csoportosulásban való képviselétét keressük és találjuk meg, mint a képviselőházban. Emellett szól, hogy a felsőházban intézményes képviselést lehet adni a legalsóbb osztályoknak is; a mi felsőházunkban is ott van a mezőgazdasági munkásság, a kisbirtokos- és kisiparososztály képviselője (1928: XIII. t.-c. 3. §., 1930: XLII. t.-c. i. §.) és az ipari munkásság is egyelőre csak törvényes szervezet hiányában van távol.

Concha Győző a felsőház új szervezeti összeállítását 1921-ben nem helyeselte, mégis idézzük még 1894-ben közzétett következő jellemző sorait:

„A törvényhozás kettéválása mint az elhamarkodás elleni óvszer tekintetik célszerűnek. Nyilvánvaló azonban, hogy az elhamarkodás ellen a törvényhozó test eljárási szabályai által is gátat vethetni.“
 „A törvényhozás két részre válását főleg célszerűségi szempontból tekinteni... helytelen, mert habár e kettéválásnak vannak is célszerűségi következményei, ezek csak úgy állhatnak be, ha a kettéválást valamely természetes erő, belső nyomtaték szükségképp létrehozza, nem akkor, ha mesterségesen teremtetik.“
 „A törvényhozás minden részének vissza kell tükröztetnie az állam és társadalom életelvének összes lényeges oldalait.“
 „A törvényhozó szervnek több részre válása... következik ... a társadalom szerkezetéből, amely különböző osztályok, rendek egésze és egészséges állapot mellett méltányos kompromisszuma. Az állampolgárok a társadalom tagjai is lévén, lehetetlen, hogy utóbbi jellegüket magukról egészen levetkezzék. Az állam természetes egyirányúsága, egysége a társadalom természetes szakadozottságával ütközik össze s ennek folyománya a törvényhozás több részre válása.“

És Bethlen István gróf miniszterelnök is azt mondta 1927 június 25-én felsőházi beszédében:

„Tévesen magyarázzák sokan, hogy felsőházra azért van szükség, mert a nemzeti akaratnak ez a kerékkötője szükséges. Ellenkezőleg, a felsőház nem kerékkötője, nem ellensége a nemzeti akaratnak, hanem annak szövetségese és a valódi nemzeti akarat kialakulásának: egyik erős pillére kell hogy legyen. Mert az az egy bizonyos, hogy az általános választójog alapján megválasztott képviselőház lehet alávétve olyan momentán hangulatoknak, kerülhet olyan momentán viszonyok közé, hogy kényszerű úton gyakorolja a maga feladatait, amelyek a valódi nemzeti akaratnak nem felelnek meg, amelynek kipuhatolására szüksége van a nemzetnek egy olyan orgánusra, amely a kipuhatolás lehetőségét neki nyújtani képes.“

A mi felsőházunk tehát nem féknek vagy korlátnak volt szánva a képviselőházban kifejezésre jutó nemzeti akarattal szemben, hanem szintén nemzeti akaratot fejez ki, amely nemzeti akarat azonban más rendszerrel alakul ki. Az arisztokráciától a mezőgazdasági munkás-

ságig minden társadalmi réteg megtalálja a felsőházban hivatott szószólóit; így a felsőház is a nemzet egészét képviseli, tehát szintén demokratikus alakulat. A nemzetnek ez a képvisellete azonban nem mesterséges mérséklő tényezők felhasználásával alakul ki, mint a népképviselést másoló és torzító szenátusrendszemél, hanem természetes módon, a társadalmi és foglalkozási tagosulás és az ezen tagozatok keretében érvényesülő egészséges kiválasztás felhasználásával.

A főrendiházak kialakulásánál a mérséklő, fékező hivatás eredetileg egyáltalán nem játszott szerepet. Úgy Angliában, mint nálunk a főrendiház a nagyobb királyi tanácsból alakult ki és a törvényhozás munkáját kezdetben rendszerint egyedül látta el. Később e munkába bevonták ugyan a nem főrendűeket is, de a főrendiház túlsúlyát megtartotta. Végre elismerést nyert a két kamara egyenrangúsága, minthogy csak a két kamara együtt volt az akkor rendekre tagolt nemzet teljes képvisellete. A helyzet azután századokon keresztül így maradt és csak a főrendi elem természetes súlyának megfogyatkozása eredményezte a főrendi kamara tekintélyének alábbhanyatlását. Ennek a hanyatló tekintélynek egyik jele, hogy a kiválóbb főrendűek is az országgyűlés másik házába keresnek tagságot és ezáltal fokozottabb politikai befolyást; ugyancsak a hanyatló tekintélyt mutatja a felsőház fékező szerepének hallgatólagos vagy nyílt elismerése.

Mikor az 1926: XXII. törvénycikk javaslata a magyar főrendiházat átszervezte, meg akarta azt állítani a tekintély hanyatlásának az útján. A miniszteri indokolás szerint a javaslat a felsőháznak nem árnyékéletet akart biztosítani, hanem meg akarta annak adni a képviselőház akarattal nyilvánításával szemben „a hivatásának kifejtéséhez szükséges politikai erőt és biztonságot“; „felsőházunk a nemzeti haladásnak olyan biztos oszlopa legyen, amely a nemzet létérdekéért egyaránt tud kezdeményezni és erélyesen ellenállni“; „az országgyűlés másik házával együtt az alkotó munka egyenjogú és jól berendezett műhelyévé“ váljék. Ennek a célkitűzésnek megfelelt a felsőház új szervezete. A tekintélyében hanyatló főrendi elemet a törvény értékes új elemekkel egészítette ki, úymódon az egész házat felfrissítette és megerősítette. És a felsőház működése az utolsó évtizedben azt mutatja, hogy ez a megerősödés valóban bekövetkezett, a főrendiháznak sokszor formális üléseit magas színvonalú, szakszerű viták váltották fel, amelyekre a kormányzat és a nyilvánosság szükségszerűen felfigyel és amelyeknek jelentősége a képviselőházi tárgyalásokkal mindenestre vetekszik. A pártszempontoktól nem befolyásolt érvelés és tárgyilagos hang sokszor talán leginkább mutatja a magyar közvélemény felfogását.

Ha a magyar alkotmány a főrendiház egyenjogúságát a főrendi elem hanyatló tekintélyének idejében is híven fenntartotta, a felsőházi reformjavaslat mindenestre az alkotmány szellemében és logikusan járt el, mikor az egyenjogúságot a megerősített felsőház részére is biztosítani kívánta. Ha a túlnyomórészt csupán a legfelsőbb társadalmi osztályt képviselő, csökkent tekintélyű főrendiház

egyenjogú volt a képviselőházzal, mennyivel észszerűbben és jogosabban illetheti meg ez a hatáskör a nemzet minden rétegét magábanfoglaló, a legértékesebb elemek jelentőségét kiemelő felsőházat. Sőt a törvényjavaslat az ősi jogkört a kezdeményezési hatáskör kifejezett biztosításával még megerősíteni kívánta; az indokolás szerint „a javaslat az országgyűlés felsőházát ki akarja mozdítani abból a passzív és negatív szerepkörből, amely már hosszú ideje jellemző ismérve“. Az addigi szintelen szerep megszüntetésével kifejezetten biztosította a javaslat a felsőháznak a kezdeményezés jogát, „hogy értékesítse azt a gyakorlati és elméleti tudást, amely talán minden államok felsőházának nagyobb mértékben lesz sajátja“.

A törvényjavaslatnak a felsőház egyenjogúságára vonatkozó rendelkezése tehát szoros összefüggésben és a legteljesebb összhangban volt az új szervezeti rendelkezésekkel, valamint azzal az alapgondolattal, amely szerint a felsőház szintén az egész nemzet képviselete. A javaslat tehát nem akarta követni az angol mintát, azaz az arisztokratikus szervezetű főrendiházat lefokozott jogkörével, de nem akarta követni a szenátusrendszert sem a maga mérséklő, fékező alapgondolatával; nem akarta követni az utóbbi mintát pedig annak ellenére, hogy a legtöbb állam, és épp a demokrácia mintaállamai a szenátusnak formailag egyenjogúságot biztosítanak. A két véglet közt helyesen találta meg a középutat és a rendiség gondolatának ügyes felhasználásával évekkal megelőzte a mai közjogi kísérleteket.

Büszkén mondja a törvényjavaslat indokolása, hogy a mi felsőházunk szervezetenként nem lesz egy állam felsőházának szolgai másolata sem, hanem magyar talajból fakadt történeti fejlemény. Ennek a különleges és sikerült szervezeti összealakításnak azonban csakis olyan hatásköri szabályok felelhetnek meg, amelyek a felsőház jelentőségét a felsőház jogkörében is kidomborítják és nem sorolják a mi felsőházunkat azon néhány állam felsőházával egyenlő sorba, amelyek a törvényhozás tulajdonképpeni forrásául a képviselőházat tekintik és a felsőháznak csupán mérséklő, lassító szerepet biztosítottak.

A felsőházi jogkör lefokozása a nemzetgyűlési bizottsági tárgyalások során történt meg. A javaslat rendszerével és célkitűzéseivel ellentétben meglepetésszerűen, kellő előkészítés s jóformán minden vita nélkül következett be az a módosítás, amely a felsőház jogállását jelentékenyen megváltoztatta, a szervezet és hatáskör között a javaslatban biztosított összhangot megzavarta. Csak természetes, hogy a jelentőségének és hivatásának tudatára ébredt felsőház ma ezt a hibát kiigazítani kívánja. Az angol lordok háza 1911-ben hozzájárult hatásköre jelentékeny megcsonkításához, csakhogy elavult szervezetét megmentse a reformtól; a szervezetében és tekintélyében megerősített magyar felsőház ma visszaigényli azt az egyenjogúságot, amelyet tőle megkérdése nélkül egy átmeneti és egykamarás törvényhozó testület: a nemzetgyűlés tulajdonképpeni feladatkörét túllépve vett el. Már maga ez a szembeállítás is rokonszenvéssé teszi a felsőházi tagok mozgalmát.

A mozgalmat azonban az egész nemzetnek megértéssel kell fogadnia. Azokban a válságos, nehéz időkben, amelyekben a népek

Európa-szerte kezdenek elfordulni a tömegek uralmától s keresik a megfelelő kiválasztási és tekintélyi módszereket, a magyar nemzet a felsőházban olyan testülettel rendelkezik, amely a parlamentarizmus lényegét megmenteni, az alkotmányosságot biztosítani, a titkos választójog veszélyeit ellensúlyozni, az egyeduralmi törekvéseket megakadályozni alkalmas. De ennek a tekintélyes testületnek formailag is meg kell adni azt a tekintélyt, amely a magas hivatás ellátására erkölcsileg is képesíti. Mert bár a felsőház a mai törvényes hatáskörével is átmenetileg sikerrel szállhat szembe a képviselőház kifogásolható törekvéseivel, de ennek a szembeszállásnak esetleg nem lenne meg az az erkölcsi súlya, amelyet a teljes egyenrangúság alapozhat meg. Ha ugyanis a felsőháznak maga az alkotmány csak fékező szerepet szánt, ez a felsőház szavának a hangját már előre elhalkíthatja, a képviselőház törekvéseit pedig annyira alátámaszthatja, hogy még a mérséklés sem sikerül. A közvéleményből kiveszhet a hit, hogy a felsőház is a nemzet képvisellete s csak valami államtanácsnak fogja gondolni. A miniszteri indokolás is hangoztatja, hogy „a felsőház hatáskörének jogi korlátozása ezen testület erkölcsi súlyát lefokozná“, „ez esetben alig tudná betölteni azt a fontos hivatást, amely a törvényhozás munkájára nélkülözhetetlen“, ebben az esetben „a felsőház tekintélyét elveszti s lassan feleslegessé válik“.

Az egyenjogúság ellen sokan azzal érvelnek, hogy a vég nélküli iratváltásnak gátat kell vetni és a törvényjavaslatok sorsát el kell dönteni. Azonban ezt a célt egyrészt a felsőházi jogkör korlátozása nélkül (pl. együttes ülésben való szavazással) is el lehet érni, másrészt még az iratváltásos rendszer változatlan fenntartása sem vezet a gyakorlatban megoldatlan helyzetekhez; az országgyűlés feloszlata például az ügyet bizonyára dűlőre fogja hozni.

Általában mondani szokták, hogy a felsőház jogkörének korlátozása megfelel az 1911. évi angol törvénynek. Mi azt hisszük, hogy annál tovább megy. Az angol Parliament Act legalább biztosítja, hogy az urakháza két évig feltartsa a nem pénzügyi javaslatok törvényvé válását. Nálunk ez az idő nagyon megrövidülhet, sőt egész összezsugorodhatik, ha a kormány a második képviselőházi tárgyalás után kieszközli az ülészak berekesztését.

Anglia mellett, ahol a lordok háza hatáskörének korlátozását e kamara elavult szerkezete indokolja, a felsőház jogkörének szűkítésére csak Csehszlovákia és Lengyelország adnak ma még példát; ez államok közül is Lengyelország újabban erősítette felsőháza jogkörét E nevezett két állam szenátusa mellé csatlakozik jogkör szempontjából a magyar felsőház. Vájjon ez a csatlakozás megfelelő történeti hagyományainknak, felsőházunk értékének és a rá váró fontos hivatásnak? vájjon nem inkább a másik államcsoportban lenne-e a helye, amely államok felsőházuknak a szenátusi szervezet és a mérséklő hivatás bevállása ellenére legalább formailag teljes jogkört adtak?

EGYED ISTVÁN

A TŐKEKÉPZÉS LEHETŐSÉGEI HAZÁNKBAN

A TŐKEKÉPZÉSNEK NAGY A JELENTŐSÉGE az egész magyar életre. Távolról sem állítom ugyan, hogy olyan, látszólag kizárólagosan materiális cél, mint a nemzeti vagyon növelése — mert hiszen ez a tőkeképzés — kimeríthetné a nemzeti élet összes céljait. Azonban a magasabbrendű célok: a kulturális és szociális munka, csak akkor közelíthetők meg, ha ezekhez előbb a gazdasági alapot megteremtjük. S nyilvánvalóvá lett éppen a mai időkben, hogy még a nemzeti élet biztonságának előfeltétele: a honvédelem is csak komoly nemzeti tőkére támaszkodva oldható meg. Viszont egészen elemi gazdasági tétel, hogy a tőkeképzéshez takarékoság szükséges. S amikor így föl kell vetnünk a takarékoskodás kívánóságát az egész magyar társadalommal szemben, szinte érezzük a riadt és kérdő pillantásokat, amelyek minden oldalról reánk szegeződnek: honnan és hogyan takarékoskodjék az a társadalom, amelynek életszíntvonala ma is oly alacsony és amelynek jövedelmei még a mindennapi élet legszűkösebb gondjait is alig képesek kiegyenlíteni? Nem hagyjuk ezt a felénk visszafordított kérdést pozitív válasz nélkül, mert különben érdekét és értékét veszíti mindaz, amit a nemzeti takarékoság előnyeiről elmondani akarunk.

Mai súlyos helyzetünkéből a helyes kivezető utat csak akkor találhatjuk meg, ha előbb teljesen átértjük azokat az összefüggéseket, amelyekből ez a súlyos helyzet létrejött. S a tőkeképzés és a takarékoság összefüggései úgy látszik igazán kevésbé tisztázottak. A gazdaságtudományban már Malthus és Sismondi óta folyik a takarékosági vita. Ezt a vitát századunk elején Hobson újította föl, ma pedig Cassel és Keynes — mindketten világtekintélyek — vezetése alatt áll szemben egymással a két tábor, amelyek egyike az elégtelen takarékoságot, másika pedig a túlzott takarékoságot hozta föl a világválság okául. Egészen világos, hogy egy ilyen természetű vitát egyoldalúan lehetetlen eldönteni, a tudomány története már sokszor megmutatta, hogy az ilyen ellentétek végül egymásban kölcsönösen folldódnak s így nekünk csak e föloldás módját kell megtalálnunk. De érthető a közvélemény zavara, amikor még az elméleti nemzetgazdaságtan területén is ilyen ellentétek vannak a takarékoság fogalmai körül. S körülöttünk a gyakorlati élet még tovább fokozta a zavart, amiben része volt egy célzatos agitációnak is, amely az 1931-ben lezárult gazdaságpolitikai korszakot pazarlónak igyekezett feltüntetni. Mert nem különös

és érthetetlen-e, hogy a „pazarlás“ korszakában a nemzeti vagyon rendkívüli ütemben — gyarapodott? A magyar valutának 1924-ben bekövetkezett stabilizálásától kezdve — mert hiszen az értékálló pénz a modern tőkeszervezés által megvalósítható takarékoságnak előfeltétele — a világválság kitöréséig évenként 150—200 millió pengővel növekedett a hitelintézeteinknél elhelyezett takarékbetétállomány és 1920-tól 1930-ig Magyarországon kereken 290 ezer új lakóház épült, ami természetesen szintén tőkeképzés, nem szólva az ipartelemek létesítése által, valamint a nagyszámú közületi beruházások által keletkezett új nemzeti vagyonról. Ezt a tőkeszaporulatot csak kisebb mértékben ellensúlyozta az a körülmény, hogy az új nemzeti vagyon keletkezésében a külföldről hozzánk áramló tőke is részt vett, amelynek a jelentőségével még külön fogunk foglalkozni. Most csak azt akartuk megmutatni, hogy ugyanaz a gazdaságpolitika, amelyet a megtévesztett közvélemény talán még ma is pazarlónak tekint, ugyanez a gazdaságpolitika rendkívüli mértékben elősegítette a tőkeképzést, a nemzeti vagyon gyarapodását s ezzel gazdasági alapot teremtett a szociális és kulturális alkotások számára is. De ha zavart kelt és szinte paradoxonnak tűnik, hogy az úgynevezett pazarlás közben a nemzet gazdagodott, akkor még inkább fokozódik ez a megzavarodás, s még erősebbnek látszik a paradoxon az ezután következő évek jelenségei nyomán, amikor tudvalevőleg rendkívül szigorú takarékosági rendszabályok léptek életbe, a hivatalos gazdaságpolitikában rendszerre tett leépítés példája tovább gyűrűzött az egész társadalmi életben és íme: minél inkább takarékoskodtunk — annál szegényebbek lettünk; a takarékbetétállomány nemhogy növekedett volna, hanem zsugorodott, a közületi beruházások a minimumra csökkentek, a magánépítkezés pedig a korábbi évtizednek közel 30 ezernyi évi átlagáról 10—12 ezer lakóháznyi évi átlagra hanyatlott. Úgy, hogy szinte szükséges külön hangsúlyozni, hogy ezekből a körülményekből nem szabad vádat konstruálni — a takarékoság ellen, mert annyira szembetűnő az ellentét a — valószínűleg jóhiszemű — takarékosági szándék és a negatív eredmény között. Meg fogjuk érteni, hogy ezek a paradoxális ellentétek csak látszólagosak s meg fogjuk érteni, hogy az utóbbi években nem a takarékoság csődje, hanem egy alapjaiban elhibázott gazdaságpolitikai koncepció nyomta rá bélyegét nemzeti életünkre.

Már rámutattunk arra, hogy Cassel és Keynes takarékosági vitájában az ellentét föloldható. Ez a föloldás bekövetkezik a fölismerés által, hogy a túlzott takarékoság éppen olyan hátrányos a gazdasági fejlődésre, mint az elégtelen takarékoság. Valószínű, hogy Casselra, aki az elégtelen takarékoság hátrányait hangsúlyozza, túlságos benyomást gyakorolt az a rendkívül magas életszínvonal, amely az ő svéd hazájában tapasztalható, viszont érdekes, hogy éppen Casselnek sikerült legvilágosabban, szinte népszerűen ábrázolnia a tőkeképzés nemzetgazdasági mechanizmusát, amely mechanizmus megértése által feleletet kapunk arra a fontos gyakorlati kérdésre, hogy hol vannak a túlzott és az elégtelen takarékoskodás határvonalai? Cassel ábrázolása szerint a tőkeképzés folyamata kettős, még pedig egyik oldalon pénzületi megtakarítás, a másik oldalon viszont a tőkének — háznak,

gyáraknak, gépeknek, szerszámoknak, nyersanyagoknak — tényleges előállítására. Ez a két külön álló folyamat, a numerikus és a materiális, egymással egyensúlyba kerül, mert a bizonyos idő — pl. egy év — alatt megtakarított jövedelmek szolgálnak arra a célra, hogy belőlük az ugyanekkor materiálisán is létrehozott új tőkejavak megvásárolhatók legyenek. Egyik folyamat sem képzelhető el a másik nélkül. Ha nincsen megtakarított jövedelem, akkor házak nem épülhetnek és gyárak sem keletkezhetnek, de viszont ha nem épülnek házak és nem készülnek új termelési eszközök, akkor csak látszólag és átmenetileg keletkezik tőke a megtakarításokból is. Mert hiába növekszik egyik oldalon a bankbetétek összege, ha nincs mód arra, hogy jövedelmező tényleges befektetéseket lehessen létesíteni; ekkor ugyanis a másik oldalon a termelési eszközöket és hozadéki javakat (házakat) előállító iparágak munkanélkülisége és jövedelemhiánya fölemészt addig megtakarított jövedelmeket s ezzel ellensúlyozza az új megtakarításokat.

De vezessük tovább Cassel gondolatmenetét. A nemzetgazdaság — ha ebben mesterséges akadályok tartósan meg nem gátolják — önműködően létre szokta hozni azt a mozgó egyensúlyt, ahol a takarékoság és a materiális tőketermelés egymással összhangban állanak, mert ennek az egyensúlynak a folytonosságát az emberek jövedelem- és vagyonszerzési törekvései biztosítják a tőkepiac közbejöttével. Mesterséges akadályai a tőkeképzésnek például a túlzott adóztatás — amikor is kizárólag a közületre háramlik a tőketermelés föladata és a tőketermelő ipar foglalkoztatása — továbbá az értékálló pénz hiánya, valamint a tőketermelés valamely folyamatának a prohibítív megszüntetése (így az építkezéseket korlátozó hatósági rendelkezések). Azonban legnagyobb jelentőségű a tőkeképződés akadályai között, ha a tőkeképződést a rentábilis befektetések lehetőségeinek általános hiánya akadályozza meg. Új és rentábilis befektetések lehetővé tétele ugyanis csak bizonyos *mértékig* múlik az emberek találékonyságán, ellenben alá van vetve egy általános nemzetgazdasági törvénynek is, amely ellen már az egyén hiába veszi föl a maga külön küzdelmét. S ha már most elemezzük azt a helyzetet, amikor hiányzik a rentábilis befektetések lehetősége, úgy tisztán fog előttünk állni, hogy ennek a helyzetnek a kulcsa a fogyasztóképességben rejlik. Ha a társadalom általános fogyasztóképessége csökken, ha az életszínvonal annyira hanyatlik, hogy a már meglévő termelési berendezések is részben fölöslegeseknek bizonyulnak, akkor még kevésbé lesz értelme új termelési berendezéseket létesíteni — azaz hiányozni fog a szükséges rentabilitás ilyen új termelési berendezések létesítéséhez. Nyüvánvaló a fenti elemzésből, hogy a takarékoság és a növekvő életszínvonal nemcsak hogy nem ellentétesek, hanem éppen ellenkezőleg: a takarékoságnak előfeltétele, hogy az általános életszínvonal emelkedjék. Ugyanis a takarékoság által létrehozott új termelési berendezések és hozadéki javak csak akkor lesznek értékesíthetők, ha a társadalom fogyasztása meg fogja haladni azt a korábbi fogyasztási szintet, amelynek kielégítésénél még nem működött közre ez az újonnan létesített termelési és hozadéki tőke. A túlzott takarékoság fogalma önként értetődően adódik ebből a konstrukcióból. Hiszen a takarékoság a jövedelemnek és a

fogyasztásnak a különbsége, s a fentiekből következik, hogy céltalan minden olyan takarékoság, amely a meglévő fogyasztás csökkentése árán kíván új tőkét teremteni. Ezen a módon ugyanis még a már meglévő termelési eszközök és hozadéki javak egy része is fölöslegessé válik, elértéktelenedik, tehát nem volna magángazdasági értelme az új tőke materiális létrehozásának. Túlzott tehát az a takarékoság, amelynek összehatása a társadalom eddigi fogyasztásának süllyedését eredményezi, mert ez egyenes akadálya a gazdasági fejlődésnek.

Mivel a takarékoság — mint összesített társadalmi jelenség — az életszínvonal csökkentése árán nem lehetséges, ezért egy zárt nemzetgazdaságban a tőkeképzés ütemét csak a jövedelmek növekedése által lehet meggyorsítani. De általában is — és nemcsak zárt nemzetgazdaságra vonatkoztatva — ez a természetes és folytonos folyamat, mert az idegen nemzetgazdaságokkal való kapcsolat lehetővé tesz ugyan olyan takarékoságot is, amely a nemzeti társadalom életszintjének csökkentése közben a fogyasztási javakat becseréli az idegen nemzetgazdaság termelési eszközeire, azonban világos, hogy ezt a takarékosági módszert később ugrásszerű fogyasztásnövekedésnek kell követnie, mielőtt az új termelési berendezések is működésbe lépnek. Fölismerhetjük ebből az elégtelen takarékoság fogalmát is. Nyilvánvalóan elégtelen a takarékoság akkor, ha a társadalom a maga numerikus jövedelemnövekedését teljes mértékben fogyasztási célokra fordítja, mert hiszen így a nagyobb fogyasztás azon az áron történik, hogy a termelési berendezések teljesítőképessége túlfeszítettik s a szükséges fölüjtitások elmaradnak. Az egész társadalomra kiterjedő takarékoság csak a jövedelmek növekedése által lehetséges, viszont az elégtelen takarékoság fogalmából következik, hogy a numerikus jövedelemszaporulatnak egy részét nemcsak lehet, hanem szükséges is megtakarítani.

Nem kell tehát féltanünk szűkös életszínvonalunkat a takarékoság kívánságától, sőt ellenkezőleg: a jövedelmeknek és az életszínvonalnak helyes ütemű növekedése fogja csak megteremthetni a takarékoság és a tőkeképződés új alapjait, amelyre majd magasabbrendű fejlődésünk szociális és kulturális tartalma is fölépülhet. Viszont az előbbi mechanizmusban mindig rámutattunk arra a reális kettősségre, amelyet egy nemzetgazdaság élete képvisel: a numerikus tételek mögött ott kell álljon mindig a tényleges termelőmunka is, különben a jövedelemszaporításra irányuló jóhiszemű törekvések belesodródhatnak az inflációs jelenségek káoszába. Láttuk, hogy a takarékoság végső fokon: termelés. Termelése gépeknek, eszközöknek, nyersanyagoknak, épületeknek. De ugyanígy a termelés áll végső fokon a fogyasztás, az életszínvonal és a jövedelem számszerű jelenségei mögött: a fogyasztási cikkek termelése. Tehát hazánk gazdasági problémája minden tekintetben: a termelés növelése, mert ez jelenti a nemzeti tőkeképződés nagyobb ütemét éppen úgy, mint népünk emelkedő életszínvonalát is. Ezt most azért kell külön hangsúlyoznunk, mert a fölületes politikai agitációban és általa egyre inkább terjed az a jelszó, hogy csupán a jövedelemeloszlás problémája az, amelyben gazdasági és szociális kérdéseink megoldásának kizárólagos kulcsát kell keresni. Ennek éppen az ellenkezője igaz. A jövedelemeloszlás önmagában pusztán numerikus

természetű kérdés, amely tehát bármiként megoldva sem idézhet elő ténylegesen előnyös változást. Mi is kiemeltük, hogy a jövedelmek számszerű növelése hozzátartozik a tőkeképzés és az életszínvonal közös problémáinak megoldásához. Azonban lényeges különbség van a jövedelmek növelésének valóságosan szociális kívánsága, másrészt pedig a jövedelemeloszlás körül fölka-vart, népszerűsködő tőke- és nagytőkeellenes jelszavak között. Hiszen a létminimum gondjaival küszködő szélesebb tömegek jövedelmei alig vesznek részt a tőkeképződés numerikus, takarékosági folyamatában, és így a meglévő nagyobb jövedelmek csökkentése által nyilvánvalóan még lassúbb lesz a ma is elégtelen tőkeképződés. Egészen kérdéses az, hogy azok a szélesebb magyar néprétegek, amelyeket eddig az élet gondja szinte hermetikusan elzárt a takarékoság gondolatától és szokásától, részt vennének-e a takarékoságban, ha a nagyobb jövedelmek bizonyos része számszerűen hozzájuk utaltatnék át? Ha pedig részt vennének, akkor fog majd kitűnni, hogy lényegileg semmi sem történt a jövedelemeloszlás ilyen megváltoztatása által, mert ugyanazt a megtakarítást, amit eddig számszerűen a nagyobb jövedelem produkált, most majd ugyan többen fogják produkálni, de összességükön csak ugyanazt. Pusztán a jövedelemeloszlás numerikus megváltoztatása által tehát a tömegek életszínvonala nem emelhető, hacsak újból nem csorbítjuk az eddig is elégtelen tőkeképzést s ez pedig szintén csak átmeneti szociális javulást hozna, mert a termelési berendezés túlfeszítése: az elégtelen takarékoság folytán ismét bekövetkeznék a hanyatlás. Ettől függetlenül a jövedelemeloszlás numerikus megváltoztatása külön válságjelenségek forrása, mert ha a szélesebb tömegek teljesítenék is az addigi megtakarítások összegét, akkor is megszűnt a jövedelemforrásoknak egy oly része, amely eddig bizonyos megszokott irányban folytatta nemzetgazdasági útját. A gazdasági válság pedig szociális bajok új előidézője. Hiba volna itt elhallgatni azt a kétségtelen tény is, hogy általában a nagytőke többet cselekszik szociális tekintetben a kistőkénél, leginkább abból az egyszerű okból, mert a kistőke egyenesen képtelen arra, hogy szociális terheket is viseljen; minél kisebb tőkeerővel indul egy vállalkozás, annál nagyobb az a hányad, amelyet jövedelméből a vállalkozó személyes életszükségletei foglalnak le, és a munkásság higiénikus igényei is a gyöngébb tőkeerejű vállalkozásoknál elégíttenek ki a legkevésbé. Tehát a jövedelemeloszlásban a nagytőke rovására eszközölt numerikus változások csak elenyésző szociális előnyt tudnának nálunk fölmutatni, amivel szemben jelentékeny szociális hátrányok merülnének föl. Ezért kell azt a helyesebb utat választanunk, hogy ne a nagyobb jövedelmek ellen hirdessünk népszerűsködő harcot, hanem igyekezzünk a kisebb jövedelmeket fokozatosan és olyan ütemben följavítani, hogy ezzel a tényleges termelőmunka fokozása is lépést tarthasson.

A népszerűsködő tőkeellenes agitációnak van ezenkívül hazánkban egy roppant gyakorlati kártevése, amely szorosan hozzátartozik a nemzeti tőkeképződés kérdéséhez, s amelyet annál inkább figyelmünkre kell méltatnunk, mert tőkészegény ország vagyunk és mert ezen a helyzetünkön kétségtelenül sokkal lassúbb ütemben változtat-

hatunk kizárólag a saját takarékoságunkra utalva, mintha idegen nemzetgazdaságok megtakarításai is hazánkba áramlanak, ami viszont egy tökeellenes atmoszférában nyilván nem fog bekövetkezni. Föl kell tehát vetnünk a kérdéseket: vajjon nem gyorsítható-e nemzeti vagyunk növekedése a külföldi megtakarítások eredményéből és hogy a külföldi tőkének Magyarországon létesítendő termelési berendezései hozzászámíthatók-e a magyar nemzeti vagyon gyarapodásához? Gyakorlati szemszögből nézve ezt a nagyjelentőségű kérdést, azt kell megkérdeznünk, hogy mi a tényleges különbség egy hazai és egy külföldi tőkéből létesült ipartelep működésének a nemzeti életben jelentkező hatásai között? Végiggondolva a problémát, azt látjuk, hogy a kérdés csupán két vonatkozásban marad nyitva. Az egyik vonatkozás általános nemzeti jelentőségű: bármilyen gazdasági és szociális előnyök származnának egy idegen állam iparának magyarországi létesítményeiből, óvakodnunk kell attól, hogy olyan államok részéről fogadjunk el ilyen gazdasági behatolást, amelyekről föltehető, hogy politikai expanziójuk iránya is a mi hazánk felé esik. Mert ebben az esetben az így létesülő új vagyon csak anyagi értelemben lesz része a mi nemzeti vagyónunknak, egyébként azonban — kulturális és politikai szempontból, ami a nagytőkével szemben sohasem mellőzhető szempont — idegen testet képezne a nemzet szervezetében, még pedig annál veszedelmesebbet, minél sikeresebb gazdaságilag. A másik nyitvahagyott kérdés már csak gazdasági vonatkozású: a külföldi alapítású ipartelep nyereségeire vonatkozik. Azonban nézetünk szerint az ebben a tekintetben fölmerülhető aggályokat már sokszorososan túlhaladják a várható előnyök. Mert föltehető ugyan, hogy a külföldi alapítású ipartelep nálunk elért nyereségeit teljes egészükben elvonja majd a mi gazdasági életünkől, azonban kezdetben inkább előtérbe nyomul az a lehetőség, hogy a nyereségeket a bevált ipartelep további fejlesztésére fogják fordítani, később pedig szinte kikerülhetetlen az a folyamat, hogy az olyan eredetű tőke, amelynek hazája nem sugároz ki felénk politikailag is expanzív erőket — s hangsúlyozzuk, hogy csak ezt fogadhatjuk be — lassanként nálunk nacionalizálódik. De ezenkívül, bár nem valószínű, hogy az itt elért nyereség a külföldre visszaáramlik, figyelembe kell vennünk, hogy a tiszta nyereség csak tört része az összforgalomnak: munkabéreknek, illetményeknek, közületi terheknek, szociális kiadásoknak, üzemanyag-, nyersanyag- és félgyártmányvásárlásoknak, hirdetési és kereskedelmi költségeknek. A külföldi tőkének magyarországi letelepedése tehát lényegében a magyar nemzeti vagyont gyarapítja, föltéve, hogy kizártuk azt a lehetőséget, hogy ez a külföldi nagytőke a magyar nemzeti aspirációkkal ellentétes érdekeket szolgáljon. Ezért rendkívüli fontossága van az olyan politikai koncepciónak, amely a nemzeti céljainkkal szemben veszélytelen külföldi tőkének hazánkba való áramlását lehetővé teszi, mert így a mi saját tőkeképzési nehézségeink gondját csökkentettük. S csak ha átértjük annak a jelentőségét, hogy a mi tőkeszegény és ezenkívül életszínvonalában is elmaradott népünk részesévé lehet az idegen nemzetgazdaságokban akkumulált tőkék előnyeinek, csak akkor tudjuk igazán értékelni azt a nagyvonalú gazdaságpolitikát, amely hazánkban az összeomlás után

egészen a világválságig realizálni is képes volt ezeket az előnyöket. Természetes, hogy ennek a gazdaságpolitikának alapvető föltétele volt a belpolitikai konszolidáció és ne gondoljuk, hogy a világválság által bekövetkezett gazdasági kötöttségek fölmenthetnének minket attól a kötelezettségtől, hogy a tőkeképzés és a tőkének ideáramlása számára megnyugtató föltételeket teremtsünk: az a politikai koncepció, amelyet Bethlen István tíz éven át követett, ma is időszerű. Mert ha csökkent is közben az aranyforgalom nemzetközi szabadsága, mégis vannak a tőkeáramlásnak más módjai is, mint az aranykölcsonök. Ilyen például a külföldi iparoknak közvetlen magyarországi letelepedése, amely különösen azért fontos, mert hiszen a magyarországi népesedéspolitikai probléma: lényegében iparosítási probléma. Már pedig nekünk, kisszámú népnek, akik oly veszélyes ütközőpontján állunk hatalmas fajok aspirációinak, mindig szemünk előtt kell tartanunk a népesedéspolitikai problémát. És nyilvánvaló, hogy az ezt megoldó iparosítás mindkét lehetőségét: a belföldi tőkeképzést és a külföldön képzett tőke ideáramlását egyaránt csorbítja a tőkeellenes agitáció elhatalmasodása.

Amikor láttuk azt, hogy a belső tőkeképződésnek csak emelkedő jövedelmek mellett lehet megindulnia, akkor több irányban fölismertjük annak a gazdaságpolitikának a súlyos hibáit, amelyet hazánkban a világválság után folytattak. Elsősorban szembetűnő az a többször megismételt támadás, amelyet a kormányzat közvetlenül a középosztály jövedelmei ellen intézett. S azt kellett volna ugyanekkor föltételezni, hogy legalább a közterhek csökkenni fognak, aminek éppen az ellenkezője következett be. A közterhek súlyát ugyanis nem az adók összege, hanem az adózás kulcsainak magassága dönti el. Hiábavaló volt viszont az a reménység is, hogy az adókulcsok szigorítása növelheti majd az állam jövedelmeit. Az egész koncepcióra rányomta bélyegét az az elemi hiba, hogy a válság közepeit akarták az állam pénzügyi egyensúlyát helyreállítani, még pedig olyan eszközökkel, amelyek tovább mélyítették a válságot. Természetes, hogy így még az állampénzügy egyensúlyát sem lehetett helyreállítani, s egyedüli negatív eredményként a nemzetgazdaságra vetett új béklyók maradtak. S ha újabban mégis tapasztalunk állampénzügyi javulást és egy általános gazdasági javulást is, akkor is világos, hogy mindezt a javulást kizárólag a nemzetgazdaságban természetszerűen létező, önműködő regeneráló erők hozták létre, amelyeknek nem támogatója, hanem akadálya volt az elhibázott hivatalos gazdaságpolitika. S egészen különös, hogy ugyanekkor fölmerültek korábbi kormányok ellen a túladóztatás vádjai, holott hazánkban 1931 előtt jelentékenyen enyhébb adókulcsok voltak érvényben s ha ezek is nagy költségvetési fölöslegeket eredményeztek, ennek oka a gazdasági élet intenzívebb működése volt, amely egy nagy-szabású kormányzati koncepcióban védelmet és támaszt talált.

A leépítés és az adószigorítás azonban nem egyedüli hibái annak a gazdaságpolitikának, amely nem volt képes fölismerni, hogy a csökkenő életszínvonal lehetetlenné teszi a takarékoskodást és a tőkeképzést, mert hiszen még a meglévő termelési berendezéseket is elértékteleníti. Külön rendkívüli hiba volt az építőiparnak a tőkeképzésben vitt

szerepét félreismerni, amiből az építési adókedvezmények teljes megszüntetése következett, amely álláspontjából a kormányzat utóbb társadalmi nyomásra engedett, de még nem állította vissza teljes mértékben a korábbi építési könnyítéseket. Pedig a lakástermelés nemcsak kulcshelyzetet foglal el a gazdasági életben, hanem szerves kapcsolatban áll a numerikus takarékoskodás lehetőségével is, nem szólva arról, hogy népegészségügyi szempontból a magyar lakásviszonyok távolról sem nevezhetők megnyugtatóknak. Másik alapjában elhibázott és egész gazdasági életünkre kiható kormányintézkedés a mezőgazdasági adósságrendezésre vonatkozott. Ez az intézkedés egész sorát tartalmazta a nemzeti tőkeképződés ellen irányuló hatásoknak. Alapvető hibája az volt, hogy nem a mezőgazdaság régi fizetőképességét igyekezett helyreállítani, hanem a mezőgazdaság lecsökkent fizetőképességét tekintette véglegesen irányadónak anélkül, hogy az úgynevezett gazdavidelmet igazságosan kiterjesztette volna az összes mezőgazdasági adósokra. Ebből a hibából a magyar gazdasági életre egy külön bénító hatás keletkezett. Nemcsak megsemmisültek korábban létrehozott tőkék, amelyek új gazdasági föladatak megoldására szolgálhattak volna, hanem szenvedett a föld hitelképessége is, amit csak tetézt az a telepítési tervekkel kapcsolatos hamis fölfogás, amely a földárak csökkenését előnyösnek tekintette, holott a föld értéke egyik legjelentősebb tétele a nemzeti vagyonnak, tehát nemzeti érdek, hogy ez a vagyontétel minél nagyobb értéket képviseljen, amelyre megfelelő hitelpolitikával komoly termelési programot lehetne fölépíteni, még pedig iparosítási programot is, amely, ismételjük, népesedéspolitikánkra döntő jelentőségű. A gazda védelem azonban nemcsak a hitelképességet és a múlt munkája árán már létrejött tőkét csorbította, hanem külön intézkedést tartalmazott a jövő tőkeképzés ellen is, amikor a takarékbetétekre és folyószámlabetétekre féléves évi illetéket vetettek ki.

A kamat kérdése pedig nagyon fontos kérdése a takarékoságnak is. Ma, amikor az elsőrendű pénzügyintézetek még a három hónapra lekötött betétekre is tisztán csak 2.7 százalékos évi kamatot fizetnek, egyáltalában nem közömbös, hogy a fenti külön 0.5% sújtja a betéti kamatot. Hiszen ezenkívül még 0.3% szerepel ugyancsak állami illetékként, tehát a betevő kereken 3.5%-ot kaphatna 27% helyett, ha az állam az utóbbi években nem csorbítja indokolatlanul a betéti kamatjövendőt. De egyébként is: egyáltalában nem világos az, hogy a kamatot egyoldalúan leszorító intézkedések gazdasági javulást hoznának egy tőkeszegény ország belső helyzetében. Nálunk hiányoznak azok a szélesebb rétegek, amelyeknek tőkevagyonra még 2—3% kamat mellett is elegendő életjáradékot nyújtanak. És a jövedelemnövekedés is csak anyagilag teszi lehetővé a takarékoságot, amiből azonban még nem következik, hogy a társadalom szélesebb rétegei nagyobb jövedelmükből valóban fognak is takarékoskodni. Külön ösztönzést jelentene a betéti kamatláb emelése. Itt viszont szem előtt kell tartanunk, hogy a magyar gazdasági életnek minden problémája végső fokon a termelés növelésében csúcsosodik ki. A betéti kamatlábnak olyan mértékű emelésével tehát, amely a kihelyezési kamatot annyira drá-

gítaná, hogy ennek nyomán a termelés üteme lassúbbodnék, hibát követnének el. Ezért jön elsősorban szóba annak a kereken 0.8%-nyi állami illetéknek a csökkentése, amelyből a betéti kamat anélkül emelhető, hogy ezáltal a kihelyezési kamat is növekednék. Továbbá úgy véljük, hogy mintegy 1%-nyi emelkedése a kihelyezési kamatlábnak még teljesen érintetlenül hagyná a termelés ütemét. E föltevésünk szerint további 1%-os betéti kamatlábemelés és a mai 27% betéti kamatlábbal szemben kereken 4.5%-os betéti kamat volna lehetséges, ami már nem megvetendő ösztönzés a belső tőkeképződés elősegítésére. A komoly takarékoság ösztönzésére azzal is lehetőséget nyújtunk, ha a rövid lejáratú és a hosszabb időre lekötött betétek kamatozása között a különbséget fokozzuk. Ugyanis a tőkeképződés szempontjából igazában csak azok a betevők jönnek számításba, akik nemcsak egészen ideiglenesen helyezik el pénzüket a takarékokban. Külföldön szokásos a három hónapnál rövidebb időre elhelyezett pénzt kamat nélküli letétként kezelni, mert az átmeneti értékmegőrzés nem igazi takarékoság. Ha ezt a példát túlzás is volna nálunk átmenet nélkül követni, a komoly takarékoság ösztönzése céljából mégis időszerű, hogy nemcsak a három hónapra, de a hat hónapra és egy évre lekötött betétek is fokozatosan emelkedő kamatozásban részesüljenek. Mivel így a bankok pénztárkészleteit, de egyéb költségeit is csökkenteni lehet, a hosszú lejáratú betétek kedvezőbb kamatozása nem fog szükségszerűleg a kihelyezési kamatláb emelkedésével jární, tehát itt is elkerülhető a termelés újabb megterhelése.

Viszont még mindig nem bizonyos, hogy a takarékoskodóknak kiútásba helyezett kedvezőbb kamatjövedelem és a szélesebb néprétegek jövedelmének fokozatos növelése önmagukban megindítják a takarékoságot. A társadalmi tevékenységnek bizonyos irányba való tereléséhez nem elegendők a kedvező föltételek, hanem ehhez közvetlen propaganda is szükséges, különösen nálunk, ahol a takarékoság szokása nincs meggyökeresedve. Viszont nem helyes propaganda, ha a takarékoság kívánságát akkor hangoztatják, amikor a társadalom előtt a vagyongyűjtésnek a lehetősége szinte gúnyként hangzik, mert annyira lekötik a pusztá megélhetés gondjai. A nemzeti vagyongyűjtés gyorsítása amúgy sem lehetséges az életszínvonal leszállítása által. Ezért a takarékosági propagandának csak a jövedelmek növekedésével egyidejűleg van komoly értelme. Továbbá bizonyos, hogy a takarékoság érzése legkönnyebben a családapák lelkében kelthető fel. S amikor egyébként is be kell látnunk a családvédelem nemzetpolitikai fontosságát, egy indokkal több a családvédelem mellett, hogy a családfenntartók jövedelmi helyzetének javítása egyszersmind a nemzeti vagyongyarapodás oly fontos céljának, a takarékoságnak is kedvez.

A tőkeképzés és takarékoság időszerű kérdésénél szükséges még bizonyos problémák elvi tisztázása. A takarékoság nemzetgazdasági mechanizmusa ugyanis a fogyasztás céljaitól elvont összegeket képvisel, ami természetesen nem jelenti a meglévő fogyasztás csökkentését. Az elvonás azonban megtörténhet adózás útján is, s így fölmerül a kérdés, hogy mennyiben végezheti el maga az állam a tőketermelés feladatát? Erre a kérdésre ugyan általánosságban nem lehet válaszolni,

mert vannak a közületiek olyan föladatai, — például közutak építése — amelyek csak adózás által oldhatók meg. Azonban a közületi tőke-termelés jelentékenyen több költséget okoz, mint ha ugyanazt a föl-adatot a magángazdaság végzi el, tehát az adóztatás árán létrejövő közületi tőketermelés nagyobb áldozatokat kíván a nemzet takarékos-ságától, illetőleg ugyanazon takarékoság árán kevesebb nemzeti vagyont hoz létre. S azt sem felejthetjük el, hogy az adózás: kényszer-takarékosság, tehát megfosztja a takarékoskodót a tulajdonszerzés etikai értékétől, ami a polgári gondolat szempontjából nem mellőzhető.

További kérdés az, hogy helyesebb-e a járadékképző takarékoság, amelynél a megtakarított tőkék a pénzintézeteknél továbbhalmozódnak, mint ha a megtakarító önmaga valósítja meg a tőketermelést, bizonyos összeg felgyűlése után: például családi házat épít vagy műhelyt nyit. Semmiesetre sem foglалhatunk állást a saját otthonok építése ellen, már etikai jelentőségüknél fogva sem, azonban föl kell ismernünk azt is, hogy egy ország gazdasági erejének gyors gyarapodásához szükség van a járadékképző takarékosagra, mert ilyen módon a gazda-sági erő mindig a legkedvezőbb jövedelmezőség irányába koncentrálódik, míg az egyén kisebb arányú megtakarításai és személyes viszonyai által korlátozott tőketermelési módok nem mindig adnak lehetőséget arra, hogy a befektetések a legkedvezőbb jövedelmezőség irányában történjenek. Ez pedig nemzeti szempontból is fontos kérdés, mert hiszen a nemzetgazdaság összes vagyonára nézve dönti el a gyarapodás gyors vagy lassúbb voltát. S ide kapcsolódik az értéktőzsde tőke-képzési szerepe is, mert gazdaságtörténeti tények bizonyítják, hogy nagyarányú ipari fejlődést mindig csak az értéktőzsde által nyújtott tőkeakkumulációs módok tettek lehetővé, ami érthető, hiszen bár-mennyire is jövedelmező egy ipar, fejlődése mindenképpen gyorsabb, ha külső tőkét is fölhasználhat. Az egészséges értéktőzsde tehát szintén fontos tényezője egy nemzet vagyongyarapodásának, mert a tőke termelésének, a befektetéseknek a legkedvezőbb jövedelmi ágak felé való eltolódását mozdítja elő.

Amikor a bolsevizmus proletárideológiája egyre szélesebb fronton támad, akkor nem mindegy az, hogy azok a számszerű összegek, amelyek az összesség tőketermeléséhez szükségesek, a sok kis jöve-delemből adózás vagy más kényszer útján vonatnak el s többé a tulajdon-képpen takarékoskodó számára saját vagyont nem is jelentenek. Helyesebb ennél, hogy a nagyobb tömegekre kiterjedő önkéntes takarékoság lehetőségeit megalapozzuk. Ennek az önkéntes takarékos-ságnak a föltételeit igyekeztünk megmutatni, hangsúlyozva a magyar tőkeképzés általános nemzeti jelentőségét és különös fontosságot tulajdonítva annak a fölismerésnek, hogy tőkeképződésünk fokozásával nincsen ellentétben népünk életszínvonalának emelkedése, hanem éppen ellenkezőleg: a magyar nemzeti vagyon gyarapítása csak nemzeti életszínvonalunk fokozatos emelkedése által érhető el.

CSEHSZLOVÁKIA HADÁSZATI ÉRTÉKÉ

A CSEH PROPAGANDA 1936 nyarán Moravec ezredes tollából egy, dobott az európai könyvpiacra¹ azzal a célkitűzéssel, hogy „Csehszlovákia hadászati értékét nyugateurópai szempontból“ kellő megvilágításba helyezze és hogy arra az érdekeltek figyelmét felhívja. A valóságban a könyv azt igyekszik bizonyítani, hogy a jelenlegi Csehszlovákia fennállása, a német veszély miatt, az európai államok egész serege — különösen Franciaország, Anglia, Olaszország és Lengyelország számára — életbevágóan fontos érdek.

A mű első része történelmi áttekintés, melynek minden egyes mondata azt akarja igazolni, hogy Csehország — földrajzi helyzete, illetőleg természetes határai folytán — mindenkor oly hadászati kulcspontot jelentett Közép-Európában, amely elzárta mindazokat az utakat, melyek a Dunához vezetnek és ezen a réven képes volt meggátolni a német, mongol és török terjeszkedést. Megtámasztja ezt Bismarcknak azon mondásával, hogy: „akié Csehország, az uralja Európát is“. Szerző szerint a mai Csehszlovákia határai mindenben megfelelnek a régi hadászati követelményeknek, tehát azt a szerepet, amelyet a ma Csehszlovákiának nevezett terület az ó- és középkorban oly eredményesen betöltött, be fogja tölteni a jövőben is. Mert „ami igaz volt az ó- és középkorban, az igaz ma is“.

A történelmi rész egyes állításaival² nem szállunk vitába. Lényegesnek annak megvizsgálását tartjuk, hogy a mai adottságok mellett a földrajzi viszonyoknak katonai szempontból megvan-e az a mindenekfölötti döntő jelentősége, amelyet a vizsgált munka Csehszlovákiával kapcsolatosan neki imputál. Hogy vájjon ma is döntő bizonyítékként és érvként lehet-e egyszerűen azt állítani, hogy ami igaz volt az ó- és középkorban, az ma is igaz.

Napjainkban már minden laikus is tisztában van azzal, hogy a technika fejlődése jelentős mértékben függetlenítette a hadviselést a földrajzi viszonyoktól. Ha a repülő erők fejlődése révén várható újabb lehetőségektől, amelyek a tereptől és a földrajzi viszonyoktól való függet-

¹ E. Moravec: »La valeur stratégique de la Tchécoslovaquie pour l'Europe Occidentale« Prága, Orbis kiadó 1936.

² Jellemzőképpen ideiktatjuk a könyv egyik mondatát: „Amíg a cseh birtokok északon csökkentek, addig délen Magyarország területe növekedett, hála a cseh katonák segítségének, akik azt visszafoglalták a törököktől és azokat visszanyomták a Balkán felé.“

lenítés terén még igen messzemenő lehetőségeket ígérnek, el is tekintünk — elegendő, ha a világháborúra visszagondolunk: a földrajzi viszonyok még ott sem játszottak döntő szerepet, ahol azoknak akadályértéke a jelenlegi Csehszlovákiánál sokkalta hatalmasabb volt. A földfelület alakulásának jelentőségét ezzel nem akarjuk alábecsülni, a terep ma is a harcászat egyik jelentős tényezője, a földrajzi viszonyok ma is igen komoly faktort jelentenek a hadászati mérlegelésekben, (le az a kor, amikor egy vagy több átjáró lezárása és kézbentartása már önmagában döntő jelentőségű volt egy hadjárat vagy egy ország terjeszkedése szempontjából — elmúlt ugyanúgy, mint ahogyan eltűnt a melodikus hadviselési korszak ama megállapítása is, hogy a Mont Blanc Európa kulcsponnya, mert az a legmagasabb hegy Európában.

A cseh ezredes másik tévedése, hogy ő, Csehszlovákia földrajzi helyzetének jelentőségét méltatva, arról is megfeledez, hogy a földrajzi viszonyoknak csak bizonyos körülmények között van jelentőségük. Konkrétan: a főhadszintér (hadászati súlyvonal) területének földrajzi viszonyai komoly meggondolásokra készíthetik a támadó felet — akkor, amikor egy mellékhadszintérre ügyet sem vet. Ezzel kapcsolatban a következőkben még bővebben nyilatkozunk.

A mű második része a jelenlegi európai helyzettel foglalkozik. Moravec szerint az európai politika legfőbb tényezőjét a német expanziós törekvések képezik. Eme törekvések érvényesülése vagy bukása dönti el kontinensünk sorsát és ami a fő, ebben a kérdésben Csehszlovákia pótolhatatlan szerepet játszik, tehát létezése az összes európai országokra — Német- és Magyarországot kivéve — eddig talán nem is eléggé méltányolt áldást jelent!

Ezt a teóriáját röviden az alábbiakban adjuk:

A német hódítási vágy — most is, akárcsak a világháború előtt — a berlin—bagdadi irányban kíván terjeszkedni. Tengelye — az „eurázsiai tengely“: Hamburg—Prága—Budapest—Konstantinápoly—Alexandrette—Basrah. A tengely hossza Európában 1750 km. Ebből a világháború előtt Németország — részben közvetve — 1350 km-t tartott befolyása alatt. Ma mindössze — Magyarországot is beszámítva — 670 km-re terjed ki ez a hatás. 480 km felett Csehszlovákia, 600 km felett pedig Románia gyakorol ellenőrzést.

A német hatalmi törekvések először a Duna-medence, majd a Balkán s végül Kisázsia meghódítását tervezik.

Az első akadály, amibe a német terjeszkedés beleütközik, Csehszlovákia, amely abban az „érdekes“ helyzetben van, hogy ő az öre minden útnak, amely a Dunavölgye felé vezet. Ha ez a bástya elesik, akkor a németek útja szabaddá válik a Duna-medence, az Adriai-tenger, a Balkán és Kisázsia felé. Többé semmi sem akadályozhatja meg egy német világbirodalom létrejöttét, amely Hamburgtól az Indiai-óceánig terjedne s úr lenne a Duna völgyében, az Adriai-tengeren, a Fekete-tengeren, a Balkánon, Kisázsiaiában és a Vörös-tenger és a Perzsa-öböl közötti területen! S mindezt csak Csehszlovákia gátolhatja meg, — létezése és megmaradása elegendő az összes német kísérletek fékentar-tására.

A német terjeszkedési törekvéseknek úgy lehet leghatásosabban gátat vetni, ha a berlin—bagdadi tengelyre egy merőleges tengelyt fektetünk: Genuán, Prágán és Varsón keresztül. Ebből azt a következtetést is levonja, hogy „az összes középeurópai államok közül hadászati tekintetben Olaszország, Csehszlovákia és Lengyelország legszolidárisabb egymással“. (A német törekvések ugyanis — mint már jeleztük is — nemcsak egyenes irányban terjednek, hanem délre Olaszország felé, keletre pedig Lengyelországra és Ukrajnára is kinyúlnak.)

Miután Németország kelet felé való útjában csak úgy érhet el eredményt, ha tengert is biztosít magának, vagy az Adriai, vagy a Fekete-tengert — ha Csehszlovákia megszűnik és Németország akadálytalanul haladhat előre az egész Dunavölgyön, akkor első dolga lesz Olaszország ellen fordulni, hogy az Adriai-tenger kikötőiben s azután Genuában a Földközi-tengeren is úrrá legyen. Tehát ha Csehszlovákia elesik, Észak-Olaszország védtelenül áll.

Hogy Németország tovább haladhasson kelet felé, ahhoz meg kell szereznie a Fekete-tengert s ekkor Oroszországba ütközik. Szovjet-Oroszországnak, ha Európán kívül viselne háborút, életbevágó fontosságú lenne, hogy az Ukrajnába vezető utat a németek elől Csehszlovákia elzárja, tehát Szovjet-Oroszország biztonsága Csehszlovákia kezében van. Csehszlovákia hivatása, hogy megakadályozza a németeket abban, hogy a Szovjet ellen irányuló felvonulásuk bázisává tegyék a Duna-medencét. Ez magyarázza még, miért oszlopa Közép- és Kelet-Európa békéjének és egyensúlyának a Csehszlovákia és Szovjet között létrejött szövetség, amely kizárólag deffenzív jellegű és abban a pillanatban felbomlana, mihielyt Szovjet-Oroszország letérne a pacifista és védekező politika útjáról.

De teljesen lehetetlen kijutni a Fekete-tengerhez a Keleti Kárpáton keresztül Lengyelország semlegesítése, vagyis anélkül, hogy Lengyelország felől teljes biztonságban ne mozoghasson a német előnyomulás. Ez nem képzelhető el háború nélkül. Lengyelország meghódítására azonban csak akkor kerülhet sor, ha Csehszlovákia már megsemmisült, — tehát a csehszlovák és lengyel érdekek is közösek.

Ha Csehszlovákia elesik, úgy a Duna-medence a német terjeszkedés bázisául fog szolgálni három irányban: Olaszország, a Balkán és Lengyelország, ill. Szovjet-Oroszország felé. Németországnak ez a hatalmas megerősödése Franciaországra nézve sem lehet közömbös, mert evvel együtt elveszítené minden befolyását Közép- és Kelet-Európában. Ha Csehszlovákia elesik, Franciaország politikai szerepe a mai Spanyolországéval lesz egyenlő, azaz az európai kontinens periferiájának egyik jelentéktelen államává válik.

A német terjeszkedés azonban a legkomolyabb veszélyt Anglia számára jelenti, mert ha Németország megveti a lábát azon a területen, melyet a Földközi-, a Fekete-, a Vörös-tenger és a Perzsa-öböl határolnak, akkor Anglia el van vágva ázsiai gyarmataitól. A gyarmatok és az anyaország közötti összeköttetést eddig biztosította az angol flotta. Jelenleg azonban már egy új hadászati tényezővel, a légi haderővel is számolni kell. Hogy Németország ezt is hatalmi törekvéseinek szolgálatába állíthassa, ahhoz megfelelő bázisokra van szüksége. Ezt pedig Románia, Irak és Perzsa petróleummezői fogják szolgáltatni számára. Az eurázsiai transzverzális két leghatalmasabb bázisa a légi haderő szempontjából Románia és Mossul, — de míg Csehszlovákia áll, addig Németországot 1000 km választja el a romániai petróleumtól. Ha elesik, mindössze 300 km — tehát Anglia eminens érdeke, hogy Csehszlovákia, a romániai petróleum ezen előretolt őrszeme, öröködni tudjon. Angliának a mossuli medence biztonságát és védelmét a Szudetáknál és a Kárpátoknál kell megszerveznie, mert ettől függ a brit uralom sorsa Elő-Ázsiában.

Moravec művét a kisantant és a Balkán-antant méltatásával zárja le, nem feledkezvén meg ezeken belül sem Csehszlovákia csodálatos helyzetére rámutatni, mert hisz az említett államszövetségek is csupán Csehszlovákiával együtt válnak azzá a fontos és nagyszúlyú hadászati és politikai tényezővé, amely révén ma kétségtelenül a Duna-medence urai.

ARRÓL, HOGY A NÉMETEKNEK tulajdonított politikai célkitűzések helytállóak-e vagy sem, nem kívánunk vitát folytatni, mert itt sem pro, sem kontra konkrét bizonyítékot hozni nem lehet. Ennek dacára az „eurázsiai tengely“ imaginárius vonalát a következőkben vesszük tekintetbe. Moravec elképzelt egy elméleti tengelyt, amely szerint a német politikai célkitűzéseket testesíti meg s azt állítja, hogy országa képes az említett politikai célkitűzéseknek útját állam, miután egyrészt ezek irányát közvetlenül elzárja, másrészt mert beleesik abba a tengelybe, amely ezt az irányt merőlegesen keresztezi. Mindezekből azt követ-

kezteti, hogy Csehszlovákia hadászati helyzete kulcspont jellegű és megmaradása döntő jelentőségű mindazok számára, akiknek, elképzelése szerint, a német terjeszkedési törekvésektől valami félténivalójuk van.

Az elmélet alapvető tévedése abban rejlik, hogy azzal, ha egy politikai célkitűzés irányát akár közvetlenül, akár keresztbefektetett tengelyek révén elzárom, hadászati, ill. hadviselési szempontból még nem érek el semmit. A háború: a végső erőszak, a politika tengelyével megközelítőleg sincs abban a merev összefüggésben, mint ahogyan azt Moravec művében beállítani igyekeznek. Ennek konkrét esetünkkel kapcsolatosan a legjobb bizonyítéka a következő: a szóbanforgó német törekvések Moravec szerint kétségtelenül már a világháború alatt is megvoltak. Németország akkor az „euráziai tengely“-t, — majdnem teljes egészében — tehát a mainál sokkalta nagyobb mérvben befolyás alatt tartotta. A nagymértékeit csehmedence akkor mint osztrák-magyar szövetséges nem zárta el előle a Dunavölgy felé vezető utakat: Németország az euráziai tengelyben megtestesített célkitűzéseit mégsem tudta megvalósítani, csupán csak azért, mert a háborút a Mame-nál elveszítette. És nem azért, mert a Franchet d'Esperey tábornok által vezetett hadsereg az euráziai tengelyt 1918-ban hadászatilag keresztelte.

A hadászat is ismer vonalat — a súlyvonalat, amely azt az általános irányt jelzi, ahol a döntésnek meg kell történnie. Ez volt 1914-ben Berlin—Párizs. A hadászat empirikus törvényei szerint egyes csaták annál inkább veszítenek döntő jelentőségükből, minél távolabb esnek a súlyvonalától. Az itt kivívott átfogó siker ellenben képes az összes mellékkérdéseket megoldani. Csehszlovákia akkor kerülhetne Németországgal szemben a súlyvonalra, ha egyedül venné fel Németországgal a küzdelmet — ez esetben az „euráziai tengely“ és a súlyvonal összeesnék. De Moravec erre nem gondol, ő egész Európát: Angliát, Franciaországot, Lengyelországot, Oroszországot, Olaszországot, a kisantantot és a Balkán-antantot is szembe akarja állítani Németországgal.

Egy politikai célkitűzést jelentő irány közvetlen lezárása tehát — ha az nem esik egybe a súlyvonallal — a hadászatban semmi körülmények között sem bír döntő jelentőséggel, különösen akkor nem, ha ez a közvetlen szembenállás, mint az adott esetben is van, egy mellék-hadszíntéren és egy viszonylag jóval gyengébb ország részéről kerül megvalósításra.¹ Nem kétséges, hogy a jelenlegi helyzetben a franciák, oroszok és az angolok azáltal, hogy erőteljesen fegyverkeznek, sokkalta inkább keresztelik a német keleti törekvéseket, mintha Csehszlovákiát erősítik. Ha Moravec elmélete helytálló lenne, akkor a németellenesek közköltéségén már régen megépült volna a cseh-német határ mentén a második — talán az elsőnél is erősebb — Maginot-vonal!

Mindazok a fellengzős kitételek tehát, amelyek szerint — ha Csehszlovákia elesik, Észak-Olaszország védtelenül áll, — Szovjet-Oroszország biztonsága Csehszlovákia kezében van, — ha Csehszlovákia

¹ Oroszország kijutását a Földközi-tengerre nem a politikai célkitűzés irányában fekvő kis államok akadályozták meg: — azok legázolása Oroszország részére nem jelentett volna problémát, hanem a többi nagyhatalmak — legfőképpen pedig Anglia, azaz olyan államok, amelyek a „politikai tengelyt“ csak közvetve zárták le.

elesik, Franciaország elveszti minden befolyását Közép-Európában és politikai szerepe Spanyolországéval lesz egyenlő, — Angliának a moszuli medence biztonságát és védelmét a Szudetáknál és a Kárpátoknál kell megszerveznie, mert ettől függ a birodalom sorsa Elő-Ázsában, — mindezek szinte a naivitás határán mozgó tételek, teljesen megfélemlíteni látszanak arról, hogy az érintett államok elsősorban önmagukra számítanak, ha biztonságuk kérdéséről van szó és másodsorban csak arra jök, hogy a komoly gondolkodó előtt Csehszlovákia valódi helyzetére tereljék a figyelmet. Az kiabál, akinek a háza ég — mondja a magyar közmondás. Lássuk tehát ezzel kapcsolatban Csehszlovákia igazi arculatát hadászati szempontból.

Valamely ország hadászati értékét egyrészt annak háborús potenciálisa (hadviselési képessége), másrészt az a körülmény szabja meg, hogy haderejét milyen viszonyok között tudja érvényesíteni. Nézzük, hogyan áll ez Csehszlovákiánál!

Moravec könyvében lenézéssel emlékszik meg a volt Osztrák-Magyar Monarchiáról, amely gyászos nemzetiségi politikája folytán a világháború alatt oda jutott, hogy saját nemzetiségei 16 (?) hadosztályt voltak képesek felállítani az ellenfél soraiban. Joggal kérdezzük ezután, hogy mit lehet akkor várni Csehszlovákiától, amelynek nemzetiségi viszonyai nem sokkal jobbak a volt Osztrák-Magyar Monarchiánál, hogy tényleges nemzetiségi és rózsaszínű belpolitikáját ne is említsük. Csehszlovákia elismerésreméltó erőfeszítése anyagi téren hadseregének felszerelése érdekében még nem jelenti azt, hogy ez a hadsereg, amely a nemzetiségekről nem mondhat le, adott esetben komoly tényező is marad és nem fogja-e a Moravec által idézett osztrák-magyar példa szerint az ellenfél sorait erősíteni, vagy nem fordul-e saját „kapitalista” kormánya ellen. A háborús potenciális erkölcsi tényezőit vizsgálva, tehát nem sok reménykedni valója van a csehszlovák hadvezetőségnek. Az erkölcsi tényező fontossága és jelentősége pedig ma már még a laikusok előtt sem szorul bővebb bizonyításra.

Ha a másik oldalról még Csehszlovákia földrajzi helyzetét nézzük hadászati szempontból, akkor kénytelenek vagyunk megállapítani: Csehszlovákia jellegzetes iskolapéldája annak, hogy milyenek nem szabad lennie egy országnak. (Hadászati szempontból a kör alakot megközelítő — tehát minél rövidebb határral rendelkező — földrajzi alak a legeszményibb.)

Az a körülmény, hogy az ország „szíve a lábujjában dobog”, azaz, hogy fővárosa és értékes hadiipari telepei vészesen közel fekszenek a német határhoz, még nem a legsúlyosabb tényező, — főként az ország abnormisan hosszúra nyúlt alakja és minden oldalról barátoknak nem nevezhető nemzetek közé való beágyazottsága, az ami az ország igazi hadászati gyengeségét jelzi. A hosszirányban való teljes széttlapultság¹ rendkívül megnehezíti a hadsereg egységes alkalmazását és a szétvágás állandó veszélyét rejti magában.

Csehszlovákia határhosszúsága összesen 4.100 km. Ebből Németországra 1.550, Lengyelországra 980, Romániára 200, Magyarországra

¹ Az állam kb. négyszer olyan hosszú, mint amilyen széles — nyugati sarkpontja körül megforgatva, keleti csücske túlnyúlna Londonon.

820 és Ausztriára 550 km esik. A terület 100 km²-ére — a kedvezőtlen földrajzi alak miatt — 2.9 km határhossz jut — ugyanez az arány Romániánál csak 1.2 km határhosszat eredményez. A határ 4.100 km-éből csak 200 km néz egy szövetséges állam felé, a határ többi 3.900 kilométerén bizony eléggé feszült a légkör.

A határ minémúsége sem túlságosan kedvező, annak jórésze nélkülözi a természetes földrajzi vonalakat. Németország felé ugyan mindenütt természetes akadályokon: a peremhegységeken fut a határ, azonban ezek jellege — legfőként erős tagoltsága, ami miatt igen sok kapu vezet rajta keresztül — általában lerontja az egyébként jelentős természetes határ előnyeit. Szerencsésebb Csehszlovákia a Lengyelország és Magyarország felé eső határaival. Előbbinél — leszámítva egy alig 80 km-es határszakaszt, mindenütt hatalmas földrajzi akadály, a Kárpátok gerince választja el a két országot. A Magyarország felé eső határból kb. 200 km, tehát $\frac{1}{4}$ része a közös határnak fut természetes vonalon. Ez a rész a Duna, ami tekintélyes akadállynak minősíthető. A többi, felénk eső határszakaszon adódnak ugyan kisebb-nagyobb természetes akadályok, ezek azonban jellegüknél fogva nem komolyak.

Ugyanez a helyzet áll fenn Ausztria, valamint a szövetséges Románia felé is.

Mindehhez még hozzá kell számítani azt a nem megvetendő, illetve el nem hanyagolható tény is, hogy a határsáv, a földreformmal kapcsolatos cseh telepítés ellenére is mindenütt nemzetiségektől — jórészt öntudatos nemzetiségektől — lakott. Ez a határvonal értékét lényegesen csökkenti.

Ez ma a valódi helyzet, melyben Csehszlovákiának földrajzi helyzetéből kifolyólag csak két „értéke“ vagy „gyengéje“ van. Az egyik, hogy a Moravec által oly fontosnak feltüntetett euráziai tengely rajta keresztül halad — a másik, hogy Németországgal szomszédos állam, azaz bizonyos irányban közvetlen szembenállásra — bizonyos feltételek mellett — alkalmas. Egyéb érték hiányában, ezekből a szükségékből kellett erényt csinálni, ezt a két tényezőt kellett valahogyan a világ szeme elé úgy tálalni, hogy abból Csehszlovákia létezésének szükségességére lehessen következtetni. Ezt a szerző meg is tette s talán propagandisztikus szempontból — a nem gondolkodva olvasók szempontjából — nem is eredménytelenül. A gondolkodó olvasó előtt azonban az egész munka, a sok „ha Csehszlovákia elesik“, „ha Csehszlovákia megszűnik“ révén inkább úgy hat, mint egy segélykiáltás és csak arra jó, hogy a valódi helyzetre terelje a figyelmet.

A politika területére nem követjük a szerzőt — egy közös front Olaszország, Csehszlovákia és Lengyelország között németellenes éllel, ma nem tartozik a reális politikai lehetőségek közé. Olaszország dunavölgyi érdekeinek megvédésére egyelőre egészen más országokra támaszkodik és Lengyelország is elég messze áll attól, hogy Csehszlovákiában biztonságának egyik támaszát lássa.

SCHITTENHELM EDE

ÚGY VÉLEM, elég lesz néhány vonással megrajzolnom a hátteret, amelybe próbálok állítani a címben megnevezett egyéniséget. Akik az utóbbi években némi figyelemmel kísérték a magyarság és középeurópai elhelyezkedése körül lefolyt vitákat, eléggé tisztában vannak azzal, mi volt a jelentősége a „hungarus“ elnevezésnek a rendi Magyarország évszázadaiban, s ugyancsak ismerik a „politikai nemzet“ fogalmát is, melyet 1868-ban Deák Ferenc és báró Eötvös József állítottak oda a rendi tartalmú „natio hungarica“ helyébe az új, alkotmányos Magyarországnak. Azt sem kell nekünk, magyaroknak, magunk között magyaráznunk, hogy a magyar nemzetnek „hungarus“ értelmű fogalmazása a rendi korszakban természetes, magától értetődő jelenség volt, nem kellett azt erőszakkal fentartani, hiszen benne a nem magyar népek műveltebb, öntudatosodó rétegei is megtalálták a saját helyüket. A „deutschungar“ kifejezést, mely legjobban bizonyítja a „hungarus“ fogalomnak a hazai nem-magyar népek körében valóságos élménnyé válását, s amely nem kevesebbet mond, mint hogy a hazai németek egyúttal magyaroknak is érzik magukat, — nem magyar, hanem a szepesi német, Fröhlich Dávid használja a 17. század elején, s azóta napjainkig az egész hazai németiség minden nemzedéke. Hazai kisebbségeinknek ez a történeti együttérzése az államnemzettel évszázados valóság volt, mely hatalmas egységbe foglalta a Kárpátok alján lakó népeket, bármennyire tagadják is ezt utólag azoknak mai leszármazol. A „disszimilálás“ folyamata a 18. század végén kezdődik a felvilágosodás és a herded ideák hatása alatt, de egyelőre csak a legmagasabb műveltségű nem-magyarokat, inkább csak néhány író ragad magával, aminthogy tudjuk, hogy például a hazai németiségre még a 20. század elején sem volt mélyebb hatása olyan „disszimilált“ egyéniségeknek, aminő volt Müller-Gutenbrunn vagy Steinacker. Erdély külön politikai fejlődéséből érthető, hogy az erdélyi szászok kívül maradtak ezen a hungarus egységen, ők mindig csak németeknek érezték magukat, s ennél fogva a disszimiláció folyamatán nem is kellett keresztülmenniök. S mikor a 19. század második felében a románok, szerbek, majd tótok tömegei is kiszakadtak a régi magyar kapcsolatokból, s nemzeti öntudatosodásuk útja a határokon túl élő szláv és román rokonaik felé vitte őket, a hazai németiség még mindig ragaszkodott ősei magyarbarát felfogásához, s maga boldogult Bleyer Jakab, aki népe számára a kisebbségi élet-

formát találta meg, mindvégig megtartotta a „deutschungar“ elnevezéssel a német-magyar érzésvilágot is.

A megrázkódtatás és egyenesen forradalmi jellegű változás momentuma csak napjainkban köszöntött be mindezen viszonylatokban, még pedig azon hatalmas történeti folyamat hatása alatt, melyet a középkor és a 17—18. század német gyarmatosítási mozgalma ellentétének képzelhetünk el. A 12. századtól kezdve az igen kis területre összeszorult németségnek nagy tömegei vándoroltak Kelet felé, s bár ez a vándorlás, kapcsolatban az ő keleti szláv szomszédaiak leigázásával, a mai Németország keleti területeit némettette és bekapcsolta a Németbirodalomba, másutt mégsem járt ilyen eredménnyel, hanem a legtöbb helyen a németség volt kénytelen beilleszkedni az illető „gazdanép“ államszervezetébe, ahol aztán mint, mai szóval, kisebbség, maga is ki volt téve a nemzeti áthasonulás és elnyomás veszedelmének. Ez történt a balti tartományokban, a középkori Lengyel- és Csehországban, nálunk és rajtunk keresztül az oláh vajdaságokban, az újkorban pedig Galíciában, Bukovinában, a nagy Oroszország különböző vidékein. Mindenütt, ahol e német jövevények megtelepedtek, úttörői voltak a magasabb fokú, racionálisabb földművelésnek, ők honosították meg az agrár és feudális berendezkedésű területeken a középkori városi életformákat s gazdanépeik kivétel nélkül, így a magyarság is, sokat köszönhetnek nekik, mint akik a nyugateurópai műveltség egyenes közvetítői voltak Kelet-Európa országaiban. A múlt század második felében a nagynémet felfogás a gyarmatosítás eredményét nem egyszer úgy fejezte ki, hogy a kivándorolt németség átadta műveltségét barbár gazdáinak, s ezek hálából önmagukhoz hasonították őket, azaz a gyarmatosítás a németségből „kulturtrágyát“ csinált a szlávok, magyarok stb. javára.

Ma mindennek ellentéte megy végbe. Míg a középkorban Germánra anya számlálatlanul szórta szét gyermekeit a keleti országokban és az eltávozókról mindörökre levette kezét, kiszolgáltatta őket a Kárpátok, a lengyel, a volgai, a tiszai síkság ismeretlen veszedelmeinek és az ottani urak jó- vagy rosszindulatának, addig most féltő szeretettel hatalmas szervezetet teremt, mely számba vegye a birodalom határain kívül élő legkisebbeket is és elhalmozza őket anyai szeretetének jeleivel, kulturális segítség, politikai védelem formájában, a rég megszakadt nemzeti kapcsolatok helyreállításával, valamint szokatlanul erélyes tudatosításával. A raceizmus új német rendszere, mely negatív eszközeivel németség és zsidóság hosszú együttélésének gyökérszárait vágta el, pozitív formájában nyilatkozik meg, amikor az új „népi“ fogalmat felhasználva, a külföldön lakó németségnek tökéletesen ugyanolyan német népi jogokat ad, mint amilyenekkel bírnak a birodalom határain belül élő tagjai a „népközösségnek“. A számos és hatalmas, művelt és nagy szervező erővel bíró németség e törekvései már eddig is elérték azt, hogy a tőle külváltan, idegen országokban élő németek számára a határok „spiritualizálódtak“, s például az erdélyi és bánáti német — a korábbi szász és sváb — ma már a Németbirodalomban tanulhat, ott nyeri kiképzését, hogy hazatérve az anyaország politikai és anyagi támogatásával valósítsa meg azt a szervezetet, melyet ott,

a világnémetség vezetői, helyesnek és szükségesnek látnak. Érthető, hogy kis nép hiába vállalkoznék leszakadt testvéreinek hasonlóan erélyes összefogására: a kisebbségek védelmének azon „népi“ és „faji“ megvalósítása, melyet a Németbirodalom megkezdett és folyton növekvő nemzetközi befolyásával támogat, gyöngé és kis nép számára nem valósítható meg; ebből a szemszögből mondhatjuk, hogy a „völkisch“ gondolat ép a németség fejlődésére és felemelkedésére a legnagyobb jelentőségű találmány, s a német hegemonia terjeszkedésének legcélszerűbb eszköze.

Az erős akarattal, nagy nemzeti lelkesültséggel végrehajtott, hatalmi és anyagi eszközökkel bőkezűen ápoltt mozgalomnak hatása eddig is igen nagy. Aminek a lehetőségét a mi kis népünk a saját leszakadt tagjait illetően egyelőre el sem képzelheti: a künnélő néprészeknek belülről való, központi irányítását, kulturális, gazdasági, sőt politikai vezetését: ezt a Németbirodalom már eddig is sok helyütt elérte, s ha egyes országokban, mint Romániában és Magyarországon még nem vetette is alá magát az egész német kisebbség a berlini vezetésnek, s ha épp ez a törekvés mindkét országban megszakította is a kisebbségi front egységét, a birodalom tekintélyének és hatalmának folytonos emelkedésével bizonyára kisebbedül fog az ellenállók száma. Egyes elszigetelt jelenségek ne tévesszenek meg afelől, hogy itt tényleg a régi német kolonizáció ellentétjéről, a szétszórt németség visszacsatolásának nagy történeti folyamatáról van szó, melynek során megszűnik a „deutschungar“, a szász, a sváb elnevezés és mindenki uniformizált tagjává lesz a birodalmi központtól egységesen vezetett német népek. Azaz a gazdanépekkel való megöly mély és bensőséges történeti kapcsok is felbomlanak, a német kisebbségek véglegesen disszimilálódnak, s a gazdanépekkel kizárólag államjogi viszonyban maradnak, melynek természete a politikai érdek, az anyaország politikai céljai szerint fog változhatni. A fejlődés ez irányát fel nem ismernünk: történeti jelentőségű rövidlátás volna.

Az ÉSZAK FELÉ emelkedő Rózsadomb és a Rókus-hegy egyik kis vízvázalótóján van a Rókus-kápolna, arccal még Budapest felé, a körngetegre, a budai Várhegyet észak felől eléktelenítő négyemeletes tűzfalakra és az Országos Levéltárnak román vártornyot játszó füstös kéményére; másik oldalról már a János-hegy és Hárshegy, meg a Hűvösvölgy zöld dombjai és ligetei nyugtatják meg a szemet a város rendtelensége után. A kápolna hátsó falához támasztva áll egy kis klasszicizáló sírkő, a felirat szerint Schittenhelm Ede honvédtüzéré, aki „elesett 1849 május 8-án a hazáért“. Tudvalevőleg Görgey útegei a Várhegyet környező magaslatokról lötték Budavárát, s ez útegek egyikénél szolgálhatott az elesett honvéd is, kinek emlékét a budai polgári lövészegylet jelölte meg a sírkővel. Szándékosan nem néztem utána, hazai német, szepesi vagy bevándorolt volt-e Schittenhelm Ede, — a név a német tudomány körében is ismeretes, — számomra mindenkor szimbólum volt név és csontok és sírkő, szimbóluma a magyar és német egymásrautaltságnak, de nem kevésbé annak, hogy amiként mi magyarok évszázadokon át vérünkkel védtük és

támogattuk a németiséget európai helyzetében és céljai elérésében, ugyanúgy támogattuk bennünket a németiség a magyar haza határain belül a mi nemzeti céljainkban. A magyartól különvált német politika, amikor időnkint mégis érvényesült e hazában, a magyar és német jó viszony megromlására vezetett, itthoni németjeink azonban mindenkor, Rákóczi felkelésében, 48-ban is mellettünk állottak, nem pedig a magyarság ellen fordult német nagyhatalom mellett.

Schittenhelm Ede ma is szimbólum számomra, de bármily szeretettel megyek is el sírja mellett, nem tudok védekezni azon gondolat ellen, hogy a múltnak szimbóluma, de vajjon a jövőé is-e? Schwarzenberg nagynémet kormányának katonái ellen harcolva, az önálló Magyarországért adta életét; vajjon Treitschke és a későbbi nagynémetek őt is elveszett németnek tartják-e, aki vérével trágyázta a magyarok, egy idegen nép vetését? A „völkisch“ gondolatot logikusan átélve — s minő kérlelhetetlen, szigorú logikája van e gondolatnak! — szabad-e nekünk az érettségünk hősi halált halt „deutschungart“ magyarok siratni? Nehéz és kínzó kérdések, mint mikor testvérek elszakadnak és végkép elközönösödnek egymástól. De van még kínzóbb kérdés is: hátha már nem is kisebbségi német, hanem egészen megmagyarosodott, középosztályunkba asszimilált volt Schittenhelm Ede? Ez esetben a ma uralkodó német felfogás teljességgel helytelennek minősítheti hozzánk való kapcsolatait és a „völkisch“ logika szerint sajnálkozva elmagyarosodását, ha ma élne, megkísérelné disszimilálását, visszanevémetését. Mint a szepesi szászokét, a szatmári magyarokét... A halott honvédtüzér a történeti múlt német-magyar kapcsolatainak megnyugtató s felemelő szimbóluma, de mai népi világításban annál nyugtalanítóbb szimbólum, mely kérdéseket tesz fel, akárcsak a szíinksz s mi nem tudunk, vagy ami még rosszabb, nem merünk kérdéseire válaszolni. A mai világváltozások közt további történetünk nem nyitott könyv többé; szokatlan bátorság és önuralom kell, hogy lapjait fel merjük nyitni.

Számomra a legnehezebb kérdés, melyet a honvédtüzér sírja ad fel, a középosztály kérdése. Schittenhelm Ede, ha nem viszi el a zöld magaslaton, akkor még szőlőhegyek szélén a német golyó, az abszolutizmus német elnyomása idején méginkább összenő a magyarsággal, s belesodródva a magyar nemzet hatvanhét utáni győzelmes optimizmusába, megmagyarosítja nevét — persze kényszer nélkül, mert senkit sem kényszerítettek; kegy volt a névmagyarosítás, mellyel a magyarság bőkezűen bánt. Aminthogy százai és ezrei magyarosodtak meg a kiegyezés korszakában a Schittenhelm Eduárdoknak, s középosztályunkat a pusztuló középbirtokos nemesség helyén elsősorban német és szláv vér dagasztotta fel annyira, hogy képessé vált ország és állam igazgatásának feladataira. A nagy változás a kiegyezés korában ment végbe: míg a negyvenes évek nagyot alkotó nemzedékében alig találkozunk németekkel a politikában és köz-igazgatásban, s ugyanakkor a németiség még a városi privilégiumok szűkreszabott területein éli kicsinyes életét, s aki közüle már megmagyarosodott, mint Irányi Dániel, Hunfalvy Pál, szélső magyar nemzeti érzéssel tündököl: addig 67 után a városi németiség legna-

gyobb része magától megmagyarosodik, szűkkörű kispolgári életét elhagyva minél gyorsabban asszimilálódik a nemesi középosztályhoz, minek következtében észrevétlenül, feltűnés nélkül jut be a magyar kormányzat és politika intézői közé. Most utólag felfedezhetünk benne némi hiányokat, így a politikai előrelátását, amit érthetővé tesz rövid magyar múltja és az a körülmény, hogy az asszimiláltak már óvatosságból is szeretnek optimisták és túlzók lenni, nehogy lanyhaság vetessék szemükre. Valóságban asszimilált németjeink kitűnő tulajdonságokat hoztak középosztályunkba: rendszeretet, munkakedvet, komoly tárgyilagosságot, alapos ismereteket, s mindezekért el kell ismernünk, hogy a magyar géniusz helyesen cselekedett, amikor befogadta őket, s viszont nekik is hasznukra vált az asszimiláció, hiszen egy nem csekély hatalommal rendelkező vezető rétegbe jutottak, sőt annak is első soraiban, hatalomhoz, magas műveltséghez és vagyoni kiemelkedéshez közel helyezkedtek el.

A német népi eszme disszimilációs törekvése itt vág igazán a magyarság elevenébe, még sokkal inkább, mint a kisebbségi kérdésben. Társadalmi osztályaink között a nemzeti öntudatot, a múlttal való kapcsolatot és a jövő folytonosságát épp középosztályunk képviseli, ő a magyar nemzetiség igazi, alkotásra és akcióra képes hordozója mindaddig, míg fajilag leginkább keveretlen agrárlakosságunkat és bár kevertebb, de a parasztsághoz hasonlóan mégis nagy kihasználatlan nemzeti erőt képviselő ipari osztályainkat nem sikerül annyira felemelnünk, hogy nemzetiségük tudatossá és így akcióképessé váljék. Legelsősorú nemzeti érdekünk tehát, hogy amíg mindez nem sikerül, egyetlen tudatos magyar rétegünk, a középosztály biztos pillantással ismerje fel nemzeti életszükségleteinket, s felismerve azokat, egységesen törekedjék, céltudatos munkával azok megvalósítására. Ez a legfőbb érdekünk kerül azonban kockára, ha a német népi gondolat disszimilációs folyamata nem áll meg a német kisebbségnél, hanem munkáját folytatni akarja középosztályunk egy-két nemzedék óta végkép elmagyarosodott tagjain is.

Ma még ez a veszedelem nem kívülről jön. A német népi elmélet a németség ismertető jegyét elsősorban a „Blut és Boden“ fogalmában találta meg, s a birodalmon kívüli viszonylatban a földművelő osztály visszakapcsolására helyezi a súlyt: a „deutscher Volksboden“-ra tart igényt, melyet a német paraszt művel bármely idegen országban, s ezen aspirációja mellett kevesebb fontosságot tulajdonít a német nemzetiségét rég elvesztett értelmiségi rétegeknek. Ez elméleti felfogásnak megfelelően azon jelenségek, melyek középosztályunk összetételének bizonyos változására mutatnának, nem is kívülről, hanem középosztályunk belsejéből indulnak ki és jelentkeznek. Bármű nehéz is a történésznek jelen dolgok szemléletében világos látását megőriznie, mégis meg kell tekintenünk e jelenségeket, mert mint szimptomáknak is nagy fontosságuk lehet nemzeti életünk alakulásában.

Középosztályunknak éppen német eredetű része bírja annyira a német nyelvet, hogy a mai német politikai és társadalmi koncepciók közvetítő közeg nélkül hathatnak rája, viszont igen ritkán van francia és angol műveltsége, mellyel a német dolgokat bizonyos távolságból

szemlélné. Ez érthető; kevésbé érthető azonban olyanok számára, akik a faji kapcsolatok minden jelentőségét vakon tagadják, hogy a németységnek és birodalmának hatalmi felemelkedése, mely az utóbbi évek eredménye, az első vagy második nemzedékben megmagyarosodottakra nagyobb benyomást tesz, mint azokra, akiknek vérkeveredéséből hiányzik a német vér. De nemcsak a németség tényleges hatalma hat ezekre, talán még inkább azon sajátos német filozófia vagy mithosz, mely a németségben mint a legelső emberfaj leszármazójában hősi erényeket lát, mindenestre többet és hősiesebbet, mint más népekben. Aki Günthernek, a mai Németország hivatalos fajbiológusának prózában, tudományos mű gyanánt írt hőskölteményeit olvassa a nordicus német-ségről, s akinek lelke valamely rejtett zugában valami ősi német érzés dobban meg arra, hogy hiszen valamikor ő is hozzátartozott e nagy-szerű néphez: annál már megindulhatott, ebben a pillanatban, a disszimilációs folyamat. Ezért mi éppoly kevésbé tehetnénk szemrehányást a németységnek, mint minket sem illehet szemrehányás azért, hogy valamikor az elmaradt és elhagyatott kispolgár németek előkelőbbnek tartották a magyarságot és hozzá csatlakoztak. De itt még nincs szó felelősségről, csak magatartásról, helyesebben pillanatnyi attitűdökről, melyek önkénytelenek és ma még legtöbbszörre következésnélküliek. Aki a németség mai hatalmas lélekzétvételével egy pillanatig is együtt-érez, az kétféle attitűdöt foglalhat el. Vagy öntudatlanul is a németség javára optál egy-egy pillanatban azon nemzeti folyamat során, melyet Renan mindennapi népszavazáshoz hasonlított — vagy pedig öntudata alatt is törekszik ez együttézés elnyomására, amely esetben még inkább hangsúlyozza magyarságát, s minden alkalmat felhasznál annak kimutatására. Azaz nemzeti működését itt is, bár csak negatív módon, befolyásolja a németséggel volt egykori kapcsolata. Itt megjegyezhetem, hogy az egész dilemmától megóvja a német származású magyart azon gyökeres magyar kultúrának birtoka, amelyről alább szó lesz.

Hogy ezek mennyire nem elméleti lehetőségek, hanem tényleges jelenségei középosztályunk mai életének, arra bárki is rájöhet, aki környezetét képes egy kissé is megfigyelni. De tényleges jelenvoltukat bizonyítja az az attitűd, melyet viszont azok foglalnak el, akik magukat német vértől mentnek tartják (s persze nem igen vetik fel magukban a szláv stb. kapcsolatok kérdését). Nemcsak Szabó Dezső az, aki vészes bizalmatlansággal nézi német származású középosztályunk nemzeti működését; vannak, akik gyanújoknak egyénekként szemben is kifejezést adva, tudatosítják és állandósítják azt a pillanatnyi német öntudatot, melyről előbb tettem említést. Annyi bizonyos, hogy ma már találkozhatunk a középosztály oly német származású tagjaival, akik magukat kitűnő magyaroknak tartva, a maguk sorsán át sorsunkat, az egész magyarságát is kizárólag a németiséghez kötik, a német-magyar „sorsközösségről“, melyet csak a mai propaganda értelmében vesznek, naponként szónokolnak, a mai német ideológiát átültetni kívánják hozzánk és meg vannak róla győződve, hogy mi is könnyen ott lehetnénk a német módszerek követésével, ahol „ma a németiség van“. Kétségtelennek tartom, hogy szemrehányás és gyanúsítás az ily embereknél még

inkább tudatosítaná németiségüket, melyet tán manapság is a magyarság fölött állónak, előkelőbbnek tartanak, s így végül is egészen elvesznének a magyarság számára. Vannak viszont, akik a német származásuktól felkeltett gyanúra nem a „csak azért is“-sel reagálnak, őket a gyanú tiszta magyar nemzeti érzésükben sérti, miután már oly közeli kapcsolatba kerültek a magyarság lényegével, hogy visszatérésnek, disszimilációnak gondolata is támadás, sérelem egyéniségükre. Ezek számára a német leszármazás folytonos firtatása nyílt seb, melyben gyakran náluknál kevésbé magyaros, de „fejmagyar“ „turáni“ egyének turkálnak, akik a nemzet szolgálata dolgában tán az ő sarujuk megoldására sem méltóak. Aki nem akar és nem képes disszimilálódni, de akit mégis ezzel vádolnak, annak életébe ezzel a nyugtalanság olyan eleme vetetett, melyet nehéz egykedvűen elviselni. Az így származó bonyodalmak és szenvedések mértékét akkor tudjuk megmérni, ha a ma még gyakoribb esetre, olyan megmagyarosodott zsidóra gondolunk, akit nem gyanúsítanak, hanem egyenesen fenyegetnek erőszakos disszimilációval.

Míndezen, mondom, pillanatnyi rezdülések, múltó hangulatok lehetnek, vagy egy-egy szenzitív lélek mélyén meghúzódó keserőségek, melyek baráti kéz érintésére is csak egy-egy pillanatra lebbennek a felszínre, hol megfigyelhetők. Még azt sem mondhatnám, hogy a német eszmekor egyes rekvizitumainak, így a diktatúrának vagy antiszemitizmusnak középosztályunk egyes rétegeiben való elterjedése túlnyomó részben ily rejtett német, származási kapcsolatoknak volna köszönhető. Német származású és német műveltségű középosztálybelleinktől ugyan gyakran hallhatjuk a diktatúra, mint a magyar bajok egyetlen orvossága lelkes dicséretét, de a valóságban a származási erőknél inkább csak kezdeti szerepük lehetett: a német könyvek és folyóiratok olvasói hívták fel eleinte a figyelmet az új eszmékre, — jellemző, hogy az olasz diktatúra semmi hatással sem volt középosztályunkra! De ha a német vér tudatosodása tovább haladna, ezzel középosztályunk esetleg még nem bomlanék fel azonnal történeti alkotóelemeire, hanem ezt megelőzően igen valószínű, hogy a nemzeti vezetés a nagymennyiségű német vér miatt németes irányba tolnék át, s csak akkor, mikor ez már nem lenne leplezhető, állna be a vezetőréteg bomlásának pillanata, ha a németes irány ellen a nem német eredetűek végre is tiltakoznának és fellépnének. Annyi bizonyos, hogy a faji gondolattal kapcsolatos disszimiláció elve középosztályunk testében előre el sem képzelhető veszedelmes folyamatokat indíthat meg.

A NEMZET IGAZI ÉRDEKE tehát azt kívánja, hogy a disszimilációs folyamatnak elejét vegyük. Középosztályunk történeti, nem feji képződmény, s fenntartásához történeti eszközök alkalmazása kell. Logikátlan és téves tehát az! az elképzelés, mely ezt a faji folyamatot faji eszközökkel akarja megállítani. „Fajmagyar“ „turáni“ publicisztikánk magában véve is különös képződmény, mert amikor a németek (és zsidók) ellen izgat, önmaga testén, leszármazási tábláján nem veszi észre a szláv, oláh, német és egyéb foltokat. Említettem, hogy a német származás

tényéhez tapadó gyanú csak elősegítheti a disszimilációt, melynek során ha sikerül minden „németet“ eltávolítani nemzettestünkől, ez olyan vérveszteséget, s emellett történeti lényünk és egész nemzeti hivatásunk oly esztelen megtagadását jelentené, amit életképes nemzet nem követhet el önmagán. Hasonlóképpen éretlen eljárás volna az olyan, melynél egyesek, kik magukat bizonyos magyaroknak tartják, német eredetű társaik elé magatartási szabályokat adnak, s azok megtartását ellenőrizni akarják egyénnel szemben. Mindezek egyesületi, kaszinói eszközök, s nagyon tévednek azok, akik nyárspolgári gondolkodással azt vélik, hogy egy nemzet vezetőrétege egyesületi eszközökkel nevelhető és ellenőrizhető. A nemzeti vezetőosztály nem kávéházi kert, melynek egyes bokrait ki lehet tenni az aszfaltra és megint be lehet venni, sem kiskocsmái tenyészet, melynek nyírásába és metszésébe a törzsvendégek is beleszólhatnak, hanem évszázados erdőség, a Szabad természet, a Történet munkája; megbecsülendő tehát, mert pótolhatatlan, s ha egyszer elpusztult, mi, magyar nemzetként, újra elő nem állíthatjuk. Középosztályunknak faji elemekre bontása történetünk és önmagunk megtagadása lenne, s aki Schittenhelm Edét kizárná, vagy engedné, hogy a németség kiemelje és magához vegye, az kizárná a magyarságból Zrínyit és Petőfit és ki tudná elsorolni azokat, akiknek családja nem magyar eredetű.

A veszedelemmel szemben két hatékony eszközünk lehetne, de az egyikkel talán elkéstünk, a másikat pedig igen nehéz alkalmazni. Az első: a magyarság ősi medencéjéből, a parasztságból meríteni; ebből alakítani ki szélesebb középosztályos réteget, melynek tagjai magyar vérösszetételnek örökölt, meg eredeti és öntudatos magyar műveltségnek szerzett tulajdonaival olyan magyaros irányt diktálhatnának, mellyel szemben a nem-magyar eredetű középosztálybeliek nemcsak hogy fel nem léphetnének, de kétségtelen, hogy ily magyar eredetű új középosztálynak pusztá léte is megerősítené a magyar öntudatot és kizárná a disszimiláció lehetőségét. Nem kell magyaráznom, hogy az alsóbb néposztályok e kiválasztódása még a távol jövőben késik és így nem jön számba mai veszedelmek orvosszereként. Marad tehát a másik út, melyhez azonban az önnevelésnek manapság különösen ritka mértéke volna szükséges. Azok, kik a propagandában, tömegek szervezésében és a brutális cselekvésben látják a mai lehetőségeket, bizonyára lenézően legyintenek, ha a magyar műveltség erejéről próbállok szólni. Pedig van magyar műveltség, mely képes lehetne minden nemzeti problémánkat illetőleg megmondani, mit szabad és kell tennünk, ha nemzetünk javára akarunk cselekedni. Itt legyen szabad bizonyos angol analógiákra hivatkoznom. Az angol nép tudvalevőleg a magyarhoz hasonlóan keverék eredetű, s középosztályában is, ami ott fölfelé tovább nyúlik, mint nálunk, mai napig képtelen volna az egyfejiséget megvalósítani — amit az angolok bölcsen tudnak, nem is akarják önmagukat felbontani, s ezért szilárdul vértézve vannak minden német elmélet ellenében. És mégis ez a különböző eredetű angol nép az, melynek nemcsak művelt osztálya, de minden rétege abszolút biztossággal ismeri fel még a legbonyolultabb helyzetben is azt a tenni-

valót, melyet nemzeti érdeke követel tőle. Az angol művelődés öntudata annyira beidegződött a népbe, hogy téveszthetetlenül képes a nemzeti utat megtalálni. Ne mondja senki, hogy a mi műveltségünk még nem terebélyesedett el annyira, hogy árnyékában nemzeti biztonságot, nemzeti útmutatást találhatnánk. Kevés népnek van olyan mély és kiterjedt történeti és népi műveltsége, mint nekünk. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy minden politikai szereplőt, mielőtt dobogóra vagy szószékre engednők, Kölcseyből és Csokonaiból, Vörösmartyból és Aranyból meg kellene vizsgáztatni (bár ez sem volna értelmetlen dolog). A magyar műveltségnek, a történetinek és népének, meg ezek szintézisének azonban olyan mélységei vannak, hogy aki egyszer megállott felettük és beléjük nézett, az megismerte a számunkra egyedül járható „magyar utat“, s rajta propaganda és annak csalóka képei nem fognak többé. Sajnos, középosztályunk tekintélyes tömegei, s épp azok, akik előtérbe léptek az utóbbi években, igen felületes ismeretekkel rendelkeznek történeti kultúránkat illetőleg — hiszen másként elképzelhetetlen volna turanizmus és más dolgok elterjedése, a népi kultúra pedig teljességgel ismeretlen előttük, amit a Bartók—Kodályféle nemzetnevelő népi iránnyal szemben tanúsított állandó maguk tartásából is meglehetősen ítélni. Ne felejtjük el, hogy elsősorban nemzeti tudományunk, művészetünk, műveltségünk az, ami megkülönböztet más népektől, ami igazán határvonalat alkot köztünk és idegenek közt, s így az a középosztály, mely széles rétegeiben elmaradt ettől az igazán magyarrá tevő műveltségtől, következőképpen a nemzeti út felismerésében sem eléggé biztos többé.

Végző fokozatunknak ezen közismert műveltségi hiányai magyarazzák mindazon itt felhozott jelenségeket, melyek arra mutatnak, mintha saját érdekeinket nem tudnók többé a régi világozással felismerni, s mintha valóban utat vesztettünk volna valahol. Itt csekély vigasztalás az, hogy fiatalabb korosztályokban már él és hat ez a teljes magyar műveltség és diadalmasan, tévelyt elutasítva mutatja az igazi utat. Kezemből van egy cserkészcsoporthoz tartozó jelentése erdélyi útjáról¹: ezek a fiúk már a teljes magyar műveltség birtokában indultak útjukra, s megcsodálhatjuk azt a nyugodt önbizalmat, melyet ez a műveltség ad nekik, s amellyel letaszítják középosztálybeli atyáik ideáljait, nem akarnak többé „jámborak, konstruktívak, passzívok^{cc} lenni, s mindazon bonyolult kérdésekben, melyeket a szörnyű erdélyi élet vet eléjük, felismerik a magyar magatartásnak megfelelő megoldásokat. Az ő új műveltségük elvezeti őket a nehéz úton, — de tartok tőle, ha középosztályunk tekintélyes részei tovább is ily műveltségi iránytű nélkül járnak, előbb felbontják, botor akaratlansággal, saját soraikat, s utána a jobb útnak indult fiatalok fészket is szétrombolják. Egyedül ősi történeti és népi tanulságaink felhasználásával állhatjuk útját középosztályunk atomizálásának, elidegenedésnek és nemzeti ideáljaink bukásának.

SZEKFÜ GYULA

¹ Erdély. Ahogy mi láttuk. (A 15. Bethlen Gábor cserkészcsapat Zrínyi Miklós raja beszámolója.) 1937.

ÚJABB EMLÉKSZOBRAINK

ALIG NÉHÁNY ÉVE, hogy Erzsébet királyné szobrát leleplezték, mely eseménnyel kapcsolatban a Magyar Szemlében a sorok írója foglalkozott az emlékmű-szobrászat problémáival és visszásaival. A helyzet azóta — ha ez lehetséges — még tovább romlott, olyannyira, hogy sürgős megoldást kellene találni, intézményesen rendezni a kérdést, mielőtt késő lenne.

Erzsébet királyné szobra óta a hivatalos kimutatás szerint fővárosunk harminckilenc szoborral gyarapodott, ami annyit jelent, hogy minden hónapban eggyel több műről hullott le a lepel. Ez a szám meggondolásra int, több okból. Budapest, mint köztudomású, nem gazdag terekben, hacsak újabban kiépült periférikus részleteiben nem. Ha ezt a szobor-sokasítást hasonló iramban folytatják, egy-két év alatt valamennyi erre alkalmas pont már el lesz foglalva. Az utókor nagyságai attól kezdve vájjon hol merednek márványba vagy ércbe? Vájjon nem kellene-e néhány szebb pontot átengedni a következő nemzedékeknek, melyek talán szerencsésebbek lesznek az alkotók megválasztásában?

Más kérdés, hogy vájjon kötelező-e valamennyi teret szobrokkal benépesíteni s nem lehetne-e elképzelni egyet-egyet ijesztően természetes tartozékaival, azaz fűvel és fákkal, játszó gyermekekkel, padokon üldögélő, pihenő felnőttekkel, érc és márvány nélkül. A jó szobrok egyik hazájában, Olaszországban nem egy üzent látni, bár az emlékmű-szobrászat ott is mindent megtett, amit megtehetett. Aki belepillant az emlékszobrok készültének genezisébe, arra az eredményre juthat, hogy nagyon kevés a remény az iram fékezésére.

Mi történik az idea felbukkanása és a leleplezés ünnepélyes pillanata közt? Ennek vizsgálata sok mindent megmagyaráz. Az egyik példa rá ez lenne: közéletünk nagyja távozik az élők sorából. Néhány hónap múlva, — a kegyelet még eleven — egyik napilap szerkesztőségébe adomány érkezik, az illető szobrának költségeire. A napilap felkarolja, cikket ír érdekében, újabb összegek érkeznek. Rokonság, barátok megmozdulnak: befolyásos ember befolyásos barátai. Az állam hozzájárul a költségekhez, a város kikerekíti. Pályázatot írnak ki, néhány hónap múlva a zsűri fontoskodik, innen kezdve megy minden símán a maga útján.

Ellenállás nincs, hogy is lehetne. Az illető közéleti férfiú rendszerint érdemes ember volt, a kegyelet is él még, midőn a szobor-

állítás gondolata felmerül. Ki lenne hát, aki felszólalna ellene? Ki lenne, aki vállalná az ódiomot, egyszerűen az esztétika nevében, mikor még azt sem tudja, hogy jó lesz-e a szobor vagy rossz; pedig a bajt csak itt, csirájában lehetne elfojtani. Ebből aztán érdekes esetek származnak. Egyik nagy közlekedési intézményünk elhunyt vezetője például nem sokkal halála után szobrot kapott. Kérdés, hogy hasonlóan kitűnő elődjei miért nem kaptak? Másik kérdés, hogy a rokonintézmények vezetőit miért nem tisztelték meg hasonlóképpen? Harmadiknak meg az a probléma marad, hogy húsz év múlva ki fogja tudni, hogy a megtiszteltnek miféle érdemei voltak. Nem hiszem, hogy a közönségtől meg lehetne kívánni memóriája ilyféle megterhelését.

Ez az egyik példa, a másik még hevesebb iramú és magával sodróbb. Magános vagy intézmény hangoztatni kezdi, hogy az egyik, századokkal előbb élt nemzeti hősnek szobrot kellene emelni. Ez meg is történik, természetesen ebben az esetben az ellenkezés fel sem merülhet, sőt a szobor, midőn elkészült, misztikus módon azonosul az ábrázolttal, nem tanácsos szidni, aki mégis megteszi, könnyen szerez keserves tapasztalatokat.

Ennek köszönhető, hogy szobraink fontossági sorrendje merőben ötletszerű. A legjobb helyeken nem történelmünk legnevezetesebb alakjai állanak, sőt azok olykor szerényebb hellyel kell, hogy megelégedjenek. Széchenyi István gróf alakja például elvesz egy közlekedési forgatag fókuszában, ugyanakkor a *dii minorum gentium* hivalgóan magukra összpontosítják a figyelmet. Ezzel a folyamattal teljesen párhuzamosan halad az utcák és terek sűrű és indokolatlan átkereszteleése, — emlékezzünk a Szarvas-tér esetére — ismeretlen nagyságok bulikannak fel s szép, régi megjelölések tűnnek el: úgylátszik a törekvés az, hogy csak személyekről nevezett utcái legyenek a fővárosnak. Ugyanez, már-már a komikum határát súrolva, vidéken is megtalálható.

Az első veszély keletkezése pillanatában éri az emlékszobrot: az idea, mely életre hívja, nem esztétikai, hanem történeti — kegyeleti meg gondolásokból táplálkozik. Ezt a veszélyt még valahogyan leküzdhetné, ha idők folyamán nem kerülne csöbörből vödörbe, a felvetett ötlettől a bizottságok és zsűrik karmaiba.

A múlt századi szellem a művészet szervezése terén sehosem vétett annyira, mint a zsűri kitalálásával. Létezését még akkor is hibáztatni kellene, ha benne csak szakértők és művészek foglalnának helyet, amire különben példa nincsen. A bizottságokban, melyek egy-egy szoborról döntenek, elsősorban politikusok ülnek: a legfőbb párt és az ellenzéki pártok emberei, aztán ismeretlen okból ide kinevezettek és beválasztottak, végül művészek és legutolsó sorban szakértők, ha ugyan erre az utolsó kategóriára sor kerül. A tagok zöme tökéletesen laikus, tehát rendületlen, szigorú elvei vannak. A bizottságok kitűnően működnek: az elnöki megnyitó kegyes szavai után in médiás rés kezdődik meg a küzdelem: egyes világnézeti vagy politikai pártoknak külön-külön jelöltjük van, kinek érdekében késhegyig megy a harc, rendszerint nem az illető jelölt érdemeinek felsorolásával, —

a szakértővé vált laikus bizonytalanul mozog a dicséreték világában — hanem az ellenpárt pártfogoltjának ízekre szedésében. Ezt a küzdelmet mint üdítő szellő járja át egy-egy pártonkívüli zsűritag felszólalása, melyben a tárgyilagosság nyomait valóban fel lehet olykor fedezni. A meghívott művészek és szakértők véleményének meghallgatására csak akkor kerül sor, mikor a csata már tulajdonképpen eldőlt, e minoritás különben se oszt se szoroz s rendszerint a megfelelő értekezleti rutin hiánya miatt sok vizet nem zavar.

Művészek és szakértők: két különböző kategória. Az első ezúttal rendszerint szobrászt jelent, idősebb, tekintélyes művészt, ki az évtizedek óta folytatott kenyérharcokban meglehetősen elvesztette objektivitását s hajlandó exponálni magát gyengébb műért is, ha annak alkotója közel áll hozzá. Egy bizonyos művészeti irányt képviselve, nehezen szánja rá magát más szellemű, vagy éppen modernebb hangulatú alkotások méltánylására s ezért végeredményben nagyon is beleillik abba a társaságba, melyben helyet foglal. Más a szakértő esete, kinek sohasem kellett zsűritagokat látogatni, hogy műve a nyilvánosságra kerüljön, harcait rendszerint tollal a kezében, papíron vívta meg, tehát nem ismeri az erőviszonyokat: így a laikus társaságban tulajdonképpen ő a leglaikusabb. Szép, ha küzdve esik el, de értelmetlen; fiúppikáit a zsűritagok szemrebbenés nélkül tűrik el s szemrebbenés nélkül szavaznak utána ellene; azért is értelmetlen, mert négy fal közt hangzik el, létezése hatástalanabb, mint egy eldugott napihíré. A legtöbb szakértő nem is ostromolja a lehetetlent; csak azért megy el az ülésre, hogy ha esetleg, valamely csoda révén a dolog oly fordulatot vesz, hogy az ő ereje is jelenthet valamit, megmutassa, hogy hol az írástudó helye a harcban.

Erre azonban a legritkábban kerül sor. A zsűri pontosan működik; ha két párt ereje egyenlő, az ellentétek viszont áthidalhatatlanok, könnyű szívvel egy harmadik alkotást vesz elő s ez a kompromisszum mindenkit megbékéltet. Így történik meg aztán, hogy olykor érthetetlen eredményekre vezetnek a tanácskozások: a két legesélyesebb mű megsemmisítette egymást, aminek egy harmadik érezte jótékony hatását. Képzeltető, hogy az esztétikai meggondolások mily mérhetetlen távolságban vannak ezektől a mesterkedésektől.

A sokfejű, soklelkű zsűri, ha a benne dülő erők egyensúlyban vannak, mindig a kompromisszumot keresi, ami meglátszik a tőle fémjelzett alkotásokon is. A kompromisszum elközömbösíti, elálmosítja a művészeti termékeket, a jellegteleneknek kedvez és irtózik az újításoktól. De ez csak az egyik baj, bár magában elég arra, hogy emléksobreink közt jelentős alkotás nehezen foglalhasson helyet. Sokkal nagyobb baj a zsűri laikusokból való összeállítása, egyetemes felelőssége és titkos működése. Ez a három tulajdonsága teszi létezését károsná, a szó szoros értelmében ártalmassá.

Csodálatos jelenség, hogy ami a művészetet illeti, — s ez nemcsak hazánkban van így, hanem a külföldön is — mindenki született és megfélelbezhetetlen kritikus. A jó ízlés általánossága esetében ez talán rendjén is lenne, az átlagos ízlés azonban fejletlen és bizonytalan, talán éppen e zavar és bizonytalanság miatt törekszik oly meg-

másíthatatlan értékítéletekre. A sántító kvalitásérzék sajnos csak a legritkább esetben igyekszik magát pallérozni, a művészet nagy alkotásainak tanulmányozása révén biztosabbá válni. A laikus, kinek kisebb gondja is nagyobb annál, hogy esztétikai kultúrát szerezzen, szuverénül ítélkezik a műalkotások felett, melyekre általában két bevált jelzője van, a felváltva használt „gyönyörű.”⁴ és „borzalmas”. Szélső kategóriák, köztük nincs semmi, használatuk gyermekkori emlékektől, hangulatoktól, öröklött naturalista látástól és egyebektől függ, sohasem az alkotástól.

Ilyféle esztétikai bizonytalanság jellemzi a zsűri tagjainak legnagyobb részét, holott csaknem kizárólagosan esztétikai kérdésben kell dönteniük. Működésüket simává és önmaguk számára veszélytelenné teszi a zsűri említett egyetemes felelőssége. Ha X vagy Y egy szép tervet politikai vagy protekciós okokból elgáncsol, azért nem ő vállalja a felelősséget, hanem a zsűri. Ha A vagy B jobb ügühöz méltó eréllyel egy csapnivaló pályamunkát diadalra visz, fáradozását ismét a zsűri fémjelzi. A tagok egyetemesen felelősek, tehát a gyakorlatban csaknem felelőtlenek. Hozzájárul még a zsűri üléseinek titkossága, amely kényelmet és biztonságot nyújt éppen ott, hol erre semmi szükség nincs. A művészeti kritikusokat, kik hasonló erkölcsi testület asszisztálása nélkül küzdenek igazukért, senkisémet védi s mégis elő mernek hozakodni azzal, ami szívkön fekszik. Miért legyen éppen a zsűri munkája titkos, azé a szervé, amely nagy mértékben felelős Budapest vagy egyes vidéki városok esztétikai képének kialakításáért?

Ezeket a hiányosságokat más nemzetek már felismerték és iparkodtak rajta, a maguk módján, segíteni. Az olaszok például a zsűri döntését követő kiállításokon, hol a pályamunkákat bemutatják, kifüggesztik a zsűri üléseiről készült gyorsírással jegyzeteket. Szerintünk azonban ez nem elegendő. A gépirásos jegyzőkönyvek a kiállítás lebontásakor visszakerülnek az aktákba, nehezen megközelíthetővé válnak. Alkalmasabbnak látszana, ha egy, csak erre szolgáló időszak nyomtatványt alapítanának, elsősorban a fővárosnak, mint legfőbb érdekelt félnek hathatós támogatásával. A szedés- és papírpocsékolást szerencsésen egyensúlyozná a szobrok átlagos színvonalának feltűnő javulása.

Hasonló, talán még kegyetlenebb s így hatékonyabb Gerevich Tibor javaslata, mely szerint az egyes szobrok talapzatába bele kellene vésní a zsűri tagjainak névsorát. Akár az előbbi, akár az utóbbi módon szüntetnék meg a zsűri kollektív felelősségét és titkosságát, csak haszon háramolhatnék belőle.

Abból a harminckilenc szoborból, melyet az Erzsébet királyné- emlékmű óta emeltek, nem ötletszerűen ragadjuk ki az alábbiakat. Csak a jelentékenyebbekről lesz szó, vagy azokról, melyek különféle szempontból említésreméltók és érdekesek. A sablonról, mely abból áll, hogy a szoborral megtisztelt földi hüvelyét egyszerűen lemásolják és egy kőkockára állítják, felesleges megemlékezni. A műfajért, mint a fentebbiekből látható, nem a művész felelős egyedül, így hát ezekért az ízetlenül unalmas művekért mi sem egyedül őt kárhoztajuk.

A szobrok hosszú sorában jó néhány lovasemlék akad, kezdjük ezekkel, a legigényesebbekkel. II. Rákóczi Ferenc lovasszobra — Pásztor János alkotása — nemrég került leleplezésre, ma is érdeklődők állják körül. A mű kétségtelenül figyelemreméltó; óriási feladatot old meg igen tisztességes eszközökkel. A vezérlő fejedelem ábrázolásában ahhoz a népszerű típushoz tartja magát, melyet Mányoky Ádám tett halhatatlanná. Férfikora legszebb éveiben ábrázolja Rákóczit, arca energikus, tartása erőteljes, duzzadó, büszke és fejedelmi. Kár, hogy viseleti részletekkel, a páncél és egyéb kellékek aprólékos előadásával a művész az eredeti lendületet, mely benne él az alakban, kissé megakasztotta, e téren kevesebb több lett volna. A ló harciasán ágaskodik, illetve nem is ágaskodik, hanem a klasszikus spanyol lóidomítás szabályai szerint első lábait felemeli s egyensúlya holtpontra kerül, amit a ló néhány pillanatra a valóságban el tud érní, a bronzszobor, legalább is az ily nagyméretű példánya, sajnos nem. A szokásos támasztékok kellemetlenek, ezért a művész a nehéz egyensúly-problémát úgy oldotta meg, hogy a ló hatalmas farka a földig leér és hozzájárul a statikai biztonságához: nem a legszerencsésebb megoldás, erősen érezni rajta, hogy a szükség diktálta.

A balra néző, jobbjobban marsallbotot tartó fejedelem s az energiáktól túlfűtött nemes állat mintázása jó plasztikai érzékről tanúskodik; májszínű barokkos talpzata, melyet Györgyi Dénes tervezett, sommás formáival alárendeli magát a szobornak, tehát hivatását teljesíti. Zala György egyik legjobb alkotásának, az Andrássy-szobornak közvetlen közelében talán túlságosan nyugtalan hatású, önmagában azonban egyike jobb szoboremlékeinknek. Ijesztően zöld műpatináját a művész kívánságára eltávolították, a pesti levegő sajnos, az újpesti gyárkérmények jóvoltából, idővel majd koromszínűre edzi.

Az olvasztott arany csillogásában pompázik gróf Hadik András lovasszobra, mely fenn a Várban, az Uri-utca kiszélesedésében áll. Vastagh György műve: ha valaki nem tudná, értesülhet a szignatúra óriási méretű betűiből, melyek a talapzaton végigfutnak. Ha a Rákóczi-szobor esetében utaltunk már a viselet túlságos részletezésére, mit tegyünk itt, hol az ábrázolt teljesen elvész a kucsmák, dolmányok, lószerszámok és takarók ötletlen bronzbamásolásában. A nyugodtan álló, előreszimatoló ló ezirányú szakértők szerint kiváló anatómiai tanulmány; lehetséges, sőt talán hihető is, mert valami értéke csak kell hogy legyen ennek a savatlan-borstalan monumentumnak, mely olyan, mintha egy viselettörténeti mű illusztrációját nagyították volna fel s a csendes kis budai utcában a lehető legszerencsétlenebb helyre tévedt.

A Vár finom és intim hangulatába e nagy lovasszobrok sehogyan sem illenek bele, még a külső sétányon is túlságosan erős a hangsúlyuk. Rameau vagy Lully halk balettmuzsikájába mint trombitafanfárok harsognak bele. Vastagh műve a sétányon álló Görgey-lovasszobor is, mely csak abban különbözik az előbitől, hogy méretre még nagyobb, ami a viseletét illeti, kevésbé részletező: fatális módon Görgey feje, a mű fókusza sikerült legkevésbé. A Várnak nem sok öröme lehet e két újabb díszében.

Utcáit és tereit különben is lassan ellepik a szobrok. Ki ne emlékeznék szeretettel arra a kisméretű és igénytelen, multszázadeleji klaszszicista nőalakra, mely az Iskola-tér kis kertecskéjét díszítette. Ez a szobrocska eltűnt, nyomaveszett, helyét XI. Ince pápa bronzszobra foglalta el, rossz arányú, értelmetlen gesztusú mű, mely sivár naturalizmusával talán még az említett várbeli lovasszobrokat is felülmúlja. A szemlélődő ijedten vándorol tovább. A Kazinczy-kút a Bécsikaputéren lepelbe burkolt nőalakot ábrázol, alatta az író domborművével. Szerencsés ötlet, mely felüdíti a nézőt a sok portrészobor után. Az igénytelen, de épp ezért vonzó alkotás Pásztor János műve, ötlete a XIV., közművelődési ügyosztálytól származik, melynek finom ízlésű vezetője minden tőle telhetőt megtesz a portrészobor-roham ellensúlyozására.

Néhány lépéssel távolabb újabb szobor meredezik, a felszabadult Budavár szimbolikus nőalakja, hatalmas, drapériás női figura, vad szenvedélyű mozgásban. Ohmann Béla munkája, sajnos moderm formanyelve ellenére sem érthetünk vele egyet, bombasztikus és kong az ürességtől. Ohmann néhány ügyesen archaizáló, mai zamatú munkájával sokkal többet nyújtott, mint evvel az alakjával, melynek elhelyezése is kifogásolható.

Az elhelyezés csaknem valamennyi esetben szerencsétlenül történik. Ennek, mint általában az emlékszobrok hibáinak, ugyancsak a művészen kívüli okai vannak. A pályázat kiírásakor gyakran még el sem dőlt, hogy a szobor hova kerül. Hogyan alkalmazkodjék a művész a környezethez, ha azt sem tudja, hol fog alkotása állani? Pedig a szobor nagyságának, léptékének meghatározása csak akkor történhetné meg, ha környezetét a munka kiadója s a munka leendő vállalója kitünően ismémé. A Rákóczi-szobor háttértelessége (a teret szegélyező bérházak meglehetősen távol állanak tőle) aránylag megnyugtató, de a téren elhelyezett egyensúlya, a Kossuth-szobor például egyáltalán nem illik hozzá sem méretben, sem anyagban. Hasonlóan hibás az Andrássy-szobor és Tisza-émlék azonos hosszúsági tengelyben való felállítása.

Tisza István gróf grandiózus méretű emlékműve Zala György évtizedekkel korábbi alkotása, az Andrássy-szobor közelében gondolkodásra int. A Tisza-szobrot Zala készítette Orbán Antallal; teljes egészében Zala késői műveinek patétikus szellemét sugározza. Legszerencsétlenebb része az egészet koronázó gúla, melyen stilizált kőoroszlán küzd a gonoszságot jelképező kígyóval: ez oly magasra került s oly erősen el van stilizálva, hogy nem egyéb érthetetlen, összegubancolódott formák halmazatinál. Annál fircsább ez, mert a sziklák közül kilépő, díszmagyaros alak (bajos észre nem venni azt az ellentétet, mely a sziklát és a díszmagyar használatát elválasztja egymástól) a stilizálás leghalványabb nyomaitól mentes naturalista munka, ha csak stilizálás nem akar lenni a test arányokban hibás rajza. Az össze nem illő elemek erőszakos egybefűzése ez a szobor, hibáit szinte sugárzóvá teszik az óriási méretek.

Egyensúly szempontjából érdekes Lechner Ödön szobrának elhelyezése, mely Jókai szobrával néz szembe az Andrássy-út másik

oldalán, — de csak egyensúly szempontjából. A szobor a nemzeti építőművészet nagy álmódosóját ülve ábrázolja. Eltekintve attól, — nem a mi szempontunk, hanem az emlékszobrászoké — hogy Lechner gracilis, törékeny ember volt s a szobor készítője egy elöregedett birkózóbajnok formáival ajándékozta meg, a mintázás terén sablonos, érdektelen alkotás, a talapzatnak magyaros motívumokkal való kirakásáért maga Lechner tiltakoznék legjobban, ha élne, nem magyarosságuk miatt, hanem elhelyezésük csodálatos tervszerűtlensége miatt.

Hátra lennének még azok a nyilvános szobrok, melyek nem történelmi egyéniségeket vagy közéleti szereplőket ábrázolnak, egyszerűen csak arra valók, hogy művészi szépségükkel a tereket és az utcákat díszítsék. Természetesen ez a csoport a legkisebb s egyben a legszerényebb méretű alkotásokat foglalja magában. Δ József-körút és József-utca találkozásánál, pöttömnyi kis kert sarkában áll egy ilyféle szobor, mely elszomorító példája e műfajnak. Fialat csavargót ábrázol, kinek egy kutya kap foszladozó ruhájába. Az életnagyságnál kisebb bronzmű — hozzá kell tenni, hogy a nyilvános szobrok csak akkor hatnak életnagyságúnak, ha jó 30—40 cm-rel nagyobbak annál — erőltetett anekdotázó hajlama, szobrászilag végig nem gondolt, aprólékos és száraz formakezelése a kis méretek miatt egyenesen komikussá vagy szánalmassá válik. Ilyféle művek utcára helyezésének semmi értelme sincsen, a lámparaktárak kirakataiban levő bronzfigurácskák emlékét idézik. Sajnos, nagy átlagban a többi sem különb, a kis méret valamennyit jelentéktelenné, szoborszerűtlenné változtatja.

Talán egyetlen emlékre nem áll ez, a Danaidák kútjára, melyet Sidló Ferenc mintázott s mely a Kammermayer Károly-utca térszerű kiszélesedésében áll. Szerencsés mű több szempontból, megérdemli, hogy kissé elidőzzünk mellette. Ritka példája annak, hogy ilyféle feladat a szobrász munkásságában nem letagadott, takargatott melléktermék lehet csak, hanem jelentős helyet foglalhat el benne. Sidló művei között egyike a legjelentékenyebbeknek: a félaktban, szép drapériákkal díszített két korsóvivő mitologikus leányt szobrász keze mintázta, innen a kivitel plasztikai tisztasága, a kompozíció egysége s a sziluetthatás zárt volta. Még szerencsésebbé teszi az amúgyis jelentékeny szobrot az, hogy felállítása kifogástalan, együtt él a környezettel, mert arányai harmóniában vannak vele. Az egész itt tárgyalt termésben nincs, amely vele versenyezhetne, ami egyúttal azt is mutatja, hogy mennyi alkalom veszett el az istenáldotta szép főváros emberi művekkel történő szépítésében. Nem elég, hogy a természet mindent megtett magáért: építészetnek és szobrászatnak össze kellene fognia, versenyre kelve az előbbivel. Kiváló építészeink és szobrászaink vannak, akik még nem jutottak szóhoz e téren s azt hiszem, nem is nyújthatják erejük teljességét addig, míg az említett körülmények fennállanak.

GENTHON ISTVÁN

MAGYAR IRODALOM IDEGEN NYELVEN

MINDEN KÜLFÖLDET járt ember ismeri azt a megalázó szorongást, amely akkor fogja el, ha idegennyelvű társaságban a magyar irodalomról kell beszélnie. Mindenki átélte már azokat a pillanatokat, amelyeket Márai Sándor olyan találón és pontosan ír le az „Idegen emberek“-ben: „Ha idegekkel társalgóit s udvarias kérdésekre kellett felelnie, torkán akadt a szó: nem mondhatta, hogy „magyar irodalom“ a nélkül, hogy az idegen szemében ne érezzen valami megnyugtatót és bátorítóan udvariasat, mintha azt felelné: „De kérem, beszéljen csak, hiszen ez nagyon érdekes. Bizonyára nagyon jó a magyar irodalom. Peruban is igen szép, régi kultúra volt. Meséljen csak róla“.

A külföldi magyar mond néhány szót, de érzi, hogy a neki drága nevek süketen csengenek; nem tud hivatkozni, nem tud összehasonlítani, nem tud idézni. Szánalmasan, hevenyészve megpróbál lefordítani néhány emlékezetében maradt sort, de csakhamar látja, hogy mint egzotikumot csodálják és mosolyogják. Tökéletes, komoly fordításokat kellene a kezükbe adni, gondolja, de hiába kutat. Talán egy-egy regényt, egy-egy kis kötet Petőfi- vagy Ady-verset, amelyek fordításával inkább nem dicsekszik. Egyébként is: melyik külföldi érdeklődőtől kívánhatja meg, hogy a magyar irodalom ismeretének teljes hiányában belevesse magát, mondjuk „A fáklya“ német fordításába? Angolul, franciául pedig még ennyit és ilyeneket sem tudna nyújtani. Egy-egy költő, egy-egy író lefordításával különben sem érne cél: olyan gyűjtemény égető szükségét érzi a külföldet járó, külföldi kapcsolatokat ápoló magyar, amely legjellemzőbb magatartásaiban, stílusbeli és tartalmi sajátágaiban bemutatkozászerűen állítja eléjük a magyar irodalmat, vagy annak egy műfaji területét. Ennek magának is külön, újszerű műfajnak kellene lennie.

Ilyet a külföldön járó magyar évekig hiába keresett. Most három nagy nyugati ország három kiadvállalata egyszerre és egyidejűleg adott ki magyar anthológiákat. Párizsban az Editions du Sagittaire Hankiss Jánossal és Molnos-Müller Lipóttal magyar versanthológiát állíttatott össze. (Anthologie de la Poésie Hongroise par Jean Hankiss et L. Molnos-Müller); a londoni Ivor Nicholson and Watson Limited a magyar Athenaeummal karöltve Lawrence Wolfe fordításában novella-gyűjteményt adott ki (Hungária, An Anthology of Short Stories by Contemporary Hungarian Authors, Translated by Lawrence Wolfe);

a boroszlói Wilh. Goth. Kom Verlag pedig Keresztury Dezső szerkesztésében „Ungarn“ címmel szintén novellagyűjteményt jelentetett meg (Ungarn, Ein Novellenbuch: Herausgegeben von Dezső von Keresztury).

A kiadók és a szerkesztő-fordítók más-más módszerrel oldották meg feladatukat, más-más módon igyekeztek a magyar irodalom legjáva termését a francia, az angol és a német közönség felé közvetíteni, annyi azonban tény, és ezt mindjárt előjáróban jóleső örömmel kell leszögeznünk, és észrevételeinknek mintegy alaphangjaként megüt-nünk: mind a három anthológia igen nagy, nehéz munka és minden megbecsülést megérdemlő kulturális cselekedet volt. Nemcsak nekünk, magyaroknak szolgáltak vele, hanem — úgy érezzük — a sokat gúnyolt és bántalmazott európai gondolatnak, a tiszta humánumnak is, amely ma, a fegyverkovácsolások zajában hallgat és elvész. Aki csak egy idegen vers szavait is a szívébe zárta, akire csak egy idegen novellából is átáradtak egy másik nép embereinek törődései, már nem gyűlöl, már nem gyűlölködhet úgy, mint a tájékozatlan vagy a nagyon is „tájékoz-tatott“.

FURCSA ÉS IZGALMAS IRODALMI ÉLMÉNY idegen nyelv ritmusá-ban keresni klasszikus magyar versek belénk ivódott ütemét, idegen mondatok sűrűjében visszarévedni az eredeti lejtésére, idegen jelzőket illeszteni a nyelvre és ízlelgetni, összevetni a magyar melléknév ízkeve-résével. Milyen öröm, ha az ember érzi: ez vagy az a két szó úgy fedi egymást, mint a kongruens mértani idomok. És milyen vergődés és vesződség, ha az embernek az a benyomása, hogy e helyett vagy a helyett a fordítás helyett jobbat tudna! Az ember közben — kivált, ha mint e sorok írója, maga is fordító és ismeri a mesterség műhelyi részének görcseit, szálkáit — újra meg újra szembekerül a magyar műfordítás problémájával. Egészen pontosan a magyarról való mű-fordítás problémájával, mely súlyosabb a magyarra fordításénál. A magyar eredetivel egyenlő értékű munkát csak írói tehetséggel meg-áldott, magyarul tökéletesen tudó, idegen anyanyelvű fordító végezhet. Talán az egy Antonio Widmar kivételével nem igen találunk ilyen fordítót. A mi verseinket nem Babits Mihályok, Tóth Árpádok és Szabó Lőrincék költik újra németül, franciául, olaszul, angolul. A leg-gyakoribb eset az, hogy magyar ember fordít idegenre, mégpedig Magyarországon élő magyar. Tisztelet és elismerés minden ilyen műfordító fáradtságos munkájának és kétségtelen nyelvtudásának, azon-ban a tapasztalat újra meg újra azt bizonyítja, hogy művészien nem-csak írni, de fordítani is csak az anyanyelven lehet. Végső szükség és fordítóhiány esetén egy engedményt talán szabad tenni: hosszú esz-tendők óta külföldön élő magyar ember megközelítheti, itt-ott el is érheti az idegen anyanyelvű fordító teljesítményét. Amint azonban az ember kikapcsolódik az idegen nyelv és ország áramköréből — amint nem beszél egész nap németül, angolul, vagy franciául — már megérzik a fordításán. Egy-egy vers átültetése még sikerülhet, ezt nem is lehet kifogásolni. Hosszabb prózai műveknél azonban ma már ragaszkodnunk kellene az idegen anyanyelvű, vagy nagyon hosszú

ideje külszországban élő magyar fordítóhoz. Hiszen annyit vétkeztek ezen a téren egyszerre két nyelv szelleme ellen, hogy ma már nincs helye elnézésnek, személyi érzékenységek kímélésének és a „jobb mint semmi“ kényelmes elvének. Egyetlen rossz fordítás elegendő ahhoz, hogy a kényes külföldi olvasó né vegyen több magyar könyvet a kezébe. Nekünk pedig végtelen bosszúság, ha úgynevezett „pontos és szó szerinti“ fordításokban éppen a mű lendülete, zamata, cselekményen túli lényege sikkad el.

Ebből, a tisztán nyelvi fordítói szempontból a francia és az angol anthológia kielégítő, a német pedig eredeti, nagyon sikerült kísérletben az egyetlen kollektív végezhető irodalmi műfajt, a fordítást mutatja be.

A francia anthológia úgy oldotta meg a fordítók személyének kérdését, hogy a versek túlnyomó többségét Hankiss János és Molnos-Müller Lipót fordította és egy francia költő, G. Ribemont-Dessaignes nézte át. Ez az együttműködés, főként, ami a fordítások franciaságát illeti, eredményesnek bizonyult. Megvolt ebben a kis közösségben a külföldi anyanyelvű fordító: Ribemont-Dessaignes, a nagyon hosszú idő óta Franciaországban élő magyar Molnos-Müller Lipót és a francia nyelv itthon élő tudósa, Hankiss János professzor. Rajtuk kívül egy vagy több verset fordított még Bencze Jenő, Eckhardt Sándor, Francis Gachot, Kubek Edit, Rónai Pál, Térey Sándor és Guillaume Vautier.

Az angol anthológiát egy Londonba származott magyar ember, Lawrence Wolfe egymaga fordította. Úgy tudjuk, odakinn a fordítás a kenyerre. Ez meg is látszik könnyen pergő, folyamatos, bő szókincsű angolságán. Különösen a párbeszédekben, a populizmusokban, a magyar városi vagy falusi slang-ek angol megfelelőjének felkutatásában kitűnő. Azt hisszük, az angol olvasó csak a novellák levegőjéből, nem pedig nyelvükből fogja megérezni, hogy idegen írókat olvas. Ebben persze van egy kevés kifogás is: mondatai gyakran túlságosan is sirnák, túlságosan is könnyedek és szabályosak. Lawrence Wolfe egyes szavak fordításában különösen a jelzőkben kifejezi az árnyalatokat, de a magyar mondatok szórendi finomságait, numerozitását, belső lüktetését, súlyos vagy merész fordulatait, a szavak egymásutánjának egyéni ritmusát könnyen olvasható angolságra váltja fel. Kissé uniformizálja az írók stílusát, igaz viszont, hogy ez elkerülhetetlen, ha ugyanegy ember fordít le harminc novellistát. Keresztury anthológiája sokkal jobban érezteti a különböző írásmódokat, sőt nem egy különösen sikerült darabjában azt az elemezhetetlen belső feszültséget, amelyről egy-egy írónk írására ráismerünk. Lawrence Wolfe tárgyilagos angol mondataiban például hibátlanul tükröződik vissza Márai stílusa, de Karinthy komoly novellájának fanyar íze nagyrészt elvész. Körmendi interpunkciós bravúrjai, egylélekzetre elhadart bekezdései angolul nem érzékeltetik, hogy a nyers gondolatársítások visszaadására törekszik, pedig ott a nagy példa: Joyce... A Molnár-fordítás jó, de már Szép Ernő bájos gyermekdedése az angolok számára megemészthetetlen, érzélgős infantilizmussá satnyul. Lawrence Wolfe fordítói munkájának értékét nagyon leszállítja, hogy csaknem minden novellában önkényes kihagyásokat, összevonásokat, mondat-átugrások-

kát enged meg magának. Tamási elbeszélésének a végét például valóssággal kivonatolja.

Hogy a német anthológia az angolt részleteiben is, egészében is túlszámolja, annak nemcsak ez a fogyatékoság az oka, hanem inkább Keresztury Dezső újszerű fordítói vállalkozásának köszönhető. Ez a kísérlet annyira érdekes, hogy létrejöttével is foglalkoznunk kell. Keresztury kilenc éven át a berlini egyetemen a magyar nyelv lektora és a Berliini Magyar Intézet asszisztense volt. Magyarul jól megtanult hallgatói az utóbbi években munkaközösségbe tömörültek. Ez a munkaközösség fordította az anthológiát. Minden egyes novellát közösen beszéltek meg és Keresztury Dezső vezetésével közösen dolgozták fel. A rejtettebb nyelvi finomságokra Keresztury újra meg újra felhívta a figyelmüket, napokig, hetekig tanakodtak és vitatkoztak egy-egy megfelelő kifejezésen, egy-egy bonyolultabb fordulaton, helyes fordításán egy-egy olyan szónak, amelyet a belső összefüggés kedvéért nem lehetett „szórol-szóra“ lefordítani. Ez a közös munka lehetővé tette a legnagyobb mértékű kölcsönös ellenőrzést. A németül tökéletesen tudó magyar tanár és a magyarul jól értő, beszélő és író német tanítványok állandó kölcsönös fordítói ösztönzést kaptak egymástól. Munkatechnikájuk végül is annyira kifinomult, hogy e 340 oldalas kötetben keresztül, és nélkül olyan magas színű tudták tartani a fordítást, amilyen eddig ismeretlen volt előttünk. A teljesen feldolgozott novellát mindig egy-egy tanítvány öntötte végső formába. Keresztury Dezső annyira ment a lelkiismeretességben, hogy ennek a szinte céhi értelemben vett fordítói műhelynek kész darabjait írói szempontból még egyszer átnézte két jónévű fiatal német íróval: Hildegard von Rooss-szal és Hellmut Dibelius-szal. Nyugodtan állíthatjuk, hogy végig az egész könyvön egyetlen fordítási hiba sincs, illet találni merő akadémikuskodás. Irodalmi színvonaluk eléri az eredetiét. Jegyezzük fel az érdemes fiatal fordítók neveit: Hildegard von Rooss, Rudolf Koppitz, Heinrich Kalek, Max Pfotenhauer, Isolde Mittelstaedt, dr. Artur Zobel, Hellmut Dibelius, Erika Mulert, dr. Ludwig Spohr, Marcell Hammer, Gotthard Hoffmann, dr. Günther Reichenkron, Lothar Saczek.

A német fordítások magasrendűségét akkor tudjuk igazán értékelni, ha ugyanannak a novellának német változatát összehasonlítjuk az angollal. Három egyező novella van a két kötetben: Bibó Lajosé, Tamási Ároné és Gelléri Andor Endréé. Vegyük példának a nehezebbet, a gyakran lefordíthatatlannak ítélt Tamási-novellát, az „Uj székely Antikrisztus“-t. Eltekintve attól, hogy éppen ez a novella, ahol Wolfe a legönkényesebben bánik a szöveggel, Tamási székelyes mondataiból az angolban Priestley-szerű bizalmaskodó, szándékosan pongyola hang lesz. Az önmagában sokkal darabosabb német nyelvet viszont a fordítók meg-megújuló támadása hajlékonyá, jellegzetessé tette. Elérték a legnehezebbet: az egyéni hangot anélkül, hogy a Tamási-novella németsége bármelyik német íróra emlékeztetne. A fordításnak eddig a művészi fokáig természetesen csak az anyanyelvén juthat el az ember. A fordítás magyar irányítójának nagy munkája nélkül azonban, azt hisszük, még német anyanyelvű műfordítók sem tudtak volna ilyen tökéletesen németül fordítani.

Úgy látjuk a magyarról való fordítás problémáját a magyar és az idegennyelvű fordító társulása és közös munkája oldja meg. A Han-kiss—Ribemont-Dessaignes és a Gachot—Rónai példája is ezt mutatja.

A FRANCIA ANTHOLÓGIA nemcsak darabjainak műfajában üt el a másik kettőtől, hanem igényeiben és céljában is. Az angol és a német elsősorban „az“ olvasóhoz akarja elvinni a magyar próza kisremekeit, a francia versgyűjtemény igénye szigorúan tudományos, célja a francia filológusok, irodalomtörténészek és a tágabb érdeklődésű írók, költők tájékoztatása. Igaz, hogy az előszóban nem találunk ilyen értelmű utalást, de elképzelhetetlen, hogy a jeles összeállítók szeme előtt más cél lebegett, mert a kötet ebben a formájában nem az átlag-olvasónak való. Erre vall a szerkesztők egész versválogató módszere, a hosszú életrajzi és irodalomtörténeti rész és a lehető legnagyobb teljességre való törekvés. Ha ezt a kötetet a nagyközönségnek szánták volna, minden bizonnyal nem a költők, hanem a szép versek teljességére törekednek. Sőt beérték volna, — mint Keresztury és Wolfe — rövid, néhány soros irodalomtörténeti rávillantásokkal és az így felszabaduló helyre is költeményeket nyomattak volna. Az irodalomtörténeti rész egyébként a mostani célkitűzés mellett is aránytalanul hosszú. Meggyőződésünk, hogy a költőket még ezeknél az alapos, szépen megírt, sok szempontú és tömör kis essayknél is jobban mutatja be a francia tudós, egyetemi hallgató, vagy író számára maga a vers. Mi magyarok őszinte élvezettel olvassuk ezeket a bevezető tanulmányokat, kivált olyan pompás kis rajzokat, mint például Kazinczyé, Csokonaié, Vörösmartyé vagy Aranyé, de mi ismerünk is minden vonatkozást, érezzük is a versek lüktetését az életrajzi adatok mögött, a méltatások szavaira rímek csendülnek meg bennünk, az egybevetésekben megsejtjük a költők és költemények más-más feszültségét. Nem tudunk szabadulni azonban attól a gondolattól, hogy ezek a túlságosan bő irodalomtörténeti részek még a legjobb akaratú és legtájékozottabb francia fülében is sok helyütt süketen csenghetnek. Két, három, sőt négyoldalas ismertetést olvas olyan költőkről, akiknek legjobb esetben a nevét hallotta, vagy egyetlen versét ismeri! Az anthológia költeményei a túlságosan pretenciózus bevezető tanulmányok után szükségszerűen kielégítetlenül hagyják. Csak egy példát említünk: Tompa Mihálytól több mint egy oldalas bevezetés után összesen egy verset fordítottak le.

A kielégítetlenségi érzésnek azonban nemcsak az irodalomtörténeti és a költeményi rész helytelen aránya az oka, hanem e műfordítások legfőbb jellegzetessége: egy-két kivételtől eltekintve nem műfordítások. Hiába tisztos hagyomány és bevett szokás a francia irodalomban, hogy idegen verseket nem az eredeti mértékben és formában, hanem sorokba tördelt prózában fordítanak le — mégis azt kell éreznünk, hogy ezek a fordítások nem nagyon kedvező képet adhatnak költészetünkről. Az anthológia francia olvasója ugyan megtudja, mik a magyar költők legfőbb témái és problémái, mi foglalkoztatja őket, hogyan illeszkednek, vagy nem illeszkednek bele az európai eszmeáramlatokba és irodalmi divatokba, megtudja, mi a legszebb magyar versek tartalma, de nem ismeri meg a maguk valójában és szépségében

a verseket. Ezekben a rímtelen és igen nagy százalékban ritmustalan fordításokban a fordítók tehetsége és a szerkesztők kényes ízlése ellenére is elvész az, ami a verset végeredményben verssé teszi: a ritmus, a belső feszültség, az árnyékolás, a hangvezetés és a kifejezésnek az a tömörsége és szükségszerűsége, amik nélkül a legtisztéletreméltóbb érzelmek, a legmagasztosabb gondolatok és a legékeőbb szavak sem válnak verssé. A prózai fordítás minden bizonnyal hűségesebb a szöveghez, jobban simul a szószerinti értelemhez, de agyonnyomja azt, ami ezen túl van s amit most mi sem tudunk részletesen kifejteni, éppen mert — prózában elmondhatatlan.

Igen sok példát lehetne felhozni arra, hogy ez a fajta fordítás, amely megengedi a magyarázkodást, mennyire megfosztja erejétől, zamatától, képszerűségétől a hasonlatokat és a képeket. Az például még csak hagyján, hogy a „Csínom Palkó, Csínom Jankó“-t „Joli Paul et Joli Jeannot“-nak fordítják, de vájjon megérezkelte-e a kurucdal tömörségét, jellegzetes harcias dallamosságát a „csontos karabélyom, szép selymes lódingom, dali pár pisztolyom“ soroknak illetékesen való franciásítása: „Nous avons des carabines incrustées d'os, de soyeuses gibemes, une pair de beau pistolets“ ... Inkább ki kellett volna hagyni ezt a fordításra valóban alig lefordítható kuruc nótát. A sok próza-vers között sajnos inkább csak a szabályt erősíti egy-egy üdítő kivétel, mint például a „Párizsba beszökött az Ősz“ (Eckhardt Sándor fordítása).

Hankiss és Molnos-Müller mindenekelőtt teljességre törekedett. Ez a kötet nagy erénye és ez hibája is. Az ellentétes kettősség magyarázata kézenfekvő: multum sed non multa. Sokfélét adtak, de nem sokat. Kétségkívül nagy előny, hogy a francia olvasó valamennyi előbukkanó magyar költő adatait és egy-egy versét megtalálja, de a magyar költészetről igazabb képet alkothatna, ha kevesebb költő több versét olvashatná.

Az anthológia öt szakaszra oszlik. Az első (Des débuts á 1820) a löweni Mária-siralomtól Kisfaludy Károlyig tart, a második (Les grands poètes du 19e siècle): Vörösmarty, Petőfi, Eötvös, Arany, Tompa, a harmadik (Entre deux siècles) Gyulaitól Reviczky és Komjáthy át Gárdonyi Gézáig tart; a negyedikben a címnek megfelelően (La triade de 1910) csak három név szerepel: Ady, Babits, Kosztolányi. Az ötödik rész (La poésie contemporaine) a legterjedelmesebb, igen sok élő és néhány nemrég meghalt modern költőt mutat be. Nyolcvankét költő: nem túlságosan sok ez külföldi embernek? Az első részben pl. Faludi, Bacsfányi, a másodikban Eötvös, a harmadikban legalább tíz író bizvást kimaradhatott volna. Helyettük minél több Csokonait, Vörösmartyt, Petőfit és Aranyt, Adyt, Babitsot és Kosztolányit kellett volna lefordíttatni. Az egyes versek fölvetelének helyességével vagy helytelenségével nem foglalkozunk, de nem hallgathatjuk el, hogy az öt Ady-vers közé bevették egyik leggyiccsesebb írását, az „Egyedül a tengerrel“ címűt. Viszont nagyon érezzük a „Szeretném ha szeretnének“ hiányát.

A háború utáni költők kiválogatásában a szerkesztők valami udvarias teljességre törekedtek. Nyilván el akarták kerülni, hogy akár

egyetlen ismertebb nevű poéta is megsértődjék, ötvenegy modem költőt mutatnak be, a sok név között, a sok költő egyetlen verse között bizony elhalványulnak a mai poézis arcának jellegzetes vonásai. Indokolatlannak tartjuk, hogy Illyés Gyulát, József Attilát, Juhász Gyulát, Sik Sándort, Szabó Lőrincet, s a meghalt Tóth Árpádot — csak egyetlen vers képviselje abban a galériában, ahol náluk sokkal kevésbé jelentősek itt-ott még kettővel is szerepelnek.

Az ANGOL ANTHOLÓGIÁT Korda Sándornak, a londoni magyar filmrendezőnek megnyerően szerénykedő bevezetése nyitja meg. Utána harminc novellaíró következik névsorban. A politikai és irodalom-politikai szempontokat egyébként mellőzni látszó névsorból fájdalmasan nélkülözzük Tormay Cécile nevét. A két erdélyi: Tamási és Nyíró mellé nagyon odakívánkozik Kós Károly is. A fiatalok közül szívesen láttuk volna még Cs. Szabó Lászlót és Török Sándort, e két határozottan novellisztikus tehetségű prózairót. Helyet kellett volna szorítani másik, és pedig jellegzetesen másik asszonyíróknak, Török Sophie-nak is. Az angoloknál különösen ismertnevű Bíró Lajos egy teljesen hatásvadászatra felépített, gyenge novellával szerepel. Jó ötlet volt Hunyady Sándortól a „Made in England“ című novellát kiválasztani: az angol szöveg és az angol szabó dicsérete bizonyára hízelegni fog a szigetországi olvasónak. Ugyancsak ügyes gondolat volt Molnártól a Liliom alapnovelláját közölni. Babits, Bibó, Dallos, Földi, Kodolányi, Körmendi, Kosztolányi, Márai, Szerb, Tamási, Tersánszky novellája valóban igen jól jellemzi íróját és alkalmazkodik az angol olvasó ízléséhez és tájékozottságához. Herczegtől, Kassáktól, Móricztól és Nyírótól jobbat is tudnánk találni. A gyűjtemény egyébként teljesség és irodalmi színvonal tekintetében kifogástalan. Különösen jók azok a szellemesen rövidrefogott, angolosan tömör lábjegyzetek, amelyekkel egy-egy íróat bemutat. Kár, hogy a fordító következtlen volt a tulajdonnevek fordításában. Bibó novellájában például az egyik hőst Johnnak hívják a másikat Örsének. Ez a következtlenség feltétlenül megzavarja az angol olvasót. A helyes megoldást a német anthológiában találjuk: minden tulajdonnév, még a városoké is, megmaradt eredeti alakjában. Az idegen nevek csengése, hangulata szervesen hozzátartozik az idegen írásműhöz. Gondoljuk meg, hogyan festene egy magyarra fordított Dosztojevszki regény Pistákkal, Gyurikkal, Bözsikkel?

Lawrence Wolfe anthológiájának hibája a szemponttalanság. Az, hogy jó és ismert írók legjobb és legkönnyebben emészthető novelláit gyűjtötte össze, nem szempont, hanem előfeltétel. A szempontok szerint való novella-anthológiára hibátlan példa az első, amelyet e nemből ismerünk és ez Keresztury Dezső Ungam-ja.

A NÉMET ANTHOLÓGIÁT szerkesztési módja teszi az elbeszélésekben nemcsak mesét, hanem magyar jellegzetességet, nagyjából irodalmi, kisebb részt társadalmi helyzetképet és mélyebb összefüggéseket kereső olvasó számára izgalmasan érdekessé, vonzóvá és újszerűvé. Látszik, hogy Keresztury hosszú ideig viaskodott az

anyaggal és a sablonnal: mást, újat, egyénit akart adni ebben a másodlagos, vagy talán harmadlagos műfajban, amelynek régi és nagyon kézenfekvő szabályai szinte kizárnak minden újítást és minden egyénit. A tudós anyagismerete és az író alkotnivágyása egyesült Kereszturyban és valóban újat és egyénit hozott létre: szerves anthológiát, amelynek nemcsak abc-rendes tartalomjegyzéke, hanem szerkezete is van.

„Célom kettős volt:“ — írja tömör utószavában, amelynek tíz oldalán sikerül megérezkeltetnie a német olvasóval, mi a magyar kultúra és milyen gyökérszálak fűzik irodalmunkat a tájhoz és a földrajzi helyzethez, a magas és a mélykultúrához, az egyéniség és a közösség nagy kérdéseihöz, — „lehetőleg sokoldalú képét akartam adni az új novella-termésnek, de oly módon, hogy a különböző darabok egységbe olvadjanak. Nem széteső elemek rögtönzött gyűjteményének, hanem tervszerűen felépített könyvnek szántam ezt a kötetet. Ezt az egységet először bizonyos, a szó legtágabb értelmében vett tartalmi egyneműséggel igyekeztem elérni. A kötetbe csak olyan elbeszéléseket vettem fel, amelyek a magyar élet egy darabját ragadják meg, még azoknak a novelláknak is, amelyeknek háttérben nem a magyar táj áll, legalább főhősei magyarok. Tehát szellemi keresztmetszethez hasonló összefoglalást és áttekintést adnak a mai magyar életről. Sorrendjüket bizonyos belső rend határozza meg.“

Ali ez a belső rend? Keresztury mindenekelőtt szakított a névsor, vagy a kor szerinti sorrenddel. A novellákat öt ciklusra osztotta. A földtől indul el az első, amelynek címe: „Nép“, (Volk) Móricz Zsigmond felejthetetlen Barbárok-jával kezdi. Bibó, Tamási és Nyíró parasztnovellái után a kötet belső szerkezeti vonala eltávolodik a földtől és néptől, de még mindig a tágabb értelemben vett népnél marad. A nagyvárosi proletárság sorsához visz a következő ciklus: „Szegénység“ (Armut): Kassák, Dallos, Gelléri egy-egy műve jó kiegészítője és ellenpontja a falusi novelláknak. A közösségi életformáktól és a típusoktól a polgári élet egyéni alakjaihoz fordul a harmadik ciklus, az „Alakok“ (Gestalten). Ez a rész Herczeg Ferencsel indul, aki az idősebb, a háborúelőtti nemzedék képviselője nemcsak személyében, hanem novellájában a „Lószörvítész“-ben is. Kosztolányin, Karinthy, Cs. Szabó Lászlón és Németh Lászlón át egyre nyugtalanabb, egyénibb és kötetlenebb novellákon jutunk át a negyedik szakaszig, a különösen érdekesen beállított „Zürzavar“-ig (Verwirrung). Babits, Török Sophie, Márai: a minden kötöttséget elhagyó, nyugtalanul lebegő és kétségbeesetten vergődő lélek mutatkozik meg előttünk. A magányossá vált ember zürzavarából a befejező ciklus nyugodtabb, keményebb talajra állítja vissza az olvasót: visszaviszi a földhöz. Ismét a közösség nagy kérdéseiről és megrázkódtatásáról van szó. Tormay Cécile, Kodolányi János, Török Sándor és Kós Károly a magyarság legégetőbb, legkényesebb és legfájóbb problémáit idézik fel.

Keresztury ezzel az anthológia-szerkezettel nemcsak a célul kitűzött belső egységet érte el, hanem a könyvbe olyan feszültséget és zártágot vitt, amit nehéz elemezni. A kör ívelése jut róla az ember eszébe. Ez az ív a földből, a közösségből indul ki és oda tér vissza. A feszültség, a láthatatlan összefüggés arra bírja az olvasót, hogy a

megkezdett gondolatot, a felidézett magyar tájat, embert, életformát tovább keresse a következő novellában. Ez a legtöbb, amit idegen nyelvű anthológia elérhet. A külföldi ember végül nem írókat ismer meg, hanem irodalmat, nem zsánerképeket, hanem egy népet. Nem stílusfloskulusokat, hanem egy, illetve két írónemzedék magatartását. Kialakul benne az az egységes kép, amit a rendszer nélküli angol anthológia nem válthat ki. Ezt a belső egységet finom művésziességgel húzzák alá Buday György egységes stílusú, erős, kifejező és legjobb értelemben magyaros fametszetű illusztrációi. Ki kell emelnünk, hogy a német kiadó nemesen egyszerű, izléses és nyomdai szempontból példaadóan szép köntösben hozta ki a könyvet.

A külön, újszerű anthológia-műfajt, amelyre áhítoztunk, Keresztury Dezső létrehozta. Kötete nemcsak a külföld irodalmi és tudományos köreinek szakértő igényét elégíti ki, nemcsak teljes, pontos, alapos és elfogulatlan anthológia. Ez csak egyik tulajdonsága. A másik — és nem tudni nem ez-e a fontosabb? — jó és érdekes olvasmányt ad, amelybe nemcsak belecsipeget a külföldi olvasó azzal a meggondolással, hogy úgyis mindegy, hol kezd el és hol hagyja abba, hanem úgy mélyül el benne, mint a jósodrá regényben. Vagy — találőbb hasonlattal — a keretes elbeszélésben, ahol az egyes darabok önmagukban is megállnak, de az idegen irodalmi éghajlat alatt élő olvasó érzi, hogy erős, közös szálak kötik össze az egyes novellákat, hogy belső összefüggés vonul át rajtuk, hogy eleven gyökerek kapcsolják a közös talajhoz. Az új német anthológia olyan irodalomtudományi egész, amely kiállja a szigorú filológiai bírálatot és olyan kedvcsináló, amely nagyobb olvasási feladatokra csábítja az olvasót. Nem volna rossz gondolat ezeket a novellákat ugyanilyen csoportosításban magyar kötetben is kiadni.

BOLDIZSÁR IVÁN

UTAZÁS A BALATON ÍRÓI KÖRÜL

A BALATON ábránd és költészet, történelem és hagyomány, édesbús mesék gyűjteménye, különös magyar emberek ősi fészke, büszkeség a múltból s ragyogó reménység a jövőre — írja a „magyar tenger“ egyik rajongó fia.

A Balaton szépsége fogalom.

Széptevői között kitűnő íróink és költőink egész sorát találjuk, akik egymással vetekedve halmozták el színes bókokkal és lelkes hódolatukkal. Nevezték Isten földrehullt könnycseppjének, ég tükrének, Pannónia drágakövének, tündérek honának, királyi tónak, magyar tengernek, meg ezer egyébnek... Szimbolikus értelme van Jókai hasonlatának, amely szerint a Balaton gyönyörű hajadon, aki a vőlegényét várja. Ezen a képen keresztül a nagy mesemondó a Balaton szomorú Hamupipőke-sorsát világította meg. Ma már szinte hihetetlennek tűnik fel, hogy volt idő, amikor a Balatont észre se vették; az utasok elkerülték, a környék lakóinak pedig semmit sem jelentett. Évszázadokba telt, míg felfedezik és megbecsülésben részesítik.

A természet egyéni arcát, tájegységként változó hangulatát, lélekformáló varázsát, amely a benne élő közösséget többé-kevésbbé azonos szellemmel hatja át s kapcsolja össze, magyar földön dédapáink látták meg először. Nevet is ők adtak neki az 1800-as évek elején. (A múlt század első évtizedeiben tűnnek fel a tájszó, tájkép, tájfestmény kifejezések, de Horvát Endre, az Árpád című eposz írója még 1831-ben is „környékszó“-t használ „tájszó“ helyett.) A felvilágosodás nemzedékéig a természet, a „natura“ vagy „physica“ csak tagolatlanul, mint szétszórt természeti jelenségek végtelen sorozata élt a szemléletben. Régi költőink, Balassa, Zrínyi, Gyöngösi a természet ez internacionális, közös szépségfogalmában éltek, elsősorban a természet idillikus képeit látták, és ezeket is sokszor csak mint az antik költészet utánérzéseit, mint átvett és örökölt stilisztikai díszítőelemeket alkalmazták. Szemüket nem a magánvaló táji szépségek bilincselte le; a természet többnyire érzelmi és hangulati világuk illusztratív példatárául vagy néma tanúként szerepelget.

A tájszemléletet a romantikába áthajtó rokokó ízlés, az ú. n. praeromantika alakította ki. Az igazi természetérzés csak ekkor bontakozik. Rousseau nevéhez, Nouvelle Héloïse-ának megjelenéséhez fűződik a természet újkori fölfedezése. A táj a természettel szemben többletet jelent, tartalmi és hangulati összefoglalását, nemcsak diffe-

renciálódását, de szintézisét is a természeti képeknek. Bz a szemlélet-változás természetesen a művészetben és irodalomban nyilatkozott meg legerőteljesebben, de mint köztudomású, az élet minden más területén, a politikai, társadalmi és tudományos életben is mélyreható változásokat hozott. Elég rámutatnunk arra, hogy az esztétikai felfedezést nyomon követte a nemzeti érzés elmélyülése; a táj, a maga hangulati velejáráival és tartalmi összekötő kapcsaival fokozza a szülőföldhöz, a hazafias érzés gyökértalajához való ragaszkodás érzését.

AZ IRODALOMTUDOMÁNY egyik újabb iránya a táj- és nemzedékszemplélet kialakulásával és eredményeivel foglalkozik. Ezt az új szemléletmódot a német August Sauer alkalmazta először és annak tanulságait tanítványa, Josef Nadler¹ vonta le — nem minden önkényesség nélkül. A módszer elvi kérdéseit nálunk Farkas Gyula vette vizsgálat alá.⁸ Sauer és Nadler módszereit, a táj- és nemzedékszempléletet elemezve, megállapítja, hogy szemléletük gyökeresen német és mint módszer semmiféle más nemzet irodalmára nem alkalmazható. Felfogásuk a magyar irodalom szemléletéhez is csak szempontokat nyújt, amelyeket egyes korokra vonatkoztatva hasznosan értékesíthetünk, de általános jogosultságuk nincs. Végigtekintve irodalmunk korszakain, Farkas Gyula arra az eredményre jut, hogy a tájszemlélet a felújulás korában, a nemzedékszemplélet pedig Petőfi korában nálunk is elég határozottan végigvezethető. Ma — politikai széttagoltságunk miatt — a táji szempontok ismét előtérbe lépnek.

A hazai táj szemlélet kialakulásának és fejlődésének részletes rajzát Sárkány Oszkár tanulmánya adja.³ A hazai négy nagy tájegység (Dunántúl, Alföld, Erdély és Felvidék) eszményei kialakulásának megértéséhez Sárkány Oszkár szorgalmas előmunkálatok után végig- vezet a természetszemlélet egyes fázisain. Kiindul az antik természet-érzésből, amely az individualizmus szükségleteit szolgálva, a természet távlatnélküli, zárt szigeteit keresi. A renaissance tájéskönyve az idillikus tavaszi természeti kép. A barokké az architektúrába olvadó hatalmas terek és formák. A természet igazában a 18. század végén éled föl. A rokokó a kisméretű, enyhet árasztó tájat kedveli, s a természet változó mozzanatait: a patakot, szellőt, a fényjelenségeket. Mindkettő, barokk és rokokó, csak a lakott, művelt, termékeny tájat tartja számon. A praeromantika korszakában hajlik át a természetlátás a kellemesre beállított korábbi egyensúlyából a romantika féktelen nyugtalanságába. A homályos, a bizonytalan, a sejtelmes érdeklődés az emberek, az, amitől borzongás fogja el lelküket. Magatartásuk alapvonása az emlékezés, a merengés. A romanticizmus fölszabadítja a fantáziát s az éles ellentétekben: az erő nagyszerű, féktelen megnyilatkozásaiban éli ki magát. Sárkány Oszkár dolgozatának a Balatonra vonatkozó szakaszait az alábbiakban még értékesítjük.

¹ Módszerét és eredményeit részletesen ismerteti Karsai Géza a Magyar Szemle 1937 ápr. számában.

² Farkas Gyula: Táj- és nemzedékszemplélet a magyar irodalomban. Budapest, 1931. Minerva-könyvtár. 34. szám. 24 lap. Ezt a felfogást Farkas Gyula irodalomtörténeti műveiben gyakorlatilag is érvényesítette.

³ Sárkány Oszkár: A tájéskönyv változásai a magyar költészetben Petőfiig. Budapest, 1935. 96 lap.

A külföld a hazai tájak változatos sorából a kulturátlan pusztát választotta ki „tipikusan magyar tájnak“. Ezt egy másik idevágó dolgozat¹ világítja meg kellőleg, amely bőségesen illusztrálja, mint vált az Alföldnek a törökvilág utáni pusztulást mutató képe, ez a tragikus magyar exotikum, a külföld szemében a magyar haza „jellemző“ kifejezőjévé. Ezt a számunkra egyáltalán nem hízelgő és előnyös beállítást elsősorban Lenau költeményeinek köszönhetjük; ami Lenau-nak önkényesen alakított hálás költői téma volt, a germánság szemében, s közvetítésével csakhamar az egész nyugat köztudatában, elég szerencsétlenül, nemzeti karakterünk ábrázolata lett, a magyarság egyetemes kifejező jegye, melynek bélyegét mindmáig, tetszik-nemtetszik, viselhetjük! Ez a folyamat azonban csak a továbbiak során, a második generáció korában indult meg. Az első nemzedék, a felújulás kora, nem az Alföldben, hanem a Dunántúlban látta s ünnepelte azt a természeti keretet, amely egyfelől az uralkodó ízlésnek leginkább megfelelt, másfelől pedig a magyarságot híven s jellemzően képviselte. A Balaton a Dunántúl szíve, ebben az időben pedig kulturális életünk legerőteljesebben Tüladunán lüktetett. A Dunántúl iskolái, tanárai, a barokk-kultúra kivirágzása erre az országrészre billentették a hazai irodalmi, tudományos és művészeti élet súlypontját. Elég egy tekintet vetnünk Magyarország kulturális térképére; a századfordulói és századeleji írók túlnyomó részben a Dunántúl szülőttei. Minthogy pedig a kor tájésményének a Dunántúl közepén ékszerként elhelyezkedett Balaton és vidéke külön is kedvezett, természetes, hogy a Balatonvidék lett a kor irodalmi ízlésének kikristályosodási középpontja.

A BALATON első poétái, Csokonai, Kisfaludy Sándor és Berzsenyi, az említett ízlésirányok találkozásának időpontjában tűnnek föl. Előtűk a Balatonnak nincsenek írói. A magyar tengerről egy-egy vers vagy leírás csak szórványosan emlékezik meg. Jelentéktelen töredékek, többnyire a Balaton-kömyék pusztja említésével, mint Ányos Pál egyik verses levele. Édes Gergely, a monoton versek hírhedt fűzfapoétája, Badacsony borát dicséri s Festetics érdemeit magasztalja. Fejér Antal ügyvéd 1779-ben a „Balaton-tihanyi echó“-t verselte meg — minden költőiség nélkül. Virág Benedek Festetics György és fia, László tiszteletére ír mintegy öt ódát. Bacsányit és Baróti Szabó Dávidot is Festetics hajója ihleti meg, mint Virágot. Baróti örvendezik, hogy hazánk tengere fényre derül, mert már nem haszontalan többé: „szörnyű terheket hordoz!“ Horváth Ádámot a nemzeti büszkeség indítja tájbrázolásra. Versenyre kél egy bádeni barátjával: meg akarja neki mutatni, hogy a Balaton melléke szebb, mint Bécs vagy Bádén környéke. Kazinczy egy archaizáló versében — „Keresztes Bálint“ — említi Tihanyt, Fűredet, Szántódot és a Balatont.

Csokonai egyetlen balatoni verse, „A tihanyi echóhoz“ írt ódája, az akkoriban még erdőkoszorúzta tihanyi hegység magányos hangulatszépességéből fakadt. A Balaton, mint táj, Csokonai számára közvetlen ihletforrás volt. Táj és hangulat, festői szépség és költői tehetség

¹ Dukony Mária: Az Alföld a német irodalomban. Budapest, 1937. Minerva-könyvtár no. sz. 106 lap.

egyértelműleg működött közre ebben a csodálatosan finom költeményben. Versében Rousseaura hivatkozik, mint akiben a kor természetimádata gyökerezik. „Mint egy Rousseau Ermenonvillében Ember és polgár leszek“ — írja.

Közvetlen rousseau-i ösztönzésből indult ki Kisfaludy Sándor is, akit Gálos Rezső, részletesen elemző tanulmányában¹ a Dunántúl, illetőleg a Balaton legjellegzetesebb írójaként mutat be. A Rousseau-hatás közvetlenségére utalnak a Boldog Szerelem 7S. dalának sorai: „Térj vissz. a szép természetnek Boldogító ölébe!“ Kisfaludy Sándort nemcsak költészete, hanem élete is szorosan a Balatonvidékhez fűzi. Életrajzi és irodalmi kapcsolatainak számbeli gazdagságát véve, valóban ő a legjelentősebb balatoni költő. Itália derűs világába a szülőföldnek még csak futó emlékeivel s múltó impresszióival jutott el. Az otthon képe, a Balatonvidék igazi szépsége a távolban, a draguignani fogságban válik s mélyül valóságos élménnyé. Későbbi józan poézisétől feltűnően különbözik az a forró közvetlenség, ahogyan a fogságban vall: „Mikor látom Zalának némely oly kies vidékeit, hogy azokon kívül nem is foghatom meg, miként lehetnék szerencsés“. 1800-ban kezdődik a „Boldog Szerelem“ kora. Előbb felesége birtokán, Káinban, utóbb szülővárosában, Sümegen gazdálkodik. Füreden nyaral; „a magyar színjátszói művészség fölsegítésére, az egész országból, sőt még a külföldről is ideseregülő vendégek estvéli mulatságára“ a fürdőn színház épül, ennek létrejövetele nagyrészt az ő hazafias buzgalmanak köszönhető. Hálátlan munka Himfy szerelmeiből a tájképtörödékeket kielemezni. Ilyenekben különösen a Kesergő Szerelem szegény, a Boldog Szerelemben már több a dunántúli és balatoni vonás. Regéi szorosan a Balaton környékhez tapadnak, ezekben viszont a múlt szelleme hiányzik. A magyar várak múltbeli tradícióival, még a közeli századokéival is, már ekkor vajmi kevéssé számolhattak íróink. A mondanivalót többnyire maguknak kellett megteremtenuk, ha következetesek akartak lenni irodalmi programjukhoz. Így tett főleg Kisfaludy Sándor; regéiben csak a földrajzi és történelmi nevek származnak „a magyar előidőkből“, a topográfia az egyetlen valóság, a többi fikció: jobbik esetben saját fantáziájának szüleménye, rendszerint azonban nem egyéb, mint az akkoriban divatos érzelmes német „románcok“ többé-kevésbé szabados utánköltése. Multszemlélete a romanticizmus szellemének megfelelően: elképzelt. De nem is a mese-szöveg eredetiségében, a történelmi hűségben vagy a lelemény újságában van regéinek érdeme. Hatásukat hazafias hangjuknak köszönheték, magukban hordva a Zalán futása döntő sikerének indítékait. Csobánc, Tátika, Szigliget és a többi rege szereplői nagyrészt a Dunántúl családjaiból és a Kisfaludy-rokonságból telnek ki.

A másik Kisfaludy-fivér, Károly számára csak a gyermekkori 16 év élményeit jelentette a szülőföld. Közvetlenül alig maradt meg emlékeiből valami. Írásaiból legfeljebb a Dunántúl történelmi levegője érezhető ki. De helyel-közzel névszerint is megjelenik egy-egy táj, többnyire a két, közös asszociációt keltő kép: a Balaton és a Bakony.

¹ Gálos Rezső: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927. Irodalomtörténeti füzetek. 18. 74 lap.

A Balatont egyik formailag kevésbé sikerült népdalában énekelte meg: „Messze fénylik a Balaton, És engemet partjához von ...“

A Balatonnak, mint tájképnek, mint sajátos természeti szépségnek Berzsenyi Dániel az első igazi műélvezője. A dübörgő szavú, zárkózott, mogorva költő végtelenül finom húrokon is tudott játszani. Megörökítette versben a tihanyi remete regéjét, a gyógyító balzsamot árasztó füredi kutat és Keszthelyt, amelynek „zöld partján a csendes Helikon emelkedik“. A mai idegenvezetők előfutáraként elragadtatással mutogatja a pompás vidéket: „Nézzétek, mi kies sorhegy ölelgeti A tér telkeit és a vizenyős lapályt; Itt letek gyönyörű thessali berket, Bércforrást, susogó völgyeket és homályt“ — egyszerűen mindent, amit a korizlés a természettől elvárt. „A Balaton“ című hexameteres költeményében, amelyet kora divatos német költőjéhez, Matthissonhoz címzett, ugyanez az extázis nyilatkozik meg.

Idillikus, lágy dalok ezek, sajátos hangjai a praeromantikának. Tárgyuk, tartalmuk a Balatonkönyék romantikus sajátágaiból, táji és etnográfiai különlegességeiből telik; megindítják azt a folyamatot, amely a tihanyi visszhangot és kecskekörmöket, a füredi gyógyvizeket, a tó szépségét, a környék borát a széténeklésben, irodalmi népszerűsítésben az unalomig le fogja jártni. De ekkor ezeknek a színeknek, szépségeknek még friss a zamata s úján csillog a zománca.

A Festetics György gróf által meghonosított keszthelyi helikoni ünnepségek (1817—1819) jelentenek még nevezetes eseményt e korszak balatoni vonatkozású irodalmi életében. Hatásukat közönségünk sokáig túlbecsülte s jelentőségük méreteivel tulajdonképpen ma sincs tisztában. Váczy János, ez ünnepségek hivatott monográfusa lidércfényeknek mondja őket, amelyek csak fellobogtak irodalmi életünkben, de nem világítottak s még kevésbé melegítettek. A helikoni kiadványok irodalmi szempontból jelentéktelenek, az ünnepségeknek nem voltak központi vezéreszméi, a felolvasások nemcsak magyarul, hanem németül és latinul is folytak s nagyrészt az uralkodóház és a vendéglátó házigazda iránti loyaltás hódolatteljes nyilvánításában merültek ki; lényegükben a Georgikon záróünnepélyeihez szolgáltatták a kísérő műsort. De ezzel szemben áll az a tény is, hogy Festetics György a nemzeti felbuzdulás lelkes vezetőegyenisége volt, a magyar kultúra munkásainak őszinte barátja és pártfogója, egyike azon keveseknek, akik a magyar arisztokrácia legszebb hagyományait ápolták. Vele és törekvéseivel függ össze Keszthelynek a Dunántúl költészetében kijutott szerepe. Alig van ez időben költő, akinek lantját meg ne szólaltatta volna ez a — Berzsenyi szertelen szavaival élve — „bölc, nagy férfi, kinek lelke perikiesi századnak született, s aki virágkorát Rómának ragyogóbb színre derítené“. A Teremtő őt nem földi embernek alkotta, énekli róla halála után „a Dunántúl Sapphója“: Dukai Takách Judit. A Keszthelyi Helikon megerősítette a magyar írókban az összetartozás érzését s külön irodalomszociológiai jelentősége, hogy első komolyabb megnyilatkozása az írók társadalmi megbecsülésének. A helikoni ünnepségek a Balaton-környék addigi történeti, természeti és etnográfiai érdekességét még egy nevezetességgel gazdagították: Keszthelyt a kor nagy írói tiszteletének szentelt emlék-

helyé avatták. Ez a körülmény újabb ihletforrásként csatlakozott a balatoni táj felsorolt értékeihez.

Kisfaludy Sándor, Berzsenyi és a helikoni ünnepségek valóságos iskolát teremtettek a kortársak között az első nemzedék idején.

Kis János, Kazinczy barátja, terjedelmes ódával köszönti a „Balatonmellyék“-et. „Óceánnak felséges magzatja, Tók királya, idvezel dalom!“ Sorra veszi nevezetességeit: Keszthelyt, a nagy Badacsont, a zárt Tihanyt, a víg Füredet. Divatos fordulattal, amellyel később Eötvös „Búcsújában“ is találkozunk, szembeállítja ezt a hazai tájat a világ legszebb pontjaival: a Helvéták földjével, „Rhodus, Mitylene s pompás Korinth két partjaival“, szembe Róma és Nápoly kék egével s mint legszebb tájat mutatja fel — mert hazai és magyar. Alig Csokonai csak sírhelyet keresett a tihanyi „setét erdőben“, addig a földi javak iránt fogékonyabb Kis János már telekbirtoklási igénnyel lép fel. Csekély „három kis mértföldet“ szemelt ki magának a parton, kijelentvén, hogyha annyi az övé volna, száz szultán kincseit sem irigyelné. Barátja, Vitkovics Mihály és fiatalabb kortársa, Czuczor Gergely egy-egy epigrammával áldozott a Balatonfüreden töltött szép napoknak. Hasonlóképpen megejti a Balatonmellék a többi kortársíró. Elég említenünk Döbrentei, Székér Joákim, Töltényi Szaniszló, Mailáth János, if. j. Ráday Gedeon, Bajza József és Tóth Lőrinc nevét.

A dunántúli írók közül a legnagyobb, Vörösmarty is jól ismerte a Balatont. Több ízben megfordult vidékén s különösen élete vége felé rendszeresen ellátogatott Füredre. Költészetében mégis alig maradt nyoma e látogatásoknak. Fiatal korában, 1830-ban egy kisebb jelentőségű költött szerelmi jelenetben énekelte meg „A tihanyi visszhang“ csacskaságát. „A füredi szívhalászat^K“ című prózai elbeszélésében inkább csak a címet és a keretet kölcsönözte a Balatontól. Közvetlenebb kapcsolatot találunk „Rossz bor“ és „Jó bor“ című költeményei, valamint a Balatonkönyék között. 1844-ben egyik versében kifakadt Vörösmarty, hogy költői szegénysége csak cudar rossz bort juttat neki: „Költődnek, oly hatalmas Hunnia, Légy-étetöt engedsz-e innia!“ hangzott a költő zord panasza. A versben felsorolta az ország legjobb bortermő vidékeit, többek között Somlyót is, amelynek bora „zöld, mint a drágakő“ és úgy csillog, mint a „híg arany“. Erre a versre nekigerjedt néhány lelkes hazafi. Micsoda, hát a Szózat költője csak rossz bort ihassék!? Nosza, küldött mindenik bortermő vidék egy kis kóstolót, küldött egy Somlyói jóbarátja is. Erre aztán a költő a következő évben „Jó bor“ című szép költeményében nyugtázta szabályszerűen a küldemények — többek között a Somlyói bor — átvételét.

VÖRÖSMARTYVAL le is záródik az első nemzedék sora, amely fölfedezte az első magyar tájat az irodalom számára. Az újság mámora erősen megcsappant. A következő nemzedék másutt: a maga szülőföldjén kereste s testesítette meg a maga s a kor: a romanticizmus korának tájésményeit. Arany és Petőfi az Alföldben, Tompa a Felvidékben, Kemény Zsigmond, Gyulai és társaik Erdélyben. A negyvenes évek fiatal Magyarországnak költői előtt a Balaton már közismert, mondhatni kiírt költői tárgy. Aranynak egyetlen balatoni vonatkozású verse

sincs; alighanem sem ő, sem Petőfi nem látta a „magyar tengert“. Pedig Petőfi felesége keszthelyi születésű, ahol atyja, Szendrey Ignác Festetics László grófnak, György fiának gazdatisztje volt. Petőfinél egyetlen hasonlatban találkozunk csak a Balaton nevével: „Lánggal égő teremtette!“ című versében írja: „Ügy háborgók, úgy hánykódom, Mintha volnék a Balaton“. Tompa Mihály meglátogatta Szigligetet, s mind a romoknak, mind Kisfaludy Sándor emlékének egy-egy elégiával áldozott. „Két menyasszony“ című regéjében a hűséges és hűtlen szerető paraboláját is a Balaton miliójéhez fűzi. De már hasonló érdeklődéssel és lelkesedéssel verseli meg az „Alföldi képek“-et is! A táj szépségek fogalma kitágult, megnövekedett. Kerényi Frigyes az első, aki arról panaszkodik, hogy főuraink a genfi tó partján töltik idejüket és költik pénzüket, a Balaton pedig pusztán áll. Vahot Imre útleírásban méltatja a Balaton panorámáját. Vajda Péter prózai költeményeiben, örökíti meg a szülőföld emlékképeit. Dicsőíti a „tóhajózás kellemeit“ s reméli, hogy „eljövend az idő, hogy a Zalán nem lélekvesztők járnak, a Balatonon nem csupa kompok és a Siónak mélyebb medre lesz, gőzösöket eresztendő“ a Dunára ...

Garay János a másik dunántúli, aki a negyvenes években tovább ápolja s folytatja az előbbi generáció hagyományait. Részint közvetlenül költeményeiben és útirajzában, részint közvetve folyóiratában. Garaytól származik a Balaton eredete, továbbá a tihanyi visszhang és a kecskekörmök legismertebb költői feldolgozása. Garay ezeket a verseket, számszerűít 28-at, 1847-ben írta; a következő évben „Balatoni kagylók“ cím alatt önálló füzetben adta ki. A versek főleg tartalmi változatosságukkal lepnek meg. Gyönyörködik a tó minduntalan változó színjátékában, elmereng nyugodt szépségén, lelkesül vad haragján; idézi a környék nagy történelmi múltját, a hatalmas víztömeg ezeréves tétlen pangását, látja jövőjét, amelyet Festetics és Széchenyi fáradozása készített elő, képzelete merész túlzásra ragadja: a partmenti falvak helyére viruló gyárvárosokat kíván „dús műiparral“, a vízre a kereskedés százkezü óriását — nem sejtve a fejlődés helyesebb, természetesebb irányát. A dunántúli öntudatra jellemző a ciklusnak az a darabja, amelyben a Balaton vizéről eszébe jut a Pesttől Hortobágyig terjedő „másik híres tengerünk... Ott a tengelyfogó homokban A haladó is elmarad; Itt a hatalmas ár sodrával A conservatív is halad“. Verseivel tett jó szolgálataiért a költőt Zala vármegye díszpolgárává választotta. Garay 1847-i füredi fürdőzésének másik irodalmi emléke egy útirajz, amelyben a későbbi évtizedek balatoni fürdőleveleinek százai már „in mice“ bennerejlenek. Nem lehet nem idéznünk pár kedves részletét: „Mily élénk ez a fürdői élet! Mennyi ember sürr-forr itt együvé! Itt egy csinos unokahúg, ki honn nagy-nénje leckéztetését megúnván, az egészségi kút ürügye alatt itt jövend össze hadnagyával; ott egy mindennapi henye úrfi, ki megunta pamlagán az örökös ásítást, amott egy tudós, ki asztala mellett görbévé ülte magát s most egyenesedni kíván; emitt egy fiatal özvegyke, ki a világgal tudatni akarja, hogy férje már meghalt, s ki tudná előszámolni mindnyáját!“ Füred kilencven évvel ezelőtt így festett: „A kis piszkos falu néhány alacsony házból s nem szép épületekből áll; de

ez még mind hagyján, csak a fürdőházak volnának jobb karban, mit az utazó méltán megkíván, miután annyit hallott a szép Füredről beszélni...” Garay mint szerkesztő is ápolta a Balaton kultuszát, amint ezt előtte a „Tudományos Gyűjtemény” és Kisfaludy Károly „Auróra”-ja is tette. „Regélő. Pesti Divatlap” című folyóiratában több balatoni közleményt találunk.

A negyvenes években már a német olvasóközönséghez is eljutnak a Balaton irodalmi visszhangjai. 1837-ben jelennek meg Württembergi Sándor gróf magyar tárgyú versei „Bilder vom Platten-see” címen. A fiatal gróf, Lenau barátja, Festetics Hona *grófnő* férje közelebről is megismeri a magyar földet s a magyar nyelvet is igyekszik elsajátítani. „Hazánk jelessége” 1839-ben egy más német költőt is meghívet: Johann N. Vogl „Klänge und Büder aus Ungarn” című kötetében a puszta mellett a Balatonnak is versciklust szentel. Garay Balatoni kagylóiból Handmann Adolf és Kertbeny fordított németre.

A BALATON A VERSELŐK számára lassanként elvesztette újságingerét. De táji romantikája, hangulati gazdagsága továbbra is megmaradt. Ezt azután a harmadik nemzedék tarolta le alaposan. Ennek a generációnak ösztönytést még a nagy triász regényíró tagja: Jókai adott. A balatoni irodalom mélységének és értékének meghatározásakor Csokonai, Kisfaludy és Berzsenyi neve mellett elsősorban Jókai neve jön figyelembe. Jókai a Balaton irodalmát nem gyarapította nagyszámú és terjedelmes művekkel, mindössze három-négy balatoni vonatkozású írása ismeretes. Mégis jelentősen hozzájárult a Balaton irodalmi kultuszának kimélyítéséhez, a balatoni tájszépségek megismertetéséhez. Huszonöt esztendőn át töltötte nyári hónapjait Balatonfüreden, húsz évig volt ott jómódú háziúr, de azért a Balatont télen sohasem látta. Mégis azt írta le „Az aranyember”-ben Huray nevű füredi fürdőorvosának előadása és saját képzelete alapján j és pedig úgy, hogy a rianás leírása Jókai gazdag termésének egyik legmesteribb fejezete. A regény előszavából azt is megtudhatjuk, hogy a mű alapötlete is a Balatonon, egy fürdő—siófoki hajóúton született.

A múlt századvég kifogyhatatlan humorú csevegője, Eötvös Károly írta az első terjedelmes szépirodalmi művet a Balatonról. Műve első két kötetének címe „Utazás a Balaton körül”, a harmadik köteté „A balatoni utazás vége”. Ez a mű azok közé a könyvek közé tartozik, amelyeket ma is sokan emlegetnek, de már kevesen olvasnak. Pedig nagy méltatlanság volna a feledés szomorú sorsára juttatni. A mű címe és bevallott szándéka szerint útleírásnak látszik, de nem az. Sokkal több benne az anekdota, a korrajz, az emlékezés és eredeti bölcselkedés, mint az útleírás. A könyv története az, hogy Eötvös Károly 1875-ben négy erdélyi származású íróval: Gyulai Pállal, Salamon Ferencsel, Szilágyi Sándorral és Nagy Miklóssal szülőföldjére, a Balaton-kömyékre rándult, hogy a magyar tengernek irodalmi propagandát csináljon. Célja nem sikerült, legalább is nem úgy, ahogy ő akarta. Az utazás résztvevői nem emeltek irodalmi emléket a Balatonnak, de emelt helyettük Eötvös Károly, aki

pedig csak a kalauz szerepét szánta önmagának. Műve kifogyhatatlan kincsestára a Balatonra vonatkozó ismereteinknek. Tükör, amelyben megtanuljuk meglátni, — s ha nem ismerjük — megismerni és megszeretni a Balatont. Balatoni ember rajongása sugallta, alapos helyi ismeret, lelkéből-lelkezett lokálpatriotizmus szülte. Az író közvetlen alanyiséga teljesen áthatja az egész művet, annyira, hogy az útleírás csigalassúsággal halad csak előre, mert az író minduntalan kitér emlékei kitergetésére. Korunk a sietés, a rohanás, a 120-as tempó korszaka — Eötvös Károly pedig nem engedi rohanni az olvasót. Eötvös Károly a táblabíró-világ kényelmesen anekdotázó szellemét örököltette meg. Fejezeteken át ismerkedünk az utazás résztvevőivel és felbukkanó szereplőivel, együtt és külön, visszamenőleg egész hetvenhetedik ősükig,— persze ily történeti adataiban gyakran több a kitalálás, mint a valóság. Sok szó esik a balatonmelléki, dunántúli nagy családokról, nagy családok nagy fiairól: Festetics Györgyről, Deák Ferencről, Széchenyiről, Vörösmartyról, Berzsenyiről, különös részletességgel pedig Kisfaludy Sándorról. A történettudós és irodalomtörténész bizonyára nem fogja forrásként használni Eötvös Károly művét, s az olvasónak gyakran fejezeteket kell átlapoznia azért, hogy egy-egy pillanatra megláthassa Eötvös művészi beállítású, szemléletesen, mesteri tolla írt Balaton-képeit, a magyar tenger ezerszínű, ezerarcú tükrét, idillikus tájait, csodálatos tündérvilágát... Mert a balatoni leírások csak töredékes szakaszok Eötvös Károly művében. Van azonban néhány nagy fejezete is, amelyek nemcsak a könyvnek, hanem egész elbeszélőirodalomunknak is drágakövei. Ilyen pl. „Az utolsó szó Istenhez“ című fejezet, amely 18 alsóörsi halász tragédiáját beszéli el. Az „Utazás a Balaton körül“ stílár és művészi szempontból pompás alkotás, nyelvének zamata és leírásainak szemléletessége egészen kivételes helyet biztosít számára.

Jókai és Eötvös Károly mellett, előttük és utánuk, több más regényírónk széprózájába szövődik bele a nagy tó természeti szépségeinek és a környék sajátos népeletének rajza. Így a múlt század derek népszerű írójának, Vas Gerebennek „A régi jó idők“ és „Nagy idők, nagy emberek“ c. regényei elevenítik meg balatoni emlékeket.

Eötvös Károly Balatoni utazása valóságos iskolát teremtett. Megjelenése után a századfordulóig folyóirataink a nyári hónapokban tele vannak a Balatont ismertető és propagáló tárcákkal, cikkekkel, közleményekkel. Ez évtizedek legdivatosabb újságműfaja a fürdői levél, amelyet nálunk Desseffy József gróf honosított meg 1817-i bártfai leveleivel. A legelterjedtebb folyóiratok, a „Vasárnapi Újság“ és a „Fővárosi Lapok“ tucatszámra hozzák a balatoni fürdőleveleket. Így válik a balatoni irodalom a század végén szépirodalomból propaganda-irodalommá, amelynek mellékizétől az olvasó már-már akkor sem tud szabadulni, ha a mű történetesen nem is propagatív szándékkal készült. Ez évtizedekben Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Benedek Elek, Rákosi Jenő, Lőrinczy György, Cholnoky Viktor művei közt jelenik meg immitt-amott a Balaton tükre.

A Balaton lírája a romanticizmus költőivel nem halt meg, csak egy időre elhallgatott. A század második felében ismét fölcsendülnek

a balatoni hangok.: Az önmagából születő, közvetlen líraiság ismét kivirágzik; a Balaton már nemcsak téma, hanem belső ihlető valóság: a költő mindenkori lelki állapotának hűséges kifejezője. Így tükrözi vissza az adott helyzetnek és egyéniségnek megfelelően a hatalmas tó a költő végtelen világnézetét, a holdfényes tó a költő lelkibékéjét, a háborgó tó pedig a költő szenvedélyét. Vajda János „Balaton partján“ című verse például a Balatonról vajmi keveset mond, annál találóbban fejezi ki a költő világnézetét. Ábrányi Emil a költészetét jellemző hazafias páthoszt viszi balatoni versébe. Endrődi Sándort gyermekkori emlékek fűzik a Balatonhoz; ő már a túlgyors, túlzajos fejlődést panaszolja: „Mindenütt új telep. Nyaralók. Sétányok. Zsibongó vendégek. Seholy egy kicsi zug, ahol boronghatnék...” Kiss József, Makai Emil, Pósa Lajos, Sajó Sándor és mások lantján is fölzendül olykor a Balaton éneke.

A Balaton költészetének sodra lassanként elöntötte a műfajok határait. A regék és elbeszélések, versek és leírások medréből átcsapott a dráma területére is. Nagy Ignác „Egyesüljünk“ című vígjátéka az első balatoni tárgyú színdarab; ennek első felvonása a füredi fürdőéletet mutatja be. Bérezik Árpád „Himfi dalai“ című vígjátéka, amelyet a századfordulón nagy tetszéssel adtak a Nemzeti Színházban, Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza szerelmét dramatizálja az ismert bonyodalom hatásos csoportosításával. Herczeg Ferenc „Balatoni regé“-je történelmi vígjáték Mátyás király korából, de a történelmi alakok dolgaiba minduntalan beleavatkoznak a Balaton tünderei, a cselekményt ők kuszálják össze és oldják meg. Itt tehát a Balaton nem egyszerű keret vagy díszlet, hanem a maga mesés tündérvilágával valódi drámaalakító tényező. Egyéb balatoni vonatkozású színművek: Prém József „Helikoni ünnep“, Ambrus Zoltán „Balaton-Karádon“ című jelenete a „Berzsenyi báró és családja“ című szatírasorozatban, továbbá Somogyi Gyulának ugyancsak a balatoni fürdőéletből merített „Hableány-pensio“ című vígjátéka.

A balatonkörmeyéki helyi írók működéséről kell még megemlékeznünk. A regionális irodalomnak nálunk igen fontos feladatai vannak; örülnünk kell, ha egyes körzetekben, mint például a Balaton-vidéken, élénkebb pezsgéssel találkozunk. Darnay Kálmán, a sümegi Állami Damay-Múzeum alapítója, főleg a Kisfaludy Sándorra vonatkozó emlékek szeretetteljes összegyűjtésével és irodalmi népszerűsítésével szerzett kiváló érdemeket. „Testőrszerelmek“, „Elkészt csók“, „Kaszinózó táblabírák“ című regényei Kisfaludyval és korával foglalkoznak, a „Bujdosó gyöngysor“ eseményei a török megszállás korába nyúlnak. Darnay Kálmán mellett Sziklay János, a magyar újságírók nesztora, volt évtizedeken át a balatoni kultusz fáradhatatlan munkása. Versekkel, elbeszélésekkel, tudományos értekezésekkel egyaránt közreműködött a Balaton közelebbi megismertetésében. Váth János is író és propagátor egy személyben. „Balatoni emberek“ és „A Balaton a magyar költők dalaiban“ című kiadványai a Balaton vidék jeleseit ismeretik: költőket, írókat, tudósokat, művészeket, szervezőket. Mindkét kötet jó kalauza a Balaton szellemi múltjának. E munkák folytatása és kiegészítése a jövő számára szép feladat. Váth János alapos ismerője

a Balaton természeti világának, a balatonkönyéki népnyelvnek és népszokásoknak, általában a balatonmenti magyar léleknek. Műveinek a Balatoni Szövetség által 1929-ben kiadott tízkötetes gyűjteménye a Balaton egész világát megeleveníti. A Balaton újabb költői közül Wlassics Tibor báró, a Balatoni Társaság egykori elnöke és Soós Lajos említendők. A balatoni helyi kiadványok sorában a Balatoni Évkönyvek érdemelnek különös figyelmet. A legjobb, rövid, tömör, összefoglaló munkát a Balaton földrajzi, történeti, etnográfiai, gazdasági és kulturális kérdéseiről ugyancsak a helyi művelődés egyik kitűnő munkása, Lukács Károly írta (Kincsestár-kötet.).

A Balaton az utóbbi évtizedekben az ifjúsági irodalomba is bevonult. Sebők Zsigmond „Mackó úr a Balatonon“, Lampérth Géza „Három pápai diák balatoni kalandozásai“, Nógrádi László balatoni cserkészregényei és Klaszsek Ödön „Kalandok a Balatonon“ című diákregényei kedvelt ifjúsági olvasmányok.

AZ ISMERTETETT, többnyire — sajnos — éppen csak megemlített nevekkorántsem merítettük ki a balatoni írók sorát. Ám ez nem is volt célunk. Pusztán képet akartunk nyújtani irodalmunk e részterületének gazdagságáról, amelyből — kiki láthatja — oly csekély töredék jutott el mindmáig a köztudatba. Ne kérjük, kinek a hibájából? Irodalmi nevelésünk hiányossága, vidéki kulturális életünk szervezetlensége, saját közönyösségünk egyaránt részes a mulasztásban. Pedig a Dunántúl, a Balatonvidék ismerete aránylag még kedvező a magyar glóbusz egyéb tájaihoz viszonyítva! Hiszen tudományos irodalma is gazdag: Lóczy Lajos, Herman Ottó, Jankó János és Cholnoky Jenő neve egyúttal értékjelzői is a feldolgozásoknak.

A legújabb írónemzedék, a mai harminc-negyvenévesek szemében sem a Balatonnak, sem a többi hazai tájnak nincs különösebb jelentősége. Ennek a generációnak számára a tájak művészi értéke erősen alászállt, táj szemlélete és természetérzése valósággal eltompult. Erdély az egyetlen ihletszerző táj. A Csonkaország, főleg az Alföld és a Dunántúl, elsősorban a szociográfiai érdeklődést köti le. Kodolányi János előszeretettel tér vissza újra meg újra az Ormánság lankáira, Márai Sándor első írásai a Szepesség hangulatából táplálkoztak, de fiatal szepességi íróinkat szinte kizárólag a nagyváros és a nagyvilág képei tartják igézetükben. Újabban, egy-két év alatt, magáról Párizsról több magyar regény jelent meg, mint a legutóbbi tíz esztendőben az összes hazai tájról. Talán nem csalódunk, ha a szociográfiai érdeklődés egyik gyümölcseként, népeletünknek, földünknek és természeti szépségeinknek közvetlenebb megismerésétől elszíntelenedő irodalmunk felfrissülését is reméljük.

AZ OLASZ IDEGENFORGALOM BERENDEZÉSE

A MAI MODERN nagyszabású olasz idegenforgalomnak Bonomi államtitkár rakta le az alapjait. Bonomi eredetileg a „Bőrkereskedők Szövetségének“ elnöke volt és mint ilyen hivatalból sokat utazott külföldön. Páratlan kezdeményező és éles előrelátó tehetséggel megáldva, 1930 óta a milánói kerület jótékonyági ügyeinek intézője. Kül- és belföldi tapasztalatait terjedelmes szakmunkában foglalta össze, abban az olasz közgazdasági helyzet eredményes orvoslásának lehetőségeit az idegenforgalom átszervezésében jelölte meg és ezt a munkát a Duce elé terjesztette. Megállapításainak végső összefoglalása: önálló hatáskörrel rendelkező külön államtitkárságot kell a nemzeti idegenforgalmi ügyek élére állítani. A Duce elfogadta az indítványt, Bonomi-t idegenforgalomügyi államtitkárrá nevezte ki és Olaszországban ettől kezdve az idegenforgalom ügye államügy.

Közigazgatásügyi vonatkozásokban a sajtó és propagandaügyi minisztérium egyik autonóm alosztálya. Propagandát csinálni annyit tesz, mint híveket szerezni valamely új politikai, vallási vagy társadalmi mozgalomnak. Olaszországban ez az új politikai mozgalom a faszizmus volt. Propagandát csinálni a faszizmusnak, erre az idegenforgalom egyik leghatásosabb módszernek látszott. Mindenki a faszizmus barátja lesz, akinek a rend imponál és aki annak eredményeiről a helyszínen személyesen győződik meg. Ez érteti meg velünk azokat a mérhetetlen áldozatokat, amelyeket a fasiszta Itália az idegenforgalom érdekében meghoz és amelyeket közgazdasági szempontokból talán nem is volna lehetséges magyarázni.

A megvalósítások sorrendjében jelen tanulmány keretében nem követjük a Bonomi által megjárt utat. A kezdetek kezdetéről elindulva, Bonominak is a későbbi tapasztalatok mutatták meg, mi az, ami elképzeléseiben helyes, megvalósítható és gyakorlatban is eredményes és fokról fokra alakult ki az a végleges kép, amellyel tulajdonképpen az egész idegenforgalmi szervezkedést és berendezést kezdeni kellett volna. Az olasz tapasztalatok alapján tehát az idegenforgalmi tennivalókat az alábbi pontokba foglalhatjuk.

KÖZPONTI IRÁNYÍTÁS. Kezdetben az ENIT (Ente Nazionale Industrie Turistiche) volt az állam hivatalos utazási irodája, amely minden nagyobb külföldi városban fiókirodákat állított fel az olasz

idegenforgalmi propaganda céljaira. Amikor a fasiszta állameszme az összes olaszországi vasútvonalakat állami kezelésbe vette, megalkult a CIT (Compagnia Italiana Turismo) mint az olasz vasutak hivatalos képviselte, amely az ENIT-től függetlenül ugyancsak állított fel külföldi városokban fiókokat és az idegenforgalmi propagandát továbbra is az ENIT fiókok kezében hagyva, kizárólag olasz vasúti jegyek eladásával foglalkozott. Az ENIT-nek — amint a fentebbiekből láthattuk — főcélja az idegenek Olaszországba való csábítása volt, de létfeltételeit, miután az államtól anyagi támogatásban nem részesült, a vasúti jegyek eladásából befolyó százalékrészesedésben találta meg. A CIT fiókok felállításával az olasz idegenforgalmi propaganda hanyatlásnak indult volna, ha nem jön Bonomi mentő javaslata: az idegenforgalom államügy, az ENIT alakuljon át állami hivatallá! Az ENIT tehát ettőlkezdve a sajtó és propagandaügyi minisztérium önálló alosztálya, főnöke Bonomi Orestes államtitkár, hatáskörébe tartozik az idegenforgalmi intézmények szervezése, közigazgatása, kül- és belföldi propaganda irányítása, minden idegenforgalomban érdekelt szakma ellenőrzése, árszabályozás ésatöbbi... röviden: az ENIT maga az állam.

PROPAGANDA, AZ Olasz Királyi Állami Idegenforgalmi Hivatal egyik legfontosabb szerepköre az idegenforgalmi propaganda irányítása. Amit Itália ezen a téren elkövet, az bátran magára vonhatja az egész világ bámulatát. Igazolja, hogy a legszebb eredmények csak egységes, központosított vezetéstől remélhetők. Az olasz példa igazolja, hogy az idegenforgalmi propaganda leghatásosabb módja és attól a legnagyobb eredmény remélhető, ha az az egész országra minden egyéni érdek mellőzésével egységesen vonatkozik. A legutóbbi olasz idegenforgalmi kiadványok címlapján például az alábbi címetek találhatjuk: „Olaszország sportélete“ ... „Téli sportok Olaszországban“ ... „Az olasz bor!“ ... „Százas tempóban Itália szép útjain!“ ... „Barangolás az olasz hegyek között!“ ... „Autóval a vulkánhoz!“ ... „Az olasz zene!“ ... „A gondolák romantikája“ ... „Bellini-centenárium“ ... „Goethe Olaszországban“ ... „Wagner Itáliában“ ... „A milánói Scala“... „Chateaubriand utazásai“... „A Duce földjén“... „Gabriele D’Annunzio országában“ ... „Az olasz tavaknál“ ... stb., amelyekben a reklámnak vagy propagandának semmi nyoma. Ezeket a témákat csupa híres, kiváló író dolgozta fel, olvasásuk a legtökéletesebb műélvezet. Kiállításuk olyan, hogy ha az ember egyik-másik ilyen műhöz hozzájuthat, átolvasás után sincsen szíve eldobni azt. A leggyönyörűbb fényképek, a legérdekesebb leírások általános témákról, amelyekben azonban egy-egy hely, ahol ez vagy az az érdekesebb személyiség átutazott, megpihent, vagy valamely nevezetesebb zenei vagy irodalmi alkotást hozott létre, oly csábító színekben van feltüntetve, hogy aki azt elolvassa, legyőzhetetlen vágyat érez abban saját szemével a helyszínen gyönyörködni. Ezek nem a szokásos banális guidek és baedekerek, amelyek kilométerről kilométerre minden hotelt, éttermet és múzeumot részletesen ismertetnek, egy város vagy környék nemlétező szépségeit — mert azt jól megfizették! —

üzletszerűen feldicsérik, hanem csupa irodalmi remekművek, amelyek egy valóban szép, romantikus földről szólnak.

Annakidején, amikor jelen tanulmányhoz szükséges adatokat gyűjtöttem, alkalmam volt Bonomi államtitkártól megkérdezni, vajjon nem vezet-e a városok közötti féltékenységre az a tény, ha ezek a kiadványok egyes helyekről megemlékeznek, másokat viszont figyelmen kívül hagynak.

„Ez a kérdés mindenütt felmerülhet, ahol a kereskedelem és általában a gazdasági élet szabad, vagyis mindenki a saját tehetségére és képzettségére hagyva él, ahogy tud, de nem merülhet fel a fasiszta állameszme keretében, ahol a legszigorúbb „nemzeti fegyelem“ uralkodik. Az egyén a nemzetért van, de a nemzet is köteles támogatni egyedeit. Mi csak arról beszélünk, ami érdekes és ami valóban megérdemli az érdeklődést. Általános érdekeket szolgálunk, de az ebből eredő bevételekből támogatjuk az egyest is. A jó reklám alapelve, hogy csak azt dicsérjük, ami azt megérdemli. Hazugságok, túlzások megölik a publicitét. Csak igazságot szabad írni, amit fényképekkel igazolunk. Ha egy város vagy környék valamely érdekes látványját bejelentik, azt hivatalos közegeink ellenőrzik és ha az megfelel a követelményeknek, bekerül a könyveinkbe.“

A belföldi propagandát Itáliában pótolja a fasiszta állameszme.

KÖZLEKEDÉSI KÖNNYÍTÉSEK. 1933-ban a Római Fasiszta Kiállítás alkalmával az olasz vasutak minden külföldről érkezőnek 70%-os utazási kedvezményt biztosítottak. Azelőtt ilyesmire még csak gondolni sem mertek volna. Forradalomszámba ment ezen a téren és ezzel a nemzetek közti turistaháború is megkezdődött.

Az elgondolás — amennyire magától értetődő és egészen természetes — annyira új. A fasiszta Olaszország ezt megtehetette, mert Olaszországban minden vasút az államé. Ha a vasúti menetjegyek árait leszállítják, az állam veszít. Ebben az esztendőben érte el a gazdasági válság is a tetőpontját. A fasiszta Olaszország olyaténképpen gondolkodott, hogy sokkal helyesebb és eredményesebb a vasúti jegyeken nem keresni, mint sehogyan, semmi máson sem keresni. Ez tulajdonképpen egy „prim“ volt a külföldről érkező és Olaszországban pénzt költeni akaróknak. Másutt is juttatnak az államok egyes hátramaradt iparágaknak ilyen prim-et. Franciaországban az olajbogyótermelők, Magyarországon a selyemhemyótenyésztők, Szerbiában a belgrádi építkezők élveznek ily államsegélyt. Olaszország a turistáknak juttatott ezekhez hasonló államsegélyt. A cél mindenütt ugyanaz, az eredmények különbözőek. Az olajbogyótermelőket és selyemhemyótenyésztőket, egy építkezésekben visszamaradt főváros építkezéseit állami támogatásban részesíteni, az állam ezen úgyszólván semmit sem nyer. Ellenben az idegenforgalom emelése érdekében 70%-os kereseti lehetőségről való lemondás esetén, a nemzet erre nemcsak hogy nem fizet rá, hanem hatványozott kereseti lehetőségekhez jut. Semmi sem csábit annyira egy külföldi országot megismerni, mint az a tudat, hogy az utazás alig kerül valamibe. Azonkívül az is az utas lélektanához tartozik, hogy az úton minden pénzt, amit erre

a célra magával vitt, el kell költeni. Hányszor meg hányszor me-
rült fel már bennünk a határhoz közeledve a kérdés: még ennyi és
ennyi valutám van, mit lehetne ezen venni? Végül pedig, adó és vám
formájában, mindenben az állam keres.

Ezzel az okoskodással — ajánlhatná valaki — leghelyesebb
volna a díjmentes vasúti utazást bevezetni. Bonomi államtitkár
beismeri, hogy ez is egyik régi vágya. „Szeretnék már ott tartani, hogy
egy külföldinek az Itáliában való utazás ne kerüljön úgyszólván
semmibe sem!“ Ennyit a vendégeink érdekében mindenesetre meg
kell tennünk! Pinchetti, az olasz szállodaszövetség elnöke szerint,
ha ezt a 70%-os utazási kedvezményt megszüntetnék, az olasz idegen-
forgalom feleannyi turistára sem számíthatna. Az olasz államvasutak
vezérigazgatója mondja: „Nem érzem magamat illetékesnek ítéletet
mondani afölött, hogy a külföldről érkezőknek juttatott utazási kedvez-
mény mennyiben járult hozzá ahhoz, hogy idegenforgalmunk
emelkedett. A gazdasági válság, az autó, autóbusz és repülőforgalom
rohamos fejlődése pedig határozottan ellentétben áll a vasúti utazások
olcsóbbátételével, azonkívül mi vasutasok nem is szívesen teszünk
különbséget olasz és nem olasz utasok közt. Annyit azonban meg-
állapíthatunk, hogy az általános üzletmenet, amely 1933-ig állandó
csökkenést mutatott, 1933-ban megállapodott és attól kezdve évről-évre
állandóan emelkedik. A külföldről érkezők száma is lényegesen emel-
kedett 1933 óta, viszont arra nincsenek adataink, vajjon végeredményben
több pénzt hoztak-e be az országba, mint azelőtt, vagy sem?“

A statisztikai hivatal megállapítása szerint 1910-ben 510.000
a külföldről érkező utas, 1927-ben 1,070.000, 1933-ban 2,500.000,
ebből azonban csak a külföldről érkező utasok számarányának növe-
kedését állapíthatjuk meg, de sem azt, hogy az egyes nemzetek polgárai
hogyan oszlanak meg ezen számok keretében, sem azt, hogy a vasutak
részére jó vagy rossz üzlet-e ez a 70%-os kedvezmény. Erre a kérdésre
már a CIT adja meg a feleletet.

M. Oro, a CIT igazgatója szerint az olasz idegenforgalom
ennek az utazási kedvezménynek köszönheti, hogy a gazdasági vá-
gálság káros hatásait csodával határos körülmények között elkerülte.
Az olasz idegenforgalmat kivéve, minden országban és minden téren
forgalmi csökkenések jelentkeztek. A külföldről érkezők száma évről-
évre emelkedett és ezzel együtt a munkaalkalmak és kereseti lehetősé-
gek is emelkedtek. A külföldi fiókjaink által eladott vasúti jegyek
végösszege hivatott annak igazolására, hogy ez a 70%-os utazási
kedvezmény mindenkinek mennyire jó üzlet volt. 1927-től 1928-ig,
tehát a világválság megelőző esztendőben a külföldön eladott jegyek
végösszege 71 és 74 millió líra. 1933-ban ez a szám 59 millió, 1934-ben
pedig 53 és félmillió lírára csökkent. Ez megfelel körülbelül egy harminc-
százalékos csökkenésnek. Hol van ma az az ország és az az ipar, amelyet
a világválság ne érintett volna ennél a harminc százalékos aránynál
erősebben? És ha az állam vesztett is néhány milliót ezen a kedvez-
ményen, hol van ez a veszteség azok mellett a horribilis anyagi bevételek
mellett, amelyben az ily módon keletkezett idegenforgalmi növekedésből
az egész nemzet osztozhatott?

Olaszország részére tehát, amint láttuk és amint a gyakorlat is igazolja, ez a turistáknak juttatott 70%-os vasúti kedvezmény eredményes. Az olasz idegenforgalomnak azonban mindez még nem volt elég. Nem elégedett meg azzal, hogy a külföldi csak eljőjön, hanem azt akarta, hogy lásson, nézzen, jőjön, menjen ide-oda. Bevezetett tehát egy újabb 50%-os utazási kedvezményt is a külföldiek részére belföldi forgalomban. Minden külföldi, aki a CIT valamely külföldi fiókjánál vagy az olasz határállomáson vásárol egy nevére szóló vasúti jegyet valamely olaszországi állomásig oda-vissza, az olasz határtól számított 70%-os kedvezménnyel, ezt a jegyet felmutatva, 50%-os kedvezménnyel utazhat később Olaszországban össze-vissza, feltéve, hogy legkevesebb hat napot tölt az országban. Hogyan lehet ellenőrizni, hogy az utas Itáliában legalább hat napot töltött? Vasúttechnikai kérdés. Az ellenőrzésnek lehet egy szigorúbb és egy tágabb értelmezése. A fasiszta Olaszország az utóbbit választotta. Megelégszik azzal, hogy az utas jegyváltásnál ezt a hat napi ott tartózkodási szándékát bejelenti. Az ellenőrzés megszigorításával egy vasúttársaság az idegenforgalomnak többet árthat, mint amekkora kárt az esetleges visszaélések a vasútnak okozhatnak. Ennek a hatnapos tartózkodásnak az eredete is erkölcsi okokban keresendő. A vasúttársaság ebbe az újabb 50%-os kedvezménybe csupán ilyen feltételek mellett volt hajlandó belemenni. Szerinte máskülönben nem fizetné ez ki magát. Az idegenforgalmi hivatal kezdetnek ezt elfogadta, mert tisztában volt vele, hogy később a vasút is hozzászokik ehhez a gondolathoz. A CIT-nél, ha az utas jegyet vált és ezt a feltételt a jegyfüzetről leolvassa, megjegyzik, hogy ezt nem kell komolyan venni.

Aki pedig a jegyváltással egyidejűleg legalább 12 hotelbont is vált magának, az az 50%-os kedvezményen kívül még egy másik kedvezményben is részesül: első osztályon 70%-os kedvezménnyel utazhatik, vagyis például az az utas, akinek a Ventimigliától Rómaig váltott másodosztályú jegye 180 lírába kerülne, annak ugyanez az út első osztályon csak 160 lírába kerül.

Bonomi államtitkár erre vonatkozólag ezt mondotta: „Az első osztályú kocsik a legtöbb országban üresen járnak, legfeljebb szabadjegyes utasok ülnek benne. Aki az első osztály teljes árát megfizetné, az inkább hálókocsin utazik ma. Miért ne tegyük minél kellemesebbé a külföldi turisták utazását? őket az utazásra nem a szükség kényszeríti, ők a mi legkedvesebb klienseink“.

Vannak ezenkívül több napra szóló szabadjegyek, amelyeknek birtokában az utas az összes olasz vasútvonalakat díjmentesen használhatja. A hat napra érvényes szabadjegy — helyesebben: bérletjegy — ára az I. osztályon 300 líra, a II-on 210, a III-on 125, míg az egyhónapig érvényes ilyen bérletjegy ára az I. osztályon 1100, a másodikikon 750, a harmadikon pedig 450 líra, de ezeket a jegyeket csak a CIT külföldi fiókjai árusítják.

Amikor a vasúti kedvezmények különböző szériáit bevezették, még nem gondoltak az autóval érkező utasokra. Később a tapasztalat megmutatta, hogy az igazi „üzlet“ ebben fekszik. Egy autón érkező utas átlag egymaga annyit költ, mint tíz más, aki vasúti kedvezménnyel

érkezik meg. A „prim“-et ezeknek is meg kell adni és Olaszország ezt meg is adta olcsóbb benzin formájában. Az állam itt az adó egyrészét engedi el, hogy más vonatkozásokban annál többet kereshessen. 40% kedvezmény annak, aki öt napnál tovább marad, 80%, aki két hétnél hosszabb ideig tartózkodik olasz földön. A probléma csupán az volt, hogy amikor egy külföldi rendszámú autós olasz földre érve benzint kezd vásárolni, miből lehet megállapítani, hogy az illető még hány napot szándékozik ott tölteni? Erre valók ismét csak a hotelbónok, amelyek a benzinkedvezmény bevezetésével egy napon léptek érvénybe. Minden határátlépő állomáson — de csakis ott! — az autóval érkező külföldinek jogában áll benzinbónokat váltani. Olaszországban az árak általában véve fixek, állandóak. A benzin ára tízliteres tételekben 22 líra 40. Aki legalább öt hotelbónt tud felmutatni, minden ilyen tíz liter benzin felvételére jogosító bonért csak 17 líra 80-at fizet, míg a tizenöttnél több hotelbónnal rendelkezőnek ezeket a bonokat a határon 11 líra 32-ért árusítják. Alakjukra nézve ezek a benzinbónok apró kis csekkfüzetek, amelynek minden egyes szelvénye ellenében bármely olaszországi benzinállomás tíz liter benzint ad ki. Naponta csupán két ilyen szelvényt lehet beváltani, feltéve, hogy a csekkfüzet fedőlapján feltüntetett szám az autó rendszámával megegyezik. Naponta tehát csak 20 liter kedvezményes benzint engedélyez Itália. Ha valakinek ez nem elég, 22.40-ért ezen felül annyit vehet, amennyire szüksége van. Ugyancsak 2 lírát kell tízliterenként ráfizetnie annak, aki az általánosan használnál jobb gyártmányú, finomabb benzint kíván.

Az olasz idegenforgalmi központ ezeknek a bonoknak a beváltását a postával karöltve oly leleményesen szervezte meg, hogy az elhasznált bonokat a benzinárusok a legeldugottabb vidéki postahivataloknál is beválthatják, miért is az ilyen bonok, különösen a vidéken, beváltás előtt hosszabb ideig papírpénz gyanánt forognak, ami által az idegenforgalmi központ oly jelentős hitelhez jutott, amelyre a benzinbónok kibocsátása alkalmával még csak nem is gondolhatott.

ELHELYEZÉS. Olaszországban az idegenforgalom már a háború előtt is jó üzlet volt, jóllehet külföldi propagandára abban az időben még kevés gondot fordítottak. A gazdasági válság folyamán megindult idegenforgalmi verseny tehát az olasz idegenforgalmat nem érte oly készületlenül, mint például mondjuk nálunk. A hatásos külföldi propaganda révén viszont elérte azt, hogy a már békeidőben meglévő idegenforgalmi berendezései nem maradtak kihasználatlanul, mint mondjuk Franciaországban, ahol a békeévek idegenforgalmára alapított temérdek szálloda a gazdasági válság óta üresen áll. Vannak országok, amelyeknek külföldi propagandája sokkal ügyesebb kezekben van és hatásosabb és eredményesebb működést mutathat fel, mint amekkora idegenforgalmat az ország tulajdonképpen elbír. Erre Magyarország különösen jellemző példa, ahol még a főváros is nehézségekkel küzdök, mondjuk egy nemzetközi vásár, vagy Szent István-hét alkalmával. Franciaország — békeidőkben a legnagyobb idegenforgalommal dicsekvő ország — viszont a megfelelő propaganda hiányában nélkülözi

azt a turistamennyiséget, amelyet kényelmesen elbírhata. A fasiszta Olaszországban e két idegenforgalmi tényező eszményien harmonizál. A magyarországi belföldi propagandának ezen a téren még sok tenni-valója van!

Az idegenforgalom leprimitívebb formája az úgynevezett csoportos utazások. Az, aki hazájának határain túl még nem járt, fél magát bizonytalanságoknak kitenni. A csoportos utazások ezt a félelmet voltak hivatva eloszlatni: az utasnak, az utazás árát előre lefizetve, az utazás folyamán többé semmire nem volt gondja. Az ilyen csoportos kirándulásoknak azonkívül megvolt az a nagy előnyük is, hogy olcsóbbak voltak, mint az egyéni utazások, mert egyrészt külföldi helyismeret-rendelkező szakértők vezették, akik az olcsó, de jó helyeket felfedezték, másrészt a szállodák és éttermek is a „nagy üzlet“ reményében inkább hajlandóknak mutatkoztak a lehető legmérsékeltebb árakat számítani. Az egyetlen nagy hátránya az ilyen csoportos kirándulásoknak az volt, hogy az utas csak azt láthatta, amit néki megmutattak és nem járhatott kívánsága szerint szabadon, amerre akart.

Olaszország ezen a téren is úttörő volt, bevezette a csoportos utazásokat... egyénenként. Ezt úgy kell értelmezni, hogy a csoportokat nem egy vezető állítja össze, hanem a körülmények. Nem egy háromszáz főből álló csoport indul mondjuk Budapestről és érkezik meg San-Remóba, hanem a világ minden részéből önállóan utazók indulnak el és amikor a vonat San-Remóban megáll, abból kiszáll háromszáz utas. Ezt a számot csak példaképpen említem fel. Lehet több is, kevesebb is, egyik nap így, másik nap úgy, ahogyan a véletlen alakítja. Fődolog, hogy az olaszországi szállodák ily módon mindennap tömve vannak, vagyis ugyanaz az eredmény, mintha már otthon megalakult csoportok indulnának.

Vizsgáljuk már most, milyen módon jutott el Olaszország ehhez a szép eredményhez? A felelet meglehetősen egyszerű: a szállodabonok révén. Ali ez a szállodabón? A CIT külföldi fiókjainál árusított egyszerű utalványok, amelyekből az utas magának ahányat előre megvásárol, lefizetve az árát, annyi napot tölthet el bármely olaszországi szállodában anélkül, hogy ott egyetlen lírát is kiadni kényszerülne, feltéve, hogy nem kíván magának semmi „extrát“, amelyért bizony mindenütt fizetni kell. Ezek a „Buono d'albergo“-k névre szólnak és legkevesebb ötöt kell belőlük venni. Az utalványokat a Federazione Nazionale Fascista Alberghi e Turismo bocsátja ki és a külföldi CIT fiókok, ahol ezeket a bonokat árusítják, ellátják az utast egy kis füzetrel is, amelyben fel vannak sorolva mindazok az olaszországi szállodák, amelyek tagjai az ezeket a bonokat elfogadó egyezménynek. Mert — és ez már inkább adminisztratív probléma, de tanulmányunk keretében ezzel is kell foglalkoznunk — jóllehet ezeket az utalványokat valamennyi olaszországi szálloda elfogadja, az olasz szállodaszövetség nem minden olaszországi szállodát minősít méltónak arra, hogy oda idegeneket elhelyezzen. A szállodák öt különböző kategóriába vannak osztva: luxus, első-, másod-, harmad- és negyedrendű szállók és az egyes kategóriákra kibocsátott szállodautalványok a kategórián belül még további féleségekre is oszlanak, mint például: szoba fürdő-

szobával és penzióval, szoba teljes penzióval és fél penzióval, ha a nap egyik részét másutt kívánja eltölteni. Az utas minden tekintetben szabad, nincsen kötve az utalványon megjelölt feltételhez. Ha a bónuszos szoba nélküli szobára szól, kérhet magának fürdőszobást is, ha a különbözetet készpénzben megfizeti. A kényelem abban rejlik, hogy az utas valamely olaszországi városba érve, a brosúrából kiválaszt magának egy hotelt a megfelelő kategóriából, ott megszáll, a füzetből kiszakít egy utalványt és azzal fizet, nincsen gondja sem kiszolgálásra, sem számlabélyegre, sem kurtaksára. Az egyedüli felülfizetés, amit a szálloda követelhet, öt, illetve tíz líra abban az esetben, ha ott éppen főszezon van. De ez sem jelent meglepetést, mert abban a füzetecskében, amely a szállodák neveit felsorolja, az is fel van tüntetve, hogy hol, mikor van a főszezon. Abban az esetben pedig, ha az utalvány luxusszállóra érvényes és abban a városban, ahova megérkezik, luxusszálló — vagy az a kategória, amelyre az utalvány szól — esetleg nincs, akkor kiválaszt magának tetszés szerint bármely szállót és az utalvány leadása alkalmával a kategória közötti különbözetet a szállodától készpénzben visszakapja. Mert a szállodának is a központ a beváltás alkalmával az utalványon feltüntetett összeget téríti meg.

Amennyire egyszerű ez az utalványszisztéma az utasoknak, annyira komplikált a szervezet, amelyet kíván. Az idegenforgalmi központnak egy külön bankot kellett a bónuszos forgalom lebonyolítására építeni, amelyet Rómában akárki megtekinthet. Alaptőkéjét azok a 25-től 250 líraig terjedő összegek képezik, amelyeket az egyezménybe belépő szállodák évi tagdíj fejében befizettek. Forgalmát azok a befizetések teszik, amely összegeket a CIT külföldi fiókjai az elárusított bonok után befizetnek és azok a kifizetések, amelyeket az ország minden részéből beküldött utalványok fejében a beküldő szállodáknak kifizetnek, levonva belőlük azokat az összegeket, amelyeket a bank jutalékrészesedés és más címenek magának visszatarthat. Hogy ezt egy példával illusztráljuk, vegyünk egy ilyen utalványt, amely egy harmadrendű szállodára szól teljes penzióval. Ára 36 olasz líra. Ebből a bank 29 líra 20-at térít meg a szállodának, 10%, vagyis 2 líra 90 azé a CIT fióké, amely az utalványt eladta. Újabb 10% a bank jutalékrészesedése, 1 líra pedig minden utalvány után kategóriára való tekintet nélkül azé a városé, ahol az utalványt beküldő szálloda van, kurtaksa címén. (Ha annak a városnak, ahol az utalványt beküldő szálloda van, kurtaksát szedni nincsen joga, akkor a bank ezt az 1 lírát az idegenforgalmi propaganda javára fizeti ki.)

Ennek az utalványrendszernek rendkívül sok előnye van. Névre szól, tehát kisebb a kockázat azt elveszíteni, mint a készpénzt. Kényelem, hogy ahány ilyen utalvány még a zsebben van, annyi napra a szállodai ellátás biztosítva. Végül — de nem utoljára — ha az utas csak egy napot tölt is a szállodában, ugyanazt az olcsó árat élvezzi, mint az állandó, éves lakó. „Mert a patriotizmus, a korporatív szellem, a fasiszta disciplina, de az üzleti érzék is — mondotta Cesaro Pinchetti, a hotelszövetség elnöke, akinek aláírása megtalálható minden egyes ilyen szobautalványon — egyformán megkövetelik, hogy minden szálloda a lehető legolcsóbb szobaárakat jelentse be. A szállodás ennél

olcsóbb árat még a legjobb barátjának, a tulajdon édesapjának sem számíthat, mert, ha egy még olcsóbb ár lehetséges, akkor azt mindenki részére meg kell adni. Akit ilyesmin rajtaérnek, azt első esetben 1000 lírara büntetik meg és minden további esetben 15 napi elzárásra. A vendég nyugodt lehet abban is, hogy a legolcsóbb árat kapja és abban is, hogy nem csapják be.“ Annál gyakrabban előfordul, hogy előkelő luxusszállodákat tulajdonosaik harmad- vagy negyedrangú szállodának deklarálnak, — mint tette ezt Pinchetti is, a római Piazza Barberini-n álló gyönyörű hoteljével, amit azóta nagyon sok más szálloda is utánzóit — hogy a külföldieket ilyen módon arra a gondolatra készítsék: ha ilyen gyönyörű itt egy harmadrendű olasz szálloda, mint ez a római Barberini, vagy alimone-i Excelsior és Limone, mondjuk, akkor milyenek lehetnek a luxusszállók?

Azokon a kedvezményeken kívül, amelyeket a hotelbónokkal kapcsolatban már előzőleg említettünk (vasúti kedvezmények, benzin), annak birtokosa úgyszólván mindenütt, múzeumokban, színházakban, sportmérkőzéseken bizonyos kedvezményeket élvez, szinte azt lehetne mondani, hogy felmutatása annyit ér, mint egy újságíró-igazolvány.

SZÓRAKOZÁSI LEHETŐSÉGEK, LÁTVÁNYOSSÁG. A természeti és történelmi szépségekkel oly gyönyörűen megáldott Itáliának ilyesmikről nem kell külön gondoskodnia. Ehelyütt inkább térjünk ki azokra a ténykedésekre, amelyeket az olasz idegenforgalmi központ, mint közigazgatásügyi hatóság felmutathat, mert jelenleg a kontinens valamennyi állama közül egyedül az olasz idegenforgalmi hatóság rendelkezik közigazgatásügyi hatáskörrel. Az olasz határ- és vámkielégítésekkel, útlevelellenőrzőkkel, valamint a városok forgalmi rendőrségeivel személyzeti és fegyelmi vonatkozásokban az olasz idegenforgalmi államtitkár közvetlenül rendelkezik és azok a pénzügy-, illetve belügyminisztérium rendelkezéseit is csak az idegenforgalmi államtitkár utasításain keresztül hajtják végre. Az elv, amellyel Bonomi államtitkár, ezt a problémát kezeli az, hogy minden hatósági közeg a külföldről érkezővel szemben az államot képviseli és a fasiszta Olaszország részére minden külföldi turista „vendég“, akit ehhez méltóan kell is a hatósági közegeknek fogadniok. Ez az elv a gyakorlatban gyönyörűen érvényesül és az idegenforgalmi államtitkár alá rendelt hatósági közegekkel szemben a külföldiek részéről az utóbbi esztendőkből nem is merült fel semmi panasz. A határállomásokon minden Olaszországból elutazó külfölditől udvarias formában elkérnek minden számlát, amelyet magánál tart és feljegyzik az illető pontos címét. A számlákat az említett közegek a római idegenforgalmi központhoz terjesztik fel, ahol azokat lelkiismeretesen egyenként átvizsgálják és ha azt találják, hogy a külföldinek valahol, étteremben, szállodában, mulatóban vagy üzletben a megengedettnél drágább árat számítottak, a különbséget a számla kiállítójával megtérítetik és azt egy bocsánatkérő kíséreléssel együtt postán a külföldi után küldik. Olaszországból senki sem távozik el azzal az érzéssel, hogy rászédtek, becsapták vagy kirabolták, amit ma még nem minden országról mondhatunk el.

KOTZIG KÁROLY

AZ ÖRÖK HORVÁT KÉRDÉS

Jugoszlávia belpolitikai élete 1937 február 1—május 31. között; Breice utáni Wilder Belgrádban; külpolitikával megoldani a belpolitikát; költségvetési vita a horvát kérdéstről; Kovic, Jankovic és Superina beszéde; a politikai reformok elhalasztása; egyetemi kérdések; zágrábi ifjúsági zavargás; a kormány a professzorok ellen; a Szerb Kulturklub; az ipeki pátriárka a kormány ellen; a konkordátum körül; szerb támadások Spaho ellen; nagyszerb mozgalom; a terror útján; a szerb ellenzék belső válsága; Macek a szerb ellenzék ellen; Jankovic miniszter a horvát kérdéstről; szlovén elégedetlenség; Korosec hívei a kormány ellen; Korosec taktikája; marad minden a régiiben; utánunk a vízőn!

SZÉLCSEND A BELPOLITIKÁBAN, lázas tevékenység a külpolitikában — ez jellemzi azt a négy hónapot, melyet most veszünk tárgyalás alá. A délszláv külpolitika bemutatásától egyelőre el kell tekintenünk, mert még le nem zárt akciókról kellene beszélnünk, melyeknek sok kényes vonatkozásuk van. De a belpolitika is nyújt sok érdekes tanulságot, ha nem is gazdag eseményekben.

A BREZICEI TALÁLKOZÓVAL, a szerb-horvát megegyezés kísérletei egyelőre elérték kulminációs pontjukat. Kiderült, hogy Maceket nem lehet aprópénzzel kifizetni és hogy a kormány a horvátoknak lényeges engedményeket nem hajlandó adni.

A találkozónak február közepén volt még egy utójátéka. A paraszt-demokrata koalíció önálló demokratáinak (Pribicevic hívei) zágrábi leadere Wilder Veceslav, lapjában, a Nova Rijecben, Brezice balsikere után azt írta, hogy a megegyezésnek létre kell jönnie, ha a délszlávok képesek saját sorsukat irányítani. A kormány régóta szeretné Macek frontját megbontani, az önálló demokrata pártban Pribicevic Svetozar halála óta ingadozások észlelhetők, ezért most megpróbálkoztak a dologgal. Wildert Belgrádba hívták. Stojadinovic tárgyalta vele, a régensherceg egyórás audiencián fogadta és régi recept szerint a küszöbön álló megegyezésről fantasztikus hírek kerültek forgalomba. Pár nap múlva Wilder hazatért, referált Maceknek és maradt minden a régiiben.

Stojadinovic teljes erővel a külpolitikára vetette magát. Ezzel belpolitikai céljai is vannak. Olyan légkört akar teremteni, mely a horvátokkal megéreztesse, hogy magukra vannak hagyva, semmi külső segítségre nem számíthatnak. A premier azt reméli, hogy ily körülmények között Macek végre megtörik, vagy legalább híveinek egy része elhagyja őt. Mikor az olasz-délszláv egyezmény létrejött, a kormánypárt hivatalos lapja, a Samouprava, diadalittasan írta: most már van öt évünk a konszolidációra! Macek válasza erre az volt, a horvátok várhatnak száz esztendeig is, de követeléseikből nem engednek.

A HORVÁT KÉRDÉS továbbra is az érdeklődés homlokterében maradt. A februárban és márciusban lezajlott költségvetési vitában alig volt egyébről szó. Létezését már csak a levitézlett diktatúra néhány semmit tanulni nem tudó harcosa tagadja, de mikor ezt rőfös

beszédekkel bizonygatja, tulajdonképpen maga is elismeri azt, hogy a horvát kérdés napirenden van. Viszont a horvát kérdés súlyával és jelentőségével a jelen parlament munkájában résztvevő képviselők és szenátorok túlnyomó többsége nincs tisztában. A kontraszelekciónak az a módja, mely a törvényhozást életre hívta, magyarázza meg e helyzetet.

Nem volna sok értelme a skupstinában és a szenátusban elhangzott tömördek beszédet ismertetni. Többnyire néhány közhely variálgatásában merültek ki. A kormány és szorosabb hívei apatikusan hallgatták az ellenzéki támadásokat, melyeknek gyakran helyeselt a kormánypárt is, sőt kormánypárti részről is elhangzottak határozottan ellenzéki jellegű felszólalások.

Mindössze három tartalmasabb felszólalást ismertetünk. A nem kormánypárti, de kormánytámogató Kosic Mirko belgrádi egyetemi tanár, képviselő nagyszabású beszéde a horvát kérdéstről igen nagy hatást tett. A későbbi beszédek többé-kevésbé az ő tétéleit ismételték, vagy ostromolták. A professzor láthatólag belemélyedt a problémába és a szerbeknél ritka elfogulatlansággal tárta fel nézeteit. Szerinte Szerbia idegen járomban nyögő testvéreit akarta felszabadítani. Dél-Szerbia, a Vajdasági) és némileg Bosznia is valóban idegen járom alatt nyögtek, de Horvátország, ha nem volt is egészen független, saját maga kormányozta önmagát. A horvátokat tehát a szerbek nem szabadították fel. A horvátokat nem Ausztria találta ki, mint azt a szerbek általában véve hiszik, (e felfogás szerint a horvátok katolikus szerbek), a horvátok nemzet voltak Ausztria előtt is. Ezért téves a délszláv egység esetében a német és az olasz példákra hivatkozni. Itáliát és Germániát mindig egy nemzet lakta, akárhány államban éltek is, a horvátok mindig külön nemzet voltak, akármely államhoz tartoztak is. A horvátot jellemzi a kiegyezés, melyet egy más nemzettel köt. Ilyen kiegyezés volt Jugoszlávia keletkezésének alapokmánya, a korfui deklaráció. Mikor a vidovdani alkotmány a deklaráció megsértésével jött létre, beállott a kiegyezési sérelem és vele az államválság. A horvátok nem az egyes polgárok egyenlőségét követelik, hanem azt, hogy a horvát nemzet legyen egyenlő a szerbvel. Lehetetlen dolog az, hogy Jugoszláviában a horvátoknak kevesebb joguk legyen, mint a Monarchiában volt. A horvát kérdést meg kell oldani. Az első lépés volna a banátusi önkormányzatok életbe léptetése (?)

A diktatúras ellenzék nevében a legszélesebb alapon Jankovic Dragi volt miniszter fordult szembe Kosical. Szerinte Jugoszlávia nem új állam, hanem Szerbia folytatása. Az új határokat Szerbia Ausztriával és Magyarországgal állapította meg (?) és a horvátokat és szlovéneket illetőleg semmiféle kötelezettséget sem vállalt magára. A korfui deklaráció nem kiegyezés, hanem a délszláv egység kikiáltása. Önrendelkezési jog a horvátokat csak az állam határain belül illeti meg, de akkor sem úgy, hogy a szerbeknek szavuk se legyen a dologhoz. Tiltakozik minden alkotmányrevízió ellen, mert a zavaros külpolitikai helyzetben nem lehet belpolitikai kísérletezésekkel foglalkozni.

Jankovic Draginak a szenátusban a kormánypárti horvát Superina Benjamin volt miniszter felelt. Szerinte a horvát nemzet 99%-a

Macek táborához tartozik: Macekkel meg kell egyezni! Jugoszlávia nem Szerbia folytatása, hiszen a st.-germaini béke csak elismerte a már végrehajtott egyesülést. A horvát sabor elszakadó határozata megsértésével létrejött vidovdani alkotmány a horvátokra nézve nem volt jogérvényes. Szerbia nem tartotta meg kötelezettségeit Horvátországgal szemben. A régi horvát autonómia értelmében a mai minisztériumok közül nyolcnak legislatívája és executívája, egynek executívája horvát kézben volt. A kormánypárti szlovén Smodej szenátor élénken helyeselte Superina fejtegetéseit.

Más szónokok a kormány szemére vetették programtalanságát. Rámutattak, hogy a kormány tagjai ismételten ellentétesen nyilatkoztak a horvát kérdésről. Követelték, mondja meg végre Stojadinovic, miként képzelel el a megoldást. Minderre a premier csak annyit felelt, hogy a kormány mindenkor kész a horvát kérdés rendezésére, de ehhez Macek előzékenysége is szükséges.

A KÖLTSÉGVETÉSI VITA idején a horvát kérdés ez elvi tisztázásán kívül más mozzanatok is merültek fel. Az ú. n. politikai reformok (választó- és sajtójogi reform, a gyülekezési jog új szabályozása) ügyét a kormány a brezicei találkozó után megint elnapolta. Korosec belügyi expozéja szerint a kormány ezeket a skupstinán kívüli ellenzékkel is egyetértően akarja meghozni. Miután nincs meg egyezés sem a horvátokkal, sem a szerb ellenzékkel, a kormány immár harmadszor adatott magának a költségvetésben felhatalmazást, hogy a kérdést rendeletileg szabályozza. Világos, hogy a kormány egyelőre nem akarja a reformokat tető alá hozni és hogy a jelenlegi parlamentet nem kívánja idő előtt feloszlítani, hiszen egy valamennyire tisztességes választás a kormánypártot elsöpörné és egészen kaotikus állapotokat teremtene.

Ismételten nehézséget okoztak az egyetemek kérdései. A szlovének egyre határozottabban követelik a laibachi egyetem teljes kiépítését. Egyelőre Marburgban kaptak egy második teológiát, bár már is túlprodukción van a szlovén klerikusokban. Még súlyosabb a helyzet a zágrábi egyetem kérdésében. Itt 1918 óta mindent elhanyagolnak, az épületeket nem tartják karban, az intézetek a dotáció csekélysége miatt vegetálnak, katedrák betöltetlenek. Ugyanakkor, mikor a belgrádi egyetem új állatorvosi fakultást kapott és a jelen költségvetés a szerb fővárosban három új főiskolát állít fel (közgazdasági, képzőművészeti, zeneművészeti), a Zágrábban 40—50 éve működő hasonló iskolák tovább sem kapják meg a fakultást rangot.¹

Stosovic közoktatásügyi miniszter szenátusi beszéde szerint az országban 328 egyetemi tanár van, akik közül 238 a rendes. Hallgató

¹ Ereky Istvánt nagy művében (Egyetemi reform. Szeged, 1937.) a nyers statisztikai adatok a délszláv egyetemi állapotok rajzánál megtévesztették és különösen a zágrábi egyetem fejlődéséről egészen hamis képet ad. A zágrábi egyetem új fakultásai közül az orvosit IV. Károly király, a technikai a zágrábi Nemzeti Tanács, az állatorvosit és a mezőgazdaság-erdészeti ugyan 1919-ben Jugoszlávia állította fel, de már meglévő főiskolákból. Helytelen a zágrábi egyetemet a pestivel összehasonlítani, mikor az a pesti egyetemnek és műegyetemnek együtt felel meg. Ha így hasonlítjuk össze a főiskolákat, egyáltalán nem jutunk olyan reánk nézve kedvezőtlen eredményekre, mint Ereky.

15.305 van, ez a szám egyetemek szerint így oszlik meg: Belgrád 7726, Zágráb 50505 Laibach 1788, Szabadka (jogi kar) 571, Üszküb (filozófiai kar) 168. (Jugoszláviában a műegyetemek, gazdasági főiskolák stb. egyetemi fakultások.)

Az egyetemi ifjúsággal is bajok vannak. A belgrádi egyetem hallgatói a diktatúra alatt egészen baloldaliak lettek. Most sikerült a nacionalista szellemű ifjúságot valamennyire megszervezni. A zágrábi egyetemen kevés a baloldali ifjú, ellenben a parasztpárti és a jogpárti ifjúság egyre élesebben fordul egymással szembe, holott mindegyik csoport horvát nemzeti alapon áll, csak a jogpártiak türelmetlenebbek. A két csoport között halálos végű összetűzés is volt, mire az Avala sürgősen világgá kürtölte a horvát front felbomlását, elárulva ezzel szíve vágját. Bizonyos az, hogy soha a jogpárti ifjúság nem fog Maéek ellen fordulni, amíg ez a nemzeti küzdelem élén kitart.

A kormánynak azonban nemcsak az ifjúsággal van baja, hanem a tanárokkal is. Az ifjúsági mozgalmak háttérben professzorokat sejt. A belgrádi Szerb Kultúrklubot valóban professzorok alapították, akik azt hirdetik, hogy a szerbek szervezkedjenek szerb, a horvátok horvát, a szlovének szlovén alapon. Persze a szerb hegemoniához a horvátok és a szlovének felett ők is ragaszkodnak, de nem kívánnak velük vegyülni. Ezzel a délszláv egységet gyakorlatilag tagadásba veszik, ha elméletileg, mint magasabb szintézist, el is ismerik. „Nekünk szerbeknek, — írta a Pravdában Arandjelovic Dragoljub belgrádi egyetemi tanár,—a mi szerb vérünk, a mi szerb történetünk, a mi szerb nyelvünk, a mi szerb hagyományaink, a mi szerb államunk, a mi szerb népköltészetünk, a mi szerb Rigómezőnk, a mi szerb pravoszláv egyházunk mindenha és ma is óriási nemzeti vagyont jelentenek, melyről soha le nem mondhatunk.“ A klub alapítása nyilvánvaló visszahatas a premier szintelen jugoszlavizmusára. A kormány a klub ellen egy ugyancsak professzorokból álló Délszláv Klubot alapított. Ez azonban gyökeretlen, míg az egyre nyíltabban nagyszerb vizekre evező Szerb Klubot a szerb egyház és a szerb intelligencia nagy örömmel fogadta. Az egyetlen komoly tütakozó szó BoSkovió Duda ajkáról hangzott el, de ebben sem sok öröme telhetett a kormánynak, mert Boákovié, a vajdasági mozgalom vezére, a klubot azért támadta, mert a Vajdaságra is ki akarja terjeszteni működését.

A professzorok megfélemlítésére a kormány a költségvetésbe egy pótlékot csempészett be, mely szerint a közoktatásügyi miniszter minden 65 éves, vagy 35 éves összes szolgálattal bíró (tehát esetleg 55 éves) egyetemi tanárt nyugdíjazhat. A rendes tanárok ezután két fokkal, a rendkívüliek eggyel lejjebb kezdik a szolgálatot és minden fokhoz új kinevezés szükséges. Mikor a professzorok tiltakoztak, a Samouprava igen élesen letorkolta őket. Stojadinovic rálépett a beteg kormányrendszerek szokott útjára: pusztítani, vagy legalább terrorizálni a gondolkozó embereket!

Más taktikához fordult a kormány a pravoszláv egyház esetében. Ismeretes, hogy Barnabás ipeki pátriárka magatartása lehetetlenné tette a konkordátum tárgyalását. Barnabás tovább is folytatta a nyílt harcot nemcsak a konkordátum, hanem az egész Stojadinovic-kor-

mány ellen. Február közepén a belgrádi Szent Száva-templom építési bizottságának ülésén félrenemérthető célzással a pravoszlávia árulóinak mondta a kormány tagjait. Húsvéti pásztorlevelében kijelentette, hogy a szerb egyház mindenkor meg fogja védeni a maga jogait. A költségvetési vita folyamán többen is szóvá tették a konkordátum ügyét, de a beszédek nagyobb részét elkobozta a cenzúra. Csodálatosképpen közölték a diktatúrás Ljubibratic Sava szenátor beszédét. Ez élesen támadta a konkordátumot, mert a felekezeti egyenlőséget sérti. Dicsőítette a pátriárkát, azt állítva, hogy „minden szerbnek szeme a pátriárkára van irányítva, aki naponta sok hálálkodó táviratot és deklarációt vesz kézhez“. Végül tiltakozott az ellen, hogy a cenzúra megakadályoz minden vitát a konkordátumról, sőt a pátriárka beszédeit is elkobozza. Banjanin Jovo diktatúrás szenátor, régens-helyettes, ugyanekkor a Katolikus Akciót és magát a katolicizmust is élesen megtámadta.

A kormány minderre csak annyit felelt, hogy minden felelősséget magára vállal, de nem engedi meg, hogy a konkordátum kérdését az utca oldja meg. Nehéz megérteni ezt a dodonai kijelentést. Cselekedni mégis cselekedett valamit a kormány. Megkísérelte a pravoszláv egyház ellenállását vesztegetéssel leszerelni. A költségvetés pótlékaiban a pátriárka belgrádi palotájának építésére 20, a belgrádi teológiára 7.5, a pravoszláv papok fizetésének javítására 50 millió dinárt vett fel. Egyelőre a pravoszláv egyház a pénzt elfogadta, de magatartásán nem változtatott.

A nagyszerbek a konkordátumon és a jugoszlavizmuson kívül támadást kezdtek Spaho ellen is. Spaho lapja, a sarajevói Pravda, egyáltalán nem titkolja, hogy az 1931-es alkotmányt csak kényszerből fogadták el és hogy a mai bánátusok romjain federációra törekszenek. Boszniáról a költségvetési vita alatt a kormánypárti képviselők éppen úgy nagyszerb szellemben beszéltek, mint a diktatúrások. Sőt Kecmanovic pravoszláv esperes, a paraszt-demokrata koalíció tagja, sem igen különbözik tőlük, amennyiben — a katolikus és a muzulmán horvátok ellenére — folytatta a harcot a vrbasi bánátus (székhelye Banjaluka) különállásáért. Azt írta lapjában, az Otadzbinában, hogy a vrbasiak nem hagyják magukat Sarajevo által annektáltatni (!). Spaho minderre egy szót sem szólt és a kormány is hallgatásba burkolózott. Spahónak a muzulmán egyház alkotmányos életének teljes helyreállítása érdekében kormányon kell maradnia. Ezek a támadások mutatják, hogy helyzete a kormányban nem biztosabb, mint Korosecé a konkordátum-válság óta.

Április folyamán a Narodna Odbrana is újra akcióba lépett, még pedig nagyszerb és kormányellenes irányban. „A Narodna Odbrana, — írta hivatalos lapjuk, — nem ismer törzseket, nem ismer három nemzetet, nem ismer szeparatizmust és nem ismer más hazaáruló jelzőszavakat.“ Jugoszláviában eszerint csak egy egységes „délsláv“ (értsd: szerb) nemzet él.

A kormány a nagyszerb mozgalommal szemben tehetetlen, hiszen maga a kormánypárt is tele van nagyszerb érzelmű elemekkel, akiktől a kormány egyes tagjai sem állanak messze. Egyelőre a védekezés

igen primitív eszközeihez fordultak. Zivkovic tábornok minden lépését detektívek figyelik meg, Bobié Milos radikális volt miniszternél házkutatást tartottak, a telefonbeszélgetéseket ellenőrzik stb. Majd a Samouprava bejelentette a nagy söprést a tisztviselő-karban, elpanaszolva, hogy a tisztviselők semmibe sem veszik a kormányt, nyíltan hirdetik a rendszer közeli bukását és a parasztot lázítják a kormány ellen. Stojadinović csúszik a terror felé ...

A SZERB ELLENZÉK helyzetét a brezicei találkozó balsikere és a Stojadinovic-rendszer lappangó válsága megjavította. Ezt a kedvező fordulatot azonban eddig az ellenzék egyáltalán nem tudta kihasználni. Ennek az a főoka, hogy a három párt nem tud egy közös programban megegyezni.

A földművespárti Pribicevic Milan (Svetozar és Ádám testvére) február elején, egy hónappal halála előtt, helytelenítette, hogy a szerb ellenzék távol marad a skupština munkájától. Március elején az ellenzék három tagja be is nyújtotta mandátumát, anélkül hogy pártjaikból kiléptek volna, vagy ezek kizárták volna őket. A vrbasi földművespártiak Cubrilović képviselő vezetése alatt külön tárgyalásokba bocsátkoztak Maéekkel és azzal fenyegetőztek, hogy kilépnek a szerb ellenzék-ből, ha nem egyezik meg Macekkel. Majd akciót kezdtek, hogy a földművespárt vegye fel nevébe a szerb jelzöt, amit a horvát parasztpárt élénken helyesel. Az agg demokrata vezér, Davidović Ljuba, tovább kínlódik a demokrata-front szervezésével. Ehhez a három ellenzéki párton kívül a szocialisták is csatlakoznának. Persze bajos Stanojevic Acát, Pasic hagyományainak letéteményesét, a szocialistákkal és a baloldali földművespárti Jovanovic Dragoljub ex-professzorral is egy kalap alá fogni. A demokrata-front vagy népfront a horvát kérdést egyelőre elejtené és arra törekednék, hogy Szerbia teljes demokratizálásával új helyzetet teremtsen. A demokrata párt lapja, az Odjek, szemére hányta Maceknek, hogy nem megegyezést akar a szerbekkel, hanem diktálni akar nekik. Világos, hogy a horvát kérdésben Davidovic is a nagyszerb állásponton áll. A népfront tervének egy másik variánsát Jovanović Dragoljub hirdeti. Stanojevicet, Davidovicot, sőt saját pártvezérét, Jovanovic Jocát is tiszteletreméltó aggastyánoknak mondja, akik mindenről lekésnek. Fogjanak össze az összes baloldali elemek! Tiltakozik az ellen, hogy őt bolsheviknek nevezik, de kijelenti, hogy osztályharcot akar és neki a baloldalon nincs ellensége. Ha az ex-professzor így fejlődik, alig kétséges, hogy odajut, ami ellen ma még tiltakozik.

Ennyi belső ellentét mellett érthető az a gúny, mellyel a kormány-sajtó a szerb ellenzék mozgalmait és folytonos egyezkedési tárgyalásait kíséri. Ezek akarják a horvát kérdést megoldani, — írta a Samouprava, — mikor a saját piszlicsár belső ügyeiket sem képesek rendbehozni! Nagy megdöbbenést okozott aztán a kormánykörökben, mikor április végén híre kelt, hogy az ellenzék szoros koalíciója létrejött. A hír szerint elfogadták Macek modus procedendijét (egy új konstituante összehívása) és az összetett állam elvét. Hamarosan kiderült azonban, hogy a hír téves. Ezzel kapcsolatban autentikusabb nyilat-

kozatok hangzottak el egyes szerb ellenzéki politikusok részéről. Grol Milan, a demokraták vezető publicistája, azt írta, hogy semmiféle törzsi differenciáció nem változtathat azokon az alapokon, amelyeken az állam létrejött. Egy magát meg nem nevezett demokrata úgy magyarázta Davidovic álláspontját, hogy hajlandó ugyan belemenni az új konstituantéba, de csak akkor, ha már előzetesen a maga egész területében megkötötték a szerb-horvát megegyezést. A törzsi érzékenységgel számol, de nemcsak a horvát, hanem a szerb oldalon is és a koncesszióknak az állam fennmaradása érdekében is van bizonyos határa.

Erre következett Macek éles nyilatkozata a Vremében. A horvátok nem bízhatnak a szerb politikusokban, mert mást mondanak nekik zárt ajtók mögött, mint a nyilvánosság előtt. Senki még a szerb választók előtt nem tárta fel őszintén a horvát követeléseket. A horvátok semmiféle fokozatos megoldásba nem mennek bele, inkább maradjon a mai helyzet. Hiába vetik szemükre a formákhoz való merev ragaszkodást, ez a formalizmus jellemzi az egész horvát történelmet és hozzá ő is törhetetlenül ragaszkodik. E nyilatkozattal a szerb ellenzék és Macek tárgyalásai ismét megfeneklettek.

A PARLAMENTI SZÜNÉTET a kormány önünnepléssel töltötte el. A horvát kérdéssel behatóbban egyedül Jankovic Gjura erdészeti és bányászati miniszter nyilatkozott, a minisztérium nagyszerb szárnyának vezére.

Áprilisban azt mondta, hogy immár 18 éve hallja az egy és a több nemzetről szóló elméleteket, anélkül hogy tanulhatott volna valamit belőlük. Szerinte ki kell minden polgárt elégíteni és akkor rá fog jönni, hogy neki és az országnak egyaránt érdeke az egységes délszláv nemzet kialakulása. Persze ezt a nemzetet nem lehet dekrétumokkal megteremteni, mint azt a diktatúra akarta, hanem olyan eszközökkel, melyek mindenkit meggyőznek ennek szükséges voltáról. Májusban azt mondta, hogy a horvát kérdés az utóbbi években (!) keletkezett, amikor a horvátok nem beszélhettek szabadon követeléseikről. A megoldást illetően optimista, mert a kormánypártban megvan a készség a megegyezésre és a horvátoknál e készség kialakulóban van.¹

A második beszéddel egyidejűleg dördült el a zenggi csendőrsortűz, mely hat horvát ifjúnak oltotta ki az életét, azért mert „államellenes” énekeket daloltak. Új hat sír a szerb-horvát megegyezés útjában.

A szlovénység körében is az elégedetlenség fokozódása észlelhető. Ennek egyik oka a konkordátum-kérdés. A halogatás politikáját sehogy sem tudják a széles katolikus néprétegek méltányolni. És a Vatikán is kezd türelmetlen lenni. Mikor az új vatikáni délszláv követ átadta megbízólevelét, a bíboros-államtitkár utalt rá, hogy ez az aktus ugyanabban a teremben folyt le, amelyikben a konkordátumot aláírták.

¹ Célzás nyolc politikailag súlytalan zágrábi intellektuális alkotmánytervezetére, melyet Macek eleve elutasított és mely mögött a nyolc úron kívül senki sem áll, ők is csak feltételeken! (T. i. ha a szerbek tárgyalási alapul elfogadnák, aminek az ellenkezője történt meg.)

A szlovén sajtó kényszerből hallgat a konkordátum ügyéről, de az idegesség alig palástolható el. Horvát hatás alatt a szlovén nemzeti öntudat is egyre növekszik. Egy laibachi polgár panaszt tett az Államtanácsnál, mert szlovén nyelvű beadványára szerb nyelvű döntést kapott a pénzügyminisztériumtól. A diktatúrás Pucelj szenátor azt írta lapjában, a Kmetijski Listben, hogy ő ugyan délszláv, de szlovénül érez, gondol és beszél és ha a feje tetejére állítják, akkor sem tehet másként. A kormánypárti szlovén polgármesterek értekezlete is a szlovén államnyelv (az alkotmány szerint Jugoszlávia hivatalos nyelve a szerb-horvát-szlovén; üyen nyelv nincsen) jogainak tiszteletben tartását követelte, a szlovén nemzeti sajtóságok védelmét és az önkormányzat sürgős életbeléptetését. KoroSec lapja, a Slovenec, nyíltan támadja a centralizmust és a horvátoknak azt hányja szemükre, hogy a negáció politikájával lehetővé teszik ennek fennmaradását. Mikor a kormány Belgrádban az egész államra kiterjedő hatáskörrel útépitési alapot létesített, ez ellen a szlovén sajtó tiltakozott a leghevesebben. Mikor a belgrádi Szerb Klubban Popović Steva, az iparkamara titkára, egy előadásban azt sürgette, hogy legyen végre Belgrád és nem Zágráb az ország közgazdasági centruma, megint a szlovén sajtó rontott neki a szerbeknek: világos, hogy az egész decentralizációs híresztelés félrevezetés, — írták a szlovének, — hiszen, íme, a centralizáció és vele együtt a szerb hegemonia zavartalanul fejlődik tovább! A Szerb Klubról és ellenfeléről a Délszláv Klubról a Slovenec megállapította, hogy lényegűeg ugyanazt akarják: a szerb hegemoniát. E klubokban tehát a horvátoknak és a szlovéneknek semmi keresnivalójuk sincsen!

KoroSec, a csupa taktika-ember, nem érzi még elérkezettnek az időt, hogy felborítsa a helyzetet. Belgrádnak is konveniál, hogy a szlovének és a muzulmánok bent maradjanak a kormányban, amíg a horvátok meg nem puhulnak. De lelkileg mind a szlovének, mind a muzulmánok már elfordultak Stojadinovic rendszerétől. Aki ezt a lelki diszpozíciót ki tudná használni, az holnap ura lehetne a helyzetnek, vagy annyira kiélesíthetné az államválságot, hogy többé nem lehetne létezését elpalástolni. Érthető, hogy az államválság kiélesedését illetékes helyen minden körülmények között el akarják kerülni. Ugylátszik nincs jelen az az államférfiú, vagy nem akar jelentkezni, aki egy belpolitikailag a mai rendszernél kedvezőbb alakulást garantálna. Tehát marad Stojadinovic, nem old meg semmit, hagy lassan mindent elromlani, naponta megíratván magáról, hogy megmentette Jugoszláviát. Amíg a kedvező külpolitikai konjunktúra tart, a rendszer is tarthatja magát. Azután? Ugylátszik a sok ügyességgel bíró délszláv premier nem teszi fel magának ezt a kérdést. A hatalom mámorának édes italát szürcsölgeti és egy vállrándítással intézi el a dolgot, ha más teszi fel neki ugyanezt a kérdést: Utánunk a vízőzön!

BAJZA JÓZSEF

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE.

A háború vagy béke kérdése; az európai dinamizmus; Magyarország mint középeurópai nyugalmi pont; államférfiak látogatásai; a meglepetések lehetősége; Neurath látogatásait román-lengyel viszony — Az orosz belső viszonyok — A spanyol bonyodalmak j a Deutschland és a Leipzig ügye

AZ EURÓPAI POLITIKA utolsó két hónapja bár erősen eseménydús volt, mégis hosszabb ideig a feszültségek enyhülésének jegyében állott. Ennek az enyhülésnek az okait talán még ki tudjuk tapogatni, de azt már senki sem mondhatná meg, vajjon tartós javulás jele-e ez, vajjon a fokozatosan beálló enyhülés tényleg meghozza-e azt a légkört, amelyen az európai békét újabb alapokra lehet felépíteni anélkül, hogy a döntést ismét a fegyverekre bíznák, vagy pedig mindez nem egyéb mint színházi előkészítése az elkerülhetetlen nagy összeütközésnek, amelyről csak azt nem lehet tudni, kik lesznek a szembenálló felek. A helyzet mindenesetre nem olyan, hogy vak optimizmusra jogosítana fel, habár valószínűbbnek látszik, hogy akut, nagy válságot még néhány évig el lehet kerülni. Azonban ki merné a váratlant, a hirtelent teljesen kihagyni számításából?...

Feltétlenül az átmeneti enyhülés általános okai közé tartozik szinte minden ország közvéleményének a háborús akciótól való irtózása. Ezt szerencsésen és fontosán egészíti ki az a tény, hogy tulajdonképpen egyetlen európai állam hadseregének vezetői sem érzik fegyveres erejüket valóban harcra késznek. A spanyolországi események megmutatták, hogy az ott mindkét részről próbára tett hadiszerek — különösen a legújabb típusú bombavetőgépek, légi támadás elhárítók és tankok — nem minden országban állnak a technikai készültség legmagasabb fokán. Van olyan hadsereg, amelyben a támadó eszköz, a másikban a védekező fegyver hatásosabb. Bebizonyították az ibériai félsziget hadieseményei azt is, hogy a légitámadás valószínűleg nem képes eldönteni valamely hadjárat kimenetelét, bár a spanyol példából hiányzott a repülőgépek tömegtámadása és a gyilkos vagy kábító gázok felhasználása is. Azonban a katonai szakértők azt a következtetést is levonhatták a félszigeten végbemenő háborús főpróbából, hogy a léghárító eszközök sokkal hatásosabbak, mint ahogy gondolták, s különösen az utóbbi években rendkívüli haladást mutattak. A katonai felkészültség hiányát, illetve a katonai vezetők ama felfogását, hogy hadseregeik még nem érték el a hadkészségnek szükséges fokát (ami különben mindig relatív jelentőségű marad), azért tartom fontosabbnak a közvélemény háborúellenességénél, mert a nyomtatott és hallott propaganda mai eszközei mellett könnyebb dolog alig van, mint valamely „közvéleményt“ megfelelően átalakítani és az elérendő célokra alkalmassá tenni. A harmadik konkrét politikai oka ennek az érezhető „détente“-nak Szovjet-Oroszország katonai és politikai befolyásának hónapok óta fokozódó csökkenése. Ennek közvetlen európai hatása érezhető mind a spanyol politikai fronton, — a valenciai kormány politikájának lassú átalakulásában — mind, valószínűleg, a spanyol republikánusok katonai ellenállásának csökkenésében, mind végül a két nyugati ú. n. demokrata nagyhatalom politikájában. Mindezzel összefüggően és kapcsolatban nem utolsó oka volt egy ideig a feszültségek enyhülésének az a bölcs mérséklet, amit a Németbirodalom úgy politikájában, mint fellépésében az utóbbi hónapokban eddig mutatott.

Európában az utolsó öt-hat év alatt kétségtelenül jelentékeny erőltetés következett be. Ez a processzus még koránt sincsen most befejezve. Kontinensünk politikai rétegződésében háború nélkül is olyan változások mehetnek végbe, amelyek, éppúgy mint a mélyen a föld kérge alatt végbemenő geológiai változások és csuszamlások, magának a felszínnek a képét teljesen átalakíthatják. Aki az 1937-es Európa képét nem is a húszas évek, hanem csak az 1931-es Európával hasonlítja össze, az minden további spekuláció nélkül egyedül is rájöhet arra, milyen óriási dinamizmus jött itt működésbe, amelynek további kifejlődése és hatása ma még kiszámíthatatlan. Ebben az általános átalakulásban hazánk helyzete is változáson ment keresztül.

Magyarország új helyzetét kifelé is észrevehetően megvilágították azok az államfő-látogatások, amelyeknek a magyar főváros május folyamán színhelye volt. Viktor Emánuel olasz király, Helena királyné és Mária hercegnő s alig két héttel előbb Miklós osztrák köztársasági elnöknek és feleségének a kancellár kíséretében tett budapesti látogatásai nemcsak fényes ünnepnek voltak a magyar nemzet számára, hanem rávilágítottak arra a politikai jelentőségre is, amelyre az ország egyrészt az olasz vonalon megkezdett politika, másrészt a magyar-osztrák barátság kifejtése kapcsán szert tett. Az olasz király a háború kitörése óta nem tett látogatást külföldön, osztrák szövetséges államelnök pedig soha sem volt Ausztria határain túl, mióta az új állam a Habsburg-monarchia szétesése után létrejött. A mód, ahogy Viktor Emánuel király múlt év novemberében fogadta, az idén pedig visszaadta Horthy Miklós kormányzó látogatását, ahogy a magyar államfőnek tulajdonképpen szuveréneket megillető tiszteletet adott, mutatja azt a jelentőséget, amit az olasz nagyhatalom a kormányzó személyének és az országnak, melynek élén áll, tulajdonít. A könnyű kísértéseknek, a külső csábításoknak, valamint minden belső gyengítési törekvésnek ellenálló Magyarország olyan fix pont a középeurópai politikában, amelyre támaszkodni és amelyre építeni lehet. A királylátogatás jelentőségét talán az a körülmény jellemezte legjobban, hogy mindazok, akiket az országon kívül, de az országon belül is zavar Magyarország helyzetének az erősödése, hónapokon át igyekeztek azt a hírt terjeszteni, hogy a látogatás létre nem jön, sőt ezen igyekezetükkel még az utolsó napokig is kitartottak. Ha felállítjuk az események mérlegét, megállapíthatjuk, hogy a két államfőlátogatás Magyarország kormányzójának és feleségének személyes, az országnak pedig politikai, erkölcsi és, a rendezés szépsége és zavartalansága szempontjából, művészi sikere volt.

Amíg a Népszövetség legszebb napjait élte, kétségtelenül egyik nagy előnye volt, hogy a vezető államférfiaknak az egymással való érintkezésre, egymás megismerésére, feltűnés nélküli bizalmas eszmecserére széles keretben alkalmat adott. Amióta azonban Németország kilépett, Olaszország pedig nem vesz részt az ottani tanácskozásokon, az érintkezés lehetősége ott csökkent, sőt egyáltalán megszűnt a Népszövetségben vezető hatalmak és ama nagyhatalmak között, amelyekkel éppen legfontosabb lenne az állandó kontaktus. Ezért látjuk, hogy néhány év óta folyton sűrűsödnek a vezető államférfiak látogatásai, akik, mint a fecskék a tavaszi égen, cikkáznak ma egyik fővárosból a másikba. Ez a diplomáciai módszer valószínűleg most érte el tetőfokát, mert alig képzelhető el matematikai valószínűségi számítás szerint is több ide-odalátogatás, mint amennyi 1937 áprilisától június végéig az európai fővárosokban végbement, különösen ha a miniszterelnökökhöz és külügyminiszterekhez a tárcaminisztereket és bankelnököket hozzászámítjuk. Rendkívül aktívak voltak Németország, Olaszország, Közép-Európa meg a Balkán államférfiai — eltekintve attól, hogy a londoni koronázás mindenkinek, aki csak akarta, nagyszerű utazási, találkozási, ismerkedési és eszme-

cserélési alkalmat nyújtott. Azonban az európai helyzetkép-egyenlet tele van olyan személyes, lélektani és dinamikus jellegű ismeretlennel, amely szinte pillanatról-pillanatra teljességgel kiszámíthatatlanná teszi az események fejlődését. Sem az érdekkomponensek, sem az eszmeáramlatok, sem az észszerűség követelményeinek ismerete nem elegendő arra, hogy a holnapra következtethessünk: a meglepetés uralkodó bolygó európai naprendszerünk egén. Hiszen alig néhány hete volt olyan pillanat, amelyben joggal lehetett volna azt hinni, hogy az európai békét veszélyeztető spanyol probléma kezd visszatérni kiindulási pontjához, Közép- és Délkelet-Európa jelentőségének felismerése pedig újra növekedőben van. Az államkancelláriákban ezt valóban hitték is, a sajtókommentárok is ezt a bizakodó hangulatot tükröztették vissza, Olaszország és Németország érdeklődését hónapokon át elsősorban az általános válsággal fenyegető spanyol események kötötték le. Az a tény, hogy Neurath báró birodalmi külügyminiszter június elején délkelet európai körútra határozta magát, meglátogatván Belgrádot és Szófiát, visszajövet pedig hivatalos látogatást tett a magyar fővárosban is, beszédes bizonyítéka volt annak, hogy Berlin aggodalma a spanyol konfliktus elmérgesedésével kapcsolatban csökkenőben volt, s hogy a nemzeti szocialista kormány messze láthatóan alá akarta húzni azt az érdeklődést, amelyet a Dunamedence és a Balkán államai iránt érez s kimutatni azt a meggyőződését, hogy nélküle ezeknek az államoknak a politikai problémáit megoldani nem lehet. Számunkra mindenesetre nagyon örvendetes, hogy a külügyminiszternek a három fővárosban elmondott pohárköszöntői közül hangban legbensőbb és legmelegebb budapesti beszéde volt, amelynek különös politikai jelentőséget adott a németajkú magyar állampolgárokról való megemlékezése, akiknek államhűségét hangsúlyozottan kiemelte. Magyarországnak minden oka megvan arra, hogy politikájában a Németország iránti barátság vezesse: a hagyományok és földrajzi helyzetünk a józan alapjai ennek. Az egyetlen zavaró körülmény a magyarországi németiség körében folytatott politikai agitáció volt. Ha ezt a nemzeti-szocialista pártközegek hivatalosan beszűntetik, akkor további érdekközösségben végbemenő harmonikus együttműködésnek részünkről nemcsak akadályja nem lehet, hanem azt minden jó magyar ember az ország érdekében örömmel üdvözölheti.

A német-jugoszláv viszonyban Neurath látogatása valószínűleg nem hozott változást, de úgy látszik mind a két fél szempontjából fontos volt, hogy erre a közeledési lehetőségre ismét egyszer messzehallhatóan rámutassanak. Hogy végül melyik fél fogja ennek az előkészítő földmunkának a gyümölcsseit élvezni, arra ma sem Sztojadinovics, de Neurath sem tudna, felelni. Mindkettő valószínűleg abban bízik, hogy az Ő hazája, vagy talán azt hiszi, hogy mind a ketten együtt szüretelhetnek... Persze, úgy a belgrádi, mint a szófiai látogatás nemcsak speciális érdekeket szolgált, hanem mindenkihez szólt, minden hatalomhoz, amelynek a Balkánon érdekei vannak, vagy amely ott magának erős pozíciót igyekszik biztosítani. A másik oldalon a lengyel-román kölcsönös udvariasságok — Beck külügyminiszter áprilisi, bukaresti útja, amelyet júniusban a lengyel köztársasági elnök kíséretében megismételt, közben és előbb román miniszterek és a román trónörökös varsói látogatásai — a kelet európai probléma egy másik aspektusára, a kisantant országai között fennálló érdekellentétekre és az orosz-kisantant viszonyra mutattak rá. A megújult lengyel-román közeledési politika, amelynek célja a Szovjet elleni hatásosabb védekezés, Titulescu megbuktatásával vette kezdetét és azóta igen hatályosan épült ki. A Litvinoff és Titulescu által tervezett orosz-román katonai együttműködés, amely nyílegyenesen vezetett volna orosz csapatoknak Románián való átvonulásához és így valószínűleg Besszarábia visszafoglalásához, lehet hogy bizonyos nemzetköz

csoportok érdekeit, lehet hogy magánérdekeket szolgált volna, biztos, hogy nem állott volna Románia érdekében. Az oroszországi események valószínűleg megadták a kegyelemdőfést ennek az egész gyanús politikai elgondolásnak.

HOGY A SZOVJET-OROSZ rendszerben különböző áramlatok küzdenek egymással, hogy a hadsereg tisztikarának egy része másképp látja az orosz birodalom feladatait, mint akár a régi orthodox-kommunisták, akár az utolsó húsz év alatt felnőtt fiatalok, akik között viszont szintén örvény tátong, az mindinkább nyilvánvalóvá vált az 1936 szeptember óta Moszkvában lefolytatott „trozkista“ hazaárulást és kémkedési perekből és azokból a, bár zavaros, de mégis többnyire egy irányba mutató hírekből, amelyek a drót-sövénnyel elzárt nagy birodalomból kiszivárognak. Amióta a moszkvai nagyfejedelmek érintkezésbe jutottak az európai udvarokkal, Rettenetes Iván, I. Péter, Katalin, vagy a három Sándor cár korán keresztül a bolsevizmusig nehezebb probléma a politikus és a történetíró számára, mint az Oroszországban lefolyó események kibogozása és megmagyarázása nem is képzelhető. Nemcsak az erkölcsi elvek mások, de az orosz nép szellemi reakciója és logikája eseményekkel és szellemi hatásokkal szemben egészen más, mint a tőle nyugatra fekvő nemzeteké, beleértve szláv testvéreit is. Annak, mi a valódi politikai és lélektani háttere a trozkista bűnpereknek, a vádlottak minden józan ember számára érthetetlen viselkedésének és a legutóbbi eseményekben annak a tüneménynek, hogy a szovjet-hadsereg legkiválóbb tábornokai és szervezői engedték magukat lemészárolni, dacára annak, hogy hónapokkal előtte értesültek a rájuk váró eseményekről, európai fejjel magyarázatát megtalálni teljesen lehetetlen. Azt sem könnyű megállapítani, hogy vájjon Sztálin milyen erőkre támaszkodhatik akkor, amikor az imperialista Oroszország büszke teljesítményére, a vörös hadseregre teszi rá kezét, azt fosztja meg vezetőitől és katonai tekintélyétől. Valószínű azonban, hogy az évek óta kezében levő propagandisztikus erőket az ifjúság megszervezésére használta fel és hogy mögötte van a párt fiatal rekrutáinak nem megvetendő ereje. Persze már sokkal nehezebb megfejtetni azt a rejtvényt, vájjon elegendő lesz-e és milyen soká lesz elegendő ez a potenciális erő ahhoz, hogy egy olyan erős bürokrácia vezetői ellen állandóan saját szervezetüket lehessen felhasználni, mint ahogy azt a georgiai diktátor egyik napról a másikra pl. a GPU vezetőivel tette? Az összeütközés okai részben ideológiaiak: Sztálin és a pártvezetőség nyilván elhagyta a marxista-leninista tradíciókat. Imperialista békepolitikát folytatott és nem kommunista világorradalmasítást. Az eredmény az volt, hogy ezzel megerősítette Szovjet-Oroszország világhatalmi helyzetét, de viszont szükségképpen szembekerült azokkal az erővel, amelyek őt hatalomhoz segítették. Bánnennyire tudatában volt annak, — a francia forradalom történetét minden forradalmár alaposan tanulmányozza — hogy a forradalmárok egymásközi lemészárlásának kezdete a forradalom bukását jelenti, mégis belekényszerült ebbe a küzdelembe. Lehet, hogy e szörnyű vérengzések árán győzni fog és Sztálin s a sztálinisták a lefokozott tekintélyű Vorosiloffal együtt uralmon maradnak. Amin uralkodni fognak, az azonban már nem egészen a még egy év előtti erős, veszedelmes Szovjet-Oroszország lesz, melynek képviselői egy ideig határozottan és baljóslatúan befolyásolták az úgynevezett nyugati demokráciák elvakult és lassan mozduló politikáját. London előtt, ahol eddig nem tudták, vagy ismét elfelejtették, ki az orosz ember és mit jelent az orosz emberanyag, a spanyol hadjárat katonai tapasztalatai és az orosz belső konvulziók is megmutatták, hogy Szent-Oroszország a Romanoffokkal, német dinasztiájával, a Szovjettel, vagy a georgiai paraszttal az élén mindig csak ugyanaz marad. Puha erkölcsű, korrupt, kitartó munkateljesí-

tésre, fegyelemre képtelen, mély kultúrájú, de alig civilizálható embertömeg. Lehet, hogy a kommunista propaganda e balsiker után csökkenni fog, de lehet, hogy éppen a politikai tekintély leromlása és a külpolitikai sikerek hiánya magával fogja hozni a visszatérést a Lenin—Trotzky irányvonalhoz: a forradalmasítási propagandához. A nagy aranytermelő Oroszország anyagi eszközöknek nem lesz híjával. De az is könnyen lehetséges, hogy végül akad valaki az életükben veszélyeztetett generálisok vagy szovjetvezérek között, aki idejében szembeszáll Robespierre-rel és akkor Oroszország újabb forradalom, új polgárháború áldozatává lesz. A tábornokaitól és tisztikara egy részétől megfosztott vörös hadsereg azonban legalább is egy ideig nem fog azzal a presztízzsel rendelkezni, ami eddig nyugati szövetségesei szemében értékessé tette. Politikai és diplomáciai tekintélyének helyreállítása pedig egyrészt attól függ, vajjon a gyilkosságok sorozata lezárul-e, a belső konvulziók megszűnnek-e és másrészt, hogy vajjon a szovjet nemzetközi ellenfelei mennyi hibát követnek el s ezzel — nyilván akaratlanul — mennyire könnyítik játékát.

A SZOVJET-TEKINTÉLY időleges gyengülésének első időleges hatása már az utolsó két hónap spanyolországi katonai és politikai helyzetében és ezzel kapcsolatban a benemavatkozást ellenőrző bizottságon belül végbement eseményekben jelentkezett. Largo Caballero bukása és a valenciai új kormány összeállítása már a forradalmi elemek gyengülését s a mérséklő angol befolyás erősödését mutatta. Még mindig benn maradt azonban a Negrin-kormányban a kommunista-párt képviselője és a katonai akciókat a kommunista delegátusok erősen befolyásolták. Erre a tanácsadói befolyásra vezethető vissza — majdnem bizonyíthatóan — az az ismételt légi támadás, amelynek főképpen Olaszországnak és Németországnak a spanyol partok ellenőrzésében résztvevő flottaegységei voltak áldozatai. A második, de aligha utolsó ilyen támadás; amely a vörös befolyásra vezethető vissza, azonban visszafelé sült el. A republikánus légiflotta a Baleari-szigetek egy kikötőjében horgonyzó és pihenő német ellenőrző cirkálóra a „Deutschland.”-ra bombákat dobott. Ennek az orvtámadásnak, éppen a cirkálónak védelemre való készületlensége következtében közel harminc halott és vagy ötven sebesült áldozata lett. Minthogy egy ideig eltartott, amíg a Deutschland védekezésképes állapotba került, a német hadihajó ágyúi nem tettek kárt a támadókban. A birodalmi kormány válasza azonban gyors és megrázó volt. Német hadihajók jelentek meg a spanyol keleti tengerpart kisebb, de megerősített kikötője, Almeria előtt s azt részben rommálították. Ezután a represszália után úgy Németország, mint Olaszország bejelentette — az utóbbinak egy hadiegysége néhány nappal előbb Palma di Majorca kikötőjében vált áldozatává hasonló támadásnak — a londoni benemavatkozási bizottságnak, hogy bár a német birodalom a represszáliákat Almeria bombázásával egyelőre befejezetteknek tekinti, mind a két nagyhatalom mindaddig, amíg elégtételt nem kap, illetve amíg az ellenőrzésben résztvevő flottaegységei nincsenek hasonló támadás ellen biztosítva, visszavonul attól és a bizottságból is. A francia, valamint az angol sajtó és hivatalos körök első reakciója Almeria bombázására megmutatta, hogy a német birodalmi kormány kemény visszaütése a helyzet helyes megítélésén alapult. Kivéve az egészen baloldali elemeket, mind a két ország sajtója megállapította, hogy ellentétben a valenciai kommünikékkal, nem a Deutschland kezdte a harcot, mert a német hadihajó nyilvánvalóan pihenőhelyzetben volt. A második megállapítás pedig egyhangúlag az volt, hogy ez az incidens konfliktushoz nem vezethet, Franciaországnak és Angliának pedig mindenesetre kívül kell maradnia. Azonfelül különösen a londoni kormány előtt nyilvánvalóvá tette

az ellenőrző bizottságban mind a négy nagyhatalom együttes részvételének a fontosságát. A London és Berlin és London és Róma között lefolyó tárgyalások egészen szokatlan gyorsasággal vezettek eredményre. Két héttel Almeria bombázása után Németország és Olaszország nemcsak visszatért a londoni bizottságba, hanem fokozott súllyal vesz részt abban. Oroszországnak ama kísérlete, hogy megzavarja ezeket a négyes tárgyalásokat, illetve belefúrja magát azokba bomlasztó elemként, s hogy ezután szovjet-orosz egységek is részt vegyenek az ellenőrzésben, Anglia fagyos visszautasításán megtörött (emellett valószínű, hogy Franciaország, mely ugyan postása volt ennek az orosz kívánságnak, maga sem képviselte ezt nagy súllyal). A június közepén létrejött s reményteljesnek látszó megegyezés értelmében az ellenőrző hajóhadak pontosan körülírt szabadmozgási területet kapnának a spanyol vizekben, a két spanyol kormánynak pedig garantálni kellett volna biztonságukat. Ha valamely állam hajóit ismét támadás érné, azoknak önvédelmi reakcióra rögtön joguk van; de ez a támadás egyben a négy ellenőrző flotta ellen irányuló támadásnak minősítendő s a négy nagyhatalom azonnal tanácskozik megfelelő megtorlás felől. Habár eleve meg nem állapított, de rövid határidőn belül ezek a tanácskozások nem vezetnek eredményhez, akkor a megtámadott hatalom visszanyeri külön akcióhoz való jogát: ez ugyan a megállapodásban nincs kifejezetten benne, de az előzetes diplomáciai beszélgetésekből ez a konklúzió vonható le. Németország ugyanis, ismerve a nemzetközi diplomáciai akciók fejlődési körülményeit, joggal aggódott, hogy a kollektív tanácskozás és eljárás ilyen megszorítás nélkül, egyszerűen homokba futna. A megállapodás legnagyobb jelentősége ellenben — legalább is akkor, amikor kötötték—nyilván létrejöttének körülményeiben található: úgylátszott, mintha ez lehetne az első lépés, amely Anglia és Franciaország lassú eltávolodását sejtetné Moszkvától és amely így közvetve jelezné az U. S. S. R. kormányának pillanatnyi diplomáciai tehetetlenségét. A négyes kontroll helyreállítása kezdő pontjává válhatott volna a négy nyugati nagyhatalom gyakorlati összeműködésének, azaz a Mussolini-féle négyhatalmi paktum, ha nem is szerződéses formájú, de annál talán hatékonyabb hallgatólagos életbeléptetésének.

Az olasz sajtó is elismeréssel adózott annakidején annak a szellemnek, amelyben a brit kormány ezeket a tárgyalásokat vezette. Az angol-olasz viszonyban nemrég bekövetkezett feszültség ez örvendetes enyhülésének s az angol-német viszony várható javulásának kísérőjelenségeként volt értékelhető Neurath báró birodalmi külügyminiszter meghívása Londonba, hogy ott közvetlen tárgyalások során tisztázzák a brit és német kormányok felfogását a locarnoi kérdésben, a spanyol konfliktus dolgában, a közép-európai problémát illetően és talán a gyarmatok s a nyersanyagok kérdésében. A birodalmi kormány ama hirtelen és udvariasnak éppen nem mondható elhatározása, hogy Neurath báró látogatását két nappal a megállapított dátum előtt lemondta, halomra látszik dönteni mindazt a kedvező — főképp Németországra kedvező — következtetést, amit általában ehhez fűztek. Berlin, eljárásának indokolására, azt a körülményt hozta fel, hogy egy a spanyol vizeken cirkáló német hadihajóegységet újabb, bár veszélyes következményekkel nem járó támadás érte, s az így teremtett feszült helyzetben a birodalmi külügyminiszter nem hagyhatja el Berlint. Tény, úgy látszik, hogy a „Leipzig“ nevű német cirkálót az elmúlt héten — a vélelem szerint — tengeralattjáró részéről torpedótámadás érte, különböző napokon, többször is. A cirkáló ugyan sértetlen maradt, de az elégtétel és represszáliák kérdése, amelyben a londoni négyes bizottságon belül összeütközött egymással a német-olasz és a mérsékelt, előbb vizsgálatot kívánó angol-francia álláspont, felrobbanással fenyegette az egész megállapodást, ezt az egész nagy-

nehezen, szovjetorosz intrikák ellen létrehozott négyhatalmi alkalmi megegyezést. Más szóval — bármilyen támadás érte a Leipzig-et, bárhonnán lőtték is ki a torpedót, a hajót ugyan nem, de a megegyezést és az angol-német közeledést minden előnyösnek látszó következményével sikerült megtorpedóznia annak, akinek nyilván ez volt a célja. Az incidens, amely ismét feszültté teheti az angol-német viszonyt, beszédes bizonyítéka annak, mily labilis, mily gyenge alapokon nyugszik az európai béke újrafelépítésének a lehetősége. A legkisebb javulást gyorsan zuhanás követheti: nagy türelemre, legyőzhetetlen optimizmusra és nagyfokú emberi kötelesség- és felelősségérzetre lesz azoknak szükségük, akik ilyen körülmények között még komolyan hisznek a béke fenntartásában és valóban dolgozni is hajlandók érte.

OTTLIK GYÖRGY

MAGYAR KISEBBSÉG CSEHSZLOVÁKIÁBAN

A prágai kormány „kisebbségi deklarációja”. — A kassai községi választás eredményei. — Iskolasérelmek; hiányzó iskolák. — R. Vozáry Aladár rendtörvényes ügye. — A Szlovenszkói Magyar Kultur Egyesület és a Szlovenszkói Kath. Ifjúsági Egyesület évi közgyűlése

AKI CSAK FÖLÜLETESEN, vagy csak kívülről nézi a Csehszlovák köztársaság államjogi felépítését, a csehszlovák belpolitika nemzetiségek felé mutató irányát, kénytelen azonnal észrevenni a kettősséget, a két irányban, két különböző vágányon történő fejlődést, melyen az állam egész politikai felépítménye nyugszik. Ez a kettősség: egyfelől a csehszlovák államot életrekelő, annak politikai jellegét, magatartását megszabó elméleti tanok összessége, másfelől a gyakorlatban követett napipolitika, mely lépten-nyomon elméleti elvekre hivatkozik ugyan, de azokat folytonosan, teljes tervszerűséggel cáfolja. Hodzsa Milán miniszterelnök a közelmúltban egyik beszédében ugyan azt a kijelentést tette, hogy a „csehszlovák történelem értelme és alapja a demokratikus gondolat“, arra nézve azonban már adós maradt a felelettel: miképpen szolgálta és építette ki e „történeti alap“ az állam minden polgárára kiterjedőleg a ténylegesen demokratikus élet lehetőségeit és formáit.

A politikai élet ezen kettőssége természetesen egymásután termi súlyos politikai következményeit. A nemzetiségi kérdésnek szintelen szólammal vagy nyíltan pártcélokat szolgáló fogásokkal való eltussolása a sérelmek hosszú sorát és érthető elégedetlenséget eredményez. A csehszlovák kormányzat kénytelen számolni a helyzettel és gondoskodik is alkalomadtán felmutatható tervezeteiről, melyek a kérdés rendezését célozzák. A kormánynak legutóbb február 20-án hivatalosan kiadott „kisebbségi deklarációja“ is ezt a célt szolgálja. A kormány a német aktivista pártok közreműködésével megszerkesztett deklarációjában a „demokratikus csehszlovák kisebbségi politika hagyományaira“ hivatkozik és annak további irányvonalát akarja megvonni. Az irányvonal „további megépítése“ azonban — mint a deklarációból kitűnik — egyáltalában nem jelent haladást az előbbi állapothoz viszonyítva, egy szóval sem mond többet vagy kevesebbet, mint az alkotmánytörvény jócsengésű tételei, vagy a kisebbségi jogokat körülíró törvények paragrafusai. Szintelen ez a deklaráció és tartalmatlan,

szólamok és kikapott idézetek halmaza minden reális érték nélkül. Azt olvassuk egyhelyütt a deklarációban: „a kormány a politikai erkölcs és bölcsesség önmagától értődő parancsának tekinti, hogy a köztársaság törvényeit a közigazgatás valamennyi ágazatában maradéktalanul hajtsa végre. A nyelvrendelethez a járási hivataloknak egyes oly községi eljárásokkal való levelezése terén, amely községek lakosságának túlnyomó része más nyelvű, a kormány oly intézkedéseket tett, hogy az állammelven megfogalmazott átirathoz külön kérés nélkül és díjtalanul az illető nemzetiség nyelvén kiállított fordítás csatolandó.“ Vagy azt olvassuk másutt: „Munkaerőknek állami szolgálatba való felvételéről a csehszlovák köztársaság alkotmánylevelének 128. § 2. bekezdése intézkedik elvileg, amikor kimondja, hogy a vallásfelekezeti, vagy nyelvi különbség egyetlen állampolgárnál sem lehet akadály, különösen ami a közszolgálatba való lépést jelenti.“ „Az iskolaszervezés terén eddig is jelentőségteljes módon érvényesült az egyes nemzetiségek kulturális szükséglete és a kormány semmi szín alatt sem zárkózik el ennek további elmélyítése elől az eddigi szervezet keretében.“ Mint látjuk, hol az alkotmányleveléből idézett passzusokkal találkozunk, hol tágítható, de újból ígéretszerű mondatokat olvasunk. S hogy milyen lesz a jövő magatartás — afelől alig lehet kétségünk, hisz jól ismerjük a csehszlovák közigazgatás iskolapolitikában és gazdaságpolitikában egyformán kihasználható és eddig is bevált eszközeit. Nem kell tehát csodálkozni azon, hogy a kormány nagy hangon beharangozott kisebbségi deklarációjának — kisebbségi vonalon — csak újabb elégedetlenség és jogos kritika az eredménye. A szudétánémet párt heves hírlapi reflexióban válaszolt a kormány kisebbségi akciójára, sőt röviddel később Henlein Konrád aussigi beszédében a legerélyesebben utasította vissza a kormány minden reális programot nélkülöző kisebbségi tervezetét. A kisebbségi deklaráció magyar részről is a legteljesebb visszautasítással találkozott. Jaross Andor parlamenti felszólalásában a csehszlovák politika egyoldalúan nemzeti irányát támadta s rámutatott arra, hogy a köztársaság csak a biztos veszélynek teszi ki magát, ha „csehszlovák és nem-csehszlovákiai politikát“ csinál. Tudnia kellene a kormányzatnak — mondotta egyebek között —, hogy a köztársaság nem nemzeti, hanem nemzetiségi állam.

A prágai kormányzat „kisebbségi deklarációja“ egy szempontból azonban feltétlenül érdekes. Mint említettük, a kormány kisebbségi javaslatát a kormánytámogató német vezetőkkel dolgozta ki. Figyelemreméltó, hogy a német aktivistáknak több mint tíz esztendőn keresztül kellett a kormányban ülnök és ott minden tekintetben kiszolgálniok a prágai politika céljait, hogy végül is Prága leüljön velük a tárgyalóasztalhoz és hozzájárulásukkal a vázolt szintelen kisebbségi tervezetet megalkossa. Intő példa ez mindazok számára (főleg a magyar aktivista körök felé), akik kisebbségi jogaiknak helyreállítását a kormányzat kiszolgálásával vélik előmozdítani.

A csehszlovák politika demokratikus jellegére és felépíttségére élénk fényt vetett a közelmúltban Kassán kirobbanó kínos botrány. A dolog volta-képpen még hónapokkal előbbre nyúlik vissza. Kassa város közgyűlése hónapokkal ezelőtt elhatározta, hogy a szlovák és a magyar gimnáziumot egyidejűleg építi fel. A város meg is szavazta a két gimnázium számára szükséges telket és az építési költségekhez való hozzájárulást. Hodzsa Milán miniszterelnök pedig egy magyar küldöttségnek, mely őt Prágában nemrégiben felkereste, határozottan hangsúlyozta, hogy a két gimnáziumot egyidőben építik fel. Annál nagyobb feltűnést keltett Janoud helyettes polgármester bejelentése, aki a városi tanács április 13-i ülésén úgy nyilatkozott, hogy a minisztérium határozott kérése az építésre vonatkozó két megállapodás különválasztása. A minisztérium egyelőre csak a szlovák

gimnáziumot akarja felépíteni, a magyar gimnázium felépítésére csak évek múltán kerülhet sor. A helyettes polgármester nemvárt és az előző megállapodásokkal ütköző bejelentése természetesen éles politikai összecsapást eredményezett, végül is a tanács két szavazattöbbséggel elutasította az elnök javaslatát. Érdeemes megemlíteni, hogy a szavazásnál a csehszlovák szociáldemokratapárt „magyar” tagozatának képviselői az elnök javaslata mellett, a magyar iskola felépítése ellen foglaltak állást. Két nappal a viharos tanácsülés után érdekes fordulat történt: az országos hivatal 121.328—5—37. számú végzésével elrendelte a képviselőtestület, a városi tanács és valamennyi bizottság feloszlását. A város élére kormánybiztost állított és május 23-ára tűzte ki az új képviselőtestület megválasztását.

Az Egyesült Magyar Párt teljes erejével vetette magát a választási küzdelembe: azonnal pontokba szedte a magyar őslakosság politikai és kulturális követeléseit. Érdekesnek tartjuk e követeléseknek egynéhány passzusát szó szerint idézni. Követeli az Egyesült Párt, hogy: 1. a magyar nyelv jogai visszaállíttassanak a város közeletében; 2. magyar gimnázium és megfelelő magyar iskolák azonnal építtessenek; 3. a magyar kultúra szabadon érvényesülhessen, a magyar színiidény meghosszabbíttassék és a magyar filmek beengedtesse; 4. a városi hivatalokban és üzemekben őslakosok gyermekei kapjanak alkalmazást s munkaalkalmat és ezek teremthessenek maguknak a városban egzisztenciát.

A május 23-án lezajlott községi választások eredményei döntően bizonyítják a magyar elem túlsúlyát és ékesen cáfolják a hivatalos statisztikának jólismert adatait, melyek Kassán mindössze 17,8 százalék magyar kisebbséget mutatnak ki. Az Egyesült Magyar Párt győztesként került ki a községi választásokból: összesen 14 mandátumot szerzett, ami 9035 szavazatnak felel meg. Összevetve ezt az eredményt a legutóbb, 1932-ben lezajlott választások eredményeivel, azt látjuk, hogy a Magyar Pártra eső szavazatok száma az elmúlt öt esztendő alatt közel 2000-rel megnövekedett. A községi választások alkalmával leadott összes szavazatok 28,4 százaléka esett így az Egyesült Magyar Pártra. Ha most ez arányszámhoz hozzávesszük a különféle töredékpártokra, a zsidópártra és a kommunista pártra leadott szavazatok egy részét is (az említett frakciók szavazói ugyanis 70—80 százalékban magyar anyanyelvűek), úgy konstatálnunk kell, hogy Kassa lakosságának 50 százaléka még mindig magyar. Az 1930-as népszámlálás ugyan 17-8 százalékra szorította le az 1910-ben még vagy 85 százalékot kitevő magyar őslakosságot, de éppen az ilyen politikai titkos megnyilatkozásnál, mint volt a legutóbbi községi választás, tűnik ki, hogy a város magyarul beszélő és érző lakossága fölötté meghaladja a hivatalosan kimutatott kisebbségi arányszámot. A cseh politikai körök mindent megpróbáltak, hogy a magyarság egységes politikai összefogását megdöntsék. A választáson összesen 22 párt lépett fel, melyek között jónéhány még mandátumot sem ért el. Az ember szinte mosolyogva olvassa, hogy például a kassai „Szegény Polgárok és Sportolók” pártot alakítottak és összesen 320 szavazatot értek el. Hasonló töredékpártokkal színes összevisszaságban találkozunk: Rökkantak és Hadviseltek Pártja, Kassai Munkások Pártja (131 szavazat), Alkalmazottak és Sportolók Pártja (104 szavazat), Köztársasági Földműves Szervezet (116 szavazat) stb. A töredékpártoknak ez a fantasztikus és inkább komikus sorozata semmi mást nem szolgál, mint a magyarság sorainak a megbontását és jelentőség nélküli frakciókra való széthasogatását.

Az igazságtalan magyar iskolaügyek körül kirobbanó botrány, mely Kassán a közigazgatás beavatkozásához és új képviselőtestület választásához vezetett, sajnos nem egyedülálló a kisebbségi életben. Többször foglalkoztunk már annakidején beszámolóinkban a kassakörnyéki iskolaügy

szomorú helyzetével. Különösen két magyar község, a szepsi járásban fekvő Csécs és Makranc iskolaviszonyaira gondolunk, melyek éveken keresztül foglalkoztatták a magyar népkisebbség politikai képviselőit. Mindkét községnek mintegy 1000 főnyi lakossága van és az 1930. évi népszámlálás Csécsen 55.12, Makrancon 56.08 százalék magyar lakosságot mutatott ki. Evvel szemben mindkét községben mindjárt az államfordulat után bezárták a magyar iskolát és azóta is csak szlovák iskola működik mind a két községben. A hivatalos hatóságok nem voltak hajlandók tudomásul venni a magyar őslakosság jogos kérelmét annak ellenére, hogy pl. az 1934—35. iskolai évben Csécsen 150 iskolaköteles gyermek közül 113-at akartak a szülők magyar iskolába járatni. Ez az arányszám az 1936—37. iskolai évben már annyira növekedett, hogy 150 iskolaköteles gyermek közül 129 kívánkozott magyar iskolába. Hasonló volt a helyzet Makrancon is. Az 1934—35-ös évben 120 iskolaköteles gyermek közül 90 gyermek szülei követelték a magyar tanítást és ebben az évben a 120 gyermek közül 112 gyermek szülei állottak ki a magyar iskoláért. A közelmúltban bűnvádi eljárás indult azon magyar gazdák ellen, akik gyermekeiket magyar iskolába akarták járatni. Az iskolaügyi minisztérium az Egyesült Magyar Párt állandó sürgetésére végre május hó elején értesítette a két községet, mely szerint a minisztérium az iskolák felállítását és a dologi kiadások viselését igényli a községek lakosságától, mely esetben semmi sem áll többé útjában a két magyar iskola felállításának. Mindkét község tanácsa és képviselőtestülete egyhangúlag és azonnal elhatározta, hogy a magyar iskoláért meghozza a kívánt áldozatot.

Az iskolásérelmeknek azonban se vége, se hossza. Június első napjaiban Jaross Andor nemzetgyűlési képviselő tette szóvá a parlamentben a kassai szlovák egyetemről szóló javaslat vitájában a magyarság tarthatatlan kulturális sérelmeit. Hetvenkét olyan szlovák tannyelvű, a Slovenská Liga által felállított állami népiskola van — mondotta —, amelyeket olyan községekben létesítettek, ahol a lakosság abszolút és túlnyomó többsége magyar és ezen községekben még annyi szlovák gyermek sincs, amennyi egy osztály létesítésére szükséges. A somorjai járásban 4, a dunaszerdahelyiben 4, a galántaiban 7, a vágselyeiben 1, a komáromiban 4, az érsekújváriban 2, az ógyallaiban 5, a nyitraiban 3, a zseliziben 7, a párkányiban 6, a korponaiban 4, a kékkőiben 5, a losonciban 3 és a felediben 6, a tornajjaiban 1, a rozsnóyiban 1, a szepliben 1, a tőketerebesiben 1, a királyhelmeceiben 5 és a nagymihályiban egy olyan község van, ahol nincsen létjogosultsága a szlovák tannyelvű iskolának. Evvel szemben 60 olyan abszolút magyar többséggel bíró község van, amelyekben nincs magyar tannyelvű iskola. Ha azokat a nemzeti és erkölcsi energiákat, amiket a 72 szlovák iskolának fenntartására használnak, átadnák ennek a 60 magyar községnek — mondotta Jaross — magyar iskolák fenntartására, akkor demokratikus és igazságos cselekedetet hajtana végre a kormány. A középfokú iskoláztatás terén ugyancsak ilyen a helyzet. A magyar pártok évek óta hangoztatott követelése, hogy állítson fel a minisztérium Léván, Rozsnóyn és Ungvárott magyar gimnáziumot, vagy legalább magyar párhuzamos osztályokat. Az egyetemi oktatásról szólva Jaross megemlítette beszédében, hogy 1934—35. tanévben a csehszlovák egyetemeken összesen 1013 magyar nemzetiségű egyetemi hallgató tanult. Már maga ez a magas szám is indokoltá tenné önálló magyar főiskola felállítását. (Jellemző, hogy a kormány által felállított és fenntartott prágai ukrán egyetemnek mindössze 150—200 hallgatója van.) A magyarság azonban az egyetemi oktatás terén mindeddig a teljes meg nem értésre talált, sőt Bújnák professzor halála óta az egyetlen magyar taniszéket sem töltötték be.

A demokratikus szellemet és berendezkedést teljesen kompromittáló eseménye volt a csehszlovákiai magyarságnak április elején R. Vozáry Aladár esete. Az ungvári országos képviselőtestület ülésén tört ki a botrány, ahol Vozáry hozzászólásában magyarul reflektált a szónyegen lévő kérdésre, mire az elnöklő Meznik Jarosláv országos alelnök megvonta tőle a szót és mikor Vozáry magyar felszólalását nem akarta abbahagyni, detektívekkel vezettette ki az ülésteremből. Jellemző az eset annál is inkább, mint hogy Meznik alelnök épp ez ülésen fejtette ki programját, mely szerint a köztársasági elnök és a miniszterelnök intencióinak megfelelően megértéssel kívánja kezelni a kisebbségek ügyét, és utasítást is adott, hogy az illetékes hatóságok lehető legegyszerűbben bánjanak a kisebbségekkel. Az alelnök demokratikus bevezetője után tört ki a vihar, amikor R. Vozáry Aladár egyesülpárti tartománygyűlési képviselő a Latorca-folyó szabályozásának ügyével kapcsolatban szólalt fel és magyarul kezdte beszédjét. Meznik alelnök azonnal félbeszakította a szónokot és figyelmeztette, hogy nincs joga magyarul beszélni, mivel a munkácsi járásról van szó és ott nincs 20% kimutatott magyar kisebbség.

A szlovenszói magyarság kultúrépítő mozgalma, a Szlovenszói Magyar Kultúr Egyesület a közelmúltban Komáromban tartotta évi rendes közgyűlését. Ahogy az ember látja a politikai részről állandóan megnyilatkozó nyomást, a demokratikus formákban csomagolt, de lényegében imperialisztikus nemzeti politika módszereit, rövidesen rá kell hogy jöjjön: minő fontos a kisebbségi kultúrmunka, népnevelés és kultúrszervezés. A szlovenszói magyarság ebben az irányban főleg az elmúlt esztendő folyamán fejt ki mind nagyobb aktivitást. A Szlovenszói Magyar Kultúr Egyesület legutóbbi komáromi közgyűlésén a komoly és pezsgő, de ugyanakkor jelentős, méreteken és távolságokban szétágazó munka kialakulásáról hallottunk, mely ma már 165 szervezettel szolgálja a magyar népnevelés ügyét. A beszámolókból megtudjuk, hogy a gömöri fiókegyesületek száma ma már 30-ra emelkedett és azokban mintegy 1500 szervezett tag működik. Kelet-szlovenszón 24 szervezet működik 2000 taggal. Örvendetes, megnyugtató jelenség, hogy a fiatalság, főleg az egyetemi diákság (a pozsonyi akadémikusok Faluszemináriuma) lelkesen és komoly felkészültséggel csatlakozott a kultúregyesület népnevelő munkájához.

Ugyancsak június elején tartotta országos évi közgyűlését Galántán a Szlovenszói Katolikus Ifjúsági Egyesület. A ma mindjobban terebélyesedő katolikus színezetű és kulturális irányú mozgalom kisebbségi kultúrelőéletünknek egyik legjelentékenyebb szektora. Szervezett tagjainak száma ma már meghaladja a 12.000-et és tagegyesületeinek száma is közel jár a kétszázötvenhez.

ÖLVEDI JANOS

OLASZ VÁRÉPÍTŐK MAGYARORSZÁGON, A XVI—XVIII. SZAZADBAN

A FASISZTA OLASZ KORMÁNY, valóban irigylésreméltó bőkezűséggel, 50 kötetre tervezett kiadványt indított meg, „L'Opera del Genio Italiano all'Estero“ címen, amely részletesen meg fogja örökíteni mindazt, amit az olasz szellem, a legrégebb időktől napjainkig, Itália határain kívül alkotott. Ennek a hatalmas kiadványnak IV. sorozata az olasz várépítők működését tárgyalja s a múlt évben megjelent második kötete magyarországi terveiknek és építkezéseiknek bő leírását, vagyis más szóval váraink, várkastélyaink és kulcsosvárosaink műszaki történetét foglalja magába. Szerzője, Leone Andrea Maggiorotti tábornagy, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, nem csupán mint ezen a téren elsőrangú szakember, hanem mint Magyarország és a magyar nemzet őszinte barátja szól hozzánk ebben a könyvében.

Úttörő munkát végezett, mert mi várainknak nagyobbára csak ostromáról és védelméről olvashattunk, de alkotóik neve és építésük története legtöbbször homályban maradt. Ennek nagyrészt az volt az oka, hogy a magyar ember a katonai tudományokkal, főként pedig műszaki részükkel, igen sokáig nem akart foglalkozni s így erősségeink tervezése és építése merőben külföldiekre, a XVII. század derekáig legnagyobb részt olaszokra hárult, akiknek ezirányú tevékenységét az erődítés tudományában teljesen járatlan régi kútfőíróink nem értették meg s már csak ezért is vajmi ritkán és akkor is nagyon felületesen emlékeztek meg róla.

A Trianon-előtti Nagy-Magyarország területén, az apróbb erődítményeket nem is számítva, 97 olyan várunk, várkastélyunk vagy kulcsosvárosunk volt, amelynek terve, építése vagy átalakítása olasz mesterek nevéhez fűződik. Maggiorotti tábornagy 142 olyan vár-építőt sorol fel, életrajzi adataikkal együtt, akiknek működése számottevő nyomott hagyott minálunk. Megállapítása szerint, a mohácsi vész előtt három korszakban jöttek olasz építészek Magyarországra, tudniillik a XI. században, az Anjouk idején és Mátyás király uralkodása alatt. De legsűrűbb rajokban, mint várépítők, a XVI. és XVIII. század közepe között keresték fel hazánkat.

Jóllehet a török veszedelem már az 1396-i nikápolyi csatától kezdve fenyegette Magyarországot, végváraink rendkívüli fontosságát sokáig nem ismerte fel senki. Bármilyen fényesek voltak is Hunyadi János győzelmei és bárminő merészek a Balkán-félsziget mélyébe is

hatoló hadműveletei, itt nem részletezhető okoknál fogva, állandó sikert nem hozhattak. Sokkal hatásosabb lett volna az erős végvárrendszerre támaszkodó aktív védekezés, amelynek gondolata Mátyás király agyában is megfogant, de az ő korai halálával le is került a napirendről.

Borzasztó szerencsétlenségnek — a mohácsi vésznek — kellett reánk szakadnia, hogy nálunk is ráeszméljenek az emberek a jólkiépült és kellően fel is szerelt végvárrendszer szükséges voltára. De ennek felismerésétől az ige testtéválásáig hosszú volt az út. Egyrészt a két pártra szakadt ország képtelen helyzete s az anyagi eszközök hiánya hátráltatta a bajok gyors orvoslását, másrészt pedig az a körülmény is, hogy a török nem szállotta meg az országot 1526-ban s így sokan voltak, akik hosszabb időre elodáztottnak vélték a katasztrófát.

Végül is nem Magyarországból, hanem Bécsből indult meg a komoly kezdés. I. Ferdinand király, majd 1556-tól kezdve az Udvari Haditanács a legkitűnőbb, eleinte kizárólag olasz várépítőket szerződtette azzal a feladattal, hogy elavult és elhanyagolt várainkat az akkor terjedő s a várépítés terén valóságos forradalmat okozott olasz bástya-rendszer szabályai szerint átalakítsák, vagy újakat építsenek helyettük; mégpedig nem csupán az Ausztria felőli oldalon, hanem a törökök Bécs felé irányult fő hadműveleti vonalától távoleső tájakon, sőt 1551-ben már Erdélyben is.

Merőben új rendszerről lévén szó, természetes, hogy eleinte se a németek, se más nemzet fiai nem értettek hozzá; de lassacskán mégis csak megtanulták, ellenben mi magyarok mindvégig nagyon elmaradtunk ezen a téren. Mondják ugyan, hogy a XVI. században Révay Ferenc, valamint Kerechény László is értett volna az újrendszerű várépítéshez, de ezt az állítást semmiféle bizonyítékkal se lehet támogatni. Nem tudunk róla, hogy csak egyetlen várat is terveztek volna.

LEHETETLEN A tudós szerző munkájában ismertetett valamennyi erődtéménnyel és olasz építőikkel behatóan foglalkoznunk. Tér hiányában tehát csak néhány fontosabb várunkról s az ott dolgozott legkiválóbb hadiépítészekről akarunk röviden szólni.

Kezdjük a sort a fővárossal, Budával, bárha korai török kézre jutása következtében éppen ez tükrözi vissza legkevésbé az újkori várépítést.

Budavárának középkori magva az 1686-i ostrom alatt rombadőlt István-torony volt; ehhez csatlakozott a palota, két mérsékelt széthajló épületszárny alakjában. A palotát és az öregtornyot, a fejlődés második fokán, védőgát vette körül akkor, amidőn a tűzfegyverek általánossá vált alkalmazása következtében a védelem súlypontja se az öregtoronyra, se a palotára nem esett többé.

A fejlődésnek ezen a fokán se volt tartós a megállás. Ugyanis a védekezésnek a korábbi függélyestől mindegyre jobban vízszintes irányba történt fordulása folytán, a középkori várak szabadonálló, aránylag vékony, de annál magasabb kerítéséből jókora darabot le kellett bontani. Az üres és általában kicsiny falmenti tornyokat pedig földdel töltött vagy boltozott nagy rondellákkal, baluardokkal helyettesítették s ágyút állítottak rájuk, úgyszintén a kötőgátak mögé

készült földhányásra is. Ez volt a várépítésnek Budavárán ma is jól látható átmeneti stílusa, amelyet aztán, a XV. század utolsó évtizedétől kezdve, eleinte csak szórványosan, de később annál általánosabban, az olasz bástyarendszer váltott fel.

Azonban ez a nagyfontosságú újítás a szorosavett budai váron semmi, a Zsigmond király korától kezdve szintén megerősített s a várhoz észak felől csatlakozó felsővároson pedig csupán egy nyomot hagyott, mégpedig az északkeleti sarkon álló úgynevezett „Erdélyi-bástyát“, a János királyt szolgáló Domenico da Bologna 1534 és 1540 közötti alkotását. A napjainkban „Halászbástya“ néven ismert „Homwerk“ (Opera a como) még 1686-ban se volt meg.

Budavára, a mutatószámoként született Erdélyi-bástyát leszámítva, részint a középkori, részint az átmeneti várépítés stílusát tüntette fel, amikor a törökök 1541-ben elfoglalták. Így is maradt hosszú 145 éven át. Az ostromló sereggel 1686-ban idejött idegen tisztek nem győztek eléggé csodálkozni, hogy se a XVII. század derekán fejlődésének tetőfokára jutott újabb olasz, se az annak alapjaiból kisarjadt francia várépítő modornak nem látták Budavárán semmi nyomát.

Buda visszavívása után I. Lipót király a később olyan híressé vált polihisztort, Luigi Ferdinando Marsili gróf ezredest bízta meg azzal, hogy dolgozza ki a vár teljes átalakításának és korszerűvé tételének részletes terveit.

Marsili valóban nagyszabású, de éppen ezért lebírhatatlan anyagi akadályba ütköző tervéből jóformán semmi se valósult meg. Egyrészt elfogyott a pénz, másrészt pedig, amilyen mértékben szorították hátrább a további felmentő hadjáratok a török hódoltság addigi határait, ugyanolyan mértékben csökkent Budavárának korábbi katonai fontossága is. Ennélfogva az Udvari Haditanács, a romok eltakarításán s a legszükségesebb tatarozó munkán kívül, csupán a Halászbástya felépítésére szorítkozott.

Volt sok olyan várunk, sőt talán legtöbb olyan volt, amely a középkori ostromló eszközöknek megfelelő jó helyre épült, de ez a helyzete, az ágyú fokozatos tökéletesedése következtében, mindegyre rosszabbodott. Ilyen esetben, a bástyarendszerre történt áttérés alkalmával, legcélszerűbb lett volna valami alkalmasabb helyre, teljesen új várat építeni. De itt, mint legfontosabb tényező, a pénzkérdés szólott közbe, azután pedig az egyre súlyosodó török veszedelem gyors munkát parancsolt s ez az utóbbi körülmény a régi vár minél sürgősebb átalakítása mellett szólott. Végül pedig ne feledjük, hogy a középkori várak — a városokról nem is szólva — székesegyházat, apátságot, kolostort, vagy kastélyt zártak magukba. Ezeket a féltett épületeket az elavult s az ágyúnak többé ellen nem álló védőművekben meghagyni, vagy másfelé költöztetni nem lehetett. Így történt azután, hogy olyan helyen, ahol az átalakítás nem felelt volna meg a célnak, az új várat a régi köré építették.

Kanizsa elavult kicsiny vára ingoványok közé épült, vagyis „sárvár“ volt. Korszerű átalakítására és kibővítésére kerülván a sor, erős vita támadt két jeles olasz várépítő, Pietro Ferabosco és Carlo Theti között. Az előbbi a régi várat körülfogó öthomlokzatú védő-

vonaltól építése mellett kardoskodott, a másik azonban azt vitatta, hogy a mocsár adta természeti előnyök nem érnek fel a sokféle hátránnyal s ezért azt javasolta, hogy új várat építsenek, teljesen száraz helyre. Miksa király Ferabosco terve mellett döntött. Ferabosco, ennek megfelelően, már 1566 és 1572 között, két nagy bástyát épített, a tervezett új védővonal alkotórészeként. Ebben a munkában más olasz építőmesterek is segítettek neki, így — többek között — Sallustio Peruzzi, Martino Secco, Antonio Albertini, Giuseppe Sclavino és Bernardo Magno.

Sokáig vitás volt, vajjon Ferabosco terve teljes egészében megvalósult-e, avagy úgy módosult, hogy az új védővonal öt homlokzat helyett csak négyet kapott? A legújabb kutatások és ásatások bizonyossá tették, hogy Kanizsa vára öt bástyával és ugyanannyi kötőgáttal épült fel s citadellaként csatlakozott a város kerítéséhez.

Annakidején a győrit mondták Európa egyik legerősebb várának. Mivel a törökök fő hadműveleti vonalába esett, Buda elvesztése után nyomban feléje fordult I. Ferdinánd király figyelmé. Először Francesco da Spazio (1547) és Sforza Pallavicini őrgróf foglalkozott a középkori vár átalakításának tervével, de az építkezés végül is az imént már említett Ferabosco-nak egyes részeiben módosított terve szerint indult meg. Már 1557-ben, legalább nagyjában, készen volt az új vár, amelyen — a fennebb említettekén kívül — Pier Antonio Tarducci (1550), Sigismondo de Préda, Francesco da Pozzo, Giovanni Maria de Speziecasa (1553), Paolo da Mirandola (1554), Battista Bemporal (1556), Francesco Benigno (1561), Bernardo Gabellio, Cristoforo della Stella (1589) és Vincenzo Scamozzi (1599) is dolgozott.

Időközben, 1594-ben, a török elfoglalta Győrt s négy évig ült benne, anélkül azonban, hogy a váron valamit változtatott volna. Sajátságos, hogy már néhány évvel a visszaszerzés után, teljesen elhanyagolt állapotba jutott a vár, az annyira szükséges továbbfejlesztés helyett. Nagy fontosságát csak Montecuccoli ismerte fel újra s ő bízta meg az apai ágon skót, anyai ágon olasz származású Francesco Wimes grófot, a Győrött is teljesen hiányzott külső mellékművek tervének kidolgozásával s az építkezés vezetésével is. Ezeknek a mellékműveknek legnagyobb részét már a XVI. század legelején ismerték és alkalmazták is Itáliában. Papiroson nálunk is megszülettek elég korán, de alkalmazásukra nagyon későn került a sor. Ennek nem a nálunk dolgozott várépítők tudatlansága, hanem az állandó pénzhiány volt az oka. Wimes 1662-ben, vagy 1663-ban fogott a munkához s valószínűleg 1677-ig dolgozott Győrött, de nagyszerű terve sohasem valósulhatott meg teljesen.

Győrrel párhuzamosan fejlődött Komárom vára is, a Csallóköz keleti sarkában, a Duna és a Vág—Duna egybefolyásánál. Úgy látszik, hogy itt Filippo Tomielli rakta le a bástyarendszer első alapjait, 1544 táján. De csakhamar Ferabosco vette át a munka vezetését s az ő tervei szerint épült fel az Ó-vár, a már említett Speziecasa, továbbá Francesco de Spazio (1547), Adamo Gallo (1554) és Francesco Benigno (1556) közreműködésével.

Ez az Ó-vár csakhamar kicsinynek bizonyult, úgyhogy nyugati irányban való megnagyobbításáról kellett gondoskodni. Az Új-vár első tervét Theti dolgozta ki. Eszerint az Ó-vár nyugati homlokzata megmarad s az új védővonala az akkor még igen kicsiny városka nyugati oldalán, hárombástyás homlokzattal, vagyis „Koronaerőd“ („opera a corona“) alakjában húzódik egyik folyótól a másikig. Az Udvari Haditanács, valami oknál fogva, nem fogadta el Theti tervét s alkalmasint pénz hiányában, az egész építkezést is levette a napirendről. Itt is Montecuccoli indította meg újra a kátyúba jutott szekeret. Ő bízta meg az Új-vár tervének elkészítésével gróf Wimest, aki Győrön kívül Pápán, Veszprémben, Tatán, Tihanyban és Nagyvásonyban is dolgozott. Wimes megtartotta Theti hárombástyás koronaerődjének tervét, de több részletet megváltoztatott. Bemardo da Magno és Francesco Capra segítségével, 1673-ban be is végezte a hét évig tartott nagy munkát.

Komárom várának kettős hídfővé történt továbbfejlesztése már nem az olasz mesterek nevéhez fűződik.

Mint útzáró és mint hídfő, egyaránt fontos volt Érsekújvár. A XVI. század közepén még csak kicsiny sarokbástyákkal ellátott s a bástyarendszer legrégebb alakjában rögtönzött négyszögű védővonala volt, talán a „Magister aedificiorum“ — Felice da Pisa — alkotásaként.

Még ugyanennek a századnak második felében két Baldigara — Giuliano és a magyarországi várépítésben olyan nagy szerepet játszott Ottavio — kapott megbízást egy teljesen új vár építésére. Ez a réginek közelében kapott helyet s befogadta a polgári lakosságot is, az olasz mesterek terve alapján épült lakótelepre. Az új főgát hatszögű lett, ugyanannyi bástyával és kötőgáttal. Egy-egy homlokzata 250 méter hosszú volt. A két kapu közül az egyik „Bécsi“, a másik „Esztergomi“ nevet viselt. A két Baldigarán kívül, 1573 előtt Francesco Gera, majd Marcantonio Baldigara (1583), Giangiacomo Gasparino (1590), Claudio Cogorano (1596) és Simone Malatesta (1597) is dolgozott rajta.

Az építkezés évtizedekig tartott, de teljesen sohase készült el. Az Udvari Haditanács 1685-ben Marsilit küldötte Érsekújvárra, a megrongált erődítmények helyreállítása és a félbemaradottak bevégezése végett. Azonban, Buda visszafoglalása után, ez a munka is félbeszakadt. De Érsekújvár még ilyen állapotában is, az olasz bástyarendszernek legharmonikusabb magyarországi alkotása volt, mert ez közelítette meg legjobban ennek a rendszernek Itália várépítő iskoláiban kialakult elméleti és gyakorlati alakját.

Eger vára különösen érdekes példája annak, hogy a földrajzi helyzet kedvezőtlen hatását mennyire nem lehet tökéletesen kiküszöbölni, legfeljebb csak bizonyos fokig ellensúlyozni. A középkori egri székesegyház, védővonallával együtt, alacsony lejtőkúpra épült, amelyen — kelet felől — a szomszédos magaslatok uralkodtak. A tüzfegyverek ostromra való alkalmazása előtt, nem lett ebből nagyobb baj, de annál inkább a XVI. század második felétől kezdve, mert akkor már az említett magaslatokról könnyűszerrel lehetett tűzbefogni a vár egész belsejét.

Már az 1552-i ostrom előtt megkezdődött, de csak a legkezdetlegesebb alakban, Eger várának a bástyarendszerre való átalakítása.

1540-ben Alessandro da Vedano, majd később Giovanni Maria da Napoli és Bernardo Gabellio dolgozott rajta, az ostrom után pedig Antonio Voltolinot (1553) s a már említett Speziecasát (1556) találjuk Egerben.

Azonban nagyobb szabású építkezésről csak 1560-tól fogva lehetett szó. Ekkor ugyanis Verancsics Antal püspök, Paolo della Mirandola szerződtette s ez dolgozta ki a gyökeres átalakítás tervét. Paolo mester nem csupán a már meglévő, félállandó jellegű védőöv falazására akart szorítkozni, hanem a kor követelményeinek megfelelő új védőműveket is akart emelni. Verancsics eredeti szándéka szerint, csak három új bástya épült volna a várhoz, de az olasz építész alaposabb átalakítást javasolt. A legnagyobb nehézséget a váron uralkodó magaslatok okozták. Ezek káros hatásának ártalmatlanná tételére, újabb tervet dolgozott ki Mirandola, de minden megoldási kísérlet csak félrendszerű volt, amely amennyit használt, ugyanannyit árthatott is.

Az olasz mester tervéből még 1569-ben is sok részlet várt megvalósításra. Ekkor már, 1580-ig, Ottavio Baldigara irányította saját, de teljesen soha meg nem valósult tervei alapján, az építkezést. Baldigarán kívül, Egernek török kézre jutásáig, Giacomo Falubreso, Bartolomeo da Ponte és Claudio Cogorano is résztvett a munkában. Baldigarának tulajdoníthatók a vár alá épült folyosók, amelyekről még művelt emberek körében is hitelre talált Egerben az a dajkamese, hogy ezeknek a folyosóknak egyike, a torony irányában is 32 kilométernyire levő diósgyőrrel kötötte volna össze az egri várat.

Az 1596-tól 1687-ig tartott török uralom mitse változtatott Eger várán. Ennélfogva a Zinzendorff-féle 1706-i és a Farrel-féle 1735-i tervrajz eléggé váágosan mutatja, milyen lehetett a vár a török uralom előtt. Ezeken jól látható az a két hatalmas bástya, amelyet Baldigara, a keleti oldalt annyira fenyegető magaslatnak legalább részleges ellensúlyozása végett épített.

Kassa védőövének története, kitűnő példája a városerődítmények fejlődésének. A XIV. század elején még csak ellipszis-alakú palánköv vette körül a várost, egy-egy kapuval a nagytengely két végén. Mivel a város lassacskán túlnőtt ezen a kerítésen, Zsigmond király 1404-ben elrendelte a régít körülfogó, apró tornyokkal és rondellákkal megszakított falazott új védővonal építését. Majd, újabb erődítések válván szükségessé, 1484-től kezdve, a most említett külső öv köré, egy harmadik (barbacan-szerű) védővonal épült, az átmeneti stílusnak megfelelő nagy baluardokkal.

A bástyarendszer meghonosodása idején, vagyis a XVI. század második felében, Felice da Pisa (1553), Ottavio Baldigara (1583), Orfeo Gallont (1595) és mások, a hét baluardot ugyanannyi bástyával helyettesítették. Majd, 1619 végétől kezdve, a Bethlen Gábort szolgáló Maurizio Venieri dolgozott Kassa erődítésén. Végül, 1671-ben, Montecuccoli rendelkezése, Germanico Strassoldo hozzáfogott a déli homlokzathoz csatlakozó nagy cittadella építéséhez. De a csigatempóban folyó munka Rákóczi felkeléséig se készült el teljesen s többek között a város védőövéhez kapcsolódó két szárnya is hiányzott.

Várad középkori templomvárát, 1569 és 1596 között, a most is fennálló, öthomlokzatú bástyás övvel vették körül. Ez az új vár tulajdonképpen cittadella lett, mert közvetlenül a belvárost (Péntek-helyet) körülfogó védőövhez csatlakozott s a Magyarországon épült kevés cittadellának egyetlen, napjainkig fennmaradt példánya.

Terve Ottavio Baldigara műve s ő maga vezette az építkezést is. De mert nagy elfoglaltsága gyakran szólította másfelé, időnként mások helyettesítették, így Simone Genga, Achille Tarducci, Domenico Ridolfini és Marco Isolani. De ez a helyettesítés az egyöntetűség rovására történt, mert például az egyes bástyáknak nemcsak alap-tervében, hanem szerkezetében is, olyan eltérések vannak, amelyeket se a térszínviszonyok, se más parancsoló körülmények meg nem okolhattak. A valamennyinél nagyobb ötödik s 1596-ban csupán földből és fából épült bástyát már csak Bethlen Gábor pótolta, 1618-ban bevezetett, állandó jellegű téglaeépítménnyel. Tervezőjében és építőjében Giovanni Landit gyaníthatjuk.

Minden erődítőrendszer fejlődésének irányát a fegyvertechnika haladása szabta meg. Ennek megfelelően, a bástyarendszer fejlődése nagyjában ez volt: A kezdetben igen magas és ennél fogva nagy célfelületet mutató escarpe-falak párkányvonalát, a contrescarpe-fal párkányával egy szintre szállították alá. Majd, a tarack egyre gyakoribb alkalmazása következtében, az árkot is megszükitették; végül pedig az escarpe-falak párkányát a contrescarpe-falak párkányvonalá alá süllyesztették. Váradon mindennek éppen a fordítottja történt. De ez nem az olasz mesterek, hanem az I. Rákóczi György uralkodása alatt Váradon dolgozott kontárok büne volt. Ők vették rá a fejedelmet, hogy a máris túlméretezett árkot még jobban kiszélesítse s az eléggé magas escarpe-falakat is feljebb emeltesse. Ennek a fonák-ságnak káros hatása az 1660-i ostrom idején vált érezhetővé.

A 32 évig tartott török uralom nem változtatta meg a vár képét. Az 1692-i visszavétel után, a megújításnak csak igen csekély részben megvalósult tervét már nem olasz, hanem német hadimérnök — báró Borgsdorff — dolgozta ki.

A Maros egykor olyan fontos völgyzárójának — L i p p ának — tulajdonképpen négy vára volt. A legrégebbi a Maros radna-lippai szorosának keleti végén, a Boszporda (Pass-Pforte) nevű magaslatra épült. Ebből ma már csak egy kerek toronynak némi maradványa látható. A második várat Nagy Lajos király építtette, az előbbtől mintegy 4½ kilométernyire nyugat felé, a Maros kiöntései közé. A várost csak 1510 után, tehát már a török veszedelem idején, vétette körül palánkkal akkori birtokosa Brandenburgi György örgróf. Ugyancsak a XVI. században épült, a vár déli szomszédságában, a „Tövisvár“ néven ismert huszárvár.

A törököktől 1551 november 4-én történt visszavétel után, Castaldo tábornok megbízta Alessandro Cavolinit, hogy a bástyarendszer szabályainak megfelelően építse újjá Lippa várát. Villela és Centorio leírása szerint, az olasz mester hozzá is fogott a munkához, de nem végezhetette be, mert 1552 július 30-án másodszer is — ezúttal 43 évre — török kézre jutott Lippa.

Az új gazda itt se folytatta a megkezdett művet s mivel később Bethlen Gábor átengedte az 1595-ben visszavívott Lippát a törököknek, a vár újjáépítéséhez csak 1691 és 1695 között lehetett fogni, amikor ismét császári hadak ültek benne. Korszerűvé tételére két terv készült, az egyik Marsili, a másik Giovanni Morando Visconti ezredes műve volt. De egyik se valósulhatott meg, mert a török 1695 szeptember 9-én újra elfoglalta s az 1699 januárius 26-án kötött karlovitzi béke értelmében meg is tartotta Lippát. Ugyanez a béke elrendelte a vár lerombolását is. Ez meg is történt, még pedig olyan alaposan, hogy ma már csak a várfalnak s a városfalnak árkanak egyes nyomai láthatók.

Dél-Magyarország legfontosabb vára — Temesvár — egy, hajdanában erdőszélig szegett és sok kisebb-nagyobb vízfolyással átszött hosszú mocsárterület északi szélére épült. Helyén már a magyar honfoglalás előtt is állott valami (avar?) erődítmény, de igazi várrá való fejlődése I. Károly királyunk idejében (1308—1342) kezdődött. Ő a régi erősség mellé újat építtetett, olasz mesterekkel, még pedig velencei módon, a fenékbe vert cölöpökre, mivel a vízjárta sűppedékes talaj nagyobb épület terhét nem bírta volna.

A vár további fejlődése már Hunyadi János korára esik. Őt szolgálta az a Paolo Santini nevű olasz várépítő, akinek az 1443 és 1447 közötti temesvári építkezés, továbbá Hunyadi solymosi várkastélyának újjáépítése tulajdonítható.

Majd, 1551-ben, a már körműnkre égett török veszedelem hatása alatt, I. Ferdinánd király megbízta Giovan Battista Castaldo tábornokot a temesvári erődítmények korszerű kiegészítésével. Segítő-társai Antonio da Bufalo, Andrea da Treviso, Francesco és Simone da Pozzo, Alessandro Cavolini, Zuan de Rovereto, továbbá Antonio és Martino de Spazio, mindannyian ismertnevű várépítők voltak. Azonban, az idő rövideje miatt, nem készülhetett el ez a hosszadalmas munka s így az 1552-i török foglalás idején, csupán az úgynevezett „Nagypalánk“ északkeleti sarkára épült félbástya képviselte az olasz bástyarendszert.

Temesvár úgyszólván változatlanul jutott a felmentő sereg birtokába, 1716-ban. Teljes újjáépítésének tervével előbb Marsili, majd később Visconti ezredes foglalkozott. Azonban az új vár mégse az ő terveik szerint épült fel.

Különös jelenségekkel találkozunk Erdélyben, a várépítés terén. Először is azzal, hogy bárha sok ott dolgozott olasz mester nevét ismerjük, nem tudjuk mindenikről pontosan megmondani, hogy mit és mikor alkotott? Itt az úgynevezett „stíluskritika“ se segít, mert egy és ugyanaz a hadimémők különféle modorban építkezett.

A másik szokatlan jelenség pedig az, hogy akkor, amidőn a bástyarendszer Erdélyben is gyökeret vert, nem a fejedelmi székváros — Gyulafehérvár — hanem Nagyszeben erődítményeinek újjáépítésére került először a sor; sőt Fogaras és az ennél sokkal kevésbé fontos Szamosújvár átalakítása is megelőzte Gyulafehérvárét, pedig ezúttal török hódításra se lehetett a késedelem okaként hivatkozni.

A XVI. század derekán Temesvárott dolgozott várépítők egytől-egyig megfordultak Erdélyben; rajtuk kívül egy bizonyos „Petrus Italus“, továbbá Paolo della Mirandola, Simone Genga és később Agostino Serena is. Azonban Gyulafehérvárott egyikük működésének se maradt nyoma. Az első két bástya (a déli homlokzaton) már csak Bethlen Gábor uralkodása alatt (1613—1629) épült, a többi három homlokzat továbbra is a legtokéletlenebb középkori formában maradt.

Fogaras vára szintén Bethlen idejében kapta a régi várkastélyt körülfogó négybástyás főgátat, a korábbi, átmeneti stílusú védővonal helyébe, de nem tudjuk, kinek terve alapján? A fejedelmet két ismeretebbnévű olasz várépítő szolgálta: Maurizio Venieri és Giovanni Landi; mivel azonban az előbbi inkább Felső-Magyarországon foglalatzkodott, az erdélyi építkezéseket, elég sok valószínűséggel, Landinak tulajdoníthatjuk.

A fejedelemség megszűnte után, az Udvari Haditanács Erdélybe küldötte a már többször emlegetett Viscontit, hogy az ottani várak újjáépítésére, vagy átalakítására, terveket dolgozzon ki. Az ő nevéhez három alkotás fűződik: Nagyszeben városának új védővonala és cittadellája, Gyulafehérvár merőben új vára és a kolozsvári fellegvár. Az utóbbi kettő ma is fennáll, azonban Nagyszeben védőműveit lebontották, még mielőtt teljesen elkészültek volna. Csupán a korábbi tornyoskerítés egy része maradt meg.

Visconti erdélyi építkezései talán legjobban bizonyítják azt, amit előbb mondtunk, hogy tudniillik a várépítők nem ragaszkodtak mindig mereven ugyanahhoz a kaptafához. Ugyanis az olasz bástya-rendszernek az volt egyik legfőbb jellemvonása, hogy a bástyaszámok derékszögben csatlakoztak a kötőgáthoz s másik végükkel nem a vállpontra, hanem a közbeiktatott bástyafülbe kapcsolódtak. Ez az elrendezés azzal a hátránnyal járt, hogy a szárnykazamaták fő lövőiránya a kötőgáttal lett párhuzamos, már pedig ilyenformán nem lehetett a bástyahomlokzatok előtti holtteret eltüntetni. Ezen később úgy segítettek a várépítők, hogy a bástyaszámot tompaszögben csatolták a kötőgát végpontjához. Így most már lehetővé vált a bástyahomlokzatok előtti árok résznek a szárnykazamatákból való pásztázása, mert a szárny a szomszédos bástya homlokzatára merőleges volt. A két egymással szemben levő kazamata lövőiránya tehát a kötőgát közepe előtt metszette egymást. A bástyafül eltűnt.

Ezt az utóbbi megoldást választotta Visconti, Lippa várának 1692-ben készített tervén, de már 1702-ben a nagyszebeni cittadella, majd 1714-ben Gyulafehérvár tervein, egyesítette a fennebb vázolt két rendszert. Visszatért ugyanis a hátralt szárnyú fülesbástyához, de azzal a fontos és célszerű módosítással, hogy a kötőgátak két végét tompaszögben megtörte s derékszögben csatolta hozzájuk a szárnyakat, amelyek tehát a szomszédos bástyák homlokzatára merőlegesek voltak s így nem hagytak előttük holt teret. De időközben (1713) Kolozsvárott füleden bástyákat és félbástyákat tervezett Visconti.

A nálunk dolgozott olasz várépítők közül időrendben Cosa tábornok volt az utolsó. Ő tervezte 1715-ben Arad várát, de az végül is gróf Harrsch tábornok terve szerint épült fel, 1764 és 1776 között.

Meg kell még emlékeznünk, mint nálunk működött kiváló olasz várszakértőről, a veronai Carlo Clemente Pellegrini grófról is. Ez 1788-ban a császári hadseregben tábornagy lett s 1789-ben, Belgrád ostrománál szerzett érdemei jutalmául, a Mária Terézia-rend nagykeresztjét kapta. Magyarországi szereplésének részletei további felderítésre várnak.

Ez A VÁZLATOS és nagyon hézagos ismertetés még csak megközelítően se adhat hű képet az olasz várépítőmesterek magyarországi működéséről. Már csak azért se, mert alkotásaik nem csupán imént felsorolt várainkra szorítkoztak. Hogy csak a fontosabbakat s így ismertebbeket említsük: Szigetvárott, Veszprémben, Tatán, Pápán, Pozsonyban, Hatvanban, Tokajban, Munkácson, Szolnokon, Szatmáron, Gyulán és Szegeden is dolgoztak, mint tanácsadók, tervezők, vagy építők.

Maggiorotti tábornagy kétségkívül nagyon hasznos munkát végzett, reávilágítván az olasz-magyar kultúrkapcsolatoknak erre a Magyarországon vajmi kevésbé ismert fejezetére. Erről a tárgyról, ilyen összefoglaló, terjedelmes munka nem szól minálunk. De kiváló szolgálatot tett nekünk azzal is, hogy hadtörténelmünk számos eseményét megismertette az olasz olvasóközönséggel.

Nagy műve folytatásra vár. Már volt róla szó, hogy a bástya-rendszer Itália földjén keletkezett s olaszok terjesztették Európaszerte, sőt más földrészeken is. Ez a rendszer, az egyes országok különleges viszonyai folytán, bizonyos fokig mindenütt önállóan fejlődött tovább. Legyen elég itt a Németalföldön kialakult s ott gyökeretvert ágára hivatkoznunk.

Mivel pedig, legalább is a XVII. századtól kezdve, az olaszokon kívül egyre sűrűbben dolgoztak a mi várainkon más nemzetek fiai is: érthető, hogy mindenikük felhasználta azt, amit a maga hazájában látott és tanult. Ezeknek a sajtóságoknak hatása tehát, szükségképpen nálunk is érvényesült. Sajnos, mindeddig nem akadt olyan szakemberünk, aki a különféle külföldi hatásokat pontosan számbavette és behatóan elemezte volna. Hadtörténetíróink ifjabb nemzedékére vár az a fontos, de nem könnyű feladat, hogy a hozzánk legközelebb állott németekén kívül, a nálunk megfordult francia, spanyol, németalföldi és lengyel várépítők szerepét is megörökítse.

GYALÓKAY JENŐ

MAGYAR SZEMLE

1937 AUGUSZTUS

XXX. KÖTET 4. (120.) SZÁM.

A KAPITALIZMUS

JELENLEG a kapitalizmus nagyon vitatott téma, széles rétegek foglalkoznak vele, sokszor nagyon ellentétes gondolatokkal lehet e tárgyban találkozni, pedig nagyon üdvös és szükséges lenne, ha a felfogásban meg tudnánk egyezni.

A kapitalizmus nem egyforma mindenütt, nálunk meglehetősen más értelme van, mint a nagyvilágban, de azért megvannak az összefüggések a kapitalizmusban az egész világon. Nálunk a kapitalizmus kicsiny, azért mégsem lehet mondani, hogy minden kifogás nélkül való, úgy látszik, hogy az az állapot a világon, hogy ilyen ügyekben, mint a kapitalizmus, a kifogástalanság sohasem lesz, tagadhatatlan azonban, hogy a tőkére feltétlen szükség van, tőke nélkül lehetetlen termelni. Bár így van a tétel, azért mégis igen nagy az ellenszenv és a kifogás a kapitalista termelés ellen. Nemcsak kifogás, hanem küzdelem is van a kapitalizmus ellen, azok, kiket a kapitalizmus foglalkoztat, azok is küzdenek a kapitalizmus ellen, küzdenek a teoretikusok s hajlanak szisztémák felé, melyek nem világosak; sokan a kapitalizmus deposszedálására törekednek.

Oroszország új szisztémát létesített, de kapitalizmus ellen van-e ez? Nem. Az azért kapitalizmus, a kapitalizmus minden következményeivel együtt, államkapitalizmus, sok kegyetlenséggel és igazságtalansággal. Marx tana ez az államkapitalizmusról, a magánkapitalizmus expropriációjáról. Sikerült-e ez a kísérlet? Boldogabb-e az emberi nem, erről lehet sokat beszélni. Beszélni igen, de meggyőzni nem. Ez egy téma, amelyen sosem fogunk megegyezni. Egyesek számára talán haladást jelent ez az állapot, de ez is kérdéses; — ezen a témán sohasem lehet megegyezni. Az állam nagyobb eszközökkel lépett fel, mint azelőtt, az állam rendkívül sok kényszereszközt használt, szisztematizált, expropriált, szerencsétlenné tett megszámlálhatatlan egyedet, erőszakoskodott, ölt, kegyetlenkedett, mindent uniformizált, egyenlővé tett, lefelé. Egyesek ezen örülnek. Egyeseknek ez is nyereség. A gyűlölet liheg s rombolásban leli gyönyörét. Lépés ez az uniformizálódás felé, de nem történelmi fejlődés, elszakadás a történelemtől. Megfelel-e az emberi természetnek? Ezen megint nem lehet vitatkozni, mindenki mást mond. Ha a kapitalizmus, mint termelési rendszer, sok bajjal jár, akkor az államkapitalizmus még több kegyetlenséggel s általánosabb bajjal jár. Van itt egy elem, amelyet mi nem tudunk felfogni, az emberi rendezésnek túlságos hatalma.

Az ember túlságos jogot arrogál magának embertársával szemben; én nem tudom, honnan veszi ehhez az ember a jogot, mikor ez teljesen ellentmond az eddigi fejlődésnek. Az ember eddig sokat adott individualitására, méltóságára, szabadságára, most ez mind elkönfiskáltatik, anyagilag is egy roppant kétségbeejtő nívón tartatik. Hanem azért ez a rendszer, bármit is mondjanak, nagy rétegekre bűvös hatással van, és pedig a föltörekvő tendencia miatt, mely a lélekben lakik; az emberiségnek ezt a részét nem lehet erővel legyőzni, ezt csak asszimilálni lehet, a feltörekvő tendenciának utat kell nyitni, a lehetőségeket ki kell kutatni, az abszurdumok határain meg kell állni, ki kell mutatni az abszurdumot, hogy abszurdum, s ott a mesgyén erősen kell megállni. Az emberi természetet ne engedjük másnak tüntetni fel, mint amilyen, s az emberi történelmet tartsuk szent ügynek.

Németországban a kapitalizmus megtartotta a maga rangját, bár nagy áldozatokat hozott, Németországban vegyes szisztéma dívik, sok a kompromisszum, sok a zsákutca. Nem is tudja senki a német kísérlet végét. Németországban a kapitalizmus nagy elhatározásokra szánta el magát, bizonyára nem tudta előre a fejlődés menetét, de felesleges disputáim a dolgokról, ott sem lehet senkit meggyőzni, a kísérlet ma rendkívül kétséges állapotban van, bizonyára nem kellett volna a kísérletnek ezt a formáját választani, de erről is kár beszélni, a viszonyok erősebbek voltak, mint az emberek, az én meggyőződésem szerint ezen a téren most sincs más út, mint a kiegyezés a történelemmel és az emberiség többi részével.

A kapitalizmus problémája Oroszországban és Németországban a kérdéseknek csak egy része, a kapitalizmus, mint a mai élet nagy kérdése mindenütt foglalkoztatja a szellemeket, a fiatalság főképp foglalkozik vele, erre utalja őt az ő igen nehéz anyagi helyzete, a fiatalság a gazdasági élet számára gyors és gyökeres megoldást kíván, vüágkísérleteket lát a megoldás irányában, természetesen hajlik feléjük; kétségbeejtő helyzetekben mindenki mindenfelé hajlik. Az emberek képzelik, hogy az államkapitalizmus jobb, mint a magánkapitalizmus, hogy annak a béklyói könnyebbek, holott úgy látszik nehezebbek, kevésbé áttörhető, sokkal tűrhetlenebb súllyal hajtanak mindent a falanszter felé. Az emberek egy része nem is gondolkodik a kapitalista produkció lényege felett, hogy az a produkció mai fokán s a nagy államok mai berendezkedése következtében el nem kerülhető, csak a formában van választás, a magánkapitalizmus vagy az általánosan kötelező államkapitalizmus között, vannak, akik meggondolás nélkül az utóbbit választják. Ez a gondolkodás természetesen antiliberális, mert hiszen a liberalizmus a szabadságot követelte a gazdasági életben is, most a szabadság és állami omnipotencia dulakodik, ezen elvek szerint sorakoznak fel az emberek.

Kapitalizmus nélkül a mai államok és társadalom berendezkedése mellett a megfelelő termelés elképzelhetetlen; a termeléshez megfelelő tőke kell — ma a termelésnek mérve meg van szabva, s természetes, hogy fájdalmas az, hogy a népesség termelő része ettől a mérvtől függ. Ez a termelés sokszor öröm nélküli, lenyűgöző, pusztítókéig hat a lelkiekre, rombolókéig hatol be az emberi méltóságba; ez

örökké áldatlan és siralmas tény marad, mely az észnek sok fejtörést okoz és fog okozni; az ész nem teszi le a fegyvert ezen siralmas tény előtt; ez a feladat itt van és itt marad. A jelenlegi viszonyok mellett, a kapitalista produkció befejezhetetlen kérdései mellett, ettől a rendszertől függő alanyok között ma vannak átmenetek, ezek az államkapitalizmusban mindinkább ritkábbak lennének.

De a kapitalista termelésnek más jelenségei is vannak, melyek még sivárabbak. Ez a termelés a helytől és nemzettől, amelyben van, gyakran független, túlmegy azon a mérven, amely a nemzetit határolja, sokszor világtájakra szól, útjában nem lehet megállítani, érdekeinek csak egy részével gyökerезik a nemzetekben, ahonnan kiindult, tájékozásait sokkal nagyobb tájakról veszi, ezt követi szervezete; nem tud megállni, mert új területén versenytársakba ütközik, kikkel kénytelenül kegyetlen háborúra kel; érdekeibe szűkségből belevegyíti a politikát s mindennel szemben megóvja prioritását. Így aztán a nemzetek nehéz helyzetbe kerülnek, nemzeti életüket túlszárnyalja a nemzetközi termelés, kereskedelem és pénzviszony; a nemzeti hatalom kényszerülve követi a nemzetfölötti szervezetet, a harcban, amely a világszervezetek között keletkezik, már semmi sem számít, sem ember, sem nemzet, csak a túlnagy szervezetek mérkőzésének szempontjai, minden, még az államhatalmak érdekei is, kicsinyek, csak segítői a legnagyobb produktív szervek érdekeinek. Ez félelmetes és fenyegető. Ez több, és sokszor veszedelmesebb, mint az államok politikája, mert akárhányszor döntő, és háttérben marad s a nemzetek nem sejtik a valódi befolyásokat. Ezek a szervezetek világjelentőségűek, befolyásuk mérvét pontosan megállapítani nagyon nehéz. Itt vannak, látjuk őket, sokat beszélnek róluk; pontosan megállapítani, hogy a tényeknek mi felel meg, nagyon nehéz. Van nemzeti kapitalizmus és nemzeti termelés; erre az államhatalomnak igen nagy befolyása van, ezt az államhatalom hatáskörébe hajthatja, de a nemzetközi termelés, éppen az úgynevezett világhatalmak gócpontjain oly tevékenységet fejt ki, mely a világhatalmakat is politikai veszedelmekbe sodorja. Ez a termelés külön, önálló életet él, érdekei túlszárnyalják a világbirodalmak határait, a világbirodalom sem tudja magát elkülöníteni ezektől az érdekektől, itt sokszor nem pusztán anyagi, hanem politikai, világhatalmi érdekekről van szó. Ezek az összeköttetések túlnőttek a legnagyobb birodalmak határain; már világösszeköttetések; ezekben az ember a számításba kevés súllyal esik, de sokszor a nemzet is, hacsak nem igen nagy nemzet, nem jelent oly sokat. A nemzeti erő már százados idő óta elsőrangú szerepet játszik, de a világösszeköttetések, az anyagi világevolúció, a világtermelés, úgy látszik, túlsúlyba kerül. Ez a világhaladás ügyének látszik, egy következő lépcsőfoknak, amelyen az általános emberi eddigénél sokkal fontosabb szerepet játszik. Az emberek, akik ezen hiperkapitalizmusnak reprezentánsai, szintén csak mint a fejlődésnek eszközei tűnnek föl, szervezőképességük eddig nem látott méreteket mutat, de az emberi képességnek korlátái vannak s ők sem tűnnek föl többnek, mint szereplőknek; az erő, mely mindent hajt, a folytonos fejlődés. Az emberek sokszor ezen fejlődésben csak kis-jelentőségű részek s ami rendkívül szomorú, sokszor csak örömtelen

és kisméltóságú részek; a fejlődés, mint kegyetlen úr vonszolja magával az embert.

Mi mégis az ember szempontjából nézünk minden fejlődést, s az ember méltóságát meg kell menteni a világon; tudjuk, hogy mindent nem tehet az ember, de figyelmeztetjük őt arra, mit tehet, ha saját körében s a nemzetben, a világon mindent megért; szerepét a világon megtarthatja. Ami szükséges, azt nem lehet elmellőzni, oktalanság lenne kifakadni az ellen, ami szükséges, de mindenütt, az egész vonalon, van olyan, ami elkerülhető. Figyelünk kell önönmagunk körét, társadalmát, a nemzetet s a világot; igen sok függ az embertől, igen sokat tehet az ember, ha tájékozva van s befolyását felhasználja, az emberi méltóságot sokszor meg tudja menteni. A nemzet nagy érdek, annak jólétéért nagyon sokat lehet tömi; áldozatokat hozni érte, kötelesség. A nemzet közérdek, a közérdek mindenestre fontosabb a magánérdeknél, csak túlzások ne keletkezzenek s el ne gázoltassék az emberi méltóság; figyelni mindig kell, s mindig kell az embereket a legszentebb érdekekre figyelmeztetni. A világösszeköttetések terén figyelmeztetni kell a nemzeteket, hogy a nemzetek jogai s az emberi méltóság el ne gázoltassék. A fejlődés halad a maga útján, de az ember mindig figyelmezni tud, ha akar, a fejlődés menetére, hogy a legszentebb érdek el ne tapostassék. Most is tájékozódni kell a kapitalizmus, a kollektívizmus és a világtermelés terén, foglaljunk állást és védjük meg az emberi méltóságot, mert hiszen — ez lehetséges.

ERNSZT SÁNDOR

AZ OLASZ-ANGOL FESZÜLTÉG

Az OLASZ-ABESSZIN háború megindulása, sőt már az ellenségeskedések megkezdését megelőző, hosszú és drámai fordulatokban bővelkedő diplomáciai csatározások óta az európai politika egyik legnyugtalanítóbb tünete az Olaszország és Nagy-Britannia közötti hagyományos baráti jóviszony tökéletes elromlása volt. Az olasz-abesszin háború kitörését közvetlenül követő napokban, 1935 októberében a Nemzetek Szövetségének Genfben összehívott rendkívüli közgyűlése idején a két ország közötti rossz viszony már éles feszültség formájában nyilatkozott meg. Amikor pedig a brit kormány földközitengeri hajóhadát jelentékeny mértékben megerősítette, október végétől december elejéig a Földközi-tenger katonailag fontos pontjain állandóan tartott a háborús bonyodalmaktól való félelem.

November második felében Mussolini izgatott éjszakai tárgyalásokon fogadta a Palazzo Veneziában az olasz hajóhad vezető tengernagyait, majd Sir Eric Drummondot, Nagy-Britannia római nagykövetét. A Duce mindvégig megőrizte nyugalját, de Szuezen, Alexandriában, Málta szigetén és Gibraltárban sokan komolyan aggodtak, hogy egyetlen meggondolatlan lépés, egy elsietett ágyúlövés vagy bombavető repülőgépek ellenséges szándékú cirkálása nem jár-e végzetes és jövátelhetetlen következményekkel. A Laval—Hoare-féle terv kudarca decemberben újra kiélezte a helyzetet és az olaj-szankciók erőszakolása angol részről ismét veszedelmes helyzetet teremtett. Az olaszok katonai győzelme és az angol szankciós politika összeomlása végül is azt eredményezte, hogy a háborús összetűzés veszélye elmúlt, de a feszültség Olaszország és Nagy-Britannia között tovább tartott.

Az idei év első napjaiban létrejött és január 2-án közzétett angol-olasz megegyezés, helyesebben a földközitengeri status-quo fenntartását és egymás birtokállományának tiszteletbentartását kimondó kölcsönös nyilatkozat, a feszültséget átmenetileg csökkentette. De a spanyolországi polgárháború új súrlódási felületeket hozott magával. Március második felében a spanyol nemzetiek oldalán harcoló olasz milícia-csapatokat a Madrid körüli harcokban Guadalajáránál súlyos veszteség érte. Az angol sajtó egy része ebből az alkalmából az olaszok önérzetét sértő módon irt a spanyol földön harcoló olasz önkéntesekről. Mivel pedig ugyanebben az időben az angol sajtóban, a parlamentben, sőt az anglikán egyház templomainak szószékem is sorozat-

tos támadások érték a fasiszta kormányt azok miatt a megtorló intézkedések miatt, amelyek a Graziani tábornagy ellen Addisz-Abeában elkövetett véres merényletet követték, az olasz kormány végül is arra szánta el magát, hogy az olasz sajtó tudósítóit visszarendeli Angliából és ugyanakkor teljes bojkottot rendel el az olasz sajtóban a londoni koronázással kapcsolatos hírekkel szemben.

Az OLASZ-ANGOL baráti jóviszony egyik legrégebb és legérintetlenebb hagyomány volt az európai külpolitika történetében és így érthető, hogy a most keletkezett feszültség egészen szokatlan helyzetet teremtett és váratlan oldaláról zavarta meg a különben sem túlságosan szilárd európai egyensúlyt. Olaszok és angolok között már az olasz egység megteremtése előtt is mindig élénk baráti összeköttetés nyomaival találkozunk. Az olasz-angol barátság alapjai részben kulturális természetűek voltak, részben arra vezethetők vissza, hogy az angolok mindig az olaszokat tartották a kereskedelem terén az európai kontinens legélelmesebb és legtehetségesebb népének. Olaszország pedig, mint a klasszikus műveltség és művészetek hazája, mindig varázslata alatt tartotta az angolokat, legalább annyira, ha nem jobban, mint az „Italien-Sehnsucht“ vágy-komplexusának ígérete alatt álló németeket. Shakespeare legszebb színjátékainak meséje nem véletlenül volt olasz eredetű és játszódik le olasz környezetben. Byron szerelme az olasz föld és nép iránt mélyebb volt és szenvedélyesebb, mint Goethéé. De a XIX. század angol szellemi élete más „italoman“okat is termelt. Skócia nagy romantikusának, Sir Walter Scottnak egyetlen nagy szerelme hazáján kívül az olasz föld volt. A félig festő, félig költő Dante Gabriel Rossetti és a Browning házaspár brit és olasz lojalítások között megoszló pályafutása a XIX. század első felének legromantikusabb életregényei közé tartozik. Ez a hagyomány — mutatis mutandis — mai napig is él, hogy csak D. H. Lawrence és Aldous Huxley nevét említsük és az olasz-angol baráti jóviszony tartós megromlását elsősorban azok az angolok fájlalták és fájlalják ma is, akiknek a klasszikus emlékek és a renaissance művészetének Olaszországa második hazájuk volt.

De tisztán a politika terén is régi és mindkét fél részéről megbecsült hagyományok szétrombolását jelentette a két ország között felmerült s a jelek szerint tartósnak ígérkező ellentét és feszültség. Különösképpen az olasz egység megteremtése 1870-ben, és a Szuezi-csatorna megnyitása 1869-ben, majdnem pontosan egyidőben történt. Nagy-Britannia számára a csatorna megnyitása a birodalom politikai fejlődése és hatalmának megszervezése szempontjából egyedülálló alkalmat jelentett. Az előzőleg majdnem véletlenül szerzett hatalmi támaszpontoknak, Gibraltárnak, Máltának, Alexandriának az India felé megnyílt tengeri úttal egyszerre azelőtt fel sembecsült jelentősége lett. Olaszország ebben az időben újonnan szerzett nagyhatalmi állásának első éveiben élt és bár 1882-ben a hármas szövetséghez csatlakozott, ennek a lépésnek semmi Anglia ellen irányuló éle nem volt, annál kevésbé, mert a múlt század nyolcvanas éveiben a hármaszövetség megalkotói mindenre inkább gondolhattak, mint Nagy-

Britannia elleni háború lehetőségére. A század vége felé, amikor Észak- és Kelet-Afrikában megindultak az első olasz gyarmati háborúk, már minden jel azt mutatta, hogy Olaszország igazi érdekei a Földközi-tengeren vannak a közép-európai, tehát kontinentális nagyhatalmakkal való politikai szövetsége ellenére is. De még jellemzőbb az olasz külpolitika megosztott érdeklődésére, hogy 1906-ban, amikor tehát a központi hatalmak szövetségével szemben már teljesen kialakult az antant hatalmi csoportja, Olaszország Nagy-Britanniával és Franciaországgal együtt állapodott meg Abessziniával szemben követhető közös politikájukat és érdekköreik felosztását illetően. A meg egyezés a gyakorlatban nagyrészt „holt betű” maradt és az olasz-abesszín háború megindulása idején csak felesleges rekriminációkra adott alkalmat, de politikai jelentősége tagadhatatlan.

Olaszország háború utáni külpolitikájának egyik alapvető kérdése a gyarmatok ügye lett. Az 1915-i londoni szerződés, amelynek alapján Olaszország társult a központi hatalmak ellen harcoló Szövetséges és Társult Hatalmakkhoz, kimondotta, hogy amennyiben Franciaország és Nagy-Britannia a háború következményeképpen gyarmati területekkel gazdagodnék, tekintetbe kell venni és ki kell elégíteni Olaszország gyarmati igényeit is. A béketárgyalásokon azonban két hatalmas háborús szövetségese meglehetősen méltánytalanul bánt többek között a gyarmati kérdésben is a politikailag akkor meglehetősen gyenge és erélyesebb fellépésre képtelen Olaszországgal. Amikor a németektől elvett gyarmati területek felosztására került a sor, a franciák és angolok ügyesen úgy intézték a dolgot, hogy a tárgyalásokon Olaszország ne legyen jelen. Mikor az olasz fődelegátusnak az otthoni zavaros belpolitikai helyzet miatt sürgősen el kellett utaznia, elővették az új gyarmatok területi felosztásának kérdését és mire Sonnino visszatért, már kész helyzettel találta magát szemben. Olaszországnak ilyen módon meg kellett elégednie néhány értéktelen sivataggal Szómáli-földön és Eritreában ugyanakkor, amikor Franciaország, de különösen Nagy-Britannia igen értékes területeket kaptak, névleg mandátum formájában, a felosztott afrikai német gyarmatokból.

Az olaszok másik nagy területi sérelme az volt, hogy a dalmát partvidéket néhány sziget és Zára kivételével a békeszerződésekben, szövetségeseik ígérete ellenére, nem ők, hanem Jugoszlávia kapta. Ez és a gyarmatok szétszétválásánál elszenvedett méltánytalan bánásmód kezdettől fogva elidegenítette Olaszországot volt háborús szövetségeseitől. A párizsi béketárgyalásokon sorozatosan elkövetett hibák között az olaszok önérzetének megbántása és jogos igényeik ki nem elégítése egyik legfontosabb tényező lett a háború utáni európai politika kialakulásában. Az európai békének az igazi demokrácia jegyében való megszervezését lehetetlenné tette a két nyugati demokráciának emberileg talán érthető, de politikailag jóvátehetetlen bünt jelentő kapzsisága és rövidlátása, amiért később nekik és vele egész Európának, sőt az egész világ gazdasági életének elképzelhetetlenül drága árat kellett fizetnie.

Az olasz gyarmati terjeszkedést több körülmény tette megindokolná. A kivándorlást először az Amerikai Egyesült Államok, majd

a nagy északamerikai köztársaság példáját követve több más állam is megnehezítette vagy teljesen lehetetlenné tette, részben népesedéspolitikai, részben munkás-szociális szempontokból. De a fasiszmus különben is elvben ellene volt a régi fajtájú kivándorlási politikának és nem szívesen látta, hogy az olasz lakosság nagyobb tömegekben kerüljön idegen fennhatóság alá s így nagyrészt elveszett értéknek legyen tekinthető az olasz nemzeti célok megvalósítása szempontjából. „A fasiszta Olaszország nyíltan hirdeti éhségét új területekre“, — mondotta Mussolini 1926-ban — „mert az olasz mindig szapora nép-faj volt és az is akar maradni“.

Angol részről egészen az olasz-abesszin háború kitöréséig, legalább is a hivatalos brit külpolitika, nem nézte nagyobb aggodalommal a belső erőben és külpolitikai befolyásban évről-évre növekvő és gyarapodó fasiszta Olaszország területi igényeit. Külső látszatra Olaszország és Anglia között a háborút követő tíz-tizenkét év alatt háborítatlan jóviszony volt. A „világnézeti sík“ átka ebben az időben még nem tört be a külpolitikába. Anglia és Olaszország, ha egyéb lényeg szerint meglevő ellentétek nem tették volna meddővé a két ország közötti együttműködési kísérleteket, jól megfértek, noha világnézeti-leg politikai felfogásukban és politikájuk gyakorlati tényeiben egymástól merőben különböztek.

Az európai politika nagy teherterele ezekben az években sokkal erősebbnek bizonyult, mint a világnézeti ellentétek hatalma. A legyőzöttek, élükön az elvesztett háború „főbűnös“-ével, Németországgal, néhány évig a békeszerződések aláírása után sokkal szánalmasabb állapotban voltak, mint hogy komoly politikai célkitűzés a részükről lehetséges lett volna. Mikor azonban a gazdasági talpraállás folyamata megindult és részben Locarno, részben pedig a Nemzetek Szövetségébe való felvételük után a nemzetközi politikában is kezdtek többek lenni, mint jogaikból kismizmizett páriák, lassanként megkezdődött Európában a szembenálló erők új csoportosulása.

AZ ÚJ CSOPORTOSULÁS lényege, amint azt legelőbb és legvilágosabban az angol közvélemény ismerte fel, a birtokban levők és a kismizmizettek, vagy ahogyan alig lefordítható angol kifejezéssel mondani szokták: a haves és a havenots közötti ellentét volt. Ennél a csoportosulásnál Olaszország kezdettől fogva fontos szerepet játszott, de nem volt háborús szövetségesei, hanem a háborúban vesztesek oldalán. A két ősellenség továbbra is Franciaország és Németország maradt. Ezzel szemben mind Olaszország, mind Nagy-Britannia külpolitikájában megvolt a kétféleségnek és az önmagában való megosztottságnak az a tulajdonsága, amelyet a modem lélektanban ambivalentiának szoktak nevezni, még pedig a brit külpolitikában Németország, tehát egy kismizmizett állam, az olasz külpolitikában pedig Nagy-Britannia, tehát egy birtokban levő állam felé.

Ez a különös helyzet magyarázza meg azt is, hogy az olasz-angol viszonyban, egészen 1935-ig nem tudott létrejönni sem a teljes együttműködés, sem a német-francia ellentéthez hasonló nyílt szembehelyez-

kedés politikája. Az olasz külpolitika, ehhez alig férhet kétség, soha nem választotta szívesen a németekkel való együttműködés politikáját. De addig, amíg jogosnak tartott igényeinek kielégítéséhez hozzá nem jutott, a fasiszta Olaszországnak szüksége volt a kissemmizettekkel való együttműködésre: a magyarsággal szemben érzett kétségtelenül őszinte és tettetés nélküli rokonszenvén kívül, nem annyira jókedvéből, mint azért, hogy a kissemmizettek bátorításával a birtokban levők csoportját sakkban tartsa és nyugtalanítsa. Ha volt berlin-római tengely 1935—1936-ot megelőzőleg, amikor ezt a gyorsan közzájára került kifejezést még ki sem találták, az a leghidegebb és minden érzelemtől mentes reálpolitikán alapult. De közös politikát folytatni a hitleri Németországgal a nemzeti szocializmus hatalomra kerülésének első, romantikus éveiben, nem tartozott a legirígylésreméltóbb dolgok közé és egyszer, Dollfuss meggyilkolása után, ez a feladat sok volt még Mussolini idegeinek is. Az a feltűnő gyorsaság, ahogyan az olasz külpolitika teljesen és fenntartás nélkül szembefordult a náci Németországgal 1934 nyarán az osztrák szövetségi kancellár életét kioltó gaz merénylet után, világosan mutatta, hogy a német-olasz külpolitikai együttműködésnek akkor még mélyebb hagyományokban vagy rokonszenvben gyökerező alapja nem volt.

Az a nyolc-kilenc hónap, amely Dollfuss meggyilkolása és az 1935 április első felében tartott stresai konferencia között lefolyt, olyan időszak volt, amikor az európai külpolitika ma még alig felbecsülhető következményekkel járó fordulat előtt állott. A Dollfuss-gyilkosság a brit közvéleményt is nagyon erősen Németország ellen hangolta. Ezt a körülményt használta fel a francia külpolitika, hogy miután 1935 január 6-án aláírták Rómában az olasz-francia megegyezést, létrehozta a közös brit-francia-olasz együttműködést, szemben a katonailag félelmetesen megerősödni kezdő Németországgal. A stresai front azonban — ezt a nevet kapta a három volt háborús szövetséges németellenes együttműködése — csupán a háború utáni európai politika halvaszületett gyermekeinek számát gyarapította és végső eredményben pontosan az ellenkező eredményt érte el, mint amit a francia külpolitikának akkori legfőbb intézője, Laval sokat ígérő, de nem sok szerencsével irányított kezdeményezésétől várt.

A stresai front politikájának összeomlását két körülmény idézte elő. Az egyik ezek közül az volt, hogy a brit külpolitika, mint annyi más esetben, ez alkalommal sem volt hajlandó támogatni teljes mértékben olyan kezdeményezést, amelynek legfőbb célja Németország elszigetelése volt. A másik ok pedig éppen az olasz-angol viszonyban állott vonatkozásban. Franciaország azzal akarta biztosítani az olasz tékozló fiúnak a birtokban levők jó társaságába való visszatérését, hogy szabad kezet ígért neki tervbevetett keletafrikai hódításainál. Laval és Mussolini számításába azonban az a végzetes hiba csúszott be, hogy hallgatóságos megegyezésükről nem értesítették a harmadik érdekelt felet, a londoni Foreign Office-ot. De eleinte ez nem is látszott szükségesnek. A stresai konferencián MacDonald és külügyminisztere, Sir John Simon, annyira figyelmesek voltak a vendéglátó Mussolinival szemben, hogy óvatosan kerültek Abesszínia nevének még csak az említését is.

Hamar kitűnt azonban, hogy a brit közvélemény kevésbé volt megértő. MacDonald külügyminiszterével együtt hat hét múlva dísztelesen megbukott és a június első napjaiban hivatalába lépő Baldwin-kormány hétről-hétre rosszabb szemmel nézte Olaszország nyílt készülődését keletafrikai hódítására.

OLASZORSZÁG és Anglia egymáshoz való viszonyát az olasz-abesszín háborún és következményein kívül csak nehezítették a spanyol polgárháborúból támadt diplomáciai és külpolitikai bonyodalmak. Mint már említettem is, a kettő együtt idézte elő a helyzet kiélesedését március második felében. A kölcsönös ingerültség május 8-án érte el tetőpontját az olasz napilapok londoni tudósítóinak visszahívásakor.

A már említett és 1937 január 2-án kelt gentleman's agreement-től nem vártak sokat, akik az olasz-angol feszültség bonyolult háttérében egymást kusza összevisszaságban keresztező érdekszálakat jobban ismerték, de azért így is meglepetésképpen hatott az a szokatlanul éles, keserű szemrehányással teli beszéd, amelyet Mussolini közvetlenül Líbiából való visszatérése után március 23-án mondott a római Palazzo Venezia erkélyén. A Duce beszédében névszerint csak az anglikán prédikátorokat említette meg, egyébként általánosságban beszélt írástudatlan újságírókról és hivatásos pacifistákról.

A célzás mindhárom esetben világos és félreérthetetlen volt. Az anglikán prédikátor E. G. Selwyn, a winchesteri székesegyház dékánja volt, aki a londoni Bloomsbury városrész egyik templomában Halié Selassié, Abesszínia excsászára és más abesszín előkelőségek, valamint az abesszínnek ügyét felkaroló angolok előtt valóban szokatlan és csak az anglikán egyház igen tág kereteket biztosító liturgiája mellett lehetséges módon, éleshangú beszédet tartott Abesszínia brutális megtámadói, sőt az angol külpolitika irányítói ellen, akik „osztznak a felelőségben azért, ami megtörtént“. Az előkelő állást betöltő anglikán lelkész különösen éles támadást intézett Mussolini személye ellen. „Olaszország diktátora — dörögte a haragos Selwyn tisztelendő úr — szereti Caesarhoz hasonlítani magát, pedig Mussolini valóságos megismétlődése a szír Antiochusnak, aki Epiphanesnek, a Dicső-nek hívatta magát, de alattvalói Epimanes, az örült gúnynévvel illették.“

Az írástudatlan angol újságírókra, amint beszédéből kitűnik, azért haragudott a Duce, mert Líbiából való visszatérését a spanyolországi olasz önkéntesek vereségével hozták kapcsolatba és túlságosan sokat emlegették Guadalajarát, mint az olasz hadsereg második Caporettoját. Különben is Guadalajara és a Duce líbiai hazatérése indította el a központi irányítás alatt álló olasz sajtó újabb rendszeres támadó hadjáratát Anglia ellen. Ez végül is nem azzal végződött, hogy a brit kormány hívta vissza az angol sajtótudósítókat Olaszországból, amire természetesen nem is volt sem hatalma, sem illetékessége, hanem hogy a fasiszta kormány hívta vissza az olasz lap tudósítókat Angliából és tiltotta meg a koronázási hírek közlését. Sajnos, az olasz csapattesteket március közepe táján valóban súlyos vereség érte a madridi fronton és az is igaz, hogy erről a vereségről angol lapok minden szépítés vagy a kellemetlen részletek elhallgatása nélkül írtak. De ez magában még alig

lehetett elegendő ok az olasz felháborodásra. A bajt inkább az okozta, hogy néhány fogságba került olasz katona, így különösen egy bizonyos Antonio Luciano, a 83. anconai gyalogezred parancsnoka túlságosan sok, nem nyilvánosságnak szánt részletet mondott el arról, hogy miként kerültek olasz sorkatonák és feketeingesek „önkénteseké-ként” Spanyolországba. Madridban az olasz foglyokat újságírók és fotóriporterok jelenlétében kérdezték ki és az talán lehetséges, hogy bizonyos szenzációkra éhes angol lapok, mint pl. a londoni „News Chronicle” és a „Daily Express”, az olaszokra nem túlságosan hízelgő módon írtak ezekről az eseményekről, de erre természetesebb ellenintézkedés lett volna, hogy amint más esetben is nem egyszer történt, az illető napilapokat tiltsák ki Olaszország területéről.

A harmadik csoport, a hivatásos pacifisták emlegetése, Lord Robert Cecilnek és az angol népszövetségi únióknak szólt. Ennek a pacifista társadalmi egyesületnek „béke-szavazás” — Peace Ballot — néven ismert kezdeményezése az európai békét megbontó állam ellen alkalmazandó büntető rendelkezések — szankciók — kérdésében hatalmas tömegeket mozgatott meg Angliában és erősen befolyásolta 1935—36-ban a hivatalos brit külpolitikát is. Mussolini és Lord Robert Cecil valóban nem állhatják egymást és két, egymástól merőben ellenkező álláspontot foglalnak el. Mussolini szavaival szemben érdekes idézni a pacifista lord testvérének, Lord Hugh Cecilnek azt a levelét, amelyet a londoni Times éppen az új olasz birodalom megalapításának napján, 1936 május 9-én közölt. Ebben a levélben a nagytekintélyű angol konzervatív politikus megállapítja, hogy „el sem képzelhető angol részről még jóidőig semmi néven nevezendő baráti érzelm Olaszország irányában.”

Ez és lényeges vonásaiban ennyi az olasz-angol feszültség rövid története. A helyzet ma súlyosabb, mint volt a szankciós politika legrosszabb napjaiban. Pillanatnyilag nehezebb elképzelni a feszültség feloldódását Olaszország és a nyugati demokráciák között, beleértve az Amerikai Egyesült Államokat is, mint hasonló megegyezést Németországgal. Így pl. különös módon a spanyolországi zavarok fő nemzetközi intrikusa a nyugati demokráciák közvéleményének megítélése szerint a fasiszmus és nem a nemzeti szocializmus.

Ezek azonban többé-kevésbé érzelmi szempontok és az érzelmi szempontok politikai súlya nagyon gyorsan elenyészik, mihelyt az érdekek realitása új tájékozódást tesz kívánatossá. Olaszország és Németország, bármilyen nagy igyekezettel dolgozzanak is a berlin-római tengely politikájának minél teljesebb kiépítésén, bármelyik pillanatban azonnal készek volnának a feszültséget és a világnézeti ellenségeskedést leszerelni a nagy nyugati demokráciák, elsősorban pedig Anglia irányába. Nem érzelmi okokból, hanem egyszerűen azért, mert a nyugati demokráciák tőkében gazdagok és gazdaságilag erősek, míg a két „havenots”, a két kismizett, tőkében szegény, gazdaságilag gyenge nemzet. Mivel pedig mind Olaszország, mind Németország szociálpolitikai igényei sokkal előrehaladottabbak, mint amennyit szegénységük megenged, kedvező feltételű és a nyugati demokráciáktól kapott külföldi kölcsönök egyszerre megenyhítenék az európai

politikának inkább csak látszatra fenyegető, mint valóságos veszedelmeket tartalmazó világnézeti válságát. Nem jelentené ez a tál lencse bibliai történetének megisméltődését az európai politikában, hanem olyan európai együttműködés politikáját, amely egyedül szolgálhatna alapul a tartós európai béke megszervezésének nagy művéhez.

NEM VOLNA azonban teljes a kép, éppen olasz-angol vonatkozásban, ha még egy szempontról meg nem emlékeznénk és ez Nagy-Britannia földközítengeri érdekeltségeinek veszélye az olasz imperializmus, az új Imperium Romanum hatalmi súlyának növekedése által. Ezen a ponton a brit külpolitika különösképpen érzékeny volt, attól a pillanattól kezdve, mihelyt világossá lett, hogy a fasiszta Olaszországot nem lehet visszatartani Abesszínia meghódításától. Hiába volt az olaszok minden igyekezete, hogy az angolokat a brit érdekekkel szemben tanúsított jószándékaik felől meggyőzze, a Földközi-tengerre vonatkozó kérdésekben 1935 tavaszától a brit külpolitika minden lépését a féltékenység és veszélyeztetve érzett érdekeik féltése irányította. Utoljára a Dúcénak líbiai útján a mohamedán világhoz intézett szavai váltottak ki nagyobb izgalmat Angliában, ahol már régóta rossz szemmel nézik az olasz rádióállomások arab nyelvű propaganda-előadásait. Felvilágosodottabb és elfogulatlanul gondolkozni tudó angolok nem osztják Selwyn tisztelendő úrnak az imént idézett nézeteit az Abesszíniát meghódító olaszok állítólagos kegyetlenségéről. „Mi szeretünk dicsekedni azzal, — írta a Manchester Guardian Olaszország afrikai hódításairól — hogy a Brit-Birodalom ma az igazság és a bölcs kormányzás mintaképe, de szívesen megfeledekezünk arról, hogy hogyan szereztük domíniumainkat és gyarmatainkat/. Majd néhány szóval megemlékezve Olaszország korábbi afrikai gyarmatszerzéseiről, a cikkíró nem minden cinizmus nélkül így fejezi be fejtegetéseit: „Feltűnő volna, ha Olaszország birodalmát úgy tudná megalapítani, hogy ne vegye igénybe a gyarmatszerző nagyhatalmak kegyetlenségének még a hagyományos mértékét sem.“

De a mohamedán vüaggal való kacérkodás egészen más dolog, s még az egyébként tárgyilagosságáról ismert Manchester Guardian is kész arra, hogy a legképtelenebb vádakot emelje Olaszország ellen. „Signor Mussolini azt reméli, — olvassuk ugyanebben a cikkben — hogy ha majd az európai hatalmak saját létükért lesznek kénytelenek harcolni, a lázadás szelleme feltámad az izlám népei között és ezt a lázadást Olaszország saját javára hasznosíthatja/.

Máskor valóságos rémképeket látnak az angolok. Hector C. By water, a Daily Telegraph haditengerészeti munkatársa az „International Affairs“ május—júniusi számában arról közöl hosszabb tanulmányt, hogy mi lenne a Brit-Birodalom sorsa, ha az olasz imperializmus elzárna a szabad közlekedés útját és Anglia kiszorulna a Földközi-tengerről. Szerinte az történnék, hogy a közlekedési utak megszervezésében az angolok visszatérnének a Szezei-csatoma megnyitása előtti időkre, ami bizonyos kényelmetlenséget és időbeli veszteséget jelentene, de nem lenne végzetes a birodalom további sorsára.

A január 2-i gentleman's agreement létrejötte után azt lehetett remélni, hogy ez a Földközi-tenger feletti uralom miatt keletkezett brit-olasz antagonizmus, amely Abesszínia meghódításából támadt, hamarosan megszűnik. Az ellentétek azonban jobban kiéleződtek, mint eleinte gondolni lehetett. A brit új fegyverkezési programra még jobban elmérgesítette a helyzetet. Anglia bármilyen erős hajóhadat és légihadsereget épít is magának, a katonailag az utolsó tíz évben hihetetlen mértékben megerősödött fasiszta Olaszország már csak földrajzi helyzeténél fogva is, állandó veszélyt jelentő ellenfél fog maradni. Ha az olaszok valóban kiépítik a szicíliai és északafrikai partok között fekvő Pantelleria-szigetet flotta-bázissá és légikikötővé, Malta szigete, ellenségesen viselkedő Olaszországgal szemben, egyszerre értéktelenné és tarthatatlanná válik Anglia számára.

A Földközi-tengeren Nagy-Britannia és Olaszország, mint ellenlábás nagyhatalmak, sokáig nem élhetnek egymás mellett. Az olasz-angol jóbaráti viszony éppen földközítengeri vonatkozásai miatt volt az európai politika egyik legrégebbi hagyománya, majdnem történelmi szükségszerűsége. Más következtetésre nem lehet jutni, mint hogy a jelenlegi állapot sokáig fenn nem maradhat. Vagy megtörténik a két nagyhatalom között a fegyveres összetűzés vagy helyreáll a régebbi nyugalmi állapot. Mivel pedig a háborús megoldás a kettő között még mindig sokkal valószínűlenebb, azt kell hinnünk és remélnünk, hogy a mostani olasz-angol feszültség sokáig nem tarthat.

MÁTHÉ ELEK

A BRIT ÁLLAMSZÖVETSÉG FEGYVERES HATALMA

A VILÁGHÁBORÚT követő években a brit birodalom nem követte a többi hatalmak fegyverkezésének lázas ütemét és a haderő fejlesztésében, de különösen a korszerű harc-eszközök nagyobb tömegű beszerzésében bizonyos óvatosságot tanúsított. A hajóhad és a légi haderő fejlesztése aránylag lassú volt és nem tartott lépést a többi hatalmak fejlődésének mértékével. A szárazföldi harc-eszközökkel — különösen a páncélozott és gépesített egységekkel — való kísérletezés terén az angolok mindenkor az élen jártak, de egész csapategységek átszervezésére csak a legutóbbi években határozták el magukat.¹ Végül a hadászati összekötő vonalaikon fekvő haditengerészeti támpontjaik, üzemanyagállomásaik és erődítményeik lassanként korszerűsítésre szorultak és a háború után kialakult új erőviszonyoknak megfelelően új építmények létesítése vált szükségessé. De elmaradt a fejlődésből az anyaország honvédelme is, mert az inzuláris fekvés a légi fegyvernem előre nem látott arányú fejlődése következtében rendkívül vesztett védelmi jelentőségéből. A mértékadó körök már évek óta sürgették a haderő fejlesztését és korszerűsítését, míg végül az olaszok északafrikai hódítása és a német fegyverkezés halaszthatatlanul sürgössé tették egy nagyszabású katonai beruházás megvalósítását. Az öt évre előirányzott másfél milliárd fontsterlinggel — amelyre ez év tavaszán már 400 millió font kölcsönt szavaztak meg — a birodalom olyan hatalmas fegyverkezésbe fogott, amely példátlanul áll a brit haderő történetében, de arányaiban a többi államok napjainkban folyó hadikészülődéseit is felülmúlja. Ez alkalommal időszerűnek látszik szemügyre vennünk a brit birodalom erőhatalmi tényezőit, a birodalom fegyveres erejének — a többi államokétól annyira elütő — összetett és többirányú katonai feladatait, a feladatok megoldására rendelkezésre álló erőket és végül az új fegyverkezéssel előálló helyzetet.

A BRIT ÁLLAMSZÖVETSÉG katonai feladatai és fegyveres erejének a feladatoknak megfelelő szervezése, mind az öt világrészre kiterjedő, nagy távolságokon szétszórt földrajzi fekvéséből és sajátos államjogi szerkezetéből adódnak. A birodalom katonaföldrajzi és katonapolitikai tényezőit világrészek viszonylatából kell megítélni és csak

¹ Nemes Erdős László, A motorizálás és mechanizálás szerepe a korszerű hadviselésben. Magyar Szemle, XIII. kötet, 24. 1.

ebből a szempontból szemlélve lehet megismerni különleges hadszervezetét is. A birodalomnak — az utolsó alkalommal a „Statute of Westminster“ törvénnyel szabályozott¹ — politikai szerkezetében az anyaországgal egyenrangú domíniumok, az indiai császárság, a koronagyarmatok, protektorátusok és mandátumterületek között az összetartó kapcsolatot egyedül a korona személye képezi, de amilyen laza az egyes részek között a politikai összefüggés, éppen olyan egységes a birodalom honvédelmének szervezete.

A birodalom egységét és fennmaradását az évszázados gyakorlattal oly magas fokra fejlődött államvezetési művészet mellett elsősorban a birodalmi haderő egysége és ennek célszerű szervezése biztosítja. Míg a birodalomnak a korona személyén és az esetenként összehívott birodalmi értekezleten kívül más politikai és közigazgatási vezető szerve nincs, addig a haderő vezetése egységes kézben van. A honvédelem kérdésében a miniszterelnök mellett működő birodalmi védelmi tanács (Committee of Imperial Defence) a legfőbb döntő tényező, amelyben a domíniumok megbízottai is helyet foglalnak, a tanács három albizottságában (The Chiefs of Staff-Sub-Committee, Man-power-Committee és The Supply Officers' Committee) az egyes hadseregrészek vezérkarának megbízottai hadászati, harcászati, szervezési, kiképzési stb. kérdésekben hoznak döntő határozatokat. A birodalom honvédelmének egységes vezetésére 1936-ban külön minisztériumot is (minister of the co-ordination of defence) szerveztek, amelynek főleg a haderő anyagi ellátása terén van jelentős feladata.

Az angolok a birodalom katonai védelmét már egy évszázad óta gondosan és alaposan megszervezték és a szervezésnél állandóan lépést tartottak az egyes érdekerületeken időnkint változó politikai és erőhatalmi helyzettel. A birodalom katonai védelmének jelenlegi alapelveit még a világháború előtt Asquith fektette le a közismert „War Book“ című emlékiratában, amely — mint Londonderry lord légügyi államtitkár 1934 tavaszán mondta — ma is teljes egészében érvényesül. A legfontosabb, változhatatlan érvényű alapelv az, hogy a birodalom fegyveres erejének a földrajzi tagoltságnak megfelelően hármas feladata van: az anyaország honvédelmének ellátása, az egyes tengerentúli birtokterületek helyi védelme és az anyaországból a birodalom többi részeibe vezető utak biztosítása.

A birodalom egyes részeinek helyi védelme és az odavezető közlekedési vonalak szabadságának biztosítása katonai szempontból egyenlő fontosságú feladat. A birodalom egyes földrajzi egységei, geopolitikai helyzetüknek megfelelően, különböző politikai és erőhatalmi konstellációban fekszenek és az odavezető utakat helyenként más hatalmak érdektörekvései, gazdasági, politikai és katonai irányvonalai metszik. Ez a helyzet már évszázadok óta arra kényszerítette Angliát, hogy a távoli területeken fekvő birtokai felé vezető közlekedési vonalakon az összeköttetés biztonságát szolgáló egyes pontokat (Gibraltár, Cyprus, Aden, Szingapúr stb.) valamint a közlekedési vonalakat

¹ Domony Péter, A „Statute of Westminster“. Magyar Szemle XIV. kötet, 5. lap.

oldalozó területeket (a szuezi csatorna mindkét partja, a Malakka félsziget stb.) szerezzék meg. Így a birodalomnak nemcsak olyan részei vannak, amelyek települési és gazdasági területek, hanem olyanok is, amelyek kizárólag katonai célokat szolgálnak.

A birodalom katonai szervezetének kétségkívül az anyaország védelme a legfontosabb feladata. A tengerentúli birtokokat a katonai védelem szempontjából, földrajzi fekvésüknek és az odavezető utak jellegének megfelelően egy brit politikus a következőképpen csoportosította:¹

„Kanada szempontjából olyan politikát kell folytatnia, amely nem áll ellentétben az Egyesült Államok politikájával, hanem együtt halad azzal;

a Délafrikai Köztársaság és a brit afrikai birtokok szempontjából a Jöreménység fokához vezető tengeri utat kell biztosítani: a brit haditengerészet vezetőségének tudnia kell, hogy ezt a biztonságot bármelyik afrikai kikötőnek egy jelentősebb ellenséges hatalom által történő elfoglalása veszélyezteti;

India, Ausztrália és Újzéland szempontjából elsősorban a Földközi-tengeren, a szuezi csatornán és Szingapúron keresztül vezető utat, másodsorban a Jöreménység fokán át vezető kerülő utat kell biztosítani.“

E meghatározással az egész birodalom védelmi feladata adva van és nincsen olyan katonai részfeladat, amely ebbe az általános keretbe beilleszthető ne volna. A birodalom egyes részei és az odavezető közlekedési vonalak földrajzi fekvésük szerint különböző érdek és védelmi területeket alkotnak. Külön védelmi és érdekerület az anyaország, a La Manche-csatornával és az Atlanti-óceán nyugati partvidékével együtt, a Földközi-tenger medencéje, a közel kelet (a szuezi csatorna, Vörös-tenger, Egyiptom, Szudán, Irak, Palesztina és Transzjordánia), az Indiai-óceán medencéje, a távol kelet (a keletázsiai partvidék), a Csendes-óceán medencéje és az Atlanti-óceán amerikai partvidéke.

Az egész birodalom katonai védelme úgyszólván teljes egészében az anyaország által fentartott és onnan kiegészülő hadseregrészekre hárul, mert a domíniumok önálló hadseregei, India hadserege és a gyarmatokról toborzott csapatok — mint alább részleteiben is látni fogjuk — saját erejükből még a helyi védelmet sem tudják ellátni. Minden egyes érdekerület a védelem szempontjából külön egységet képez és a terület védelmi szervezete független az egyes részek államjogi helyzetétől: a védelem gerincét képező birodalmi hajóhad, a birodalmi légi haderő és a reguláris hadsereg csapatai kizárólag a védelmi szükségletnek megfelelően vannak csoportosítva a domíniumokban, a gyarmatokon, mandátumterületeken, bérelt kikötőkben stb. egyaránt. De a védelmi rendszer hézag nélküli teljessége céljából még idegen — teljes állami szuverenitással rendelkező — államok (Egyiptom és Irak) területén, valamint más állammal közös tulajdonú birtokterületen (a szudáni kondomínium) is állomásoznak a brit haderő katonai egységei. Természetes, hogy az egyes védelmi területeken alkalmazott katonai erő nagysága a veszélyeztettség fokához képest

¹ Sir Frederick Whyte, *Der Feme Osten von England aus gesehen*. Deutsche Verlagsanstalt. Stuttgart.

változik: a nagy katonai felkészültséggel rendelkező és hatalmi törekvéseikkel a brit érdekeket erősen veszélyeztető szomszédok hatósugarában fekvő területeken nagyobb és erősebb egységeket alkalmaznak, mint a gyengébb katonai felkészültségű vagy közömbös indulatú szomszédok közelében fekvő területeken és védelmi körzetekben. Az egész birodalom és az egyes védelmi körzetek mozgósítását gondosan előkészítették. A zsoldos kiegészítésű haditengerészet, légi haderő és reguláris hadsereg csapategységei állandóan hadilétszámon vannak és így az első ütésre állandóan rendelkezésre állanak. Egy gyarmati vállalkozás, vagy egy helyi jelentőségű katonai művelet, tehát egy úgynevezett „kis háború” (small war) esetén csak az érintett védelmi körzetet mozgósítják, egy másik, vagy több katonai nagyhatalommal való háborús bonyodalom, azaz egy „nagy háború” (great war) esetén az egész birodalom fegyveres erejét készenlétbe helyezik és végszükség esetén — mint az a világháborúban is történt — az anyaországban még az általános védkötelezettséget is bevezetik.

A KATONAI VÉDELEM a birodalmi haditengerészet, a birodalmi légi haderő és az anyaországból kiegészülő szárazföldi, úgynevezett „reguláris” (zsoldos) hadsereg feladata. E hadseregrészekon kívül az egyes területek helyi védelmében, az anyaországban a milicijellegű „territoriális” hadsereg, a domíniumokban azok önálló hadseregei, Indiában és a gyarmatokon a helyben kiegészülő csapatok vesznek részt.

A haditengerészet a birodalom katonai védelmének évszázadok óta a legjelentősebb tényezője. „A domíniumok és a gyarmatok minden védelmi terve — mondta 1934 őszén a haditengerészet első lordja — a brit hajóhad erején nyugszik!” A birodalomnak a világháború előtti kivételes nagyságú tengeri hatalma azonban megdőlt: a „two power standard” elve — amikor is a birodalom tengeri hadereje nagyobb volt, mint az utána következő két állam hadereje együttvéve — csak a múlt emléke már, mert az 1920-i washingtoni és az 1930-i londoni tengeri leszerelési értekezleten az egyes államok hajóhadának nagyságát már úgy szabályozták, hogy a brit birodalom és az Észak-amerikai Egyesült Államok egyenlő nagyságú hajóhadat tarthatnak, Japán pedig a két államhoz viszonyítva 5:3 arányban építheti ki hajóhadát. A németekkel 1935 tavaszán kötött flottaegyezmény szerint pedig a német hajóhad a brit hajóhad 35%-áig építhető ki.

Bár a szerződő felek anyagi okokból még nem érték el a megállapodás szerinti tonnaürtartalmat, a tengeri fegyverkezés terén a hatalmak már régen megszegték a szerződéseknek a hajótípusok nagyságára, a lövegek ürméretére és a torpedócsövek számára vonatkozó határozványait. Az angoloknak a múlt év március 25-én egy újabb tengeri egyezményre vonatkozó javaslata pedig forma szerint is kudarcot vallott, mert Japán már 1935-ben felmondta a régi egyezményeket és nyomatékosan hangsúlyozta a teljes egyenlőségre való jogát. A tengeri fegyverkezés tehát korlát nélkül folyik és hogy a brit birodalom nem tartott annyira lépést a többi államok fejlődésének ütemével, mint azt világhatalmi helyzete megkívánta volna, az alábbi adatok igazolják. Az első táblázatban az államok hajóhadának tonnaürtartalmát, a második

táblázatban a főbb hajótípusok létszámát tüntettük fel az építés alatt lévő egységekkel együtt.¹

	<i>Brit Állam- szövetség</i>	<i>Egyesült Államok</i>	<i>Japán</i>	<i>Francia- ország</i>	<i>Olasz- ország</i>
A hajóhad tonna- ürtartalma	1,160.975	1,072.375	840.800	502.021	416.562
Az építés alatt álló úszóegységek tonnaürtartalma...	104.015	273.380	79.443	202.417	112.565
Összesen.....	1,264.990	1,345.755	920.243	704.438	529.127

	<i>Brit Állam- szövetség</i>	<i>Egyesült Államok</i>	<i>Japán</i>	<i>Francia- ország</i>	<i>Olasz- ország</i>
csatahajó ²	15, 0, 15	15, 0, 15	10, 0, 10	9, 4, 13	4, 2, 6
repülőgép anyahajó	6, 1, 7	4, 3, 7	4, 2, 6	1, 0, 1	1, 0, 1
cirkáló	48, 8, 56	25, 12, 37	41, 3, 44	14, 5, 19	23, 2, 25
torpedó- romboló...	163, 10, 173	199, 52, 251	108, 20, 128	60, 20, 80	103, 15, 118
buvárnaszád	52, 5, 57	88, 12, 100	61, 6, 67	72, 17, 89	62, 16, 78
összesen ...	284, 24, 308	331, 79, 410	224, 31, 255	156, 46, 202	193, 35, 228

Mint a táblázatok adataiból kitűnik, a brit birodalom a tengeri hatalmak rangsorában még mindig az első helyen áll, a jelenlegi építkezések befejeztével azonban az Egyesült Államok mögött a második helyre kerülne. Hogy a birodalom a tengeri fegyverkezés terén mennyire elmaradt, azt a múlt évi földközitengeri feszültség alkalmával az angolok kényszerű meghátrálása kézzelfoghatóan bizonyította. A hajóhadak összpontosításában megnyilvánuló erőmérkőzésben a birodalom alulmaradt, mert 7 csatahajóját a Földközi-tengeren összpontosítva, az anyaországban csak 8 csatahajója maradt és abból is 4 javítás és átépítés miatt harcképtelen volt. Egy másik tengeren való esetleges műveletre pedig nem állott volna megfelelő nagyságú és hatótávolságú úszóegysége rendelkezésre.

Kétségtelen, hogy a brit birodalomnak — ha a hatalmi állásának és a sokirányú feladatnak megfelelő tengeri hatalommal akar rendelkezni — úgy kell növelnie hajóhadát, hogy az összes érdekelt területeken, szükség esetén egyidőben több helyen is, erősebb legyen, mint a rivális hatalmak hajóhada. Ezért a fegyverkezési kölcsön legnagyobb részét a tengeri fegyverkezésre fordítják. Az építendő tonnamennyiségre még nincsenek adatok, de az már nyilvánosságra került, hogy a jelenleg folyamatban lévő építkezéseken felül még 3 csatahajó, 2 repülőgép-anyahajó, 7 nagy cirkáló és a megfelelő számú kisebb úszóegység épül, valamint számtalan régebbi hadihajót korszerűen átépítenek.

¹ Az összes számszerű és szervezési adatokra felhasznált forrásmunkák: Société des Nations, *Annuaire Militaire*. 1936. — Wilhelm Müller-Loebnitz, *Die Rüstung der Welt*. 1935. E. S. Mittler u. Sohn. Berlin. — Nemes Erdős László, *Katonai Évkönyv*. 1936. Gergely R. kiadása. Budapest. A tonnaürtartalom a washingtoni egyezmény II. fejezetének 4. részében meghatározott „deplacement” tonnában, tehát az úszóegység a teljes fegyverzettel, lőszerrel, minden egyéb hadianyaggal, de tüzelőanyag és tartalék vízkészlet nélkül van feltüntetve.

² A táblázatban az egyes államoknál az első számoszlop a jelenlegi hajólétszámot, a második számoszlop az építés alatt álló úszóegységek létszámát, a harmadik számoszlop a kettő összegét, azaz az építkezések befejezte utáni hajóállományt mutatja.

Ezzel az építkezéssel a birodalom haditengerészete jóval meg fogja haladni a másfél millió tonna úrtartalmat, de korántsem éri el az összes érdekelt területeken a helyi fölényt és ezért az egyes medencékben — főleg a Csendes-óceánon — a rivális hajóhadak ellen-súlyozására számításba kell venni esetleges szövetséges hajóhad támogatását is.

A repülőfegyvernem előre nem látott nagyságú fejlődésének a birodalom védelmi rendszerének szervezésénél részben előnyös, részben hátrányos hatása volt. Előnye az, hogy a nagy térben végzendő hadműveleteknél — mint a tengeri háború és a gyarmati hadviselés — a gyors mozgású, nagy hatótávolságú és meglepően fellépő repülőfegyvernem rendkívül hatásosan alkalmazható. Hátránya, hogy az anyaország — amelynek a szigetfekvés eddig úgyszólván hadászati megtámadhatatlanságot biztosított — ma a repülőátadásoknak elsőrendű célterülete. A légi támadásokkal szemben különösen érzékeny maga a főváros és a keleti parton települt ipari és gyárvidék. A brit birodalom egységes légi haderejét a fenti megfontolások szerint szervezték. A légi erők zöme, 78 század és 10 haditengerészeti repülőszázad az anyaországban van telepítve, míg a gyarmatokon és Indiában csak 24 század és 10 haditengerészeti század áll rendelkezésre. A domíniumokban a birodalmi légi haderőnek nincsenek egységei, mert a helyi védelemben a domíniumok saját légi csapatai vesznek részt.

A repülőgépanyag kiváló, de a brit légi haderő a bejelentett 1750 első vonalbeli harci repülőgéppel csak a hatodik helyen áll a hatalmak rangsorában. Az anyaország légi biztonságának a fokozása és a távoli világrészekben fekvő hadművelési egységek üttöerejének újabb légi csapatokkal való növelése elkerülhetetlenül szükséges volt és így a fegyverkezési költsön legnagyobb részét a hajóhad növelése után a légi haderő fejlesztésére fordítják. Az eddigi hírek szerint minden első vonalbeli repülőgép után még hat tartalék repülőgépet szereznek be, ami azt jelenti, hogy a brit légi haderő számszerűleg vetekedni fog bármely kontinentális állam légi erejével. A repülőgépek építése már megkezdődött és mivel a nagyarányú és sürgős munkát a belföldi ipar elvégezni nem tudja, az Egyesült Államokban is eszközöltek rendelkezéseket. A légi haderő számszerű szaporítása mellett az anyaországban 75 új repülőteret létesítenek és különös gondal szervezik ineg London légvédelmét: a számtalan új vadászszázad mellett léggömbgátak, beépített légelhárító ütegek, fülelő készülékek, valamint egészen új légvédelmi hírendszer fogják a már meglévő védelmi eszközök mellett a birodalomnak ezt az annyira fontos pontját védelmezni.

A birodalom egységes védelmi rendszerének az anyaországból kiegészülő, zsoldos rendszerű „reguláris“ hadsereg a szárazföldi eleme, amelynek kétharmada az anyaországban, egy harmada Indiában, Egyiptomban és a birodalom fontos katonai védelmi pontjain állomásozik (Cardwell-rendszer). A magas harcértékű, 6 évig szolgáló zsoldosokból kiegészülő és korszerűen felszerelt reguláris csapategységek a birodalom szárazföldi védelmének a gerincét képezik és a reguláris hadsereg adja a többi alakulatok (territoriális hadsereg, indiai és gyarmati csapatok) törzseit, kereteit és kiképző személyzetét. Teljes létszáma kb. 240.000 fő, amelyből az anyaországban 150.000 fő állomásozik. A tartósan szabadságot zsoldosokból az állomány 380.000 főre emelhető fel.¹

Az anyaország partjának offenzív védelme és a nagy térben lejátszódó gyarmati hadműveletek gyorsan mozgó és nagy tűzerejű csapat-

¹ A reguláris hadsereg létszáma 1935—36-ban: az anyaországban 9461 tiszt és 142.739 fő, Indiában 2904 tiszt és 54.650 fő, a gyarmatokon és külföldön a tisztekkel együtt 32.009 fő, tartalék 2673 tiszt és 135.305 fő, összesen 15.038 tiszt és 364.703 fő.

egységek szervezését kívánják. Ezért már a háború előtt is aránylag nagy volt a reguláris hadsereg lovasságának a gyalogsághoz viszonyított létszáma. A mozgékonyaságot és a tüzerőt a világháború után a korszerű eszközök alkalmazásával igyekeztek növelni, ezért különösen nagy súlyt fektettek a motorizálásra és mechanizálásra. Az anyaországban 5, Egyiptomban 1 harcokocsizászlóalj állomásozik és a 20 lovasezredből 2 már páncélgépkocsiezred, 8 ezredet pedig gépkocsizó ezredde szerveznek át. A gyalogság tüzeréjét a korszerű fegyverek számának szaporításával igyekeznek fokozni: a gyalogzászlóaljakból minden negyediket géppuskás zászlóaljja szerveznek át.

A fegyverkezési kölcsönrel a reguláris hadsereget számszerűleg nem fogják növelni, mert mindössze 2 új gyalogzászlóaljat és 2 harcokocsizászlóaljat állítanak fel, hanem az e célra rendelkezésre álló összeget a hadseregrész fegyverzetének és felszerelésének nagyszabású korszerűsítésére fordítják. A tüzéség löveganyagát nagyrészt kicserélik, a könnyű tábori tüzéséget egységes ágyútarackkal szerelik fel, a gyalogságot új nehéz fegyverekkel látják el, a tüzéséget, szolgálati ágakat, vonatokat és intézeteket motorizálják.

A BIRODALOM EGYSÉGES HADISZERVEZETÉNEK számbavétele után lássuk, hogyan szervezték meg az egyes érdekerületek védelmét és a fentebb ismertetett hadseregrészekon kívül milyen helyi katonai erők működnek közre a védelemben.

Az anyaország katonai védelmére az egész haderőnek közel a fele áll rendelkezésre. Itt állomásozik a 284 úszóegységből álló hajóhadnak a fele, az 50 egységből álló honi hajóhad és a no egységből álló tartalék hajóhad 10 csatahajóval és 5 repülőgépanyahajóval. Mint fentebb már láttuk, ide van telepítve a légi haderő kétharmad része is. Az anyaországban állomásozik a reguláris hadsereg kétharmad része is, az „expedíciós hadsereg“, amely 4 gyaloghadosztályba, 2 önálló gyalogdandárba, 2 lovasdandárba, 1 harcokocsidandárba és 1 légvédelmi dandárba van szervezve. E hadseregrészek mellett a helyi védelem legjelentősebb tényezője az önként jelentkezőkből kiegészülő, milicjellegű „territoriális“ hadsereg, amely az ország területén kívül csak parlamenti határozattal alkalmazható. Létszáma 1936/37-ben 183.959 fő volt és 14 gyalog-, 2 lovashadosztályból, valamint légvédelmi és partvédő alakulatokból állott. Mivel a territoriális hadseregnek békében csak a keretei vannak meg, az önként jelentkező legénység pedig évente csak 20—45 napi kiképzésben részesül, harcértéke aránylag csekély, de anyagi felszerelése kitűnő. A fegyverkezési kölcsönből jelentős összeget fordítanak a territoriális hadseregre, fegyverzetét, különösen a légvédelmi alakulatait teljesen korszerűsítik. A fejlődés iránya szerint a reguláris csapategységek egy magas harcértékű, gyorsan mozgósítható, nagy tüzerjú és gyors mozgású, minden támadó hadműveletre képesített hadsereget alkotnak, a milicjellegű, hiányos kiképzésénél fogva támadó harcra kevésbé alkalmas és inkább védelmi fegyverekkel felszerelt territoriális hadsereg inkább védelmi feladatokat fog megoldani.

A tengerentúli területeken kétségtelenül India és az Indiai-óceán védelme a legfontosabb feladat. India biztonságát a birodalom úgy igyekezett biztosítani, hogy egy évszázados munkával megszervezte vagy érdekkörébe vonta az összes érintő és környező területeket. A német keletafrikai mandátumterületek megszerzésével az Indiai-óceán úgyszólván teljesen brit beltenger lett. Ezzel a szerzeménnyel

azonban nemcsak India biztonsága fokozódott, hanem a birodalom egy egységes és összefüggő zárt afrikai gyarmatterületre is szert tett, ahonnan Egyiptomban, a palesztinai mandátumterületen és a brit befolyás alatt álló Irakon át kapcsolódik az összefüggés Indiához, ahonnan Birmán át a Malakkai-félsziget és Szingapúr az összekötő kapocs az ausztráliai és újzélandi domíniumok felé.

Az indiai beltengert a balszárnyon a Földközi-tengeri hajóút és a csatlakozó brit területek, a jobbszárnyon a Malakka-félsziget katonai berendezkedései és a távolkeleti (Kína) katonai erők védik. Ha az Indiai-óceán a legértékesebb, akkor a Földközi-tenger medencéje a katonailag legjelentősebb területe a birodalomnak, egyrészt, mert az Indiába vezető hajóutat itt metszik a legtöbb ponton katonailag jelentős hatalmak érdektörekvései, másrészt, mert központi fekvésénél fogva az itt állomásozó hajóhadat könnyen át lehet más tengerre dobni. A védelem gerincét a birodalom legerősebb kültengeri hajóhada képezi, amely 53 egységével az egész flotta egyötödét képezi és majdnem akkora, mint a többi kültengeri hajóhad együttvéve. A hajóhad ütőerejét a repülőgépanyahajó és a csatahajók fedélzetére telepített 6 repülőszázad fokozza. A medence két legfontosabb flottabázisát korszerűen átépítették: Gibraltár védelmét a reguláris hadsereg 2 zászlóalja és 4 ütege, Málta védelmét 2 zászlóalj, 5 üteg, 1 hidroplán-század, továbbá még egy helyben toborzott vartüzérezred és gyalogezred látják el. Míg a nyugati medence védelme kizárólag tengerészeti és légi feladat, addig a medence keleti részében az Indiai-óceán felé vezető tengeri útvonal, valamint az ázsiai területre, és az afrikai gyarmatokhoz kapcsolódó úgynevezett közelkelet (Egyiptom, Szudán, Palesztina és Irak) védelme már szárazföldi csapatok feladata. A védelmi körzet kulcspontja Egyiptom, amelynek területén a reguláris hadseregnek India után a legerősebb csapategységei állomásoznak: 6 gyalogzászlóalj (ebből 1 század Ciprus-szigetén), 2 lovasezred, 1 páncélgépkocsiezred, 1 harcokcsizászlóalj és 6 üteg 10.000 főnyi létszámmal, továbbá a közelkeleti légi tartalék: 4 bombázó és 1 felderítő repülőszázad. A helyi védelemben Egyiptom angol vezetés alatt álló 12.500 főnyi hadserege is részt vesz.¹ Szudánban mindössze két reguláris zászlóalj állomásozik, a helyi védelmi erő zömét a bennszülöttekből toborzott, körülbelül 5000 főnyi tevé, lovas és motorizált csapatok képezik. Az előázsiai területeken a nyersolajforrásokhoz és a Perzsa öbölbe vezető szárazföldi utat Palesztinában 2 reguláris zászlóalj és 1 bombázó repülőszázad, Irak állam területén pedig 4 bombázó és 1 hidroplán század védi.

Míg a közelkeleti védelmi körzetben a brit uralom katonailag biztosítva van, addig a Földközi-tenger medencéjében a hatalmi túlsúly teljesen megdőlt. A nyugati medencében Franciaország katonai szállítóvonalai, a keleti medencében pedig Olaszország hatalmi törekvései metszik a brit közlekedési vonalat. Az olasz légierők hatókörzete az anyaországból, Lybiából és a Dodekanézosz-szigetektől úgyszólván

¹ Ez év március közepén a brit reguláris csapatok kb. 8000 főnyi létszámmal és az egyiptomi hadsereg Heluán környékén nagyszabású közös hadgyakorlatot tartottak.

az egész Földközi-tengerre kiterjed, Rodosz és a most épülő Pantelleria pedig egy új nagyszabású védelmi rendszer első pillérei. Nem kétséges tehát, hogy ezen a területen a brit katonai felkészültséget meg kell erősíteni és az épülő új hajóegységek zömét ide fogják beosztani.

India és az Indiai-óceán védelme az anyaország védelme után a birodalom legfontosabb katonai feladata. Nyugat felől a tengeri utat a Földközi-tenger és közelkelet tengeri, légi és szárazföldi erői védelmezik, kelet felől a védelmet a Malakka-félsziget körzetében fejtik ki. A félsziget helyi védelmének súlypontja a szárazföldön, az afgán határterületen van, ahová az oroszoknak két vasút- és két útvonala vezet. Ezért a brit indiai csapatoknak a zöme az északnyugati határon állomásozik. A hatalmas kiterjedésű határ védelme és a belső rend fentartása erős és mozgékony hadsereg fentartását követelik, ezért állandóan 300.000 zsoldos áll Indiában fegyverben. Ennek az erőnek csak egynegyedrészt teszik ki a reguláris hadsereg csapategységei: 45 gyalogzászlóalj, 5 lovasezred, 59 üteg, 8 harcokocsiszázad és 8 repülőszázad. A haderő zömét a behódolt törzsekből toborzott bennszülött zsoldosokból kiegészülő indiai hadsereg képezi, amely 1935/36-ban 230.000 főnyi létszámmal 118 zászlóaljból, 21 lovasezredből és 4 ütegből állott.¹ Ezt az erőt még a tartalék, egy önkéntes fehér milícia és a bennszülött fejedelemségek csapatai egészítik ki, összesen 100.000 főnyi létszámban. Az indiai vizeken mindössze 3 cirkálóból álló hajóhad állomásozik.

A Csendes-óceán medencéje a birodalom legtávolabbi és legnehezebben védhető területe, amelyet az egyes védelmi pontok egymástól nagy távolságra szétszórt fekvése jellemez. A védelem legjelentősebb eleme itt is a hajóhad: a kínai vizeken 29, Ausztráliában 16, Újzéländban 2 úszóegység állomásozik, ebből 2 anyahajó és 7 nehéz cirkáló a fedélzetükön 4 repülőszázaddal. A terület kulcsponja a Malakka-félsziget, amelynek déli csúcsán Szingapúrt teljesen korszerű és nagy befogadóképességű flottabázissá építik ki. A kikötőt a reguláris hadsereg 2 zászlóalja, 4 ütege és vártüzérsége védi. Légi harcra 2 bombázó és 1 hidroplánszázad áll rendelkezésre. A félszigeten ellenséges partraszállás megakadályozására még 8 zászlóalj, 1 üteg és 1 harcokocsizakasz erejű bennszülött zsoldoscsapat, továbbá a bennszülött fejedelmek irreguláris csapatai állanak készen.²

A védőkörzet központja Honkong, amelynek kikötőjét 1936-ban korszerűsítették: a hajóhadon kívül 5 reguláris zászlóalj, 9 üteg és 4 repülőszázad (a hajók fedélzetén) képezi e fontos pont helyőrségét. A medence harmadik védelmi pontját és egyben gazdaságilag legértékesebb részét az ausztráliai és újzéländi domíniumok képezik. Védelmük főeleme a Japántól való nagy távolság, mert az ausztráliai Port Darwin kikötőjében állomásozó hajóhad a szárazföldi erőkkel együtt csak igen rövid ideig tudna egy nagyszabású partraszállási kísérletet feltartóztatni. A két domínium saját hadereje egészen jelen-

¹ A brit hadszervezetben a bennszülöttekből általában nem toboroznak tüzérséget.

² Ezek közül csak a johorei szultán által fentartott egy zászlóalj jelent komoly katonai erőt, amely ez év februárjában a brit csapatok hadgyakorlatán is részt vett.

féktelen: Ausztráliában 1500 főnyi zsoldoskeret mellett 25.000 főnyi milida, Újzélandban 600 főnyi zsoldoskeret mellett 8000 fő a milícia létszáma. A miliciák harcértéke rendkívül csekély, mert a kiképzési idő mindössze évente 12 nap.

A Csendes-óceán medencéjének katonai védelme a rivális Japán nagyarányú felkészültségével szemben feltűnően gyenge: a hajóhad az esetleg egyidőben végrehajtandó feladatok megoldására kevés, az egyes pontokon gyenge szárazföldi és légi erők állomásoznak. A birodalom ennek a területnek a védelmét csak úgy tudja ellátni, ha adott esetben bizonyos feladatok elvégzését egy másik tengeri nagyhatalom, az Egyesült Államok hajóhada fogja vállalni.

Kanada védelme aránylag a legkevesebb gondot adó feladat: katonaföldrajzi helyzete az Egyesült Államokéval azonos és így alig képzelhető el, hogy egy harmadik hatalom részéről Kanada ellen irányuló támadást az USA tétlenül nézne. Egyébként a domíniumok közül Kanada hadserege a legjelentősebb, mert 5000 főnyi zsoldos kerete mellett 45.000 főnyi, aránylag jól kiképzett (évi 30 nap) miliciát tart és légi erejét is jelentősen fejleszti.

A hatalmas kiterjedésű afrikai birtokok védelme, egy nagyobb arányú ellenséges támadó művelet csekélyebb lehetősége következtében, szintén könnyebb feladat. A Délafrikai Köztársaság hadereje — 1300 zsoldos és 9000 főnyi milícia — főleg a belrend fentartására szolgál. A Kenya, Nyassza, Uganda, Szomáliföld és Zanzibár gyarmatokat és Tanganyika mandátumterületét magábfoglaló keletafrikai területen fehér csapatok nincsenek. A terület védelmét bennszülött zsoldosokból toborzott 6 lövészzászlóalj látja el mindössze 350 angol tiszt és altiszt parancsnoksága alatt. A nyugatafrikai gyarmaton szintén bennszülött zsoldos erőket szerveztek: az Aranyparton és Nigériában 1—1 ezred és i—i üteg, Sierra Leone protektorátus területén 1 zászlóalj és i üteg és Gambia koronagyarmaton 1 század képezi a védelmi erőt.

Bármily rugalmas, célszerű és időálló is a birodalom hadszervezete és az új fegyverkezési kölcsönrel bármennyire növelték is ütőerejét, a változott vüágpolitikai helyzet, — a hatalmas lendülettel előretört új nagyhatalmak érdektörekvései, — a védelmi rendszer átszervezését követelik. Ez lesz az idén összeülő világbirodalmi konferencia legfőbb tárgya és valószínű, hogy a birodalom védelmi szervezetét a domíniumok önálló haderejének a kiépítésével fogják megerősíteni.

NEMES ERDŐS LÁSZLÓ

A MUNKATÁBOR

A HÁBORÚUTÁNI VÁLSÁGOS IDŐK sajátos jelenségei közé tartozik a munkatáborok gondolatának megszületése és gyakorlati megvalósítása. Sok európai ország mindjárt a háború végén kísérletezett a munkatáborokkal, ma pedig már majdnem minden európai állam bevezette valamilyen formáját a munkaszolgálatnak és ezzel a munkatábor törvényes elismerést nyert és a „modem“ államnak valósággal tartozéka lett. Magyarországon is meghozták az utóbbi évek a munkatáborok divatját és a különböző ifjúsági tömörülések kisebbmértetű próbálkozásai után most van folyamatban az első nagyobb „Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Nemzeti Munkaszolgálatának“ a szervezése, amely 1200-as létszám-kerettel, nyáron akar az ország különböző részeiben közhasznú tevékenységet kifejteni. Félhivatalos közlés szerint ennek a munkatáborok az eredményétől teszik függővé, hogy Magyarországon is bevezessék-e a munkaszolgálat valamilyen formáját a munkanélküliség enyhítése érdekében. Szükséges tehát, hogy végigtekintsük a munkatáborok kialakulásának előzményeit, okait és fejlődését, hogy Magyarországra nézve a megfelelő tanulságokat levonhassuk.

A MUNKATÁBOR, amely szervezetét adja a kötelező, vagy az önkéntes munkaszolgálatnak, a munkanélküliséggel van kapcsolatban. Nem kétséges: ha mindenkinek van munkája, akkor nem lehet és nem is kell munkatáborokat felállítani, mert nincs akit kötelezni lehetne, illetve aki önként jelentkezne munkaszolgálatra és így nem akadna senki a munkatáborok megtöltésére. Tehát a gazdasági rendszerben, illetve annak struktúrájában kell a munkatáborok kialakulásainak okát keresnünk. Már a háború előtt kellett volna valamilyen munkatáboros megoldásra gondolni, ha a kivándorlás nem tehermentesíti az európai munkapiacot. Európa lakossága 1800-ban 187 millió volt, 1900-ban 401 millió, tehát több mint a kétszeresére emelkedett és ezzel a nagy szaporodással nem alakult párhuzamosan a gazdasági fejlődés népességeltartó kapacitása. A múlt század folyamán, illetve 1800-tól a háborúig 50 millió ember hagyta el Európát. A kivándorlási mozgalom olyan mértékben haladt Nyugatról Kelet felé, ahogy a gazdasági helyzet átállításával az iparosodás befejezést nyert. Legkésőbb a kelet-középeurópai területsávot érte el, ahonnan — hazánkat is beleszámítva — a háború előtti másfél évtizedben közel 10 millió

ember vándorolt ki. Angliából a múlt század elején, az angol-francia háború utáni válság következtében megindulva, a világháborúig 18 millió ember vándorolt ki és a kivándorlás a múlt század közepén kulminált. Németországban és Olaszországban a század vége felé erősödik.

Gondoltak azonban már jóval a háború előtt is a munkanélküliség valamilyen intézményes megoldására. Természetesen akkor még nem milliók éltek feleslegesen a társadalomban, mint ma, mert a kivándorlás gondoskodott eltüntetésükről, de a megmaradt kevesek problémája is izgatta az éppen meginduló szociális mozgalmak vezetőit és az az intézmény, amely ma a munkaszolgálatban állítólag rendelkezésre, áll a fejlődés során a szegények dologházától a munkanélküliek kolóniáin, a szervezett közületi szükségmunkákon és a munkanélküliek produktív gondozásán keresztül hosszú és körülményes utat tett meg. Az 1870-es években Hollandia és Németország vezeti be a munkanélküliek társadalmi és egyházi segélyezését. Munkáskolóniák alakulnak, ahol munkaalkalmat és ellátást biztosítanak a jelentkező munkanélkülieknek és az anyagi gondozás mellett erkölcsi nevelésben is részesítik őket. Amikor később az állam is hozzájárul a munkáskolóniák fenntartásához, az erkölcsi és hazafias nevelést egyenesen megköveteli. A munkáskolóniák különböző munkát végeztek, így például telkesítési munkálatokat: a lecsapolt, rendbehozott területeken azután a munkanélküli családok számára földbérlet-szövetkezeti jellegű telepítést hajtottak végre. Tehát nemcsak a munkanélküliek pillanatnyi gondozását, hanem azok biztos megélhetéshez való juttatását is szem előtt tartották. Egyéb országokban is hódított ez a gondolat, így Olaszország 1892-ben Genuában megvalósítja a „Pia Casa di Lavoro“-t, amely a jelentkező munkanélküliek számára munkalehetőséget nyújtott szerény munkabér biztosítása mellett, legfeljebb három hónapra. Természetesen lakásról is gondoskodott. Ezek a próbálkozások a munkatáborok előzőinek tekinthetők, de a világháborúnak kellett jönni, hogy azok a mai formájukban valósuljanak meg.

A HÁBORÚ UTÁN Bulgária vezette be elsőnek a kötelező munkaszolgálatot és állította fel az első munkatáborokat. Bulgáriát nemcsak a veszített háború sodorta válságba: más bajok is voltak. A rózsatermelés — egyik legfontosabb népi foglalkozás ott — a kémiai iparok fejlődésével elveszítette rentabilitását, mert az olcsó német gyári áru kiszorította a világpiacról a bolgár rózsaoajat. A termelésnek bizonyos pátriarkális jellege volt és ez a válság következtében fölbomlott. A pátriarkális gazdasági életformából a forgalmi gazdaság törvényei közé kilökött bolgár nép eleinte nem tudta helyét találni. Az elhanyagolt utak, vasutak, a szociális intézmények hiánya és az egyre növekvő munkanélküliség, — amit a neuilly-i békeszerződés még fokozott azzal, hogy a kötelező katonai szolgálat letiltásával a szokásos 2—3 korosztályt non lehetett kivonni a gazdasági életből — válságba sodorta az országot. A viszonyok rosszabbodásával a kommunista propaganda egyre jobban terjedt és a Stambolijski-kormány kénytelen volt szükségrendszer szabályokhoz nyúlni. 350.000 kát. holdat

földreform útján a népnek juttattak és az elmaradt közmunkák pótlására és a munkanélküliség enyhítése érdekében bevezették a kötelező munkaszolgálatot.

A bolgár nép előtt nem volt új a kötelező munkaszolgálat. Hiszen már 1912-ben hoztak egy olyan törvényt, amely az utak építésénél a lakosságot ingyenes közmunka teljesítésére kötelezte, amely közmunka pénzben is megváltható volt. A törvényjavaslatot Stambolijski nagy beszéd kíséretében terjesztette a nemzetgyűlés elé 1920-ban. A törvénytervezetet a nemzetgyűlés elfogadta és az 1920 június 5-én életbe lépett. E szerint minden bolgár állampolgárságú férfi a 20-ik életév, nő a 16-ik életév betöltése után a munkakötelezettség keretében tartozik. A munkakötelezettségnek a törvényben megállapított célja: *a)* hogy az ország munkaerőit közösségi alapon megszervezze és az ország termelésének, valamint jólétének előmozdítása érdekében hasznosítsa; *b)* hogy a nép tagjaiban, tekintet nélkül társadalmi állásukra és vagyoni viszonyaikra, a közösségben végzett munka szeretetét felébressze és azokat testi munka végzésére ösztönözze; *c)* hogy a népnek erkölcsi és gazdasági helyzetét javítsa, az állampolgárok részéről a társadalom iránt fennálló kötelességek tudatát állandóan ébrentartsa, s hogy őket a közgazdaság különböző ágaiba céltudatos tevékenység útján bevezesse. A kötelező munkaszolgálat időtartama férfiak részére 12, nők részére 6 hónapban lett megállapítva, ami alól bizonyos kivételes és indokolt esetekben felmentést, illetve félidőre való leszállítást adtak. Az egy évre behívott korosztály 45—50.000 fő volt és mivel ilyen nagy tömegek mozgatására, ételmezésére és szervezésére a katonáknak volt megfelelő tapasztalatuk és gyakorlatuk, magától értetődően katonatisztekre bízták a vezetést. A békeszerződés sok fiatal tisztet zárt ki a hadseregből; ezeket mindjárt felhasználták a munkaszolgálat megszervezésére. Nagy tömeget pedig fegyelem nélkül racionálisan együttartani és felhasználni lehetetlen, tehát szükséges volt a bevonulás és eskütétel után rövid alaki kiképzést nyújtani és az egyöntetűség kedvéért egyenruhát használni. A munkaszolgálatnak így katonai jellege volt és az 1920 december 9-1 párizsi ú. n. nagyköveti konferencia a neuilly-i békeszerződés kijátszását látta benne. A konferencia határozata nyomán a bolgár munkaszolgálat törvénye több módosítást szenvedett. Az 1921. évi törvény a bevonulást 5, illetve 4 hónapra szállította le és a munkaszolgálatra kötelezettek egy részének lehetővé tette a pénzzel való megváltást, továbbá kimondta, hogy a korosztálynak csak egyharmada hívható be szolgálatra. Módosították a munkaszolgálat jellegét is. Ugyanis még az 1920. évi törvény megkülönböztet „rendes“ és „rendkívüli“ munkaszolgálatot. A rendes a fentebb ismertetett, a rendkívüli pedig az évenként bizonyos napra (eleinte átlag 21, újabban 10—12), a saját község területén teljesítendő munkát jelentette minden bolgár férfi számára a 20. és 50. év között.

A „Közmunka Bulgáriáért“ jegyében megindult munkaszolgálat a legkülönbözőbb munkákat végezte és végzi. Utak, vasutak, csatornák, vízvezetékek, gátak építése, épületek, falvak, városok létesítése, folyószabályozások, mocsarak kiszáritása, telefonvezetékek készítése,

erdősítések, a közület tulajdonába tartozó birtokok, gyümölcs- és zöldségkertek, selyemhernyó-, méh- és állattenyésztés, hadászat körüli munkák elvégzése, bánya- és gyári munka teljesítése, élelmiszerek konzerválása, a kórházak fehérnemű- és ruhakészletének előállítására stb. A munkák egységes végzése érdekében az ország 12 kerületre van osztva és ezekből kerülnek ki a munkára kötelezett munkásosztagok. Évenként átlag 15.000 fő a rendes és 750.000 fő a rendkívüli munkaszolgálat létszáma. A munkásosztagok 50—200-as létszámmal két csoportból állanak: a tényleges „munkásosztag“-ból, amely kizárólag munkásokból áll és az „üzemi osztag“-ból, amely az előbbinek mintegy segédszerve és a szükséges szerszámok, ruhák, eszközök stb. előállításával és javításával foglalkozik.

A munkatáborok szervezésénél az a vezető szempont alakult ki, hogy a munkaszolgálat rentábilis legyen, azaz lássa el önmagát. Ez csak hosszú próbálkozások után sikerült. A bolgár kötelező rendes munkaszolgálat fennállásának első négy évében veszteséggel dolgozott. Az 1920—24. költségvetési években a kiadások 413 millió levát tettek ki, a 290 millió leva bevétellel szemben. Veszteség tehát 123 millió leva. A helyzet csak az 1924—28. költségvetési években változott meg, mert 633 millió leva összkiadással szemben már 749 millió leva bevétel áll, vagyis a bevételek 116 millió levával haladják túl a kiadásokat, így az 1920—28. évek költségvetési vesztesége 7 millió levára csökkent. Ettől kezdve a nyereség egyre emelkedik: 1928—29. években 146 millió leva, 1929—30. években 182 millió leva volt a tiszta haszon. Ezt természetesen csak úgy tudják elérni, hogy a munkakötelezetteknek nem fizetnek semmit és csak eltartásukról gondoskodnak. A rendkívüli munkaszolgálatnál még az eltartásról is a bevonuló maga gondoskodik és csak a dologi kiadások fedezésére van engedélyezve a költségek költségvetési előirányzatából a bevétel 1%-a, ha a bevételek legalább 10 millió levát és 0.5%-a, ha 10 millió levánál kevesebbet tesznek ki.

A bolgár munkaszolgálat nem mindenben váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Gazdasági produktivitása kétségtelenül biztosítva van, mert hiszen munkabérek nélkül kalkulál, a munkáért csak csekély zsoldot ad, az életszínvonal is alacsonyabb, és így napi 38 leva fejenkénti költségre ma már átlag 60 leva bevétel, illetve haszon jut. Építettek is az első tíz év alatt 5500 km új utat, no km új vasutat, 45 km keskeny-vágányú vasutat, 7000 km régi utat építettek át elsőrendűvé, egész vidékek víz- és villanyellátását biztosították, több repülőteret és gyermekszanatóriumot és egy hatalmas földrajzi intézetet létesítettek. Dunaszabályozási, tengerpartvédelmi stb. munkát végeztek. A közönség érdekében tényleg megtanult dolgozni a nép, de csak a nép, mert a módosabbak megváltották magukat. Ugyanis az 1924. évi márciusi minisztertanács rendeleti intézkedése szerint, aki meg tudja magát váltani, az a kerületi munkairodától kérheti azt, és a 240 napi munkaidő helyett 9000—32.000 leva közötti összeget tartozik fizetni. A megváltási összeg meglepően magas tételt jelent a munkatáborok költségvetésében. Például az 1927—28. évi 233 millió leva bevételből a megváltási összeg 45 millió levát tett ki. Az egyes társadalmi osztályok

közeledése tehát nem sikerült, mert a fenti összeg szerint a felső osztályok majdnem teljes mértékben megváltották magukat. A társadalmi differenciálódáson nem tudott felülemelkedni a munkatábor.

A munkaszolgálat vezetői sem ismerték fel hivatásukat és csak állásnak, kenyérkeresetnek tekintették tisztségüket. Pedig sokba kerültek: 1927—28. költségvetési évben például a munkaszolgálat tisztviselőinek és alkalmazottainak — akik legnagyobbbrészt volt katonatisztek és altisztek — illetményeire 32 millió levát fordítottak. A bulgáriai szakszervezetek szövetsége a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetséghez 1930-ban eljuttatott jelentésében panaszkodik, hogy a vezetők gorombák, a közlegények felszerelése hiányos, sokan rongyosak és mezítláb dolgoznak. Panaszkodik a szakszervezeti szövetség amiatt is, hogy olyan ipari munkával is foglalkozik a munkaszolgálat, amelyik versenyt támaszt a magángazdasági munkának és ezzel a munkanélküliséget nemhogy enyhítené, hanem még növeli.

STRUKTÚRAVÁLTOZÁS nélkül nem válik be a munkatábor. Bulgária próbálkozott gazdasági reformokkal: a nagybirtokokat feldarabolták, a rózsatermelés csődjén okulva a dohánytermelést szövetkezeti alapra helyezték, munkaalkalmak teremtésével a felszabaduló erőket igyekeztek lekötni, de ez nem folyt olyan tempóban, mint ahogy azt a munkaszolgálat túlméretezett fejlődése megkövetelte és ma már a munkaszolgálat elveszítette azt a varázsát, amit még egy évtizeddel ezelőtt tagadhatatlanul jelentett. Közösségi, nevelő stb. hatása még a pátriárkális Bulgáriában is a társadalmi osztálytagozódáson bukott meg. Az északi államok szépen bebizonyították, hogy ez csak népfőiskolákkal valósítható meg, de ott más is a szellem... Érdekes különben, hogy Bulgáriával egyidőben vezették be az északi államok a munkaszolgálatot, de egészen más megokolással, mint Bulgária. Dánia 1917 végén, Svédország 1920-ban, Norvégia 1922-ben hozott törvényt az önkéntes munkaszolgálat megvalósítására. Ezek az államok megengedték azoknak a polgáraiknak, akik vallási meggyőződésükkel nem tudták és nem tudják összeegyeztetni a katonai szolgálatot, hogy a katonai szolgálat helyett azzal megegyező (Dánia, Svédország), vagy másfélszeresére felemelt idővel (Norvégia) munkaszolgálatot teljesítsenek. Ezeknek — számuk persze meglehetősen alacsony s országonként és évenként 150—200 körül mozog — út, vasútépítésnél, erdőkitermelésnél kell segédkezni. A kötelező munkaszolgálat bevezetésére 1920-ban Svájcban gondoltak, de nem lett belőle semmi, csak 1925-ben küldtek ki egy parlamenti bizottságot, amelyik a kérdést tanulmányozva az önkéntes munkatáborok felállítását megengedte. Svédországban a munkanélküliség leküzdésére akarták bevezetni, de a kiküldött parlamenti bizottság megállapította, hogy a munkanélküliségnek a gazdasági struktúrában vannak a gyökerei, tehát annak a megváltoztatásával és nem munkatáborok felállításával lehet a munkanélküliséget megszüntetni. Nem is fogadták el.

1925 táján több országban diák munkatáborok alakultak önkéntes alapon és bizonyos árnyalati eltérésekkel. Svájcban a

diákság nyári vakációit a válságba jutott hegyvidéki parasztok megsegítésére fordította. Itt evangéliumi, tudományos stb. eszmecserékkel felváltva folyt a fizikai és a szellemi munka. Németországban szinte szemináriumi jellegű volt az első munkatáboroknak, így például a magánkezdeményezésre Isenhagen-Hankensbüttel-ben alakult 1930. évi munkatáborban munkások, parasztok és diákok vettek részt és a délelőtti munkák elvégzésével, délután közös eszmecseréken „az ember és a munka vonatkozásai a mai időben“ címmel szemináriumszerű vitát folytattak. Ausztriában 1925-től kezdve szintén voltak diákmunkatáborok gyakorlati és elméleti programmal. Románia meg éppen iskolapéldáját szolgáltatta a falukutató munkatáboroknak. Gusti, a bukaresti egyetem szociológiai tanára, királyi alapítványi támogatással szemináriumának tagjaiból falukutató munkatáborokat szervezett. Előtanulmányozások után elmentek valamelyik román faluba több hónapra és a falu szociális, társadalmi, gazdasági stb. helyzetének a megismerése és feldolgozása mellett az éppen szükséges út-, hid- stb. javítási munkát is elvégezték. Árvízveszélynek kitett faluban védőgátakat építettek, utat javítottak, szövetkezetét alapítottak, sőt egypár nyomorúságos falunak például még szövetkezeti malmot is csináltak ajándékba. Romániában a kisebbségek közül a szászok három, a magyarok egy munkatábort szerveztek, de kezdetleges és inkább erkölcsi eredményeket felmutató munkájuknak a belügyminiszteri betiltóvégezés vetett véget.

Lengyelországban 1933-ban nagy lendülettel indul meg az ifjúsági munkatáborok szervezése. 1936 végén egy minisztertanács gazdasági és szociális szempontból elrendelte az ifjúsági munkaszolgálat bevezetését, önkéntes jelentkezéssel a katonai előkészítés jellegét adták a lengyel munkatáboroknak, ahol a hazafias és nemzeti nevelés mellett az ország elhagyottabb vidékeinek a felkarolása a cél. A n g l i á b a n 1933-ban az önkéntes munkaszolgálatához hasonló intézmények felállítását határozták el kormánytámogatással. Másfél-éves programot dolgoztak ki és főleg az ifjúság soraiból fogadják el a jelentkezést. Az első hat hónapot táborokban, testi kiképzéssel és szociális neveléssel töltik el. Munka-, játék-, sport-, tánc-, zene- és énekkészség fejlesztése és a nevelés szolgálatába állítása a cél. A második hat hónapot a külső életben való tapasztalatszerzésre fordítják, a harmadik hat hónapot pedig városokban különböző közérdekű segédszolgálatok végzésével töltik. Az angol önkéntes munkaszolgálat tehát a híres főiskolás settlement egyik megnyilvánulása és inkább annak a légkörnek a megteremtésén fáradozik, amely a szociális szemlélet helyes kialakításával lehetővé teszi utóbb a munkanélküliség megoldását a maga eszközeivel.

Az ÖNKÉNTES MUNKASZOLGÁLATOT 1932-ben Ausztria kiterjesztette, Németország 1931-ben szintén, 1935-ben pedig bevezette a kötelező munkaszolgálatot. Az előbbi államokban a munkaszolgálatnak valamilyen speciális vonatkozás adott létjogosultságot, Ausztriában és Németországban már az egyre fenyegetőbb munkanélküliség megszüntetését, illetve gyógyítását akarják elérni vele.

Különösen Németországnak okozott sok gondot a hat milliónyi munkanélküli problémája. 1931-ben, amikor a német kormány kiküldi az első szakbizottságot, már tiltakoznak a kötelező munkaszolgálat ellen és csak az önkéntest tartják megengedhetőnek. A bizottság előterjesztésére 1931-ben bevezeti Németország az önkéntes munkaszolgálatot és 1934-ig 400.000 ember vett részt a különböző ifjúsági, társadalmi, egyházi és sportegyesületek, továbbá politikai pártok munkatáborában. Ezekben az években már félelmetesen kezd kialakulni a világnézeti front Németországban és természetesen a világnézeti nevelés képezi egyes párt-munkatáborok legfontosabb feladatát. A német kormány ugyan arra gondolt, hogy a munkatáborok felállításával a munkanélküliség szociális és demoralizáló hatását valahogy ellensúlyozza és változatlanul átmentse a munkanélküli tömegeket jobb időkre. Az egyházi szervezet befolyása is nagy volt és az erkölcsi nevelés gondolata megfelelően érvényesült.

Az önkéntes munkatáborokban előbb 20, majd később 40 hétig dolgoztak a jelentkezők. A német diákszövetség azonban már akkor a kötelező munkaszolgálatot szerette volna meghonosítani. 1932-ben és 1933-ban emlékirattal fordultak a kormányhoz, hogy vezesse be a főiskolások kötelező munkaévet, 1933-ban saját kebelén belül kötelezővé is teszi a nyári szünidei munkaszolgálatot, 1934-ben pedig ki mondják, hogy csak azok iratkozhatnak be egyetemre vagy főiskolára, akik legalább 6 hónapot munkatáborban töltöttek el. 1935-ben végre megjelenik a kormány rendelete a kötelező munkaszolgálatról és ettől kezdve a bolgár minta szerint minden 18 és 25 év közötti német ifjúnak és hajadonnak félévig munkatáborba kell menni munkaszolgálatra.

A német munkaszolgálat szervezése szintén katonai alapon történik. Parancsnoka egy nyugalmazott tábornok és az egész a közmunkaügyi minisztérium keretébe tartozik. Rendesen a 20 éves korosztályt hívják be, amelynek létszáma átlagosan 360.000 fő, tehát egy-egy féléves csoport 180.000 főből áll. Közvetlen utána katonai szolgálatra megy a német ifjú, esetleg egyetemre, mert most már be van vezetve az egyetemelőtti kötelező munkaszolgálat. A német munkaszolgálat évi költségvetése 200 millió márka, — az állami költségvetés (6.5 milliárd márka) 3.1%-a —; minden egyes munkaszolgálatosra napi 2 márka költség esik. Ebből a 2 márkából 90 pfennig étkezésre, 50 pfennig zsoldra, a többi 60 pfennig pedig különböző — felszerelés, ruházat, adminisztráció stb. — kiadásokra megy. Így egy munkaszolgálatos havi 60 márkával terheli az államot, de ebben nincs benn a vezetők illetményhányada. Ezzel együtt 80 márka körül van a havi összeg, amelyhez a dologi kiadások — pl. az útépitési anyag stb. — 160 márkás tétele jön még.

Németország területe 30 munkáskerületre van beosztva; minden munkáskerület 6 munkáscsoportból és minden munkáscsoport 9—12 munkásosztagból áll. Az ország 180 csoport és 1260 osztág felett rendelkezik. Ez a felosztás katonai formákat jelent. Természetesen itt is az a szempont vezette a szervezőket, mint Bulgáriában: nagy tömegek mozgatása csak katonai alapon lehetséges és ennek megfele-

lően rövid alaki kiképzésben kell részesíteni a bevonulókat. Azok a remények, amelyeket nevelési szempontból fűztek a munkatáborokhoz» csak annyiban váltak be, hogy a világnézeti nevelés formái szempontból teljes, de a társadalmi osztályok merev elkülönülése megmaradt. Németországban nincs megváltási lehetőségé félev együvé tartozása legfeljebb csak annyi bajtársiasságot jelent, mint a katonaság vagy a háború hatása és ezekről tudjuk, hogy az életben és a gyakorlatban nem sokat jelentenek... Gazdasági szempontból eredményes munkát végez a német munkaszolgálat. Kétmillió hektár lápos és 1.2 millió hektár terméketlen területet termővé akarnak tenni, 8.5 millió hektáron lecsapolási, illetve öntözési munkát végrehajtani, a tengerparton pedig 0.5 millió hektár új területet akarnak nyerni. A nagyarányú út-, vasút-építések szintén a gazdasági élet fellendülését célozzák. A belső fogyasztás növelésével és a gazdasági struktúra átállításával pedig meg akarják teremteni azt a szociális légkört, amelyben a munkatáborok megtalálják — esetleg — a produktivitásukat. A német munkatáborokról ma még nehéz ítélni, mert abban a nagy lendületben» amelyet a hitleri Németország az utolsó években magától értetődően produkált, a munkanélküliség enyhítése és a belső fogyasztás emelése nem nyert befejezést, sőt a legutóbbi események a gazdasági krízis árnyékait vetik előre.

EGÉSZEN MÁST JELENT az eddigieknél az amerikai és az a b e s s z í n i a i munkatáborok szervezése. Ezek a munkatáborok valóban azt az elfogadható formát választották, amely a modern állam-építéshez feltétlenül szükséges. Amikor Roosevelt 1932-ben beleült az elnöki székbe, egy tönkretett Amerikából kellett új Amerikát teremtenie. A 120 milliós népből 10 millió munkanélküli volt, a régi gazdasági keretek összeomlóban voltak, a mezőgazdaság a tönk szélén állott és a katasztrófa elkerülhetetlennek látszott. Roosevelt nagyon jól tudta, hogy a fogyasztóképesség növelése nélkül semmit sem tud elérni, de ez egyúttal jelenti a nagy közgazdasági vérkeringés megindítását is.

Az ő nagy reformlendületében a munkatábor csupán egy szektor volt. Még 1932-ben 500 millió dollárt irányoztak elő munkatáborra és a tízmillió munkanélküliből évenként 300.000 főnyit kiválasztottak. Ezeket az U. S. A. aktív és tartalékos tisztjei alaki kiképzésben részesítették, utána pedig gigászi munkák végrehajtására használták őket. Amerikát tönkretette a múlt század rablógazdálkodása. A talaj kimerült, az erdőket kiirtották, a víz lemosta a humuszt, vele a folyók torkolatait eltorlaszolta: nagy árvizek jöttek. A kontinens egy része rohamosan sivatagosodott és mindezek ellen Roosevelt 300.000 fiatalembert állított munkába. A munkatábor kivonult a szükséges helyre és ott védőgátakat, völgyzáró zsilipeket, erdőtelepítési stb. munkát végzett. Mivel ilyen óriási munkástömeg csak fegyelmezetten és racionálisan mozgatható és mivel a lakott helyektől száz és száz kilométerre dolgozó munkások nem mehettek el este tíz deka töpörtyűt és negyedkiló kenyeret venni, tehát gondoskodni kellett élelmezésükről. De gondoskodni kellett az elhelyezésükről, lakásukról, vagyis organizálni kellett a társaságot. Így volt ez a Panama- és a Szuézi-

csatorna építésénél és így lesz ez minden nagyobb munkánál ezután is. A 300.000 fiatal munkás munkatáborokba lett besorozva és mivel legkézenfekvőbb volt katonatisztekre bízni a vezetést, így lett némi katonai jellege az egésznek.

Az amerikai munkatáborokban a munkások ellátást kapnak és szakképzettségüknek megfelelően 30—45 dollár havi fizetést, amiből családtagjaikat is segíyezni kell. Világnézeti nevelésről szó sincs; Amerika nem használja ki megszorult állampolgárainak helyzetét bizonyos pártprogramok hivatalos terjesztésére. Nem kell nagyobb nevelő Rooseveltt reformprogramjánál, mert egy dolgozó ország dolgozó népe ismét megtalálta a helyes utat. De éppen az amerikai munkatáborok és a New-Deal bizonyítja a legjobban: gazdasági struktúráváltás nélkül nem old meg semmiféle problémát a munkatábor. A munkatábor nem lehet cél, hanem csak eszköz: a munkatáborok felállítása mellett mást is kell csinálni.

Hasonló munkatáborokat állít fel Olaszország Abesszíniában a gyarmatosítás keresztülvitelére. Minden 45 éven aluli alkalmas olasz állampolgár jelentkezhetik és rövid katonai és műszaki kiképzés után elviszik Abesszíniába. Jelenleg 200.000-es létszámkerettel működik az abesszíniái olasz munkatábor és a katonai szervezetnek megfelelően ezredkebe, zászlóaljakra és századokba vannak beosztva. A műszaki felszerelés mellett fegyverrel is ellátják őket, mert a munkatábor a saját körzetében közrendészeti szolgálatot is teljesít és az esetleges abesszín támadások kivédésére is kell gondolni. A munkások rendes fizetést kapnak. Utat, vasutat építenek, új területeket vonnak be a termelésbe; egyszóval kolonizáló munkát végeznek. Az alakulatok katonai vezetése a fasiszta milícia tisztjeinek a kezében van. A műszaki szolgálatra szerződött mérnökök, mezőgazdasági szakemberek stb. a gyarmati szolgálatban annyira fontos fegyelmi okokból milícia-tiszti rangot kapnak.

ILYEN VÁLTOZATOS KÉPET MUTAT a munkatábor a különböző országokban. Nem lehet tehát általánosságban mondani, hogy Bulgáriától Németorszáig és az északi államoktól Anglián keresztül Amerikáig, már minden ország bevezette, ezért Magyarország sem lehet kivétel, mert amint láttuk, a munkatáborok különleges szerepet töltenek be ezekben az országokban és előbb ismerni kell a sajátos helyi viszonyokat és csak azután lehet nyilatkozni, illetve állástfoglalni. A magyarországi ifjúsági munkatáborok kérdése és az európai munkaszolgálat tanulságainak ránk alkalmazása külön vizsgálatot igényel.

KOVÁCS IMRE

MODERN MONUMENTÁLIS MŰVÉSZET

A XIX. SZÁZAD ELEJÉTŐL kezdve a művészek a kiállításokon, a párizsi Salon-ok mintájára rendezett tárlatokon mutatkoznak be a közönségnek s keresik a kritika kegyeit. Ekkor már az egység, az összetartozás érzése megszakadt, non annyira a művészek, mint inkább a művészi ágak között. A technikai és tudományos feltalálások, és az „ész századában“ a művészek előtt is állandóan az újítás hamis színekkel festett zászlaját kezdte fűjni a kor szele. De ezt követelte a kiállítások szelleme, a kritika és a közönség is. így született a XIX. században a stílusok sorozata, amelyek éltek és elmúltak egymás mellett, előtt és után: a neo-stílusok hosszú sora, az impresszionizmus és mások. A különböző művészeti ágakban össze nem egyeztethető törekvések nyilvánultak meg, s a művészet régi *egyenműsége* helyére a különműség lépett, amit minden más téren is megfigyelhetünk. Nincsenek közös emberi ideálok. Hiányzik első-sorban a mindent összekapcsoló hit. A tudományok között — óriási fellendülések ellenére is — áthidalhatatlan szakadékok tátonganak. Harcos ellentétben álló társadalmi és politikai elméletek viaskodnak egymással.

A bomlás jelei a művészetben is kitapinthatók. Már az impresszionizmus alapját részben természeti törvények: a fizika fény- és színtörvényei alkották. A színt és fényt a prizma szűrőjén keresztül elemeire bontják s egyenletesen osztják el a képfelületen. A nagy egységes felületek kis foltocskákra bomlanak. Az időnek is csak egy-egy pillanatával törődnek. A pointilizmus már a végső kimerülés jele. Így halad a művészet a ravennai és római mozaikok, a középkori falfestmények, a Stanzák és a Sixtusi kápolna nagyszerű stílusegységétől, időtlenségétől az önálló szobron, a függő, keretképeken s a kiállításokon keresztül bizonyos szín- és fényimpresszióknak, játékos hangulatoknak pillanatszerű megörögzítéséhez. Az egészről a legkisebb összetevőig. Az atomrombolás művészi előjele és megfelelője ez.

Már a múlt század hetvenes éveiben, akkor még elszigetelt s hatástalan jelenségként létrejött Pater Desiderius (Peter Lenz) vezetésével a bcuronai bencés művész-iskola, amely célul tűzte maga elé a művészet régi egységének a visszaállítását. A század elején Cézanne és Gauguin alkották meg ú. n. postimpresszionista stílusukat, az első komoly ellenhatást a bomlási folyamattal szemben. De még messze volt az idő, amikor hatásuk érvényesülhetett.

A naturalista művészi gondolkozás nagy kudarcának utolsó valloásai a század elején forradalmi kiáltványokban kirobbant izmusok: pointilizmus, kubizmus, futurizmus. Tagadták a naturalizmust, geometriai alapelemekre bontották a látszatformákat. Ráterelték a figyelmet a tömegszerűségre és a mozgásra, a valóságnak eme két fontos jelenségére, amit az impresszionizmus megtagadott. Az expresszionizmus formarombolásában is megjelenik az új lelkeség keresése.

Az izmusok kirobbanása kapóra jött a kiállításoknak, amelyeknek háttérében már meghúzódott az egész Európára kiterjedő, de különösen az amerikai piacra számító műkereskedelem. Nehéz — legalább is egyelőre — pontos adatokkal igazolni, de kétségtelen, hogy a vázolt történelmi alakulás mellett századunk esztétikai, művészi összevisszaságában nagy szerepe van az ügyesen megszervezett üzleti számításnak is. Általános szokás, hogy a közönség igényére, a „közvéleményre“ hivatkozunk, mint irányító tényezőre s nem gondolunk arra, hogy a közvélemény már okozat, amit éppen a tervszerűen rendezett kiállításokkal s a kritikával irányítanak. Pillanatig sem kételkedhetik bárki is a nagy művészeti forradalmárok őszinteségében, de az már kétségtelen, hogy a követőket, az értelmetlenül utánzókat a jól irányított divat, vagy pedig kecsegtető üzleti lehetőségek vezették, ha nem kényszerítették.

A művészet pedig kisiklott a helyes útról, s a kiállítások csak tükrözték ezt, sőt előidézésében is szerepük volt. Sok művész célja nem az őszinte alkotás, hanem a spekulatív stíluskeresés, az újdonság vak hajszolása lett. Ez az egészségtelen szellem nem egy meglepetést s kétségtelen művészi értéket hozott, a közönséget nem egyszer bámulatba ejtette, de legtöbb esetben csak mosolyra, vagy bosszankodásra készítette.

Nyilvánvaló, hogy a művészet csődjével együtt a kiállítások régi rendszere is válságba jutott. Érthető, hiszen az élet közben másképpen alakult, s maga az új építészet sem igényelte a függő keretképet, sem pedig a hamis talapzatra állítható szobrot. A kiállító társaságok, vállalatok most áttértek elmúlt korok és régi mesterek gyűjteményes anyagának a bemutatására. Az ú. n. retrospektív kiállítások egy ideig lekötötték a közönség érdeklődését, de megoldáshoz, a kiállítás fogalmi válságának a megoldásához ezek sem vezettek. Nem vezethettek azért sem, mert ezeknek a háttérében is megjelent az üzleti spekuláció. A háborút követő infláció, s az utána következő, bár rövid életű konjunktúra alatt fellendült a műkereskedelem, elsősorban Párizsban és a weimari Németországban. A retrospektív kiállítások műkereskedelmi aukciókká alakultak át. A közönség egy ideig szívesen látogatta ezeket is, de később csak a műgyűjtők igényeit elégítették ki. Az aukciótól csak egy lépést vezet a modern műkereskedelemhez, amely ugyan a kiállítás, a művészek, s a művészet támogatásának leplébe burkolódzott. Ezek az üzleti szempontból létrejött vállalkozások minden nagyobb európai városban divatosak lettek. A rendszerük az, hogy szerződést kötnek néhány beérkezett, kiváló művésszel. Ők viszont tartoznak előre meghatározott nagyságú és négyzetméternyi képet leszállítani. A kritika egy része is az ilyen vállalkozások járszalagjára

került, s nem egyszer tudományos színezetű tanulmányok is jelennek meg, amelyekről könnyen felismerhető a céltudatos beállítottság. A fiatal művészek sok esetben valósággal zsellérei lettek a műkereskedelemnek. Nem akarjuk a művészeti kereskedelem létjogát kétségbevonni, vagy támadni, de rá kell mutatni, hogy ez már a művészet megmervítéséhez vezet, sőt vezetett már is.

A kiállításnak a közönség tájékoztatásán messze túlmenően elsőrendű célja az is, hogy a művészet fejlődését irányítsa. A párizsi Salon-októl megteremtett kiállítási típus, aminek néhány jellemző, olykor elkorcsosult változatára rámutattunk, erre a nemes célra nem alkalmas, mert a művészet mai helyzetéhez s a közönség új művészi igényéhez képest elavult és kimerült. Új kiállítási típusnak kellett létrejönni, hogy ezt a feladatát ismét vállalhassa.

Nagy mértékben súlyosbította a helyzetet, hogy a korszerű művészet maga is nehezen bontakozik ki. Még mindig messze vagyunk attól, hogy egységes, új korművészetről beszélhessünk, de az út első kilométerei már ki vannak kövezve.

Új világnézet van kialakulóban. Az egyén határt nem ismerő kultuszával szemben — úgylátszik — megszületik a kollektív társadalmi rend. A materialista gondolkozást visszaszorítja a nagy távlatokat nyújtó, összegező metafizika, a természettudományok mellett tért hódítanak a szellemi tudományok, a múlt század második felének sajátosan jellemző történelmi részletkutatása mellett tért hódít a szintetikus „szellemtörténeti“ módszer. És mint látni fogjuk, a művészet is ilyen, párhuzamos úton halad.

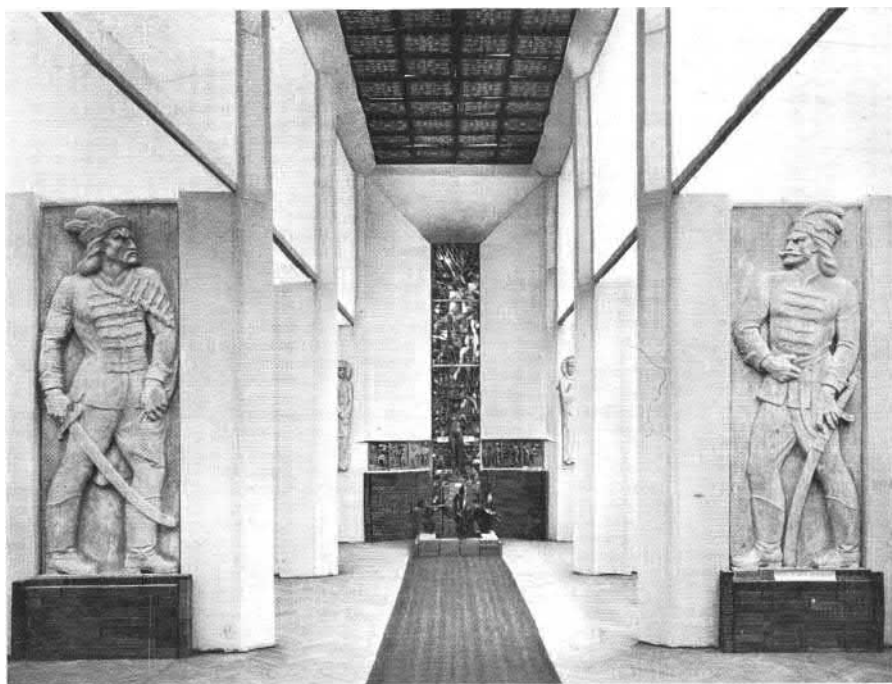
Természetesnek látszik, hogy az individualista szemlélet a természetet is részleteiben vizsgálta. De az is természetes, hogy ma, amikor az emberiséget a közösségi társadalmi rend új vágya hevíti s az atomrombolás mellett a természettudományok is a világmindenséget kutatják, akkor korunk művésze is lemond alkotásának öncélúságáról, úgy formai, mint lelki tekintetben; lemond a szétbomló, szertelen és szertetlen formákról; művészetét magasabb emberi célok szolgálatába akarja állítani, s külsőleg is zárt, összefogó, harmonikus megjelenésre törekszik. A művészet nem lehet más, mint az emberi életformák sajátos kifejezése és megfelelője. Mindig is az volt. Minden ellenkező kísérlet megbosszulja magát, menthetetlenül csődbe jut. A végcél most sem lehet más, mint visszatérni a művészet eredeti rendeltetéséhez, amelyet legnagyobb korszakaiban követett. Ennek pedig első lépésül meg kell születnie az építészet, a szobrászat, festészet és a nagyon helytelenül elkülönített iparművészet egységének, összetartozásának és összhangjának.

De hogy ez megtörténjék, ma is sok akadályba ütközik, ha nem is annyiba, mint pár évtizeddel korábban. Az olaszoktól igen helyesen racionálisnak nevezett modern építészet volt az egyik nagy akadály. A kubizmussal és futurizmussal egy időben kezdett kialakulni a beton új anyagától is meghatározott építészet, amelynek egyik első, közismert harcosa, Le Corbusier, ridegen szembeszállt minden díszítési kísérlettel, egyrészt mert ez zavarta volna az új anyag diktálta problémák megoldásában és a modern lakás kényelme szempontjából cél-

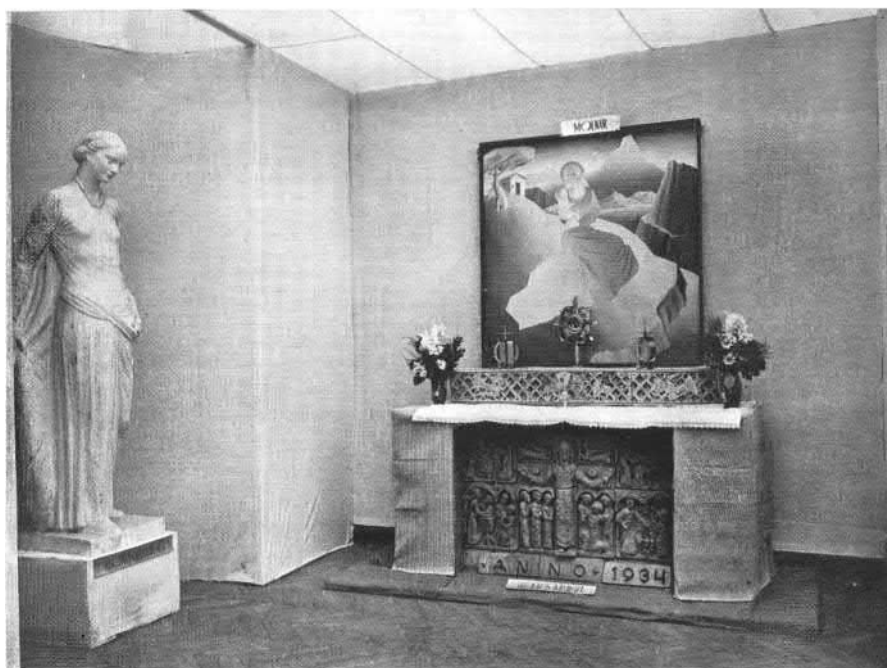
szerűtlennek és feleslegesnek tartotta, másrészt, mert a közvetlenül örökölt szecessziós díszítő- és iparművészet nem is felelt meg az új stílusnak. Ma már túljutottunk ezen a fázison, s maga Le Corbusier is enged merev álláspontjából. A kibontakozásban nagy szerep jut az egyháznak, mert a templom rendeltetésénél fogva megköveteli a többi művészetek alkalmazását. Francia, holland és német építészek (Perret, Dudok, Holzmeister, stb.) jártak legelői, de nálunk is találunk egy-két kiválóan megoldott problémát, mint Árkay Aladár győri, Árkay Bertalan városmajori és Rimanóczy Gyula pasaréti templomát, amelyeknél a szobrászat és festészet, de más dekorációs eljárások is alkalmazkodnak az architektúra síkjaihoz, tömegeihez, ritmusaihoz. Különösen figyelemre méltó ezeknél a templomoknál a színes üvegablak stílszerű bevonása az architektúrába éppen úgy, mint a megvüágítás változatossá tétele. Külföldön, Olasz-, Francia-, Németországban, Ausztriában, Hollandiában már természetes, hogy a templomokat csaknem kivétel nélkül korunk stílusában építik és szerelik fel. Magunkról sajnos még nem mondhatjuk el ugyanezt. Az utolsó másfél évtizedben a templomok legnagyobb része elavult történelmi stílusokban készült, jöllehet sokkal drágábbak, mintha betonból épültek volna.

Igen érdekes ebből a szempontból az 1932-ben Pádovában s 1934-ben Rómában rendezett nemzetközi egyházművészeti kiállítások tanulságai. Flőbbin a szobrok, festmények, iparművészeti tárgyak rendeltetésüktől jórészt idegenszerűen voltak elhelyezve. A római kiállításon már a rendezés idején nagy meglepetést keltett a magyar rendező, Gerevich Tibor elgondolása. A magyar csarnokot bazilikális templomtérré alakították át Árkay Bertalan tervei szerint, fő- és mellékoltárokkal látták el s a szobrokat és festményeket úgy helyezték el, mintha valóban templomban lennének. Az oltárokat a szükséges liturgiái tárgyakkal szerelték fel. Az egységes elgondolás, a valóság követelményeinek megfelelő kiállítás-kompozíció már ezen a kiállításon éreztette hatását, amennyiben több más nemzet igyekezett követni példáját, de legnagyobb sikerét az egyházi és világi szakértők teljes elismerése jelentette. A kiállított tárgyak jó részét meg is vásárolták. Az 1923-ban rendezett monzai iparművészeti kiállítás és a VI. milánói Triennale (1936) között hasonló fejlődést látunk. Ez a kiállítás következetesen végig vezeti a római magyar kápolna elgondolását és elveit.

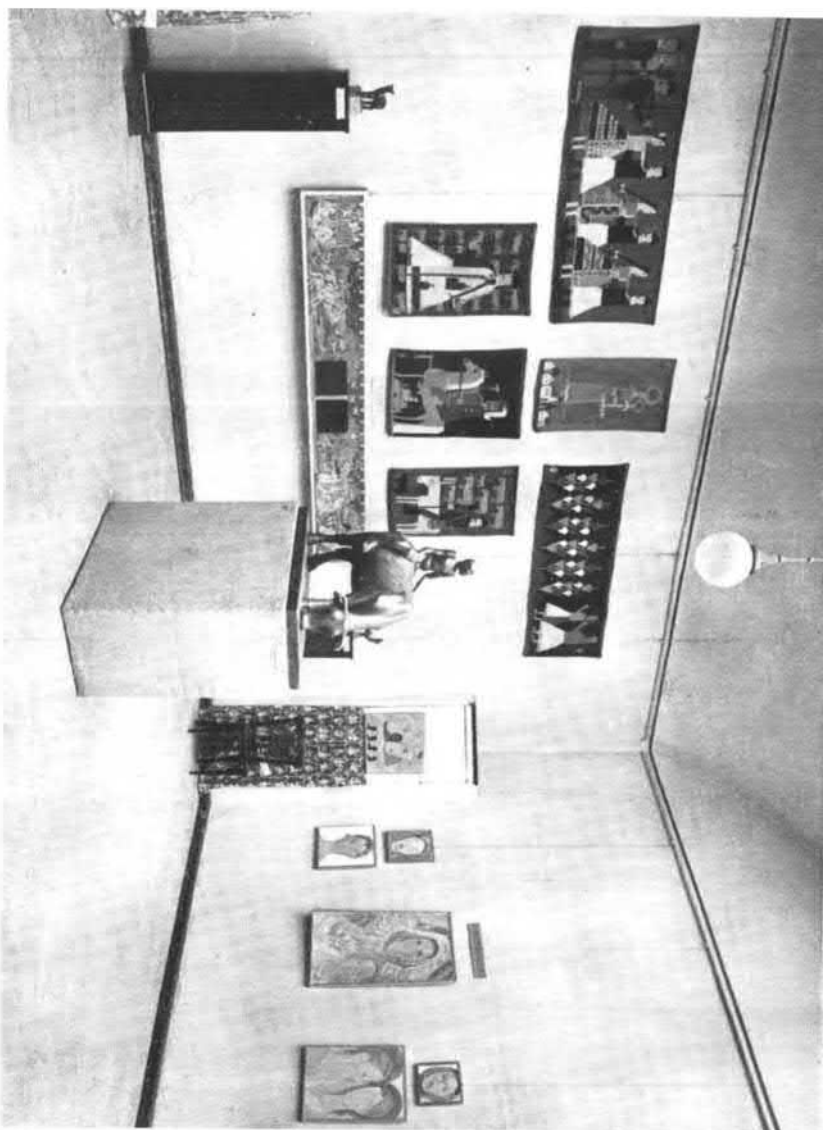
Ezzel a kérdéssel elméletileg is évek óta foglalkoznak, így a berlini és római nemzetközi építészeti kongresszuson. De szempontjaik túlságosan matematikai és mértani, műszaki és anyagi természetűek lévén, nem jutottak megoldáshoz. A három év előtti velencei, első modernművészeti kongresszuson Gerevich Tibor ismét sürgette a kérdés nemzetközi felvetését s itt tartott előadásában rámutatott az alapelvekre. Az ő fáradhatatlan agitációja, külföldi, főképpen olaszországi előadásai élénk visszhangot keltettek. A múlt évben rendezett Volta-kongresszuson, olasz és francia nyelven nyomtatásban is megjelent előadást tartott „A díszítő eljárások új fejleményei az építészet keretében“ címmel, amelyben az egész kérdéskört részletesen felvázolta, s tisztázta a legfontosabb elveket. Hangsúlyozta, hogy az épület leg-

A kiállítás középső csarnoka, háttérben Szezló Lili üvegablaka, Borberekí kútja, Diósy mennyezete, Abonyi-Grandtner domborművei.

Kápolna. Molnár C. Pál oltárképe, Kovács Margit kerámia antependiuma, balra Abonyi-Grandtner Jenő Magyarországi Szent Erzsébeté.

Népies elemek. A fő falon Pekary fáliszőnyegei és freskóterve, közepen Borbereké „Itató”-ja.

fontosabb díszítő elemei magának az architektúrának a tömegei, síkjai és nyílásai, ezeknek egymáshoz való viszonya, a szerkezeti elemek, formák és vonalak ritmusa, a segédanyagoknak, vasnak, fának, üvegnek, kerámiának, téglának funkciói, de dekoratív alkalmazása. Szerepe van az épület díszítésében a különböző burkoló anyagoknak, márványnak, kőnek, egyéb természetes és mesterséges anyagoknak, a mennyezet és padló kiképzésének, stukkónak, linóleumnak, s mindezek anyag-szerűségében rejlő különbözőségeknek. Rámutatott arra, hogy a modern építészetnek fel kell ismernie azokat a nagy lehetőségeket, amelyek az újra feltámadt mozaikban, falfestményben, festett táblákban, a színes ablaküvegekben, az újra divatosá váló falkárpitokban és fali szőnyegekben és a metallográfia új technikájában rejlenek. Alkalmaznia kell az architektúrával egységesen elgondolt és megtervezett szobrokat, a falsíkba komponált domborműveket is, amelyeket az építési anyaggal szerkezetileg és színben is össze lehet hangolni. Ki kell használni a természetes és mesterséges fénynek minden lehetőségét.

Ezeknek a nagyvonalú elméleti megfontolásoknak gyakorlati megvalósításához azonban művészekre volt szükség, mégpedig minden fajtából. Új gondolatok, új eszmék megvalósításához új emberek, új művészek kellenek és fiatalok. Gerevich irányítása mellett a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasaiból közel egy évtized alatt külön magyar művészcsoporthoz, helyesebben művészeti iskola keletkezett. A fiatal művészek, akik egy-két-három évet töltöttek Rómában, tág látókörrrel jöttek haza. A több mint két évezred művészi fejlődését felölelő Örök városban rátapinthatnak a művészet lényegére és örök céljára, s megérezhették azokat az eszközöket is, amelyek ma a korszerű művészet kialakítására alkalmasak, de segítségükre volt jóakaró, irányító szellemük, Gerevich Tibor is.

A római magyar iskola úgy külföldön, mint itthon számos sikert aratott. Több kiállításon mutatkozott be Rómában, Velencében, Milánóban, Bécsben, Párizsban és máshol, de több kiállítást rendezett Budapesten is. Régebbi kiállításainak is igyekeztek tanulságot nyújtani, de akkor még kevesen voltak; ma már minden művészeti ág képviselve van köztük; többen csatlakoztak hozzájuk olyanok is, akik Rómában ugyan nem voltak, de úgy látják, hogy a helyes út oda vezet.

Ez év júniusában, a Júniusi Hetek keretében „Modern Monumentális Művészet“ (MAIM) címen együttes kiállítást rendeztek a Nemzeti Szalon helyiségében. A kiállítás visszatért a monumentális szó eredeti jelentéséhez: minden alkotásnak bele kell hangolódni a művészi egységbe, épületnek, szobornak, festménynek és iparművészetnek egységes szellemi, összehangzó monumentumot“ kell alkotnia, s az egésznek együtt is nagyszabásúnak, monumentálisnak kell lennie.

Az első feladat tehát az volt, hogy a kiállítási termeket e célnak megfelelően át kellett alakítani. S amint három éve Rómában, most itt is kitűnően végezte el ezt a munkát Árkay Bertalan. Már a lépcsőházat is szervesen bekapcsolták a kiállításba. A lépcsőkoriát végein elhelyezett két szobor, a szegedi Hősi Emlék B. Löte Évától mintázott két nyugodt, hőstekintetű katonája már előre jelzi, hogy újszerű

kiállításba lépünk. Más kiállításon ezeket a szobrokat, tekintettel valóban monumentális hatásukra, minden bizonnyal a belső terekben, lehetőleg középen helyezték volna el, holott ez a két szobor külső alkalmazásra készült, mégpedig magasan való elhelyezésre. Itt ugyanolyan értelmű elhelyezést nyertek, mint eredeti helyükön.

A belső tereket elmésen komponálta és alakította át a kitűnő Árkay. A középső, folyosószerű terem, a többieknél jóval magasabb, ebből nyílnak a kisebb-nagyobb, ritmikusan váltakozó terek. Szervesen kapcsolódnak a középső térbe, amiben az ismétlődő, különböző nagyságú nyílások, ívek, falfelületek egymáshoz való viszonyának, ütemének van jelentős szerepe. A középső terem mélyén már messziről meglepően kellemes hatást gyakorol Árkayné Sztehló Lili megvilágított üveglakka; mintha templom szentélyébe lépnénk, vagy pedig hatalmas palota átriumában érezzük magunkat. Előtte foglal helyet Borberekí K. Zoltán kútja, pompás figurájával. A kút mellett azokat a kerti növényeket látjuk, amelyek a valóságban a kutat díszíteni szokták. A mennyezetet Diósy Antal dekoratív, kazettás festménye díszíti, amely amerikai megrendelésre készült.

A kiállítás belső homlokzatán két hatalmas dombormű illeszkedik a falba: Grandtner Jenő Hajdú-émlékművei, amelyek kötőanyag nélkül odarakott téglapárkányon támaszkodnak, ezzel is jelezve, hogy nem végleges megoldás, csak lehetőség, amit a falazás ideiglenes volta is hangsúlyoz. A főfolyosóból jobbra és balra két-két kisebb terem nyílik. Kettőt kápolnának rendeztek be, egymással szemben, az egyikben Molnár C. Pál, a másikban Medveczky Jenő oltárképével. A két kép adja meg a kápolnák stílushangját és belső hangulatát, ezekhez igazodik az oltár egész felszerelése, a predella, antependium, liturgikus ötvöstárgyak. Molnár C. Pál lírai hangulatú Madonna-képéhez igazodik a kis kápolna térszobra, Grandtner Jenőnek ugyancsak lírai hangulatú, bensőséges, Magyarországi Szent Erzsébeté, míg Medveczky drámaibb oltárképéhez Antal Károly férfias erőt sugárzó, darabosabban megmintázott Szent Lászlója talál stílusban és hangulatban egyaránt.

A kápolnák mellett két kisebb tér falain látjuk Aba-Novák Vilmos párizsi történelmi falképeinek, valamint a rádiót szimbolizáló falképnek vázlatát. Ugyancsak megtaláljuk a kiállításon Aba-Novák sok vihart felkavart jázszentandrás freskóinak, valamint a pécsi kupolafestményének a terveit. Ezek, valamint további példák sok tanulságot nyújtanak nemcsak a modern egyházi művészet lehetőségeire, hanem arra is, hogy a falfestmény miképpen igazodhatik a modern építészet követelményeihez, hogy a freskónak milyen fontos szerep jut az architektúra nemes díszítésében, de funkciójának, a falak szerepének a kidomborításában is. Hogy Aba-Novák törekvéseit a külföldön is mennyire megbecsülik, arra jellemző példa a modernséggel egyáltalán nem vádolható olasz kritikusnak, Ugo Ojettinek a *Corriere della Sera*-ban közölt az a megállapítása, hogy Aba-Novák a francia Maurice Denis és az olasz Severini mellett a modern falfestészet három legkiválóbbja közé tartozik. A középső nagy tér előcsarnokában nyert

elhelyezést Molnár C. Pálnak a magyar feltámadást jelképező falképterve. Egy további teremben látjuk Kontuly Béla, az utolsóban pedig Medveczky Jenő falképvázlatait. Ez utóbbiak az Építészet, Szobrászat, Festészet, az Otthon művészete, a Kerámia és a Textilművészet allegóriái. Modem témák, modem megoldásban. Az új igényű faldekoráció, s egyben újszellemű allegorikus ábrázolás jó példái, amelyek szakítanak a Lotz és Székely allegorikus ábrázolásaiból élő, azt a végtelenségig variáló akadémikus falfestészettel.

A jobboldali első terem, ahová az alacsonyodó ívek, a falakon elhelyezett dekoratív festmények, szőnyegek, függönyök szinte észrevétlenül vezetnek a szemet, foglalja magában a népies elemeket felhasználó műveket, Pekáry István fali szőnyegét, kedves, finoman és kifejezően primitív rajzával és a margitszigeti Palatinus-strand homlokzatára festett freskójának a vázlatát. A népies elemek felszívása a modem magyar művészet egyik legelevenebb kérdése, amelyre nézve a kiállítás egészséges megoldásokat ad. Az utóbbi években divattá vált a népművészetnek valami furcsa, kellemetlenül elstilizált, helyesebben eltorzított, s nevetségessé tett, ironikus értelmű felhasználása. Kávéház, büffék, éttermek tele vannak mű-népies festményekkel, dekorációval, de nagy tért hódított ez a rossz szellem a kerámiában, s a külön az idegenforgalom céljára készült iparművészeti tárgyakon. Gyári áruk, tömeges mennyiségben, félreértett sablonok szerint készített és díszített tárgyak kerültek forgalomba, ellepték lassan már a külföldet, s nem egyszer a művészeti kiállításokba is befurakodtak. A legnagyobb baj velük azonban az, hogy mint eredeti magyaros, népművészeti tárgyakat árusítják őket, amivel mélygyökerű népművészetünk hitelét rontják, s a neki kijáró megbecsülést csökkentik. Átvesznek egyes díszítő motívumokat, de a népi művészet lényegét, a paraszti kultúra szellemét, a népi művészet motívumainak, díszítő elmeinek vallásos, babonás eredetét, s funkciós szerepét nem értik, igazi szépségét nem érzik. A festők közül Pekáry és Diósy, a keramikusok közül Gádor, Gorka, Kovács Margit, Márkus Lili, a textilben Kontulyiné és Szabó Éva munkásságának, törekvésének a jelentőségét ez a felismerés adja meg. Persze a teljes megoldáshoz még ők sem jutottak el. A kérdés nehézségét fokozza az üzletileg kihasznált és szociálisan is ferdén beállított östehetség-kérdés.

Mint érdekes és könnyen alkalmazható faldekorádóról, meg kell emlékezni Molnár C. Pálnak a multévi milánói kiállításra készült két metallográfiájáról. Ez abból áll, hogy a kép kontúrjait vékony fémlemezekből készíti el a művész, ami úgy helyezkedik el az alapon, mint a bizánci rekeszes zománc elválasztó és keretelő fémhuzala. A színhatást nem festéssel, hanem vetített színes fénnel adják meg. A két metallográfia a Quattrocentot és a Novecentot ábrázolja, s igen szellemesen mutatja be a korarenaissance és korunk szellemisége közti mélyreható különbséget: a quattrocento lovagja helyett itt autót látunk, az angyalt repülőgéppel, a kolostort gyár, a lelki kultúrát a mechanizált kultúra foglalta el.

A kiállítás bemutat néhány nagyszabású emlékmű-tervet Boldogfai Farkas Sándortól és Grandtner Jenőtől.

Szerves része a kiállításnak Meyer-Megyer Antal képzőművészeti főiskolai növendékeinek az anyaga. Első pillanatra örvendetesen állapíthatjuk meg, hogy a kiváló művész és pedagógus rávezette növendékeit a kis keretkép helyett a nagyszabású faldekorációs gondolkozásra, az alkalmazott művészet szeretetére, egész épületek és épületrészek díszítésére, mozaikra és üvegfestményre, kerámiára, s az iparművészet és művészi iparnak a művészi hatásba való bekapcsolására. Igen örvendetes Meyer-Megyer tanár kiváló, s az élet követelményeinek megfelelő ez új módszere.

A kiállítás minden darabja, a legnagyobb és a legkisebb egyformán a megfelelő, példaszerinti rendeltetési helyére került. Érdekes volt megfigyelni azt, hogy az oltárokról még a virág sem hiányzott, vagy azt például, hogy az egyik oltáron, amelyen Hubay Andornak, aki ugyan nem tartozik a római iskolába, de nem hat disszonánsán, a pietája adja meg az alaphangot, még az ötvöstárgyak zománca is alkalmazkodik az oltárkép kék tónusához.

A kiállítás azt a célt tűzte maga elé, hogy az építészetet hogyan lehet és kell testvéreivel kibékíteni. Nem végleges elrendezéseket mutat, csak lehetőségeket, kompozíciókat, példákat, amelyeket követni lehet, s amelyeken útmutatása szerint megindulhat az egészséges fejlődés. Új elvet hozott a kiállítás fogalmába, helyesebben a kor követelményeinek megfelelően újra fogalmazta azt, főképpen azért, hogy a kiállítások ismét megfelelhessenek eredeti rendeltetésüknek, a közönség tájékoztatásának, ízlése finomításának és irányításának, de megfelelhessenek annak a magasabbrendű célnak is, hogy magának a művészetnek az irányítását, a korszerű művészet kialakulását és az étellel lépést tartó fejlődését elősegítsék. Megmutatja a jövő művészet fejlődését, lehetőségét, amely ismét a minden művészetek egységéhez, harmóniájához, stílusazonosságához, formai és lelki egyneműségéhez, a monumentális művészethez vezet.

A kiállítás zsűri nélkül készült. Maguk a művészek, sőt maguk a művek alkották a zsűrit. Nem volt előre megállapított művész-rangsor. Mindegyik mű odakerült, ahova rendeltetése folytán kerülnie kellett. Nem volt rossz és jó hely. A kiállítás rendezője, Gerevich Tibor csak segített a művészeknek és a műveknek a megfelelő helyet megtalálni. De ez a segítség nagyon sokat jelentett, mert már hosszú évek óta állandóan tart. Az egész kiállítás mégis az ő nagy elgondolásából, művészeti programjából született meg. Annak a fáradtságos munkának a pompás eredménye, amit fáradhatatlan energiával, a művészet, de különösen a fiatal magyar művészet rajongó, odaadó, s mindig segítő szeretetével végez.

v. NAGY ZOLTÁN

ÉNEKLŐ IFJÚSÁG, ISKOLAI ÉNEKTANÍTÁS

DERÜLT SZÍNES, lelketüdítő kép a magyar jövő, a magyar gyermekek világából.

Előttünk a margitszigeti pólópálya széles, zöld területe, a Duna felé eső szélén hatalmas emelvény, nagy félkörben székek, gyepplagok a közönség számára. Minden zsúfolva, csak reprezentáló, hivatalos egyéneket nem látunk sehol. Ide csak az jött el, akit a szíve hozott: aki szereti a magyar zenét, aki szereti a magyar gyermekeket.

Egymásután vonulnak fel a különféle iskolák; a lányok friss, magyaros nyári ruháikban igazi szemgyönyörködtető látvány, egy-egy csoportjuk különféle népviseletben. Mindegyik iskolának megvan a maga zászlója. Nem más ez, mint hogy egy-egy jó magyar dal éneklésével lépnek a verseny porondjára. Többet ér ez minden zászlólobogtatásnál. Látszik rajtuk, hogy a nézőtér számukra egészen elhanyagolható, mellékes tényező a nagyszerű multságban: énekelni, játszani a maguk örömeire, zenélő és játékos kedvük kielégítésére. S midőn egymásután lépnek fel az egyes iskolák énekkarai a versenydobogóra, hogy az új magyar kórusirodalom legszebb gyöngyeit elénekeljék, még annak is, aki már többször hallotta őket, első gondolata, hogy milyen sajnálatraméltók azok, akik ezt nem láthatják, nem hallhatják, akiket ez nem érdekel. Mintha ezen a margitszigeti szabadtéri hangversenyen bontakoztak volna ki teljes imponáló méreteiben szemünk előtt, láthatóan is annak a céltudatos nemzeti zenepolitikának eredményei, amely egy évtized óta szívós munkával, feltartóztathatatlanul haladt előre útján, nemzetnevelő eszményeinek minél szélesebb körben való elismertetése felé. Ma már elmondhatjuk, hogy eddigi győzelme az egyetlen igazi győzelem; a lelkek meghódítása, a meggyőződésből és lelkes szeretetből követők táborának folytonos növekedése. Zseniális intuícióval odafordult ez a zenepolitika, ahol a legszilárdabban és a legtöbb eredménnyel tudta megalapozni hódítását, az idegen zenei hatásoktól meg nem rontott, minden jó és értékes iránt fogékony gyermekielemekhez. Olyan zenei táplálékot nyújtott neki, ami a legművészebb s amellelt tiszta faji jellegű. Most tűnt csak ki, hogy milyen bámulatosan tehetséges a magyar gyermek a zene terén is, milyen játszva és milyen örömmel tanulja meg a jót, ha szerző és betanító közel tudnak férközni a lelkéhez. Olyan ez a rövid múltra visszatekintő új magyar kórusmozgalom, mint a jótékony eső a kiszikkadt talajra,

amely után bőséges termés következik. Hány és hány tehetséget virágoztaték ki már eddig is mind az iskolásgyermek, mind a karvezető tanárok körében! A lányoknál még iskolán kívül is alakulnak kisebb énekkórusok egy-egy különösen tehetséges növendék vezetésével, akik e nélkül a mozgalom nélkül talán sohasem ébredtek volna rá az öntevékenységet annyira előmozdító élő zenélés és közös éneklés nagy gyönyörűségére.

Igy tanítanak meg ezek a lelkes gyermekek arra, hogy a magyarság élete ma nemcsak szomorú és kiábrándító tapasztalatok hosszú sorozata, amelyben a derűsebb szín csak ideig-óráig tartó narkóizist jelent, hanem hogy érdemes ebben az életben hinni és küzdeni, mert a nemes eszményeket kitűző, önzetlen munka mégis csak meghozza előbb-utóbb a gyümölcsét.

Csakis ez a gondolat vigasztalhat, midőn annyira nélkülözzük a margitszigeti hangversenyen a középiskolák serdültebb ifjúságát. A szabadtéri hangversenyen résztvevő iskolák listája hű képet nyújt arról, hogy milyen kevés helyütt van még meg ez a magyaros ének: a Damjanich-utcai áll. tanítónőképző Csukás Zoltán, a Ranolder-intézet Csorda Romana nővér, a Salvator-intézet Zala Anna, a Batthyány-utcai polg. leányiskola Radnai Paula, a Fehérvári-úti polg. leányiskola Maróthi Magda, a Koronaőr-utcai polg. leányiskola Markóczy Irén, a Marczibányi-téri polg. leányiskola Szabó Józsefné tanár vezetésével és egyetlen gimnázium: a Kőbányai Szt. László fiúgimnázium Preisinger László tanár vezetésével.

AZ ÉNEKTANÍTÁS SZEREPE a középiskolákban tényleg szomorú képet mutat. Eddig a gimnáziumokban a lányoknál az első négy évben heti két órában, a fiúknál az első két évben heti egy órában volt kötelező énektanítás. A felekezeti iskolák közül a református gimnáziumok elvitázhatatlan érdeme, hogy méltóképpen a református kollégiumok nagy zenei múltjához — ahol már a XVIII. század végétől rendszeres egyházi énektanítás folyik — az 1909-ben érvénybe lépett konventi rendelet szerint mind a nyolc évben kötelezővé tették az énektanítást. Az új magyar katolikus zenei mozgalom ihletésére az utolsó évek erős megmozdulása, a református egyházi zene fellendítésére az a céltudatos törekvés, hogy a vidéki ref. gimnáziumokba is mindenütt képzett szakemberek kerüljenek, minden reményt megad arra, hogy a református középiskolák ezentúl is állandó mementói lesznek a többi magyar középiskoláknak az iskolai énektanítás fontosságának felismerésében.

Ott, ahol a tanterv megadta a lehetőséget, de különösen ott, ahol zenekedvelő és értő igazgatók, lelkes, önzetlen kitűnő vezető tanárok dolgoztak az ügy érdekében, az utóbbi évtized iskolai énektanítása minden várakozást felülmúló nagyszerű eredményeket tud felmutatni. Ezek az eredmények és a nemrég kitűnően megszervezett új énektanárképzés természetesen és magától értetődően követelték volna a fiúgimnáziumokban is a négy évre kötelező énektanítás bevezetését s mindkét nembeli iskola felsőbb osztályaiban az összevont karének tanítását. Sajnos, a jövő tanévben érvénybe lépő új rendeletben még

a leánygimnáziumokban is két évre és heti egy órára redukálták az énektanítást. Ezzel derékba törhet egy nagyszerű lendülettel megindult, a faji kultúra szempontjából elsőrangú fontosságú szellemi fejlődés, nem is szólva arról, hogy az újonnan megszervezett énektanárképzőből kikerült képzett, kitűnő tanerők elhelyezkedési lehetősége is erősen megcsonkult.

Külföldiektől kell mindig újra és újra hallanunk, amit itthon sokan nem tudnak, hogy a magyar iskolai gyermekkarkultúra ma az első az egész világon. Lehet-e valaha is a minden embert uniformizáló sportolás a sajátosan nemzeti kultúrának olyan nagyszerű propagandaeszköze, mint amilyenek a margitszigeti hangversenyen a magyar iskolás gyermekek éneke bizonyult? S bizony mondhatja mindenki, aki végignézte a felvonulásukat, hogy ez a maga természetes közvetlenségében, üde színeiben látványnak is szemgyönyörködtetőbb volt, mint az idei júniusi hetek sok fáradságos mesterkedéssel és költséggel előállított színpadi képei.

Ezeknek a gyermekeknek már igazi lelki kincsük a magyar népdal, a faji önismeret egyik leghathatósabb eszköze, a hovátartozás érzésének legteljesebb művészi kifejezése. Ebből a nemzedékből fog kikerülni a mindenfajta értékes zenélésre hajlandók serege, a komoly hangversenyek, a magyar műzene lelkes közönsége, a falut és várost újra egyesítő nemzeti zenekultúra alapvetői. És éppen a középiskola, ahonnan a legértékesebb elemek, a magyar középosztály vezető rétegei kerülnek ki, zárkozzék el a mai magyar szellemiség egyik legnagyobb értékétől, a magyar iskolai zenei renaissance mozgalmától?

A világháború után minden kultúrnemzet igyekezett a maga közoktatási rendszerét az új idők követelményeinek megfelelően újjászervezni. Mindegyik nép a saját kultúrájának anyaga szerint szabta meg középiskoláinak reformját. Mindezekben a háború után erősen fellendült nacionalizmus, a faji és szociális közösség szellemének előmozdítása egyesül a modern pedagógiai elvekkel, melyek szerint az iskolákat közelebb kell vinni az éléhez s a sápadt egyoldalú intellektualizmus ellensúlyozására az érzület és akarat fejlesztését, tehát a jellemképzést, a fokozottabb öntevékenységet kell előtérbe állítani.

Ezek az elvek érvényesültek a magyar középiskolák újabb reformjaiban is, amint a középiskolákról szóló 1934: XI. törvénycikk miniszteri indokolása is helyesen mondja: „A középiskolai műveltség legjellemzőbb vonása nemzeti jellege, ennek a műveltségnek az európai műveltség színvonalán álló, de leghatározottabban nemzeti irányú műveltségnek kell lennie“ s továbbá „Az általános műveltségnek főeleme és egyben a magyar középiskolai oktatásnak gerince is a nemzetismeret. A tanítás központjában nem a humanisztikus vagy természettudományos, hanem a legtágabb értelemben vett nemzeti tárgyak állanak. Ily nemzeti tárgyak elsősorban a magyar nyelv, az irodalom és művészet, a történelem keretében az állami, gazdasági, társadalmi élet jelenségeivel, a föld- és néprajz.“

Ebből a szempontból az új magyar gyermekkorosok a magyar népzeneből, tehát a magyar történeti és népi műveltség talajából nőttek ki, és így a nemzetnevelő népi iránynak olyan eszközei, amelyek

megkülönböztetnek más népektől, amelyekkel — büszkén állíthatjuk — ma egyetlen más kultúrnép sem dicsekedhetik. Szeretünk idegen példák után járni. Az angolszász nevelési eszmény ma különösen nagy elterjedésnek örvend. De ahelyett, hogy az angoloknak a lelki szükségletükből kinőtt nemzeti intézményeit akarjuk a nekik idegen magyar talajba átültetni, inkább nemzeti öntudatuk erejében és biztosságában kellene tőlük példát venni s nemzeti kultúránk nagy értékét, a magyar iskolai énekkultúrát féltve őrizni, dédelgetni, növesztetni. Még üvegház sem kell hozzá, csak a magyar tehetség kibontakozásának lehetővé tétele. Hol vagyunk mi, a zenében annyira tehetségesnek elismert nép, attól a régi, nemzeti kóruskultúrától, amit a nagy zenei mesterekben viszont annyira szegény Anglia fel tud mutatni? Hogy lett volna lehetséges ez a kóruskultúra, ha ennek alapját az angol iskolák meg nem vetették volna? Hiszen csak meg kell néznünk az Angliában megjelenő mind elméleti, mind gyakorlati szempontból kitűnően használható, olcsó kiadású tankönyvek hosszú listáját, amelyek mind az iskolai énektanításra vonatkoznak. Lehet-e ezeknél döntőbb bizonyíték arra, hogy milyen rendkívüli fontosságot tulajdonít ez a józan, üzleti szellemű, sportrajongó fajta az iskolai énektanításnak?

Ha már idegen példákról van szó, rámutathatunk arra is, hogy Románia középiskoláiban, ahol egyáltalán nem rendelkeznek olyan nemzeti értékekkel gyermekkórus művekben, mint mi, nyolc éven keresztül kötelező tárgy az ének. Németországban a középiskolák első két osztályában heti két órában tanítanak éneket, majd végig a primáig karénekekben vonják össze az egyes osztályokat; ezután az ének mint érettségi tárgy is szerepel. Pedig a németeknek sincsenek jelenkori jelentősebb gyermekkórus szerzőik, de hatalmas zenei múltjukat elég kötelezőnek tartják arra, hogy a náluk is olyan nagy szerepet játszó testnevelés mellett a zene is kultúrértékéhez mért méltó helyet kapjon az iskolai nevelésben. Az 20-as évek nagy általános mozgalma az egész iskolai zenetanítás reformálására ebből az óhajtaból táplálkozott. A nagy kultúrnemzetek tehát nagyon jól tudják, hogy egy nemzet általános zenekultúrájának nem az operaszínpad, a balettkar az igazi mértéke, hanem az iskolai énektanítás.

A magyar középiskolák tantervéből tehát elejétől végig nem hiányozhat mint nemzeti tantárgy az énektanítás, amely tanítás eddig elért nagyszerű eredményeivel ma már mint a nemzeti kultúra korszerű követelménye lép fel.

Ellenvethetné azonban valaki, hogy milyen joggal hangsúlyozhatjuk mi ma ezt a korszerűséget? Ma a gépek és sportörület korában ki mer egy művészet, különösen a zene korszerűségéről szót ejteni s mellette kardot vonni? Olyan óriási tömegeket, mint egy autó- vagy repülőverseny, egy labdamérkőzés hogyan tudna a zene megmozdítani? Mi volt számban a margitszigeti hangverseny közönsége a minapi repülőnap közönségével szemben? Az újságok sportrovata mindig terjedelmesebb lesz, egy-egy sportrekorder dicsőségét az egész világ zengi, hogy akarna a zene ebben a művészetellenes, a test kultuszára és felületes gyors sikerekre beállított világban érvé-

nyesülni? A szellem és az idegek túlkulturáltságával szemben a másik végletbe esett a világ. A XIX. század érzelmes, szubjektív idegzenéje, a ritmus elpuhulása után jön a jazz kemény, kíméletlen, gépies, sportszerű jellege, a modern műzenei irányok józan reális, mindennapi élethez kapcsolódó tárgyiassága. A rádió, gépzene túlnyomóan nem a komoly zenei művelődés elősegítője, hanem könnyű hozzáférhetőséggel a felületes, könnyű, igénytelen zenei élvezetek tárháza, amelyekhez sem nagyobb zeneértés, sem összeszedettség, figyelem nem kell. A komoly zenét csak az tudja igazi lelki-szellemi épülésére hallgatni, aki maga is muzsikál, aki aktív öntevékenységgel ismerte meg egy zenemű felépítését és tartalmát. De a leromlott magyar középosztálynak ma igen kevés pénze van arra, hogy a középiskolában amúgy is túlterhelt gyermekét valamely hangszer, természetesen elsősorban a zongoratanulás hosszú éveket tartó fáradságos munkájára fogja. S vajjon zenei szempontból arányban áll ez a sok fáradság és költség az elért eredménnyel?

Válaszunk ezekre: A zongorából indult ki a XIX. század zene-kultúrája. De az a tény, hogy ezen a hangszeren bizonyos technikát, játékos készségeket mindenki megszerezhet, nagy veszélyt rejtett magában. Az ujjak gépies mozgatása, lelketlen technikai teljesítmények vagy hajmeresztő dilettantizmus érvényesültek az igazi muzsikálás rovására. Természetes, hogy a hangszertechnika biztonsága a gyakorlás gépiességét követeli, ami már együttjár a zenemű ellelketlenítésével. Az ilyenfajta hangszertanulásban korunk technikai szellemének nem ellensúlyozóját — ha ezt zenetanulásnak nevezik is —, hanem hű tükrét tekinthetjük. De szerencsére éppen a zongora elgépesítő veszedelmével szemben feltámadt egészséges reakcióból kél új életre a zene örök megmentője, az emberi hang, a természetes, közvetlen, lélekből fakadó zenélés legfőbb eszköze. Az emberi hangban olyan formaadó erő és törvény rejlik, amely a zeneművészetnek mindenkor a legtermészetesebb mértéke. Ez a leghathatósabb kiegyensúlyozó erő test és lélek, modern világszemlélet és zene között. Az énekhangban rejlő örök törvényszerűségek felismerése fogja visszavezetni az operát a továbbfejlődés útjára, úgy, ahogy ebből a felismerésből születtek meg a ma zenéjének nagyértékű művei, a többszólamú, tiszta vokális, vagy kórusra és zenekarra írt művek.

S ennek az emberi hanghoz visszatérő, ebből kiinduló új zene-kultúrának, amely az elgépiesedett hangszerkultuszából újra visszavezet az igazi produktív, élő zenei tevékenységhez, mely a testiséghez kapcsolódik, de ezt a testiséget teljesen át tudja szellemíteni, csakis az iskolai ének-tanulás lehet az alapja. Nálunk ebből a szempontból kivételesen szerencsés a helyzet, mert a Bartóktól és Kodálytól megindított nagy népzenei mozgalommal már karöltve járt a vokális kultúra fellendülése. Szemben a nyugati népekével, a magyar népdal ma is kiapadhatatlan gazdagságú élő erő, a belőle kisarjadt új magyar műzene világsikereivel az elsők között áll, a mai zene tapogatózó, forrongó áramlatai közepett igazi szilárd pont, erős tiszta fajiságában éppen olyan érték, mint vokális kultúrát felvirágoztató korszerűségében. És ez a világszerte ismert művészet a legnagyobb szeretettel szegődik az iskolai

énektanítás szolgálatába, mert nemzetnevelő hivatottságában jól látja, hogy tömegeket csak a karénekléssel lehet zeneileg aktívvá tenni. Az emberi hang a legemberibb zene, amihez mindenki kivétel nélkül hozzájuthat, s egyedül teszi lehetővé, hogy korunk demokratikus, szociális szellemének megfelelően mindenki részesülhessen a zene áldásaiban. Az iskolai karének tömegeket érzelmi közösségbe összefogó erejével a magyar népdal kultuszában teljes tudatossággal szegődik nemzete kultúrájának szolgálatába. A középiskolai énektanár fontos kultúrhivatást végez, midőn a zenét a benne rejlő nagy lelki, szellemi, faji értékek miatt nem süllyeszti pusztá szakismeretté, hanem hivatását egy nagy összefüggő egész, a zenei nevelésnek a nemzet kultúréletével való legszorosabb összefüggéséből kiindulva gyakorolja.

Ennek a nagy magyar kultúrösszefüggésnek egy fontos láncszeméről mondanánk le, ha a zenét számúznók azokból az osztályokból, ahol tulajdonképpen kezdetét vehetné az eddig szerzett zenei ismeretek igazi gyümölcsötetése. Az alsó osztályok arra hivatottak, hogy a gyermek tudatalatti magyarságának az ének és az énekkel összekötött játék segítségével minél erősebb tápot adjanak. Az ősi magyar gyermekjátékok ápolásában egy csomó jellegzetesen magyar testmozdulat, szólás-hanglejtésforma dallam, mint megannyi tudatalatti építő elem fog szolgálni a nemzeti lélek kialakításához. Ezután kezdődhet az eddig gyűjtött zenei benyomások rendezése és tudatosítása. Ezen a felsőbb fokon a növendéknek nemcsak érezni, hanem tudnia is kell, hogy ez a szó „magyar vagyok“ zenei szempontból milyen gazdag tartalmat, életet és szint jelent. A magyar zenének ezt a múlt és a jelen kultúrában való jelentőségét igazi sikerrel csak a felsőbb osztályokban lehet megértetni.

És emellett hányféle tantárgyat lehetne a zenével összefüggésbe hozni, egymásra való vonatkozásukban tanítani!

Az új magyar kórusok a legszorosabban simulnak a magyar nyelv zenéjéhez, így a helyes magyar szövegkiejtésre, hangsúlyozásra, hangképzésre a legkitűnőbb iskolát szolgáltatják. Az idegen nyelvek tanításánál kitűnő segítségre lehet a latin szövegű vokális művek, angol madrigálok, francia és olasz renaissance mesterek karműveinek énekeltetése. A középiskolák felsőbb osztályaiban kerülhet sor — mindig a műsoron levő művek alapján — a zenei formák, zeneesztétikai vonatkozások és a zenetörténet fontosabb korszakainak tárgyalására. A kultúrtörténeti összefüggésekre való rámutatás, az énekelt művek és szerzőik beállítása az illető korszak stílusába rendkívül gyümölcsötethető a történeti tanulmányok szempontjából. S vajjon a görög dráma megismerése nem nyújt-e mélyebb belátást a zenedráma nagy reformátorainak, Monteverde-nek, Gluck-nak, Wagnernek munkásságába? Nem volna-e magától értetődő, hogy a középiskolából kikerült növendék tisztában legyen az emberiség legnagyobb vigasztalóinak és kultúrértékeinek, a zenetörténet nagy mestereinek jelentőségével? A francia középiskolák felsőbb osztályaiban kötelező kurzusokban négykezes vagy kétkezes zongorakivonatokban mutatják be a tanulóknak a zenetörténet legjelentősebb alkotásait.

Korunk erősen, immár veszedelmesen egyoldalúvá fejlett testkultuszában az is fontos, hogy az éneklésnek igen nagy a higiénikus értéke is. A mély, egyenletes lélekzési gyakorlatok, a fesztelen, természetes testtartás a fizikum helyes fejlesztését is szolgálja. Bizonyára ezért tanulnak olyan sokan egyénileg is éneket a praktikus Angliában. Az iskolai zenetanítás könnyen összeköthető a testmozgással, ritmikus gyakorlatokkal. Az alsóbb osztályú gyermekjátékok, amelyekből párat a margitszigeti hangversenyen is bemutattak, a játékot énekkel egyesítik. Igazi élő zenélés ez, amelyben a gyermek a legjobban átéli, hogy a zene ritmusa nemcsak időviszonyt jelent, hanem testmozgásával is megjelenített, gátolt vagy előmozdított aktivitást.

Ilyen módon olvadnak össze az iskolai zenei nevelésben az általános nevelő szempontok és az a fontos és szent hivatás, hogy a magyar népdal az egész nemzet kultúréletének szerves részesévé váljon.

Az ilyen középiskolákból kerülhetnének ki a szó legnemesebb értelmében vett művelt dilettánsok, akiknek lelki szükséglet a komoly zene, akiknek zenei ítélő- és megértő képességeitől olyan nagy mértékben függ a nemzet zenei életének alakulása, mert társadalmi állásuk és hivatali méltóságuk révén valóban döntő befolyásuk lehet az ország zenei viszonyaira. A zenei ügyek intézése így sokkal nagyobb lehetőséggel kerülhetne olyan előkelő zenei dilettánsok kezébe, akik a nemzeti kultúra érdekében mindenkor örömmel fogják az iskolában szerzett hozzáértésüket érvényesíteni. Ugyancsak az ilyen iskolai zenei művelés befolyásolhatná jótékonyan a magyar vidék zenei viszonyait, a vidéki középosztálynak is sokszor kínosan kiütköző zenei tájékozatlanságát. Az új magyar kórusmozgalom ma már egymásután hódítja meg a nagyobb vidéki városokat. Egy-egy kitűnő lelkes vezető csodáikat művelt ezen a téren. Ezeknek a keze alól kikerült iskolások szívében már kevesebb lesz a közöny, amit ma még sok város és falu szellemi vezérei mutatnak a falu zenéje iránt. Ezek aligha fognak idegenül állni nemzetük nagy zeneköltőinek alkotásaival szemben, mert az iskolában magukbaszívott magyar népdal lelkét fogják ezekben is méltányolni és megérezni. A klasszikus karirodalom örökértékű alkotásain csiszolódott zenei ízlésük pedig nagy segítségükre lesz abban, hogy bekapcsolódhassanak az európai kultúrközösségbe és más népek bármelyfajta magasabbrendű zenei alkotásait élvezni, megérteni tudják.

Nagy vonásokban s legalapvetőbb problémáiban tudunk itt csak rámutatni az iskolai énektanítás nemzeti kulturális jelentőségére. A nevelés a lelkek formálásának művészete, tehát céljaink elérésében éppen nem nélkülözheti a leghatásosabb lélekformáló művészetet, a zenét, amelynek gyökerei mind az egyéni, mind a közös lét legmélyére nyúlnak. A szellem az, ami építi és fenntartja a nemzetet, de a szellemi kultúrának igazi alapot csak a lélek kultúrája, a lélek zenével nevelt, zenével táplált harmóniája adhat.

A margitszigeti hangverseny végén az összes iskolák — számban mintegy 2000 gyermek — együtt énekelt el egy Kodály-kánont, ahol az egy-egy iskolát képviselt szólamok a végén hatalmas mozgalmasságra és erőre duzzadva mind összetalálkoztak, hogy beleolvadjanak

a legszebb harmóniába. A magyar dalnak ezt az igazi ünnepét össze sem lehet hasonlítani a régebbi évek egyetlen középiskolai zenei ténykedésével a középiskolai dalosversenyekkel. Egy kitűzött dal előadása állt itt a verseny központjában, amelyet a versenyző iskolának hónapokig kellett nyúzni, hogy amelyik a legjobban énekelte, vigye el a pálmát. Nem szorul magyarázatra, hogy az ilyen versenyekben szereplőknek és közönségnek egyformán kevés gyönyörúsége telt, nem is szólva arról az elkedvetlenedésről, amely a győzelemről lemaradt iskolák és tanáraik körében támadt. Az ilyen középiskolai dalosverseny befejezése egy összkar szereplése volt, amely a versenyzők között létrehozandó összhang szerepét legtöbbször igen gyengén töltötte be. A margitszigeti hangversenyen minden iskola a maga műsorának legjobb számait énekelte, így mindegyik kitűnő teljesítményt nyújtott s meg lehetett elégedve annak sikerével. Egy énekkar sem kapott értékhangsúlyt, de mindegyik levonhatta a maga tapasztalatát a jövő szabadtéri hangversenyek még szebbé és tökéletesebbé tételének érdekében.

Itt, az ilyen dalosünnepen a helye a magyar középiskolák ifjúságának, amely mint „éneklő ifjúság“ is kell, hogy legelői járjon a kultúrájában egységes és harmonikus magyar jövő hirdetésében.

PRAHÁCS MARGIT

NYELVEK ZAVARA, NYELVTANULÁS

MÍÓTA A LATIN MEGSZÚNT nemzetközi nyelv lenni, azóta a mindig nagyobb számban kifejlődő és elkülönödő nemzeti nyelvű kultúrák egyre jobban veszélyeztetik európai műveltségünk egységét. Európa százhusz nyelve közül a középkor óta aránylag elég sok vált irodalmi nyelvvé; a XIX. század nemzeteket felrázó viharai közepeit a legtöbb a nemzeti politika legerősebb eszköze lett. A magyar nyelv is a nemzeti ellenállás és újjászületés korában indult rohamosabb fejlődésnek és vált hordozójává egyre sajátosabbá mélyülő nyelvi kultúránknak. Így volt ez mindenfelé Európában. Magában véve örvendetes ez a fejlődés, a baj csak ott van, hogy a különböző nyelvi kultúrák teljesen elszakadnak egymástól s érintkezés híján külön bolygórendszereként kezdenek keringeni, fényévek távolságában a többiektől. Ebben a jelenségben már komoly veszedelem rejlik, és bizonyos, hogy a mai politikai zűrzavar egyes okait ebben a kulturális elkülönedésben kell keresnünk. Csak egypár jellemző példát említsünk. Köztudomású, hogy a francia kultúrát mily hűvös messzeség választja el a többi románnyelvű (olasz, spanyol, portugál stb.) kultúrától. Jó néhány évvel ezelőtt tett kijelentésében Mussolini kétségbevonta, hogy Franciaországban húsznál többen lennének azok, akik az olasz kultúrát ismerik vagy tanulmányozására nyelvileg felkészültek. A másik példáért nem kell a szomszédba mennünk. Itt van a magyar és a környező szláv kultúrák egymástól való teljes elkülönődése. Hányán vannak Magyarországon, akik ezeket a kultúrákat megismerni és tanulmányozni képesek? A művelt magyarok egész légiója non ismer egyetlen szláv nyelvet sem, következésképpen teljesen rejtett számukra a hazánkat környező szláv világ. Szláv részről is valószínűleg hasonló a helyzet. Világos, hogy a jelen helyzettel kénytelen-kelletlen számolva, minden erőnkkel az elszigeteltség megakadályozására kell törekednünk. Hidakat kell verni mindenfelé, utakat tömi a már-már áthatolhatatlanná váló nyelvi bozótban. Mert az elkülönödés és az elszakadás a halált jelenti: európai műveltségünk drága örökségének halálát.

Meillet francia nyelvtudós szerint (aki érdekes könyvet írt az új Európa nyelvi helyzetéről) a művelt embernek manapság legalább húsz európai nyelvet kellene ismernie, ha nem akar lépten-nyomon nyelvi falakba ütközni. Bizonyos, hogy ennyi nyelvet igen kevés

embernek lesz türelme megtanulni, hacsak felületesen is. Inkább kényelmesebb megoldásokat keresünk. Ezek között a legfigyelemre-méltóbb a nemzetközi mesterséges nyelvnek a gondolata. Zamenhof 50 évvel ezelőtt megalkotott eszperantója a legelterjedtebb; sajnos, fél évszázad alatt sem tudott kézzelfogható eredményeket elérni. Még ma is csak műkedvelő játék a tanulása, mert a hivatalos körök hathatósabb támogatását a legtöbb országban nem nyerte el. Az is gyöngíti, hogy híveinek egy része átpártolt az időhoz, mely az eszperantó javított kiadása. Szép álmom, hogy valamikor ez a nyelv támasztja fel a középkor csodálatos kulturális egységét, ma még azonban úgy áll a dolog, hogy műveltjeink legnagyobb része bosszúsan legyint vagy udvariasan mosolyog, ha az eszperantó szóba kerül. Sok oka van ennek az idegenkedésnek és bizalmatlanságnak. Az eszperantó csinált virághoz hasonló, hiányzik belőle az élő nyelv frissége, bája, humora, fensége, gazdagsága; mint a homunkulusban, minden szükséges alkotórész megvan benne, csak a lélek hiányzik, hogy életre keltse. Germán és latin szóanyagának furcsa keveréke sem alkalmas arra, hogy a vájtfülűek körében sok hívet szerezzen neki. Végül megtanulni sem olyan könnyű, mint sokan hiszik, legfeljebb eleinte gyorsítja meg a munkát alaktanának egyszerűsége.

Mindez persze merő előítélet, melyet idővel és egy kis jóakarattal le tudnánk küzdeni. Mindazáltal nem várhatjuk meg azt az időt, amikor az eszperantó meghódítja a világot és megkímél bennünket több idegen nyelv megtanulásától. Meg aztán tudjuk, hogy ettől sohasem fog megkímélni. Ha európai műveltséget akarunk szerezni, feltétlenül meg kell tanulnunk néhány európai nyelvet, mert jól tudjuk, hogy egy-egy idegen kultúrát csakis a saját nyelvén lehet igazán és alaposan megismerni. (Ezért nem tudtak a görögpótlósok a görög szellem ismeretébe úgy behatolni, mint a görögöt tanulók.) Semmiféle mesterséges nyelv nem pótolhatja az élő nyelvek ismeretét: az eszperantót csak szükségből használhatjuk kisegítő nyelvnek, mert a különféle nyelvi kultúrák közvetítésére nem alkalmas. Ha az idegen az Ember tragédiáját meg akarja ismerni, akkor vagy az eredetiben olvassa el, vagy saját anyanyelvére gondosan lefordítva, de annak nincs sok értelme, hogy eszperantó nyelven tanulmányozza. Nem lehet eléggé hangsúlyozni (mert az eszperantó hívei sokszor hiszik az ellenkezőjét), hogy a mesterséges nemzetközi nyelv nem teszi feleslegessé az idegen nyelvek ismeretét.

A nyelvtudás mindig a műveltség fokmérője marad és talán örökké igaz lesz a latin mondás: *quot linguas calles, tot homines vales*. Minden mélyebb műveltségre törekvő léleknek hő vágya eredetiben olvasni Goethét, Racine-t, Shakespeare-t és Dantét. Hogy mely nyelveket tanuljunk elsősorban? Legelsőbbben azokat, melyeket a középiskolában is tanítanak, azaz a németet, a franciát, az angolt és az olaszt. Aki a franciát és az olaszt jól ismeri, könnyen megtanulhatja még a spanyolt is. Ennél tovább azonban nem igen szokott merészkedni az átlag művelt ember nyelvtanuló kedve. A portugál, a holland, a skandináv nyelvek, a finn, az oláh és az újjörög megtanulására már csak igen kevesen fognak vállalkozni. Ami pedig

a szláv nyelveket illeti, ezek teljesen hiányoznak a mi műveltjeinket érdeklő nyelvek listájáról. Sok része van ebben annak, hogy az iskolában ezeket a nyelveket nem tanítják, sőt a figyelmet sem hívják fel tájuk semmiféle vonatkozásban. Mivel a szláv szókincs elsajátítását nem igen könnyíti meg a germán és román nyelvek ismerete, végtelenül kevesen vannak, akik rászánják magukat ezeknek a különben is elég nehéz és bonyolult alaktanú nyelveknek a megtanulására. Pedig mint már említettem, igen fontos volna hozzáférhetővé tenni számunkra a szláv kultúrákat és e célból az iskolába is bevinni—persze csak fakultative — valamelyik szláv nyelv tanítását. (Legalkalmasabb talán a lengyel volna, tekintettel számos kulturális kapcsolatunkra.)

Egy másik kérdés: milyen mértékben kell elsajátítanunk az idegen nyelveket, hogy műveltségünk megszerzésének komoly eszközeivé válhassanak? Egy-egy idegen nyelvet többféle céllal és módon lehet tanulmányozni. Vannak, akik — igen tévesen — abban látják a nyelvtudás legfőbb kritériumát, hogy az ember az illető nyelven folyékonyan beszél, illetőleg hogy a mindennapi semmisségekről fennakadás nélkül tud csevegni. Pedig ismerhet valaki — mégpedig igen alaposan — valamely idegen nyelvet, anélkül hogy rajta csak egy mondatot is könnyedén ki tudna mondani. Az ilyen passzív nyelvtudás egyes pontokon erősen alatta marad a portások és más „perfektek“ gyakorlati ismereteinek, de kulturális szempontból teljes értékű nyelvtudásnak vehető. Odáig eljutni, hogy az idegen nyelven folyékonyan, fennakadás nélkül, azonkívül helyesen, hibátlanul beszéljünk, csak igen ritka feltételek mellett fogunk. Vagy kiváltságos nyelvtelhetségnek kell lennünk (ilyen rendkívül kevés akad), vagy pedig évekig kell élnünk az illető országban, mégpedig valóban idegen környezetben és nem ott élő honfitársaink körében. Egy idegen nyelv beidegzése, birtokbavétele évek gyötrő, fárasztó munkája és nincs is rá feltétlenül szükség, csak egy esetben: ha az illető nyelv oktatói, tanárai akarunk lenni. Ebben az esetben *conditio sine qua non* az idegen nyelv minél alaposabb ismerete, gyakorlati tudása. Egyébként elég, ha az idegen szöveget figyelmesen olvasva megértjük, legfeljebb laponként egy-két esetben a szótárt is segítségül hívjuk. Az idegen nyelv teljes tudásához különben is sohasem lehet eljutni. Kezdjük azon, hogy sok ember édes anyanyelvét is milyen felületes, tökéletlen módon ismeri. Nyelvet csak tanulni lehet, megtanulni soha. Idővel szerezhetünk ugyan bizonyos nyelvérzékét az idegen nyelvben, de ez mindig messze mögötte marad anyanyelvűjük biztonságának.

Mi szükséges a nyelvtanuláshoz? Jó fül, egészséges beszélőszervek, emlékezőtehetség, könnyű gondolatkapcsolás, nyelvtani alap. Akinek rossz hallása vagy beszédhibája van, annak sok nehézsége lesz a jó kiejtés megszerzésével. Jó memória nélkül természetesen kinszenvedés a sok-sok ezer szó megjegyzése. Az anyanyelvén is nehézkesen beszélő, gátlásokkal küzdő egyén az idegen nyelven is kétszeres kinnal fog megszólalni. Végül, ha valaki nincs tisztában a nyelvtan elemeivel, egyes kategóriáival, az ne igen fogjon idegen nyelv tanulásába. Goethe ugyan azt mondja: *Wer fremde Sprachen*

nicht kennt, weiss nichts von seiner eigenen, de ez meg is fordítható: anyanyelvünkkel jöjjünk előbb tisztába, mielőtt az idegent kezdenénk tanulmányozni.

Rengeteg tankönyv várja a nyelvek iránt érdeklődőket, nem csoda, hogy sokan teljesen tanácstalanul állnak a csalhatatlan módszerek e zuhatagában. Alapjában véve két módszer van, az egyiket nyelvtaninak, a másikat anyanyelvinek nevezhetjük. Az első főleg azoknak ajánlható, akik nem törekcsenek praktikus ismeretekre, hanem elsősorban az irodalmi vagy a szaknyelvben akarnak alapos és a nyelvtan részletes tanulmányozásán felépülő tudást szerezni. Ennek a rendszernek a mintaképe a német Toussaint-Langenscheidt-féle levelek. Akinek van ideje és türelme ezeket a csodálatos gondossággal kidolgozott műveket áttanulmányozni, az beszélni ugyan nem igen fog tudni az illető nyelven, de annak nyelvtanát és szókészletét alaposan megismeri, az idegen nyelven nehézség nélkül olvas. Ha szerét ejti, hogy az illető országba is ellátogasson, passzív tudását igen rövid idő alatt váltja fel gyakorlati tudással. A másik, az anyanyelvi módszer abból a sok tekintetben helytelen felfogásból indul ki, hogy az idegen nyelvet úgy kell megtanulnunk, mint ahogy a gyermek az anyanyelvét. Azaz nem irodalmi szövegeket tanulmányozunk nyelvtani ismeretekkel fűszerezve, hanem anyanyelvünk segítségével nélkül mindjárt az idegen nyelven folytatunk beszélgetéseket. Ezt a módszert alkalmazzák az egész világon elterjedt Berlitz-iskolák. Itt a tanár mindig az anyanyelvét tanítja és mindent ezen a nyelven magyaráz meg. A nyelvtan ilyenformán háttérbe szorul, mert a nyelvet még nem ismerő kezdők nem tudnak követni idegen nyelven előadott nyelvtani fejtegetéseket. De éppen az a cél, hogy a nyelvtan unalmát elkerülve, gyakorlati úton sajátítsuk el a nyelv alak- és mondattanát. Sok előnye van ennek az oktatásnak, de csak azoknak ajánlható, akik csupán gyakorlati nyelvismeretekre vágnak. Téves feltevésen alapszik ez a rendszer, mert a felnőtt nyelvtanulása egészen más, mint a gyermeké. A felnőtt már tud egy nyelvet: az anyanyelvét; ennek tudása hol segíti, hol gátolja az új nyelv megtanulásában. Hiába igyekszünk kiküszöbölni, mégis ott van mindig a tanuló tudatában, legjobb tehát vele kiegyezni, sőt célszerűen felhasználni. Másrészt az anyanyelvét tanuló gyermek egész nap egyebet sem tesz, mint anyanyelvét tanulja; ezzel szemben a felnőtt alig tud áldozni néhány órát hetenként (vagy akár naponként) a nyelvtanulásra, akkor is csak nyelvtanárát hallja beszélni sokszor hajuknál fogva előcibált dolgokról.

A leghelyesebb megoldás a két módszer összekapcsolása: a művelt felnőtt magánúton tanulmányozza az irodalmi nyelvet, szövegek és nyelvtani gyakorlatok feldolgozása által; miután bizonyos fokig előrehaladt, társalgási órákat vesz valamely anyanyelvét oktató nyelvmestertől, hogy a helyes kiejtést, hanglejtést megfigyelhesse és a beszédnyelv szóanyagát, kifejezőkészletét elsajátíthassa. Még jobb, ha idehaza alaposan beledolgozza magát az idegen nyelvbe, aztán kimegy az illető országba s ott, a helyszínen, igyekszik elméleti tudását gyakorlatira váltani.

Sokan úgy gondolják, hogy a nyelveket csak a gyermekkorban lehet igazán elsajátítani, és ezért gyermekeik mellé nevelőnőt fogadnak. Igen elterjedt ez a szokás a tehetősebb családokban (vannak, akik már csak azért is teszik, mert nem akarnak elmaradni a többiek mögött); érdemes tehát róla néhány szót ejteni. Kétségtelen, hogy akik zsenge fiatalágukban tanultak meg egy-egy (néha több) idegen nyelvet, határozottan fölényben vannak azokkal szemben, akik a nyelvtanuláshoz később kezdenek hozzá. Mindazáltal mégsem helyeseljük a kis gyermekek nyelvtanulását, sőt azok eljárását, akik beszélni még nem tudó gyermeküket mindjárt két nyelvre (például a magyarra és a németre) akarják megtanítani, egyenesen esztelenségnek kell minősítenünk. Nyelv és gondolkodás ugyanis szoros kapcsolatban állnak egymással. Elképzelhető, milyen akadályokat gördít a kibontakozó értelem, a meginduló fogalomképzés útjába az a körülmény, hogy hol magyarul, hol németül beszélnek a gyermekkel. Mi ennek a lesújtó eredménye? Az, hogy a gyermek egyik nyelven sem tud jól: kiejtése egyik nyelven sem tiszta, határozott; mondatalkotása, mondatfűzése bizonytalan, azonkívül semmi érzéke nincs a nyelv tisztasága iránt; bátran és sűrűn használ idegenszerű, helytelen kifejezéseket, melyeken erőtlen nyelvérzéke nem ütközik meg. Hányán vannak műveltjeink között, akik egyenesen bántó, idegen akcentussal beszélnek anyanyelvünket! Beszédjük és írásuk csakúgy hemzseg a mindenkép kerülendő fordulatoktól, stílusuk színtelen és erőtlen. A bilinguis nyelvtérületek lakóihoz válnak hasonlókká: a művelt belgákhoz, akiket Párizsban is és Amszterdamban is mosolyogva hallgatnak. A tapasztalat szerint a gyerekek sem tudják alaposan elsajátítani az idegen nyelvet: a legtöbb folyékonyan beszél ugyan, de rengeteg elemi hibát ejt, kiejtése pedig igen kevésnek helyes. Sőt sokat éppen ez a gyermekkorban megrögződött zagyva nyelv akadályoz meg később is abban, hogy az idegen nyelvet helyesen és jó kiejtéssel beszélni megtanulja. Kár volt ezért a kétesértékű nyelvtudásért feláldozni az anyanyelv tisztaságát, lemondani az anyanyelv titokzatos mélységeiről. Magyar parasztdadát a külföldi nevelőnök helyébe: hadd tanuljon meg a gyermek szépen és színesen magyarul beszélni! Milyen másképp hangzik a mi férfias és zengzetes nyelvünk, ha a beszélő ismeri igazi ritmusát, hanglejtésének minden titkát; milyen színessé válik, ha megkülönbözteti benne a nyílt és zárt rövid „e^c hangot! Ezzel szemben fővárosunk műveltjeinek nagy része éppoly rossz kiejtéssel és éneklő hangsúllyal beszél vagy kezd beszélni, mint az a bevándorolt réteg, melynek ezt nem lehet túlságosan a szemére vetni, mert hiszen a magyart mint idegen nyelvet tanulta meg — több-kevesebb sikerrel. Egy szóval a gyermek előbb magyarul tanuljon meg jól, azután fogjon bele az idegen nyelvek tanulmányozásába.

Az iskolában folyó nyelvtanulásról, illetve nyelvoktatásról most gyakran esik szó, mert az új középiskolában a nyelvek tanítását is új alapokra kívánják helyezni. Az első, sokat vitatott kérdés a klasszikus és modern nyelvek elsőbbségének a kérdése. Vannak, akik ádáz ellenségei a görögnek, latinnak: balga időfecsérlésnek tartják tanul-

aranyozásukat, szerintük felesleges ennyire visszagyalogolni a múltba. Mások meg a latin nyelvtan elmeképző erejéről, értelemélesítő hatásáról beszélnek és elengedhetetlenek tartják a klasszikus nyelvek ismeretét. Annyi bizonyos, hogy ha a görögöt el is ejtjük, a latinhoz minden erőnkkel ragaszkodnunk kell. Benne, a középkor nemzetközi nyelvéből látjuk európai kultúránk közös alapját, a „mentáiké européenne“ biztos zálogát. Amíg Európa minden középiskolájában egyforma buzgósággal olvassák Liviust, Cicerót, Vergiliust, Horatiust, addig nem kell rettegnünk, hogy földrészünk bábeli zűrzavarában a kölcsönös megértés és közeledés utolsó reménye is elvész. Épp ezért ne a nyelvtantartsuk legfontosabbnak a latin nyelv oktatásában, mondván, hogy élesíti az észet és fejleszti a logikai gondolkodást. A nyelv itt csupán eszköz s nem öncél: nem a nyelv a fontos, hanem az a csodálatos kultúra, melynek hordozója. Ennek a felfogásnak szellemében kellene a latin oktatás módszerét is reformálni. Mert a mai formájában legtöbbször csak arra jó, hogy a nyelvtan terebélyes fáin mögé rejtse a latin kultúra erdejét.

Ami a modern nyelveket illeti, mindenekelőtt azt kell eldönteni, hogy tisztán gyakorlati céllal vagy az illető nyelvkultúra megismerése kedvéért tanuljuk-e őket. A jelenlegi tanterv a modern nyelveket a görög és latin mintájára úgy tekinti, mint az idegen műveltség megismerésének eszközét. Tehát a nyelv bizonyosfokú elsajátítása után művelődéstörténeti és irodalmi anyagot ír elő. A felsőbb osztályokban kizárólag irodalomtörténettel és remekírókból vett szemelvények olvasásával foglalkoznak a tanulók. Bizonyos, hogy így a nyelv gyakorlati ismerete legtöbbször háttérbe szorul, és el lehet mondani, hogy a tanuló 6—8 évig tanul németül, de a társalgás nyelvét, a mindennapi élet szókincsét és élő kifejezőkészségét egyáltalában nem ismeri, beszélni németül nem tud. Másrészt több idegen nyelvnek történeti és irodalomtörténeti anyaggal fűszerezett egyidejű oktatása túlterhelést idéz elő, különösen, mert a felületesen tudott nyelven mindjárt tartalmi összefoglalásokat, írói életrajzokat tanulnak a tanulók, ami persze ilyen módon üres memorizálás. Felvetődött tehát az a gondolat, hogy meg kellene szabadítani a modern nyelveket ennek a kultúráközlő anyagnak a súlyos terhetől. Azaz tekintsük praktikumnak a modern nyelveket; tanítsunk nyelvet és ne kultúrát. Tudjuk, hogy erre a lépésre az eddigi eljárás eredménytelensége indít egyes pedagógusokat, de az is kétségtelen, hogy a modern nyelvek tanárainak java szomorú szívvel nyugodnék bele ebbe az újításba, mely őket nyelvmesterekké teszi meg. A pedagógusok nagy része élénken tiltakozik a pusztán gyakorlati ismeretekre törekvő nyelvoktatás ellen; a helyes megoldás valószínűleg a középúton keresendő. Fektessünk nagyobb súlyt a nyelv gyakorlati oldalára, de azért a feldolgozandó nyelvi anyagba be szabad csempészünk egy kis kulturális tartalmat is.

Módszer tekintetében a modern nyelvek amúgy is egyre a praktikum felé tolódnak. Kezdetben éppúgy tanították őket, mint a holt nyelveket, a görögöt és a latint. A nyelvtan és az auktorok játszották a főszerepet; a nyelv írásban és szóban való alaposabb

gyakorlására nem igen jutott idő. Ezt a korszakot jellemzi a szöveg fordítása, különálló szavak bemagolása, a nyelvtannak összefüggés-telen mondatokon való gyakorlása és az idegen nyelvre való fordítás. A reformmozgalom, melyet a német Vietor indított meg a múlt század 80-as éveiben, egész sor fontos újítást hozott. Hangsúlyozta a helyes kiejtés fontosságát, mindig összefüggő szövegeket alkalmazott és a nyelvtani ismereteket ebből elemeztette ki a tanulóval. Az idegen nyelvre való fordítást elvetette, mert az anyanyelvet mindenütt igyekezett kikapcsolni az oktatásból. Ez az irányzat csakhamar túlzásokba is esett éppen az anyanyelv száműzése által, a nyelvtan is meglehetősen elhanyagolódott, végül az iskolai tömeg-oktatás az ú. n. anyanyelvi módszerrel (direkt módszer) igyekezett tisztán gyakorlati célját elérni. Az egészséges visszahatás eredménye, a közvetítőnek nevezett módszer, óvakodik ezektől a túlzásoktól és tekintetbe veszi a zsúfolt osztályok támasztotta nehézségeket.

Nyelvet 40—50 tagú osztályokban tanítani, különösen gyakorlati alapon, szinte emberfölötti munka. Minél gyakorlatibb jellegű az oktatás, annál bénítóbban hat a munka menetére a magas osztálylétszám. A Berlitz-iskolákban rendszeren csak hatan vannak egy osztályban, tíz tanulóval már erősen lassúdik az óra ritmusa, következőképpen csökken az eredmény. Jó megoldás lenne tehát a középiskolában is a nyelvi órákon az osztályt 2—3 részre osztani, persze ez pénzügyi nehézségekbe ütközik, mert több tanteremre és tanárra lenne szükség, mint eddig. De a gyakorlatiasság követelménye szinte magával hozza ennek az eljárásnak az alkalmazását, mert *amíg* népes osztályokban kell élő nyelvet tanítani, addig az oktatás akaratlanul is eltávolodik a praktikumtól. Annál is inkább, mert hiszen az első egy-két év leszámításával a tanuló mindig az irodalmi nyelvvel foglalkozik írói szemelvények alapján. Már pedig tudjuk, hogy az irodalmi nyelv mennyire eltér a beszéd nyelvtől (különösen szembe-tűnő ez a franciában, ahol az irodalmi szöveget úgyszólván le lehet fordítani a beszélt nyelvre).

Másrészt ha a középiskolai nyelvoktatást a gyakorlat alapjára helyezzük, szükségünk van olyan tanárookra, akik az illető idegen nyelvet valóban folyékonyan beszélnek, gyakorlatilag is teljesen bírják. Kívánatos volna, hogy ezek több éven át tanuljanak az illető országban, mert hiszen még így is nehéz és idegfeszítő munkájukba fog kerülni, hogy a célt valamennyire is megközelítsék. Sőt mivel az élő nyelv folytonos gyakorlatra szorul, fontos volna, hogy a modern nyelvek tanárai még a valutáris nehézségek ellenére is külföldön tölthessék szünidejüket, fizetésüket ott vehessék fel, szükség esetén némi segílyt is kapjanak. Gyakorlati nyelvoktatás a nyelvet csak elméletileg, irodalmi alapon ismerő tanárokkal — szinte képtelenség.

A nyelvoktatás problémáinak se szeri, se száma. Lépten-nyomon újabb nehézségekkel, szinte megoldhatatlan kérdésekkel vagyunk kénytelenek megküzdeni. A módszertani nehézségeket olykor az iskola is szaporítja zsúfolt osztályaival és ki nem elégítő tankönyveivel. Rendkívül nehéz feladat a modern nyelvi írásbeli érettségi követelményének is (30—35 sor lefordítása az idegen nyelvre) eleget tenni.

Ez a követelmény olyan gyakorlati irányú oktatást tételez fel, amelyben a tanuló ma nem részesülhet. Sőt merészség nélkül állítható, hogy a középiskola sohasem fogja a tanulót ilyen (a hozzáértők tudják, mennyire nehéz) feladat megoldására képesíteni. Idegen nyelvre fordítani a legkönnyebbnek látszó szöveget elfogadhatóan csak az tudja, aki a középiskolai lehetőségeket sokszorosán felülmúló tudással rendelkezik. Legfeljebb azt kívánhatjuk meg a tanulótól, hogy az idegen szöveget helyesen magyarra fordítsa. Ezáltal jobban bebizonyítja az idegen nyelvben való jártasságát, mint valamely lehetetlen követelmény felibe-harmadába való megoldásával.

Új alapokat kíván a középiskolai nyelvoktatás: határozott célkitűzést, mely a gyakorlati és kulturális szempontokat megfelelő mértékben tekintetbe veszi; jó tantervet, hasznavehető tankönyveket, alaposan képzett, gyakorlati ismeretekkel rendelkező tanárokat, a zsúfoltságot megszüntető intézkedéseket, amelyen lenne az osztály csoportokra bontása, továbbá a gyenge tanulók felmentése a második élő nyelv tanulása alól (az így felszabaduló órákon az első élő nyelvet, a németet tanulnák). Az elmúlt évtizedben egy fiatal tanárnemzedék serdült fel, tele reformvággyal, munkakedvvel, friss elveibe vetett bizalommal: bárcsak sikerülne kiaknázni a bennük rejlő erőket és megnyitni, hazánkban is, a modern nyelvoktatás új korszakát.

BENCE ISTVÁN

A CSÚCSAI PAKTUM

EGY SAJÁTSÁGOS DOKUMENTUMA az erdélyi magyar kisebbségi életnek a csúcsai paktum. Évek hosszú során át tudták, hogy létezik, hogy volt magyarok és románok között egy meg- egyezés; kiszivárgott, hogy valamikor a húszas évek elején jött létre; a magyar párt néhány vezérférfia és Goga Oktávián és tán mások kötötték Gogának csúcsai „várában“. De pár beavatotton kívül nem tudta senki, miről volt szó, szövege nem került nyilvánosság elé, nyoma a politikai életre non volt.

De a közvéleményt, különösen a román, sohase hagyta nyugodni a dolog: román államférfiak tárgyaltak titokban magyarokkal, meg- egyezés jött létre közöttük: bármi történt, nyilvánvalóan hazaárulás volt. Azokban a támadásokban, melyek Gogát és azt a pártot, mely- hez éppen tartozott — mert sokhoz tartozott egymás után — érték, mindig szerep jutott az ismeretlen paktumnak. Évről évre emlegették a miszteriózus dokumentumot, melynek néha egy-egy apokrif darabját közölte a sajtó, pár évvel ezelőtt teljes, de nem hiteles szövegét a „Patria“. Most, ez év kezdetén, a belpolitikai helyzetből kifolyóan sok valótlanság, sok találgatás keretében megújultak a támadások a paktum miatt, mire annak egyik magyar részese, Gyárfás Elemér szenátor, megírta történetét és nyilvánosságra hozta hiteles szövegét.¹ Most már, akik eddig nem tudták, tudhatják, hogy a csúcsai paktum kelt 1923 október 23-án és a magyar párt felmondta 1926 októberé- ben, de rendelkezései soha érvénybe nem léptek.

Érdekelhet-e minket egy ilyen halvaszületett egyezés?

Érdekel. Több okból. A csúcsai paktum írásba foglalva és román államférfiak aláírásával elismerve a maga összességében mutatja a magyarság sérelmeit, melyek attól a naptól fogva változatlanul és orvo- solatlanul, sőt meggyarapodva fennállanak. A paktummal kapcsolatos szenvedélyes viták pedig erős világításban mutatják, hogy román államférfiak és közvélemény milyen és időnként mennyire változó álláspontot foglalt el a kisebbségi kérdésben. Meríthetünk-e mi ebből reményt, hogy a mai helyzet változik? Nyújt-e ez kilátást arra, hogy a magyar kisebbség helyzete jobbrafordul?

¹ Gyárfás Elemér: Az első kísérlet; az Averescu-paktum előzményei, megkö- tésének indokai, szövege, módosításai, következményei, felbomlása és tanulságai. A „Magyar Kisebbség“ 1937 évi 2. és 3. számában és külön lenyomatként. — Később megjelent románul: „Prima incercare“ dm alatt, ugyancsak a mostani esztendőben a „Glasul minoritatilor“ 5-6. számában. — Továbbá Bemády György: Megjegyzések a „Első kísérlethez“, szintén a „Magyar kisebbség“ 10. és 11. számaiban.

A VILÁGHÁBORÚ BEFEJEZÉSEKOR nem volt nép, mely váratlanul és készületlenül olyan komplex politikai probléma megoldása elé került volna, mint az erdélyi magyarság. A százok számára — akkor azt hitték — csak a felszín változott: a magyar helyett a román illesztették az évezredek múltba. A magyarság egy soha addig el nem képzelte változás előtt állt: évezredek többségi uralkodás után kisebbségi sors várt rá és milyen kisebbségi sors! Évszázados gyűlölködés indulatai törték át a gátakat s vele szemben a magyarság tehetetlen volt. Megnehezítette állásfoglalását a tényleges és a jogi helyzet végzetes ellentéte: Erdély a trianoni szerződés aláírásáig magyar terület és lakói magyar állampolgárok voltak, de tényleg 1918 decembere óta román megszállás és román kormányzat alatt volt. Hogyan vehetett volna a magyarság Erdély akkori közéletében részt? „Saját lelkének szigorú erkölcsi parancsa — írja Gyárfás Elemér — intette némaságra és tartózkodásra minden olyan megnyilatkozástól, mely volt anyaországával állította volna szembe... Nekünk a vér és a faj hallgatást parancsolt, míg a nagy vita a béketárgyalások asztalánál el nem dönt. „S az erkölcsi kategorikus imperativus mellett — folytatja — gyakorlati okok is hallgatásra és passzivitásra kényszerítették. Ha a románság vezetői őszintén meg akarták volna valósítani Erdélyben azt a keleti Svájcot, melyet a magyar uralom alatt követeltek, módjukban állott volna annak lelki előfeltételeit megteremteni. A veszített háború és a budapesti vörös uralom hatása alatt olyan levertség ülte meg az erdélyi magyarság lelkét, hogy két kézzel ragadta volna meg a feléje nyújtott baráti jobbot. De nem ez, hanem az ellenkezője történt.“

A trianoni szerződés aláírása és ratifikálása megváltoztatta a helyzetet: Erdély a román állam részévé s a magyarok román állampolgárokká váltak. A várakozás — ami nem passzív rezisztencia volt — ideje elmúlt: az erdélyi magyarok új államukon belül lojális állampolgárok akartak lenni és részt kértek a közéletben. A békeszerződést megelőző idők eskümegetadásai megszűntek, a magyar egyházak összes püspökei letették a hűségesküt s a magyarság 1921 nyarán Jósika Sámuel vezetése alatt megkezdte a szervezkedést s mikor 1922 telén parlamenti választásokra készült az ország, a magyarság abban részt akart venni, azzal a reménnyel, hogy számarányának megfelelő helyet fog nyerni a román törvényhozásban.

Csúnya, megalázó csalódás érte. Vezetői, ha közöttük, mint Gyárfás Elemér írja, egy-kettő sejtette is, hogy a reménységek túlzottak, a román politikai helyzet és célok teljes ismeretlenségével indultak a küzdelembe. Ahhoz mért lett az eredmény.

A magyarság nem vette észre, hogy a politikai küzdőtéren két hatalmas erő készül összecsapni, s őmaga, akarva nem akarva, a gyöngébbikhez tartozott.

A világháború a románságnak csak földrajzi, de nem lelki és politikai egységét hozta meg. A regáti politika ideálja az egységes, Bukarestből kormányzott centralista, nemzeti állam volt, melynek hatalmas képviselője Ionel Brătianu volt pártjával, a liberális párttal. Előttük nem létezett Erdély, nem létezett Bukovina és Besszarábia,

csak egységes állam, melynek keretében disszonáns elemekre nincs szükség. Brătianu volt, aki Párizsban megtagadta a Kisebbségi Szerződés aláírását és kijelentette, hogy neki Erdély az erdélyiek nélkül kell.

Ezzel szemben állt az erdélyi románság szeparatizmusa oly értelemben, hogy nem akartak a Regát politikai és erkölcsi világába feloszolni; regionaizmus volt ez, mely a gyulafehérvári rezolúciók feltételekhez kötött úniójában és Erdély számára kikötött autonóm kormányzat szervezésében nyilvánult meg. Az erdélyi románság, nem tagadhatván meg múltját, legalább elméleti jogokat ígért a kisebbségeknek Gyulafehérvárt, legalább elismerte, hogy vannak. De Brătianu „egységes nemzeti államot“ akart az alkotmányba iktatni, melyben a kisebbségek számára nem lesz hely, s egy ilyen állam megszervezésére hivatott alkotmányozó gyűlés tagjait kellett, hogy a nemzet 1922 márciusában megválassza. Nyilvánvaló volt, hogy abban Brătianu nem lesz hajlandó koncepciójának ellenségeit eltűnni: az ellenség pedig a Maniu vezérlete alatt állott erdélyi román nemzeti párt és az alig talpra állott magyarság volt. A szászok kiegyeztek, mint tették azt a magyar időkben.

Az 1922-i választások emlékeztetéseket fognak maradni örökre Románia történetében. Elképzelhetetlen terror, vad korrupció, vesztegetés dolgozott; a jelölteket letartóztatták, a jelöléseket visszautasították, lázadásra szítottak. A magyar párt 33 jelöltje közül 28-at utasítottak vissza már a jelölés alkalmával, a többi a választáson bukkott el, az egyetlen Bemády György kivételével Marosvásárhelyt. Akkor írta Maniu, kinek szintén elvérzett pártja, magához az uralkodóhoz fordulva: „Ez a választási nap Erdélyben a gyász és reménytelenség napjává változott s nemzeti szégyenbe és európai botrányba fulladt.“

A román nemzeti párt megsemmisítő vereséget szenvedett, de voltak, akik a magyarokkal elkövetett bánás csúnyaságát is érezték. Nem a nemzeti párt sorsa az, ami a dolgot szégyenletessé teszi, írta az „Epoca“: liberálisak, nemzeti pártiak, parasztpártiak, mind románok, a többségi fajhoz, az országalapítókhoz tartoznak. „De hogy a kisebbségekkel való együttélés negyedik évében jöjjön egy kormány s mindenféle gazsággal kizárja őket az állam közéletéből, ez már olyan valami, ami túlhaladja a belpolitikát s káros hatása lehet hírnevünkre külföldön.“

Tetézte mindezt az, hogy a választások után a kormány bedobta a közvéleménybe azt a vádat, hogy a magyarság államellenes és, hogy következetes legyen, 1922 júliusában a Magyar Szövetséget feloszlatta. Egy évvel rá a magyarság első vezetője, Jósika Samu báró is meghalt.

E KILÁTÁSTALAN HELYZETBEN a magyarság szövetséges után nézett; vezetői, egyik és másik különböző utakra gondolt: Bemády György a liberális kormánypárttal, Sándor József az erdélyi nemzeti párttal, Maniuval szeretett volna együttműködni. De a magyarság körében egyik sem talált osztatlan rokonszenvre.

Ilyen körülmények között meglepetésként jött a magyarság vezetőihez román oldalról ajánlat együttműködés létrehozására s ennek vált alapjává a csúcsai paktum.

Története röviden a következő volt:

Az ajánlat az Averescu tábornok vezetése alatt állott néppárt részéről jött 1923 nyarán; 1921—22. évekbeli kormányának kultuszminisztere az erdélyi Goga Oktávián volt s Goga sógora, Constantin Buchan lépett összekötetésbe a magyarság pár vezetőjével, Grandpierre Emillel, a Magyar Párt akkori ügyvezető elnökével, Gyárfás Elemérrel, Szele Bélával. Megbeszélések folytak és október 23-án Bukarestben egy megegyezéssel fejeződtek be, melynek román szövegét Gyárfás Elemér fordította magyarra s azt Grandpierre, Hajdú István, Szele Béla és Pál Gábor aláírásával Bukarestbe vitte, ahol ő maga is és román részről Goga és Bucsan írta alá.

„Goga“ — írja Gyárfás Elemér a paktum további történetét — „a frissen aláírt megállapodást még ugyanaznap délutánján bemutatta boldogult Ferdinánd királynak s az audienciáról hazatérve, örömtől sugárzó arccal mondta nekem, hogy a király azt a legnagyobb érdeklődéssel és szimpátiával fogadta. A bevezető általános részt, valamint az egyházi ügyekre vonatkozó különös részt pontonként is felolvasta s a király azt mindenben helyeselte. Gogának a királyi kihallgatás után szemmel láthatóan az volt az érzése, hogy a paktum lényegesen előmozdította pártjuk kormányképességét, ami másfelől kétségtelen dokumentuma volt annak is, hogy Ferdinánd király nemes lelke egész melegeivel óhajtott a magyarság megbékítését s a királynak ezzel az óhajtásával tisztában voltak a kormányképesség igényével fellépő politikusok is.

Goga azzal a meghagyással búcsúzott tőlem, hogy a paktum egyik aláírt példányát mielőbb vigyem el Bethlen István magyar miniszterelnöknek. Goga e kívánságának eleget tettem, de csak pár hónappal később, 1924 április elején tudtam e kérdésről Bethlen Istvánnal beszélni. E kívánság spontán és rögtönös kifejezése mutatja, hogy Goga s talán Ferdinánd király is, kivel pár perccel előbb beszélt, úgy érezte, hogy a paktum alkalmas a két ország közötti feszültség enyhítésére.

Bethlen István kevésbé volt optimista. Hangsúlyozta, hogy ügyeinkbe beleszólni nem kíván, mi tudjuk és érezzük leginkább saját bajainkat s tudjuk leginkább megítélni a kivezető eszközöket; ő csak örül, ha barátságos megegyezés révén helyzetünk megnyílik, de — amint természetes is — a paktum értékéről érdemlegesen csak akkor lehet nyilatkozni, ha Averescu tényleg kormánynya kerül.“

Hátra volt még, hogy a párt vezére, Averescu tábornok szankcionálja a megállapodást.

1923 november 25-én Goga csúcsai kastélyában látta vendégül pártvezérét s ez alkalommal meghívta ebédre a paktum megalkotásában részt vett magyar politikusokat, mert — mint a meghívás hangzott — Averescu tábornok „személyesen óhajtaná megismerni a magyarság vezető egyéniségeit“. Az ebéden a fent említetteken kívül magyar részről megjelent Bemády György és a román néppárt részéről egy hunyadmegyei román, Gróza Péter. A történeteket Gyárfás Elemér így beszéli el:

„Ez alkalommal vettük át az Averescu által is aláírt példányokat, aki aláírása fölé ezt a megjegyzést illesztette: „Se va urma intocmai“ (e szerint fogunk eljárni). Teljes megnyugtatót adott ez, hogy az ősz katona komolyan veszi és tiszteletben kívánja tartani a nevében kötött s általa is elfogadott megállapodást, mely így reá és pártjára formailag is mindenben kötelezővé vált.

Az ebéden Goga, mint házigazda köszöntött minket, mire Grandpierre válaszolt magyarul; ezután Averescu tábornok mondott néhány meleg és komoly szót, végül Bernády ismertette saját elgondolásait.

Bármily körültekintéssel volt is a csúcsai ebéd rendezve, ezt nem lehetett annyira titokban tartani, mint előző megbeszéléseinket s híre kiszivárgott, persze anélkül, hogy a találkozó lényegét s főként a paktum szövegét a beavottakon kívül bárki is ismerte volna. Ez az ólra, hogy később a sajtó megállapodásunkat „csúcsai paktum“ névre keresztelte, holott az tényleg Bukarestben 1923 október 23-án jött létre s november 25-én csak ünnepélyes megpecsételése céljából jöttünk össze.

Idetartozik annak megemlítése, hogy Averescu tábornok az ebéd résztvevőinek dedikált fényképeket küldött, ami újabb jele volt, hogy Románia legnagyobb katonája érzésben is közelállónak tekinti azokat, kikkel e nagy kérdésben megállapodásra jutott.

Goga a csúcsai ebéden kialakult meleg hangulatot — joggal — személyes sikerének érezte. Az ebéd végén félrevont s bizalmasan oda-súgta nekem:

— Ha Tisza István ilyen megállapodást tudott volna kötni az erdélyi románokkal, életében szobrot emeltek volna neki!

— Ha az erdélyi románok akkori vezetőiben lett volna annyi önzetlen, áldozatkész *megértés* az ország magasabb érdekei iránt, mint benünk, akkor is létre jött volna a megegyezés — feleltem.”

Így jött létre a paktum.

A MAGA NEMÉBEN EGYETLEN s jelentőségében mindent felülmúló dokumentum a csúcsai paktum a magyar kisebbség helyzetét illetőleg azóta; magába foglalja a magyarság sérelmeit és azokat egy nagy román párt és bárom kiváló román közéleti férfiú elismeri és orvoslását ígéri.

A paktum bevezetésében a Magyar Párt tudomásul veszi a román Néppárt programját és annak megvalósításához támogatását ígéri. A Néppárt viszont elfogadja a Magyar Párt kívánságait, azokat saját programja részéül tekinti s „azok megvalósítását abban a meggyőződésben fogja előmozdítani, hogy az ország konszolidálásának és előhaladásának érdeke, hogy minden polgára részére, vallási vagy nemzeti különbségre való tekintet nélkül a szabad élet és rendes fejlődés feltételeit biztosítsa.“ A két párt képviselői és szenátorai parlamenti egységet alkotnak, de mindkét párt megtartja szervezetét, nevét és függetlenségét.

A Magyar Pártnak a paktumba foglalt „konkrét kívánságai“ a következők voltak:

I.

A választói névjegyzékek olyan összeállítása, hogy abból állampolgárok nemzetiségi tekintetből ki ne maradjanak. A választói reform a kisebbségek arányos képviselőtének elvén épüljön fel.

Megállapítja e szakasz azokat a választási kerületeket, melyekben a két párt kölcsönösen támogatni fogja egymást: a magyar párt jelöltjeit a magyar megyékben és a néppártéit minden többi helyen.

II.

A római katolikus státus és a többi magyar egyház autonómiája biztosíttatik és törvénybe iktattatik.

Biztosíttatik az istentiszteletek szabadsága, a templomok nyitvatartathatása. Rendezése a megszűnt egyházak jogi és vagyoni viszonyának. A papi és tanítói fizetésekhez való állami hozzájárulás szabályozása, az egyházak önadóztatási jogának elismerése.

III.

Joga van a kisebbségeknek minden nemű és rangú iskola felállítására s azok nyilvánossági joggal és államérvényes bizonyítványok kiadásának jogával fognak bírni. A már meglévő magyar felekezeti iskolákkal szemben alkalmazott indokolatlan és szükségtelen zaklató intézkedéseket megszüntetik s szabad működésük biztosítatik. A nyilvánossági jog és tanszabadság folyamánként ezekbe az iskolákba jelentkező növendékek nemi, vallási és nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül felvehetők.

Az elvett iskolaépületek és felszerelések a magyar községeknek, egyházaknak és testületeknek visszaadtnak.

IV.

Társadalmi és jótékonsági egyesületek, melyeket „jogtalan beavatkozással” bármi címen elvettek, visszaadtnak.

Magyar színházak részére működési engedély, a színházi cenzúra megszüntetése.

Politikai kifogás alá nem eső könyvek és sajtótermékek behozatalának engedélyezése. Amennyiben lehető, műemlékek, szobrok visszaállítása; a külföldi egyetemeken szerzett oklevelek elismerése. Az EMKE alapszabályainak jóváhagyása és működésének engedélyezése.

V.

Magyar nyelvű román állampolgárok azon jogának elismerése, hogy a hatóságokkal anyanyelvükön érintkezhessenek szóban és írásban.

A 25%-ban nemzetiségi állampolgárok által lakott területeken a közigazgatási hatóságoknál magyar nemzetiségű, vagy a magyar nyelvet jól ismerő tisztviselők alkalmaztatnak. „A jelenlegi helyzet, mely magának az országnak az érdekeit is sérti, szüntettessék meg.”

Az ilyen helységek neve az állam nyelve mellett a nemzetiségi nyelven is feltüntetendő. Visszavonatnak a rendelkezések, melyek a feleknek megtiltják, hogy hivatalokban maguk között magyarul beszéljenek. A túlnyomóan magyar vidékeken a helységek neve maradjon magyar.

Törvények és rendeletek magyar nyelven is hirdettessenek ki.

A belügyminisztériumban kisebbségi ügyosztály állíttassák, élén magyar nemzetiségű vezetővel. Hasonló ügyosztály szerveztessék a közoktatási és vallásügyi minisztériumban.

VI.

Az igazságszolgáltatásban az érintkezés a felek anyanyelvén történjék. Magyar nemzetiségű ügyvédek magyar nyelven tárgyalhatnak. Magyar nemzetiségű ügyvédek nem vethetők román vizsgának alá.

VII.

Az agrártörvények becsületes és pártatlan végrehajtásáról szól. A csiki magánjavak kérdésének igazságos megoldása. A marosszéki havasbirtok kérdésének rendezése.

Kereskedelmi, üzleti és magánéletben cégtáblákon, hirdetésekben, üzleti könyvekben biztosítatik az anyanyelv használata minden korlátozás nélkül.

VIII.

Az esküt nem tett közalkalmazottak ügyének igazságos rendezése. A román állam által átvett és esküt tett, de utóbb a román nyelv nem tudása, vagy más a fegyelmi törvényben nem ismert ok miatt fegyelmi eljárás mellőzésével elbocsátott tisztviselők visszahelyezendők.

A lakások kényszerű bérbevétele megszűnik és az elrekvirált lakások visszaadtnak.

„Valamely nemzetiséghez való tartozás alapját egyedül az illető állampolgár bevallása képezi.”

„Engedtéssék meg a piros-fehér-zöld színek használata a román állam jelvényeinek megfelelő együttes alkalmazásával.”

Ezek a paktum kivonatos rendelkezései. Hogy a tárgyalások légköre milyen volt, semmi sem mutatja jobban, mint az, amit Gyárfás említ. „1923-ban — írja — komoly román hazafiak még sok olyan

kívánságunk teljesítését látták lehetségesnek, amivel ma nem hozakodnánk elő. Például a paktum utolsó pontját, a piros-fehér-zöld színek használatát nem is mi kértük, hanem Goga önként ajánlotta azzal, hogy így a magyar népek nemcsak józan belátása, hanem szíve és érzése is megnyerhető.“ S hogy másfelől mennyire lojálisak voltak a magyar politikusok, mutatja, amit tovább ír Gyárfás: „Ajánlatát nem utasíthattuk vissza, bár jeleztük aggodalmunkat, hogy ebből bajok is származhatnak. Ugyancsak Goga ajánlotta fel a magyarlakta megyék prefektusi helyeit. Ezt már keréken visszautasítottuk, mert a kormány politikájáért ilyen messzemenő felelősséget nem vállalhattunk.“

A paktum ezután következő története nem olyan vigasztaló. A Magyar Párt a politikai tájékozódás tekintetében — mint említettem — non volt egységes és mikor a liberális párt tudomást szerzett a paktumról, szintén közeledni próbált, a párt néhány tagja, úgy látszik, az elnök, Ugrón István felhatalmazásával, tárgyalásba bocsátkozott. Brătianu 1926 tavaszán készült, hogy lemondjon, tehát nem volt szüksége többségre a törvényhozásban s ennek folytán parlamenti választási megegyezésre sem. Ellenben továbbra is meg akarta tartani befolyását az országban a törvényhatóságokban s mivel a megyei választások is küszöbön álltak, február elején egy, csak a közigazgatási választásokra vonatkozó — Gyárfás szerint — »elég előnyös feltételű“ megállapodást kötött a Magyar Párttal. E megállapodás aláírása előtt, 1926 február 1-én, Ugrón István felmondta Averescu tábornoknak a csúcsai paktumot s a felmondásról annak aláíróit utólagosan értesítette.

A párt nem fogadta osztatlan helyesléssel az új megállapodást, de, fait accompli elé állítva, a magyarság teljesítette a kötelességét: a választásokon a liberális párttal szavazott s 49 erdélyi város közül 29-ben a közös lista győzött s a magyarlakta megyék tanácsában is megfelelő képviselőhöz jutott a magyarság.

Egy hónap múlva a Brătianu-kormány — amint mindenki tudta — március végén lemondott s helyébe jött Averescu, Gogával, mint belügyminiszter s a törvényhozási választásokat kiírta május végére. A Magyar Párt pedig ott volt felmondott csúcsai paktumával és a liberális megegyezéssel.

Ugrón István lemondott a pártelnökségről és helyét Bethlen György vette át, de mivel a csúcsai paktumnak az a motívuma, hogy biztosítsa Erdélyben Maniu halálosan ellenséges nemzeti pártjának ellensúlyozására a magyar szavazatokat a néppárt számára, most is fennállt, a néppárt hajlandó volt felújítani a paktumot s rövid tárgyalás után, ha nem is a régi paktum, de létrejött egy „választási kartell“.

A megegyezésnek a csúcsai paktumhoz hasonló bevezetése és négy része volt.

I. részében voltak felsorolva a még a választás előtt teljesítendő kívánságok: a tisztviselői kérdés rendezése; a kisebbségi egyházak és iskolák államsegélyének folyósítása; a csíki magánjavak visszaadása..

II. része szerint a kormány elismeri, hogy:

minden állampolgár maga jogosult nemzetiségét megállapítani; minden szülő megválaszthatja az iskolát, melybe gyermekét jártni kívánja és az iskolafenntartó állapítja meg az iskola nyelvét;

a III. rész néhány egyházi és pénzügyi kérdés megoldását helyezi kilátásba, melyeknek megfelelő előkészítésre van szükségük;

a IV. rész a választási kartell feltételeit foglalja magában, melynek értelmében a Magyar Párt, a néppárt támogatás fejében kap 15 képviselői és 13 szenátori helyet a törvényhozásban.

A megegyezést román részről Goga és Buckán írta alá, Averescu tábornok neve nem került reá.

A választások májusban folytak le, pár kerületben a magyar választók piros-fehér-zöld zászló alatt vonultak fel és a román világ nem omlott össze. Az Averescu-kormány nagy többséggel került a törvényhozásba.

De ekkor tűnt ki, hogy a magyarság a román pártok leggyöngébbjével szövetkezett: a néppárt többségében is gyengébb volt a kisebbségben maradt és ellenzékbe szorult két másik pártnál, a liberálisoknál és az erdélyi nemzeti pártnál. Ennek az ellenzéknek pedig jobb fegyver nem kerülhetett a kezébe, mint a kormánypárt szövetkezése az irredenta, kommunista, államellenes magyar párttal. S a kormány nemcsak a parlamentben kellett, hogy meghúzódjék s nem bírta magát megvédeni, hanem a kormányzat terén se tudta vállalt kötelezettségeit teljesíteni: ami kevés jóakaratot a magyarsággal szemben tanúsítani akart, az megtört a hivatalokat betöltő liberális tisztviselők obstrukcióján és szabotázsán. Mikor az alig egy évi kormányzás után, Ferdinánd bekövetkező halálát várva, Bratianu eltávolította Averescut, kiderült, hogy a bukott kormány a megállapodás egyetlen jelentős feltételét sem valósította meg.

A CSÚCSAI PAKTUM ezzel nem tűnt el a politikai életből: valahányszor Goga ellen vagy az ellen a párt ellen történik támadás, melyhez éppen tartozik, a csúcsai paktum mindig fegyverül szolgál. De a paktum a küzdelemnek nem célja, hanem eszköze, mellyel Gogát akarják megsemmisíteni, akik őt gyűlölik. Évtizedek óta, már a világháború előtt ellensége volt Mamiinak Goga s a világháború óta az erdélyi nemzeti pártnak, melynek regionalizmusát tartja a román egység legnagyobb akadályának. Gogát se gyűlöli senki jobban, mint a parasztpárt két szárnya, Mihalache hivatalos regáti és Maniu erdélyi frakciója. Ez a gyűlölet tizenégy év óta valamennyire mindig a csúcsai paktumból táplálkozott, de új lángra lobbant és valamelyes elvi alapon áll, mióta Goga a Cuza-féle Nemzeti Keresztyén Pártba lépett be. A Nemzeti Parasztpárt egy hibrid, félig liberális, félig konzervatív, parasztságra támaszkodó párt, távol antiszemitizmustól. Cuza pártja a par excellence antiszemita alakulat Romániában és Goga felér Cuzával, lapja, a „Tara Noastră“ nem kevésbé izzóan gyűlöli a zsidót, mint Cuza „Apărarea Nationalăja“. A liberális párt ebben a csatában alig vesz részt, annak szétterjedt frakcióiban nehéz az elvi különbségeket és személyi gyűlölködést egységes irányba terelni; Vajda Sándort pedig ma kibékíti Gogával saját román frontja. Pedig tizenegy esztendővel ezelőtt ő volt az, aki a csúcsai paktumon alapuló magyarnéppárti kartell ellen a legvéresebb tollal írt. A román politikai irodalomnak klasszikus darabja marad örökre az a cikk, melyet Vajda Sándor

az 1926-iki választások után írt, mikor Goga választási paktumja értelmében a néppárti román a nemzeti párti jelölt ellen a magyarra szavazott.

„Román csendőrök román választókat löttek agyon“, — írta „A mi gyászunk“ című cikkében — „megölték őket, hogy ne szavazhassanak román». Nagyromániában a magyar, a szász, zsidó és cigány a csendőr védelme alatt áll. Szavazhat Barabás Bélára, aki egy életen keresztül üldözött mindent, ami román. Szavazhat rá, mert Nagyromániában a magyar trikolor árnyékában a román csendőr védelme alatt Barabás Bélának kiváltsága van, hogy a „buta oláhokat. gyalázza. S a román csendőr elpirul, de teljesíti kötelességét.

Amióta a választásokat kiírták, a román jelöltek törvényen kívüli állapotba jutottak. A román csendőr megakadályozta, hogy közel mehessenek a román választókhoz. A magyar párt a Talpra Magyart szavalta és az ezeréves Magyarország testéről leszakított Erdélyről beszélt. A román csendőr haptákban állt és teljesítette kötelességét. A románok száz ezreit csordaként vitték a magyar községekbe helyezett szavazó helyiségekbe. A román csendőr megakadályozta, hogy szakadó záporban a falvak fedelei alatt húzódjanak meg a román választók, a marhavásártéren sárban, szuronyok között, felhőszakadással a fejük felett, pocsolyában állva élhettek politikai jogaikkal.

Csak az volt igazi hazafi, igazi román, aki a magyarok, szászok, héberek, cigányok és „egyebek. oldalán szavazott. „Vad oláhnak., a haza és a király ellenségének számított, aki románra akart szavazni. Persze, mert a magyarok, szászok, zsidók és cigányok szavazata nélkül a kormány kisebbségben maradt volna. Nagyromania jelenlegi kormánya olyan többségre támaszkodik, melyet a magyarok, németek, zsidók és cigányok szállítottak neki.“

Nem ebben a tónusban, melynek megírásánál, mint Goga mondta „a halottak vörös vére piszkos fekete tintává vált“ — de a csúcsai paktum ellen való izgatás azóta sem szűnt meg.

Egy évvel azelőtt, hogy Gyárfás Elemér ismertetése megjelent volna, 1936 kora tavaszán írt a Nemzeti Parasztpárt bukaresti hivatalos lapja, a „Dreptatea“ a még akkor alig ismert paktumról cikksorozatot, melynek címei mutatják tartalmukat: „Goga és a totális állam 1925-ben“ — „Mit nem tud egy nacionalista poeta csinálni egypár szavazatért?“ — „Éljen Gogától — Heil Hitlerig“ és a többi. A cikkek maró gúnnyal hasonlítják össze a paktumba foglalt engedményeket a totalitárius állam elveivel. Hogy akkor maga adott nemzeti zászlót a magyarságnak, ma ki akarja pusztítani Őket; ma tiltakozik egy kisebbségi községi bíró megválasztása ellen, akkor a 20%-on felüli kisebbségi közületeknek kisebbségi közizgatást ígért.

Miért cselekedte Goga mindezt?

Gyárfás Elemér cikksorozatában azt írja, hogy — annyi ellenkező látszat mellett is — nincs kétsége, hogy úgy Averescu tábornok, mint Goga komolyan vette az ígéreteket s azokat be is óhajtották váltani. Isten tudja!

Gróza Péter, aki a pótegyezmény előzetes tárgyalásait vezette és előbb is, később is a 26-iki Averescu-kormány közmunka minisztere volt, 1935 novemberében beszédet mondott Déván, mely alkalommal egészen őszintén ezeket mondta: „Mikor mi hárman, Goga, Averescu és én aláírtuk a paktumot¹, azt írtuk bele, amit mi nem

¹ Gróza nem jól emlékezett: ő sem az eredeti csúcsai paktumon, sem a későbbi választási kartellen nem szerepel, mint aláíró, ő csak az utóbbinak az előzetes tárgyalásait vezette.

hiszünk s amit hittünk, azt nem tettük belé; csak azt számítottuk ki, hogy hány mandátumot kapunk érte.“

Ha csakugyan ez az erkölcstelenség vezette őket, akkor igaza van a „Dreptatea“ egy ez évi májusi cikkének, mely ezt írta: „opportunizmus egyedül nem magyarázhat meg egy ilyen megegyezést; pár ezer szavazat, melyet államunk ellenségeivel való koalíció folytán nyerhet valaki, nem lehet alap arra, hogy ellenfeleit szeresse. Valami kell, hogy legyen még, ami túlhaladja a normális pszichológiai állapotot.“ Goga sokáig nem nyilatkozott. A „Dreptatea“ csaknem egy éven át faggatta. Végre ez év március 13-án magában a kamarában mondott beszédet és fejtette ki álláspontját. Védelme volt saját magának és támadás Maniuék, a Nemzeti Párt ellen.

„1923-ban“ — mondta — „a magyarság úgyszólván a passzív rezisztencia álláspontján volt. Be nem hegedt sebeivel ellenségesebb magatartást foglalt el, mint ma. Államérdek volt, hogy mi a magyarokat bevonjuk közéletünkbe, hogy ezáltal a revizionizmusnak is gátat vessünk.

Egy akadályja volt ennek: az akkor erdélyi nemzeti pártnak a politikai koncepciója, melyet a magyarok politikai jogaik forrásául tekintettek. A gyulafehérvári rezolúciók az únió kimondásán kívül néhány kisebbségi kijelentést is tartalmaznak.

A kisebbségi rendelkezések első pontja így szólt:

„Teljes nemzeti szabadság az együtdakó népek számára. Mindenik népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzatához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot/

Nyilvánvaló, hogy ez egy nemzeti autonómia körvonala, mely nem egy román nemzeti államhoz, hanem egy federatív államhoz vezet.

Ez volt a Maniu által vezetett erdélyi nemzeti párt politikai koncepciója.

JVfi úgy gondoltuk, hogy nagy nemzeti érdek, hogy ezt a koncepciót megíúsítsuk, hogy a magyar revizionizmusnak gátat vessünk s a magyar kisebbség képviselőit államunk érdekeinek megfelelő formák mellett a törvényhozásba behozzuk.“

Goga aztán felsorolta a paktum néhány rendelkezését és folytatta:

„Meg vagyok győződve, hogy a csúcsai paktum nagyjpolitikai megértés eredménye volt, mikor sikerült a magyar pártot saját állami gondolatunk körébe bevonni, sőt bekapcsolni az egyik nagy román pártba s lekötni, hogy politikai utasításait a néppárt vezetőjétől, Averescu tábornoktól vegye.

.. Nem akarom a paktum szövegét ismertetni: most már nyilvánosságra kerültek. Hanem arra kérek mindenkit, hogy hasonlítsa őket össze azokkal az időszerűtlen és politikailag nem opportunus fogadkozással, melyeket a gyulafehérvári rezolúciók foglalnak magukban.“

Mindezeknek a közepében áll a magyarság: jogait először biztosították a gyulafehérvári rezolúciók, azután a Kisebbségi Szerződés; most napfényre került a csúcsai paktum és ott van a magyar ember és nem tudja, hol keresse jogát, a román pártoknál, a román államnál, a Népszövetségnél?

MÉG EGY FONTOS MOMENTUMA került a csúcsai paktumnak napfényre.

Mielőtt Gyárfás Elemér közzétette volna a paktum szövegét, a múlt év decemberében, Mussolini novemberi beszédét követőleg, Averescu tábornok visszaemlékezéseket közölt lapjában, az „Indrepta-

reában“ Románia és Olaszország viszonyáról a húszas évek közepén kormányelnöksége idején.

Azután, hogy az olasz-román barátsági szerződés létrejött, — írja cikkében a tábornok — felkereste őt, mint miniszterelnököt Durazzo márki, bukaresti olasz követ és Mussolini nevében kérdést intézett hozzá, hogy van-e a román kormánynak ellenvetése egy esetleges román-magyar közeledés ellen?

„Határozottan azt válaszoltam, hogy nem tudom, milyen minőségben élhetnék ellenvetéssel. Különbön is az volt a véleményem, hogy egy ilyen közeledés semmiképpen sem lehet Románia hátrányára.“

A beszélgetés most egyidőre Franciaországra terelődött; aztán így folytatja a cikk:

„Megjegyeztem, hogy nem ismerem az olasz-magyar barátsági szerződés tervét. De viszont tudtul adtam, hogy egy évvel ezelőtt magam kötöttem barátsági szerződést országunkbeli magyarokkal, mely szerződés a csúcsai paktum néven ismeretes. Ez a paktum három példányban készült: az egyiket személyesen nyújtottam át Ferdinánd királynak; teljesen megbízható forrásból tudom, hogy a paktum megkötése nagy örömet keltett budapesti hivatalos körökben. Szerencsétlenségre a paktum nem volt tartós, mert a nálunk megszokott politikai intrika nyomán és biztosan olyan éket vert, amely ártalmára volt az országnak.“

Pár nap múlva tovább folyt a beszélgetés a követ és a miniszterelnök között, de azt jobb, ha most nem iktatom ide.

NEM VALÓ HÁT MINDAZ, ami a csúcsai paktummal kapcsolatosan történt, egyébre, mint hogy a jövő vizsgáltanságát növelje?

Nem, van annak más tanulsága is.

Romániában, ha utólag nem hajtották is végre, csak létrejöttek a gyulafehérvári rezolúciók, létrejött a csúcsai paktum. Goga hazaárulóknak tartja Maniuékat, Maniuék hazaárulóknak Gogáékat, de gyulafehérvári rezolúciók és csúcsai paktum között olyan nagy különbség nincs és saját művét egyik se dezavualta. A paktum egyik aláírója, Bucşan Constantin, a második, 1926-iki Averescu-kormány belügyi államtitkárja most két hónappal ezelőtt írt az erdélyi „Románia Nouaban“ a paktumról:

„Az új Románia konszolidálásának munkáját“ — írta — „már az egyesülés más napján meg kellett volna kezdeni. Ezt a művet nem lehetett tető alá hozni a jog garantálása és a nyugalom levegője nélkül, mert csak így lehetett önkényes csatlakozást várni. Nemzeti ideálunk megvalósítása után semmi sem igazolta a határainkon belül maradt magyarsággal szemben nemcsak az ellenséges magatartást, hanem még tartózkodó viselkedést sem. Ellenkezőleg: semmiféle áldozat nem lett volna igen nagy, hogy ennek a népnek a bizalmát megnyerjük és új hazájával szemben odaadóvá tegyük. Azt hiszem, minden lelkiismeretes román így kell a dolgot megítélnie. Ne mondjunk le saját jogainkról. A csúcsai paktumban kötelezettséget vállaltunk, hogy tiszteletben tartjuk azokat a természetes jogokat, melyek a magyar kisebbség etnikai lényéből természetszerűen fakadnak — nyelvet, hitet, kultúrát — olyan mértékben, amely nem csorbítja a román állam nemzeti jellegét és egységét. Gyulafehérvárt a nemzeti kisebbségek önkormányzatának elvét proklamálták, amit azonban az állam egységének kára nélkül nem lehet realizálni. Ime, a nagy különbség a csúcsai paktum javára.“

Mindegy volna, hogy melyik: csak azt az egy lépést kellene a beírott papírostól, a lekötött szótól a megvalósításig megtenni.

A CSEH ÖNKRITIKA HÁROM HALOTTJA

A CSEH KÖZÉLETBŐL rövid időn belül három nagy ember távozott: január 23-án Josef Pékár a nagy történész, április 4-én F. X. Saida a cseh irodalmi kritika megteremtője és május 26-án Karel Kramáf, az államférfiú távozott az élők sorából. A cseh történetírás, az irodalom és a politika halottjai ők s életük oly korba esett, amikor a cseh nép sorsa gyökeresen megváltozott: háromszáz év múltán a cseh államiság újjászületett. E nagy esemény kortársai közül Pekaf, Salda és Kramáf különös helyet foglalnak el, mert egyikük sem sodródott el az új élet árával: mindhárman — akár külső, akár belső kényszer folytán, de kicsit kívül vagy felül maradtak a nagy változás mámorán és figyelő helyzetükkel nemcsak a kor alakítói és hordozói voltak, hanem kritikusi is. A kritika a mai cseh életben különösen hálátlan és rendkívüli feladat. Mert az új életre kapott cseh társadalom az öröm, az erő, a terjeszkedés korszakában van: nehéz dolog ilyenkor az életet kritika tárgyává tenni, mert erős az önkritikát elsöprő felszabadult lendület — és kényes feladat, mert az új nemzeti hódításra rendezkedőnek elsősorban önhiúságra, önbizalomra van szüksége: nem pedig az óvatosságra és intelmekkel figyelmeztető kritikára.

A három cseh halott viszonyát a tömeghez kritikus mivoltuk határozta meg. Pekar, a történész, élesen szembehelyezkedett Palacky múltszemléletével, amelynek hű követője és új értelmezője Masaryk volt. S mivel a csehek új államában Masaryk tanítása volt a példakép, Pekar megmaradt a történelmi múlt és a jelen kritikusanak, éalda korszaknyitó a cseh szellemi életben: hiányzó újat hozott, a cseh irodalmi kritikát. Mint író, költő, esztéta és irodalomkritikus hozzátartozott az irányítók csoportjához és a fiatal köztársaság uralkodó szellemi elitjéhez. De Salda kritikája kiterjedt a cseh élet minden területére és kíméletlen tisztánlátásra törekvő szava gyakran keltett visszatetszést és heves ellenzést azoknál, akik a földuzzadt nemzeti erőt semmivel sem akarták „elgáncsolni“ és félték a kritika „destruáló“ hatásától. Mert igen jellemző a mai cseh életre, hogy hibáinak legkisebb birizgálására is türelmetlenül szisszen fel. A világháború győztesének ünneplő mentalitása jellemzi többnyire ma is a cseh társadalmat. Ezt célozza a politikai nevelés is, amely a szabaddá és erőssé lett nép önbizalmának fejlesztésére törekszik: a demokrácia hivatástudatára nevelt nép a cseh és nevelőinek intenciója szerint a

múlt igazságtalanságainak heroikus eltüntetése után, az igazság képviselője és őrzője a jelenben. A kritika alázatot, kevesebb önlelkese-
dést, de több valóságot kíván: ezt ma hiába keressük a cseh életben. A harmadik kritikus: Kramár, aki gyakran talán nem is annyira népe szervezetében élve kritizált, hanem saját személye fájalmaitól és csalódásaitól vezetve. Értjük ezt politikai pályafutásának utolsó szakaszára, midőn sértődötten félreállt és a bölcs és jós emelkedett hangján tört pálcát nemcsak népe, de az egész világ fölött. Az elkényeztetett, akaratos ember toporzékolásának tetszett már-már Kramáf kritikája, mikor kifogásolta, hogy a csehek, a szlávok és a világ nem haladnak úgy, ahogy ő jónak látta. Ellenfeleinek vádja, hogy romantikus volt, gyakran talált. De ez nem von le nézeteinek értékéből. A kritikus, ha nem tudja megnyerni a tömeg többségét, ellenzéki — és sokszor furcsa helyzetbe kerül, Salda volt a három elhunyt cseh kritikus közül a „konjunkktúra“ szempontjából a legnépszerűbb. „Baloldalinak“ számított, ami a mai cseh materialista-pozitívista intellektualizmus baloldaliságát nézve, a többséget nyerhette meg számára — de az elismerés az esztétának szólt, s nem a társadalom kritikusának. Pekart „jobboldalinak“ és „reakciónak“ könyvelte el a közvélemény. Kramár a „fenséges ellenzék“ legendás alakja volt, ha nem is „Öfelsége Ellenzéke“, mint annyi éven át a bécsi parlamentben ... Kramárt tisztelték, de nem követték. Érdekes végigkísérni Pékár, Salda és Kramár életét: mindhárman abban az időben kezdtek működni és hatni, amikor a csehek az osztrák uralom alatt éltek, mindhárman résztvettek — és igen jelentős részt — a cseh nemzet megújulásának legújabb történetében. S a cseh nép, társadalom és szellemi élet függő problémái rajtuk mérhetők a legjobban, őrajtuk, akik nem mosódtak el a problémát kerülő tömegnek szánt áramlatban, hanem egyéniségüket és ítéletüket őrizve, mindenkor lelkiismeretük szerint hallatták a kritika hangját.

PEKAR ELLENPÓLUS: ellenpólusa Palacki Ferenc történetírásának. Palacki vagy Pékár? szólt a kérdés, mikor Pékár ellenvéleménye fölkaavarta a cseh történészek kedélyét. A válasz kétféle volt. „Pekar kongeniális Palackival, azzal a különbséggel, hogy Pékár elvetette Palacki elveit, de Pekar tételeit aligha fogják elvetetni.“ A másik véglet szerint: „Pekar működése a cseh tudományban tarthatatlan ...“ Nemcsak a történettudósok beavatott köreit érdekli ez a kérdés: hatása és háttere szétágazik az egész cseh életen. A két ellentmondás: Palacki és Pekar nem két ember nézeteltérése, hanem a kétfajta cseh lélek, szellemforma találkozása.

A tizenkilencedik század derekán Palacki Ferenc veti meg a modern cseh történetírás alapjait. Palacki korának romantikus szláv-szemléletét Herdertől szívta magába. Herder nagy jövőt jóslott a szláv népeknek, s a cseh Palacki lelkesen kutatta saját népe múltját, hogy oly nagyságot leljen benne, ami magában hordozza a nagy jövő jogát is. A Herder által hirdetett szláv humanizmust Palacki Hús Jánosban találta meg: Hus szerinte a szabadság eszméjéért szenvedett vértanúhalált, s a huszita kor a demokráciát, az igazságot, az európaiságot

jelenti. A huszita eszmevilág így szabja meg Palackinál a cseh múlt lényegét és egyben a cseh nép hivatását az európai népek közt, és mivel a cseh nép létharcát a németekkel vívja: a cseh történet „értelme“ a Húsban szimbólumot nyerő emberi szabadság küzdelme a német erőszak ellen. A vallás az „értelme“ a cseh történetnek: a protestáns huszitizmus küzdelme a szabadságot és világosságot irtó katolicizmussal szemben... Masaryk is a „huszita“ lélekben érezte a cseh nép erejét és ennek jegyében szállt síkra népe igazságáért. De a huszita forradalom másfajta szemlélete régen úton volt, mint ahogy a cseh életet nemcsak a „huszita“ lélek uralta. Pékár adott e „másik“ léleknek nagyszabású és szerencsés kifejezést. Pékár, Jaroslav Gollnak, a cseh történelmi realizmus elindítójának tanítványa volt; Goll növendékeit arra oktatta: „ne quid faisi dicere audeat, ne quid veri non audeat história“ — a történész ne merészljen igaztalan dolgot mondani, de az igazságot se merje elhallgatni.

„Sohasem találkoztam oly művel, melynek címe így szól: volna: a francia, lengyel, magyar, német stb. történelem értelme“ — írta Pékár és ezzel szembeszállt a Palacky—Masaryk-vonal véleményével, amely egyforma „értelme“ keresett a cseh múlt századaiban. Pekar szerint csak az helyezkedik így a történelemmel szemben, aki a priori nem akar a múlt kérdezője lenni, hanem a jelen és jövő irányítója. Masaryk felfogása a propaganda szükségességéből született, a jelen harcába vitt eszme kívánta a múlt tetsző és megfelelő „értelmét“. Pedig a történelemnek — vallja Pékár — nincsen értelme, nincsenek céljai, előre megszabott törvényei. Pekar magát „empirikus-pozitivistá historiografusnak“ nevezte és nem hitt az eredeti magas ósláv kultúrában, mint Palacky, aki a jó, a béke, a szabadság világát azonosította a szlávokkal a rossz, az erőszakos, elnyomó feudális germán-sággal szemben. Pekar nem zárkózik el az idegen hatások elismerése elől, mert mindazt, amit „kultúra alatt értünk, Csehországba az állami élet kezdetem a külföldről kaptuk“. Pekar nem kívánja, hogy a csehek minden jóban elsők és eredetiek legyenek, a cseh történelem legfontosabb tényezője szerinte a külföld példája, amely új formákat adott a cseh földműves szerszámainak épügy, mint a cseh kultúrának. Európa lelki lényege változik az idők folyamán, s ebben a változásban él a cseh nép is; nincs merev vonala a történelemnek, nincsen „értelme“. Minden kornak megvan a maga lelki, a maga életelve, világnézete. S ebben a szemléletben nagy hatást gyakorolt Pekar-ra barátja, a műtörténész Max Dvorák. Pekar szívesen használja a művészettörténetben szokásos neveket: román, gót, renaissance, barokk, klasszikus kor és romantizmus. És egymást váltogatják a klasszikus és romantikus korok Pekar történet szemléletében: a fegyelmezett rend és a kitörő újdonság korszakai. A klasszikus korok a tekintély túluralmát fejezik ki, a törvényességet, normákat, általában az értelmet és rendszert. A romantikus korszakok (beleszámítva a gótikát és barokkot is) inkább a szabadságot, szárnyalást, vágyat és eszményt képviselik. A tagadás intenzitása az előzővel szemben különféle: a barokk humanizmussal telített s magában hordja már a felvilágosodás korának csiréit. A román népek a klasszikus korokban nőnek

naggyá, a cseheknek (vagy a szlávoknak általában) a romantikus korszakok kedvezőek. A különbségeket kitűnően megérthetjük, — tanítja Pekar — ha összehasonlítjuk a huszita kort (az 1415—1434-es éveket) a fehérhegyi csatát megelőző idővel (az 1618—1620-as évekkel): ott a gondolat gyűlékonyága, amely emberfölötti erőfeszítésre képes, itt néhány előkelő úr összeesküvése, melyben sok a politikai szempont, ott erős nemzeti érzés, amely vágyódva keresi a testvéri szlávok segítségét a németek ellen, itt a német vezetés hatása, ott a város és a vidéki nép forradalma áll az előtérben, itt a főnemesség, ott az erkölcs és vallás javításának vágya, s hogy Csehországban szülessen meg Európa számára is a javulás, itt a vallás inkább eltünteteti az ellentéteket és a politika osztja ketté az embereket, ott demokratikus hajlamok, itt az arisztokrácia uralma, ott a gótika vertikális iránya, itt a renaissance horizontális vonala, gótikus várlakok helyett a renaissance úr gazdálkodó lett, nem sziklákon él, hanem a síkon — Palack^ „szegényes formulája“ szerint bizony nem érthetők meg ezek az óriási változások... Vagy gondoljunk a tizenkilencedik század cseh emberére, nincsenek-e megint más gondjai, s vajjon nem okozott-e a modern hitetlenség nagyobb és mélyebb változást a lélekben, mint az erőszakos vallásváltoztatás a fehérhegyi csata után...? És e tapasztalatokra támaszkodva előre láthatjuk, hogy a következő korszak megint más lesz és másra fogja helyezni a hangsúlyt: valószínűleg vallásos lesz — mondja Pekar — és nem lesz demokratikus — legalább is nem a mai értelemben... „Tempora mutantur et nos mutamur in illis“ vonja le következtetését Pekar, — de nemcsak egyesek változnak, hanem egész népek!

Pekar történelemszemlélete magas és előkelő, nem számít a tömegek megértésére, de az igazságot keresi. A tömegnek jelszavak valók, egyszerű szózatok, de nem szellemtörténeti finomságok... Ezt igen jól tudta Masaryk, aki politikai célok szolgálatába állította a történelmet és Pekar szavai szerint „agitált Hús nevével“. Pekaft áthatja az európai kultúra tudata és népe történetét Európától elválaszthatatlannak érzi: nincs autonóm cseh fejlődés, csak európai történelem, melybe a csehek is beletartoznak; a huszitizmus sem független a „külföldtől“. Ami pedig egyéni ízt és értéket ad a nemzet történetének: az a nemzeti tudat.

A huszitizmusról „különös véleménye“ volt Pekárnak, ahogy kritikusai mondták. Mert nemcsak hogy nem ismerte el a huszita demokráciát a cseh történelem „értelmének“, de véleménye szerint a huszita kor nem is volt demokrata. A huszita mozgalom nóm tudott annyira független lenni a középkori gondolkodástól, hogy ne ismerjen rendeket: állapította meg Pekar. Pekar kritikus: már első tanulmányában is kíméletlen volt, mikor megcáfolta a régi hiedelmet, mintha II. Ottokárnak többször felajánlották volna a német királyi koronát és ő elutasította volna; ellenkezőleg, szólt a fiatal Pekar, hiába igyekezett a korona elérésére... És Zizka sem volt higgadt és józan államférfiú, hanem „dühös fanatikus“; a huszita kor megrontotta a parasztság helyzetét, a husziták kegyetlenek voltak és a huszitizmus rossz hatással volt a cseh történelemre, mert az egyház elleni

elkeseredett harcba kergette a cseh népet, mely hajlama szerint az ellentéteket szívesen oldotta volna meg békés úton is. A kritikus bátor szava ez — abban az időben, mikor Masaryk, a nemzet vezére kijelenti: „Tabor nekünk programunk!” — Viszont Pekar nem akarta méltatlanul megtépázni a huszita kor nimbuszait, csak az igazságot kereste. Elismerte a huszitizmus nagyságát és a cseh történelem fénykorának tartja, s midőn Mommsen a cseheket a „barbarizmus apostolainak” bélyegezte, Pekar volt az, aki éppen a huszitizmusra hivatkozva védte meg nemzetét. De egész másként látja a huszitizmus nagyságát, mint Palack[^] vagy Masaryk. Pekar másképpen látja magát Húst is, mint azok, akik kultuszt üzték belőle: Hús nem akart új vallást alapítani, hanem vissza akart térni a régi valláshoz, a katolikushoz. Hús jobb katolikus akart lenni. S ezért „nekünk, a XIX. század gyermekeinek nagyon kevés jogunk van ahhoz, hogy Húst ünnepeljük. Hús ha feltámadna sírjából, nem akarna bennünket megismerni, olyan nemzetet, amely elfordult az ő legmélyebb és legbuzgóbban érzett ideáljaitól. Ilyen értelemben mi nem vagyunk Hús nemzete és nem is leszünk soha!” A huszitizmus lényege Pekar szerint nem a vallási ellentét volt, hanem a cseh nemzeti elem harca a németiség ellen. Ellenfelei azzal vádolták Pekar, hogy arra törekedett, minél kíméletesebben szóljon a katolikusokról, s minél kegyetlenebbül a huszitákról!

Pekar hívő katolikus és konzervatív; katolicizmusa és konzervativizmusa nem gátolja őt meg a huszita kor elismerésében sem, de arra is vezeti, hogy fejezeteket és szempontokat fedezzen föl a cseh múltban, melyeket eddig elhanyagoltak. Szent Vencelről írott szép könyve világosságot derített a cseh kereszténység kezdeteire, arra az időre, mikor a cseh nép belekapcsolódott a nyugati kultúrába és az európai keresztény történetbe. Pekar Szent Vencelben látja a cseh európaiságot: emlékeztet Szent Vencel humanizmusára s arra, hogy Szent Vencel nem súllyesztette országát hűbériségbe. Palack[^] találta ki, — úgymond — hogy Szent Vencel ötszáz ezüsttallér és százhusz ökör fizetésére kötelezte az országot... Szent Vencel a nyugathoz hozta közel országát, a római-keresztény kultúrát a germán-szláv északon elsőnek ő fejezte ki, Szent Vencel jó hírt és megbecsülést szerzett, ez tette lehetővé a cseh nemzet későbbi emelkedését. Nélküle nem érthető meg a cseh történet. Szent Vencel mindig a néplélek mélyén élt, Hús is tisztelte, a nép hozzá fohászzkodott, hozzá szólt századok mélyéből az egyetlen kérés: „Ne engedd, hogy elpusztuljunk!” Reményt, vigaszt nyert a cseh nép a Szent Vencelről szóló korátokból, ő adott erőt a nemzeti érzésnek, rúgója és szimbóluma volt a cseh történelemnek. A legendák mint a cseh föld föl-szabadítóját emlegetik, IV. Károly katedrálit emel neki: ezt a hagyományt a protestantizmus sem tüntette el. Csak mikor a Habsburg-ellenesség egyesült a katolicizmus-ellenességgel, akkor halványodott el Szent Vencel kultusza. Pekar szerint a csehek Szent Vencellel léptek be az európai keresztény kultúrközösségbe: a keresztény Európa megértése válik így a cseh történet legnagyobb eseményévé — s nem az, hogy a huszitizmus a „francia forradalmat megelőzve” a demokratikus szabadság eszmék európai hirdetője lett.

Pekar az európai népek együttéléséből magyarázza a cseh múltat: a kölcsönös hatásokat, a kulturális áramlást figyeli; természetes, hogy más színben tűnik fel előtte a cseh-német viszony is. Fölfedezi a német szomszédság békésebb részleteit. Még a germanizáló és katolizáló „gyűlölt“ barokkban is meglátta a kultúra értékeit. Pekaí a román-katolikus kultúrát különben is többre értékeli a német-protestáns kultúrájánál. De elismeri a német kultúra jelentőségét a csehek számára: „A németek révén jutottak el hozzánk nagyrészt a haladás európai példái és formái. Nem arról van szó, hogy a németek találtak ki mindent, (a feudalizmus sem a németeknek jutott eszébe), de a németek vették át és továbbították hozzánk.“ A németeken kívül — Pekar szerint — fontos a magyar szomszédság is. Leszögezi, hogy a magyarok vágták el a cseheket Bizáncból és a délkeleti szlávoktól, de nem jut eszébe oly naiv kifakadás, mint Palackinak, aki egyedül a magyarokat okolta, hogy Kelet-Európában nem jöhetett létre a nyugati frank monarchiához hasonló szláv keleti birodalom. Palacki illúzióival szemben Pekar nem a szlávok imperializmusa után vágyakozik, hanem a népek és fajok békéjét szorgalmazza. Gyakorlatilag a cseh-német béke apostola volt: nacionalizmusa mentes a németgyűlölettől és elítélt minden erőszakos németellenes magatartást. „Nem szabad visszatérni a huszitizmus harci modorához, sem logikájához!“, mert ma más a németek helyzete, ma már „történelmi lakójoguk“ van Csehországban és a „csehek helyzete is más Közép-Európában“. A világháborúban Pekaí úgy látta, hogy a küzdelem eldöntetlen marad: a megegyezést Ausztriával a cseh történelmi államjog alapján képzelte el. Az államjogi álláspont vezette Pekaít, midőn ellenezte Szlovénia Csehszlovákiához való csatolását: a cseh államjogon állt és tisztelte a magyar államjogot. Élesen bírálta a csehszlovák földbirtokreformot: nem érthetett egyet a reform indokolásával, hogy vissza kell adni a cseheknek a fehérhegyi csata után elvett földjét. Pekaí a föld békéltető erejében hitt. Csak a földtől idegen eszmék olthatják be az együttélőket az ellentétek mérgével. Pekaí szerette és tisztelte a földet, cseh parasztok sarja volt maga is; a földön járt és magyarázta a földön folyó életet, arra törekedett, hogy megismerje a valóságot, amennyire lehetséges sokoldalúan és elfogulatlanul. Bízott a történelem nagy tanító erejében: a történelem legyen az élet tanítómestere, de az igazságaiban megismert történelem.

F. X. SALDÁNAK a múlt helyett a jelen élete kötötte le figyelmét, de etikája hasonló Pékáréhoz: ő is az igazságot és valóságot kereste. Hivatása csak részben a társadalom-kritika; ami nevéhez fűződik: a cseh irodalmi kritika megteremtése. Vrchlickyvel — a modern cseh irodalom úttörőjével hasonlítják össze: mert amint Vrchlicky megtermékenyítette a cseh irodalmat a modern kifejezés összes eszközeivel, úgy Salda az előtte fejletlen cseh irodalmi kritikát emelte európai nivóra. Utódjai nincsenek: magában állt, s ha látzatra követték és megértették: magánosan távozott. Salda íróművész volt: a szürkeségre hajló és a nyelvi finomságok iránt kevésbé megértő

cseh irodalmi nyelvet az esztétikai szépség újdonságával gazdagította. S ezáltal újra rokonságba kerül Pekar-zsal, kit tiszta, gazdag és finomnyelvű stílusa a cseh prózaírás mesterévé avatott.

Salda a színvonal őre volt a cseh irodalomban. De érdeklődése és tudása nemzete egész életére kiterjedt. Az irodalmat mint a nemzet szellemi kifejezését ápolta; nem Tart pour Part irodalomkritikus, hanem a csehek szellemi életének tudatos fejlesztője. A nemzet fogalma korán szerepet nyert életében. Reichenbergben született, ahol a csehek kisebbségben éltek. A nemzet első élményeit a kisebbségi ember lelkével ragadta meg. 1877-ben, tízéves korában lánghoz fűl benne először a nemzeti öntudat: mikor az orosz-török háborúból a szlávok dicső győzelmének híre jut el a cseh szívekhez. A gimnazista Kramárt is a nagy Oroszország testvéri gesztusa hatja meg és indítja el benne a pánszláv rajongást. De mennyivel más hatást vált ki ez az esemény az irodalmár Saldában: Kramár a szláv imperializmust szívja magába gyermekkori élményéből, Salda az ideális, mély nemzeti öntudatot. A gyermek Salda lelkében a kisebbségi ember érzései ébrednek: emberileg foglalkoztatja a nacionalizmus, nem a külső hódító nemzeti erő imponál neki, hanem a nemzeti lélek belső szabadsága és mélysege. A nemzetiség előtte „a lelkiismeret kérdése, a felelősség és kötelesség problémája, erkölcsi probléma, a világnézet és ítélet problémája“. De a nemzet ily értelméhez emelkedettség és horizont kell, amit Salda nem látott maga körül: első hangja így szólt: „Ki az otthon nyomott zárkózottságából, ki a szabad levegőre“, ami alatt Európát értette. Minden igyekezete az volt, hogy minél európaibb nívóra emelje a cseh nemzet szellemét és kifejezőjét: az irodalmat. Az igazi cseh mivolt és európaiság egyet jelent nála: de mily nehéz megszerezni a nemzeti mivolt méltóságát! Mélyre kell szállni, nagyon mélyre kell leszállni, el kell hagyni a hitvány felületeket. „A cseh jelleg a művészetben mélyebben gyökerezik.“ A „népies“ még nem jelenti a nemzetit, mert a külsőséges „nemzeti művészet“ kevésbé csehes, mint egy „utolsó dekadens vagy szimbolista verskötetecske“, amiben őszinteség és bátorság lakozik. A „főváros“ sem minden! A kultúrát decentralizálni kell és érintkezésbe hozni a cseh földdel: Salda, akárcsak Pekar, a föld szerelmese, s a „föld“ úgy szellemi világában, mint kritikáiban szinte központi élménnyé emelkedik. Nem hisz a földtől „magasba“ fejlődő nagyszerű haladásban: a technikában, a fejlődés befelé fordul nála, a lélekbe és a földhöz; így értheti meg Salda a cseh barokkot és a protestantizmust egyaránt, mert mindent a cseh föld fiának szellemével érez; nem zár ki semmit és a nemzetet nem teszi egyetlen ideáltól függővé, mint Palacky és Masaryk. Salda nemzeti hűséget hirdet, de a művész nem szabhatja magát határok közé, nem adhatja föl szigorúságát csak azért, hogy „népies“ legyen, azaz: mindenki számára hozzáférhető és a népet nevelő. Az a kívánság, hogy az alkotó leszálljon magaslatairól: „ez nem demokratikus, ez plebejusi és gyilkoló“. Nemzetinek lenni: jelenti a gyarapítást, emelkedést és fokozást. A cseh életből Salda szerint hiányzik az eredetiség, a nemzeti egyéniség és biztosság. Az „ösrégi cseh érzések“^ többnyire máshonnan lesték el — mondja — és a népies

művészet eredete nem cseh, hanem német. De nem lehet másképp, mert nincs kellő kapcsolat a földdel. Pedig „minden emberi léleknek egyetlen szülőanyja és nevelője: a szent föld; nem lehet tőle büntetlenül hosszabb időre eltávolodni, s hűtlenné válni hozzá sem lehet anélkül, hogy el ne pusztuljunk...“ S a föld igazi szeretetére csak a keresztény lélek képes — újra párhuzam Pekar-zsal, kinél a cseh nemzet európai létét nem a huszitizmus, hanem a kereszténység határozza meg. Csak hívő keresztény szeretheti igazán hazáját, — mondja Salda — másvalaki csak materiálisán, hasznosságból, vagy egyéb értelmi élményből vonzódhat hozzá, esetleg nagyozolásból, mert a „haza“ az „én“ folytatása... Az alkotó szellem szeretetével csak a keresztény ember szolgálhatja a hazát. Mert a kereszténység a föld vallása. Az a keresztény, aki nem szereti hazáját és szülőföldjét, Istent sem szereti. Aki eloldódott a földtől, olyanná válik, mint a „bolygó zsidó...“ A költő, a művész, az író nem lebeghet a levegőben: „A költő csak akkor volt erős, mikor sokak nevében, a tömegért, a nemzetért, a korért beszélt, mikor szerv volt, mikor Millió volt, mert az elnyomott lelkek szabadulása szólt belőle.“ Meg kell találni a nemzet gyökerét: a nép még egészséges, a népben található még dicső erény, a lélek előkelősége, a mélyen-élés tehetsége, az egyszerűség, amely egyértelmű a nagysággal. Ezen népi egyszerűség és nagyság szimbóluma Salda előtt Szent Vencel... — újra Pekaf jut eszünkbe...!

De mily sivár a kép, ha Salda ideáljainak világából leszállva körültekint: a cseh nép nem talált önmagára s ereje sincs hozzá, mert a „félútról mindig kényelmesen visszatért és szükség nélkül hajlott a kompromisszumokra“. Salda tisztító kritikája akkor jelentkezett a legélesebben, mikor a csehek élete már szabadon bontakozott ki a csehszlovák köztársaságban. És kritikája ekkor talált a legtöbb ellenzésre. Kíméletlenül ítélte meg a csehszlovák demokráciát is. Az állami önállóság elérését nem tartja végleges célnak a csehek számára — csalódottnak érzi magát, mert az államfordulat után „csak másolat vagyunk és nem eredeti“: köztársaság a francia forradalom hite és mintái szerint, az ész és tudomány túlbecsülésével. Salda úgy látja, hogy az új államban a cseh társadalom az oligarchia felé fejlődik; az államalapítás korszakának kapzsi szellemét egy Balzacnak kellene leleplezni, ő mondhatná meg, hogy a lélek és szív mily árulásával valósult meg a régi álom... Középszerűség uralkodik a cseh életen, kulturális dolgokban nagy a hanyagság és figyelmetlenség; a politika tanácstalanságára vall a cseh-német kérdés megoldatlansága, belső anarchia fenyeget és a tipikus cseh veszedelem: túlnagy elégedettség a status quo-val, túlnagy bizodalom benne és túlsók lelki lustaság. „Belső orientációra“ lenne szükség és nem utánzásra: a kelet utánzása éppoly kicsinyes és szegényes, mint a nyugat utánzása: „Sem nyugat, sem kelet, sem jobboldal, sem baloldal, hanem közép, és ez többek közt azt is jelenti, hogy az egyéniséget az alkotás gyújtópontjába gyűjtsük.“ De Salda nemzete nem tudja megtalálni önmagát „ezelőtt a német-osztrák pórázon voltunk, most a francián...“ Jó lenne, ha már véget érnének a „tanoncévek“ és „szabad, önálló ítéletű önbe-

rekké lennénk“. A demokráciát sem abban látja, hogy egy államformát minden alkotó és alakító mozdulat nélkül magáévá tegyen a nemzet. Salda harcol a demokrácia túlságos idealizálása ellen is, mert „nekem minden államforma — caesari“, nem tűri el a „formulákat“: mindig a belső lényeket keresi, a tartalmat. A csehszlovák demokrácia kritikájával egyidejűleg foglalkozott a szlovenszkói magyarsággal is. A valószínű demokrácia megvalósításával a magyarokat is megnyerhetőnek vélte a csehszlovák gondolat számára. Elfogultan ítélte, mert mint azok, kik hirdetik, hogy a „magyaroknak Csehszlovákiában jobb dolguk van, mint Magyarországon“, Salda is a csehszlovák demokrácia ideálját szerette volna a szlovenszkói magyarok elé állítani — a „nem demokrata“ Magyarországgal szemben. Prágát Európa és a Nyugat szimbólumává akarta emelni a szlovenszkói magyarok számára. Nem látta, hogy a kisebbségi magyarság problémája nemcsak politikai, hanem kulturális természetű, a nemzet kultúrájában pedig nem szabad — a politikai agitáció módjával — határokat és távolságokat növelni. Salda, aki mindenkor emelkedett volt, inkább csak tájékozatlanságból ítéltetett így, mint ahogy még a jóindulatú csehek sem képesek a szlovenszkói magyarság nemzeti problémáinak gyökereit az igazi európaiság szellemében megérteni. De Salda kritikája, mikor nemzete demokratikus útját kijelölte, tiszta volt és elfogulatlan: demokrácia még nem lesz és a fasizmus veszedelme sem tűnik el, — mondotta — ha „naponta mind a hét esetben ragozni fogjuk a demokrácia szót!“ Minden népnek vannak ideális gondolkodói, akik a valóság határain túl szépen megfogalmazzák népük hivatását és szerepét. Példák, ideálok mindenütt vannak: a népen múlik, hogy mit tud ezekből valóra váltani.

KAREL KRAMM, mint a cseh nemzeti élet „élő lelkiismerete“ halatta szavát tragikus életének alkonyán. Tragikus élet: mert Kramár népe szabadságáért, jövőjéért küzdött szinte gyermekora óta: hiszen már arra nevelték körülményei és lehetőségei, hogy mint politikus minden erejével népe ügyét szolgálja, a szabadságot. S a szabadság megszületett, de Karel Kramár nem a csehek önálló és szabad országában érte el politikai pályafutásának csúcspontját, hanem az osztrák-magyar monarchiában, ahol mint hazaárulót halálra ítélték. Nézeteltérések a cseh nemzet vezéreivel és fõlszabadítóival, személyi kérdések szegték Kramár kedvét... Ijesztően villan át az ember agyán, hogy oly nagy dolgokban, mint a nemzet, haza, a nép szabadsága, győzelme, vagy veresége — személyek érdekei ütközhetnek össze és az emberek vetélkedése játszhat szerepet; mily kicsinyek és lesújtók a nagy és magasztos dolgok hátterei!

Kramár abban az időben lépett a közéletbe, mikor két irány mozgatta a csehek politikai gondolkodását: a cseh államjogi meggyőződés, amely a történeti jogok elismertetésével kívánta megoldani Ausztria keretén belül a cseh kérdést, s a másik: a meddő állampolitikai harcokban csömört kapott radikalizmus, amely nyílt harcban akarta eldönteni a cseh nép sorsát, tekintet nélkül Ausztriára és a történeti jogokra. Az utóbbi irányzatot különben az 1867. évi osztrák-magyar

kiegyezés érlelte, mert ebben a csehek nemzetük és államjoguk lealacsonyítását látták. Az osztrák-magyar kiegyezés talán legújabbkori rúgója a csehek magyar-gyűlöletének. E gyűlöletnek egyenes, meggyőződéses képviselője volt Karel Kramár. Az ellenszenv mozgatója kétségkívül az volt, hogy a magyarok el tudták érni azt, amire a csehek hiába vágyakoztak. De Kramárnak ezenfelül Palack^ történetírásának szellemében is „újtában álltak“ a magyarok. Kramár is nagyszláv álmokat kergetett, s egyik kedvenc megoldási terve volt; Ausztria szlávosítása, vagyis a szláv többség érvényesülése és a magyar-német kisebbség hatalmának megtörése. Palacky keleti szláv birodalmának újabbkori változata ez! Kramár eredetileg nem állt ilyen „államjogi“ alapon. Mint a „realisták“ csoportjának tagja Masarykkal együtt elítélte az ó-cseh párt radikális államjogi programját. Csak később, a bécsi levéltári történelmi tanulmányok formálták Kramáft a cseh államjogi álláspont jellemző képviselőjévé. A cseh államjog elismerése — írta — a birodalomban új és egészséges viszonyokat teremtené. Kramár államjogi harca többé nem Ausztria „ellen“, hanem a „jobb“ Ausztriáért folyik. De a távolban mégsem „Ausztria“ lebegett szeme előtt, hanem a szláv népek testvéresülése és dicső felemelkedése Európa keletén. Csak apró részletnek látszik, hogy Kramár tervszerűen, az opportunizmus minden eszközével a cseh nép gazdasági és kulturális előnyomulását segítette elő Ausztriában ... Kramár többet akart; ez legjobban élete utolsó éveiben tűnt ki, mikor a sikertelenségtől elkeseredve kiöntötte szívét, s megmutatta, hogy népe szabadsága is csak úgy lett volna számára teljes öröm, ha Oroszország vezetése mellett megvalósul szlávok európai impériuma.

Kramár telhetetlen volt, romantikus és fanatikus. Meg non történt, megvalósulhatatlan, vagy megváltozhatatlan dolgok fölött bánkódott és töprengett. Veszedelemmel jár, ha az ember nem tud kompromisszumot kötni ideáljai és a valóság közt: Kramár, a régi Ausztria nagy opportunistája (és az opportunizmus is kompromisszum...!) nem tudott belenyugodni szláv álmainak megghiúsulásába. Lehet, hogy a körülmények kergették a zsákutcába, lehet, hogy az „első szerelem“ rabja volt, mert 1890-ben tett első oroszországi utazásáról asszonyt és életformát hozott magával; a világháborúig feleségének birtokán a krími félszigeten töltötte nyarait és prágai otthonát szemben a Hradzsinnal, a Mária-sáncon, ukrán udvarház mintájára építette... Szláv gőzben élt, anakronisztikusan és tragikusan.

A Palacky és Masaryk által értelmezett szláv-germán antagonizmus szereplőjének érezte Kramár is nemzetét: látta veszélyeztetett helyzetét, érezte a nagy európai földrengés jeleit és úgy akarta népét kivezetni a káoszból, hogy a cseheket a nemzeti lét örök biztonsága övezze, s eloszoljanak az örökös aggodás érzetei... Túlnagy program a kis nemzet számára; mozgósítani kell a világ összes erőit, ahogy Masaryk tette, aki realisabb volt, mint Kramár, aki viszont csak a szláv világot akarta mozgósítani. Kramár Ausztriát is óvni akarta a pángermán veszedelem elől. A „Drang nach Osten“ útjába Ausztria esik, de elsősorban a cseh királyság... A hármasszövetség helyett Kramár szerette volna, ha Ausztria Oroszországgal és Franciaországgal

gal köt barátságot. De minden reménysége Oroszország volt: különösen, mikor a cári abszolútizmus tűnésével Oroszországban is a nagyszláv mozgalom éledezett. „Élete legszebb pillanatának“ nevezi az 1908-ban Prágában tartott szláv összejövetelt. Itt — írja Kramár 1922-ben (!) — „az összes szlávok színe előtt kezét adták egymásnak az oroszok és lengyelek, a bolgárok és szerbek, a szláv testvéresülés őszinte ünnepe volt, amit addig álmaimban sem tudtam elképzelni. És reményleni lehetett, hogy tartós lesz és mélyülni fog.“ De reményei hajótörést szenvedtek. Mint az első csehszlovák kormány miniszterelnöke, 1918 november 14-én ő hirdeti ki a Habsburg-Lotharingiai dinasztia trónfosztását, de Kramár a trónnélküli köztársaságban nem tudta magát megtalálni. Kormányára megbukott, s vezetését többé az új államban nem vállalt. Visszavonult Prága fölötti villájába, s onnan a magasból ítélkezett, legutóbb már csak örökifjú, tüzes vezércikkeivel, a kedve ellen alakult világ fölött. Ott székelt Kramái, a fölényes kritikus, aki kíméletlen szavakkal sújtott le hazája politikai vezéreire is. Elkeseredése és csalódása akkor vált teljessé, midőn Csehszlovákia szerződést kötött a bolsevista Oroszországgal — Kramái legnagyobb ellenségével.

Pánszláv elveihez hű maradt Kramár, vagy még hívebben, görcsösebben ragaszkodott hozzájuk, mikor minden ellene szólt és ő magánosan harcolt lídercei ellen. A bolsevizmust az orosz népen elkövetett legszörnyűbb büntettnék tartotta, bűnös tettnek a kultúra, a civilizáció és minden ellen, ami az emberiség előtt szentnek számíthat. És utolsó parlamenti beszédében 1935 november 7-én este a „régisim“ nevében tiltakozott a csehszlovák-szovjet paktum ellen. „Protestálok ellene, hogy a szovjettel kötött szerződés tartós alapja legyen népeink barátságának. Könnyelmű hiedelem, hogy ez a barátság államunk s az európai egyensúly tartós biztonságát szolgálhatná. Dr. Beneš egész politikájának kínos végét jelenti, hogy utolsó menedéke a szovjet lett... Ha a szovjet velünk együtt győzne, ez a mi bolsevizálásunkat jelentené, az összes nyugati országok bolsevizálását és az európai civilizáció végét. Ha azonban a szovjetszövetség vereséget szenvedne, ez egy új nemzeti Oroszországot jelentene. A bolsevikiek győzelme a csehek szellemi, kulturális és politikai önállóságának bukása lenne.“ Kramái a nemzeti Oroszország rögeszméjével húnyta le szemét. Nem akart tudomást szerezni arról a világról, amely álmaiktól megfosztotta, nem tudott beleilleszkedni a fölötté és eszméi fölött eljárt időbe és változáiba. Pánszláv maradt és halálos ágyán is a pángermán veszedelem lobogott agyában. Tanácsait nem hallgatták meg, de Kramár hangja jelen volt a cseh életben. Az ilyen jelenlétnek sohasem tudni, milyen a hatása és jelentősége. Ez csak akkor derül ki, ha a hang elnémul, az élet elárvul és a nemzet világa a nemrég élő hangja nélkül fut tovább az ismeretlen jövő felé.

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE.

A jólét emelkedése és a politikai bizonytalanság különös összefüggését az időnyerés fontossága — a benemavatkozási tárgyalások az időnyerés szempontjából a Leipzig-incidens óta; az angol kompromisszumos javaslat, Eden politikája, Franciaország kötöttsége Angliához — A toanpingi eset, a japán-kínai konfliktus.

AZ EMBERISÉG TÖRTÉNETÉNEK mai korszakát nehezen kifurkészható eredetű és nehezen megmagyarázható paradoxonok jellemzik, il A legszembetűnőbbek egyike a növekvő jólét és a vele növekvő politikai válság versenyfutása. Az 1929-ben kezdődő gazdasági válság, amely szorosan véve 1933-ig tartott és azóta fordult prosperitássá, bármily földrengésszerű megrázkódtatást jelentett, nem vezetett sem forradalmakhoz, sem háborúhoz. A túltermelési periódus befejezése, az áruraktárak kiürülése, és a világ legfontosabb pénznemeinek leértékelése, azaz az aranyalap elhagyása, magával hozta az áruk árának fokozatos emelkedését, a termelés produktivitását és ezzel úgy az agrár, mint az ipari államokban a jólét meglepő gyors tempójú fejlődését. Történt ez pedig anélkül, hogy akár a nemzetközi hitel, — az a rendkívül érzékeny hitelszervezet, amely legerősebb bázisa a kapitalista termelési rendszernek — akár a nemzetközi kereskedelem, a szolgáltatások normális kicserélése, helyreállott volna. Igen körülményes és primitív árucseré rendszer lépett a nemzetközi kereskedelmi forgalom helyébe, amely ideális formájában éppen a nemzetközi hitelszervezet bevonásával csak elvben cserélt szolgáltatást szolgáltatás ellen, de a kereskedelmi forgalom passzivitását országról-országra arannyal fedezte. Az arany azonban az országok nagy csoportjánál megszűnt cserélhető áru lenni és az arannyal szabályozott hitelforgalom helyébe léptek a clearing és kompenzációs egyezmények, amelyek működését magas védvámok, be- és kiviteli tilalmak és összpontosított adás-vételi rendszerek védik. A kereskedelmi nehézség és pangás dacára majdnem mindenütt ezen a földiekén — tehát nem egyedül Angliában, a Britbirodalomban, a Skandináv államokban, amelyekben leghamarabb állott helyre a jólét körforgása, hanem az aranyhiányban szenvedő közép-európai államokban, a délamerikai köztársaságokban is egyaránt felfelé lendül a termelés. Viszont a jólét emelkedésével nem nő a szociális kielégítettség érzése, a termelés vidámabb tempója nem oldja meg a népesség gyors emelkedésének problémáját. Nem találunk gyógyszert a társadalmi feszültségek levezetésére, és alig van halvány remény a hatalmi politikai Összeütközések elhárítására. A jólét közepett tehát szaporodnak a háborús okok: hiszen a jólét egyik oka éppen a növekvő fegyverkezésben keresendő, ez pedig önmagában is egyike a leghatalmasabb háborús indító okoknak. Sikerül-e, nem-e legalább az európai összeütközések elhárítására okos kompromisszumos megoldásokat találni; a birtokban levők hajlandók lesznek-e áldozatokra, a birtokon kívüliek pedig meg fognak-e elégedni az elérhető eredménnyel? Nincs emberi elme, amely ezekre a kérdésekre ma választ tudna adni. A nemzetközi diplomácia egyelőre időnyerésre dolgozik. Ahogy ezt Anthony Eden, Anglia tekintélyben növekvő külügyminisztere legutóbb kijelentette, „egy elhalasztott háború elkerült háború lehet“.

A diplomáciai időnyerés klasszikus példája a spanyol benemavatkozás: az „eszme“ épügy, mint maga a bizottság működése. Amikor a múlt év augusztusában a benemavatkozás gondolatát a francia kormány felvetette, — nem csekély számú diplomáciai példákra támaszkodva — mindenki tudta, hogy az természetesen nem jelent benemavatkozást, de jelenti azt a jótékony fátylat, amit kifejezések és diplomáciai formulák boríthatnak az eseményeknek különben oly nyers és durva körvonalaira. Ennek a formulának és a formulára felépített londoni bizottságnak — e kisebb szabású, Európára

korlátozott Népszövetségnek — nem sikerült sem a franciák, sem az oroszok, sem az olaszok, sem a németek beavatkozását megakadályoznia. Ellenben sikerült elérnie azt, hogy amíg ezek a hatalmak balkezükkel beavatkoztak, fegyvert és önkéntest szállítottak, ki Valenciának, ki Burgosnak, addig jobb kezüket szívükre téve szónokolhattak Londonban a benemavatkozás megfelelő biztosításáról. Így pedig megakadályozták, hogy legalább eddig, a spanyol konfliktus európai háborúvá váljék.

A benemavatkozási legenda azonban új fázisába lépett, amikor a Leipzig nevű német cirkáló állítólagos megtorpedózása következtében, Németország és Olaszország rövid két héten belül másodsor otthagyták a londoni bizottságot, illetőleg a második esetben a tengeri ellenőrzést. Az eset a következő volt: A Leipzig cirkálót, a hajónlevő lehallgató készülékek jelzése szerint, állítólag négyszer egymásután nem sikerült torpedótámadás érte. A német kormány joggal úgy vélte, hogy Valencia vízalattjárója a támadó és ennek következtében — Hitler kancellárt a hír állítólag Kielben éppen a Deutschland elesett legénységének temetésén érte — nemcsak Neurath tervezett londoni látogatását mondta le, hanem az éppen — június 12-én — megkötött négyes megállapodás alapján azt kívánta, hogy Franciaország és Anglia — Olaszországgal együtt — intsék meg Negrin kormányát és vegyenek részt egy a valenciai partokon rendezendő flottatüntetésben. A brit és a francia kormányok kijelentették, hogy, bár teljesen hiteltérdemlőnek tekintik a Leipzig tisztjeinek jelentését, lehetetlennek tartják, hogy előzetes vizsgálat eredményének ismerete nélkül flotta-demonstrációban vegyenek részt. Minthogy Németország Olaszországgal együtt ragaszkodott a tüntetés követeléséhez, a tárgyalások megszakadtak s a Róma—Berlin tengely államai visszavonultak a spanyol partok tengeri ellenőrzésétől. Egy ideig bizonytalannak látszott, vajjon a német és olasz flották nem fogják-e külön akcióval lebonyolítani a flottatüntetést. A két kormány azonban kijelentette, hogy a tengeri ellenőrzés teljes felfüggesztésével a maga részéről befejezettnek tekinti nemcsak az esetet, hanem ezzel együtt a spanyol partok egész tengeri ellenőrzését is. Egyben mind a két kormány közölte, hogy hajóik ellen intézett minden támadást saját eszközeikkel fognak megtorolni. Míg a német flotta egységeinek legnagyobb része hamarosan elhagyta a Földközi-tengert, addig a francia és angol kormányok a benemavatkozási bizottság elé új javaslatot terjesztettek, amelynek értelmében e két állam flottái vennék át a németek és az olaszok által a tengeri ellenőrzésben üresen maradt hdyet. Németország és Olaszország igen élesen tiltakozott ez ellen a lehetőség ellen, amely szerintük az ellenőrzést egyoldalúan — Valencia mellett — érdekelt két állam kezébe tenné le. Róma és Berlin előterjesztései szerint a tengeri ellenőrzésnek meg kellene szünnie, viszont a szárazföldi ellenőrzésnek fenn kellene maradnia, azonban azzal a feltétellel, hogy Franco tábornok kormányát is elismerjék hadviselő félnek. Ennek megtörténte után a német és az olasz kormányok hajlandók lennének az „Önkéntesek“ visszahívásáról tárgyalni, ami a francia és angol javaslatok leglényegesebb és állandóbb követelése marad.

Még a történetíróknak is nehéz lesz megállapítani, mik voltak a valóságos és elhatározó indokai Németország ama lépésének, amellyel elhalasztotta Neurath külügyminiszter londoni látogatását, ezzel nyilván megsértve Angliát és eltemetve a négyhatalmi összeműködés lehetőségét, aminek a június 12-i egyezmény nyilván csak kiinduló pontja lett volna. Valószínűleg komoly alapja volt az az aggodalom, hogy a német flotta egységei továbbra is ki lennének hasonló támadásnak téve, anélkül, hogy abból Németországnak politikai vagy bármilyen más haszna lehetne. Ezért pedig a vezér és kancellár, éppen a Deutschland áldozatainak temetése után, nem akart

többé felelősséget vállalni. Oka lehetett az is, hogy Berlin és Róma a nemzetközi helyzetet elég előnyösnek ítélte arra, hogy erős akcióval további előnyöket csikarjon ki a maga s főképpen Franco számára. A hirtelen hangulatváltozáshoz hozzájárulhatott az is, hogy Franco csapatai éppen elfoglalták Bilbaót s ezzel nemcsak jelentékeny haditettel gazdagították sikereiket, hanem a bilbaói vasérc területek elfoglalásával komoly gazdasági csere-területre tettek szert Angliával szemben. Bilbaónál azonkívül csapatok is szabadultak fel és valószínűbbé vált egy Madrid elleni újabb offenzíva. A katonai helyzet mindenestre lényeges javulást mutatott Franco számára. És nem utolsó sorban hozzájárulhatott az elhatározáshoz a Blum-kormány bukásának híre is. Az a körülmény, hogy a frank elkerülhetlenné váló újabb leértékelése, az újabb aranykiszivárgás gyengíteni fogja a harmadik köztársaság akcióképességét, csábítóan kellett hogy hasson Berlinre. Mindez együtt tehát kísértés lehetett arra, hogy Berlin és Róma kormányai ezeket az értékes ütőkártyákat egyszerre felhasználják és a háborútnemakarás légkörében a most elérhető maximális előnyt magukhoz ragadhassák.

Ilyen körülmények között a benemavatkozási bizottság, amelyben Róma és Berlin bölcsen megmaradt, válságos helyzetbe került a két egymással szemben álló álláspont megütközése következtében. Súlyosabbá tette a helyzetet még az, hogy a Franco pártján állott portugál kormány a portugál-spanyol határon létesített nemzetközi ellenőrzést egyoldalú elhatározással beszüntette és az ellenőrző tisztviselőket ezzel megfosztotta diplomáciai jellegüktől. A szárazföldi ellenőrzés tehát csak a francia-spanyol határon maradt fenn, ez a körülmény pedig különösen a szocialisták nyomása alatt és tekintettel a marseillei szocialista kongresszusra, a francia kormányt arra készítette, hogy a maga részéről is bejelentse a nemzetközi ellenőrzés beszüntetését a pireneusi határon. Kis késéssel hozzáfűzte ugyan, hogy a nemzetközi ellenőrzés beszüntetése nem jelenti a benemavatkozási megegyezéstől való visszavonulását és a Spanyolország felé irányuló fegyverszállítás tilalma továbbra is fennmarad. Csak természetesen a kérdés az, ki ellenőrzi ennek a tilalomnak a betartását akkor, amikor Franciaországnak és a népfront kormányának ma még érdeke, hogy Valenciát támogassa?

A helyzet tehát kritikusként látszott, de csak látszott. A benemavatkozási bizottságban képviselt 27 európai állam közül ma senkinek sem áll érdekében háború provokálása. Minden oldalon azt remélik tehát, hogy tárgyalással sikerül a veszélyt áthidalni vagy legalább is elhalasztani és közben valamilyen döntést elérni. A németek és olaszok ismét azt remélik, hogy a valenciai kormány madridi offenzívájának összeomlása után Franco csapatai ellentámadásba mehetnek át és, megfelelő olasz vezérkari támogatással, ezúttal mégis elfoglalhatják a spanyol fővárost. Ha tehát a diplomáciai tárgyalások eltartanak őszig, remény lehet rá, hogy a bevégzett tények igazolják politikájukat és az ú. n. fasiszta nagyhatalmak a nyugati középtengeren erős pozícióra tehetnek szert. De a másik oldalon sincsenek teljesen értékes ütőkártyák nélkül. Ha győz is, Franconak igen jelentékeny hitelekre lesz szüksége ahhoz, hogy a nemzeti Spanyolországot romjaiból felépítse. Ezeket a hiteleket sem Berlin, sem Róma nem tudja majd rendelkezésére bocsátani. Itt kizárólag a londoni piacra támaszkodhatik, vagy London közvetítésével New-Yorkra. Az angol nehéziparnak egy bizonyos mértékig a bilbaói érctelepek elfoglalása után életbevágó érdeke lehet már ma megindítani a tárgyalásokat arra nézve, mi lesz a győzelem után. Jelek vannak rá, hogy Nagybritannia kormánya a brit realitás szellemében nem idegenkednék olyan megegyezéstől, amelyben a nyújtandó anyagi támogatás ellenértéke az a biztosíték lenne, hogy Spanyolország ne váljék se egyik se másik fasiszta nagyhatalom középtengeri expozitúrájává. A történelem a

VIII. század óta azt mutatja, hogy Spanyolországot más európai hatalom meghódítani nem tudja. Aki oda hódítónak megy, az vagy belebukik, vagy pedig felszívja őt az ibériai félsziget légköre. Napoleon összeomlása 1808-ban kezdődött Spanyolországban. A másik végletre pedig példa V. Károly esete, aki német létére elhanyagolta a német-római császárságot, élete végére már csak fél lábbal maradt Európában, nem tudott megbirkózni sem a német fejedelmekkel, sem a reformációval, mert magához vonta őt a Sierra Nevada. Tehát, ha az angol-francia koalíció a benemavatkozás ürügye alatt időt akar nyerni, úgy ez ma, legalább is London szemében annyit jelent, hogy keresi Francóval a megegyezést, ami a német-olasz segítség hatását semlegesíteni tudná.

A kétoldali időnyerési taktika eredményeként a benemavatkozási bizottságban összeütközés helyett inkább az ellentétek lassú kiegyenlítésének keresése nyilvánult meg. A bizottság felkérte az angol kormányt, vegye kezébe a közvetítést az egymással szemben álló álláspontok között és terjesszen a bizottság elé megfelelő javaslatot. A bizottságnak ezt a lépését nyilván igen alapos diplomáciai előkészítés előzte meg és amikor az angol kormány vállalta a közvetítést, valószínűleg tudta már körvonaláiban, milyen megegyezési javaslatot fog a bizottság elé vinni. Az angol javaslat lényege: a tengeri ellenőrzés megszüntetése, helyettesítése a kikötőkben semleges megfigyelők és ellenőrzők által, a szárazföldi ellenőrzés teljes helyreállítása, az önkéntesek visszahívásának megindítása az erre vonatkozóan kidolgozott terv alapján és végül Franco kormányának mint hadviselőnek az elismerése abban az esetben, ha a benemavatkozási bizottság megállapítja, — természetesen egyhangúlag — hogy az önkéntesek visszahívása jelentékenyen előrehaladt. Bár az angol munkáspárti opposzició élesen támadta ezt a javaslatot, azt állítván, hogy Francót előnyben részesíti, a benemavatkozási bizottság babérokkal borította a brit kormányt és egyhangúlag elfogadta a javaslatot a további tárgyalások alapjául. A Labour-opposziciónak tisztán doktriner alapon és párttaktikai célokból indított támadása arra volt jó, hogy Edennek briliáns dialektikával előadott válasza adjon alkalmat. Ez a beszéd a fiatal külügyminiszter tekintélyét nagyon megnövelte és talán bevezetése volt Anglia új (vagy régi) politikájának, amely ma minden úton keresi a megegyezést Berlinnel, de Rómával is, anélkül, hogy a franciákkal való szolidaritást elejtené. A francia-angol szolidaritás képe azonban teljesen megváltozott: már nem Franciaország vezeti Angliát, hanem — pénzügyi és presztízs okokból is — a harmadik köztársaság kormánya kénytelen alkalmazkodni a Downing Street akaratahoz. Ez a nagyon szolid alapja a francia-angol szövetségnek, azaz, ahogy a dolgok ma állanak, Anglia olyan mérvű lekötöttségének, amilyenre az utolsó 300 év alatt Szt. Jakab udvarának kormánya sohasem határozta el magát. Mert ezt csak akkor és úgy tehette meg, ha biztos lehetett afelől, hogy Franciaország már nem törhet európai hegemoniára és valószínűsítettnek látszott, hogy Párizs nagyban és egészben követni fogja a londoni vezetést. Persze korai lenne azt mondani, hogy az angol javaslattal a spanyol kérdés méregfogát sikerült kihúzni, vagy hogy a diplomáciai tárgyalások labirintjében a veszély, amely a spanyol konfliktussal jár, el fog tűnni. Majdnem megoldhatatlannak látszik az önkéntesek visszahívásának kérdése. Azt se lehet megállapítani, hol és hogyan kezdődjék, hogyan lehet paritásosán visszaexpediálni részben egyéni, részben csapatokban jelentkezett önkénteseket; hogyan lehet ellenőrizni azt, vajjon nem naturalizáltatták-e magukat az önkéntesek spanyol állampolgárokká, okmányaikat 1936 július 17-e előtről antedatálva. Itt majdnem csak nehézségeket lehet látni komoly és végrehajtható megoldás lehetősége nélkül. De ismétlem, mindez csak időnyerés és ha az

időt ki tudják használni, akkor az időnyerés életet is jelent. Az angol közvélemény diszpozíciójára jellemző, hogy a legtekintélyesebb angol lapok egyike, a Times, amely eddig a „valenciai alkotmányos“, vagy „republikánus kormányról“ és a vele szembenálló lázadókról beszélt, most hirtelen Valencia „önhatalmúlag beiktatott kormányának“ nevezte Azana elnök kabinetjét. Az eddig elkényeztetett Azana éles és elkeseredett választ adott Nagy-britannia lassan, de észrevehetően változó állásfoglalására.

A VESZÉLYKÖZPONT PEDIG időközben eltolódott Európából Ázsiába, ahol pár évi viszonylagos nyugalom után — helyi összeütközések mindig voltak — újabb japán-kínai ellenségeskedések törtek ki. Az európai események keletkezési történeténél és okozati összefüggéseinél is homályosabbak és feloldhatatlanabbak a Távol-Kelet eseményeinek okai és egymásutánja. Vájjon kínaiak vagy japánok kezdték-e azt a kis parázs verekedést, amely az északkínai Wanping helysége mellett (Peking vagy Peiping közelében) a július 7-ről 8-ra virradó éjszaka kitört, azt valószínűleg soha senki sem fogja tudni megállapítani — kivéve azok, akik tényleg tudatosan kezdték. A „cui prodest“ (kinek használ) elv alkalmazásával a vélelem inkább amellet szól, hogy a japán helyi kommandáns felelőtlen vakmerősége, amellyel éjszakai hadgyakorlatokat a kínai állások közvetlen szomszédságában végeztetett el, hatott provokációként a kínai 29-ik hadsereg ott állomásozó csapataira. A japánok ártatlansága mellett szólna ugyan az, hogy az összeütközés keletkezésekor nem voltak kellő számban és hogy az északkínai gamizon parancsnoka súlyos betegen feküdt. De viszont tény az, hogy a japánok ítélete szerint a szovjet ma nem képes a Távol-Keleten hadjáratra. Hiszen alig 10 nappal a wanpingi eset előtt az Amur-folyóban orosz és mandzsukuói ágyúnaszádok ütköztek össze és az oroszok, bár egy naszádjuk elsüllyedt, megelégedtek a csapatok kölcsönös visszavonásával. Pedig ennek következtében a mandzsukuói csapatok ismét elfoglalták az Amur-folyó ama szigeteit, amelyeket az oroszok magukénak akartak tekinteni. Elfoglalták anélkül, hogy a moszkvai kormány bármilyen ellenakcióra képes lett volna. Ennek az eseménynek és az esemény japán kommentárjainak a világánál mégsem látszik valószínűtlennek, hogy a japán katonai párt a pillanatot alkalmasnak találta arra, hogy északkínai pozícióját továbbra kiépítse. Az ultimátumharcok eredményeképpen az ellenségeskedések megkezdődtek, vagy amint már ez ott szokás, csupán nagyobb erővel folytatódtak úgy, hogy július 9-e óta Japán teljes gőzzel küldött friss csapatokat Hopei és Csahar tartománybeli gamizonjainak megerősítésére. Az, hogy a kínaiak egy ultimátumot nem fogadtak el, még nem jelenti azt, hogy ott háború tört ki, mert nagyon lehetséges, hogy kisebb-nagyobb csetepaté után végül, valószínűleg rosszabb helyzetben mint előbb, mégis engedni fognak. Lehetséges persze az is, hogy a Szovjet fegyverszállításai segítségével a nankingi kormány megkísérli a megütközést Japánnal. Ha ez megtörténik, úgy a veszély természetesen nagy mértékben növekszik, a helyi konfliktusból háború válhatik, ez pedig nem marad lokalizálva. Ha a kínaiak helyzete rohamosan romlik és nyilvánvalóvá válik, hogy Japán Észak-Kínát szintén el akarja választani a Mennyei birodalomtól, akkor, bármily gyenge legyen is a Szovjet, bármennyire megrázta is katonai erejét generálisainak lemészárlása és bármilyen bizonytalan volt is az a katonai erő még a megszárlás előtt is a Távol-Keleten, végül mégis kénytelen lesz magáévá tenni Kína ügyét, mert különben ő lesz a következő áldozat. Amint ezt Eden az alsóházban és az amerikai államtitkár, Mr. Cordell Hull, egy sajtónyilatkozatában kijelentette, a japán-kínai konfliktussal szemben nem maradhat közömbös egyetlen a Távol-Keleten érdekelt nagyhatalom sem. Azonban sem Nagybritannia, sem Amerika nem fognak

ma háborúra gondolni azért, hogy Észak-Kínát és Pekinget megmentsék Japántól. Ezért látszik plauzibilisnak, hogy Tokió tudatosan választotta a mai pillanatot arra, hogy távolkeleti akcióját, melynek célja a Mennyei birodalom újjászervezése japán vezetés alatt, egy lépéssel tovább vigye. A távolkeleti konfliktus Európára csak akkor válhatik veszélyessé, ha Szovjet-Oroszország kénytelen beleavatkozni. Akár vereséget szenvedne, akár sikerei lennének eleinte, nagy csábításnak lennének kitéve azok az európai hatalmak, amelyek a Szovjet bukását, akár ideológiai, akár hatalmi politikai okokból, célul tűzték ki, hogy a maguk részéről is beleavatkozzanak. Ez aztán elindíthatná az ördög szekerét. Mindezen spekulációk ellenére a mai helyzetben mégis a másik alternatíva látszik valószínűbbnek és ez az, hogy egy idő múlva Kína engedni fog és ha Japán hajlandó a nankingi kormány tekintélyét valamilyen módon megmenteni, akkor veszteséggel bár, de az incidens nagyobb veszély nélkül likvidálható. Ázsia szegény kis európai félszigetére nézve mindenesetre nem nagyon előnyös helyzet az, ha megoldatlan problémái tömegével, erős ellenségeskedések közepett, most íme két tűz közé kerül: a spanyol zsarátnok és a föllángoló távolkeleti tűzvész közé. Az az esély, hogy ez a sok részre szakadt Európa végül megmeneküljön egy fegyveres konfliktus borzalmaitól, az utóbbi hetek folyamán semmiesetre sem növekedett. Államférfiainak nagy bátorságára, okosságára és engedékenységére lenne szükségünk ahhoz, hogy civilizációnk ős hazáját meg lehessen menteni.

OTTLIK GYÖRGY

MAGYAR KISEBBSÉG JUGOSZLÁVIÁBAN

Tovább is iskolai névelemzés Újvidéken. — A közművelődési egyesületek engedélyének kérdése. — A szabadkai Kossuth Lajos-alapítvány a Narodna Obrana elnökének védelmében. — A magyarság vezetőinek tárgyalása Belgrádban. — A jugoszláviai református egyház statisztikája. — Zágrábi magyarok viszonyai. — A szabadkai Magyar Olvasókör könyvtára. — Középiskolai vizsgaeredmények. — Pályázat-hirdetés magyar tanítói állásokra. — A zábrági horvát egyetemisták elmaradt pesti tanulmányútjai — Névváltoztatások árszabályzata. — A jugoszláv filmipar adatai.

UTÓBBI BESZÁMOLÓNKBAN hírt adtunk már a jugoszláv-magyar viszony javulásáról és csak természetes, hogy még nagyobb örömeinkre szolgálna, ha ennek a viszonynak további fejlődését jegyezhetnénk fel. Általánosságban nem is szólhatunk áthidalhatatlan, zavaró momentumokról a két ország kapcsolataiban, a szomszédi viszony szívéllyességét azonban kétségtelenül a jugoszláviai magyar kisebbséggel szemben gyakorolt bánásmód határozza meg, amint ennek fontosságát a szabadkai városi közgyűlésen a Kossuth Lajos-alapítvány kérdésének vitája során Ivies Alexa jogakadémiai tanár hangsúlyozta: „... a magyarságot végül is egyenrangú polgárokként kell kezelni és a magyar ifjúságnak helyet kell adni Szabadka város közigazgatásában. A háború utáni izgatott felfogás a magyar nemzetiségek ellen megváltozott és ma már más a helyzet.“ Mint főiskolai tanár, a katedréről látja, — mondotta Ivies professzor — hogy „a magyar jogászok kitűnő honpolgárok és a szerb nyelvtudásban sem állnak a jugoszláv nemzetiségű diákok mögött“. Való igaz, hogy a művelődés lehetőségének olyan szűk keretek között mozgó délvidéki magyarság zavartalanul folytathatja népművelését különböző tanfolyamokon, műkedvelői előadások, stb. megtartásával. Éppen ezért, ha a közeledés és belátás politi-

káját helyeseljük egyik oldalon (a magyarokat megillető jogok mérsékelt elismerése és megadása miatt), a másik oldalon nem mehetünk el keserű érzés kinyilvánítása nélkül az olyan közlemény mellett, mint amilyennel az újvidéki Reggeli Újság július 4-i számában kénytelen volt követelni a jugoszláviai magyar kisebbség egyik legelemibb jogát. Lássuk csak a cikket: „Magas helyről szépenhangzó nyilatkozatot hallottunk arról (utalás Sztankovics miniszter apatini beszédére), hogy az idén nem lesz névgyelemzés a Dunabánságban. Akkor, amikor fontos volt, hogy a Dunabánság magyar lakossága kire adja le szavazatát a községi választásokon, úgy látszik nem gondolták komolyan a nyilatkozatot és íme most, amikor az iskolai beiratások folynak, az újvidéki iskolákban több gyermeket utasítottak el, magyartalannak minősített neve miatt. Kitűnt tehát, hogy a jugoszláviai magyarság legszentebb jogainak egyike, olcsó választási kortesfogás volt.

A közművelődési egyesületek engedélyezésével is baj van, mert például amint az alsólendvai eset is bizonyítja, az ott megalakult magyar közművelődési egyesület működését a báni hatóság hiába hagyta jóvá, az illetékes főszolgabíró az egyesület működését nem engedélyezte. A magyar közművelődési egyesületek engedélyezése kérdésébe egyébként is hibák csúsztak be, mert az eddig engedélyezett egyesületek működését is csak hallgatólagosan veszik tudomásul a hatóságok; írásos működési engedélyt, illetve határozatot az egyesületi alapszabályok jóváhagyásáról azonban, nem adnak ki. Pedig éppen a legnagyobb magyar közművelődési egyesület, a becskerekai példáján okulhattunk, amelyet (írásos működési engedélye nem lévén) egyik napról a másikra bezárhattak, utána pedig hosszú évekig zárva is maradt.

A magyar közművelődési egyesületek rendezetlen engedélyügyének kérdéséből egy újabb sérelem is éri a magyarságot. Az új pénzügyi törvény rendelkezései szerint ugyanis a jövőben nem kell jegyilletéket fizetni szokolversenyek, dalárdák, továbbá zenei és irodalmi egyesületek, valamint kulturális egyesületek előadásai után. A jegyilleték alóli mentességet azonban az állami adóhivataloktól csak jóváhagyott, írásos engedélymátsolat alapján lehet beszerezni. Mivel pedig a kisebbségi kultúregyesületek működési engedélyének jóváhagyása már régóta húzódik, ettől a kedvezménytől a kisebbségi kultúregyesületek elesnek.

Viszont az Ivies professzor hangjához hasonló újabb biztató jelet látunk Lungulov Radivoj, a Narodna Obrana tartományi elnökének bátor kiállításában, a Kossuth Lajos-alapítvány kérdésében, Szabadka város utóbbi közgyűlésén. £ közgyűlésen egy Szabadka város kezelésében levő háború előtti magyar kulturális alapítvány mikénti felhasználása került szóba. A közgyűlésen ugyanis a város polgármestere azt indítványozta, hogy az alapot csatolják az általános közoktatásügyi alaphoz, mivel az alapítványnak egy előbbi olyan határozat szerinti felhasználását, hogy a Péter király-szoborépítési alaphoz csatolják, — a felettes hatóságok nem hagyták jóvá. Tanácsolták azonban az összegnek külön alapként való kezelését. A közgyűlésen Lungulov Radivoj bátorszavú, férfias felszólalásában azt indítványozta, hogy hagyják meg az alapítványt eredeti rendeltetéssel a magyar kisebbségnek, mert szerinte Kossuth szellemének nyomdokain haladva lehetséges csak a magyar-délszláv kulturális együttműködést megteremteni. Tiltakozott az ellen, hogy az alapítvány más célra való felhasználásával nem úriemberi módon járjanak el ebben a kérdésben. Indítványát úgy részletezte, hogy tanácsolta az alap jövedelméből olyan fajmagyar gyermekek iskoláztatását, akik Kossuth eszméjéért küzdve, a jugoszláv és magyar nemzet kulturális együttműködéséért fognak dolgozni. Kossuth volt az első felelős államférfi, — mondotta — aki nemcsak belátta, hanem hirdette

is, hogy a magyar és jugoszláv nép egymásra van utalva. A kérdésben több, hasonlóan emelkedett szellemű felszólalás után a városi közgyűlés úgy határozott, hogy bántatlanul hagyja az alapítványt, amelynek jövedelméből néhány magyar nemzetiségű diák tanulmányát segíti elő.

A délvidéki magyarság helyzetének megjavítása érdekében a magyar kisebbség vezetői, dr. Várady Imre, dr. Deák Leó és dr. Strelitzky Dénes, április 28-án előzetes megállapodás alapján, Sztojadinovics miniszterelnököt és más szakminisztereket kerestek fel Belgrádban. Dr. Várady Imre a miniszterelnöknél elsősorban arra hivatkozott, hogy a múltévi községi választásokon a magyarság zöme a kormánypártra szavazott és elősegítette annak győzelmét. Kölcsönös megértés alapján tehát indokolt volna, — mondotta Várady Imre — ha a magyar kisebbség legfőbb kívánságait a kormány teljesítené. Azután részleteiben ismertették a magyarság vezetői azokat a sérelmeket, amelyeknek sürgős orvoslása most már nem szenvedhet mulasztást. Így a belgrádi tanítóképző helyett kimondottan magyar tanítóképző felállítását kérték. (Eddig ugyanis csak mint a belgrádi állami szerb tanítóképző párhuzamos tagozata működik egy magyar tanerőket képesítő intézet, amelynek egyébként első osztályát már évek óta nem nyitották meg és így a magyar tanítói utánpótlás nem folyamatos.) Kérték továbbá a magyar tanítói állásoknak magyarul tudó, magyar tanítókkal való betöltését, az iskolai névelemzés sürgős beszüntetését, végül pedig a magyar közművelődési egyesületek működésének végleges biztosítását. A miniszterelnök a kívánságoknak lehetőség szerinti teljesítését megígérte és kijelentette, hogy a kormány minden törekvése oda irányul, Jiogy a magyar kisebbség teljesen otthonosan érezze magát Jugoszláviában.

Apróbb mozaikok a jugoszláviai magyarság helyzetéről:

A jugoszláviai református egyház népesedési statisztikája a most kiadott 1936. évi évkönyv szerint nyilvánosságra került. Az évkönyv adatai alapján a jugoszláviai református egyház népesedési viszonyai aggasztóak. Egyre csökken a születések száma és évről-évre kevesebb az iskolalátogató gyermekek száma is. Sajnos, mivel az 55.89z lelket számláló jugoszláviai reformátusok 70%-a magyar, a délvidéki magyarságot is súlyosan érinti e felekezet lélekszámának évről-évre való csökkenése. Csupán a bácskai egyházközségekben van tekintélyesebb születési szaporulat az előző évi állapothoz viszonyítva, a nagykikindai, kamenicai, vinkovcei, vukovári, bródi és zágrábi összesen 2194 lelket számláló egyházközségekben egyetlen születés sem fordult elő az elmúlt esztendőben. A legnépesebb jugoszláviai református magyar egyházközség Bács-Kossuthfalva, amely 4385 hívőt számlál.

Bácskai magyarok Zágrábban címmel színes cikket közöl a Szabadkai Napló és a Zágrábban élő közel nyolcezer magyar lakos életviszonyait ismerteti. Ezek során megemlíti, hogy a városban magyar olvasókör van alakulóban, amelyet nagy és értékes könyvtárral szerelnek fel. A Zágrábban élő magyarok 80%-a fizikai munkás, akik a fejlődő város építőiparában visznek különösképpen szerepet.. De jelentékeny számú magyar főiskolás diák is él a horvát fővárosban, ahol minden magyar kultúrmozgalomnak lelkes kezdeményezői.

1937 második évnegyedében az alábbi helyeken alakult Magyar Közművelődési Egyesület: Szontán, Versecen, Zágrábban (Olvasókör), Nikincin és Hrtkovcin. A két utóbbi szerémségi község.

A szabadkai Magyar Olvasókör könyvtára már régen kiegészítésre szorul, azonban mindeddig nem tudtak megfelelő összeget rendelkezésre bocsátani újabb könyvek beszerzésére. Kádár Imre, az Olvasókör jövendőjének adományából most végre sikerült a könyvtár kiegészítésének tervét megvalósítani. Az Olvasókör legutóbbi választmányi ülése elhatározta,

hogy a Kádár Imre hagyatékából befolyó 10.000 dinárt a modem magyar és nemzetközi irodalom legjobb műveinek beszerzésére használja fel, s az így kiegészített könyvtárat az adakozó nevével, Kádár Imre könyvtárnak nevezik el.

A vajdasági magyar irodalomnak Szenteleky Kornél halála után bekövetkezett hanyatlásával foglalkozik az újvidéki Reggeli Újság. A jugoszláviai magyar írók vitális érdekeinek megvitatására különben Törökkanizsára értekezletet hívtak egybe. Marton Andor és dr. Batta Péter megállapítása szerint azonban ez az értekezlet nem volt kellően megszervezve. Egy újabb értekezlet előkészítését dr. Borsódi Lajos íróra bízták és így a vajdasági írók szociális helyzetének kérdésében, valamint a vajdasági magyar irodalmi társaság megalakításának ügyében a döntést e később megtartandó értekezlet hozza majd meg.

A szabadkai főgimnázium szerb tagozatán 47 diák tett érettségi vizsgát. Közülük 10-et javítóvizsgára, 8-at pedig osztályismétlésre buktattak. Az érettségizettek közül 9 volt magyar nemzetiségű. Ugyanezen intézet magyar tagozatán 18 érettségire jelentkező diák közül 8 kapott oklevelet, míg 6 diák elbukott, 4 növendék pedig javítóvizsgára utaltatott.

A zentai állami szerb gimnázium szerb tagozatán 58 tanuló közül 42 végzett eredménnyel és mindössze 8 növendék tesz javítóvizsgát. Ez intézet magyar tagozatán a növendékek vizsgaeredménye lesújtó, mert a tagozat 36 tanulója közül csak 18 vizsgázott eredményesen, a többiek nagyrészt elbuktak, egy-két javítóvizsgás kivételével.

A közoktatásügyi miniszter kiírta a megüresedett tanítói állásokra szóló pályázatot. E szerint a Dunabánságban 31 tanítói és óvónői állás kerül betöltésre. Utánanézve a kiírt üresedésben lévő tanítói állásoknak, megállapítottuk, hogy azok nagyrészt esztendőik óta betöltetlen magyar tanszékek, ami a több évtizedes magyar tanítói utánpótlás hiányára vezethető vissza.

A zágrábi egyetemi énekkar május első heteiben Budapestre tervezett tanulmányútját a hatóságok nem engedélyezték. E tanulmányúton a zágrábi egyetem 400 horvát nemzetiségű hallgatója vett volna részt és a program szerint a budapesti Zeneművészeti Főiskolán horvát kultúrestet tartott volna.

Magyar kisebbségi szempontból is figyelemreméltó az április i-én életbelépett jugoszláv pénzügyi törvény, amelynek rendelkezései szerint a vezeték- vagy keresztnév megváltoztatásáért skála szerint kell illetéket fizetni. Ha a kérvényező állami egyenesadója nem haladja meg az 1000 dinárt, úgy a névváltoztatás illetéke 100 dinár. Ha az adó 5000 dinárig terjed, az illeték 500, a további 10.000, vagy azonfelüli állami egyenesadó esetében a névváltoztatási illeték 1000, illetve 5000 dinár. Most jön azonban e névváltoztatási törvény érdekessége, mely szerint, ha a nevet változtatni akaró a keresztnévét, vallását és vezetéknevét akarja megváltoztatni (természetesen szerbre, illetve gör. keletire), úgy kérelmét illetékmentesen intézik el.

A jugoszláv filmiparról közöl adatokat a Reggeli Újság április 7-1 száma. A hivatalosnak mondott adatközlés szerint Jugoszláviában 351 mozgóképszínház működik. Ebből 40 Belgrádban, Zágrábban, Laibachban és Üskübben van. Az országban évi tízmillió jegyet adnak el, mintegy 145 millió dinár értékben. A külföldről behozott filmek hossza 800.000 méter, amely mellett még 80 hazai előállítású, nagyrészt kultúrfilmet is bemutattak, melyeknek hossza mintegy 25.000 méter. (Tudomásunk szerint Jugoszláviába az elmúlt évben mindössze egyetlen magyar filmet vittek be, amelynek előadását azonban a hatóságok nem engedélyezték.)

TISZA ISTVÁN CSALÁDI LEVELEI

Azok, akik ezideig jellemezték Tisza István egyéniségét, természetesen többnyire a közélet munkását, különösen az államférfit méltatták.

E jellemzésekből ismeretes az ő erős magyarsága, izzó, hazafias érzése, hivatásérzete, kötelességtudása, biblikus hite, erélye, vasakarata, bátorsága, őszintesége, lovagiassága, hűsége. Már az eddig közzétett adatok tömege is bizonyítja, mily következetesen törekedett arra, hogy szeretett magyar fajtájának széles néprétegei jólétben gyarapodjanak és mennyit fáradt és a sajátjából is áldozott főleg a falusi magyar nép ezrei javára.

Hosszú közpályáján Tisza István nem kereste sem a hatalmat, sem a harcot. De ha világosan felismerte, hogy a nemzetét évtizedek óta fenyegető háború idejére a véderő fejlesztése elkerülhetetlen, akkor meggyőződésének egész szenvedélyével helytállón és nem tért ki erős küzdelmek elől sem.

Mindeddig azonban — kivéve családjának tagjait és közelebbi volt munkatársait — kevesen vannak értesülve két igazságról.

Az egyik: mennyire győtrődött Tisza István afelett, hogy nemzetének védelmi háborúja, — amelynek megelőzésére és mielőbbi befejezésére minden tőle telhetőt megtett — szeretett magyar fajtától szörnű véráldozatokat kíván.

A másik igazság az, hogy szemben a kemény harckészséggel, amely a közélet emberének egyik jellemző tulajdonsága volt,—milyen rendkívüli gyengédséggel ragaszkodott családjának tagjaihoz és ha óriási elfoglaltsága engedte, mily örömmel foglalkozott a család gyermekeivel s egész rajongással gyönyörködött fejlődésükben és kisdéd örömeikben.

Hozzátartozóinak szívességéből közölhetők az alábbi levelek, amelyek tanúbizonyságai annak, hogy habár a világháború hónapjai alatt hazája háborús igazgatásának tömérdek gondját felvette, tudott időt szakítani unokájához szánt levelek írására, azokban a hónapokban, amikor közéleti kötelességei miatt családjá egyes tagjait nem kereshette fel.

Ezek a bizonyító adatok adják Tisza Istvánnak, az embernek igazi képét is és ezért érdekelhetik mindazokat, akik egyéniségének közelebbi tanulmányozására vállalkoznak. Különösen érdekelheti pl. a tanítás munkásait az, hogy az államférfi, aki nagyrabecsüléssel értékelte a neveléstudományt, de közéleti kötelességei miatt tanítással nem foglalkozhatott, mikép iparkodott megközelíteni kétéves unokájának gondolatvilágát és minő tanácsokkal irányította annak nevelését.

Ilyen családi megnyilatkozások természetesen nem tartoznak abba a hat kötetbe, amelyet Beöthy Zsolt indítványára Tisza István özvegyének megtisztelő hozzájárulásával a M. T. Akadémia ad ki. Közzétételük mégis indokolt, mert cáfolják azt a torzképet, amelyet egyik-másik, nem egészen tárgyilagos vagy éppen csak futólagos találkozás alapján írt jellemzés kísérelt meg.

Ez a közlés egyúttal adatokat nyújt olyan történetírók számára, akik tárgyilagosan és minden oldalról kívánják megismerni Tisza István egyéniségét.

BALOGH JENŐ

1. IFJ. GR. TISZA ISTVÁNNÉNAK

Kedves édes kis leányom!

Budapest, 1917. II. 18.

Szeretném, ha igazán tudnád, milyen örömet szeresz leveleiddel. Isten iránti mélységes hálával, meghatottan olvasom őket. Adja Isten, hogy jó egészségben, egyetértésben, szeretetben, megelégedett, boldog, gondtalan életet éljete és meleg fészekben, igazán jól neveljétek az életre gyönyörű gyermekeiteket.

Adja Isten, hogy István¹ igazán komolyan és helyesen fogja fel az életet. Tanuljon, dolgozzék komolyan és fogadja érvek iránt fogékony, nyílt elmével az életnek és öregebb barátainak jó tanácsait.

És élvezze ami jót adott neki az élet, és ne feledje, hogy családja testi-lelki jóvoltáért, gyermekei jövőjéért elsősorban ő felelős.

Végül pedig ne feledje soha, milyen véghetetlen, elpusztíthatatlan szeretettel veszem őt körül.

Olyan kimondhatatlanul fájt nekem minden bánata és szenvedése, annyi gyötrő aggodalmat érzek minden feje fölé tornyosuló felleg láttára, olyan nagyon boldoggá tenne, ha végleg eltemethetném minden aggodalmamat.²

Es — édes kis Jolkám — olyan nagyon hálás vagyok azért a derűért, amit az ő életébe is bevittél!

Istvánnak mondd meg angyalom, hogy számlájára 8000 kor-t még befizettem, hogy legyen ott némi összeg (ca 11.000 kor?) a rendelkezésére. A félévi számláról szóló elismervényt küldöm vissza. Azt neki kell aláírnia, s a Keresk. Bankhoz beküldenie.

Nagyon jól teszed, hogy személyesen jársz a szegényekhez. Foglalkozzál velök behatóan; segély mellett adj buzdítást, tanácsot, ahol kell, korholást is. A falusi élet legnagyobb, s igazán szívet, lelket javító, erősítő gyönyörűsége ez. Egyelőre 1000 kor-t küldök, ha kell, meg a másik is.

Mellékelt levelet igyekezz Cseppyyvel⁸ megértetni. írd majd meg, hogy sikerült? És persze írd sokat, sokat mindnyájatokról.

Forró szeretettel ölel édes leányom szerető apád

István.

¹ Tisza István fia.

² Ifj. Tisza István, aki súlyos betegsége ellenére kikényszerítette, hogy a lövész-árokba mehessen, néhány havi harctéri szolgálat alatt nagyon komoly idegbajt kapott és orvosi rendeletre haza kellett térnie.

³ T. I. unokájának: Kálminak egyik beceneve.

2. *IFJ. GR. TISZA KÁLMÁNNAK*

Kedves drága jó kis Kálmánom! Budapest, 1917. II 19.

Képzeld csak, nagypapa bemegy a dolgozósobájába, leül a nagy, nagy íróasztala mellé, jó öreg Király bácsi képe alá, félretolja a sok írást, belemártja tollát a tintatartóba és elkezd írni, írni, találd ki, hogy kinek? Éppen az ő angyali Kedves Kis Kálmi-jának.

Sok, sok jó, meleg ölelést, pusztit küldök neked édes kis cseppem. Adj át belőle Joli-bolinak is, de csak szépen, vigyázva, finoman a kezére. Tudod, ő még milyen ici-pici gyenge kis baba. Te vigyázz reá, az ő nagy Testvére, hogy valami baj ne érje.

Mamát is öleld meg jól a két kis karoddal és adj neki egy jó pusztit a nevemben, amiért annyit ír rólatok. Szegény Napapa és Namama. Hogy búsul, hogy olyan sokáig nem láthat, nem hallhatja hangocskádat, huncut kis nevetésedet, és úgy örül, ha azt hallja, hogy jól vagy és Kedves jó kis fiú vagy.

Légy is az édes kis majmom, szeresd papát, mamát, Schwester Laurát, egyél sok husikát, lencsét, borsót, adj cukrot a lócskáknak, mondd meg az öreg Gránátnak, meg az Arának, hogy Napapa küldi nekik, játsszál szépen Major Jolánnal és majd ha egyszer nagysokára egyszer azt hallanád újból, hogy valaki úgy tesz az ajtó mögül (khm, khm), akkor találd ki, hogy ki az és fuss eléje.

Most pá Angyalom, ölel csókol és borzasztóan szeretne ölbe kapni, Namamához vinni, ott falut építeni, auto-t felhúzni, meg száz más mulatságot csinálni a te öreg

Napapád.

Papát, Mamát csókolom, hát még Joliboli-t! azt majd elfelejtettem. Schwestert, Bálintot, Julát, Szondy bácsit, Szigeti bácsit, szóval mind a jó öreg Gesztieket üdvözlöm.

De meg is mondd ám!

Pá angyalom!

3. *IFJ. GR. TISZA ISTVÁNNÉNAK*

Kedves édes jó kis Jolkám!

Budapest, 1917. III. 16.

Hidd meg angyalom, borzasztóan bánt, hogy ilyen régóta nem írtam neked, de nem képzeled, hányfelé rángatnak! Folyton rettentő hátralék nyomja a lelkemet, ostoba bőr- és gyomorkelmeletlenségeim is fel-fellépnek, s nagyon csökkentik munkaképességemet. Szóval egy kicsit rogyós innal húzom az igát, s eltelik egyik nap a másik után anélkül, hogy írtam volna. Pedig úgy nélkülözlek benneteket, hogy azt nem tudjátok elképzelni. Olyan gyönyörűség nekem a ti szépen viruló kis családotok. Úgy szomjúhozom arra a meleg, fénylő szeretetre, mely felém is árad belőle, és olyan végtelen hálát érzek az isteni Gondviselés iránt, hogy most újból jó mederben van minden. Most ismét olyan derült, biztos, szilárd alapon épült fészekben vannak drága, édes gyermekeitek, ahol békesség, szeretet, megelégedés, tiszta derült életkedv honol.

Első kötelességetek, hogy ezt megóvjátok számokra, s egészséges erkölcsi légkörben, igazán boldog gyermekkor tiszta örömei között nőhessenek fel az életre.

Olyan borzasztó az az aggodalom, hogy ez menjen számukra veszendőbe. Csókold meg őket meghatott, forró szeretettel sokszor az én nevemben.

És íj mentői többet felőlük és beszélj Kálmi úrnak sokat nagyszüleiről.

4. IFJ. GR. TISZA KÁLMÁNNAK, GESZTRE

Én kedves kis Czimbi! Budapest, 1917. június 21.

Régóta készülök már neked írni jó kis Khámom,¹ de sok a dolgom; nehezen jutok az íráshoz. Hej, pedig borzasztóan szeretnék sokat, sokat beszélgetni veled. Hogy ha már együtt nem lehetünk (jó lesz úgy-e, ha megint bolondozhatsz, játszatsz, beszélgethatsz nagyapáddal), legalább a telefonban szeretem hallani a hangocskádat, csak az a baj, hogy nem igen tudom megérteni, mit mondasz. Tudod Czimbi, túlságosan kiabálsz. Akkor nem világos a beszéd. Jövőszőr próbáld meg: beszélj hangosan (azt persze muszáj), de ne kiabálj, hanem szépen, világosan ejtsd ki a szókat.

Aztán már levelet is írhatnál jó mamáddal. Írd meg, mit csinál Joli?² Melyik öreg lónak van kis csikója és milyenek a kis csikók? Szépek, fürgék, kedvesek, nem félnek tőled? Aztán persze írd meg azt is, mit csinálsz te? mivel játszol leginkább? táncoltok-e sokat a gramofon mellett? na meg általában mi újság Geszten? Borzasztó jó arra visszagondolni, hogy amíg Geszten voltunk, rendesen jó kis hú voltál s mindig kedves, nyájas, okos bátyja voltál Joli-Bolinak.² Amint nősz és okosodol, mindig inkább így kell ennek lennie s neked, is mindig több és több örömöd lesz a Kis Kedvesben. Milyen jó lesz, ha okosabb lesz már ő is, fogtok tudni beszélgetni s igazán jól együtt játszani. Aztán tudod Czimbi, amint nősz és okosodol, neked is sok mindent meg kell tanulni, amivel még nem vagy egészen tisztában, így azt is, hogy derék magyar fiúnak nemcsak szófogadó, jószívű, kedves gyermeknek kell lennie, hanem mindig igazat is kell mondania. Persze tréfából, bolondozva mondhat néha csacsiságot az ember, de különben mindig csak azt kell mondani, ami igazán éppen úgy megtörtént, ahogy mondja az ember. Ebben is te kell példát mutass Jolikának; ő még olyan kis csacsi, hogy ezt még nem érti, de te majd megmutatod és megmagyarázod neki úgy-e?

Szeretnék neked sok furcsát, mulatságosat írni, de bizony itt nem igen történik semmi olyan, ami téged mulattatna. Képzeld, közel lakunk az állatkerthez.³ Ha te itt volnál, bezzeg el mennénk elefánt-hoz, zsiráfhoz, mackó komához, majmokhoz, de így magamban nem igen vágyom oda. Inkább olvasok, leveleket írok, gyűlésekbe járok,

¹ Tisza István idősebb fiúunokájának becézőnevei voltak: Kálím, Kám, (Khám), Czimbi, Csöppi.

² Tisza István leányunokájának: Jolánnak beceneve.

³ Tisza István lemondása után Budapesten, a Hermina-úton, a Roheim-villában bérelt lakást.

végzem dolgaimat. Vájjon, ha te is megöregszel, fogsz-e te is annyit dolgozni. Reménylem, hogy igen, csakhogy akkor tanulj szorgalmasan, ha majd elérkezik a tanulás ideje.

Pá jó kis angyalom. Jó papáddal, mamáddal, húgocskáddal együtt, sokszor, sokszor ölel, Schwestern, Szondi bácsit, Szigeti bácsit üdvözli szerető

nagypapád.

5. UGYANANNAK

Kedves jó kis Kámom!

1917. VIII. 27.

Már azt hittan, hogy elveszett a távcső-szíjam, mert édes mamád régen megírta, hogy elküldte és csak nem hozta a posta. Volt is nagy öröm, amikor megérkezett, de még sokkal jobban megörültem, amikor a te első kis leveledet vettem ki belőle. Kis cseppem, kérd meg jó Mamádat és írjatok egyszer-egyszer a te nagypapádnak. Nagyon fogok örülni, ha kapok levelet tőled, kivált ha azt írhatod, hogy jó kis fiú voltál. Látod, akkor is jól viseled magadat, amikor ez a Ids bolondos Joli-Boli beleharapott a fitoskádba. Mindjárt eszedbe jutott úgy-e, hogy ő jó kis leány, szeret téged, csak játszani akart, nem tudta, hogy fáj a harapás? Bezzeg milyen jó lesz, ha egy kicsit okosabb lesz, fog lehetni beszélni vele és megérti amit magyaráznak! Akkor fogod te, mint egy kicsit okosabb, nagyobb testvére igazán gondozhatni, szeretethetni, kedvesen, okosan, szépszóval, jó tanáccsal. És milyen jó lesz, ha igazán együtt fogtok játszhatni, beszélgethetni, ha minden furcsaságot, mulatságot el fogtok egymásnak mondhatni. Addig is légy mindig jókedvű, kedves, okos, jó fiú vele és másokkal szemben; engedelmeskedjél Papának, Mamának, Schwesternek és mindazoknak, akik javadat akarják. Látod kis Kámom a nyivákoló engedetlen gyermek nemcsak rossz, hanem csacsi is. Hiszen ő vallja kárát rosszaságának. Megszidják, nem játszanak vele, megbüntetik, míg a jó gyermekkel olyan szívesen beszélget, játszik, mulat mindenki, aztán ugyebár jó érzés, ha azt mondhatod, hogy igazán jó voltál, mintha azt érzed magad is, hogy nem jól viselted magadat, neked is kellemetlen rossz érzést okoz.

Mindezt most talán csak félig érted, de mind jobban megérted, amint nagyobb és nagyobb leszel. Lám néhány nap múlva 3 éves nagyfiú leszel. Most bizony nem ölelhetlek meg születésnapján, nem adhatok puszit, nem nézhetek a kis huncut szemedbe, amelyik tud már komolyan, figyelve tekinteni, amikor nagypapa magyaráz valamit. Jó szüleid (kik azok?) adjanak egy jó jó ölelést neked nagypapád helyett is. A jó Isten áldjon és segítsen, hogy becsületes, derék, jószívú magyar fiú légy és sok-sok örömben legyen részed.

Hát elbúcsúztatok szegény nagymamától. Szegényt úgy-e sajnáltad, hogy annyit kell szenvednie? És úgy-e igyekeztél mulattatni és segíteni neki. Látod szegény jó nagymamád milyen kedvesen beszélgetett veled s mutatott képeskönyvet neked akkor is, amikor olyan nagyon kínoztá az a csúnya betegség. Gondolj arra is, hogy szegény édes mamád is sokszor szenved. Légy olyankor különösen szófogadó, kedves jó fiú.

Hát az állatkertben jól mulattál? Egyszer, ha jó mamád ráér, megírhatnád, hogy mit láttál s mit míveltél ott. — Hol jobb? Geszten, vagy az állatkertben? Ugyebár mégis csak jobb Geszten? Megörültél a gyerekeknek, lovacskáknak? Látod sokszor Szondi bácsit, Szigeti bácsit? Mondd meg nekik, hogy nagypapa üdvözli őket és azt izeni, hogy jól van, kitűnő vitéz derék magyar huszárok között. Csakhogy bizony gyaloghuszárok lettünk L Képzeld csak, lova nincs most a huszárnak — nagy hegyek tetején, sziklák és óriás fák között vagyunk, sáncokat csináltunk (kérd meg papát, hogy mutassa meg milyen a sánc a homokban) és abból nézünk farkasszemet a muszka komával. Egyszer, — éppen mielőtt ide jöttem volna, megpróbálta a muszka, hogy elkergesse innen a huszárokat, sokan, nagyon sokan felszaladtak ide a hegytetőre, hogy elkergessenek róla bennünket. De hiába voltak négyszer olyan sokan, mint a magyar huszárok, kikaptak, mint a két-fenekű dob. Azóta nem mernek visszajönni, csak ágyúval lövöldöznek erre.

Tudod, az ágyú nagy, óriás nagy puska; hat ló húzza s akkora golyó megy belé, mint egy nagy borosüveg. Ha kilövi, megy a golyó messze, messze, sivít a fejünk fölött s nagyot robban amikor földre ér. De mi jó helyen állunk, s csak nevetjük a komát, ha a muzsikáját halljuk. Képzeld, most két hét óta kis sátorban lakom, ahol éppen csak az ágyam meg a legszükségesebb holmim fér el. Talán elküldöm a képét. Bizony nagy esőben néha beázik egy kicsit, de különben nagyszerű lakás; sohasem füstöl a kályhája. Az is furcsa, hogy közel lévén az ellenség, felöltözve, nagy szeges cipővel kell hálni, s csak mosdásra vetkezem le egy pár percre. Bokor bácsi jól van, nagyon jól gondomat viseli és sok mindent tanult már a huszároktól.

Na de most pá édes kis Káinom. Adj Jolikának egy finom puszit és mondd, hogy nagypapa küldi. Sok-sok puszit küld nagypapa Papának, Mamának. Schwestert, Bálintot, Jóskát üdvözli, Téged pedig édes kedves kis cseppem, jó meleg öleléssel szeretne a karjaiba zárni a te szerető

nagypapád.

6. UGYANANNAK

1917. IX. 7.

Édes jó kis Kámom! Mai születésnapjára minden jót kíván és sok-sok puszit küld nagypapád. Látod, a túllapon ott van Király bácsi kis fia a papájával és mamájával. Ugy-e kedves? Feladó: Tisza István ezr. Cím: 443. T. p. Édes jó kis Jolikájának megint küld egy vízi vasutat sok-sok puszival szerető

Nagypapája.

7. UGYANANNAK

1917. szept. 20.

Kedves édes jó kis Kámom!

Nagyon búsultam, hogy nem tudtam Gesztre elmenni, most, amikor papát és mamát láttam Budapesten és Pöstyénben. Úgy szerettem volna beszólni az én jó kis unokáimhoz, megpuszítani Kámot is, meg Joli-bolit is és azután jól, jól játszani, a lovacskáknak cukrot adni,

a Villámot meg a többit szépen megsimogatni, de látod szegény jó Nagymamád még mindig beteg, fáj a lába, néha olyan erősen, hogy csak sziszeg és jajgat szegény; majdnem folytonosan ágyban fekszik, alig tud járni és búsul, hogy nem lehet nagypapával. Hát úgy-e érted, hogy nagypapa ő hozzá ment Pöstyénbe és vele töltötte rövid szabad idejét. Mert azután sietni kellett vissza ide a jó magyar huszárok közé, akik most Nagypapára vannak reá bízva. Építeni kell nekik jó erős várat, hogy a csúnya muszka el ne vehesse, meg jó erős fedelű lakást, hogy az ágyúgolyó keresztül ne szakítsa s ott jó száraz meleg helyen lakhassanak akkor is, ha csúnya, hideg, esős idő van. Azután gondoskodni kell, hogy legyen jó fegyverök, ruhájok, élelmük és gondot kell a lovacsákra is viselni. Bizony képzeld csak, azoknak sincs istállójuk, kinn tanyáznak az erdőben, csak nagy fagallyakból és lombból készült olyan kis sátorféle a részükre. Persze most már hűl az idő, hát nekik is legalább deszkából valami istállófélét kell csinálni.

Na meg azután tanítani is kell a fiatal huszárokat, hogy hogyan kell a muszkákkal csatázni.

Szóval mint láthatod, sok itt a dolgom; sietnem kellett vissza; szegény jó Nagymamát is csak két napig láthattam. Jó volt, hogy jó Papád, Mamád is ott volt. Mama annyit mesélt rólatok? szerencsére azt mondta, hogy jó kis fiú vagy. Szegény jó Nagymamád is úgy örült, hogy ezt hallhatta. Majd ha jobban lesz nagymama, érte megyek s vele együtt jövök el hozzátok Gesztre. Jó lesz?

Hazafelé jöve Bokor bácsival Váradon találkoztam. Ő átadta nekem egyik levélkédet, a másik pedig itt várt reám a szobámban (mert most már nekem is építettek egy házikót a katonák és szobában lakom, nem sátorban). Sokszor csókollak értök angyalkám.

Úgy-e sok jó multságod van Geszten? Képzelem, hogy élvezed a kocsizást, csolnakázást, az óvódás gyermekeket, főleg pedig azt, hogy Joli-boli tud már járni s te vezetheted a kis kedvest és mutogathatsz neki mindenfélét. Hát még, amikor beszélni is fog tudni, tőled fog mindent kérdezni és te fogod neki okosan megmagyarázni! Úgy-e pompás lesz? És úgy-e müyen jó, hogy olyan jó szüleid vannak, akik ennyi örömet és multságot szereznek neked? Légy csak mindig szófogadó, kedves jó gyermek, hogy mindig örömet lehessen neked szerezni, mert látod: a jó gyermeket lehet jutalmazni, az engedetlen, nyafka rossz fiút büntetni muszáj a jó szülőnek.

Képzeld csak, az én kis lovacskámnak eddig nem volt neve. Egyik huszár Púdnak hívta, a másik Mucinak, a harmadik Krünyinak, a negyedik Vistának (így hívják a kis lovakat ezen a vidéken). Mondd meg, hogy nevezzük el. Talán Mókusnak?

Isten áldjon édes jó kis Káinom. Joli-bolinak három puszit küldök; add át neki szépen, finoman. Papának is küldök két puszit a homlokára, Mamának egyet a kezére, egyet az arcára (add ám át őket szépen, rendben); Schwestert, Szondy és Szigeti bácsit üdvözlöm, tégedet pedig édes jó kis majmocskám borzasztóan szeretnélek felkapni a levegőbe, jól magamhoz ölelni és össze-vissza csókolni. Majd ha Gesztre jövök, meg is teszem. Jaj be jó lesz!

Pá, pá édes kis angyalkám, ölel szerető

nagypapád.

433 T. p.

8. UGYANANNAK

1917. IX. 27.

Kedves édes jó kis Kámom!

Roppant jól teszed édes kis unokám, hogy sokszor izensz valamit Nagypapának. Édes mamádnak három puszit küldök, amiért leírja. Bizony kár, hogy Joli-boli még nem tud izenni; bizony az lesz a nagy multság, amikor már ő is fog tudni beszélni, aztán ő is izenhet levelet nagypapának és megérti a nagypapa választát. — Milyen jól fogunk akkor együtt mulatni! és úgy-e édes kis Kámom, akkor mindig kedvesen, okosan fogod mulattatni, fogsz neki mindent magyarázni és jó tanácsot adni. Hát még tudod mi lesz a pompás multság? Ha már tudni fogsz írni és te fogod a levelet leírni, ha Joli-boli írni akar nagypapának.

Angyalkám örömmel hallok, hogy rendesen jó kis fiú vagy és azt is, hogy okosodol, ügyesedél. Hát már magad mosod a fogadat? És enni is tudsz egyedül? Hiszen lassacskán egészen nagy fiú leszel! Csak vigyázz, ügyesen, tisztán és jól csinálj mindent. Jaj de multságos, ha már maga tud az ember szépen rendesen mosdani, enni és nem kell, hogy más segítsen. Csak persze jól meg kell tanulni és addig muszáj a más segítségét elfogadni, amíg jól meg nem tanulta az ember.

Tudod, hogy itt van Kálmán bácsi is,¹ meg György is. Persze sokat látom őket. Nagyokat járunk nagy hegyeken, nagy sziklák, meg óriás kidőlt fák között. Majdnem mindig gyalog, mert lovacsán nem igen lehetne olyan helyekre elmenni. Csak ha úton megyek valamerre, akkor ülök jó kis fekete lovacsámra. Még nem izented meg, hogy minek kereszteljük.

Tudod, hogy erre sok szép szarvas és vaddisznó is szokott lenni, de most a csúnya muszka azt is elkergette. Na de csinálnak olyan sáncokat a huszárok, hogy többet ne jöhessen errefelé a muszka.

Isten áldjon angyalkám. Gondolj néha nagypapádra és küldj puszit neki. Én sok sok puszit küldök Papinak, Mamának, Jolibolinak, neked, aztán üdvözetét mindenkinek, cirógatást a lovacsáknak. Pa, Pa!

Nagypapa.

9. UGYANANNAK

Budapest, 1918. ápr. 4.

Édes, Kedves jó Kis Czimbid! Megkaptam születésnapj jó kívánataitokat tartalmazó levelezőlapokat. Sokszor csókollak érte Joli-Bolival együtt. Milyen multságos lesz, ha majd igazi levelet fogsz magad írhatni öreg nagypapádnak! (Tudod-e milyen öreg vagyok? Éppen olyan öreg, mint papád, mamád és te együttvéve. Ugy-e sok?)

Addig is azonban, amíg írni megtanulnál, kérd meg jó mamidat s írd az ő segítségével jó hosszú levelet a te vén Czimbidnek. — Jól veszed észre pajtás, hogy szeretek lovagolni, de azért még se küldjétek el a Kölkedet, mert itt igazán nem volna időm a lovagolásra. Tudod mit? sokkal jobb lesz, ha mi megyünk le nagymamával Gesztre. Ha előbb nem, pünkösöd tájban (az már nincsen nagyon messze), akkor

¹ Gr. Tisza István testvéröccse (akkor o. k., aki nyomban a háború kitörésekor hadba vonult és súlyosan meg is sebesült) és ennek fia.

aztán lesz „ki van alul“, úgy-e? Most már majd vigyázok, hogy ne mindig te kerekedjél felül, te kis gaznép.

Azt nagyon jól teszed édes kis cseppem, hogy azt ígéred, hogy mindig jó kis fiú leszesz. Igyekezzél, hogy be is váltsd ígéretedet. Látod, nagypapád is, meg más is, azért szeret téged olyan borzasztóan, mert rendesen igazán jó, kedves, derék kis fiú vagy és jó kis bátyja vagy Jolikának. A jó gyermeket mindenki szereti. De meg milyen jó, ha saját magad is azt érezheted, hogy jól viseled magadat. Bezzeg nem jó úgy-e, ha azt kell érezned, hogy csacsibacsi rossz fiú voltál?

Na de erre csak hála Istennek ritkán kerül a sor.

Isten áldjon jó kis Kálmánom; küldök egy nagy csomó puszit. Adj belőle Papának, mamának és Joli-Bolinak is. Nagyon, nagy cm szeret
nagypapád.

Schwestert, Szondit, Szigeti bácsit üdvözlöm. Mondd meg nekik.

10. UGYANANNAK

Kedves drága jó Czimbim!

1918. aug. 27.

Olyan régóta készülök neked írni pajtás, de a te mamád olyan jó és olyan sokszor ír nekem, hogy mindig neki kellett írnom és neked csak azt a kis hajóképes levélkét küldhettem. Megkaptad? örültél neki? Hát te mért nem írsz kópé? Az igaz, hogy izenetet küldtél már egyszer-másszor jó mamád levelében (amint én is küldtem úgy-e?), de ez nem elég; írdjál egy egész külön, jó hosszú levelet is. Hála Istennek, mamád azt írja, hogy jól vagytok, sokat eszel, jó kis fiú vagy és sokszor említed nagypapádat. Jó jó kis majmócom sok sok puszit küldök neked ezért. Légy is mindig jó, kedves, szófogadó, amellet becsületes, igazmondó, okos és bátor fiú, hogy mindig örömmel gondolhassak reád. Tudod Czimbi, a bátorság nem szelesség. Okos fiú olyat nem tesz, amivel csacsiságból ok nélkül bajt okozhatna magának, de nem is ijed meg ok nélkül és mindenkor nyugodtan hidegvérrel, bátran viseli magát. Ezt meg kell most már tanulnod, valamint azt is, hogy ha komolyan beszél, mindig az igazat mondja az ember, mert tudod, most már nemcsak vigyáznod kell kis testvéreidre, hanem jó példát is kell nekik adnod. Jolika már nő, megért sok mindent és gondolkozik afelett, amit lát, vagy hall. Az már csak mégis nagy szégyen volna, úgy-e, ha éppen kis bátyjától látna rossz példát, tanulna helytelen dolgot. Bezzeg, ha itt volnál, megbíználak, hogy tanítsd meg az olasz gyermekeknek, hogy jó gyermek nem szokott sírni. Olyan bögést mível az ablakom előtt vagy három (bizonyosan összevesztek), hogy majd megsiketül belé az ember. Éppen most csap le közéjük a mamájuk, annak is pereg a nyelve, mint az orsó, persze olaszul kiabál, hát csak azt értem belőle, hogy nagy mérgesen kiáltja: Marija, Marija (bizonyosan Máriának hívják a főbünöst), most aztán elmegy az egész társaság, elül a lárma. Tudod, mi egy kis olasz faluban lakunk, ahol férfi csak az öregje van itthon, a többi elment olasz katonának. De annál több az asszony és gyermek. A gyermekek barátságosak, vigyorognak az emberre, élénkek, furcsák a nagy fekete szemükkel és sűrű, sűrű boglyas hajukkal. De szegények nagyon ki vannak éhezve és olyan hálásak, ha egy darab

kenyeret ad nekik az ember. Képzeld, a minap éppen vacsoraosztáskor mentem el egy század mellett és feltűnt nekem, hogy legalább 30 gyermek lebzsel a huszárok körül. Mindnek ragyogott a szeme s valami tányér, vagy csuporféle volt a kezében. Hát kisült, hogy ezek a jó huszárok sohasem eszik meg az egész porciójukat (pedig bizony ők is vékony koszton vannak), hanem meghagyják egy részét a körülöttük lakó gyermekeknek, úgy, hogy jókora maradék kerül ezek között kiosztásra. Vájjon melyik idegen katona viselné ilyen szépen magát az ellenség gyermekeivel szemben, mint ezek a derék magyar huszárok? Meg is jutalmazza őket a jó Isten.

Még valami furcsát mesélhetek neked: van itt a mi konyhánkon egy fehér, meg egy cirmos házinyulacska, a házigazdánknak pedig van egy kis fehér fekete cicája. Mi egy szép szőlőlugasban ebédelünk a kertben s ha az ételt hozzák, a nyulacska is odajönnek, s ott legelesznek, játszadoznak körülöttünk a fűben. A cicának sem kell több. Nekiindul nyulacskára vadászni. Kúszik, kúszik hasára lapulva a fűben, és zsuppsz! egy nagy ugrással ott terem a nuszikák közt. Igen ám, de ezek sem restek; első meglepetésükben félreugranak ugyan, de aztán nekimennek a cicának s cicakoma veszi futásra a dolgot. Sokszor néztük már, hogy hogyan kergetik el a kis nyulak a cicát; ide-oda ugrálnak, futkosnak. Kis Czimbim, be jól mulatnánk, ha együtt nézhetnők őket. Azt bizonyosan tudod, hogy itt van Pali huszár is. A Forgót és a Békét (most már mamája nevéől Gránátnak hívjuk) hozta ide utánam. Jól vannak és nagyon kedvesek. Eleinte nagyot néztek a sziklás hegyi utakra meg a sok nagy teherautóra (tudod, ezek sokkal, sokkal nagyobbak a rendes autónál és borzasztó zakatolással haladnak), de most már megszokták és nagyon szépen mennek. Persze csak lépést és nagyon lassú trappban mennek, mert kökemény, sziklás a talaj. — Tudod pajtás, most nem vagyunk közel az ellenséghez, mert amelyik csapat sokáig ott volt, azt hátrább parancsolják, ahol pihenhet és gyakorlatozhat. Csak ha valami nagyobb csata volna, akkor mennénk mi is előre, hogy vitéz pajtásainknak segítsünk. Most jó házakban lakunk egy szép tó partján, nagy hegyek közt és minden reggel megyünk gyakorlatozni. — Tudom, mulattatna ha láthatnád. Ma egy hegyoldalt lőttünk előbb igazi töltéssel, ágyúval, aknavetővel, géppuskával, aztán felrohantak reá s kézigránátokat dobtak a huszárok. Volt olyan ágyúbömbölés, puskaropogás, golyósivítás, villámlás, dörrenés! igazán nagyon szép volt. Tegnap pedig repülőgépek is résztvettek a gyakorlaton. Olyan szépen repültek a levegőben; hol fejebb, hol lejjebb szálltak, forogtak, kísérték a csapatot, meg hírt hoztak a parancsnoknak. Úgy szállanak, mint valami óriási madarak.

Na de most már búcsúzom Czimbi; szegény mamádnak görcsöt kap a nyelve, amíg ezt a levelet végigolvassa (hej de jó lesz, ha már tudni fogsz írni és olvasni, magad írhatod a levelet és olvashatod el az enyémet), éppen mialatt írtam, jött meg aug. 22-én írt 15. számú levele. Puszild meg őt jó hevesen érte a nevemben, és mondd meg, hogy 12 első levelét rendbe megkaptam, 13. és 14-et ellenben még nem. Én aug. 14., 16., 17. és 21-én írtam neki, 23-án papának. Remélem, nem vesznek el leveleim.

Most Isten áldjon drága jó kis Kálmim, sok sok meleg jó pusztit küldök. Egyrészt oszd szét papa, mama, Jolika és Józsika közt, egy jó csomót pedig tarts meg magadnak. Azután add át kézcsokomat csapói nagymamának,¹ üdvözetemet Ilonkának, Margitnak, Schwesternek és Olga néninek. Kis bocidnak vakard meg a füle tövét a nevedben; játszáll vele Csapón, de semmiesetre se vidd el Gesztre. Hogy búsulna ő is, meg a mamája is, ha elválasztanátok őket. Pá angyalom! ölel csókol szerető nagyapád

István.

11. *IFJ. GR. TISZA ISTVÁNNÉNAK*

Kedves édes jó leányom!

1918. aug. 28.

Ma 16-ik (aug. 23.) leveled jött meg, bizony még mindig nem jó hírekkel szegény kis Joli-Boli felől. Ilyenkor rossz az ilyen sürgöny-nélküliség és lassú postajárás, bár leveled s az orvos beszéde után nagyon reménylem, hogy jelentéktelen dolog volt s ezóta rég elmúlt az egész. — Roppant kedves, amit Kálmiról írsz; csókd meg őt ezért külön is helyettem. Tegnap egész könyvet írtam neki; reménylem megérkezik. Bizony angyalkám a te 13. és 14. sz. leveled mai napig sem jött meg. Azokra félek, keresztet vethetek. Pedig rém sajnálom őket. Úgy örülök mindig levelednek. Írj sokat, kedvesen édes drága jó kis leányom.

Ma Vies² születésnapja. Meleg gyöngéd szeretettel gondolok reátok kedveseim s kérem a jó Istenáldását és oltalmát reátok. Remélem megkapta éppen ez alkalomra neki írt levelem. Isten áldjon, tartsatok össze, igyekezzetek mentői kevesebb bajt és mentői több örömet hozni egymás életébe. És csináljatok meleg, puha, derült fészket édes gyermekeiteknek.

Magamról nem sokat írhatok. Nagy bosszúságomra úgy fellovagoltam éppen bal térdemet, illetve inficiáltam a sebet, hogy egy darabig igazán kellemetlenül fáj. Most már egészen jobban van, de csak akkor ülök lóra, ha muszáj s akkor is lépést járok. Persze ezeken a köves hegyeken úgysem sok alkalom nyílik más tempóra. Lovaim nagyon kellemesen, okosan mennek. A Gránát olyan mint egy alma, a Forgó áthurkant kissé, Pali azt sütötte ki, hogy kecskeszagú az itteni széna, azért nem szereti. Életmódomat úgy-e leírtam már? Dolgunk meglehetősen van; gyorsan telik az idő. Az idő remek; egy jó kis eső elverte a port, ami nagyon üdvös volt; ma megint felséges, verőfényes, mérsékelt meleg idő van. — Az olasz csendes; valószínűnek tartom, hogy itt nem is fog komolyan támadni. Azt hiszem, minden erőt a francia harctérre koncentrálnak.

Jelentem alásan, a 100 kor-t megnyertem. Geszt község gondoskodott a lakosság élelmezéséről.

Isten áldjon édes kedves Jolkám. Türelmetlenül várja az újabb híreket s meleg szeretettel ölel szerető apátok

István.

¹ özv. Sándor Kálmánná úrnő, ifj. Tisza Istvánná édesanyja, aki Maroscsapón (Erdélyben) lakott.

² Ifj. Tisza István tréfás neve.

12. IFJ. GR. TISZA KÁLMÁNNAK

Kedves édes jó kis Kálmim!

1918. szept. 2.

Ha a posta nem rendetlenkedik, éppen születésnapjára kapod meg ezt a levelet. Vájjon gondolsz-e azon a napon is nagyapádra? Eszedbe jut-e, hogy messze, messze, az olasz harctéren milyen meleg szeretettel gondol nagyapád az ő négyéves unokájára és kíván neki mindent, ami igazán a javára válik. Mindenekelőtt jó szívet, helyes okosságot, erős akaratot és kitartást, hogy az igaz úton megmaradva mindig a jót akarja s azt meg is cselekedje. Ugy-e édes drága kis Kálmim, azt már tapasztaltad, hogy mindig a jó gyermekeknek van jó dolga? Az vigadhat, jól érezheti magát, mert mindenki szereti, nem kell a büntetéstől félnie és meg van az a jó érzése, hogy becsületes, szófogadó gyermek volt. Milyen csacsibacsi gyermek az, aki, ahelyett, hogy ezen az egyenes úton járna, rosszalkodik s aztán — még ha nem is tudják meg s nem éri pirongatás, szégyen és büntetés — mindig attól fél, hogy kiszül a huncutság és szégyenkezik saját lelkiismerete előtt. —De meg a jó tett magában hordja jutalmát. Azt már te is tapasztaltad úgy-e, milyen jó érzés máshoz kedvesnek lenni, mással jót tenni, hogy örül az ember, ha másnak örömet szerzett. Tudom, láttam, hogy a te kis szívecskéd is örül, ha jó voltál Jolikához s a kis kedves mosolyogva csókol meg, vagy az ő édes kis hangján hálásan mondja: Kálmim! És örülsz akkor is, amikor látod, hogy kedvességeddel örömet szerezteél mamádnak, papádnak, a két nagymamádnak, nagyapádnak s mindazoknak, akik szeretnek.

Látod így van ez, nemcsak amíg gyermek valaki, hanem későbben is, akkor is, ha nagy ember lesz belőle. Hidd meg édes Czimbim, első dolog ahhoz, hogy nekünk jól menjen dolgunk, hogy mi jól érezzük magunkat, az, hogy jók legyünk, szeressük az embereket, igaz úton járjunk és mentői több örömet igyekezzünk másnak szerezni. Édes, édes angyali kis Czimbim, a jó Isten áldjon, oltalmazzon, vezéreljen a jóra tégedet!

Jó Kis Kedvesem, mire ezt a levelet megkapod, már közeledni fog Csapóról indulásotok ideje. Tudom jól találtad magadat ott, édes jó Csapói nagymamádnál azon a Kedves helyen, ahol annyi szeretettel vettek körül. Ne is felejtkezzél meg róla. Légy hálás ezért a sok jószágért és őrizd szeretettel Csapó emlékét, de azért menj szívesen, örömmel vissza édes öreg Gesztünkre. Az is jó hely úgy-e, van ott lovacska, boci, csirke, liba elég. És azután ott is igaz, meleg, mély szeretet vár rád. Szegény jó geszti nagymamád is most érkezik haza Gesztre. Ugy-e Kálmim sokat leszesz és nagyon kedves leszesz nagymamával? Látod, szegény olyan szomorú, hogy egyedül maradt; nagyapának el kellett a csúnya olaszok ellen menni a harctérre. És úgy szeret benneteket és úgy gyönyörködik bennetek, ha jók és kedvesek vagytok. Próbáld Jolikának is megmagyarázni. Most már két éves; talán ő is megérti már. És kérd meg jó Mamádat, hogy sokat lehessetek nagymamával.

Jó Czimbim azt is meséld el az egész társaságnak, hogy jól vagytok; többnyire nagyon szép az idő. Sokat mászkálok, néha lóháton is.

Szegény Forgó úgy csodálkozik, mikor a sziklás hegyeken csavargunk, de azért igen szépen, okosan megy.

Csak az bosszant, hogy a posta olyan rendetlen. Mamádnak 21., 28. és szept. 1-én írtam, neked pedig Czimbi 27-én egy borzasztó hosszút. Nagyon bosszantó lenne, ha elveszett volna. Azt már tudom, hogy papa megkapta 23-án írt levelemet. Isten áldjon jó Kis fiacskám mindnyájatokat. Az ő kis Czimbiét borzasztóan szereti és sok-sok pusztit küld neki nagypapája

Tisza István.

13. IFJ. GR. TISZA ISTVÁNNÉNAK

Budapest, 1918. okt. 8.

Édes, kedves jó kis Leányom!

Kívánságod szerint írok neked, bár kíváncsiságodat nem nagyon elégíthetem ki. Békeajánlatunkról tudsz a lapokból; válasz még nem jött; nem is igen jöhetett, mert előbb egymásközt kell a dologról beszélniök. Eddig csak a francia félhivatalos nyilatkozott agresszív és szemtelen módon a dologról; az amerikaiak és angolok hallgatnak, ami nem rossz jel. Na de azért sok kínos, nehéz tárgyalásra lehetünk elkészülve.

A dolog belpolitikai vonatkozásai beláthatatlanok, a fúzió Wekerléék és köztünk teljesen elő van készítve, de egyelőre vámunk kell, mert hátha valami szélesebbkörű kombináció jön létre a béketárgyalások idejére. Bármi legyen is, abban lényeges szerep jut a munkapártnak, azt hiszem azonban, hogy én nem fogok most hivatalt vállalni.

Margitról¹ reményiem kaptál hírt azóta. Szerencsére a tudósok szerint semmi baj nincs a tüdőben s ez szemlátomást felvillanyozta szegénykét. Azt találom, kinézése sem olyan rossz, mint ahogy várhatta volna az ember.

Ibynél csak egy rendbeli harisnyát veszek Kálminak; azután majd lehet olcsó (?) entente portékát venni. Reám angyalom eddig semmi vásárlást nem bízta soha, csak a számla kifizetése volt reám bízva.

Gesztre okvetlenül megyünk 1—2 napra, amint annyi időt szakíthatok magamnak. Reményiem, a legrövidebb idő alatt, csak előbb alighanem el kell mennem Bécsbe. Ha soraim előbb érkeznének haza, poggyászatot tétessétek szobámba angyalom s a nyeregtáskába pakolt szöveggel és bőrrel se csináljatok semmit, míg rendeltetését meg nem beszéltük.

Mamának írt leveledből roppantul élveztük a gyerekekre vonatkozó részt, ellenben borzasztóan sajnállak fejfájásodért. Tegnap kaptam meg a harctéren felgyült postámban levő leveleidet is; ezer köszönet érettök.

Isten áldjon kedves jó kis leányom, mindnyájatokat sokszor csókol szerető apád

István.

¹ Sándor Margit úrhölgy, ifj. T. I.-né nővére.